

ספר

תגל ערבה

על שם הכתוב בישעיה (פל"ה א'): "יששום מדבר וציה ותגל ערבה וגו'"

בענין גבול דרום של ארץ ישראל ושאלת הערבה

ובו יבואר בס"ד שהרוב המוחלט של שטח הערבה וישוביה
הוא בכלל ספק ארץ ישראל
עד שיבא התשבי ויפשוט קושיות ואבעיות

חובר בסעייתא דשמיא על ידי

ישעיהו נתן בהג"ר שמריהו שליט"א מלצר

מוצאי שנת השמיטה תשנ"ה לפ"ק

כל הזכויות שמורות

את הספר ניתן להשיג אצל המחבר:

ישעיהו נתן מלצר
שד' גבעת משה 9 ירושלים
02-371673

Printed in Israel

מכתב תהלה

מאת כש"ת הגאון מוהר"ר חיים פינחס שיינברג שליט"א

הרב חיים פינחס שיינברג
ראש ישיבת "תורה-אור"
ומורה הוראה דקריית מטרסדורף

בעזה"י אייר תשנ"ה

שמחתי לראות את ספרו החדש של הרב הנאון ישעי' נתן מלצר שליט"א מחשובי הלומדים פעה"ק ירושלים, שבו מבאר על פי דברי רבותינו הראשונים וגדולי האחרונים את הספקות הקיימים בדבר קביעת מהלכו של קו נבול דרום דא"י. והנה טוב עשה הרב המחבר שליט"א שלא נשען על בינתו להכריע או להחליט על מהלך מסויים בענין עמוק זה, אלא אדרבה מעורר בהרחבה על הקושי הנדול להניע לכל מסקנא שהיא בנידון עד שנזכה ומלאה הארץ דעה את ה'.

חשיבות יתרה נודעת לכך שבמקצוע גדול ונכבד הנזכר אשר נופי תורה תלויים בו, יעסקו תלמידי חכמים יראי ה' מתוך עמל ויגיעה ועיון בחושב"כ ותושבע"פ ומפרשיהם האמתיים, ולא להשאיר הענין בידי חוקרים השואבים דבריהם ממקורות זרים. אשר על כן אמינא לפעלא טבא יישר, והנני מברכו שיתבדרון מיליה בי מדרשא להנדיל תורה ולהאדירה, ויזכהו ה' להמשיך ולחבר עוד חיבורים וספרים אחרים לזכות בהם את הרבים, ונזכה כולנו במהרה להצבת נבול אלמנה בביאת משיח צדקנו בב"א.

הכו"ח לכבודה של תורה

חיים פינחס שליט"א

מכתב ברכה

מאת מו"ר הגאון רבי אריה פינקל שליט"א
מראשי ישיבת מיר בירושלים עיה"ק

הס"ד לרב סג' ומהרש"ל אפי"ר תבא אל איש בלען "ענין תעלה"

לה מאד תמך נפשי בהואו מלטה יזי יזיד נפשי חד
אן בני עלי דשיבתו הנ' ומהייה הואו ניהו היח' אב בתבאו
איתם בשנים מאה' נשלי' נמן לא זה פליט' אשר פיר חבב אפי"ר
אשר לאם התורה בפיט' הנ' פלא על יחלואו בבזו קמא. וכל
הנציח לאורה אית חיבאו הנחמד בשם. "תמך לרבה" וק"מ
בעצמו הווצ' להחבם ידיו, כי בו נטה יזו אבא היח'
כל חמיו בלען הגאון הדיואי על אשר ישחל, והחזיר
לארץ ארצות כל צדין וצדין בסליחא מאורה זו
אשר נחבאו בה גזאים, והיה המה פליט' קלי דחיל'
אפל נאמן, ונמן אנו מחלקו מתחת המה אשר "לינו
ד' אלקים בה" ואין תורה בתורת אית' ישאל. על כן
תביב נפשי ברכת השלש שיבה לישב במהפ' חמדה
טובה ומהב באגלה על תורה מתק אאשר ופלא אפוא
איתעל איתעל לאילן רבבאן מלחית פני קדש האלים
אלמן ואחיו שפ' אשמת' כל נאלי דת' מאשה אפי"ר

הבא' באה'
יזינ' עז' דארת פלוג וסליח' כל הימים
הנ' אפי"ר לרב
פ' "אמר" יהושע' צינ' תבא

ברכת אב

כולל בית משה

מיסודו של הרב משה אספורמס שליט"א

רח' גרוסברג 8 ירושלים, משרד: רח' סורוצקין 16, טל. 371489

הרב שמריהו מלצר

ראש הכולל

בס"ד יום א' לפ' ויקרא

ג' אדר ב', תשנ"ה

פניה"ק ירושלים ת"ז

אפתח פי בשבח והודי' להשי"ת שזיכני בחסדו הגדול לברך את בני בכורי האהוב הרב הגאון הר"ר ישעיהו נתן שליט"א ביום שמחת התורה הזה, בהוציאו לאור את ספרו הגדול "תנל הערבה" להוסיף עוד אבן יקרה לכותרה של תורה.

איתא במס' עבודה זרה (דף י"ט): אמר ר' אבדימי בר חמא כל העוסק בתורה הקב"ה עושה לו חפציו שנאמר כי אם בתורת ה' חפצו. ופי' המדר"ל בחירו"א, וז"ל: כי כאשר עוסק בתורה עושה רצונו של הקב"ה ומי שעושה חפצו ורצונו של הקב"ה כרצונו הקב"ה עושה רצונו של אדם כרצונו לפיכך הקב"ה עושה לו חפצו, עכ"ל. והיינו כדנרס' באבות (פ"ב מ"ד) עשה רצונו כרצונך כדי שיעשה רצונך כרצונו. ונמצא מדבריו דהעוסק בתורה קונה לעצמו את רצון השי"ת להיות הרצון שלו, וצ"ב מהו מעשה הקנין שעל ידו קונה רצונו של מקום להיות רצונו רידיה.

ועוד איתא שם א"ר (נ"א תניא) אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלכו חפץ שנאמר כי אם בתורת ה' חפצו. ופרש"י (בד"ה ממקום וכו') ממקום שלכו חפץ וכו' שאם ישנה לו מסכת אחרת אין מתקיימת לפי שלכו על תאותו, עכ"ל. ומשמע מזה דהמסכת וחלק התורה שלכו חפץ בהם היום "תאותו". וכן כתב שם רש"י לקמיה (בד"ה נרסה וכו') נרסה נפשי לתאבה מרוב תאותי לתורה וכו', עכ"ל. ושם צ"ב באיזה קנין יכול לרכוש לעצמו את התאווה לתורה ער שתחשב "תאותו", ונס צ"ב מהו תוכנו של תאווה זו.

ועוד מצינו התם ואמר רבא בתחלה נקראת על שמו של הקב"ה ולבסוף נקראת על שמו שנאמר בתורת ה' חפצו ובתורתו יהנה יומם ולילה ואמר רבא לעולם ילמד אדם תורה ואח"כ יהנה שנאמר בתורת ה' והדר ובתורתו יהנה. וז"ל המדר"ל: כי אין נקנה לו העיון והחכמה בתחלה כאשר אין האדם בעל תורה רק כאשר הוא כבר נקרא בעל תורה אז מקרבו אל העיון ומצליח הש"י בידו העיון כי כאשר הוא בעל תורה וחסר לו העיון משלים השי"ת אותו בעיון אבל כאשר עדיין לא קנה תורה כלל אין חסר לו העיון שדרי חסר התורה לכך ילמד תורה ואח"כ יהנה, עכ"ל. הרי מפורש בדבריו שכאשר "קנה" תורה אזי גם "נקנה" לו העיון, ושזוהי כוונת רבא ברא דקאמר ד"תורת ה'" נעשית לו "תורתו". ושוב צריך להבין מהו מעשה הקנין הזה.

וכן ברש"י שם (ד"ה ילמד וכו' וד"ה ואח"כ וכו') פי' בזה"ל: ילמד אדם מרבו עד שתהא נירסת התלמוד ופירושו שנורה לו בפיו ואח"כ יהנה יעיין בתלמודו לדמות מילתא למילתא להקשות ולתרוץ ובראשונה לא יעשה כן שמא יבטל ודרב לא ימצא לו כל שעה וכו', עכ"ל. אלמא דכל זמן שהוא בשלב של "ילמד" עדיין הלימוד הוא "מרב" ומה שלומד נקרא "התלמוד" ותו לא, אבל כשמגיע לדרגה של "יהנה" מעתה איקרי "תלמודו" כלומר שלו. וצ"ב כיצד מניעים מדרגת "ילמד" ל"יהנה" ונעשה התלמוד רידיה, ועוד יש לבאר מהו התוכן והמרות של הבעלות של ההנה בתורה, ובמה מתבטא הקנין שלו בה.

ונראה דרש"י שם נילה לנו את מעשה הקנין וההסבר לכל הנ"ל, וז"ל (בד"ה נקראת וכו'): נקראת על שמו של אותו תלמיד שטרח בה כדכתיב ובתורתו דמשמע של כל אדם, עכ"ל. אלמא דעצם הטרחה היא המעשה ההופך את התורה להיות שלו. והטעם שאכן ע"י העמל נקנית היא לו, מבואר ע"פ מ"ש בספר מכתב מאליהו (ח"ג) ששם הגדיר והמשיל את הרעיון הזה, וז"ל: האדם העמל בדבר מסויים כמדת עמלו מתקשר הוא אליו ואהבתו לדבר זה מתנכרת והולכת עם הנכרת היניעה, עכ"ל. וכן מצינו ברש"י בב"מ (דף ל"ח) שכתב דהא דאדם רוצה בקב שלו מתשעה קבים של חבירו היינו משום "דחביבה עליו על ידי שעמל בהן". ועיי"ש במכת"מ שהביא דברי הגור אריה (פ' לך לך) על הא

דפי' רש"י שם דלא נילה הקב"ה לאברהם אבינו הארץ מיד כדי לחבבה בעיניו וכו', שבאשר אין מגלה וכו' הדבר חביב עליו מפני שהוא מצטער אחר המצוה וכו' ומפני כך יקבל את הדבור כאהבה. כלומר שהעמל והצער מולידים אהבה וחביבות ונס קשר ודבקות אל הדבר שהוא מצטער אחריו, ומוכן כיצד מגיעים ע"י כן לירי התשוקה הנדולה אליו שהיא התאוה, ואף לקנין בעלות כו. וזה גם הענין ראין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה, וכן הא דמפורש בתורה וברש"י אם בחקותי תלכו שתהיו עמלים בתורה, שרק ע"י היניעה נעשה לו קנין בתורה.

ונראה דעמל זה נופא הוא בעצמו גם עצם התוכן והביטוי של בעלותו וקנינו בתורה, דרש"י הנ"ל כתב בהדיא שכנשעשה "תלמודו" יש לו את הכח והיכולת לעיין בו לדמות מילתא למילתא להקשות ולתרוץ ולא יבשל וכו' ומתרוץ לעצמו דבר הקשה, עכ"ל. אלמא דהיניעה והעמל שהם ההופכים את "תורת ה'" להיות "תורתו" ו"התלמוד" להיות "תלמודו", הם עצמם התוכן והמדות של הבעלות בתורה, דמעתה יכול לעמול עוד יותר ולעיין בעצמו בעיון מוצלח ותועלת, לדמות ולהקשות ולתרוץ בלא ביטול כדכתב רש"י. היוצא מזה ש"יניעה" הוא מעשה הקנין, ו"מצאת" הוא תוכן הבעלות, ושניהם הינם היניעה והעמלות בתורה.

בני בכורי היקר, גם ינעת וגם מצאת ושניהם ע"י עמלות ויניעה רבה והאהבה והחביבות והדבקות הניכרות כך. אשריך ושוב לך, וגם אשרינו מה טוב חלקנו ומה נעים גורלנו. אשרי זקניך וזקנותיך ז"ל, ותבלח"ט הסכתא חחי'. אשרי אביך ואשרי אמך שכל כך מסרה את נפשה והקריבה מעצמה לגדלך לתורה, ושלא חסכה מעצמה שום קרבן והכל בעיניה כקרבן תורה. יה"ד מלפני אבינו שבשמים, שבעזרתו ית' תמשיך בדרכך שאתה הולך בה יחד עם זונתך הרבנית החשובה תחי' לגדולה ולתפארת, ושתזכו לגדל את בניכם ובנותיכם לתורה ולתופה ולמעשים טובים, ושלא תמוש התורה מפניו ומפי זרענו ומפי זרע זרענו עד עולם.

הכו"ח לכבוד התורה

אביך הדורש שלומך ושובתך בכל עת

שמריהו בלאאמוד הנ"ר שמואל אברהם זצ"ל מלצר

שלמי תורה

מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי על שזיכני לישב בביתו ולהגות בתורתו ולחבר בס"ד חיבורים כפי מד ערכי, אשר תקותי ותפילתי שיהיו לתועלת ללומדי התורה די בכל אתר ואתר. ברוך א-לקים אשר לא הסיר תפילתי וחסדו מאתי והביאני עד הלום, ויהי רצון מלפניו שכשם שעזרני לברך על המוגמר ולהוציא לאור הספר הנוכחי, כן יזכני להמשיך לשבת באהלה של תורה ולמחדי בפלפולי דאורייתא ולכתבם ולהעלותם על שולחן של מלכים מאן מלכי רבנן.

פותחין בכבוד אביו ואמו, ואף אני אפתח בכבודו של אבי מורי הגאון רבי שמריהו שליט"א ראש כולל "בית משה" בירושלים עיה"ק ומרביץ תורה ידוע לתהילה עשרות בשנים, ואשת חבר אמי מורתי הרבנית חיה תחי', אשר מעורם מסרו נפשם עבור חינוך בניהם לתלמוד תורה ולאהבתה. יזכם ה' לראות בנים ובני בנים מארי מקרא ומשנה וגמרא וחתנין רבנן. תוך שמחה ונחת מכל יו"ח עד עולם.

שמח זבולן בצאתך הוא ניהו חמי היקר והחשוב רודף צדקה וחסד מתמכין דאורייתא הר"ר יחיאל אהרן שור הי"ו חבר הנהלת מפעל הש"ס העולמי, יחד עם תמותי הרגולה רבת המעש מרת נחמה דינה תחי', המה עומדים לימיני תמיד ברוח טובה ונפש חפצה. הקב"ה ישלם שכרם ויפתח להם את אוצרו הטוב, וישלח ברכה והצלחה בכל מעשי ידיהם, ויאריך שנותיהם תוך בריאות ואושר ועושר ונחת מבניהם ובנותיהם לדורותיהם, עד כי יבא לציון גואל.

איזהו בית גדול שמגדלין בו תורה, הוא כור הזהב היכלא קדישא ישיבת מיר בירושלים עיה"ק, בראשות מורינו הגאון רבי נתן צבי פינקל שליט"א, חדב"נ מו"ר הגאון הצדיק רבי בנימין ביינוש פינקל זללה"ה, אשר מן שמיא קא זכו לי להסתופף בצילם ולמגרסי ביני עמודי דמתיבתא קרוב לט"ז שנה. זכות גדולה נפלה בחלקי לשמוע שיעורים תחת קורות הבית מפי אחרים מגדולי התורה, וביניהם מו"ר ראש הישיבה הגר"ב פינקל זללה"ה והאי גאון המפורסם בנופת צוף שיעוריו רבי נחום פרצוביץ זללה"ה ויבלח"ט ראש הישיבה הגר"צ פינקל שליט"א ומו"ר הגאון רבי אריה פינקל שליט"א. השי"ת ירחיב גבולות הישיבה כהנה וכהנה בתלמידים גדולי תורה ויראה, ויאריך ימי ראשיה מלכיה ושריה תוך בריות גופא ונהורא מעליא.

כמו כן הנני להכיר טובה לבור ששתיתי בו מים של תורה בשנות נעורי, ישיבות אתרי בירושלים ובחררה מסודו של הג"ר מרדכי אליפנט שליט"א, ולכל אלה שעמדו בראשן וחנכוני בהן במשך אותה תקופה.

הכולל החשוב "בית משה" בראשות אאמו"ר שליט"א ובנשיאות הנדיב הנודע עמוד החסד הרב משה אספורמס שליט"א משיקגו ארה"ב, נותן לי את האפשרות לישב על התורה ועל העבודה ולכתוב את חיבורי במחצית השניה של היום, הרחמן ישלם פעלם ויתנם למעלה למעלה.

במקום שאמרו לקצר משום כל כבודה בת מלך פנימה אי אתה רשאי להאריך, אך החרש לא אוכל, והנני רואה חיבה לעצמי להזכיר כאן את זוגתי מנב"ת מרת רבקה תחי', שכל חייה עומלת כדי לגדל את בנינו ולאפשר לי לישב בד' אמות של הלכה. וכבר אמרו חז"ל (ברכות דף יז.): "נשים במאי זכיין באקרויי בנייהו לבי כנישתא ובאתנויי גברייהו בי רבנן". ישלם ה' פעלה ותהי משכורתה שלמה מעם ה' א-לקי ישראל.

הרבה למדתי מרבתי ומחברי יותר מרבתי, הוא רעי ושותפי חברותא טבא הלומד עמי זה רבות בשנים, הרב הגאון בן ציון שכנא גליק שליט"א, אשר יחד אתו חברתי את ספרנו הראשון "בנין ירושלים" על מס' ב"ק מן תלמוד ירושלמי, ושאר הקדיש מזמנו לסייע בעריכת החיבור הנוכחי. יעזרו ה' להמשיך לעלות בתורה וביראה כשאיפתו ולהפיץ את חידושי ברבים, ויזכה לאכול משתי שולחנות תוך כדי הרחבה וחדוות הלב.

ידידי החשוב הרב הגאון משה מרדכי קארפ שליט"א אשר יחד עמו לבנתי כמה ענינים הכלולים בספר זה, יתן השי"ת שימשיך לפרסם את חיבוריו היקרים, ושיזכה תמיד לכוון לאמתה של תורה משמחה ומרוב כל.

ישעי' נחן בהגר"ש שליט"א מלצר

מצבת עולם

לעילוי נשמת

סבי הרה"ג שמואל אברהם ב"ר משה ז"ל מלצר,
נלב"ע א' תמוז בדר"ח, תשמ"ז.

זוגתו סבתי מרת יחנא בת ר' שמריהו ע"ה,
נלב"ע י"ג כסלו תשנ"ג.

סבי הר"ר חיים זלמן ב"ר חנוול גרשון ז"ל פרנק,
נלב"ע ז"ך מרחשון תשמ"ח.

הר"ר משה ב"ר יוסף ז"ל מיליצער,
נלב"ע י"ב תשרי תר"ץ.

זוגתו שיינה מרים בת ר' יעקב ע"ה,
נלב"ע כ"ה מרחשון תרצ"ה.

הר"ר שמריהו ב"ר ישעיהו נתן ז"ל סטמפניצקי,
נלב"ע כ"א אייר.

זוגתו שרה וועלא בת ר' אברהם בנימין ע"ה,
נרצחה ע"י הצוררים ימ"ש הי"ד.

הר"ר חנוול גרשון ב"ר שמואל שמחה ז"ל פרנק,
נלב"ע כ"ה אדר תש"ב.

זוגתו ליבא בת ר' יוסף ע"ה,
נלב"ע כ"ד שבט.

הרה"ח אליעזר ב"ר יעקב ז"ל קוולוסר,
נלב"ע י"ג אדר א' תשל"ו.

זוגתו רחל בת ר' יעקב הכהן ע"ה,
נלב"ע ל' תשרי א' דר"ח מרחשון תשמ"ו.

הורי חמי שיבדל לח"ט:
הר"ר משה שלום ב"ר שמואל ז"ל שור,
נלב"ע כ"ג מרחשון תשי"ד.

זוגתו פראדל בת ר' משה ע"ה,
נלב"ע כ"ב אדר ב' תשכ"ה.

הורי חמותי שתבדל לח"ט:
הר"ר בנימין ב"ר קלונימוס קלמן ז"ל דרוק,
נלב"ע כ' טבת תשי"ט.

זוגתו אסתר גיטל בת ר' אליעזר ע"ה,
נלב"ע כ"ה תמוז תשל"ד.

הר"ר שמואל ב"ר יצחק ז"ל שור,
נלב"ע י"ד שבט.

זוגתו רייזל בת ר' אברהם ע"ה,
נלב"ע ה' אייר.

הר"ר משה ב"ר ברוך צבי ז"ל רכטמן,
נלב"ע ט"ז שבט.

זוגתו רחל לאה בת ר' אברהם ע"ה,
נלב"ע ב' שבט.

הר"ר קלונימוס קלמן ז"ל דרוק,
נלב"ע יום ב' דר"ה.

זוגתו ששארנא ע"ה,
נלב"ע זאת חנוכה.

הר"ר אליעזר ב"ר גד ז"ל הלר,
נלב"ע כ"ב אב.

זוגתו יענטע רבקה בת ר' אלימלך,
נלב"ע ו' כסלו.

הר"ר יהושע זעליג ב"ר מאיר ז"ל גדווייזר, נלב"ע י"ז אב תשל"ח.	הר"ר שלמה ב"ר אליעזר ז"ל קוולווסר, נלב"ע ד' אלול תש"ן.
זוגתו חיה איטא בת ר' חנוול גרשון ע"ה, נלב"ע ב' אדר א' תשנ"ב.	זוגתו חיה שרה בת ר' חנניה יום טוב ליפא ע"ה, נלב"ע כ"ג ניסן תשנ"ג.
הר"ר יוסף אשר ב"ר יהודה ז"ל פרידמן, נלב"ע כ' טבת תשל"ט.	הר"ר יצחק אלחנן ב"ר אליעזר ז"ל קוולווסר, נלב"ע י"ט אלול תשנ"ד.
זוגתו דינה בת ר' חנוול גרשון ע"ה, נלב"ע י"ג כסלו תשנ"א.	זוגתו בריינא בת ר' יהושע ע"ה, נלב"ע י"ט מרחשון תשנ"א.
ר' משה נחמיה ב"ר חנוול גרשון ז"ל פרנק, נלב"ע כ"ז מרחשון תשמ"ג.	הר"ר חיים אליעזר ב"ר מרדכי מנחם ז"ל גרשטיין, נלב"ע ט"ז אדר א' תשנ"ה.
זוגתו חנה אסתר בת ר' מרדכי נח ע"ה, נלב"ע י"ב תשרי תשמ"ט.	האשה הצדקנית מרים בת ר' משה שלום ע"ה זלצמן, נלב"ע כ' טבת תשנ"ד.
הר"ר משה ב"ר חיים יצחק ז"ל גולדמן, נלב"ע כ"א אדר ב' תשמ"ו.	מרת דינה בת ר' אליעזר ע"ה הדר, נלב"ע כ"א שבט.
זוגתו אסתר בת ר' יחיאל מיכל הלוי ע"ה, נלב"ע ד' אלול תשנ"ב.	מרת חיה בת ר' אליעזר ע"ה הדר, נלב"ע כ"א שבט.
ר' אלטער ב"ר מאיר סענדער הלוי ז"ל לנסקי, נלב"ע י"ט אלול תשמ"ו.	מרת רחל איטא בת ר' אליעזר ע"ה שוורץ, נלב"ע י"ח תמוז.
זוגתו שרה אסתר בת ר' חנוול גרשון ע"ה, נלב"ע י"ד תשרי תש"ן.	ר' צבי ב"ר דוב זאב ז"ל מלצקי, נלב"ע ל' כסלו א' דר"ח טבת תש"ן.

ת.נ.צ.ב.ה.

תוכן הענינים

1	הקדמה	
12	פסוקי התורה והיוצא מכללם	פרק א
15	פירוש "ויצא" "ונסב" "ותאר" "ועבר" "ועלה" "תוצאותיו"	פרק ב
19	מהלך גבול נגב של ארץ ישראל באופן כללי	פרק ג
25	אם נקודות הגבול עצמן הם בפני א"י או מחוצה לה	פרק ד
29	עיקרי דעותיהם של בעלי תבה"א ואד"ק והחלטת המשנ"י	פרק ה
34	ערעור מיניה וביה על קביעת המשנ"י שים המלח לא נשתנה	פרק ו
39	ראיות על שינויים במבנה ים המלח	פרק ז
49	עדויות המפות	פרק ח
58	אם הגבול משתנה לפי התנודות בים המלח	פרק ט
	ביאור כוונת הכתובים	פרק י
62	"קצה ים המלח קדמה" ו"הלשן הפנה נגבה"	
	שיטת הרשב"ם	פרק יא
69	ד"ים המלח" דגבולות הארץ אינו ימא דסדרום אלא ים סוף	
72	"תמר" ו"מי מריבת קדש" דיחזקאל	פרק יב
	אם יש בסיס לאיתור "מעלה עקרים"	פרק יג
80	במקום שסימנוהו כיום על המפות	
	אם קרא ד"ושתי את גבלך מים סוף ועד ים פלשתים"	פרק יד
86	קאי אכיבוש עו"מ או אגבולות העתיד	
93	דברי הרס"ג שמעלה עקרים הוא "עקבה" עקרים"	פרק טו
102	ועבר צנה	פרק טז
107	קדש ברנע	פרק יז
112	חצר אדר והנקודה הדרומית ביותר של ארץ ישראל	פרק יח
120	ועבר עצמונה	פרק יט
124	נחל מצרים	פרק כ
138	אם קיימות סתירות נגד המהלך הנזכר	פרק כא
162	תחומין שהחזיקו בהן עולי מצרים ועולי בבל	פרק כב
	אם יש לפטור שטח הערבה משביעית ותו"מ ודומיהן	פרק כג
184	מטעם ספיקא דרבנן לקולא	
191	ליקוטים בענין גבול דרום	
287	תרשימים ומפות	
317	מפתח מקומות	

הקדמה

כתיב בפרשת אלה מסעי: "זאת הארץ אשר תפל לכם בנחלה ארץ כנען לגבלתיה וגו'", ופרש"י ז"ל: "לפי שהרבה מצות נוהגות בארץ ואין נוהגות בחוצה לארץ הוצרך לכתוב מצרני גבולי רוחותיה סביב לומר לך מן הגבולים הללו ולפנים המצות נוהגות". והנה בעוד ג' הרוחות צפון ומזרח ומערב נדונו ונתבארו באריכות בראשונים¹ ובפרט בחיבור הגדול כפתור ופרח לרבינו אישתורי ב"ר משה הפרחי (שהיה ככל הנראה תלמיד הרא"ש) אשר למד דעת את העם ואזן וחקר תקן תחומין וחקקם בספר לדורות, הרי שהמיצר הדרומי שבסביבתו כמעט ולא היה מקום ישוב בזמנם² קיצרו בתיאורו מאד מאחר שלא היה ענינו נוגע כ"כ למעשה, והשאירו לנו הדברים סתומים וחתומים בבחינת יתבררו ויתלבנו ויצרפו רבים.

ואלה עיקרי דברי הכו"פ³ הנוגעים לגבול נגב: "הרי יש לנו שמקצוע מזרחי דרומי לארץ ישראל הוא ים המלח כלומר ימה של סדום וכו' וגם שנסב עוד הגבול מנגב למעלה עקרי עבר צנה והיו תוצאותיו מנגב לקדש ברנע ויצא חצר אדר ועבר עצמונה ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה וכו'. הרי שנחל מצרים הוא מקצוע מערבית דרומית לארץ ישראל וזה הנחל הוא השיחור וכן פי' רש"י ז"ל ואיננו היאור וכו' וכן תרגם רבינו סעדיה גאון בתפסיר (כך שם תרגומו) ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה ויסתדיר מן מאזל אלי ואד אל עריש ויכון כרוגה אלי אל בחר, ובלכתך מעזה למצרים תמצא לכמו שלשה ימים או פחות מזה תחתוך סמוך לכניסתו לים כמטחוי קשת ותלך, וכן קורין לו העם היום ואד אל עריש כלומר נחל סכות וכו' ודע כי ההרים למזרח סמוכים לים באלף אמה במקום ההוא ועוד היום מקובל אצל הכל שמה שמפסיק בין ארץ כנען שקורין לו בלד אל שיאם ובין ארץ מצרים הוא זה הנחל. אם כן ממה שהתבאר קצה ארץ ישראל דרומי מזרחי הוא ימה של סדום והולך הגבול מתעקם ומתרחב עד הגיעו לנחל מצרים".

הרי שמכל נקודות הגבול המוזכרות בתורה בפרשת אלה מסעי אצי

1. במדבר פל"ד ב'.

2. עיין הסוגיות בגיטין דף ב. וז': וח. ובריש פ"ו דשביעית ועוד.

3. כן כתב הגרי"מ טוקצ'ניסקי זצ"ל בספרו עיר הקדש והמקדש פ"ב אות ו', וז"ל: "כל השממו והציה הנראה במדבר הגדול הזה - מעיד ומגיד שלא הי' שם ישוב כאלפיים שנה".

4. פי"א, עמ' 41 במהדורת עדלמאן הנפוצה.

רוח דרום, נחית הכו"פ לבאר בדקדוק רק את מהותו ומיקומו של נחל מצרים⁵, ולענין מקצוע דרום-מזרח ציין רק ש"ים המלח" הוא ימה דסדום ולאפוקי מדעת הרשב"ם שהוא ים סוף כמבואר כל זה לקמן, ולא פירש כלל מקום הימצאו והתחלתו או סופו וכן שמותיו וכינויו בפי העם או כל כה"ג כפי שעשה גבי "ואד אל עריש". ובנוגע לשאר מהלך הגבול הסתפק רק בהבאת הסדר המובא בפסוקים⁶, ותיאור כללי ש"הולך הגבול מתעקם ומתרחב עד הגיעו לנחל מצרים", בלא להוסיף או לגרוע שום דבר העלול לסייע באיתור המקומות הנקובים בתורה בשמותיהם.

ומכיון שנשאר הדבר ללא הכרעה מאת רבותינו הראשונים וארכו הימים ודבר כל חזון, ראתה גוים באו מקדשה חוקרים שונים ומשונים הרחוקים מתורת ה' ושאין רוח חכמים נוחה מהם בין שהם בני ברית ובין שאינם בני ברית, שנטלו לעצמם את השם ובאו והתיימרו להציב גבול אלמנה במגדלים הפורחים באויר ובענני בוקר אשר כטל משכים הולך. הצד השוה שבהם שאיש את רעהו חיים בלעו לפעור עליו פיהו לאמר אני אמלך, ודברי כל חברי הבל ורעות רוח.

אך היו גם יוצאים מן הכלל יראי ה' ואנשי אמת, וביניהם שני תלמידי חכמים ידועי שם מבני הישוב הישן ברושלים ת"ו, האחד הרה"ג יהוסף שוורץ זצ"ל שהדפיס ספרו "תבואות הארץ" לראשונה בשנת תר"ה, והשני הרה"ג יצחק גולדהאר זצ"ל שפרסם את חבורו "אדמת קדש" בשנת תרע"ג. הני תרי יקירי דקרתא דשופריא עמלו רבות בענין גדול זה, והציעו רעיונות נאים לזיהוי המקומות המוזכרים בתורה ובחז"ל. ואחד המומחים בחכמה זו בימינו הרב הגאון רבי יוסף ליברמן שליט"א אשר ספריו החשובים "משנת יוסף" ידועים לתהילה בשער בת רבים, קיבל את דבריהם כיסוד מוצק שעליו ניתן לבנות גם בנוגע להלכה למעשה⁷, וערך מפות מרהיבות המצוירות לפי הבנתו בשיטותיהן של בעלי התבה"א והאד"ק.

אך דא עקא שהמחברים הנ"ל מעולם לא נתכוונו לקבוע מסמרות בזיהוי המקומות השונים, ובודאי שלא כשהדבר מהוה נפק"מ לענין דת ודין. וז"ל ר"י שוורץ בהקדמתו: "ואל יפלא בעיני הקורא כי ימצא בדברי לפעמים שם מקום אחד שנוזכר תכונתו במקומות הרבה, כי הוא דרך חקירה לחקור על תכונת מקום אחד אולי תכונתו פה אולי פה כדרך המחפש ומבקש דבר מה, שילך הנה והנה למצוא מבוקשו, אף שמן הנמנע למצאו בכל המקומות כ"א במקום א'". וכן ר"י גולדהאר סיים את ספרו בזה"ל: "אחר הדברים האלה באתי להודיע לאחב"י אשר בכתבי וכו' היתה מגמתי להרצות לפני

5. אם כי גם הזכיר כבדרך אגב את תרגום הרס"ג ש"עצמון" היא "מאזל" - ולנ"א "מנזל" כפי שיובא בעז"ה בפנים החיבור.

6. ע"פ פרש"י ע"ש.

7. אם כי לבסוף אף הוא מטיל ספק מה בדבר ההסתמכות המוחלטת על דיעותיהם.

חכמי התורה הגות לבי בענין גדול ונכבד כזה אשר בדורות האחרונים נהירין שביליו רק ביהודה ובגליל; אולם אם באחת הקצוות של ארצנו הקדושה יפלא דבר באחת מהמצוות התלויות בארץ להורות הלכה למעשה, אזי צריך לדרוש דבר ה' מפי גדולי חכמי התורה גדולי הדור שבירושלים; ויחד עם כל שלומי אמוני ישראל בקול אדיר נקרא: אחריהם אחריהם!" והגר"ח קניבסקי שליט"א כותב באגרת אל חמיו הגאון מהרי"ש אלישיב שליט"א שראה מש"כ בס' משנת יוסף בענין גבול הדרומי שליקט מכל האחרונים בזה, "וראיתי שכל דבריהם הם השערות נסמכות על שמות הערביים שקורין למקומות ההם וכמובן שאין מזה ראי' נכונה לסמוך ע"ז"⁸. וכבר כתב החזו"א⁹ כגון זה וז"ל: "ועדיין אין אנו בטוחים אם אפשר לסמוך על מפת הארץ שלא דקדקו בדברי חז"ל ושמות הערים ומקומותיהן נשתנו ויש שנמחקו זכרם ובנו על אומדנות וכו'. ואף שקורין בקעת בית שאן אין זו עדות של פטורה, וגם עיקר בית שאן אי אפשר לסמוך על השם כי בהמשך הזמן נהרסו וחזרו ונתישבו ופעמים נעתקו ממקומן הראשון ופעמים נשתנו השמות".

ואין להביא ראי' מרבינו בעל הכפתור ופרח שהסתמך הרבה פעמים על שמות ערביים, כי הוא ז"ל טרח והסביר טעמו בכך - דהוי משום שבזמנו עדיין היתה שפת המקומיים רובה ארמית ונשתמרו אצלם כמעט כל השמות המקוריים. וז"ל בשלחי פרק עשירי: "ואודיעך כי שמות העיירות והנהרות הכתובים בכתבי הקדש שבכתב ושבעל פה שמעט הוא מה שנשתנה שם בין הישמעאלים גם רוב המדבר שבלשונם הוא לשון התלמוד ירושלמי ובבלי". והנה באנציקלופדיה תלמודית¹⁰ נאמר בזה"ל: "הגבול הדרומי של ארץ ישראל הוא עד המעלה השלישים לצפון העולם", ובהערה שם¹¹ ציינו לעיין ברמב"ם קדה"ח פי"ח הט"ז. ואכן ברמב"ם שם אי' בלשון זו: "וכל אלו הדברים (כלומר חשבונות העיבור) כשהיו המדינות שבמערב ושבמזרח מכוונות. כגון שהיו נוטות לצפון העולם משלשים מעלות עד ל"ה מעלות. אבל אם היו נוטות לצפון יותר מזה או פחות. משפטים אחרים יש להן שהרי אינן מכוונות כנגד א"י"¹².

אך באמת ברמב"ם מצינו גם דברים אחרים לגמרי מהאמור לעיל, וז"ל¹³: "ולפי שהראיה לא תהיה אלא בארץ ישראל כמו שביארנו. עשינו כל דרכי חשבון הזה בנויים על עיר ירושלים ולשאר המקומות הסובבין אותה בכמו

8. קטע זה מתוך המכתב כבר נתפרסם במאמר מאת הרה"ג יוסף אפרתי, בידיעון הליכות שדה גליון 87.

9. שביעית סי' ג' ס"ק י"ח י"ט.

10. כרך ב' ערך ארץ ישראל עמ' ר"ו.

11. 241.

12. והביאו הכפתור ופרח בפ"ט.

13. פי"א הי"ז.

ששה או שבעה ימים שבהן רואין אלת הירח תמיד ובאים ומעידים בבית דין. ומקום זה הוא נוטה מתחת הקו השווה המסבב באמצע העולם כנגד רוח צפונית בכמו ל"ב מעלות (ששם ירושלים) עד ל"ה ועד כ"ט". הרי מפורש ברמב"ם שלמרות ש"הראיה לא תהיה אלא בארץ ישראל", מכל מקום "באים ומעידים בבית דין" ומקבלין עדותן "עד ל"ה" מעלות בצפון "ועד כ"ט" בדרום. ולכאורה צ"ל לפ"ז שמ"ש הרמב"ם¹⁴ שרק מדינות שהם "כגון" "משלשים מעלות עד ל"ה מעלות" הם מכוונות כנגד ארץ ישראל, היינו מתחילת המעלה השלשים, דהיינו מיד מעל לקו ה- 29 (ובעז"ה בפנים הספר יתבאר הענין יותר באריכות).

ובידיעון הליכות שדה¹⁵ כתב על כך בלשון זו: "והנה לגבי ההסתמכות על הרמב"ם בהל' קדוש החודש (שכתב דמהמעלה- 30 הוא כנגד א"י), העירו וכו' שהרמב"ם לכאורה סותר עצמו ממה שכתב שם בפרק יא ה"ז שירושלים מרכז ארץ ישראל, וגבול הארץ צפונה ממנה 3 מעלות ודרומה ממנה 3 מעלות, נמצא שארץ ישראל מתחילה במעלה ה- 29. והנה בדבר הסתירה בדברי הרמב"ם רצו לומר שלדעת הרמב"ם הגבול הדרומי הינו מתחילת המעלה השלושים כלומר ה- 29 ונגמר בתחילת המעלה השלושים וחמש (כלומר 34), אולם בדברי הרמב"ם קשה לפרש כן שאם ירושלים במרכז א"י במעלה ה- 32, הרי דאר"י מתחלת ב- 29 ומסתימת ב- 35. ועדין יש לעיין בדברי הרמב"ם".

והנה מה שכתב שם שהסתירה היא מדיוק בדברי הרמב"ם שביאר שירושלים היא במרכז א"י וכו', אין זה מדויק כי כבר הבאנו את לשונו המפורש של הרמב"ם דנקט להדיא דמקבלין עדות עד המעלה ה- 29. ולא הבנתי מה שדחה "שאם ירושלים במרכז א"י במעלה ה- 32 הרי דאר"י מתחלת ב- 29 וממסתימת ב- 35", דאין הכי נמי דכך יש לפרש בשופי את דברי הרמב"ם ולא קשיא מידי (ולא ידעתי מהיכן לקח שכדי לתרץ את דבריו ז"ל צ"ל שהתחום "נגמר בתחילת המעלה השלושים וחמש כלומר 34"). ואדרבה דברים אלה מתאימים לחלוטין עם מ"ש הרמב"ם בתשובה¹⁶ שהר ההר הוא "הר בניאס" (או "הרי באניאס", תלוי לפי התרגום), ומקום בשם זה קיים עד היום ומסומן במפות מעט מעל הקו ה- 35. אך גם אם לא נתרץ את דברי הרמב"ם כהבנתנו ונשאיר הסתירה בצ"ע, תמיחני איך אפשר להחליט בפסקנות שמתחת לקו ה- 30 הוא חו"ל ודאי, והא עכ"פ ספק בדברי הרמב"ם מיחא איכא.

ויעויין בספר נאווה קדש על הלכות קדה"ח להרמב"ם¹⁷, שכתב בסוף

14. בפ"ח שם.

15. גליון 87 הנ"ל, באותו מאמר שהבאנו.

16. סי' ד'.

17. שהודפס לפני יותר ממאתיים שנה בשנת תקמ"ו בהסכמת מהרצ"ה מברלין ועוד.

פי"ח בזה"ל: "ודע הא דכתב רבינו משלשים מעלות כו' לאו דוקא אלא דה"ל מכ"ט מעלות עד ל"ה מעלות שהוא רוחב א"י כמו שכתב לעיל בפרק י"א הלכה י"ז".

עוד כתב שם בידיעון הנ"ל "דיש לפקפק, אם המעלות הנהוגות כיום הינם שוות במדויק לציון המעלות שברמב"ם, שהנה הכו"פ ציין כמה מקומות ביבשת אירופה שהם מתחת למעלה השלושים וחמש, לדוגמא את "מיורקא" ציין דרומה מהמעלה 35, ולפי המעלות המצויינות כיום במפות "מיורקא" נמצאת מעט צפונה לה. ואם כן מכאן נראה שהמעלות המצויינות בספרי הראשונים אינם שוות ממש למעלות הנהוגות בזמנינו - ובזה יש לעיין עוד ואכמ"ל". וכנראה שרוצה לתרץ בזה שמה שמבואר ברמב"ם דמקבלין עדות החדש עד המעלה ה- 29, אינו באותו מקום המצויין כיום על מפותינו אלא למעלה מזה.

אך לא חבנתי מה שכתב שיתכן שהמעלות שבספרי הראשונים אינם "ממש" כמו שלנו, שהרי אם גם הם חלקו את כדור הארץ לרחבו ל- 180 רצועות כשקו המשווה שבאמצע הוא המספר ה- 0 וכפי שאכן מפורש בדברי רבינו יצחק ב"ר יוסף הישראלי תלמיד הרא"ש בספרו "יסוד עולם"¹⁸, הרי שמעלות אלו הן בדיוק כמו שלנו. ואם החלוקה או נקודת התחלת המדידה היו שונות, א"כ תו לא נוכל לחשב דבר ע"פ המעלות הרשומות בכתבי הקדמונים, שהרי כמו שאפשרי שמעלה פלונית המוזכרת אצלם היא גבוהה משלנו כך יתכן איפכא שהיא נמוכה יותר. ויצוין שהר"א אבן עזרא בפרשת שלח¹⁹ כתב וז"ל: "וידוע כי מצרים הוא כנגד ארץ ישראל וכו' והראיה כי רוחב מצרים פחות משלשים מעלות ורוחב ירושלים שלשים ושלש", למרות שלפי המדידות הנהוגות בזמנינו נמצאת עיה"ק בחלק העליון של המעלה ה- 32 (60' 31) דבר המחזק את הטענה שאם באנו להסתפק שמא יש שינויים במבנה המעלות נצטרך לחשוש גם לכיוון מטה.

אך באמת מדברי הרמב"ם בהל' קה"ח²⁰ מבואר שירושלים היא "בכמו ל"ב מעלות" וכ"כ במפורש ביסוד עולם שם שהעיר היא במעלה ה- 32, ואכן זה מתאים בדיוק לציונים הנהוגים בזמנינו וכמודפס במפות שלנו ומוכח שמעלותיהם של הראשונים אינם שונות משלנו. וגם דברי האבן עזרא מתבארות שפיר ואין צורך לומר שחולק על מה שכתבו הרמב"ם והיסוד עולם והמציאות הידועה בימינו, כי כוונתו רק לומר שירושלים קרובה אל תחילת המעלה ה- 33, דבר המדגיש את הנקודה שעליה דיבר שם שמצרים שהיא למטה מהמעלה ה- 30 היא נמוכה מארץ ישראל.

ומה שהביא ראיה מ"מיורקא" שהיא לדבריו "מעט צפונה" מהמעלה

18. מאמר שני.

19. במדבר פי"ג י"א.

20. פי"א שם.

ה- 35 לא ידעתי מה היא, כי בספר האטלס מצאתי רק מקום אחד בשם "מיורקה" והוא אי הממוקם מעט מתחת לקו ה- 40. ואם נאמר שזהו "מיורקה" שעליו דבר הכו"פ כשכתב "שרחבה ל"ד מעלות" (ולא רק "דרומה מהמעלה 35" כפי שכתב בידיעון הליכות שדה הנ"ל), הרי שיהיה הפרש עצום של כ-6 מעלות בין האופן שבו מציינים את המקום ההוא לבין סימון הכו"פ ולא רק שאינם "שוות במדויק". ומלבד הפלא שבדבר, הרי ששוב יהיה קשה איך יתכן שהרמב"ם והיסוד עולם קבעו את ירושלים במעלה ה- 32 דבר התואם להפליא את מדידות זמנינו, כך שכל הנראה "מיורקה" זה אינו אותו "מיורקה" המוזכר בכו"פ²¹. ועכ"פ אם כן היה הדבר, היינו צריכים להוכיח מזה שאופן חלוקת המעלות בזמנם היה שונה לחלוטין מהנהוג בימינו, וממילא כמו שה"ל"ד של הכו"פ הוא לפי הנ"ל קרוב לארבעים, כך יתכן שה"כ"ט של הרמב"ם הוא באמת בקו ה- 29 או למטה ממנו כפי שמצינו בדבריו ובפירוש האבן עזרא בנוגע לירושלים.

ובקונטרס בשם "מנחת ירושלים ח"ב" תוקף בחריפות את כל המערער על קביעתו שארץ ישראל מסתיימת הרבה מאד צפונה (כפי שיראה המעיין שם), ובנוגע לדברי הרמב"ם שא"י מגעת עד המעלה הל' (והיינו מיד מעל הקו הכ"ט וכן"ל) כתב: "אגב מה שאמרת לנו שיש מקילים בהלכות התלויות בארץ רק מאחרי המעלה השלושים בדיוק, לכאורה אינו מובן כלל, דהרי פשוט דהר"מ לא נתכוין לדייק בהל' קה"ח ולומר שם בדיוק גבולות הארץ, וכמו דחזינן מהא דכתב הרמב"ם בתשובה סי' ד' דהר ההר הוא הר הבאניאס, והוא כפי הנראה במפה קצת צפונה ממעלה השלושים וחמש, וע"כ דאין לדייק משם לענין הלכות א"י גבולות מדויקים, ופשוט". אך מה דפשיטא ליה לבעל הקונטרס הנ"ל מספקא לענ"ד, כי איך יתכן לומר שהרמב"ם כל כך לא דייק בדבריו עד שכתב שמקבלין עדות החדש גם מהבאים מהמעלה הכ"ט, בשעה שא"י נגמרת לפי מחבר הקונטרס לא הרבה מתחת למעלה ה- 23³¹.

ובאמת לא ידעתי האי אתקפתא משום מאי, בשעה שגדולים וטובים חששו עכ"פ לחומרא שא"י נמשכת הרבה דרומה, וביניהם ראב"ד דעיה"ק ירושלים הגאון רבי פנחס עפשטיין זצ"ל. וז"ל באגרת שכתב בענין העיר החדשה "אילת"²³:

21. או שהענין יתבאר ע"פ הידוע בזמנינו וגם הוכח בעזרת תצפיות לוויינים שאיים ואפילו יבשות שלמות נעות באיטיות ממקום למקום ואינן עומדות כיום היכן שהיו לפני מאות שנים, וממילא שוב לא שייך להוכיח מאומה מאותם מדינות שהזכיר הכו"פ שהם כנגד ארץ ישראל.

22. ועוד רצה לדחות שם דכוונת הרמב"ם רק שכן יהיו הגבולות לעתיד לבא, ובעז"ה בפנים הספר יוסבר שאין פירוש זה נכון.

23. הודפס בספר מועדים וזמנים להגר"מ שטרנבוך שליט"א, ח"ג סי' רכ"א.

"קבלתי כרטיס שאלתו ביום ב', וכמובן צריכה עיון ואין להשיב תשובה מהירה, ואחרי עיון ומחקר בספרות החודרת שיצא לאור בשאלה זו, הנני להודיע אף שלדעתי הפרטית היתה להתנהג ביום טוב שני של גליות מכמה נימוקים, ועיון בספר שו"ת שמחה לאיש חלק א"ח סימן ה' בדבר העיר עזה, אבל מ"מ כיון שאחדים כתבו להיפוך, ובספר החדש ארץ ישראל להרב הגאון רמ"ט ז"ל סימן ז', הביא שהגה"צ מח"ס חזון איש השיב גם כן על כה"ג לנהוג יום אחד ואכמ"ל, ואם כן חשבתי לעשות ס"ס, דיום טוב שני הוא רק ספק, ובפרט לדין שבקיאין בעיבורא דירחא שאינו אלא מנהג חזק של אבותה"ק, וספיקא דדינא אם בכלל שני ימים וע"כ יש להקל. והיוצא מזה גם כן לענין חיוב הפרשת תרומות ומעשרות שם הוא להפריש בלא ברכה.

פנחס עפשטיין ראב"ד"

הרי דדעת הגרפ"ע מפורשת דעד אילת הוי בכלל ספק א"י כך שבצירוף עם עוד ספק פטרינן להיושבים שם מיו"ט שני, וכן מחייבין להפריש שם תרומות ומעשרות בלי ברכה מספק (ולא כמו שכתב בקונטרס הנ"ל דטעם ההפרשה הוא רק "כדי שלא יבואו לידי מכשול מה שקשה להשגיח ולהבדיל בכמויות גדולות בין פירות לירקות, לכן הם מורים למשגיחיהם לעשר הכל, אבל בודאי שאינו מן הדין ופשוט").

ויש לציין שדעת הגרי"מ טוקצינסקי זצ"ל בספריו²⁴ ד"אילת" היא א"י ודאי, ושם מבסס שיטתו על דברי הרס"ג ד"מעלה עקרבים" דקרא הוא "עקבה" כיבואר בעז"ה בפנים החיבור. וכך סבר גם הגאון רצ"פ פרנק זצ"ל, וכמפורש בתשובתו המודפסת בספר מקראי קדש²⁵ וז"ל:

"ע"ד השאלה איך ינהגו באילת בחג השבועות בענין יו"ט שני של גלויות הנני מודיע כי הנגב הוא בכלל א"י ולכן יו"ט הוא רק יום אחד בלבד ואין צריכים לנהוג שני ימים יו"ט. ובענין תרו"מ מחוייבים בהפרשת תרו"מ ובכל המצוות התלויות בארץ.

י"ג אייר תשי"ז"

והנה קיימות עדויות שונות בדבר דעת החזו"א בנוגע ל"אילת", כי בעוד שבספר ארץ ישראל להגרימ"ט²⁶ מציג את דבריו באופן שמשתמע מהם שהסכים לדעתו שדינה כא"י וכפי שכנראה הבין גם הגר"פ עפשטיין

24. ארץ ישראל עמ' ל"ה פ"ב ועיר הקדש והמקדש ח"ג פי"ט אותיות ב' ח'.

25. פסח ח"ב עמ' קצ"ו.

26. עמ' ל"ז.

כמשתקף מהמכתב הנ"ל, הרי שבאגרות הגאון ר"ב מנדלסון זצ"ל אב"ד דקוממיות²⁷ כתב וז"ל: "ר' משה נ"י אמר לי והדפיס שמרן החזו"א זצ"ל החליט שאילת לא הי' בגבולים של כיבוש י-הושע". ועוד שם²⁸: "הנני רגיל להורות שאין לנסוע לאילת, כמו שאין לנסוע לחו"ל, כמדומני גם שמרן החזו"א זצ"ל אמר פעם לידידי כ' . . . , שאילת יש לה דין חו"ל", ע"כ. ויש המוסרים בשם בעל הקה"י הגרי"י קניבסקי מסטייפעלע זצ"ל שביאר בדעת החזו"א דהוה ס"ל שהוא ספק א"י (ודבריו לענין יו"ט שני כנראה יתבארו ע"פ סברת הגר"פ עפשטיין הנ"ל), וז"ל הספר "אורחות רבנו"²⁹: "בנוגע לנסוע לאילת אמרתי למו"ר (הגרי"ק מסטייפעלע) ששמעתי ממרן זצוק"ל (החזו"א) שאסר לנסוע לשם מטעם חו"ל ואמר לי מו"ר שזה משום ספק וכו' כעבור זמן נתמנה אברך רב באילת ואמר לי הגר"ק שליט"א שאביו מו"ר (שליט"א) זצוק"ל אמר לאברך שצריכים לנהוג שני ימים יו"ט מספק". ובספר "הליכות והנהגות"³⁰ כתב וז"ל: "שאלתי לרבינו על בי"ס שרצו לעשות טיול לאזור אילת, האם כדאי לנסוע, וענה: לאסור אי אפשר אבל יותר טוב לא לנסוע דזהו ספק חו"ל". ובידיעון הליכות שדה הנ"ל כתב וז"ל: "גם לגבי שטחים צפונה מאילת כמו יטבתה מסר הרה"ג ר"ק כהנא זצ"ל בשם החזו"א שיטבתה אין בה איסור שביעית", עכ"ד. ומתחילה היתה עדות זו חידה סתומה בעיני, כי עד כמה שהצלחתי לברר מתוך נתונים רשמיים מכשנתיים לאחר פטירת החזו"א³¹, עדיין לא היה ידוע אז לנוגעים בדבר על גידול חקלאי עצמאי כלשהוא ביטבתה. כי המעיין ב"אטלס ישראל" מהדורת תשט"ז³² אשר בו מפות המסודרות לפי נושאים שונים, יראה כי למרות שבמפת "חלוקת האוכלוסין" המעודכנת ביותר שם אכן ניתן למצוא את יטבתה המסומנת כמקום מזערי ש"אוכלוסיו פחותים מ-100 איש או שלא פורסם מספרם", אך במפות אחרות באותו ספר המתייחסות לענייני חקלאות³³ - לא צויינה יטבתה בכלל! וזאת כאמור זמן רב אחרי שהחזו"א כבר נלקח לב"ע.

אך באמת במכתב ששלח הרה"ג קלמן כהנא זצ"ל להרה"ג יוסף ליברמן שליט"א משנת תשמ"ז נראים הדברים קצת אחרת, שכך כתב שם: "בקשר לשמועה שבידי ממרן זצ"ל לא נידונה אז השאלה אלה גבולות אסורים או אלה מקומות אסורים כו'. כמו כן לא זכור לי שהיתה מפה לפנינו וברור לי שלא שרטט או הראה באצבעו מרן איזו שהיא קשת או גבול כל שהוא,

27. סי' ט"ו.

28. סי' כ"ב.

29. ח"ב עמ' שס"ח.

30. עמ' מ"ט.

31. שנלב"ע בט"ו מרחשוון תשי"ד.

32. בהוצאת מחלקת המדידות של השלטונות.

33. "השטח שעובד בשנת 1954", "הקרקע שהוכשרה לעיבוד קרקעי עד סוף שנת 1956", "עצמת העיבוד החקלאי והתנובה הממוצעת", ו"השימוש החקלאי במים".

הנידון היה בקשר ליבולים שבדרום הנגב ובאותה תקופה הרי הי' מדובר רק על יטבתה בערך ואז נאמר שאפשר לסמוך שאין זה במסגרת הגבולות האסורים". הרי שלא היה מדובר על הקיבוץ יטבתה עצמו (כדברי המאמר הנ"ל שהחזו"א החליט "שיטבתה אין בה איסור שביעית") אלא על "יטבתה בערך", כלומר שדות מסויימות שהיו בדרום הנגב במרחב הכללי הגדול שבו שכן גם אזור יטבתה³⁴.

וממילא עד כמה שנוגע ליטבתה גופא וכ"ש למה שצפונה ממנה נפלה לה כל העדות לבירא, כי יתכן שהשדות שעליהן דובר היו קילומטר אחד או יותר מזרחה וגם מספר קילומטרים דרומה, וכמובן שכל הבנת העניין משתנה לפי זה. ובעז"ה בפנים הספר יבואר שבאמת יש צד גדול לומר שיטבתה היא ודאי חוצה לארץ, אך לא מחמת שהיא דרומית לקו רוחב זה או אחר אלא מפני דהויא למזרח החוט האלכסוני ההולך מקצה ים המלח קדמה אל מנגב למעלה עקרבים. וברור שמה שהוא למזרח יטבתה אפילו במרחק קילומטר אחד, וכ"ש אי הוי גם דרומה בכמה קילומטרים) שייכת אצלו הסברא ההיא טפי, וא"כ שוב מובנת עדות סתומה זו (יש לציין שראיתי באגרת מהגר"ח קניבסקי שליט"א לחמיו מהרי"ש אלישיב שליט"א שכתב בענין דעת החזו"א וז"ל: "והעידו שבסוף ימיו אמר שרוצה לברר היטב הגבולות בדיוק אבל נטרפה השעה ונלב"ע באופן שאין ממנו שום הוראה ברורה בזה").

והנה שערי שמועות לא ננעלו גם בקשר להוראות גדולי זמנינו, ולדוגמה - בספר "יום טוב שני כהלכתו"³⁵ כתב וז"ל: "שמעתי מהגרש"ז אויערבך שליט"א דלכאורה דין אילת הוא בחיוב יו"ט שני דהרי זה דבר פשוט שאין שם קדושה לענין תרו"מ ושאר מצוות התלויות בארץ וגם הוא מהלך יותר מעשרה ימים מירושלים וכו'. אך הוסיף עוד, שמכיון שגם יתכן שאילת של היום נמצא במקומות שכבשו, ויש גם קצת סברא ששלטון אחד של ישראל מצרפה עם שאר א"י לענין זה, ע"כ צ"ע אם לשמור שם יו"ט שני כדין חו"ל, או רק לחומרא, עכ"ד וכו' ומהגר"ש אלישיב שמעתי שעיר אילת ספק גמור הוא אם נכבשה ע"י עולי מצרים, ולכן צריך לנהוג בה יו"ט שני לחומרא לענין מלאכה וחמץ בשמיני של פסח, עכ"ד".

ובקונטרס "הגבול הדרומי ושטח הערבה" לידידי הרב הגאון משה מרדכי קארפ שליט"א העיד בזה"ל: "ובתחילת עיסוקי שאלתי הדבר לפוסקי הדור שליט"א, ובתחילה שאלתי להגרש"ז אויערבך שליט"א, והשיבני שהוא רואה את כל שטח הערבה כספק, אך יש להקל בזה מהמקומות שהעדה החרדית מביאים [לשון מרן שליט"א] משום ספק דרבנן לקולא [דשביעית בזה] דרבנן והפאה"ש מיקל בספיקו וגם כיבוש עו"מ דרבנן וספיחין דרבנן. אך כשיש

34. ויתכן מאד שהשאלה היתה תיאורטית בלבד ור"ל שאם וכאשר יתחילו מתיישבי יטבתה או אחרים באזור לזרוע בקצה הערבה הדרומית, מה יהיה הדין בזה.

35. פ"ח ס"ד בהערה אות י'.

פירות היתר כשל נכרים יש להעדיפם ובפרט כשהמדובר לגבי זריעת שביעית, עכ"ד³⁶ "ואח"כ שאלתי להגרי"ש אלישיב שליט"א אודות דברי הרמב"ם בהל' קיה"ח, ובתחילה אמר שא"כ למעלה מקו השלושים לצפון הוי ודאי ולמטה מזה דינו ספק וכו'. אך אח"כ שאלתי שוב בנוכחות ידידי הרב הגאון ר' יוסף אפרתי שליט"א, שטען שהחזו"א התיר יטבתה וכו', והשיב מרן שליט"א שא"כ למעלה מקו השלושים [צפונה] בודאי אסור, ולמטה מזה ולדרום יש להקל שכבר הורה זקן, אך ליחידים השואלים אמר שעל דרך הידור אף למטה משלושים יש להעדיף פירות נכרים", עכ"ד.

והרב הגאון רבי יהושע ישעיה נויבירט שליט"א מח"ס שמירת שבת כהלכתה פרסם מכתב בזה"ל:

"בע"ה

אחדש"ט למעכ"ת על פי בקשת כת"ר הנני להודיע לו כי דברתי כמה וכמה פעמים עם מרן הגרש"ז אויערבאך שליט"א בענין שביעית בשיבת קול תורה, ואלה הן מסקנותיו להלכה ולמעשה: וכו' גבולות הארץ: אין לו ידיעה ברורה, ובפרט כאשר יש סתירות ברמב"ם, וכפי שהוא כתב ב"מעדני ארץ", אבל מכיון שיש מחלוקת בין האחרונים, והעדה החרדית סומכת על הרב ליברמן שליט"א בספרו, ספק דרבנן לקולא, ומותר לקחת גם אלה הם דברי מרן שליט"א

בברכת התורה יהושע נויבירט"

ובידיעון הליכות שדה הנ"ל כתב וז"ל: והנה שאלנו כמה פעמים את מרן הגרי"ש אלישיב שליט"א בענין זה, והשיב דקשה להביא ראיה ברורה לתחומי א"י, והרי מרן החזו"א זצ"ל קבע שלא לצרף ספק אר"י לקולא בשביעית. ולכן אי אפשר להקל ליטול משטחי הערבה הצפוניים. אמנם אחרי שיש לנו עדות שמרן הקל ביטבתה, שהי' באותה תקופה הישוב היחידי באותו אזור. מסתבר שבעקבות הוראה זו אפשר ליטול תוצרת כל האזור הממוך לאילת ואף צפונה מעט מיטבתה, ויתכן אף דלדעת מרן החזו"א כל שהוא דרומית למעלה השלושים אינו נכלל בתחום ספק א"י, שהוא ודאי חוץ לגבולותיה [והזכירו יטבתה שבזמנו היה הישוב היחידי באזור] אולם צפונה מזה שאין בזה שמועה ממרן זצ"ל"ה אין ליטול משדות יהודים תוצרת חקלאית בשביעית".

ובקונטרס מנחת ירושלים הנ"ל כתב וז"ל: "שסיפר כאן ראש הכולל שבעת הלכו לכבד את הרה"ג ר' שלמה זלמן אוירבאך שליט"א במצות סנדקאות אצל בנו הנולד למז"ט וכו' וכששאלו האם צריך להחמיר בענין שטחי הערבה ולחשוש אולי חלק מזה הוא א"י, השיב לו דבזה"ז אפשר לכתחילה להקל

36. ידידי הנ"ל אמר לי שהגרש"ז שליט"א בדק את תוכן הנוסח שהביא בשמו, ותקנו בעצמו קודם הדפסתו.

בכל שטח הערבה (טעון בירור אם אכן אמר הגרש"ז בעצמו תיבת "לכתחילה" או שרק כך הבין השומע מעצמו), וכשחזר ושאלו הלא אפשר בניקל להחמיר ולבקש מהירקן לתת לו רק מהערבה הדרומית, חזר הגרש"ז ואירבאך שליט"א ואמר דאין שום צורך להחמיר בזה".

ונראה דכוונת הגאון פשוטה ואין כאן שום חזרה מדבריו הנזכרים לעיל, והיינו דלדעתו כל הערבה כולה חדא ספיקא היא אי הויה בכלל מה שנכבש ונתקדש³⁷, רק דס"ל דבמילי דרבנן אפשר להקל מדין ספק דדבריהם. וא"כ תו ליכא שום ענין להדר ולקחת דוקא מהחלק הדרומי, שהרי גם בכך לא נפיק מכלל ספק, אך ודאי לאו למימרא איפכא דשרי לקחת מכל הערבה לכתחילה כשיכול להשיג בקל ממקום אחר וכנ"ל.

והנה בחיבור זה לא באתי לקבוע היכן הוא גבול דרום האמיתי של א"י, אלא אדרבה להוכיח שאין באפשרותנו לעשות כן עד כי יבא התשבי ויפשוט ספקותינו. כי באמת הראיות שנכתבו עד כה בקשר לאיתור נקודות הגבול השונות תלויות הן על בלימה כפי שיראה כל מעיין, וכהסכמת כמה גדולים דמידי ספק לא יצאנו וכדלעיל. ונמצא שהרוב המוחלט של שטח הערבה הוא בספק גמור אי הויה בכלל גבולות התורה המבוארות בפרשת אלה מסעי, חוץ מאזור קטן ביותר הסמוך מאד לעיר "אילת", שמדברי כמה ראשונים ומפרשים נראה שבודאי אינו בכלל התחום הנזכר, ורק לדעת הרשב"ם האי נמי בכלל ארץ ישראל הוא³⁸.

וממילא לענין שביעית יכנס זה בגדר ספקא דרבנן דאזלינן ביה לקולא וכהכרעת הגרש"ז, והיינו דוקא היכא דכבר באו הפירות לפנינו או שקשה להשיג אחרים שלא מהערבה, אך כשבידו להסתלק מן הספק וכגון שיכול ליקח בנקל דבר שהוא היתר ודאי, הרי שלדעת המ"א בהל' ציצית³⁹ דאסור להכניס עצמו לחשש איסור דרבנן לכתחילה ע"ש, ה"נ יהיה הדין כן (ובפנים הספר יבוארו בעז"ה עוד גדרים בדין ספיקא דרבנן).

ובכניסתו מהו אומר יהי רצון מלפניך ה' אלקי שלא יארע דבר תקלה על ידי ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי ולא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם⁴⁰.

37. אף ש"לכאורה" היה נראה לא כן, כדהביא בשמו בספר יום טוב שני כהלכתו וכדלעיל. ומה דמייתי שם הא דנסתפק לענין יום טוב שני דלמא אילת הוא בחיוב גמור כח"ל, הוא בצירוף הסברא דעיר זו רחוקה מירושלים יותר מי' ימים, כדמפורש בספר הנ"ל.

38. ומ"מ גם לשאר השיטות יתכן דיש מקום לחשוש לחומרא במקומות הסמוכים ממש למפרץ אילת מטעמא אחרינא, דשמא שם הוא אילת ועציון גבר דקרא דהווי מכיבושי שלמה, וכמ"ש בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ג סי' כ"ג) וכן בקונטרס הנ"ל של ידידי הרה"ג רמ"מ קארפ שליט"א, וידידי הנ"ל הביא ראיה מההשמטות שבספר מור וקציעה להגר"עב"ץ (דף צד.) שכתב בזה"ל: "רק באילת מצינו שנתיישבו בה ישראל לפעמים כמו בימי שלמה וכו' ומאז שבאה ליד ישראל נחשבת לארץ ישראל". ובעז"ה בפנים הספר ידובר מזה עוד.

39. סי' י' ס"ק י"א.

40. ברכות דף כח.; וע"ש בפרש"י ובמהרש"א.

פרק א'

פסוקי התורה והיוצא מכללם

הגבול הדרומי המפורט של ארץ ישראל כתוב בתורה ושנוי ומשולש ויותר בנביאים, בצורות שונות ונבדלות זו מזו. דז"ל הפסוק בפרשת אלה מסעי¹: "והיה לכם פאת נגב ממדבר צן על ידי אדום והיה לכם גבול נגב מקצה ים המלח קדמה ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרבים ועבר צנה והיה תוצאותיו מנגב לקדש ברנע ויצא חצר אדר ועבר עצמנה ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה וגו"².

ובאופן דומה כתוב ביהושע³ גבי תחום מטה יהודה שנחלתו היתה הדרומית ביותר מבין השבטים: "ויהי להם גבול נגב מקצה ים המלח מן הלשן הפנה נגבה ויצא אל מנגב למעלה עקרבים ועבר צנה ועלה מנגב לקדש ברנע ועבר חצרון ועלה אדרה⁴ ונסב הקרקעה ועבר עצמונה ויצא נחל מצרים והיה תצאות הגבול ימה וגו"⁵. הרי שהוסיף כאן הקרקעה⁶, ושינה הלשון האמור אצל קצה ים המלח ומעלה עקרבים וקדש ברנע ואדר ונחל מצרים.

ובנבואת יחזקאל על הארץ העתידה⁷ שגבולה בדרום שוה לזה שבתורה⁸ כפי שיובא בעז"ה לקמן בשם רש"י והרד"ק, כתיב בקיצור רב: "ופאת נגב תימנה מתמר עד מי מריבות קדש נחלה אל הים הגדול וגו"⁹, וכן לקמן שם¹⁰: "ועל גבול גד אל פאת נגב תימנה והיה גבול מתמר מי מריבת קדש נחלה אל הים הגדול". הרי שהזכיר רק נקודת התחלה ואמצע וסוף, והאחרונה בלבד נראית דומה לזו המוזכרת באלה מסעי וביהושע. ובת"י שם כתב: "ורוח עבר דרומא מיריחו", והביאוהו ברש"י וברד"ק¹¹, ולכאורה אין זה מתאים כלל להאמור אצל הגבולות הנוכחיים שהמצר מתחיל מקצה ים המלח קדמה מן הלשון הפונה נגבה¹².

1. במדבר פל"ג ג' עד ה'.

2. פט"ו ב' עד ד'.

3. בחזקוני על אלה מסעי כתב וז"ל: "וביהושע כתיב ויצא חצרה ועבר אדרה", וצע"ק.

4. ולכאורה גם חצרון הוא מקום חדש שלא הוזכר במדבר, וידובר מזה עוד בעז"ה לקמן.

5. פמ"ז י"ט.

6. והיינו קודם שיצורפו הקיני והקניזי והקדמוני.

7. פמ"ח כ"ח.

8. וברש"י ביאר להדיא שהיא במקצוע המזרח, וגם כתב "ואף משה כך נתן גבול נגב ממדבר צין על ידי אדום ומונה והולך עד מעצמון נחל מצרים והיו תוצאותיו הימה".

9. ובעז"ה לקמן בחיבור זה ייושבו כל הסתירות הללו.

ובסוף הפרק הנוכח ביהושע¹⁰ מפרט את שמות הערים שהיו בחלקו של יהודה בזמן הכיבוש, ושם מזכיר הרבה מאד ישובים וביניהם באר שבע וקרית ארבע היא חברון. ומפורש במס' ב"ב¹¹: "ואמר רב יהודה אמר רב לא מנה יהושע אלא עיירות העומדות על הגבולין", וא"כ צריך להבין מדוע לא הוזכרו אצל תיאור קו מצר דרום. ובאמת בתוספתא דמכות המדברת מענין ערי מקלט¹² מוכח לכאורה שחברון לא היתה ממש על הגבול, שכך נאמר שם: "ושלשת שיהיו משולשות שיחא מחברון לדרום כמחברון לשכם ומחברון לשכם כמשכם לקדש".

וכן משמע להדיא גם מרש"י בפרשת שלח¹³ שפירש דהמרגלים הלכו בא"י לאורך כל הגבול הדרומי ואח"כ פנו צפונה, ואעפ"כ כתב שרק כלב לבדו הלך לחברון להשתטח על קברי אבות ואילו האחרים לא פגעו בעיר זו בדרכם. ועל כן נראה לע"ד דהא דקאמר הש"ס בב"ב "לא מנה יהושע אלא עיירות העומדות על הגבולין", אין ר"ל אותן הסמוכות לחוט המצר ממש, אלא הכוונה האחרונות שלפני הגבול שאין ביניהן לבין סוף התחום שכנגדם שום ישוב אחר (ולפ"ז אותם פסוקים בעצם אינם מורים מהו מהלך הקו המדויק). וכל זה בנוגע לגבול דרום בכללותו, אבל שתי הקצוות נכתבו גם בעוד מקומות במקרא. האחד בפרשת משפטים¹⁴ שנאמר: "ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים", ומקצועות אלה הינם של גבולות ההוה לרוב המפרשים כפי שיבואר בעז"ה לקמן בחיבור זה. והשני בדברים¹⁵: "מן המדבר והלבנון וגו' ועד ועד הים האחרון יהיה גבלכם", ו"המדבר" הנאמר כאן הוא מדבר צין שבמקצוע דרומית מזרחית של א"י הנוכחית כדפירשו רש"י והרד"ק וחגר"א ביהושע שם. וקרן מערבית דרומית נאמרה כבר לאברהם אבינו ע"ה בברית בין הבתרים כדכתיב¹⁶: "מנהר מצרים וגו'", ובת"י שם כתב "מנילוס דמצרים" והוא כמו שפירש אצל "נחל מצרים" האמור בגבולות החוה וא"כ שניהם שווים.

וכתב הכפתור ופרח¹⁷ על פסוקי אלה מסעי, וז"ל: "וזה המקום בתורה הוא עקר תחומי הארץ וזאת הפרשה מיוחדת לזה כפרשת ציצית לציצית ופרשת הפסח לפסח וכיוצא בהם וכו', ואם בזולת זאת הפרשה נמצא זכרון לקצות הארץ הזאת הוא לדבר ידוע וכו'". וכעין זה כתב המלבי"ם ביהושע שם בענין "חצר אדר", שבאלה מסעי כתיב "ויצא חצר אדר" ואילו ביהושע

10. שם כ"א עד גמירא.

11. דף נו.

12. פ"ב ה"ב, והובאה בגמ' שם דף ט.

13. במדבר פי"ג כ"א כ"ב.

14. שמות פכ"ג ל"א.

15. פי"א כ"ד, ובדומה לו ביהושע פ"א ד'.

16. בבראשית פט"ו י"ח.

17. ריש פי"א.

לא נאמר כי אם "ועלה אדרה"¹⁸: "ופה (ביהושע) קצר וסמך עמ"ש בתורה". הרי לנו שעיקר "הלכות תחומין" נאמרו בפרשת אלה מסעי, והכתוב שם הוא המקור המיוחד לדינים אלה "כפרשת ציצית לציצית ופרשת הפסח לפסח" ובשאר המקומות "סמך על מ"ש בתורה", ולכאורה לפי זה יש לנו לפרש את השינויים שבפסוקי יהושע ויחזקאל באופן שיתאימו לנאמר בפרשה הנזכרת.

ונמצאנו למדים מכל זה, שמהלך קו הגבול הדרומי בכללותו הוא כדלהלן:

א. נקודת מוצאו "מקצה ים המלח קדמה", מקום שיכול גם ליקרא "מן הלשן הפנה נגבה" כדכתיב ביהושע. ולכאורה גם "תמר" כדמצינו ביחזקאל, כי מפורש ברש"י שם דהמקום ההוא נמצא "במקצוע המזרח"¹⁹.

ב. משם "נסב" הגבול "מנגב" למעלה עקרבים, מהלך ששייך לכנותו גם "ויצא".

ג. "ועבר צנה".

ד. "ועלה" מנגב לקדש ברנע, ושם היו "תוצאותיו".

ה. "ועבר חצרון"²⁰, ולכאורה שלב זה לא משנה הרבה כי לא הוזכר באלה מסעי²¹.

ו. "ויצא" לחצר אדר, וגם "עלה" עליו²².

ז. "ונסב הקרקעה", וגם נקודה זו כנראה אינה משמעותית כ"כ שהרי הושמטה בפרשה העיקרית.

ח. "ועבר עצמנה".

ט. "ונסב" הגבול מעצמון לנחל מצרים, ומהלך זה נקרא גם "ויצא".

י. והיו "תוצאותיו" הימה, והוא היס הגדול כמתבאר מהמשך פסוקי אלה מסעי וכמפורש ביחזקאל.

18. ולקמן יתבאר בעז"ה ההבדל שבין זה לזה.

19. וגם כתב ש"אף משה כך נתן גבול נגב וכו' " כדהבאן לעיל.

20. ולהחזקוני "ויצא חצרה".

21. אך מ"מ היא תחנה בפני עצמה - כן נראה מרהיטות התרגום ביהושע שכתב "ועבר לחצרון וסליק לאדר", דמשמע שהם שני מקומות נפרדים וכפשוטו של מקרא וכדנראה גם מרש"י שלא כתב שום רמז לכך שהענין מתבאר באופן שונה. ומיהו בפירוש רבינו מיוחס שהיה מן הראשונים לבמדבר מצינו דבר חדש דס"ל שבכלל לא היה מקום נפרד בשם חצרון, וז"ל: "חצר אדר - הוא חצרון כמ' שנא' ביהושע ועבר חצרון ועלה אדרה". ובאמת גם בחזקוני באלה מסעי כתב כעין זה בביאור לשון הפסוק שם, אלא שסובר דהך מילתא הוי קצת סתירה להאמור ביהושע, וז"ל: "ויצא חצר אדר - כאן משמע מחוז אחר הוא וביהושע כתיב ויצא חצרה ועבר אדרה". ויתכן שגם דעת הרס"ג היא כן דחצרון ואדר הם אחד, כי בתרגומו לתורה הנקרא "תפסיר" באלה מסעי כתב דחצר אדר הוא "רפיח", ובדברים פ"ב כ"ג דכתיב "והעוים היושבים בחצרים" תרגם ג"כ דאותו מקום הוא "רפיח". ואם נאמר ש"חצרים" ו"חצרון" היינו הך, נמצא שמסכים לדברי רבינו מיוחס.

22. ולהחזקוני במקום עליה זו - "ועבר אדרה".

פרק ב'

פירוש "ויצא" "ונסב" "ותאר" "ועבר" "ועלה" "תוצאותיו"

פרש"י בפרשת אלה מסעי שם: "ונסב וגו' - כל מקום שנאמר ונסב או ויצא מלמד שלא היה המצר שזה הולך ויוצא לחוץ וכו'". וביהושע שם הוסיף וז"ל: "אינו אומר ויצא ונסב ותאר אלא במקום שחוט של גבול בולט אל החוץ או כונס לצד פנים שאינו הולך מכוון וכאן (כשיצא מנגב למעלה עקרבים) הוא בולט אל החוץ ובא מנגב למעלה עקרבים בדרום של מעלה עקרבים נמצא שמעלה עקרבים לפניו מן החוט' ועבר ובא לו אל המערב וכו' כל מה שהוא עולה מן המזרח לצד ירושלים הוא עולה ומירושלים וחללה הוא יורד כאן למדנו שירושלים גבוהה מכל ארץ ישראל וכו'". ולאחר מכן² גבי גבול צפון דשבת יהודה דכתיב "ותאר הגבול מראש ההר וגו'". פירש רש"י: "ותאר - לשון ונסב בעוגל כמו ובמחוגה יתארהו ויונתן תרגם את כולם ויסחר". ובביאור תיבת "תוצאותיו" כתב רש"י באלה מסעי לקמן³: "תוצאת הגבול - סופי הגבול כל מקום שנאמר תוצאות הגבול או המצר כלה שם לגמרי ואינו עובר להלן כלל או משם מתפשט ומרחיב ויוצא לאחוריו להמשך להלן באלכסון יותר מן הרוחב הראשון ולענין רוחב המדה הראשון קראו תוצאות ששם כלתה אותה מדה".

והנה ברש"י לא ביאר אם יש חילוק בין "ויצא" ל"ונסב" ו"ותאר", וכן לא כתב להדיא מה הוא ההסבר בתיבת "ועבר". אך הגר"א בפירושו ליהושע שם כתב, וז"ל: "שמור זה ההנחה כל מקום שנאמר ויצא פירש שהגבול היה יוצא מקו המישור לקו השיפוע קצת ובמקום שכלה השיפוע שם התחיל להלך במישור ונמצא נרחב הגבול. וכל מקום שנאמר ועבר פירש שעבר הגבול באמצע העיר וכל מקום שנאמר ונסב פי' שקו הגבול היה מתרחב רק כנגד אותו המקום ומסבב אותו עד שבא במישור כנגד קו שהתחיל להתרחב וכל מקום שנאמר ותאר פירוש שקו הגבול הולך במישור ואינו סר לא לימין ולא לשמאל וכו' וכל מקום שאמר ועלה פירוש שעולה למקום גבוה להר וכו'".

ויתכן שגם רש"י ס"ל מהחילוק שכתב הגר"א בין "ויצא" ל"ונסב", שכן דבר זה מתאים למה שמשמע מכלל דבריו שהבאנו לעיל. שאצל "ויצא מנגב

1. מדברי רש"י בפרשת אלה מסעי היה נראה לכאורה איפכא ע"ש, וכבר תמהו עליו במפרשים. מיהו בלבוש האורה ועוד ישבו הענין באופן שעולה בקנה אחד עם האמור כאן.

2. שם ט'.

3. שם ח'.

למעלה עקריים" פירש: "וכאן הוא בולט אל החוץ ובא מנגב למעלה עקריים וכו' ועבר ובא לו אל המערב," דמשמע מזה שהציאה היתה רק עד אחרי המקום הנזכר ואח"כ פנה ועבר ביושר הימה. וגבי "ותאר" כתב ע"פ הת"י שהוא "לשון ונסב בעוגל" דנראה מזה דדעתו דגם "ונסב" פירושו מהלך הדומה לסיבוב, וזה קרוב לדברי הגר"א ש"ונסב" פי' שקו הגבול היה מתרחב רק כנגד אותו המקום ומסבב אותו עד שבא במישור כנגד קו שהתחיל להתרחב. אך מ"ש הגר"א דועבר "פירוש שעבר הגבול באמצע העיר" לא מצינו דוגמתו ברש"י, ובאמת מלשונו שהזכרנו "וכאן הוא בולט אל החוץ ובא מנגב למעלה עקריים וכו' ועבר ובא לו אל המערב" משמע דמפרש באופן אחר ד"ועבר" היינו שהולך ביושר אל אחת הרוחות ולא באלכסון. ואפשר דמדמה האי לישראל ל"והעברת" ו"תעבירו" דכתיב גבי שופר, דילפינן מינייהו במס' ר"ה דבעינן קול פשוט וישר קודם תרועה ולאחריה⁴. וא"כ נפק"מ דלהגר"א היכא דכתיב "ועבר" שמעינן דהגבול עבר באמצע העיר ואילו לרש"י לא ידעינן אם עבר באמצע או מעליה או מתחתיה, ועוד דלרש"י הרי ש"ועבר" מלמדנו על כיוון מהלך הגבול שהוא ישר ולא באלכסון, משא"כ להגר"א שא"א לדעת מלשון זה להיכן ממשיך הקו ונצטרך ללמוד דבר זה מסימני הדרך האחרים.

ולענין "ותאר" ברור שיש ביניהם חילוק, דלהגר"א פירושו "שקו הגבול הולך במישור ואינו סר לא לימין ולא לשמאל," אבל רש"י כתב "ותאר - לשון ונסב בעוגל כמו ובמחוגה יתארהו ויונתן תרגם את כולם ויסחר". אלא דיש לעיין אם לרש"י והת"י באמת שני הדברים "ותאר" ו"נסב" הם היינו הך ממש, או שבכל זאת יש ביניהם איזה הבדל. ואפשר שדעתם ד"ונסב" היינו "שאינו הולך מכוון" וכלשון רש"י בזה אלא בולט באלכסון אל עבר אותו מקום וחוזר וממשיך למעלה והלאה שוב באלכסון (כמו האות "V" באנגלית), משא"כ "ותאר" שהוא "בעוגל" ר"ל שחוט הגבול יורד שם למטה באופן תלול ביותר ומקיף את אותו מקום ושוב עולה כמעט ביושר למעלה (בדומה לאות "U" באנגלית) שמהלך כזה דומה יותר לעיגול.

והנה קיים עוד הבדל בין רש"י להגר"א והוא בפירוש תיבת "ועלה," דלרש"י "כל מה שהוא עולה מן המזרח לצד ירושלים הוא עולה," ולהגר"א "ועלה פירוש שעולה למקום גבוה להר". ומיהו יש לעיין בדברי רש"י אלה, דלכאורה היה נראה כוונתו דכשהולכין בדרום א"י (או בצפונה) ממזרח למערב הרי שעד שמגיעים לנקודה כלשהיא המכוונת כנגד ירושלים חשיבא הליכה זו עליה, ולאחר מכן הויא ירידה. אך המתבונן במפת הארץ יראה שלפ"ז נמצא שמהלך גבול נגב המתואר בתורה הוא דבר מפליא, כי מהקצה

4. דף לג: .

5. אך יתכן להבין דבריו בצורה שונה שסובר דדוקא אחרי יציאה או כדומה הוי הליכה ישירה וכו"ל, והיינו דר"ל שהגבול עובר ופונה למצב שהיה בו קודם לכן.

הדרומי מזרחי של ים המלח ועד אותו מקום המקביל לעיה"ק אין רק מעט יותר מ-20 קילומטרים, כשחלקו הגדול של אותו שטח משתרע מתחת לים ורק כ-10 ק"מ בולטים מערבית לו. וא"כ נצטרך לומר שכל חמשת נקודות הגבול הראשונות שהם מעלה עקרים, צין, קדש ברנע, חצרון, וחצר אדר, הכוללים מספר "נסיבות" ו"יציאות" ו"העברות", ממקמים כולם באותו קטע צר וזעיר, שהרי בקרא דיהושע כתיב "ועלה אדרה" והיינו שעד שם עדיין "עולה מן המזרח לצד ירושלים". ומאידך מאותה נקודה ועד נחל מצרים הרחוק משם הרבה מאד לכל הדיעות, לא צוינו כי אם שני מקומות בלבד שהם הקרקעה ועצמון כשהראשון שבהם מושמט לגמרי בפרשת אלה מסעי, ואין דבר זה נראה מסתבר כלל⁶.

ועל כן נראה לע"ד לבאר דבריו באופן אחר, דהנה אצל המצר המזרחי דכתיב בפרשת אלה מסעי "וירד הגבול ומחה על כתף ים כנרת קדמה" פרש"י: "וירד הגבול כל שהגבול חולך מצפון לדרום הוא יורד והולך". הרי שגם לשיטתו לשון עליה וירידה לא נאמר בדוקא בחקשר לירושלים, אלא פעמים שההליכה לעבר רוח מסויימת וכגון מצפון לדרום היא בעצמה קרויה ירידה. ולפ"ז י"ל שמ"ש כאן רש"י "כל מה שהוא עולה מן המזרח לצד ירושלים הוא עולה ומירושלים והלאה הוא יורד", אין ר"ל דזהו גופא ביאור תיבת "ועלה" הכתוב כאן שהגבול חולך לכיוון ירושלים, אלא שבא ליתן טעם לכך שההליכה מן המזרח למערב לעולם נקראת בלשון התורה "עליה". וזאת משום שהמציאות היא שכל הדרך הבא מן הגבול המזרחי במקום המכוון כנגד ירושלים ועד עיה"ק "הוא עולה", ועל כן גם כשהתורה מדברת על הליכה ממזרח למערב במקומות שהם למעלה בצפון או למטה בדרום, הרי שהיא מכנתה בשם "עליה"⁷.

והנה גבי חצר אדר כתיב בפרשת אלה מסעי "ויצא" ואילו ביהושע נאמר "ועלה אדרה" ולפ"ז צ"ל דאליבא דרש"י גם כשהגבול הוא באלכסון באופן שנחשב יציאה, מ"מ אם הוא הולך בערך ממזרח למערב חשיב נמי עליה. וא"כ נמצא שבין לרש"י ובין להגר"א לא נוכל להביא שום ראיה אצל גבול דרום מלשון זו בנוגע לכיוון שהלך חקו, שהרי לרש"י כיון דעכ"פ אזיל ממזרח למערב שייכא ביה לשון עליה, ולהגר"א אין בתיבת "ועלה" אף משמעות לענין רוחות אלא ר"ל עליה בהר בלבד.

6. ובודאי שפירוש זה לא מתאים לדיעותיהם של בעלי תבה"א ואד"ק, שלתרווייהו נמצאים קדש ברנע וחצר אדר הרבה אחרי המקום המקביל לירושלים כפי שיבואר בעז"ה לקמן בחיבור זה. וכ"ש שהדבר סותר את שיטת הגרימ"ט דמעלה עקרים זקרא היא "עקבה", שהרי איהי גופא כבר נמצאת מערבית לנקודה המכוונת כנגד עיה"ק. אך אם היה הדבר לכשעצמו מובן, לא היה זה מחובתינו לדחוק ולהעמיד את סברותיהם של התלמידי חכמים הנ"ל נגד דברי רש"י.

7. מלבד גבי מקומות שהם למערב ירושלים עצמה שא"א לכתוב בנוגע להם "ועלה" שזה כנגד המציאות שהם נמוכים ממנה והתורה כתבה אצלם "וירד" שזוהי האמת.

ובפירוש הרשב"ם לפרשת אלה מסעי כתב וז"ל: "ונסב לכם (הגבול מנגב למעלה עקריבים) - שם בולט הגבול. ויצא (חצר אדר) ועבר (עצמנה) - דרך ישר בלא היקף". ולכאורה היה משמע מזה דלא כרש"י והגר"א אלא ד"ויצא" נמי אינו מורה כלל על שום יציאה מקו היושר, וא"כ הרי שמעת שפנה הגבול מקדש ברנע לחצר אדר⁸ ועד עצמון הלך הגבול ישר מערבה בלא שום אלכסון, מלבד אותה נסיבה קלה הקרקעה⁹. אך קשה דלפ"ז נמצא דתיבת "ויצא" אין לה שום משמעות לדעתו וליכא שום הבדל בינה לבין "ועבר", ולא מסתברא כלל לע"ד למימר כך. ועל כן נראה יותר דגם הרשב"ם מסכים להמפרשים האחרים ד"ויצא" היינו סטיה מהכיוון הקודם אלא שלא נחית לפרש הענין, ומ"ש "דרך ישר וכו'" קאי רק אסיפא דמילתא דקמיירי ביה והיינו "ועבר" ור"ל שאחר שיצא לחצר אדר שוב המשיך מעתה ביושר "בלא היקף". והנה מלשון זו דנקט משמע דדעתו דהיכא דכתיב "ועבר" היינו בלא שום אלכסון אלא בקו שוה לרוח אחת, וזה כדעת רש"י שהזכרנו ולפי שדייקנו למעלה.

והמלבי"ם ביהושע שם כתב, וז"ל: "כל מקום שנאמר ויצא יצא חוט המודד ונלוז מקו הישר אל צד לפניו או לחוץ¹⁰, וכל מקום שנאמר ונסב הסיב שתי רוחות כמין דל"ת, וכל מקום שנאמר ותאר הסיב איזה מקום סביב בג' רוחות ושב אל הקו הישר כבתחילה" ופירוש זה אף שאינו כהגר"א, מיהו ניתן לפרשו שפיר בדעת רש"י. ועוד כתב שם: "וכלל הוא שכ"מ שאומר והיו תוצאותיו הוא או שכלה שם המיצר, או שכלה שם הנליזה שעד המקום הזה היה החוט נלוז מקו הישר ועתה שב אל ישרו". ולכאורה זה שונה ממה שביאר רש"י בתיבה זו דהיינו או שהמצר כלה שם "או משם מתפשט ומרחיב ויוצא לאחוריו להמשך להלן באלכסון יותר מן הרוחב הראשון", דאילו לפי המלבי"ם אדרבה משם ואילך מתיישר הקו.

8. ואולי כבר ממעלה עקריבים אם נאמר שהנסיבה הראשונה נגמרה מיד אחריו.

9. וכעין זה כתב במשנת יוסף על שביעית שם עמ' קי"ב בהערה ב'.

10. וזה כרש"י ביהושע שם שפירש שכשאומר ויצא ונסב ותאר הקו "בולט אל החוץ או כונס מצד פנים", ודלא כרהיטות דברי הגר"א שכתב דבכל מקום שנאמר ויצא נמצא שנתרחב הגבול.

פרק ג'

מהלך גבול נגב של ארץ ישראל באופן כללי

מעתה נבוא לבאר בעז"ה את הכיוון הכללי שבו הלך קו הגבול הדרומי של א"י, אחרי נקודת מוצאו בקצה ים המלח קדמה מן הלשן הפנה נגבה¹. הנה בין לפי הנאמר בפרשת אלה מסעי "ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרבים" ובין להכתוב ביהושע "ויצא אל מנגב למעלה עקרבים", נמצא שירד החוט באלכסון דרום מערב² עד מתחת למעלה עקרבים³. אך המשך הדרך "צנה" (דהיינו "לצין" לפירוש רש"י, ולחגר"א ביהושע היא עיר הנקראת "צין" או "צינה") אינו ברור, דבמלבי"ם על יהושע שם כתב וז"ל: "ויצא אל מנגב למעלה עקרבים - ובפרשת מסעי כתיב ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרבים כי מעלה עקרבים לא היה נגד לשון הים רק משוך לדרום ויצא החוט ממזרח למערב באלכסון לצד דרום ומצד זה אמר פה ויצא ומצד ששם היה הפנה והזוית הוקף משתי רוחות ויצדק ונסב", ובזה אזיל לשיטתו שם ד"כ כל מקום שנאמר ונסב הסיב שתי רוחות כמין דל"ת".

ולדבריו נמצא שאין שום סתירה בין הפסוקים, כי ה"ויצא" אינו מורה כלל על מהלך הקו אחרי מעלה עקרבים, ואילו מה"ונסב" שמעין "ששם היה הפנה והזוית הוקף משתי רוחות". כלומר, שהגבול פנה משם מערבה "כמין דל"ת" בלא לעלות בחזרה צפונה (שהרי אם היה כן הו"ל מעלה עקרבים מוקף מג' רוחות, ולהמלבי"ם אין מהלך כזה נקרא "ונסב" אלא "ותאר" כדהבאנו לעיל). אך הרי הבאנו שהגר"א חילק בין ויצא לונסב באופן אחר, ד"כל מקום שנאמר ויצא פירש שהגבול היה יוצא מקו המישור לקו השיפוע קצת ובמקום שכלה השיפוע שם התחיל להלך במישור ונמצא נתרחב הגבול וכו' (וזה כפירוש המלבי"ם ב"ונסב") וכל מקום שנאמר ונסב פי' שקו הגבול היה מתרחב רק כנגד אותו המקום ומסבב אותו עד שבא במישור כנגד קו שהתחיל להתרחב". וא"כ לכאורה קיימת סתירה בין שני הפסוקים, דלהאמור באלה מסעי חזר הגבול מיד אחרי מעלה עקרבים ועלה צפונה, ואילו ללשון הקרא ביהושע התחיל הקו ללכת משם ישר מערבה. ובשו"ת משנת יוסף⁴ הביא הערה זו בשם חתנו הרה"ג מנחם מנדל

1. ולקמן יוסבר בס"ד כוונת התורה בסימנים אלה.

2. כן הוא לפי מ"ש רש"י ביהושע, וכבר הבאנו שהמפריש מיישבים את דבריו באלה מסעי עם מהלך זה.

3. ובהמשך החיבור נדון בעז"ה בזוית השיפוע.

4. ח"ב עמ' קכ"ח.

פוקס שליט"א, וכתב ליישב הענין בזה"ל: "שהגבול אם 'יצא' לקו השיפוע קצת אל מנגב למעלה עקרבים ועבר צינה, אבל יציאה זו היתה יציאה של "ונסב", כי אחרי שיצא שוב נסב וחזר לעלות כנגד הקו שהתחיל להתרחב, דהיינו ש"והיו תצאותיו" מנגב לקדש ברנע ששם נסתיים ה"ונסב", חצי העיגול", ע"כ. והנה אין ברור לי מה כוונתו בדברים אלה, דאם רצונו לומר שמיד אחרי מעלה עקרבים "שוב נסב וחזר לעלות", א"כ הרי זו נסיבה כבכל מקום אחר ומה שייכא בהא לשון "ויצא" דלחג"א היינו ש"במקום שכלה השיפוע שם התחיל להלוך במישור". ואם ההסבר בדבריו הוא שאחרי מעלה עקרבים המשיך הקו ישר מערבה עד צינה ורק אחר כך עלה צפונה, א"כ אין זה מתאים לפירוש הגר"א ב"ונסב" דהיינו "שקו הגבול היה מתרחב רק כנגד אותו המקום ומסבב אותו" דהכא דאיירי הקרא אמעלה עקרבים מהיכי תיתי שיסובב גם את צינה ודוקא אחרי יתחיל לעלות.

ועוד דהמעין ברש"י באלה מסעי יראה שבכל מקום שהגבול מתרחב או מתקצר כותב כן בפירוש, ואילו גבי צין וקדש ברנע לא הזכיר רמז לכך שיש איזה שינוי כיוון ביניהם. וכן בכפתור ופרח⁵ כשמתאר את קו הגבול עפ"י דברי רש"י כותב "ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרבים רוצה לומר שמתעקם וכו' ועובר המצר בדרומו של מעלה עקרבים והוא לפני מן המצר ועובר אל צין וקצהו הוא לדרום קדש ברנע וחוזר ומתפשט המצר ומתרחב וכו'". הרי משמע להדיא שהגבול לא משתנה כלל מעת שפונה לצין אחרי מעלה עקרבים ועד שמגיע לקדש ברנע, אלא עובר הקו ביושר מערבה דרך שניהם ואח"כ שוב יורד למטה עוד יותר.

ועל כן נראה לע"ד דמה שנקראת היציאה למעלה עקרבים גם בשם נסיבה לפי הגר"א, הוי ביחס לגבול הדרומי בכללותו. והיינו ד"אותו המקום" שבא החוט להקיפו אינו מעלה עקרבים בלבד, אלא כל אותה בליטה גדולה היוצאת מבין שתי המקצועות של המיצר הדרומי שהם קצה ים המלח וראש נחל מצרים. ומשום שלבסוף לאחר כל היציאות והנסיבות וההעברות הנוספות שבאמצע יחזור הקו ויעלה דרך נחל מצרים הימה, שייך שפיר לומר על תחילתו "ונסב".

וכעין זה מצינו לענין נחל מצרים שגם שם קיים אותו הבדל בין שני הכתובים, דבאלה מסעי כתיב "ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים", וביחושע נאמר "ויצא נחל מצרים". וברש"י באלה מסעי כתב: "ולשון ונסב האמור כאן לפי שכתב ויצא חצר אדר שהתחיל להרחיב משעבר את קדש ברנע ורוחב אותה רצועה שבלטה לצד צפון (היינו לדרום כדביארו המפרשים) היתה מקדש ברנע עד עצמון ומשם והלאה נתקצר המצר ונסב לצד הדרום (הוא הצפון וכו'") ובא לו לנחל מצרים ומשם לצד המערב אל הים הגדול".

5. פי"א, עמ' 41 במהדורה הנפוצה.

ואפשר דמה שפי' לשון ונסב דהכא דהוא על שם סיום היציאה לחצר אדר ולא משום שכאן נגמרת הנסיבה הגדולה הראשונה אל מנגב למעלה עקרים, הוא מפני שלא הוצרך להגיע עד לכך כי באמת בלאו הכי נמי נסיבה זו ניכרת שפי' ע"י מקום קרוב יותר. אך באמת גם מצד עצם הדבר ששלב זה הוא האחרון במהלך הגבול, יצדק אצלו לשון "ונסב".

ונמצא שאחרי מעלה עקרים פנה הגבול ללכת ישר מערבה, וכלשון הגר"א "ובמקום שכלה השיפוע שם התחיל להלך במישור". וכן נראה מלשון רש"י ביהושע: "ובא מנגב למעלה עקרים וכו' ועבר ובא לו אל המערב", דמשמע מזה שאחרי מעלה עקרים שינה את כיוונו לעבור ישר לרוח מערבת. והמלבי"ם שם כתב "ואחר שאמר ויצא אל מנגב למעלה עקרים היה החוט נלוז שזה גדר ויצא ובנליזה זו עבר צנה עד קדש ברנע ושם פסקה הנליזה ועז"א והיו תוצאותיו". ובשו"ת משנת יוסף⁶ הבין דכוונת המלבי"ם דהגבול ירד באלכסון אל מנגב לקדש ברנע ומשם המשיך באותה זווית שיפוע ועבר צינה, והיו תוצאותיו של אותו קו עקום מנגב לקדש ברנע.

אך לע"ד אי אפשר שזוהי תהא כוונתו, שהרי אם כן מאי האי דקאמר דמעלה עקרים שייכא ביה לשון "ונסב" "מצד ששם היה הפינה והזווית הוקף משתי רוחות", דאיזו פינה או זווית יש במעלה עקרים לפ"ז, והאיך יהיה מוקף משתי רוחותיו. אלא נראה דגם להמלבי"ם פנה הקו אחרי מעלה עקרים "כמין דל"ת" ללכת ישר מערבה, ומ"ש שאחר שיצא אל מנגב למעלה עקרים "היה החוט נלוז ובנליזה זו עבר צינה עד קדש ברנע" ר"ל דמאחר שירד החוט ממקומו הראשון "מקצה ים המלח קדמה" הרי שמעתה הקו "נלוז" מגבהו הראשון. ואף שעכשיו הוא ממשיך ישר למערב עכ"פ חשוב כל מהלכו כ"נליזה", ר"ל גובה נמוך הבא לו מחמת העקמימות הראשונה. והנה לפי הנאמר באלה מסעי הרי שמהלך זה של פניה ישר מערבה נסתיים מנגב לקדש ברנע, שהרי מפורש התם ששם היו תוצאותיו של אותו כיוון. ואכן מיד לאחר מכן כתיב "ויצא חצר אדר", ופרש"י "מתפשט המצר ומרחיב וכו' ונמשך עוד באלכסון למערב ובא לו לחצר אדר". אך ביהושע לא נאמר אצל קדש ברנע לשון "תוצאתיו", ואחרי מקום זה וקודם הירידה לחצר אדר מוזכר עוד שלב והוא "ועבר חצרון". ובתרגום כתב "ועבר לחצרון וסליק לאדר", וכן ברש"י פי' רק "ועבר חצרון - לצד המערב הוא מונה והולך", דבפשטות משמע מזה שחצרון הוא מקום בפני עצמו למערב קדש ברנע. וכבר הזכרנו את לשון רש"י לעיל שם "ובא מנגב למעלה עקרים וכו' ועבר ובא לו אל המערב", דמזה נראה דמפרש דכל "ועבר" (עכ"פ כשבא בתום מהלך אחר נסתיים) הוא לשון הליכה ישר מערבה. וגם להגר"א שפי' ד"ועבר" היינו שהגבול חוצה את העיר ואינו בא ללמד על כיוון מהלך

מסויים, אך הרי זאת ידעינן גם לדידיה דהקו נמשך בשוה למערב עד קדש ברנע כדהוכחנו לעיל, וא"כ כיון דהשתא לא רמיזא בקרא דיהושע על שום שינוי כיוון הרי שגם חצרון הוא בהמשך הדרך הקודם וקשה לשון תוצאותיו דאלה מסעי. ושמא הוי חצרון שם מקום קטן שבתוך תחום קדש ברנע והוא בטל אליו, ובאלה מסעי דכתיב "והיו תוצאותיו מנגב לקדש ברנע" אין הכוונה לקדש ברנע עצמו אלא לאזור כולו. אך עכ"פ נראה לע"ד ברור דאין נפק"מ מנקודה זו של חצרון הרבה, שהרי היא הושמטה מעיקר פרשת תחומין שהיא באלה מסעי כדכתב הכפתור ופרח.

ומיהו לפי החזקוני בפרשת אלה מסעי שכתב שביהושע נאמר "ויצא חצרה ועבר אדרה", נמצא שמהלך הגבול בסביבה זו הוא אחר ממה דנפיק מהכתוב אצלנו⁷. והיינו דמיד אחרי קדש ברנע יש יציאה "חצרה" ובהמשך העברה "אדרה", כששני שלבים אלה כלולים בפרשת אלה מסעי בחדא מחתא. ולפ"ז י"ל ש"חצר" זה הוא מקום קטן מאד הסמוך ל"אדר" ולא כפי שפרשנו בדעת רש"י, ושניהם הם דרומית מערבית לקדש ברנע⁸.

וא"כ המהלך העיקרי הבא אחר קדש ברנע הוא "ויצא חצר אדר"⁹ ולפי מה שהסבירו המפרשים בדברי רש"י באלה מסעי הכוונה ששוב יצא חקו באלכסון דרום מערבי לרדת עוד יותר למטה עד חצר אדר. וכן צריך לומר לפי מה שכתב הגר"א דבכל מקום שנאמר "ויצא" נמצא דנתרחב הגבול, דהיינו שמפרש דלשון "יציאה" הוא דוקא כשהולך החוט כלפי חוץ ולא כשחוזר פנימה. אבל המלבי"ם כתב אחא דכתיב באלה מסעי "ויצא חצר אדר": "כי מקדש יצא החוט לפניו ובחצר אדר הגיע עד חקו הישר", ונמצא שמקדש ברנע והלאה אין פירוש המלבי"ם מסכים לדברי רש"י והגר"א, ולדעתו עלה שם הגבול בחזרה צפונה עד שהגיע לחצר אדר שהוא במקום המקביל לנקודת היציאה הראשונה שהיא בקצה ים המלח.

ואחרי חצר אדר נאמר באלה מסעי "ועבר עצמנה", וביהושע כתיב קודם לכן "ונסב הקרקעה". ולכאורה גם בזה צריך לומר דמדהושמטה נסיבה זו בעיקר פרשת תחומין ש"מ דאינה משמעותית כלל, ויתכן שבלטיה זו היתה כ"כ קטנה שלמעשה לא נפק"מ מידי ורק אליבא דאמת הוא כן שקיימת איזו שהיא יציאה זעירה מקו היושר ומיד חוזר הענין לקודמתו. אך מ"מ נראה שהמהלך החשוב הבא אחרי חצר אדר הוא "ועבר עצמנה", שלרש"י היינו פניה ישר מערבה כמו בכל מקום דכתיב "ועבר". וגם לדעת הגר"א שה"ועבר" עצמו אינו מורה על כיוון מהלך הגבול אלא על כך שחצה עיר,

7. אף שקצת פלא שיהיה שינוי גדול כזה בין נוסחתנו בהאי קרא לבין גירסת החזקוני, אך אין להרהר אחריו שהוא ז"ל היה מן הראשונים.

8. וכבר הבאנו לעיל את דברי רבינו מיוחס בפירושו לבמדבר: "חצר אדר - הוא חצרון כמ' שנ' ביהושע ועבר חצרון ועלה אדרה", דנראה מזה שלדעתו אין בכלל מקום נפרד בשם "חצרון", והבאנו שיתכן שגם הרס"ג סובר כן.

9. וביהושע כתיב "ועלה" אדרה, ועיין מה שכתבנו לעיל בביאור תיבה זו.

לכאורה כאן יהיה המשך הקו כמו לפי רש"י, שהרי אצל חצר אדר נאמר "ויצא" שמשמעותו לדעת הגר"א שהחוט יצא באלכסון עד אותו מקום ואח"כ המשיך במישור¹⁰. והמלבי"ם לקמן באותו פרק¹¹ פירש ללשון "ועבר" דהיינו "ביושר" וכרש"י, וא"כ לדבריו נמצא שאחרי שחזר הגבול לעלות צפונה לחצר אדר שהוא מקביל לקצה ים המלח, שוב פנה ללכת ישר מערבה אל עצמון. ומשם לפי האמור באלה מסעי "ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים", וביהושע כתיב "ויצא נחל מצרים", וכבר הבאנו דברי רש"י באלה מסעי דמעצמון והלאה נתקצר המצר ונסב לצפון ובא לו לנחל מצרים. ולפי מה שבארנו לעיל גבי מעלה עקרים דהתם נמי אי' אותו חילוק בין הכתובים דבאלה מסעי כתיב "ונסב" וביהושע "ויצא", אתיא שפיר נמי הכא. דהפסוק באלה מסעי מתייחס אל הגבול בכללותו וממילא הירידה למעלה עקרים היא תחילת הנסיבה הגדולה ואילו העליה חזרה לנחל מצרים הוא סופה¹², וקרא דיהושע איירי על כל שלב בפני עצמו וא"כ הו"ל ההליכה אל מנגב למעלה עקרים "יציאה" וכמו כן גם החזרה צפונה לנחל מצרים.

אלא שצריך להבין דלכאורה כל זה שייך לומר רק לפי רש"י ביהושע שכתב "ואינו אומר ויצא ונסב ותאר אלא במקום שחוט של גבול בולט אל החוץ או כונס לצד פנים". אבל להגר"א שם שפירש דבכל מקום שנאמר ויצא "נמצא נתרחב הגבול"¹³, קשה דאיך יתכן שהחזרה פנימה לנחל מצרים תיקרא בשם יציאה. ואין לתרץ דגם הגר"א מסכים דלשון ויצא שייכא נמי בכניסה לפנים ומ"ש דהיכא דנאמר כן דנמצא נתרחב הגבול לאו דוקא, דז"ל בעניננו: "והגבול היה מתרחב עד קצה הנחל ומשם הולך הקו במישור עד הים הגדול", הרי שהקפיד לבאר דהכא נמי שייכא לשון ויצא משום שהגבול היה מתרחב עד הנחל.

ונראה לע"ד ליישב דהגר"א מפרש דמרגע שנסב החוט מעצמון ומתחיל לעלות בחזרה בתמידיות ממקום למקום עד הים הגדול תו לא הוי בכלל עיקר גבול דרום אלא חשיב זה סיומא בעלמא דכולא מילתא, ולולי דכתב רחמנא "ויצא" הוה אמינא שהקו עולה ביושר צפונה עד הים הגדול כדי לגמור מיד את מהלך מצר זה¹⁴. אך השתא דכתיב לשון יציאה שמעינן דנתרחב הגבול בשיפוע לצד מערב עד קצה נחל מצרים, ומשם "הולך הקו במישור" כלומר שממשיך עם מהלך מרוצת הנחל בלא לסטות ממנו כלל

10. ומיהו יתכן שלדבריו החזרה לקו היושר היתה רק עד הקרקעה ואח"כ נשתנה, ולקמן בחיבורנו נעמוד בעז"ה על סברא זו ויבואר שכן דעת הרס"ג שתרס"ג ד"עצמון" היא "מנאזל".

11. פסוק י"א.

12. והיא גם סוף היציאה הצרה יותר המתחילה אחרי קדש ברנע וכדכתב רש"י, וכפי שעמדנו על דבריו לעיל.

13. ובאמת לכאורה גם משמעות דברי רש"י באלה מסעי הוא כן ע"ש.

14. אלא שהתורה קבעה שאין נקרא התחלת גבול מערב כי אם הראש הצפוני של הנחל ונפק"מ לאופן מדידת רוח זה כמבואר בברייתא דגיסין דף ח. .

עד הים הגדול. וכך מצינו גם בלשון רבינו מיוחס בפירושו: "משם הולך התחום דרך הנחר עד הים לפיכ' לא הזכיר גבולים אחרי'", כלומר שהקו הולך ממש לפי תוואי הנחל בלא לשנות מממנו במאומה. והנה מדכתיב "ונסב (או ויצא) וגו' נחלה מצרים והיו תוצאתיו הימה" ולא נאמר "ונסב והיו תוצאתיו הימה על יד נחל מצרים", משמע להדיא שהגבול פגע קודם בנחל מצרים ורק אח"כ המשיך דרכו עד מקום חיבורו אל הים. וכן מבואר בלשון רש"י באלה מסעי שם שכתב: "ובא לו לנחל מצרים ומשם לצד המערב אל הים הגדול", דנראה ברור מזה שהחוט מגיע בראשונה אל הנחל ורק לאחר מכן פונה הלאה למערב הימה. וכן מפורש בדברי רבינו מיוחס שהזכרנו "משם הולך התחום דרך הנחר עד הים", וגם בלשון הגר"א הוא כן "והגבול היה מתרחב עד קצה הנחל ומשם הולך הקו במישור עד הים הגדול"¹⁵.

15. והוצרכתי לבאר זאת אף שלע"ד הוא פשוט, כי ראיתי בקונטרס "מנחת ירושלים ח"ב" שכתב דקו הגבול פגע "במקום מפגש נחל מצרים עם הים", וזה סותר את משמעות הקרא ולשון רש"י ודברי רבינו מיוחס והגר"א המפורשים הנ"ל.

פרק ד'

אם נקודות הגבול עצמן הם בפנים א"י או מחוצה לה

תני בתוספתא דמעשר שני¹: "כל הלשכות כולן בנויות בקודש ר' יוסי אומר תחומי ארץ ישראל שבכתובים נדונין כחוצה לארץ ר' אלעזר ב"ר יוסי אומר נידונין כארץ ישראל", ופי' המנחת בכורים: "תחומי א"י - עיירות המבוארות בקרא שמפסיק בין ארץ ישראל לחו"ל אותן עיירות עצמן איפלו בה ר"י ור"א". ולכאורה צ"ל לפ"ז דמה שפי' חגר"א ד"ועבר" היינו שהגבול חוצה את העיר, היא גופא אתיא התורה לאשמועינן דאותן מקומות הם יוצאים מן הכלל ואינם כמו שאר נקודות הגבול שהם לגמרי בפנים מן המצר או מחוצה לו כל מר כדאית ליה. אך קשה דלפי מה שפי' רש"י אהא דכתיב ביהושע "מנגב למעלה עקריים" דהיינו שהגבול "בולט אל החוץ ובא מנגב למעלה עקריים בדרום של מעלה עקריים ונמצא שמעלה עקריים לפנים מן החוט", הרי חזינו דבמקום שהמצר עובר מחוץ לנקודת הגבול ומכניסה לפנים כמו כאן ולקמיה גבי קדש ברנע כתבה כן התורה במפורש. וא"כ איך יתכן שיסבור ר' אלעזר ב"י דשאר תחומי ארץ ישראל שבכתובים נדונין כארץ ישראל, והא לפי"ז לשם מה הוצרכה התורה לכתוב "מנגב" אצל חני. ובספר "הארץ לגבולותיה" להרה"ג ניסן אהרן טוקצינסקי שליט"א הביא לשון התרגום ירושלמי באלה מסעי שכתב על הפסוק "ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקריים" - "ויקיף לכוון תחומא דרומיא מן מסקיותא דעקריין", ודייק מזה דהך מתרגם ס"ל דתיבת "מנגב" קאי אדלעיל מינה ולא אדבתרה. ור"ל ד"הגבול מנגב" נסב אל עבר מעלה עקריים, אך לאו למימרא שהוא מהלך לדרומו ומכניסו לפנים². והוסיף דכך גם מדוקדק בטעמי "קדמא ואזלא" שעל תיבות "הגבול מנגב", שאין מנגב מוסב על "למעלה עקריים". ובאמת אם היה אפשר לומר כך הוה אתי שפיר לשיטה זו האי פלוגתא דתנאי הנ"ל, דהא "מנגב" דכתיב הכא לא מלמדינו כלום לענין מעלה עקריים אי הוי בפנים או בחוץ וממילא ליכא למשמע מיניה שאר תחומין. אך מה נעשה ובקרא דיהושע מבואר להדיא דלא כדבריו, דז"ל הפסוק שם: "ויצא אל מנגב למעלה עקריים", הרי מפורש ד"מנגב" קאי אמעלה עקריים. ובאמת

1. פ"ב הי"ז.

2. ועוד רצה לדייק כן ממה שהודפס בנוסח התרגום אונקלוס שבספר ה"תאג" "ויסחר לכוון תחומא דרומא. למסקנא דעקריין", נקוד אחר "מדרומא", וכן בתרגום הרס"ג שם "ת'ם יתסידר לכם מן אלגנוב. אלי עקבה' עקריים". אך ראיתי בצילום של כ"י של ה"פרשה - תאג" ושם ליכא נקודות כאלו.

גם בתרגום ירושלמי אפשר לפרש בנקל דתיבת "דרומיא" שכתב קאי א"מן מסקיותא דעקרבין" ור"ל שהגבול עבר דרומה ממעלה עקרבין.

והנה בפ"ק דגיטין³ מייתי הא דתניא⁴ "איזהו ארץ ואיזהו חוצה לארץ כל ששופע ויורד מטורי אמנון ולפנים ארץ ישראל מטורי אמנון ולחוץ חוצה לארץ וכו'". ופרש"י: "איזהו ארץ - מקצוע צפונית מערבית של ארץ ישראל הר ההר ובתרגום ירושלמי מתרגם הר ההר טורי אמנון וכתוב זה יהיה לכם גבול צפון מן הים הגדול תתאו לכם הר ההר וכו' וסתם הרים משופעים הם ויש ששיפועו רחב כמחלק יום או יומים וקאמר תנא מהיכן היא הארץ מרגל ההר או מראשו. כל ששופע ויורד מטורי אמנון ולפנים - לצד ארץ ישראל דהיינו לצד דרום הוי ארץ ישראל דגובה ההר הוא הגבול". וקשה דהא לפי דבריו שיש להר ההר שיפוע בין לצפון ובין לדרום ורק הדרומי הוא מא"י נמצא דהך ברייתא אתיא דלא כחד מהני תנאי דלעיל, שהרי ר' יוסי ור' אלעזר פליגי אתחומין שבכתובים אי הוו כלפנים או כלחוץ אך לא מצינו למ"ד שהם נחלקין באמצען⁵. והתוס' שם חולקים על רש"י ומפרשים דשיפועי טורי אמנון הם למזרח ולמערב וחודו של הר הוא גבול מערב דא"י⁶, אך גם לדידהו הו"ל אותו שיפוע שלמערב הגובה חוצה לארץ אע"ג דהר ההר הוא אחד מציוני הגבולות שבכתובים.

ובשו"ת מהרי"ט⁷ כתב לענין נחל מצרים שבמקצוע דרום מערב דא"י, דהוי בכלל תחום ארץ ישראל אלא שלא נכבשה בכיבוש שני ע"ש. ובספר מלבושי יו"ט⁸ תמה עליו דהא הך מילתא תליא בפלוגתא דתנאי דלעיל והלכה כרבי יוסי⁹, וא"כ נחל מצרים שהוא אחד מסימני התחומין שבכתובים צריך להיות דינו כחוצה לארץ. ובאמת המהרי"ט לאו יחידאה הוא, דכבר בכו"פ¹⁰ משמע להדיא כדבריו דנחל מצרים הוי בכלל גבול א"י. דכשבא למנות "העייירות הנודעות אצלינו בין שתי אלו הנקודות שהם על שפת הים מצפון לדרום", כתב כך: תחלה זה ההר הטוב וכו' אשקלון, עזה, דרון, עזקיה, נחל מצרים". וכעין זה כתב הר"ש סיריליאן בפירושו לירושלמי מס' שביעית¹¹ דנהר מצרים עצמו הוי בכלל גבולות אלה מסעי אלא שלדעתו אין מצוות

3. דף ח. .

4. ותני לה נמי בתוספתא דתרומוות פ"ב ה"א.

5. מלבד אותם מקומות דכתיב בהו להדיא "ועבר" לפי' הגר"א וכו"ל.

6. והיינו אליבא דת"ק התם, דאילו לרבי יהודה שם כל שכנגד א"י הרי הוא כא"י כמבואר בהמשך הברייתא.

7. ח"א סי' מ"ז.

8. סי' י"ז.

9. עיין בעירובין דף מו: "רבי יעקב ורבי זריקא אמרו הלכה כרבי עקיבא מחבריו וכו' יוסי מחבריו", ובראשונים נחלקו אם אכן הלכה כרבי יוסי מחבריו אך לכו"ע הלכתא כוותיה מחברו.

10. פ"א, עמ' מ"ב במהדורה הנפוצה.

11. פ"ו ה"א.

התלויות בארץ נוהגות בו משום שלמעשה לא נכבש אף בכיבוש ראשון¹². וא"כ קשה גם לדידה, דהא בלאו האי טעמא נמי כיון דקי"ל כר"י נמצא נחל מצרים לא הוי קדוש דאינו בתוך ארץ ישראל כלל.

ואפשר ליישב דרש"י ותוס' והכו"פ והר"ש סיריליאוו והמהרי"ט מפרשים להא דקתני "תחומי ארץ ישראל שבכתובים" באופן אחר, ודלא כהמנחת ביכורים. דהנה הזכרנו הרישא דהך תוספתא "כל הלשכות כולן בנויות בקודש", וכתב על כך החסדי דוד: "משום דבמתני' ובמתניתא דלעיל קתני בחילוק דיני לשכות בנויה בחול וכו' קתני הכא דאע"ג דקמ"ל דינא מיהו מ"מ לא היה ולא נברא דלא עבדי הכי אלא דרוש וקבל שכר" וכו' ע"ש. וא"כ י"ל דסיפא דברייתא מתפרשא באופן דומה, והיינו דמה דקתני "תחומי ארץ ישראל שבכתובים" לא ר"ל העיירות המבוארות בקראי אלא קאי אקו התחום עצמו לכל ארכו דבהא פליגי תנאי אי הוי כא"י או כחו"ל. ואע"פ שאין עביו אלא כחוט השערה וליכא נפק"מ בזה למעשה, מיהו עיקרא דדינא אתי לאשמועינן משום דרוש וקבל שכר דומיא דרישא. אבל המקומות שזכרו בכתובים כציוני דרך לא מיירי בהו תנאי כלל אי הוו כבפנים או בחוץ, ומובן מדוע הראשונים והפוסקים שהזכרנו לא למדו מהאי ברייתא לענין הר ההר ונחל מצרים.

אלא דאכתי יש לעיין דלכאורה מדברי הגר"א נראה דכל היכא דהגבול הלך באמצע העיר כתיב "ועבר", וא"כ בשאר מקומות שלא נאמר בתורה כן הרי שאין הם מחולקים לשנים לדעתו. ולפ"ז מאי האי דשמעינן לכאורה מסוגיא דגיטין שם ומפורש ברש"י ותוס' דהר ההר אית ליה שיפועין לב' צדדין ורק אחד מהם הוא בא"י דהגבול הוי בחודו, והא לא כתיב גבי ידיה "ועבר"¹³.

אך באמת בגר"א כתב דבריו רק לענין ערים וכמפורש בלשונו שהבאנו לעיל: "וכל מקום שנאמר ועבר פי' שעבר הגבול באמצע העיר". וכן כתב לקמיה גבי דין ועצמון "ועבר צנה - פירש שעבר דרך אמצע העיר של צינה וכו'. ועבר עצמונה - באמצע העיר". ואפשר שבדוקא נקט כך, דרך במקומות ישוב הוצרכה התורה להשמיענו אימתי עובר הגבול באמצעו, משום שדבר חידוש הוא לומר שהחצי מאותה עיר בארץ ישראל ומחציתה בחו"ל. משא"כ בשאר מקומות שאינם אלא סימני דרך בעלמא כגון הרים או נהרות, הרי מסברא ידעינן דכל שלא גלתה לנו התורה אם הגבול הולך מבפנים להן או מבחוץ, הרי שהוא עובר דרכן ובתוכן. ולפ"ז מובן היטב מדוע הגבול בהר ההר הוא בחודו אע"פ שיש לו שני שיפועים ונמצא שהוא נחלק לשנים,

12. ע"ש שמפרש ד"נהר" ר"ל הארץ הסמוכה לנהר.

13. אם לא שנדחוק ונאמר שהגר"א חולק על רש"י ותוס' ומפרש דבשם "הר ההר" נקרא רק חודו של הר ולא שיפועיו, או שישבור שלא היו לו כלל שיפועין כלפי חוץ כי אם כלפי פנים וראש ההר הוא סופו ולאחריו הוי תהום.

כי כן הדבר אצל כל סימני התחומין שבתורה שאינם עיירות ושלא הוזכר אצלם במפורש משחו אחר. ויתכן שגם דברי המהרי"ט יתפרשו שפיר לפ"ז, דמ"ש דנחל מצרים הוא בתוך תחום א"י רק שלא נכבש בכיבוש שני, ר"ל אותו חלק ממנו שהוא א"י והיינו החצי הפנימי.

והשתא דאתינן להכי יתכן לומר שגם רש"י ודעימיה יפרשו התוספתא דמעשר שני כהמנחת ביכורים, דהא דקתני "תחומי ארץ ישראל שבכתובים" ר"ל הערים המוזכרות אצל הגבולות. אך דוקא ערים ממש שהם מקומות ישוב דבהא לא מסתברא שהן מתחלקין באמצען כל שלא גלתה לנו התורה כן במפורש וכנ"ל, ומשום הכי פליגי בהו תנאי אי הוו לגמרי כלפנים או כלחוץ. אבל שאר מקומות שאינם אלא ציוני דרך בעלמא כגון הר החר או נחל מצרים לא דברה עליהם התוספתא, ולעולם אמרינן דכל שלא מצינו להדיא בקרא שהגבול עבר מעליהם או מתחתם הרי דבסתמא עבר באמצען. והני ראשונים יסברו דמעלה עקרים וקדש ברנע נמי אינם עיירות אלא סתם מקומות שהיו ידועים בשמות אלה¹⁴, וכדחילק האבן עזרא¹⁵ בין קדש ברנע לקדש סתם דהראשון אינו אלא מדבר ואילו האחרת הויה עיר ע"ש.

המורס מכל האמור לעיל, דהיכא דכתיב גבי גבול דרום "מנגב"¹⁶ קאי זה על המוזכר מיד אח"כ, ור"ל שהגבול עובר מתחת לאותו מקום ומכניסו לפנים. ואותן אתרים שבכתובים שאינם ערים אלא ציוני דרך בעלמא (כמו נחל מצרים) שלא הוזכר אצלם באיזה אופן עובר הגבול על ידם או בתוכם, אמרינן דבסתמא מהלך הוא דרכן באמצען. ומקומות ישוב שלא נאמר גביהם האיך הלך הקו בקרבנם (כגון בחצר אדר שהיו בו דיורין כפי שיבואר בעז"ה לקמן בחיבור זה), הרי שלפירושנו הראשון¹⁷ עובר החוט מעליהן ומוציאן לחוץ, כמדויק מהא דהקפידה התורה להשמיענו גבי מעלה עקרים וקדש ברנע שהמצר מהלך מתחתם ומכניסם לפנים. ולהפי' הב' נמי יהיה כן לדינא, דהא היא גופא פלוגתא דתנאי דלרבי יוסי כל כה"ג חשיב חו"ל ולראב"י הוי א"י, וקיי"ל כרבי יוסי מחברו או מחבריו. ואותן ערים דכתיב גביהו "ועבר" (צין ועצמון ואולי גם חצרון), דעת הגר"א דר"ל שהגבול מהלך דרכם ומחלקן לשנים. ולרש"י שפי' "ועבר" בצורה שונה וכדהבאנו לעיל, לכאורה הוי זה כמקום דלא אתפרש בו האיך הלך הגבול, ויהיה דינו כנ"ל. (ועיין בסוף הספר¹⁸, שם תמצא תרשים המראה את המהלך הכללי של גבול דרום דא"י, ע"פ המבואר בפרקים הקודמים).

14. ודלא כדמשמע מלשון הגר"א ביהושע שכתב "ומעלה עקרים נכנס בערי א"י".

15. במדבר פ"ב י"ד.

16. היינו אצל מעלה עקרים וקדש ברנע.

17. שלכאורה יסבור כן הגר"א שכתב דמעלה עקרים נכנס "בערי" א"י.

18. במדור "תרשימים ומפות".

פרק ה'

עיקרי דעותיהם של בעלי תבה"א ואד"ק והחלטת המשנ"י

הנה בבואנו לחקור אחר אזור הערבה, הסמוך למקצוע דרום מזרח של ארץ ישראל, אי הוי כולו או מקצתו בכלל הגבולות הנזכרים או לא ומה דינו לענין מצוות התלויות בארץ, מובן שהנוגע לנו בעיקר הוא בירור מיקומם המדויק או על כל פנים המשוער של הנקודות הראשונות המזרחיות של המיצר הדרומי. וכבר הזכרנו בהקדמתנו ששני תלמידי חכמים יראים וחשובים מיקרי קרתא דשופריא ירושלים עיה"ק דנו בזה (ובגבולות הארץ בכללותו), והם הרה"ג יהוסף שווארץ בעל ספר "תבואות הארץ"¹, ולאחריו הרה"ג יצחק גולדהאר שחיבר את הספר "אדמת קודש"². שניהם הציגו בספריהם את הצעותיהם בדבר איתור נקודות הגבול השונות, ובעקבותיהם דרכו מחברים אחרים שקיבלו את דברי האחד או השני במידה זו או אחרת (ובהקדמתנו תבאנו מדברי חתבה"א והאד"ק עצמם שכתבו שלא באו אלא להעלות רעיונותיהם על הכתב, אך לא לקבוע מסמרות בזיהוי המקומות ובודאי שלא כשהדבר נוגע להלכה). ובשו"ת משנת יוסף³ דן בארוכה בסברותיהם, והחלטתו כי באופן כללי יש לנקוט יותר בכיוון שחולך בעל התבה"א, אם כי במספר מקומות מסתברים לו יותר דברי האד"ק.

הכרעתו זו מבוססת על העקרונות דלהלן:

- א. ים המלח היה מאז ומקדם כגודל וכצורה המוכרים לנו היום ללא כל שינוי משמעותי, מלבד תנודות קלות שיתכן שהיו.
- ב. נקודת המוצא המזרחית של גבול נגב היא בקצה הדרומי ביותר של ים המלח, ומקום זה אינו בצידו המזרחי של הים אלא במערבו כפי שאנו רואים בימינו, ובודאי שאין להתחיל הקו במקום כלשהוא מופלג קדמה יותר מים המלח.
- ג. בזאת נסתרה דעתו של בעל ספר תבואות הארץ, שקבע את מעלה עקרבים במקום הנקרא "חנזירי" (כיום "חנזירה" שבמדינת ירדן), שהוא דרומית מזרחית לים המלח, ו"תמר" דיחזקאל בעיר צוער החרבה שבדרום ים המלח הסמוכה לכפר "צפי", דלדבריו מוכרחים לומר שכוונת הכתוב "והיה לכם גבול נגב מקצה ים המלח

1. שיצא לאור לראשונה בשנת תר"ה.

2. נדפס בשנת תרע"ג.

3. ח"א וח"ב, וביתר קיצור במשנ"י על שביעית פ"ו.

קדמה" היינו דהחוט הלך מתחילה מים המלח לכיוון קדם ורק אחר כך חזר אל מתחת למעלה עקרבים, ופירוש כזה זר הוא לא שיערוהו אף אחד מהמפרשים.

ד. "מעלה עקרבים" האמיתי חייב להיות קרוב לנקודה הראשונה הנ"ל כפי שמצינו במפות עתיקות שונות, וכן צריך לחפשו בכיוון מערב עם נטיה קלה דרומה, שכן משמע מביאור הגר"א בתיבת "ויצא".

ה. פירוש המילה "מעלה" הוא כפשוטו - מסילה העולה ומקשרת את המדבר הנמוך לארץ החרים הגבוהה.

ו. כל זה מתאים בדיוק למקום הידוע ומוסכם היום למעלה עקרבים⁴, שהוא אתר טבעי עתיק מובהק שאין בכל האזור ההוא דוגמתו, העולה מהנחל הנקרא בימינו "נחל צין" להר הנזכר באד"ק אשר שמו בערבית "קורנוב" והוא הנקרא היום "חורבת ממשית" (הסמוך ל"הר רותם" הנמצא דרומית מזרחית לעיר "דימונה").

ז. לדברי בעל האד"ק, הולך הגבול מקצה ים המלח קדמה באלכסון דרום מערבי חד עד "תמר" המוזכר ביחזקאל והוא מקום שהערביים קוראים לו "עין ארוס" ובימינו נקרא "עין תמר", ומשם נעשה השיפוע עוד יותר תלול בכיוון דרום והוא יורד עד "מי מריבת קדש" שביחזקאל הנקרא בערבית "עין מרדה" וכיום "עין רחל". אך דבריו קשים מכמה סיבות, ובעיקר דאם כן נמצא שהקו עובר במרחק רב דרומית למעלה עקרבים, ואין מובן לשם מה הוצרכה התורה להזכיר כלל את המקום החוא ולכתוב שהגבול עובר "מנגב" לו, דמשמע בסמוך על ידו. אך מ"מ אין בכך כדי לדחות את דברי האד"ק, אשר על כן אף דבנוגע לשלבים אלה של הגבול נראה יותר דלא כדבריו, אך כשהענין בא לידי חומרא - הרוצה לחשוש לדעתו אין מזניחין אותו.

ח. והעיקר להלכה, שאחרי "מנגב למעלה עקרבים" המשיך הקו ישר מערבה, כדמשמע מרש"י וכמצוייר ברוב המפות העתיקות הנ"ל, או שהלך עוד קצת בשיפוע דרומי מעט "ועבר צינה". ולפי זה פטורים אנו מלחפש היכן היא "צין" על פי פירוש המילה וכדומה, משום שהמשך הכיוון הכללי ידוע לנו שהוא למערב (עם אפשרות לשיפוע קל דרומה וכו"ל), וזה מתאים לתיאור קו הגבול של בעל התבה"א שהוא נמשך דרך "ואדי אל-פיקרי" (הנקרא בימינו "נחל צין") שהוא גבול טבעי המפריד בין השפלה הנקראת "מדבר צין" לאזור החרים הגבוהים, ובסופו פונה דרך "ואדי בירעין" שהוא מלשון קדש ברנע

4. והיא גם דעת בעל ספר אדמת קודש.

וכן "ואדי גאעין" הנגזר מ"רקס גיעא" שהוא התרגום של קדש ברנע, ולדעתו בסביבת המקום שמתחברים שניהם - שם הוא קדש ברנע. ט. אלא שבנקודה זו האחרונה בדבר קביעת מקום "קדש ברנע" נראה יותר דלא כבעל התבה"א, כי אף שההקבלה בין השמות "בירעין"- "ברנע" -"גאעין"- "גיעא" היא הוכחה נאה - אבל אינה מוכרחת, שהרי בלשון הקודש נקרא "קדש ברנע" ובארמית "רקס גיעא" והאיך קראוהו בערבית ע"ש ב' השפות. ועל כן מסתבר יותר שנלך בזה אחר בעל האדמת קודש וחוקרי זמננו שקדש ברנע הוא אצל מעיין הנקרא בערבית "עין קדיס" והוא מלשון "קדש", והראיה לכך שהרי יש להניח שקדש ברנע היה על יד מעיין שהוא מרכז למקום ישוב במדבר הנגב. ונמצא שאותו מקום ב"נחל צין" שבו משנה הנחל את כיוון שיפועו הדרומי מערבי ומתחיל להתעגל קצת צפונה (והיינו בסביבות "הר מאדורא")⁵, נניח את הנחל ונמשיך ממש באותו קו שהלך בו עד עתה ונמתח חוט עד "עין קדיס" היא קדש ברנע. י. והגר"מ שטרנבוך שליט"א הציע קו פשרה אחר ההולך באלכסון דרום מערבי מתמשך ממעלה עקרבים ועד ההר הנקרא בימינו "לוץ" (ומקודם "לוצאן") שהוא חצרון לפי בעל האד"ק⁶, וזאת כיוון שבקרא לא כתיב אלא "מנגב לקדש ברנע" ולא סימנה לנו התורה את המקום שהוא לנגב קדש ברנע, ולכן מנא לן לחלוק על האד"ק אשר קבע את הנקודה אשר היא לנגב קדש ברנע אצל הר לוץ, וביאר שגם שם שפיר הוא מנגב לקדש ברנע אף על פי שהוא מרוחק ממנו כ- 18 ק"מ. אך מלבד שסברת בעל האד"ק שחצרון היא "לוצאן" אינה אלא השערה, אך גם אין משמע כדבריו מקרא דיהושע דכתיב "ועלה מנגב לקדש ברנע ועבר חצרון", דהיינו שקדש ברנע וחצרון שתי תחנות נפרדות הן והאחת קודמת לחברתה, ולא ש"מנגב לקדש ברנע" הוא עצמו "חצרון"⁷. אשר על כן אם באנו לעשות פשרה בין התבוה"א להאד"ק, היא כפי האופן הראשון. יא. גם בנוגע לחצר אדר נראה כהאד"ק והחוקרים שקבעוה ב"עין אל קודיראת" (שבערבית מדוברת היא אודיראת, כי הק' נקראת כא') הנמצאת 9.5 ק"מ צפונית מערבית ל"עין אל קודיס", וגם כן מהטעם הנ"ל שודאי חצר אדר היה סמוך למעיין מים⁸. יב. ובדבר "עצמון" (הנקודה האחרונה בגבול קודם "נחל מצרים")

5. והוא ההר החלק העולה שעירה, המוזכר ביהושע פי"א י"ז ופי"ב ז'.

6. והיינו כמעט כדעת בעל האד"ק עצמו עם דילוג תחנה אחת שהיא "מי מריבת קדש" דיחזקאל, שלדברי האד"ק הוא מקום הנקרא "עין מרדה" צפונית מזרחית לחצרון.

7. וגם מרש"י והגר"א נראה דלא כדבריו.

8. והתבה"א לא איתר כלל את חצר אדר.

אותה תרגם יב"ע "קיסם", נחלקו בעלי תבה"א ואד"ק. דלהתבה"א מקומה בתוך "ואדי קיסימי", והגבול הלך דרך אותו נחל מערבה כמחלך ו' שעות עד "ואדי אל-עריש". ולהאד"ק היא הנקראת בערבית "אאודשי" אשר אצל נחל "ואדי חאניאין", ומשם נמשך הקו 8 ק"מ דרך הנחל צפונית מערבית עד שמתאחד עם נחל "ואדי אוביאד" המתגלגל והולך 46 ק"מ ונופל ל"ואדי אל עריש".

יג. "נחל מצרים" תרגם יונתן "נילוס", וכ"כ רש"י והרד"ק (והביאו כן גם בשם מדרש) ודעת זקנים מבעה"ת והרא"ם והר"ש סיריליאן והגר"א. אבל הרס"ג תרגמו "ואדי אל עריש מאסר", והביאו הכו"פ וכנראה שמשכים עמו, ומדבריו שם משמע שהבין שגם לרש"י הוא כך. וכן פסק הרדב"ז וכתב שאף לרש"י אינו הנילוס, וטעות מפורסמת היא לפרש נחל מצרים באופן זה. וגם האבן עזרא ורבינו בחיי והאברבנאל כתבו שאיננו היאור, וכן נקטו התבה"א והאד"ק בקביעת גבולותיהם.

וכן בספר אבן ספיר האריך להוכיח שנחל מצרים הוא ואדי אל- עריש ולא הנילוס, אלא שהוסיף שאפילו לרש"י ודעימיה אין הכוונה לעיקר הנילוס אלא לזרוע קטן המסתעף ממנו לצד מזרח (ובמפות שבשו"ת משנ"י צייר קווי הגבול לפי הנחה זו שואדי אל-עריש הוא נחל מצרים).

יד. הדברים הנאמרים לעיל הורצו⁹ בפני הרבנים הגאונים חברי בד"צ העדה החרדית בירושלים עיה"ק בצירוף הנהלת וועדות הכשרות והשמיטה, ועל ידי כן הוחלט להתיר הבאת ירקות מהישובים "גרופית" ו"יטבתה" שבערבה הדרומית, אך לא מ"עין חצבה" ו"עין יחב" הצפוניים יותר. בנוגע ל"נאות הככר" הנמצא דרומית ומעט מערבית לים המלח¹⁰, הוכרע כי יש להכשיר אותן שדות אשר הציעו להביא מהן ירקות בתקופה ההיא שהיו במזרח הישוב הנזכר ואף במרחק 2 ק"מ ממנו. ובודאי לא היה שום חשש בהיתר ההוא ואין משיבין לאחר מעשה, אך מ"מ בנוגע לעתיד יש להיות מן המתונים בדין, מחמת חששות שונים. ואם תבוא הצעה להספקת ירקות ממקומות יותר רחוקים לכיוון דרום, ידונו בזה רבותינו הגאונים שליט"א.

טו. הישוב "מצפה רמון" שעל שפתו הצפונית של "מכתש רמון" אשר במרכז הדרום, ממוקם בין קווי הגבול של בעלי תבה"א והאד"ק, שלהראשון הוא כבר בחו"ל ולאידך הוי בכלל ארץ ישראל. וכיון שכך היה אפשר להקל ולסמוך על התבה"א אשר מסקנותיו נתקבלו

9. בשנת השביעית תשל"ג.

10. מעט יותר מ-6 ק"מ מתחת לקו הרוחב ה-31.

יותר מאשר אלה של בעל האד"ק ולפטור ישוב זה ממצוות התלויות בארץ, אלא שגם הרוצה להחמיר שם כהאד"ק אין מזניחין אותו. אבל במקום שהדבר מהווה קולא, כגון להתיר יציאה לשם ללא צורך, ברור שצריך לחשוש לדעת התבה"א שישוב זה בכלל חוץ לארץ הוא.

טז. הישובים "גרופית"¹¹ ו"יטבתה"¹² הינן בודאי מחוץ לגבולי ארץ ישראל, הן לדעת התבה"א והן לפי האד"ק. ומעתה נחזור לדון בעז"ה על כל הגבול הדרומי בכלל ומקצועו המזרחי בפרט, ותוך כדי כך נבחן את דיעותיהם של בעלי התבה"א והאד"ק, וכן את הנחותיו של המשנ"י אחת לאחת.

11. הנמצאת כ-43 ק"מ צפונית לאילת.

12. כ-6 ק"מ דרומית ל"גרופית".

פרק ו'

ערעור מינייה וביה על קביעת המשנ"י שים המלח לא נשתנה

כתב בשו"ת משנת יוסף' וז"ל: "אודות החשש שים המלח נמשך בשנים קדמוניות יותר דרומה. הנה חשש זה התחיל רק בשנים האחרונות, כאשר היטו חלק ממי הירדן להשקאת השדות ועל ידי זה מתמעטים המים מלזרום לים המלח, ואומרים שעל ידי זה מתמעט בגובהו, וממילא גם בשטחו. אבל לחשוש שמא היה ים המלח בעת מתן תורה יותר ארוך מהאורך שהיה לפני חמישים או מאה שנה, לכאורה אין מקום לחשוש לכך, שהרי חזקה דהשתא לפנינו, הרי מקוה וחסר לפנינו, ומהיכי תיתי עלינו לחשוש שבשנים קדמוניות היה יותר ארוך." והביא סמך לדבריו ממה שכתב הג"ר עקיבא יוסף שלזינגר זצ"ל, שדבר שנעשה על פי התורה לא יתכן שיטמון בחובו גרם למכשול², וה"נ בנידון דידן שאין באפשרי שהתורה תקבע גבול ארץ ישראל הנצחי על פי מקום שאין לו קיום תמידי אלא משתנה מזמן לזמן.

עוד כתב, שלשם בירור דבר זה דרש בספרי הגיאוגרפיה³, ושמסקנת דבריהם שיש בים המלח שינויי גובה המשתנים בכל שנה לפי עונות השנה, וכן שינויים מעטים לפי תקופות השנים (ולדוגמה: בין השנים תרמ"ה-תשל"ג היו תנודות של עד שבעה מטרים בגובה המים בסך הכל, בין 392- ל- 399- מ'), ושהמשפיע העיקרי על כך הוא כמות הגשמים שבהרים שסביב לו ו"אין פעולות האדם (כגון ייבוש אגן החולה או הזרמת מים מהמוביל הארצי) משפיעות על גובה מי ים המלח".

יותר מזה סבורים הם, שבתקופות קדומות ירדו פני המים עד 402- מ' ומטה, וההוכחות לכך: אילנות שנמצאו שקועים במים שבודאי גדלו אז בעת שחופי הים היו גלויים בלי מים, וכן שרידי דרכים רומיות שנתגלו החוצות את ים המלח מלשון היבשה הידועה שבמזרח (הנקראת בערבית "אל-לישאן") לכיוון מערב המוכיחים שפעם היה שם יבש. וגם נמצא ציור עתיק על פסיפס המכונה "מפת מידבא" ובו (בין היתר) תרשים ים המלח, ולפי צורתו שם נראה שלא היה קיים אז כי אם האגן הצפוני, ובמקום

1. ח"ב עמ' קכ"ו.

2. ושם מדבר על ענין הכנסת ידים לחורים שבכותל המערבי.

3. וציין לשו"ת הגרעק"א סימן ס"א ושו"ת חת"ס חיו"ד סי' קס"ז וחידושי חת"ס לנדה דף יז: ושו"ת עטרת חכמים להגאון בעל ברוך טעם, שאף הם חקרו ענינים מסויימים מפי חכמי רפואה וספריהם.

שבו נמצא היום הדרומי היה יבשה. אבל גם בשנים שהמים עלו, לא יכלו בשום אופן לעלות גבוה יותר מ-389-מ', כי בחפירות ליד "עין ע'ור" (בין עין פשחה לעין גדי) חשפו מבנה מגובה הקיר שלו הוא 384- וצפונו ממנו נמצא עוד מבנה מכוסה וגובהו 382-, גם הכניסה לקאצר אל יהוד היא בגובה 387-, אם כן היו המים לכל היותר 389-מ'.

ועל כן מסיק, שאף על פי שיש בים המלח תנודות קלות בגובה פני המים המשפיעות גם על שינוי התפשטותו, אבל אין לכך כל משמעות מרחיקת לכת. ואם כן ים המלח כפי שמדדוהו בימינו המומחים וסימנוהו במפות מדוייקות הוא בעיקרו באותו גודל ודמות שהיה בשעה שקבעו הקב"ה לגבול א"י, ו"צורתו האמיתית" היתה שהלשון הפונה נגבה היתה בקצה דרום מערב של הים ולא בדרום מזרח, והוא הגיע לכל היותר עד שני ק"מ דרומית למקום הנקרא בימינו "סדום" וששה ק"מ צפונית לקו המעלה ה-31.

והנה מה שכתב בראש דבריו שתהליך הקטנת ים המלח "התחיל רק בשנים האחרונות כאשר היטו חלק ממי הירדן להשקאת השדות ועל ידי זה מתמעטים המים מלזרום לים המלח" לכאורה נסתר מהקביעה שהביא בעצמו אחר כך, ש"אין פעולות האדם משפיעות על גובה מי ים המלח". גם מה שטען שחזקה דהשתא לפנינו ומהיכי תיתי לומר שהיו שינויים מפלגים במהות ים המלח בעבר, לכאורה התשובה לכך מבוררת מתוך דברי עצמו, שהרי אם אכן ישנן הוכחות שבתקופה כלשהיא (לדעתו היה זה בזמן הרומאים) לא היה קיים כי אם אגן הים הצפוני ואילו הדרומי היה יבש לגמרי, הרי לנו ידיעה ברורה כנגד החזקה ההיא, כי מוכח שאפשר ואפשר שיהיו שינויים מהותיים ביותר בגודל הים וצורתו⁴.

ובזה נדחה גם מה שרצה להביא סמך לדעתו מסברת הגרע"י שלזינגר זצ"ל שחתורה איננה מביאה בני אדם לידי מכשולים, שהרי עינינו הרואות שהחתורה לא חששה כלל בענין זה לשום תקלה (מהטעם שיתבאר בעז"ה לקמן) שעלול היה לקרות באותה תקופה ארוכה שבה היה האגן הדרומי של ים המלח יבש לחלוטין וזה היה במשך זמן רב כ"כ עד שבנו לרחבו דרכים, אף שמי שהיה מודד אז את הגבול מקצה ים המלח כפי שהכירו בזמנו לכאורה היה טועה כי הרי לא כך היה הדבר מעיקרא. ואם דעת בעל המשנ"י שבאמת גם בימי משה רבינו ע"ה לא היה קיים כי אם החלק הצפוני של הים ותחום א"י אכן נמדד מקצהו של זה ולא מסוף האגן הדרומי, הנה מלבד מה שלפ"ז יצטרך לשנות את כל חשבוניותיו בנוגע למהלך הגבול, אך הרי גם לא הרוויח בזה כלום כי אכתי איכא חשש מכשול לאידך גיסא. שמאחר שלפי סברתו התארך הים הרבה במשך הזמן עד שנתווסף עליו אגן שלם נוסף, הרי שאחרי ההגדלה יטעו לחשוב שא"י ארוכה יותר ממה

4. ומלבד זאת לפי מה שיוכח בעז"ה לקמן שקיים יסוד לכך שהים הגיע בעבר עד לצוער ולרוב השיטות היינו עד ועד בכלל, תו אזלא לה כולא הך חזקה.

שהיא באמת ויכניסו חלקי חו"ל בתוך גבולות הקדושה ויבואו לעשר מן הפטור על החייב וכדו'.

גם מה שכותב בעצמו שאכן היו תמיד תנודות קלות בגובה הים ובגודלו, סותר את טענתו כאילו ששינויים גדולים עלולים להביא לידי תקלה. כי אי חיישינן להכי, הרי מה לי מכשול גדול ומה לי מכשול קטן, הא אפי' אם יבואו לטעות בכמה מטרים בודדים של א"י להחשיבם כחו"ל או איפכא יכול הדבר להכשיל באיסור אכילת טבל וכדו' את מי שמסתמך על כך למעשה בלי להזהר להוסיף מעבר למה שרואות עיניו. וכגון שיאכל מפירות שגדלו אליבא דקושטא בשטח שהוא חלק מא"י בלי הפרשת תו"מ משום שיחשוב שהם של חו"ל, או מאידך שיטעה בשל חו"ל לומר שהם דא"י ויפריש מהם על החייבים באמת ונמצא שלא תוקנו.

והטעם שלא שייך כלל בעינינו האי סברא דחשש תקלה הוא פשוט, שהרי אין זה שונה מכל הספקות הרבים האחרים הקיימים ועומדים בכל דיני התורה דנהגין בהו כפי הכללים המבוארים בש"ס ובפוסקים. דהא לא יעלה על הדעת שסתם אדם יבא להחליט בעצמו היכן הם גבולות התורה ולעשות מעשה על פי זה לענין איסור והיתר, ובעלי תבא"א ואד"ק יוכיחו שעל אף בקיאותם הרבה במקצוע זה הקפידו לכתוב שאינם באים בספריהם לקבוע מסמרות אלא להעלות השערות גרידא. והדבר מסור לחכמים שבכל דור ודור והם בכח עיונם בתורה שבכתב ושבע"פ ובמפרשים האמתיים ועל סמך הנתונים והממצאים שיבואו לידם, יחליטו בסייעתא דשמיא עד היכן יש מקום לחשוש שהגיעו נקודות הגבול השונות שבתורה ועל פיהם ישק כל דבר.

ואף אם לבסוף יתברר שהיו עוד פרטים או צדדים שלא הובאו לידיעתם ולא נלקחו על ידם בחשבון מעיקרא, פשיטא שאותם שנהגו על פיהם עד אותה שעה לא נכשלו ע"י כך בכי הוא זה. דהא כיון דהכרעתם היתה כדין דילפינן בסנהדרין⁵ מקרא ד"ועמכם בדבר המשפט" שאין לו לדיין אלא מה שענינו רואות, א"כ בכגון דא שייכא הא דאמרינן בב"מ⁶ "עמד רבי יהושע על רגליו ואמר לא בשמים היא וכו' שכבר כתבת בהר סיני בתורה אחרי רבים להטות". וכעין הא דדרשינן בר"ה⁷ גבי קביעות החדשים: "אתם אפילו מוטעין", וכלשון הרמב"ם⁸ באותו ענין: "ומי שצוה לשמור המועדות הוא צוה לסמוך עליהם". ודמיא למ"ש החזו"א⁹ בענין שיטת הנו"ב שנתקטנו הביצים: "ומיהו לא היה כאן מכשול לדורות הראשונים דשפיר חשבו את

5. דף ו'.

6. דף נט'.

7. דף כה'.

8. פ"ב מהל' קדה"ח ה"י.

9. קונטרס השיעורים או"ח סי' ל"ט אות ו'.

מדת החלה והרביעית ע"פ הביצים דזה בכלל דעתו של רואה כל זמן שלא נתברר להם חשבון האחר."

ולא דמי כלל לשאלת הכנסת ידיים בכותל המערבי¹⁰ דעינינו הרואות שבאים אנשים לרוב שאינם מעלים על דעתם שיש איזה שהוא מקום להזהר מלעשות כך ועכ"פ לשאול את פי גדולי החוראה ולבקש את הכרעתם, ועל זאת באה הסברא שדוד המלך ע"ה שהניח היסוד לחומה זו על פי רוח הקודש והנביאים לא עשה כן באופן שיבואו כאלה שאינם יודעים שיש במעשיהם חשש איסור וכשלו על ידי שיתקרב ויכניסו ידיהם בטומאה¹¹.

גם יש לציין שמה שכתב בשו"ת משנת יוסף שבין השנים תרמ"ה-תשל"ג היתה התנודה בגובה הים עד כשבעה מטרים בלבד, אין בכך דבר המלמדנו לאיזה מרחק הגיע בארכו. כי עיינתי באחד מספרי הגיאוגרפיה שציין בשו"ת הנ"ל¹², וראיתי שכתוב שם כדברים דלהלן: "ממדי ים המלח אינם קבועים ועומדים... ביחוד גדולה ההתפשטות אל עבר מליחת הסבחה השטוחה והנמוכה מדרום לו. די בעלית פני הים במטר אחד, בשביל שהמים יתפשטו 3-4 ק"מ אל תוך המליחה פנימה". ואם בעליה של מטר אחד הדברים אמורים, צא ולמד אלה הפרשים באורך הים יתכנו ע"י שינויים של עד שבעה מטרים במפלס המים.

ובאמת במאמר העוסק כולו בשאלת גובה הים וארכו בעבר ובהווה¹³ נאמר כך: "אם נתבונן בים המלח, במפות הטופוגרפיות השונות של ארץ-ישראל שפורסמו מאז 1931 (למנינם והיינו תרצ"א) ועד היום (תשמ"מ) נבחין בשינוי קיצוני שחל בצורתו: ים המלח נסוג כשלושים קילומטרים צפונה! בעוד שבמפת 1931 היה חופו הדרומי כשלושה - וחצי קילומטרים מדרום להר סדום (קו צפון 050), הרי כיום מסתיים ים המלח מדרום למצדה (קו צפון 079)". ומה שכתב המשנ"י להביא ראיה ממבנים עתיקים שונים שנתגלו לאורך החוף, לא הבנתי דבריו כלל. וז"ל: "גם בשנים שהמים עלו, לא יכלו בשום אופן לעלות יותר מ-389. כי בחפירות ליד עין ע'ור (בין עין פשחה - לעין גד) חשפו מבנה שגובה הקיר הוא 384,5. וצפונה ממנו נמצא עוד מבנה מכוסה וגובהו 382,5. גם הכניסה לקאצר אל יהוד היא בגובה 387,5, א"כ היו המים לכל היותר 389-". ואין מובן כלל מה רוצה לחוכיח מכל אותם מבנים, כי מה בכך שהיתה איזו שהיא תקופת יובש שבו יכלו לבנות שם

10. שם"ז דיבר הגרע"י שלאנגר זצ"ל, וגם בזה היו כמה מגדולי האחרונים שחלקו עליו והחמירו.

11. ובקונטרס "מנחת ירושלים ח"ב" שיצא לאחורונה תוקף בחריפות את כל מי שחושש לחומרא שים המלח נתקצר וכתב על כך ש"משובש הוא הרעיון" ושעצם השאלה "היא לכאורה שאלה פסולה משום דתורה"ק היא תורת חיים ונצחית ולא ניתנה תורה למלאכי השרת" ולע"ד הפריז על המדה, כי הדבר פשוט שטענתו אינה נכונה וכנ"ל.

12. "הידעת את הארץ" ח"ג.

13. "שינויי מפלס ים המלח בתשע מאות השנים האחרונות" מאת צ. קליין - טבע וארץ כרך כ"ג 5.

בנינים, הרי לדבריו גם היה שלב שבו לא היה קיים כלל האגן הדרומי ונבנה דרך לרוחב הים אע"פ שאח"כ כוסה לגמרי. וא"כ כיצד ניתן לראות מכל זה רמז שלא היו זמנים שבו כוסו מבנים אלה לחלוטין, כמו שכוסו דברים אחרים ובכללם גם אותם עצים מתים שהזכירם שם וכדהבאנו לעיל. ובאמת במאמר הנ"ל¹⁴ בענין מפלסי ים המלח מובאת ראיה מהמבנים העתיקים שבאזור החוף הצפון-מערבי דוקא לאידך גיסא, שאכן גובה הים הגיע בעבר עד לכ- 374- מ'. ולצורך הענין נעתיק את עיקרי הדברים: "מצד מדין (יהושע ט"ו ס"א) מזוהה לפי שם הנחל הקטן, ואדי מזין, שממערב לו. עד לחפירתו היה המצד מכוסה בשרטון-חלוקים (כלומר בגל אבנים חלקות שדרכם להמצא בים), שראשו ברום 385.67- מטר¹⁵... לאחר החפירות נתגלה מבנה מרשים בגודלו שקירותיו מכוסים מספר שכבות של קרום גבס וארגוניט, אותן השאירו אחריהם מי ים המלח... מצד סמר נמצא ממערב לכביש מעל עינות סמר ברום 375- מטר, וגם קירותיו מכוסים שכבות ארגוניט. לפיכך במשך 2,800 השנים שחלפו מאז הקמת המצד, היה מפלס ים המלח גבוה מספר פעמים ב-28 מטר(!) מעל למפלס הנוכחי".

14. מאת צ. קליין.

15. וזה בעצמו כבר יותר גבוה ממה שקבע המשנת יוסף.

פרק ז'

ראיות על שינויים במבנה ים המלח

והנה ישנם ראיות למכביר המבססות את החשש שים המלח עבר מידי פעם במהלך קורותיו שינויים מופלגים ביותר, ואף אם נתאמץ לדחותן באופן זה או אחר ולהראות שאינן מוכרחות, מ"מ לע"ד סגי בהו כדי לקבוע שעכ"פ מכלל ספק לא יצאנו¹:

א. הנה ראשית התהוותו של ים המלח אינה יכולה להיות לפני יותר מכ- 3700 שנה, שהרי אברהם אבינו ע"ה נולד בשנת 1948 ליצירה, ונתבשר על ידי המלאכים כשהיה בן תשעים ותשע ואז נחפכה סדום. ומפורש בתנחומא פרשת לך לך² שהים נוצר רק לאחר מכן, וז"ל: "הוא ים המלח שבעוונם נעשה אותו עמק למים מלוחים, וכן הוא אומר ארץ פרי למלחה מרעת יושבי בה"³. וכן מפורש ברש"י על הפסוק "כל אלה חברו אל עמק השדים הוא ים המלח"⁴, שבעת מלחמת ארבעת המלכים את החמשה לא היה קיים שם שום אגם עדיין, אלא שבמשך הזמן נמשך לתוכו "הים" ונכלא שם, או לדעה אחרת נכנסו פנימה מימות מיאורים שהיו מסביב ונחסמו עד אז ע"י סלעים. וז"ל: "הוא ים המלח - לאחר זמן נמשך הים לתוכו ונעשה ים המלח ומ"א אומר שנתבקעו הצורים סביבותיו ונמשכו יאורים לתוכו". ומשמע מפסוקי התורה ומדברי חז"ל שקודם לכן היה אותו אזור מתחלק לשני מפלסי גובה: הא' עמק מישורי של שדות כדכתיב בפסוק שהזכרנו לעיל "כל אלה חברו אל עמק השדים הוא ים המלח", ותרגם אונקלוס "כל אלין אתכנשו למישר חקליא הוא אתר ימא דמלחא". והב' הערים סדום ועמורה אדמה וצבויים (וצוער) שהיו כולן "יושבות בסלע אחד והפכן מלמעלה

1. ויש להעיר דבאמת עיקר השאלה היא על המשך קו הגבול אחרי ים המלח, אך מכיון שישנם כאלה המאריכים לבסס את כל שיטתם במהלך הגבול על יסוד ההנחה שהים לא נתקטן, ואכן גם מיקומה של נקודת ההתחלה יש בה נפק"מ לדינא, ראיתי לנחוץ לעמוד גם על כך בעז"ה.

2. ח'.

3. ואף שאין דבריהם הקדושים צריכים שום חיזוק, אך כדי שלא נטעה לחשוב שבדרך דרוש נאמרו ואין להבינם כפשוטן, כדאי לציין שגם החוקרים הגיעו להכרה שכך היה אליבא דאמת שהיווצרותו של ים המלח קשורה ב"אסון" שבו התרחשו רעידות אדמה אדירות תוך כדי המטרת גפרית ואש וגזים שונים על האיור ובו גם נשמד הישוב שבסביבה - כך נאמר בספר "ים המלח" מאת ר. סורדלוב.

4. בראשית פי"ד ג'.

למטה", כלשון רש"י⁵ ומקורו במדרש⁶. וא"כ אף אם נאמר שבשעה שנהפך מקום מושבם של ערי הככר עצמם לחיות "למטה" במקום הר נתמלאה אותה גומא גדולה מיד מים, אך לא מצינו בשום מקום שנעשה באותה שעה נס להפוך לים גם את כל עמק השדים שלא כוסה מעצמו עד אז למרות שהיה תמיד בעמק.

ונראה מזה שלפחות השלב ההוא נתהווה אח"כ בתהליך איטי ובהדרגה, וכפשוטו לשון רש"י "לאחר זמן נמשך הים לתוכו ונעשה ים המלח". וכן משמע להדיא מדברי הלבוש האורה שם שביאר הא דכתיב "הוא ים המלח", וז"ל: "דה"פ הוא אשר שם עכשיו ים המלח כי בימי משה כבר נעשה ים המלח". ונמצאנו למדים שבפרק הזמן הקצר יחסי שבין הפיכת סדום ועמורה לבין עת דבור הגבורה עם משה רבינו ע"ה בפרשת אלה מסעי אודות גבולות הארץ שהוא הפרש של כ- 440 שנה בלבד, נתהווה בצורה טבעית באזור ים המלח שינוי גדול ומהותי של כיסוי כל עמק השדים במים מלוחים, וזאת על אף שבמשך כ- 2047 שנה שהיו קודם לכן בין הבריאה למהפכת סדום לא קרה שום דבר שכזה. ונראה מכך שאכן נכונים בזה דברי המומחים האומרים שהאזור הנדון אינו יציב ונתון לתנודות מפליגות, וזאת מחמת רעידות אדמה תכופות שמתרחשות בו, כמבואר כל זה בספרי הגיאוגרפיה שהזכיר המשנ"י⁷.

ב. על הפסוק⁸ "ויהפך את הערים האל", פרש"י "ארבעת" יושבות בסלע אחד והפכו מלמעלה למטה", ובמדרש רבה שם אי' בלשון אחר: "חמשת הכרכים הללו היו יושבות על צור אחד שלח מלאך את ידו והפכו". וכן במדרש הגדול אי' שהיו ה' ולא ד', וכבר העיר הרא"ס על חילוק זה שבין רש"י לב"ר⁹. ופירשו במתנות כהונה ובמהרז"ו שם, דהחמשה כרכים הם ביחד עם בלע היא צוער דלבסוף חרבה אף היא כשעזבה לוט והלך להר כדכתיב "כי ירא לשבת בצוער", והוסיף המהרז"ו דזה גם כוונת המדרש לעיל¹⁰ דקאמר "ומלך בלע היא צוער שנתבלעו דיוריה". וכן מפורש במדרש

5. שם פי"ט כ"ה.

6. ב"ר פרשה נ"א ד' עם קצת שינויים וכפי שיבואר בעז"ה לקמן.

7. ועוד מוסבר שם שהשקע הארוך שבו נתון ים המלח המתחיל בצפון סוריה ומתמשך דרומה דרך הירדן וים המלח והערבה ומפרץ אילת והלאה והנקרא אצלם "השבר הסורי אפריקאי", מאופיין ע"י תחלופות שונות במבנה הארץ המתרחשות בו בתדירות גבוהה. קטעים מסויימים וביניהם שני אגני ים המלח וכן ימת הכנרת נמצאים עדיין בתהליך שקיעה, וקיימת סברה שהצד המזרחי (הירדני) של הבקע מתקדם צפונה ביחס לצדו המערבי. כל זה יחד עם עוד תופעות מפלאי הבריאה האלוקית, גורמים בין היתר לרעידות אדמה חוזרות ונשנות לאורך הקו.

8. שם.

9. וע"ש מה שהקשה על המדרש.

10. פרשה מ"ב ה'.

שכל טוב¹¹ וז"ל: "על כן קרא שם העיר צוער - שנאמר עליה הלא מצער הוא כי מתחלה היה שמה בלע ואע"פ שלא נהפכה צוער באותו פעם בבקשת לוט לאחר שעלה לוט מצוער וישב לו בהר נבלעו דיורית של צוער במקומו לכך נקראת בלע שנבלעו דיורית". ובאמת אין שום הוכחה מרש"י שיחלוק על כך, כי יתכן שמה שכתב "ארבעת" יושבות בסלע אחד והפכו מלמעלה למטה, היינו שאלה נהפכו בבת אחת ולאפוקי צוער שלא אירע לה כן אלא אח"כ.

ובחזקוני שם הביא ראייה מהגמ' בסנהדרין פרק חלק¹² דעד אחר מיתת שרה לא נתהפכה צוער, דאי' שם "אליעזר עבד אברהם איקלע להתם אמרו ליה קום גני אפוריא אמר להון נדרא נדרי מן יומא דמיתת אמא לא לגנינא אפוריא" (ע"ש). אך אין מבואר בדבריו מה לדעתו עלה בסופה של צוער, שהרי יתכן דמעשה דאליעזר הוה בזמן שישב לוט שם ומשום כך עדיין לא נחרבה, וזה היה אחר פטירת שרה ומהפכת סדום ועמורה. אבל בדברי דוד כתב דגם המדרש ס"ל דרק ארבעת הערים האחרות נהפכו ולא צוער, והא דקאמר "חמשת הכרכים הללו וכו'" היינו דהגזירה היתה על כולן והוי כאילו נהפכו כבר, אלא שתפלתו של לוט הועילה להציל את צוער¹³. והבאנו לעיל את דברי התנחומא "שבעוונם נעשה אותו עמק למים מלוחים", ולכאורה הכוונה שכל אותן מקומות שנתהפכו "מלמעלה למטה" נתמלאו במים ונעשו ים המלח. וא"כ נמצא דלדעת המדרש שכל טוב ולפי פשטות המדרש רבה ומדרש הגדול וכפי שפירשום המתנות כהונה ומהרז"ו, בשלב כלשהוא הגיעו מי ים המלח עד צוער והציפוח.

ויש לדעת שקיימים חילוקי דעות בין החוקרים בדבר מיקומה של צוער, כי יש שרצו לאתרה כ-ק"מ אחד דרומית ומעט מזרחית לכפר הירדני "א-צאפי", אך במפה עתיקה (הנקראת "מפת ז'קוטין", ואשר אודותיה נדבר בעז"ה בהמשך) צויינה העיר קרוב מאד למקום שבו קיים היום הישוב "נאות הככר", וכן במפה חשובה נוספת שנוכירה בעז"ה להלן ג"כ סומנה צוער באתר הנ"ל, אם כי בתוספת סימן שאלה. ואף שבודאי לא שייך להסתמך על הסימונים שבמסמכים אלה היכא דנפיק מיניה קולא, מיהו למיחש מיבעי לחומרא שהים הגיע בעבר עד שם.

ג. אי' במס' בכורות¹⁴ "תניא נמי הכי ירדן יוצא ממערת פמייס ומהלך בימה של סיבכי ובימה של טבריה ובימה של סדום והולך ונופל לים הגדול".

11. בראשית פ"ט כ"ב.

12. דף קט: .

13. ועיין ביפה תואר על ב"ר שם שמסתפק בדעת המדרש.

14. דף נה. וכעין זה בב"ב דף עד: .

ובספר תבואות הארץ¹⁵ מבאר ענין הנפילה מים המלח לים הגדול, שהוא ע"י מחילות וחפירות שמתחת לארץ. והמו"ל המהדורה השלישית של הספר¹⁶ תמה בהערה איך יתכן שתהיה יציאה מים המלח הנמוך כ"כ אל איזה ים אחר, ואשר על כן נראה לו שדברי חז"ל אינם כפשוטם.

ובאמת לא הבנתי כלל תמיהתו, שהרי בהחלט יתכן שהמחילות שבקרקעית ים המלח יתנקזו לעמקי הים הגדול הנמוכים ממנה בהרבה. ואכן קיים יסוד מסוים לפי התבואות הארץ, על פי מה שנתגלה לאחרונה שבמדרונותיו הדרומיים של אגן הים הצפוני קיימת "מערכת ניקוז תת - מימית מסועפת ותלולה ביותר"¹⁷. אלא שלא ראיתי שפורסם שם או בשום מקום אחר אם התברר להיכן מועברים המים, כי יתכן שיוצאים רק אל האגן הדרומי או לאיזה מקום בקרבתו, ולא למימרא שישנם מחילות ארוכות העוברות דרך כל רוחב ארץ ישראל ותחילת הים הגדול עד המצולות שבתוכו, דבר שנראה לכאורה קצת רחוק. בנוסף לכך יש להעיר שדעת הגר"ח קניבסקי שליט"א¹⁸ שלא יתכן לפרש שכל מהלך הירדן מים המלח עד ים הגדול הוא תחת האדמה, כי בגמ'¹⁹ אי' דז' ימים וד' נהרות מקיפין את א"י, ור"ל שמכל ד' רוחותיה ניכר היקף של מים או נחלים.

ובאמת מלשון רש"י שהבאנו לעיל "לאחר זמן נמשך הים לתוכו ונעשה ים המלח", משמע שבתחילת היווצרותו של ים המלח נכנס פנימה "הים" בח"ה הידיעה, דהיינו הים הגדול, וכך נוצר אגם זה. וממילא ברור שהיתה תקופה שבה היה קיים חיבור גדול בין השניים, שלא יתכן שהתייבש מיד אלא בהדרגה. וממילא אפשר לפרש את דברי הברייתא בבכורות שם כפשוטם ממש ובלי להזדקק להמצאת בעל תבה"א בדבר קיום מחילות ארוכות כנ"ל, כי י"ל שבזמן חז"ל עדיין לא נותק לגמרי הקשר וזה הוי הכוונה בהא דאי' שם "והולך ונופל לים הגדול".

וראה זה חדש, כי בחוברת "מדבר יהודה וים המלח" שהביא המשנת יוסף מבואר שגם החוקרים מודים בכך שבתקופה מסוימת חדר לשון ים מן המערב עד בקע ים המלח²⁰ אך במשך הזמן ע"י התאדותם החלקית של מי האוקיאנוס תוך כדי זרימתם המחזורית אל האזור וממנו הצטברו משקעים לאורך מסלול הזרימה עד שנותק המגע עם הים התיכון. ואם כן יהיה מוכח מכל זה שבימי התנא דברייתא עדיין היה המצב הטופוגרפי באזור וגובה ים המלח כזה שהתאפשר חיבור בין ים המלח לים הגדול,

15. עמ' ס"א במהדורת תר"ס.

16. היא הנזכרת משנת תר"ס.

17. כך נכתב בחוברת "מדבר יהודה וים המלח" שהזכיר המשנת יוסף.

18. כפי שרשמה במכתב אל חמיו הגאון מהרי"ש אלישיב שליט"א.

19. ב"ב דף עז: וכעין זה בירושלמי כלאים פ"ט ה"ג.

20. וזאת על סמך ממצאים שונים שבשטח.

ולאחר מכן השתנה הכל בצורה עצומה.

ד. עוד מצינו בספר "מלחמות היהודים" ליוסיפון²¹: "אורך הים חמש מאות ושמונים איצטדיות (בתרגומים קודמים רשום "ריס") הנמדדים מן צוער אשר בערביה (בתרגומים הישנים כתוב "כי הוא משתרע עד צער אשר בערב למטה") ורחבו מאה וחמשים". ובאמת לא נוכל לקבוע על פי זה את הממדים המדויקים של ים המלח בעת ההיא, כי לא ידענו כמה הוא שיעור "איצטדיה"²².

אך עכ"פ נוכל ללמוד מדברי יוסיפון שני דברים החשובים מאד לענייננו: א. בתקופתו (שהיא תקופת הרומאים שעליה דבר המשנ"י) השתרע הים עד צוער "אשר בערביה" (או "בערב למטה"), ולפי מה שהבאנו לעיל שקיימות מפות עתיקות וחשובות הממקמות את "צוער" קרוב מאד למקום שבו קיים היום הישוב "נאות הככר", נמצא שאע"פ שבזמנו ככל הנראה כבר התייבשה צוער עצמה²³, מ"מ עדיין היה הים ארוך בהרבה מכל המוכר לנו כיום או שהיה ידוע בעבר הלא רחוק (גם קודם ההתייבשות של השנים האחרונות). ובודאי שלא יתכן לומר שבאותה תקופה היה קיים רק האגן הצפוני (כפי שטען המשנ"י), כי אם כך היה הדבר לא נראה אפשרי שיוסיפון היה כותב שהים מגיע עד צער הנמצא הרחק מאד מקצה האגן²⁴.

ב. בזמנו היה רוחב הים כ- 25.8% דהיינו מעט יותר מרבע מארכו, כשבימינו היחס שונה ואין הרוחב אלא כחמישית מהאורך²⁵. ולפ"ז מסתבר שאותה "מפת מידבא" העתיקה שהוזכרה ע"י המשנ"י²⁶ שבה נראה ים המלח כשמימדי מתאימים לחלוטין לתיאור יוסיפון הנ"ל, ואף מסומנת שם העיר "צוער" בחופו הדרומי והיינו ממש כדבריו, אינה תרשים של האגן הצפוני בלבד אלא של ים המלח כולו מראשו ועד סופו, כשמחמת הגאות הרבה ששררה באותה

21. ספר ד' סוף פרק ח', לפי תרגום חדש של ש. חגי.

22. וגם להמתרגמים "ריס" יהיה הדבר תלוי בדעות שונות בפוסקים, ולדוגמה: לפי מדידותיו של הגר"ח נאה זצ"ל הרי ש"ריס" הוא 128 מטר ונמצא שגודל ים המלח אז היה 74.24 ק"מ על 19.2 ק"מ, ואילו להחזו"א ה"ריס" הוא 153.6 מטר וא"כ היו מידות הים 89 ק"מ על כ-23 ק"מ.

23. שכן משמע מלשונו שהיה קיים אז מקום בשם זה, ולא שהיה מכוסה במים.

24. ובפרט אם התרגום הנכון ביוסיפון הוא "ריס", אין הדבר מתאים כלל בין להגר"ח נאה ובין להחזו"א, כי אורך האגן כיום אינו עולה בהרבה על כ-55 ק"מ.

25. ובענין ההסתמכות על דברי יוסיפון, יעויין בספר "אורחות רבנו" בהוספות עמ' מ"ד שכתב: "הגר"ח ק בשם הר"ר לייב שוחט ז"ל שמרן החזו"א הקפיד על אחד שאמר לו שהיוסיפון הי' נוטה לצדוקים שח"ו לומר כן אלא הי' ירא ה' מאחר שרש"י ותוס' מביאים אותו".

26. אף אם נניח שצוירה ע"י בר סמכא ומומחה בחכמות הציור והגיאוגרפיה, דבר שאינו ידוע לנו כלל ועיקר.

תקופה כוסה אף לשון היבשה המפריד בין שני חלקי המים. וכל הממצאים השונים שכתב המשנ"י שנתגלו כגון אילנות שקועים במים ושרידי דרכים וכדו' אינם מהמועד הנזכר, אלא מתקופות אחרות שונות של שפל שהיו מפעם לפעם במשך קורותיו של ים זה.

ה. בגניזת קהיר נתגלה שטר מעשה בית דין מלפני כ 960 שנה, ובו נכתבו הדברים דלהלן: "וחתמנו בשלישי בשבת בשבעה ימים לירח טבת שנת אלף ושלוש מאות וארבעים וארבע לשטרות ולחתום חזון למנין שאנו רגילים למנות בו בצוער האי הסמוכה לים המלח". ומשמע מזה שצוער באותו זמן היתה "אי", שהרי לא מסתבר שהיה הב"ד קורא לה בכינוי זה אם לא שהגיע הים עד לאחריה והקיפה מצד אחד או יותר. אלא דמלשון "הסמוכה לים המלח" משמע קצת שלא היתה אי שלם המסובב כולו במים, רק שבלטה כחצי אי אל תוך האגם שעבר אותה מצידיה במעט. ועכ"פ שמעיין מזה שבאותה תקופה שוב התארך הים עד מעבר לצוער וקרוב למה שהיה מקדם אחרי שנהפכה העיר²⁷, אם כי לא נמשך עד כדי כך שיוכל להקיפה לגמרי.

ו. בספר תבואות הארץ²⁸ כתב שמידות ים המלח הם כדלהלן: "ארכו 11 פרסאות גרמניות²⁹ ורחבו 4 או 5 פרסאות". והמו"ל מהדורת תר"ס כתב על כך בהערה: "התגליות היותר חדשות בתכונת הים הזה הן: ארכו רק 10 פרסאות ורחבו היותר גדול רק שתי פרסאות ושמינית... הירדן ישפך אל תוכו 6 מליון טאן מים בכל יום, ובכ"ז הולכים מי הים הלך וחסור, כי לרגלי החום החזק יהפך חלק גדול מהם להבל ואדים".
ואם לא נאמר שבעל תבה"א טעה במידותיו בשיעור המעורר תמיהה³⁰, נצטרך לומר שבין התאריך שבו קבע את מידות הים וחקקם בספרו שהודפס לראשונה בשנת תר"ה לבין הוצאתו לאור בשלישית בשנת תר"ס³¹ השתנה ים המלח במידה עצומה. דהיינו - ארכו הצטמצם בכ- 9%, רחבו בכ- 47%, ובסך הכל ירידה של כ- 42.9% בשטחו. בנוסף לכך אין להתעלם מהערתו של המו"ל שכתב כבר בשנת תר"ס כמתוך ידיעה ש"הולכים מי הים הלך וחסור, כי לרגלי החום החזק יהפך חלק גדול מהם להבל ואדים", וזאת

27. לדעת המדרש שכל טוב ועוד וכדלעיל.

28. עמ' נ"ט במהדורת תר"ס.

29. במהדורות הראשונות הלשון הוא "11 פרסאות [דייטשע מיילע"]".

30. ובפרט שהוא בעצמו היה בים המלח וראהו ואף טעם מימיו כפי שכתב שם.

31. שיעור של כ 55 שנה ואולי קצת יותר, כי יתכן שראה את הים איזה זמן קודם שכתב את הספר.

למרות שאז עדיין לא סייעו לכך שום פעולות אדם (בניגוד לטענת המשנ"י).

ז. הרמב"ם³² בדברו על ארבעת הגופים אש ורוח ומים וארץ, כתב וז"ל: "ארבעה יסודות האלו משתנים זה לזה תמיד בכל יום ובכל שעה מקצתן לא כל גופן. כיצד מקצת הארץ הקרובה מן המים משתנית ומתפוררת ונעשית מים וכו' וכן המים מקצתו הסמוך לארץ משתנה ומתכנס ונעשה ארץ. ושינוי זה מעט מעט ולפי אורך הימים וכו'". והחזו"א בקונטרס י"ח שעות³³ הביא רמב"ם זה ליישב מה שיש שטענו מן המציאות על שיטת הרז"ה והכוזרי בענין קו התאריך ע"ש, והיינו שי"ל שנשטף מעט מן היבשה "ומפני שטבע חוף הים להשתנות פעמים נהפך מקצת ארץ לים ופעמים להיפוך וכמש"כ הרמב"ם". ומלשון הרמב"ם שכתב ששינויים אלה הם "בכל יום ובכל שעה" משמע שהוא בכל המימות שבעולם שכן הוא טבעם, ולא מצינו דאיכא איזה נס אצל ים המלח שיהיה שונה מכל שאר הימים.

ח. והנה בשו"ת משנ"י ציין כמקורותיו כמה ספרי גיאוגרפיה, והביא שבעין זה עשו גם רבותינו ז"ל שחקרו על איזה ענינים אצל רופאים וחכמי ניתוח³⁴. אך באמת המעיין בדברי אותם גדולי הפוסקים שהזכיר המשנ"י יראה שאין הנידון דומה לראיה כלל, כי הם ז"ל לא דרשו אצל חכמי הרפואה אלא בשאלות של מציאות כיצד מורכב גוף האדם וכדו' בבחינת חכמה בגויים תאמין, אבל מעולם לא נזקקו לסברותיהם והשערותיהם דהא לא מצינו שיש אצלם בינה להבין דבר מתוך דבר.

ולדוגמה, בשו"ת חת"ס שהזכיר³⁵ מיירי לענין מבנה הפרוזדור והבית החיצון, וע"ז מייתי קודם מ"חכמי וספרי הניתוח אשר לפנינו מספרי בני ישראל כמו מעשי טוביה וס' שבילי אמונה", והוסיף עוד להביא מ"ספרים מדויקים מרופאים מומחים אשר לא מבני ישראל המה". וכן בתשובת הגרעק"א שהביא³⁶ נסתפק אם יש גיד מיוחד לשפוך דם גיד הזהב או לא ע"ש, וע"ז חקר מפי רופאים לידע טבע הדבר³⁷.

32. פ"ד מהל' יסודי התורה ה"ה.

33. אות ו'.

34. והגדיל לעשות מחבר הקונטרס "מנחת ירושלים ח"ב" שכתב ש"כל הגיאולוגים וכו' סבורים ו"שכל המומחים תמימי דעים" "והתשובה מדברי כולם עולה" "דבאלפי השנים האחרונות לא נשתנה מהותית רוחב ים המלח", ומכיון שלא פירט את מקורותיו כפי שעשה המשנ"י לא נוכל לבדוק אחריו.

35. יו"ד סי' קס"ז.

36. מהד"ק סי' ס"א.

37. ויש לציין שמה שהתברר לבסוף הוא שאפי' בשאלה כזו של מציאות פשוטה היו המומחים חלוקים בדיעותיהם, וז"ל הגרעק"א: "וכתבתי להפראפעסיר בק"ק פראנקפורט והשיב לי שאין לזה גיד מיוחד אלא דבא דרך גידי המקור, ורופא מומחה אחר אמר לי שאינו כן אלא שיש לזה גיד מיוחד, וביום ג' העבר דברתי מזה שוב עם רופא אחר ואמר בפשיטות כדעת הפראפעסיר הנ"ל".

אך מכיון שבמשנ"י כתב שמסתמך על מה שסבורים המומחים ועל חוות דעתם, עלי לומר שחפשתי בספרים שציין ולא מצאתי מסקנה כזאת שים המלח לא נשתנה מאז יצירתו בצורה משמעותית. ואדברה ראיתי שם דברים שונים ממה שכתב, והנני רואה צורך מחמת כן להעתיק מתוכם מספר ציטוטים (כולם מהספרים שהזכיר):

א. "בחלקו המאוחר של שלב זה (שבו היה קיים חיבור בין ים המלח לים התיכון) המכונה "שלב המלח", נותק המגע עם האוקיאנוס, כנראה בעקבות תנועות טקטוניות. כתוצאה מן הניתוק ירד מיפלס הימה הכלואה במידה רבה והיה נתון לתנודות ניכרות. סיומו של "שלב המלח" תואם שינוי אקלימי ממישטר יבש למישטר לח יותר שוני זה התבטא בהתרוממות מיפלס האגם".

ב. "תנודות מיפלס רבות חלו גם לאחר מכן. באחת מתקופות היובש התנדף ים-המלח כמעט עד לקרקעיתו ומיפלסו היה לפחות 700 מ' מתחת למיפלס האוקיאנוס".

ג. "ישנם גם נתונים נוספים המרמזים כי מיפלס ים-המלח החל לעלות לפני כ- 1200 שנים עד שהציף בהדרגה את האגן הצפוני ואת הכביש שחצה את מיצר הלשון".

ד. "הגזעים המבצבצים עדיין מתוך האגם ליד דלתת בוקק, מלמדים על מיפלס מים שהיה נמוך אף מזה של היום. עצים אלה גדלו וצמחו פעם, עד שמי ים-המלח עלו, הציפו והמיתו אותם. האם אפשר לוודא מתי חלה ההצפה שהמיתה עצים אלה? על פי בדיקות... נודע כי העצים הם רצנטיים, הם חיו לפני כ- 150 שנה".

ה. "שטח פני ים המלח כיום הוא 940 קמ"ר, אורכו כ- 76 ק"מ לפי המפה הטופוגרפית של ממשלת המנדט משנת 1930, היה אז אורך הים 85 ק"מ, ושטחו 1015 קמ"ר. עפ"י מפה זאת חדר ים-המלח מספר קילומטרים מדרום להר-סדום, בעוד שהיום מסתיים החוף הדרומי מצפון למערת אשת-לוט".

ו. "ממדי ים המלח אינם קבועים ועומדים... ביחוד גדולה ההתפשטות אל עבר מליחת הסבחה השטוחה והנמוכה מדרום לו. די בעליית פני הים במטר אחד, בשביל שהמים יתפשטו 3-4 ק"מ אל תוך המליחה פנימה... בתנודות אלו נעוץ אחד הטעמים לאי-ההתאמה בין המספרים על ממדי ים-המלח השכיחה בספרות הגיאוגרפית ובמפות ארץ ישראל".

ז. "עליית המיפלס הגיעה לשיאה, 10 עד 11 מ' מעל למיפלס הנוכחי, בראשית מאה זו, ונשארה ללא שינוי ניכר עד תחילת שנות השלושים. מאז ירדו פני האגם".

ובקונטרס "מנחת ירושלים ח"ב" כתב שדעת החוקרים היא שכל השינויים

שנעשו בים המלח היו לפני כ"כ הרבה שנים³⁸, עד שישתור הדבר את עיקרי האמונה. ובאמת לא הבנתי כיצד אפשר לכתוב בפה מלא את דיעותיהן הכוזבות בדבר כמות הזמן הנחוצה כדי שיחולו שינויים במבנה כדור הארץ, בעוד שאנו יודעים שכל דבריהם הבל והם בעצמם אינם מסכימים זה לזה בהשערותיהם, והמתוקנים שבהם מודים שהכל סברות פורחות באויר וללא כל בסיס. וכבר כתב הריב"ש בתשובה³⁹ "כי לא מפי הטבע והרפואה אנו חיינ' ואנחנו על חכמינו ז"ל נסמוך אפילו יאמרו לנו על ימין שהוא שמאל שהם קבלו האמת ופירושי המצוה איש מפי איש עד משה רבינו ע"ה לא נאמין אל חכמי היוונים והישמעאלים שלא דברו רק מסברתם".

ולגופו של ענין, מכיון דידעין בוודאות שכל מה שהתרחש בזה העולם אירע רק מאז שנברא לפני 5754 שנה⁴⁰, הרי שאם נמצאו הוכחות שחלו אי פעם שינויים בגדלו או בגבהו או במבנהו של ים-המלח, היה זה רק אחרי אותו העת (ובעצם רק מאז מהפכת סדום וכדלעיל), ובסברות החוקרים לא נשגית כלל. אך אפי' אם היה מקום להתייחס להשערותיהם, הנה מהציטוטים שהבאתי מספרי הגיאוגרפיה שהזכיר המשנ"י נסתרו דבריו, כי מפורש שם שגם דעתם היא שלפני כ-1200 שנה התחילה תקופת גיאות והתרחבות, ומאידך לפני כ-150 שנה היתה שעת שפל ויובש ושוב לפני כתשעים שנה עלו המים לגובה רב מאד.

ט. ועתה נביא כמה נתונים מהמציאות הקיימת בשטח, וכן עדויות שונות כפי שהינם רשומים במקורות גיאוגרפיים⁴¹, וזאת כמו שבאמת נהגו רבותינו ז"ל לדרוש עובדות כאלו מפי ספרי בעלי החכמות כשאין דבריהם נגד התורה"ק (וכפי שהביא במשנ"י סימוכין לכך), ונתבונן לראות את המשתמע מהם:

א. במקום מסויים בין עין-פשחה לדלתת הקדרון, מזדקר (מעל לכביש) הר תלול וחלק ורחב מאד, אשר על פניו נראים בצורה ברורה ביותר שלשה פסים אופקיים שכאילו נחצבו לרוחב הצוק, והממוקמים בגבהים דלהלן: 392.8 - מ', 387.2 - מ', ו- 376.4 - מ'. דבר זה מעיד בבירור כי בעבר הגיעו מי הים לפחות עד לאזור הפס העליון דהיינו עד לגובה 376.4 - מ'⁴² ושהו בסביבתו זמן ממושך עד שנעשה סימן בהר, ולאחר מכן בעקבות ירידת מיפלט פתאומית יחסית שקע הים עד לפס האמצעי, ושוב כעבור תקופה חלה נפילה עד הפס התחתון,

38. ונקב שם להדיא במספר שהוא הסכום הדרוש לדעתם.

39. סי' תמ"ז.

40. כן הוא המספר הנכון בתאריך הנוכחי, דהיינו בשנת ה' אלפים תשנ"ד לפ"ג.

41. ובפרט במאמר "שינויי מפלס ים המלח בתשע מאות השנים האחרונות" שהזכרנוהו כבר לעיל.

42. המדרון מעל מתלול זה מבוהר מאד ומלא בליטות ושקעים, ולכן גם אם היו בעבר מפלסי ים גבוהים עוד יותר לא נוכל לדעת זאת ממקור זה כי לא נשמר רישומם כאן.

עד שירד גם משם במהירות.

ב. בחפירות שנערכו לאורך החוף הצפון-מערבי של ים המלח נתגלו שרידי מבנים עתיקים, אשר הגבוה שבהם נקרא "מצד סמר" והוא נמצא מעל עינות סמר ממערב לכביש ברום 375- מ'. עתיקות אלו מכוסים בציפוי שרטון של חלוקי אבנים - כאלה שדרך להמצא בתוך ימים ונהרות, וכן בשכבות של קרומי גבס וארגוניט שאף הם משקעים של מי מלח בהרכב שנמצא בתוך הים הזה. מכך נמצאו למדים שבעבר הגיע מפלס הים לפחות עד לאותו גובה - דהיינו 375- מ'.

ג. החוקר האמריקאי רובינזון⁴³ ראה באזור שורות של פגרי עצים שהיה ניכר עליהם שהומתו על ידי מי ים המלח, והם היו מפוזרים במרחק של שעת הליכה ויותר מקצה הים, וזאת למרות שבימיו היו פני הים בעליה מתמדת.

ד. מאידך תבחינו חוקרים אחרים בעצים מומתים ואף בחורשות שלמות הטבועים בתוך הים, לעתים עד מרחק של כ-120 מ' פנימה. דבר זה מראה שהיו תקופות שבהן התאדה הים בצורה מופלגת והיבשה הגיעה לפחות עד לאותם מקומות, ומצב זה התמיד במשך זמן רב כ"כ עד שהספיקו העצים לצמוח שם.

ה. כמו כן בספרות המסעות ישנן עדויות על שיירות סוחרים שקיצרו את דרכן בין חוף הים המזרחי לצדו המערבי, ותחת להקיף את הים ע"י ירידה דרומה ועליה חזרה צפונה, עברו מעל גבי מין מעברה שהיתה בין האגן הצפוני לדרומי. לפי עדות אחת נעלם אותו דרך באופן פתאומי ברעידת אדמה חזקה שפקדה את האזור, בשנת תק"צ בערך.

43. שערך את סיוריו בארץ הקדש לפני כ-150 שנה.

פרק ח'

עדויות המפות

מן הראוי לציין שקשה מאד לקבוע הלכה על סמך מפות ותרשימים למיניהם שהוכנו למטרות שונות לגמרי מנידוננו, כשמחבריהם לא לקחו כלל בחשבון את ההשלכות שיש למעשי ידיהם על דיני התורה. וכבר כתב החזו"א¹ בכגון דא: "ועדיין אין אנו בטוחים אם אפשר לסמוך על מפת הארץ שלא דקדקו בדברי חז"ל וכו'". ואם בעלמא אמרינן חכי, על אחת כמה וכמה בכל מה שקשור לאזור זה ("השבר הסורי-אפריקני" בכלל וסביבות ים המלח והערבה בפרט), המועד לרעידות אדמה חוזרות ונשנות ושינויים טופוגרפיים המתרחשים חדשים לבקרים במבנה קליפת הארץ. וכבר הבאנו את העדות² בדבר רעש חזק שהתחולל בערך בשנת תק"צ, שבעיקבותיו שקע לפתע הדרך שחצה את ים המלח לרחבו.

ובכלל יש לדעת שכשבאים לדון על שאלה התלויה במידה רבה בבירור מצב גבהי פני הקרקע שבשטח, הרי שמציאות זו עלולה להשתנות מאד במשך שלשת אלפי שנים בכל מקום שהוא, ובודאי באתר של זרימת מים. וכבר נשאל הרדב"ז³ אהא דמשמע מקראי ומדברי הגמ' בזבחים⁴ ועוד דהר הבית גבוה מכל ירושלים, ועתה אנו רואים שהעיר גבוהה יותר מרוב הכיוונים חוץ מבצד דרום ששם עמק יהושפט ובו לא היה הישוב. ועל זה השיב דמלבד מה שהעכו"ם הכובשים חרשו והנמיכו את ההר בזדון, אך עוד בו זאת "לפי שהמקום מדרון הגשמים היו שוטפין מידי שנה בשנה את העפר שהיה תיחוח ומוליכין אותו עד ששפל קרקעות הר הבית". וא"כ פשוט דה"ה ברצועה הנזכרת שהדבר סביר מאד שבמשך אלפי השנים שמי הירדן זרמו דרך חבקעה דרומה, שטפו עמם חלק מהאדמה וגרמו לכך שמפלס הקרקע שם יהיה היום נמוק יותר מבעבר. ומאידך המשקעים שהצטברו במהלך הדורות בקצה ים המלח מהמים הכבדים שהגיעו עד לשם, יכלו בהחלט להביא לעליית גובה פני הארץ באותו אזור.

בנוסף לכך יש להעיר שלפי הא דא"י בפרק הניזקין⁵ "ארץ צבי כתיב בה מה צבי זה אין עורו מחזיק את בשרו אף ארץ ישראל בזמן שיושבין

1. שביעית סי' ג' אות י"ח.

2. הרשומה בספר "הידעת את הארץ ח"ג שציין המשנ"י.

3. ח"ב סי' תרל"ט.

4. דף נד.

5. גיטין דף נז.

עליה רווחא ובזמן שאין יושבין עליה גמדה, קשה מאד לשער מה היה גודל ים המלח ע"פ ממצאים קרקעיים כלשהם, שהרי יתכן שהשטחים שמצפון או מדרומו היו בין אלה שהתכווצו והשתנו. אבל מכיון שנמצאים עמנו מפות מדוייקות מהעבר הלא רחוק המתאימים לחלוטין עם דברי חז"ל שהזכרנו לעיל וכן עם עדות יוסיפון שים המלח השתרע עד סביבות צוער וכן עם עוד מקורות בתורה שבכתב ושבע"פ כפי שיבואר בעז"ה לקמן, נראה לע"ד שעכ"פ נוכל להשתמש במפות אלו כדי לשער עד היכן בערך יש בכלל מקום לחשוש שים המלח נמשך למעשה, עד שיבואו לידינו ממצאים אחרים שיצביעו על אפשרויות אחרות, דהא דרשינן בסנהדרין⁶ מקרא ד"ועמכם בדבר המשפט" דאין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות.

וראשית נזכיר שבמפה משנת תרצ"א⁷, נראה ים המלח כשחודו הדרומי (הנמצא שם ברוח מזרח בדיוק כלשון הכתוב באלה מסעי "מקצה ים המלח קדמה") מגיע עד כ- 2 ק"מ בסמוך לקו הרוחב ה- 31 ועובר את הכפר הירדני "א-ספיה" בכ- 3 ק"מ ואת סופו של "ג'בל אסדוס" (הר סדום) שבחוף המערבי בכ- 3.5 ק"מ⁸ מקצה הים יוצא נחל לכיוון דרום מזרח בשם "סיל אל-פייפה", שבהמשכו נקרא "סיל א-זרקא". ממצאים אלה לכשעצמם כבר סותרים את מ"ש המשנ"י שהצורה האמיתית של הים היתה מאז ומקדם "שחלשון הפונה נגבה היה בקצה הדרום- מערבי שהגיע עד 2 ק"מ דרומית למקום הנקרא היום סדום, ו- 6 ק"מ צפונית לקו המעלה ה- 31".

אך במפה זו ניתן להבחין בדבר המרחיק לכת עוד יותר: מיד דרומית לים המלח משתרע שטח נרחב המגיע עד מרחק של כ- 12 ק"מ מתחת לקצהו וכ- 10 ק"מ למטה מקו הרוחב ה- 31, ובו מסומנים פסים מקוטעים המראים לפי מקרא המפה על "בצה". קצהו של אזור זה מסתיים בחוד (אשר אף הוא נמצא בצד מזרח), וממנו יוצא נחל הנקרא בשם "סיל חנויר". מיקומו של קרן זה כ- 3 ק"מ דרומית מזרחית לאתר המסומן שם כ"אל-מריה, צוער?" אשר עומד על גבול ה"בצה" ונמצא קרוב מאד למקום שבו עומד כיום הישוב "נאות הככר". ברור מאליו שהסברה הפשוטה נותנת שבמקום שקיים "בצה" יתכן בהחלט שבעבר הגיעו לשם גם מים, דבר המתאים בדיוק לכל המקורות שהבאנו לעיל שים המלח נמשך פעם עד סביבות צוער.

במפה נוספת שפורסמה באותה שנה אך כנראה מתבססת על מדידות מזמן שונה⁹, נראה המצב כמעט תואם להאמור לעיל, עם ההבדל שהים

6. דף ו: .

7. "מפת ארץ ישראל" מאת ד"ר א.י. ברנר בהוצאת הקק"ל 1931, קנה מדה 1:250,000, והבאנו הקטע ממנה הנוגע אלינו בסוף החיבור יחד עם שאר התרשימים המוזכרים בפרק זה.

8. ההר עצמו עשוי משני קטעים שארכם הכולל יחד עם המדרונות כ- 9 ק"מ, והמשטחים העליונים לבדם כ- 5 ק"מ.

9. סקף' מפ אוף פלסטין 1931, קנה מדה 1:750,000.

עצמו מגיע עד כ-ק"מ אחד בלבד לפני קצה המעלה ה- 31, ואילו ה"בצה" נגמרת כ- 8 ק"מ דרומית לקו. שינויים אלה אפשריים בהחלט באזור שכאמור אינו יציב מבחינה טופוגרפית, ומתרחשות בו לעתים קרובות תזוזות בקרום כדור הארץ הכרוכות בשינויים במיבנהו.

במפה מאוחרת יותר משנת תרצ"צ¹⁰ נראה שהים התייבש בהרבה, כי הוא מסתיים כ- 6.3 ק"מ לפני הקו ה- 31. יתרה מזאת כפי המסומן שם כבר לא היה קיים מזרוע לים המלח "בצה" כי אם אזורי "בוץ", אשר אף הם מגיעים לקיצם כ- 3.5 ק"מ דרומית לקו ה- 31. אך גם במפה זו נמשך משם ולמטה עוד שטח של "חול ובוץ", המגיע לפחות עד קצה המפה הנגמרת כ- 5.5 ק"מ דרומית למעלה ה- 31.

קיימות גם מפות עתיקות יותר אם כי מדוייקות פחות, שבהם נראה ים המלח עצמו מגיע הרבה מעבר לקו הרוחב ה- 31. אחת מהן היא "מפת ז'קוטין" הנקראת על שם מחברה - פייר ז'קוטין¹¹, שהיה ראש צוות צרפתי מיוחד שערך מדידת קרקעות בהקשר למבצעי נפוליון באה"ק ובמצרים לפני קרוב למאתיים שנה¹². מפה זו שהודפסה ופורסמה לאחר מכן¹³ הינה בעצם סידרה של 49 מפות העשירות בפרטי פרטיהן, מתוכם מפה כוללת אחת של האזור כולו, תרשים נוסף המנתח חלק גדול מהשטח ל- 47 רובעים ממוספרים, וכמנין הזה הגדלות מפורטות עוד יותר של כל אחד מאותם חלקים.

במקומות רבים ניכר הדיוק המירבי בשירטוט הצורה כמעט כפי שהיא ידועה גם בימינו, מאידך קיימים שינויים מהותיים בין המפה ההיא לבין אלו המתפרסמות כיום¹⁴. עובדה זו הביאה מספר מומחים לידי הקביעה שהחלק המזרחי של המפה הוכנה על סמך מפות ישנות שהיו כבר קיימות אז, ולא מכח מדידות מיוחדות או אפילו תצפיות אקראיות שנעשו עבור נפוליון. אך היות וניכרת מומחיותם הרבה של המחבר וחבורתו, ומשום שחזקה על אומן דלא מרע לאומנותיה, מסתבר שגם אם כך היה המעשה הרי שלכל הפחות ביססו את חלק זה ממפתם על אחרות שהיו ידועות באותו זמן שהן המדוייקות ביותר.

ויש להעיר שעל אף שצורת מפרץ אילת באותה מפה הינה מוזרה ביותר בכך שראש "ים עקבה" שאצלו מתפצל לשנים כפי שיראה המעיין שם, מ"מ אין הדבר מופרך לגמרי והינו עדיין בתחום האפשרי. כי המתבונן במפה המדוברת יבחין ששתי "הזרועות" של ים עקבה הנמצאות שם קצרות יותר

10. סורביי אוף פלסטין 1938, קנה מדה 1:100,000.

11. והנחשבת למפה המודרנית הראשונה.

12. בשנים תקנ"ח-תקנ"ט.

13. בשני שלבים - הראשון בין השנים תקס"ט ותקע"ח, והשני בין תק"פ לתק"צ.

14. בעיקר לאורך "השבר הסורי-אפריקאי".

מהמפרץ הידוע בימינו, שבעוד במפות שלנו מגיע קצה ים סוף עד העיר החדשה "אילת" בנקודה הקרובה יותר למעלת הרוחב ה- 30 מאשר ל- 29, הרי שבזו של ז'קוטין הזרוע הימנית מסתיימת רק מעט מעל הקו ה- 29, וגם השמאלית הארוכה יותר אינה נגמרת למעלה בהרבה.

אך מאידך המעיין בציור של המבנה הטופוגרפי במפה זו יראה התאמה מעניינת בין קו ההרים המשורטט שם מעל הענף המזרחי של הים לבין צורת המפרץ הידועה בימינו. כך שלא יהיה זה פלא גדול מידי בכך אם יתברר שבאזור כה רב תהפוכות ומועד לרעידות אדמה ושינויים בקליפת הארץ כמו זה (שהוא חלק מ"השבר הסורי-אפריקני") יתמלא אותו שטח במים מחמת איזה אירוע שהיה במהלך היותר מ- 150 שנה שעברו מאז, ומצד שני במקום שבו מצוייר זרוע שמאלי במפת נפוליון, קיים גם בימינו נחל אכזב בשם "ואדי סרחבה", ויתכן שבנסיבות דומות התייבש ענף זה של הים אף שמקומו עדיין ניכר.

והנה צורת ים המלח במפת ז'קוטין היא כך: בקצה העליון מצד שמאל יוצאת בליטה ארוכה בדמות לשון לכיוון צפון עם נטיה למערב לקראת הירדן המתחבר אליה, דבר המתאים לחלוטין עם האמור ביהושע¹⁵ גבי תחום צפון דיהודה: "וגבול לפאת צפונה מלשון הים מקצה הירדן", וכן לקמן שם אצל גבול דרום דבנימין¹⁶ "והיה תוצאותיו הגבול אל לשון ים המלח צפונה אל קצה הירדן נגבה". ויעויין ברש"י שם שכתב "נמצא כל הלשון בחלקו של יהודה", דמשמע להדיא מזה שהלשון הצפונית אינו הים עצמו. כמו כן קיימת שם התרחבות כללית של הים לכל הכיוונים, כגון לצפון מזרח ששם ניכרת עוד בליטה עבה המתפצלת לרוחות שונות, וכן בסביבות לשון היבשה הידועה¹⁷ הנכנסת אל תוך הים מן המזרח ומפרידה בין האגן הצפוני לדרומי, שבמפה זו נראה שכוסתה כמעט כולה במים אם כי בפירוש ניתן להכיר את מקומה.

ומה שנוגע עתה לעניינינו בעיקר, בקצה התחתון של האגן הדרומי קיים מיצר קטן¹⁸ ואחריו בא עוד אגן מזערי נוסף הדומה ללשון צר והנוטה לכיוון דרום מזרח ושארכו משתרע עד לכ- 5 ק"מ דרומית לקו הרוחב ה- 31. מתחת ללשון ים זה במרחק כ- 2 ק"מ מצויין אתר בשם "צוער", והוא באותו מקום שבו סומן גם במפה הראשונה משנת תרצ"ה שהזכרנו לעיל¹⁹ דהיינו קרוב מאוד למקום שבו שוכנת היום "נאות הככר". מקצה האגן יוצא נחל הנקרא "נאר אל-ספיה", אשר לפי מיקומו נראה שהוא אותו "סיל

15. פט"ו ה'.

16. פי"ח י"ט.

17. אשר שמה בעברית "אל-לישן".

18. שיתכן שהוא החוד הניכר במפת הקק"ל המוזכרת לעיל.

19. מפת הקק"ל, ושם הוא בתוספת סימן שאלה.

אל-פייפה" שבמפה הקודמת.

יש להעיר ש"לשון ים" כמעט זהה קיים גם במפה משנת תקצ"ב שצוירה בידי המומחה הנודע הרה"ג יהוסף שווארץ בעל ספר תבואות הארץ²⁰ ושהעתק ממנה נתגלה לאחרונה בעיר טריסטה שבמדינת איטליה, אך עם ההבדל שבזו המאוחרת במעט עובר רק חוד קטן ביותר את קו הרוחב ה-21³¹. למרות שניכר בעליל שמפה זו חסרה את אותה מידת הדיוק שבזו של הצוות הצרפתי, חשיבותה נעוצה בכך שהיא נכתבה ע"י יהודי יר"ש שהיה בקיא בעניינים אלה ושהתגורר בירושלים אשר אינה כה רחוקה מים המלח, ובספרו כתב שבעצמו ביקר באגם זה ואף טעם את מימיו, וכנראה שהיה ידוע ומקובל אז בעיה"ק שכך היתה צורת הים²².

והנה על הפסוק ביהושע²³ "ויהי להם גבול נגב מקצה ים המלח מן הלשן הפנה נגבה", כתב הגר"א וז"ל: "מן הלשון - מפני שדרך הנהרות לקצר משני קצותיו כלשון לכך אמר מן הלשון. הפונה נגבה - כלומר מאותו צד הלשון הפונה לדרום שם מתחיל גבול יהודה". נמצאנו למדים מדברי הגר"א שני דברים:

א. אותו "קצה ים המלח" שעליו מדובר בקרא הוא בכלל "הנהרות" אשר צורתם דומה ללשון.

ב. התחלת הגבול הוא מ"צד" הלשון הפונה לדרום ולא מחודו. וכבר נמצא כדברים האלה בפירוש רבינו מיוחס לבמדבר, וז"ל: "למדנו שים המלח בסוף מזרח הארץ ולשון יוצא ממנו הולך כנגד דרום". דמשמע להדיא מזה שהלשון הוא דבר הניכר בפני עצמו, ואופן הילוכו הוא "כנגד דרום" דהיינו מקביל לרוח זו ולא שיוּרד ישר דרומה שאז היה עליו לומר שהוא כנגד מזרח או מערב.

תיאורים אלה מתאימים בדיוק לאותו לשון ים שבמפת ז'קוטין ומפתו של בעל תבה"א, שהוא דומה לנהר ופונה מעט מזרחה כך שקיים אצלו "צד" דרומי, עובדה הנותנת משנה תוקף למהימנות התרשימים. אלא שלפי מה שהבאנו לעיל שנראה מדברי חז"ל²⁴ שבשלב כלשהוא כיסה הים גם את

20. במפה זו סומנו תחנות מסעי בני ישראל במדבר וחלוקת הארץ לשבטים.

21. ודוקא נקודה זו יחד עם עוד שינויים שבתרשים, מצביעים על כך שהוא לא הועתק בצורה עיוורת ממפת ז'קוטין.

22. יצוין שבשנת ת"ר הודפסה מפה זו שוב, אם כי בלא ציון שם המחבר האמיתי, ע"י יהודי שחתם שם את שמו "הרב יחיאל בר יוסף מירושלים", בעת שעסק באיסוף כספים בארצות הברית. ואולי קיבל על כך רשות מבעל תבה"א ונעשה הדבר בהיתר, כי באמת היתה בכך תועלת שכלל הנראה המדפיסים האמריקאים הצליחו להוציא מתחת ידם דבר ברור יותר משכנגדם האיטלקים, כפי שאנו רואים שבדוגמאות שנתרו מההוצאה של ר' יחיאל בר יוסף ניתן להבחין בפרטים מרובים הנראים מטושטשים במפת התבה"א האיטלקית, עכ"פ באותו עותק שפורסם לאחרונה.

23. פט"ו ב'.

24. לדעת רוב המפרשים.

צוער עצמה, נצטרך לומר שאם אכן היתה העיר במקום שבו היא מסומנת במפת ז'קוטין, הרי שבעבר היה לשון הים יותר ארוך ורחב ממה שהיה בזמן ציור המפות ההם, עד שמילא גם את כל אזור ה"בצה" שמדרום²⁵. ומעתה נבא לברר את המצב הקיים היום בשטח, על פי הנראה במפות האזרחיות המעודכנות והמפורטות ביותר הניתנות כעת להשגה²⁶. ראשית יש לציין שעד ימינו אלה עדיין מסומנים קטעים של "סחף ובוץ" בכל האזור שבו היתה קיימת ה"בצה" בשנת תרצ"א, וזאת למרות שלמעשה כבר התייבש רוב האגן הדרומי של ים המלח²⁷. שטח זה משתרע עד לקו המסומן במפה כמראה על גובה 360- מטר מתחת לפני הים, והוא עובר מזרחית לנאות הכר הגבוהה ממנו בכ- 5 מטר וממשיך עוד מעט דרומה²⁸.

וכבר כתבנו שקשה מאד לדעת בדיוקנות על פי ממצאים כאלה או אחרים עד היכן הגיע ים המלח בצפון, מכיון שהאזור כולו מועד לרעידות אדמה וגם שמסתבר שמי הירדן שזרמו דרך הבקעה במשך שלשת אלפי השנים האחרונות נטלו עמם מהעפר והנמיכו את מפלס הקרקע שם. אך מ"מ אם נבדוק את קו ה- 360- שבצפון כפי שהוא היום ונניח שהים נמשך בערך עד שם, נראה שהתמונה המצטיירת מכך דומה מאד לצורת ראש ים המלח שבמפת ז'קוטין וגם מתאימה ביותר עם הפסוקים ביהושע שהזכרנו לעיל שמבואר בו שהיה לשון ים גם בצפון, וכן עם סוגית הגמ' בבכורות²⁹ שנביא בעז"ה להלן. שהרי אם היו המים ממלאים את כל מה שבפנים החוט הנזכר, היה נוצר לשון המגיע בערך עד מקביל ל"תל יריחו", ומשם וצפונה היה הירדן מתרחב במעט במשך עוד כ- 5 ק"מ, ומשם ועד הכנרת לאורך כ- 88 ק"מ היה נשאר הירדן כפי שהוא מוכר בימינו.

ובקונטרס "מנחת ירושלים ח"ב" שגה בזה וכתב ש"כל מי שיאמר דים המלח התפשט לדרום אפילו רק קצת יותר אחרי נחל אמציה"³⁰ יצטרך ממילא לומר דבצד צפון הגיע הים עד העיר טבריה ולא הי' אז לא ירדן ולא יריחו ולא טבריה". ולא הבנתי היאך יכול החי להכחיש את החי, בשעה

25. וגם כנראה חלו שינויים טופוגרפיים מסויימים באזור באופן המבואר לעיל, כי בימינו נראה שהנחל הנמצא במקום שבו מסומנת הלשון אינו כה רחב כמו באותם תרשימים, וגם לא נראה שיכל להיות לשון של ממש.

26. ישראל 1:50,000 ו- ישראל 1:100,000 בהוצאת אגף המדידות והמרכז למפוי ישראל.

27. הסימונים האמורים נמצאים רק במפות בקנה מדה הנ"ל.

28. בקונטרס "מנחת ירושלים ח"ב" הביא צילום של מפת חברת "דלק" ובו נמצא בקרבת נאות הכר הרישום "279-" ורצה להסיק מכך שלא יתכן שים המלח הגיע מעולם עד אזור ישוב זה כי אי אפשר שמפלסו היה גבוה כל כך, אך אם היה מעיין במפות בקנה מדה הנזכר היה רואה שהציון הלז מורה בסך הכל על ראש הר גבוה מאד הנמצא באזור, ואילו הגובה של נאות הכר עצמה אינו אלא 355-.

29. דף נה.

30. דהיינו בקרבת נאות הכר.

שכל המעיין במפות מדוייקות³¹ יראה שהמציאות היא כפי שכתבתי. ובחוברת הנ"ל הביא סימוכין לדבריו מתרשים ישן שמצא³², ובו מביטים כאילו מן הצד על חתך לעומק האדמה ההולך מהכנרת ועד הערבה כשהמרחק מהראשון מסומן בקילומטרים, ושם רואים כיצד הקרקע משפיע ויורד עד סביבות ים המלח ומאוחר יותר מתחיל שוב לעלות. וטענתו היא שלפי ציור זה נראה שאם היה ים המלח מגיע עד מעט אחרי נחל אמציה³³ וממלא את השקע עד לשם, הרי שהיה הים נשפך לצפון עד קרוב מאד לכנרת³⁴ ושוטף את כל מה שבדרכו.

אך לא ידעתי כיצד העלה על דעתו להבין את התרשים באופן שכזה, כי לפי דרכו אם היה עושה בדיוק אותם חשבונות ביחס לים המלח כפי שהיה עד לאחרונה³⁵, היה לו להסיק על פי אותו תרשים שעל הים להשתפך צפונה בערך עד ל"גשר דמיא"³⁶ כפי שיראה כל מעיין בתשריט הנ"ל, דבר הנוגד את המציאות הפשוטה.

והאמת היא כי כוונת התרשים היא אחרת לגמרי, וכפי שמוסבר באר היטב בשרטוט הבא בצמוד לו והמודפס בצידו. כי החתך לעומק המוצג שם שבין הכנרת לערבה³⁷ אינו עובר כלל דרך מרכז הירדן וים המלח ונחל הערבה, אלא הרי הוא הולך לאורך מסלול הנמתח בין נקודות שונות אשר רק חלקן נמצאות באמצע הירדן וים המלח ונחל הערבה, ואילו השאר בצידם או על שפתם או אפי' במרחק מה מהם. אחדים מהמקומות ההם הינם גבוהים ביותר³⁸, והרבה מעל ומעבר למפלס קרקעית הירדן או הים במקום המקביל להם, וכמובן שאין בגובה הר כזה דבר היכול להורות מאומה על הרמה הכללית של פני הקרקע באותו אזור.

מהלך החתך מסומן שם בצורה ברורה ביותר בתשריט השני בדמות פס ארוך, ובהסבר הרשום אצלם למטה (באנגלית) נאמר: "חתך גיאולוגי של קו אורך"³⁹. ברור אם כן שתרשים זה אין לו כל משמעות בנוגע לבירור המקומות הנמוכים ביותר במרכז הירדן בצפון ובאמצע נחל הערבה בדרום, שהרי גבהם של מקומות כמו מצדה אין להם כל קשר לשאלה זו וכנ"ל.

31. בקנה מדה 1:50,000.

32. והבאנוהו בסוף החיבור.

33. המרוחק כ- 196 ק"מ מהכנרת, ודלא כפי שסימנוהו בקונטרס הנ"ל בסביבות 206 ק"מ ששם באמת גבוה יותר.

34. במרחק כ- 42 ק"מ ממנו.

35. קודם שהתחילו לאדותו, שאז הגיע עד לכ- 178 ק"מ מקצה הכנרת.

36. כ- 25 ק"מ צפונה מיריחו.

37. המסומן כהולך מנקודה "A" ל- "B".

38. למשל - הר מצדה.

39. יצויין כי עובדה פשוטה היא שהירדן וים המלח והערבה אינם נמצאים במדוייק לאורך קו אורך גיאוגרפי אחד.

ניתן ליווכח בכל זה בנקל ע"י עיון במיקום של ים המלח שבתרשים השני, שהוא ממלא רק חלק מהשקע שבציור הראשון המקביל לו⁴⁰.

והנה בבכורות⁴¹ אי: "אמר רבב"ח א"ר יוחנן אין ירדן אלא מבית יריחו ולמטה", ופרש"י "מבית יריחו ולמטה - אבל כל מה דמשיך למעלה מיריחו לא ירדן הוא דבטל חשיבותו שמתערב בימים גדולים". ובתוס' שם תמחו עליו דאי סברא היא הוה לן למימר איפכא דאין ירדן אלא מבית יריחו ולמעלה, ד"בטל חשיבותו למטה מיריחו יותר מלמעלה דאמת הוא שלמטה מיריחו מתרחב יותר והולך לים המלח וכו'. ועל כן נחלקו על רש"י ופירשו דהאי דרבב"ח אר"י לאו סברא היא אלא גזרת הכתוב, דקרא ד"והירדן יגבול אותו"⁴² משתעי מבית יריחו ולמטה. ושמא יש ליישב דעת רש"י דמפרש כוונת הגמ' איפכא, ד"מבית יריחו ולמטה" דקאמר ר"ל כל מה שקודם לכן במהלך זרימת הירדן והיינו לכיוון צפון. ומ"ש רש"י "כל מה דמשיך למעלה מיריחו לא ירדן הוא דבטל חשיבותו שמתערב בימים גדולים", היינו כסברת התוס' וכוונתו דמה שנמשך לפניו מיריחו והלאה לצד דרום בטל חשיבותו כיון דלפי דברי התוס' "למטה מיריחו מתרחב יותר והולך לים המלח"⁴³. ועכ"פ שמעינן מדברי התוס'⁴⁴ שמ"בית יריחו" ודרומה מתרחב הירדן והולך לים המלח, וזה מתאים ממש לציור ים המלח והירדן כפי שהיו נראים אילו היו המים ממלאים את כל מה שבפנים הקו שהזכרנו ויוצרים לשון וכו"ל. דבר זה סותר את קביעתו התקיפה של הקונטרס הנ"ל שים המלח כפי שהוא מוכר לנו היום נשאר בגודל ובצורה שהיה מאז ומקדם, שהרי כיום לא ידוע לנו על שום התרחבות החלה בירדן מבית יריחו ודרומה. היוצא מכל זה שקיים יסוד סביר לאפשרות שים המלח התפשט בעבר בערך עד הקו ה- 360, וירד דרומית יותר מאשר המקום שבו נמצא היום נאות הככר.

אלא שמכיון שאי אפשר לצמצם ולקבוע את המקום המדויק שאליו הגיעו המים מחמת כל הטעמים המבוארים לעיל, והואיל ומדברי רבינו מיוחס והגר"א מבואר שבקצה ים המלח הדרומי היה לשון צר שנטה גם מעט מזרחה⁴⁵, נראה שיש לחשוש לאפשרות שהיתה תקופה שהים נמשך מעט לתוך ואדי אל-פייפה לאורך ולרוחב במידה כזאת שנוצר על ידי כך מעין

40. ובסוף הספר נביא בעז"ה תרשים של החתך האמיתי של עומק הכנרת והירדן וים המלח והערבה מאת החוקר ד. סטנלי, ושם ניתן לראות בבירור שגם אם היה הים ממשך עד אחרי נאות הככר הרי שבצפון לא היה מגיע עד יריחו.

41. דף נה.

42. ביהושע פ"ח כ'.

43. ויתכן דלשון "ימים" דנקט רש"י קאי אשני חלקי ים המלח, או שכוונתו דאח"כ נופל לים הגדול כפי שהזכרנו לעיל.

44. ויתכן שגם רש"י יסכים לכך וכו"ל.

45. וכפי שאכן מופיע במפותיהן של ז'קוטין ובעל תבואות הארץ.

"לשון" כזה. ועכ"פ נמצא שיש מקום גדול לומר שהישוב נאות הככר הוא בתוך תחום הארץ, וזאת אפי' לו יצוייר שהיה הגבול הולך מקצה ים המלח ישר מערבה, וכ"ש לפי המבואר בהדיא בקראי שהיו במהלך חוט המיצר "יציאות" ו"נסיבות" וכלשון הכפתור ופרח: "הולך הגבול מתקדם ומתרחב וכו'", דודאי מסתברא הך מילתא, ולמיחש מיהא מיבעי כשהוא נוגע לחומרא. והנה על הכתוב ביהושע "מן הלשן הפנה נגבה", פרש"י: "מן הלשן של ים", וכן מבואר מדברי הגר"א הנ"ל שדימה הלשון לנהר. אבל בתרגום יונתן אי': "מן כיפא דמתפני לדרומא", והרד"ק שם כתב בזה"ל: "מן הלשון לשון הים ויונתן תרגם כיפא דמתפני לדרומא ר"ל לשון סלע". והמשנת יוסף⁴⁶ תמה עליו שהרי אפשר לפרש באופן שלא תהיה מחלוקת ביניהם ד"כיפא" היינו שפת הים כדמתרגמינן⁴⁷ על שפת היאור על כיף נהרא, וכן בפסחים⁴⁸ אכיף ימא פרש"י על שפת הים. ועוד שאם נעייין במפת דרום ים המלח נראה שלא נמצא על שפתו סלע הפונה לדרום כי אם הר סדום, והוא נמצא בצד מערב של הקצה ולא במזרחו.

והנה מה שהקשה על הרד"ק שפירש "כיפא" באופן אחר מ"כיף נהרא" ו"כיף ימא", נלע"ד שאם הוא ז"ל שהיה מהראשונים וגם מבעלי הדקדוק המפורסמים סבר שיש ביניהם חילוק, אנו לא נוכל לבא ולהרחיק אחריו. ובאמת קיים יסוד מוצק לדבריו כפי שיראה כל מעיין באונקלוס על הפסוק בבמדבר⁴⁹ "ודברתם אל הסלע", שתרגם: "ותמללון עם כיפא". ואכן גם הא דנקראת שפת הנהר "כיף נהרא" הוא על שם "סלעו", כדמפורש ברש"י במס' שבת⁵⁰ אהא דאמר שמואל התם "נהרא מכיפיה מיברך", שפירש הוא ז"ל: "משפתו וממקורו ומסלעו סלע מתרגמינן כיפא".

אך מה שטען המשנ"י שלא מצא סלע על שפת הים מלבד הר סדום שבצד מערב, הנה לפי כל האמור לעיל מתבאר הענין היטב. וזאת כי המעיין במפה טופוגרפית עם סימוני נופי גובה⁵¹ יראה כי קצת לפני "ואדי פייפה" קרוב לחר "ג'בל אל-חמרא"⁵² קיימת שורה של צוקים היורדת לכיוון דרום-מזרח עד העיר הירדנית "טפילה", כשהיא מתפצלת בדרכה לכמה כיוונים. ומכיון שלפי המקורות שהזכרנו לעיל נראה שהים נמשך בעבר בצורת לשון אל תוך אותו ערוץ, הרי שדברי הרד"ק מובנים בפשטות שלדעתו המקום שנחשב ל"קצה ים המלח קדמה" ותחילתו של הנחל הוא אצל אותו לשון סלע.

46. ח"ב עמ' קכ"ו בהערה.

47. שמות ב ג.

48. דף ד.

49. פ"כ ח'.

50. דף סה.

51. כגון "ישראל - גליין זרומי 1:250,000" בהוצאת המרכז למיפוי ישראל 1988.

52. נקודת ציון 200-35.

פרק ט'

אם הגבול משתנה לפי התנודות בים המלח

תני בתוספתא דכתובות¹: "הגנב שנטל מזה ונתן לזה מה שנטל נטל ומה שנתן נתן הגזלן שנטל מזה ונתן לזה מה שנטל נטל ומה שנתן נתן הירדן שנטל מזה ונתן לזה מה שנטל נטל ומה שנתן נתן". ובפרק אלו מציאות² מיייתי לה כסייעתא לרבא דס"ל יאוש שלא מדעת הוי יאוש, בהאי לישנא³: "בשלמא גזלן וירדן דקא חזי להו ומיאש אלא גנב מי קא חזי ליה דמיאש", ודחי רב פפא דאייירי בלסטים מזוין ותרי גווני גזלן. ופרש"י "ירדן וכן שאר נהרות ותנא זה על יד הירדן היה יושב", ור"ל דגם בבא דירדן קאי אאבידה שנלקחה מזה וניתנה לזה והיינו ע"י ששטפו, וא"כ ירדן לאו דוקא דה"ה שאר נהרות. ומה שהכריחו לרש"י הוא לשון הגמ' לפי נוסחתנו "בשלמא גזלן וירדן דקא חזי להו ומיאש" דמשמע מזה שגם ירדן מטעם יאוש נגעו בה דמתאי טעמא קאמר הש"ס דהני בבי דגזלן וירדן אתו שפיר דהו"ל מדעת.

וכן הוא בחי' הריטב"א הישנים, ומיייתי שם גם עוד פירוש וז"ל: "ירדן פי' נהר וה"ה לשאר נהרות אלא האי תנא על שפת הירדן הי' עומד ואית דגרסי ירדן כלומר אנס שהוא רודה ולהאי גירסא איצטריך הא קא חזי ליה דאי לא חזי ליה לא מייאש אבל למאי דמפרש ירדן נהר איצטריך למימר דלאו בזוטא של ים הוא דאי בזוטא של ים למה ליה למימר הא קא חזי ליה אע"ג דלא חזי ליה רחמנא שריה מאשר תאבד גומר אלא ודאי אינו בזוטא של ים", והיינו דהריטב"א מבאר דגבי שני הפירושים טעמא דירדן משום יאוש הוא.

ובשטמ"ק מיייתי בשם שטה שפי' באופן קצת שונה, דאין הכי נמי דהסברא בירדן אינה מפני דאייאש אלא מדין שלוליתו של נהר אבל גם לדידה נמצא דה"ה לשאר נהרות, וז"ל: "נ"ל דלא גרסינן ירדן דמנא לן דידע אי בעי ידיעה אלא ודאי ירדן לכ"ע לא בעי ידיעה דהוי כעין שלוליתו של נהר דשרייה רחמנא וכשאינו יכול להציל כלל דאז היא אבודה ממנו ומכל אדם ולאו מתורת יאוש נגעו בה וכו'. וא"נ גרסינן לה הוי בענין שהיה יכול להציל ע"י הדחק וה"ק בשלמא ירדן אפשר דידע ליה ובהכי מייירי או דסתם ירדן

1. פ"ח ה"ה.

2. ב"מ דף כא.

3. לגירסתנו.

יש לו קול ומדלא מציל מיד איינאש וכדלקמן גזלן הא ידע ליה בודאי אלא גנב הא לא ידע ליה כיון דקרי ליה גנב".

ומיהו שאר הראשונים⁴ ביארו לגמרי באופן אחר על פי הירושלמי במס' חלה⁵, דהכי אי' התם: "אית תניי תני הירדן מארץ ישראל אית תניי תני הירדן מחוצה לארץ אית תניי תני הירדן גבול בפני עצמו מאן דאמר הירדן מארץ ישראל והערבה וגבול מאן דאמר הירדן מחוץ לארץ והירדן⁶ אותו לפאת קדמה ומ"ד הירדן גבול בפני עצמו והוא שיהא במקום אחד עשה ירדן שנטל מזה ונתן לזה מה שנטל נטל ומה שנתן נתן ומה נן קיימי' אם במקו' שהיה ארץ ישראל ונעשה בסוריא חזקתו למעשרות ולשביעית רבי ירמיה רבי אימי בשם רבי יוחנן ר' סימון בשם רבי יהושע בן לוי לחזקות ולביעורין ולמעשר בהמה, ע"כ.

וכתבו הראשונים הנזכרים לעיל דהירושלמי מפרש ההיא דירדן שנטל וכו' דאיירי לענין קדושת הארץ, שאם לקח הירדן שהוא אחד מן הגבולות ממה ששיך לא"י ע"י שנטה ממהלכן ונמשך לתוכה והרחיב ארץ העמים או איפכא מה שעשה עשוי ונשתנו התחומין. ולפי זה כתבו הרא"ש והרשב"א דל"ג בסוגיא דב"מ "בשלמא גזלן וירדן דקא חזי להו" דהא ירדן לאו מההוא ענינא הוי כלל, אלא "בשלמא גזלן דהא קא חזו ליה". והריטב"א השאיר הנוסח כמו שהוא, אך פ' דגזלן נקטיה בדוקא וירדן באשגרת לשון. ולדבריהם צריך לפרש מ"ש הירושלמי "במה נן קיימי' אם במקו' שהיה ארץ ישראל ונעשה בסוריא חזקתו למעשרות ולשביעית" דהוא בניחותא וכדביאר הר"ש סיריליאן שם, דאם נטל מארץ ישראל ונתן לסוריא חזקת חו"ל מועלת להפקיעו מן המעשר ומן השביעית. ורבי ירמיה בשם רבי אימי וכו' שבהמשך דקאמר "לחזקות ולביעורין ולמעשר בהמה", לא בא אלא לחוסיף על כך ולמימר דה"נ דמהני ההפקעה לענין שאר דינים.

אבל הפ"מ והגר"א שם פירשו באופן אחר, ועל פי דבריהם יש ליישב הירושלמי גם עם דעת רש"י והשטה המובאת בשטמ"ק בסוגיא דב"מ. דמה שאמרה הגמ' "ומה נן קיימי' אם במקו' שהיה ארץ ישראל ונעשה בסוריא חזקתו למעשרות ולשביעית" היא קושיה, וכלומר דאי איירי בשנטל מא"י ונתן לחו"ל ואתיא לענין קדושת הארץ האידך אפשר שבכך יפקעו דיני מעשרות ושביעית דודאי אף השתא חס בחזקת א"י⁸.

והא דרבי ירמיה בשם רבי אימי וכו' דקאמר "לחזקות ולביעורין ולמעשר

4. הראב"ד והרמב"ן והרשב"א והר"ן בחידושיהם והרא"ש בתוספותיו ובחי' הריטב"א החדשים וכן התשב"ץ ח"ג סי' קצ"ח בפירושו הראשון.

5. פ"ד ה"ד.

6. וגבול.

7. יגבול.

8. ובחזו"א שביעית סי' ג' אות ל"ב פירש ג"כ מעין זה, אלא שהוסיף דהקושיה היתה רק באופן דא"י שנעשה סוריא וכלשון הגמ' ולא איפכא ע"ש.

בהמה" שינויא הוא, ור"ל דכי קתני מה שנטל נטל. ומה שנתן נתן לאו לענין קדושה תנן אלא לחזקת קרקעות שאם החזיק בצד אחד של הירדן והיה בעל הקרקע בעבר השני אין חזקתו חזקה, כדתנן בב"ב⁹ שלש ארצות לחזקה יהודה ועבר הירדן והגליל¹⁰. וכן לענין ביעור כדתנן בשביעית¹¹ ג' ארצות לביעור וכו', דאוכלין פירות עד שיכלה האחרון שבשדות והיינו דוקא שבאותו מקום. וגם למעשר בהמה כדקתני בבכורות¹² ר"מ אומר הירדן מפסיק למעשר בהמה שאם יש לו חמשה בהמות מכאן וחמשה מכאן וירדן באמצע אין מצטרפות, והכא אשמועינן דאם נטל ונתן אזלינן בתר ירדן דהשתא. ואפשר דרש"י והשטמ"ק יפרשו כעין זה אלא שיסברו דתיבת "חזקות" דקאמר הכא כוללת ג"כ האי ענינא דאיירינן ביה בב"מ, ור"ל דירדן שנטל אבדה מחזקתו של זה ונתנו בשל זה מה שעשה עשוי.

ובשו"ת משנ"י¹³ הביא מכתבו של הרה"ג רבי שמואל דוד מונק זצ"ל רב הקה"ח חיפה שבו כתב שהיות ומרבית הראשונים מפרשים דלא כרש"י אלא דההיא דירדן שנטל ונתן איירי לענין קדושת הארץ, א"כ הה"ד לענין ים המלח שדעת הרבים תהיה שאם נשתנה קצהו אזלינן בתר השתא דהוי זה כירדן שנטל מזה ונתן לזה, ואם נתקטן הים ממה שהיה יש למתוח חוט המיצר מהמקום שמסתיים בו היום. ומסיק דסברא זו שהיא קולא לענין שביעית, חזיא לאיצטרופי עכ"פ בהדי הטענות שהביא המשנ"י להוכיח שים המלח נעלם לא השתנה הרבה.

אך באמת לא זו בלבד דקשה לדחות דברי רש"י כלאחר יד, ובפרט דבחי' הריטב"א הישנים ובשטמ"ק בשם שטה וכן הפ"מ והגר"א קיימי כוותיה עכ"פ בכך דמפרשי דברי התוספתא דקא¹⁴ אמילתא אחריתא ולא לענין קדושת הארץ¹⁵, אלא נראה לע"ד דמהראשונים שהביאו הירושלמי וסוברים דאכן מיירי בנוגע לדין א"י וחול, מוכח שהבינו דירדן שונה משאר גבולות הארץ ורק אצלו איתא להך הלכתא דנטילתו ונתינתו קיימין. דז"ל הראב"ד¹⁶: "מה שנטל נטל ומה שנתן נתן והגבול תלוי בו משום דכתיב הירדן וגבול". וכן הוא ברמב"ן "מה שנתן נתן ירדן ומה שנטל נטל ירדן דכתיב הירדן וגבול שהגבול תלוי בירדן". וכך כתב גם הרשב"א "שהכתוב תלה גבול הארץ בירדן כדכתיב והירדן וגבול". וכעין זה בר"ן "שהכתוב תלה גבול הארץ

9. פ"ג מ"ב.

10. ע"ש.

11. פ"ט מ"ב.

12. פ"ט מ"ב.

13. ח"ב סוף הסי' הנ"ל.

14. לפי מסקנת הירושלמי.

15. וגם מהחזו"א נראה שנוקט כן אם כי רק באופן שנטל מא"י ונתן לחול"ל דבהא לא מהני הפקעת הירדן.

16. הובא בשטמ"ק.

בירדן כדכתיב הירדן וכל גבול". וכן בתשב"ץ "לפי שהכתוב תלה קדוש' הארץ בירדן שגא' הירדן וגבול". הרי משמע להדיא מדברי כל אותם ראשונים ז"ל דדוקא גבי ירדן דכתיב "הירדן וגבול" דהוי קרא יתירא אמרינן דמשתנה הגבול לפי מהלכו אבל גבי שאר נקודות הגבול דליכא קראי כאלה מהיכא תיתי שיהיה התחום תלוי בהן. וגם נראה לע"ד פשוט מסברא דלא שייך לומר כן בכל אותן מקומות, שהרי לפ"ז היה לנו לומר דמאחר שחרבו צינה ועצמון שהיו ערים כדמבואר מדברי הגר"א ביהושע¹⁷ תו נשתנה מהלך הגבול.

ומצינו דגם גבי גבול מערב נטק הקרא הך לישנא ד"וגבול" כדכתיב בפרשת אלה מסעי¹⁸ "וגבול ים והיה לכם הים הגדול וגבול". וכן הוא ביהושע¹⁹, ואכן במס' גיטין²⁰ מפורש דאתיא לדרשה ושנחלקו בה ר"י וחכמים. דלרבנן מיבעי ליה לנסין שבים דרואין כאילו חוט מתוח מטורי אמנון בצפון עד נחל מצרים בדרום וכל האיים שהם מן החוט ולפנים הוו בכלל ארץ ישראל, ולר"י ילפינן מהך יתורא דאף רוחב הים שכנגד ארץ ישראל למערבו הרי הוא כא"י. וכעין זה נמצא גם אצל תחום הראובני והגדי דחתם נמי כתיב "מן הגלעד ועד נחל ארנן תוך הנחל וגבל", ואף שם פי' רש"י דאתי לרבווי אך באופן שונה ושר"ל "ועד מעבר לשפתו כלומר עד ועד בכלל ויותר מכאן".

נפקא לן מכל זה שאין להביא שום ראיה מדברי הראשונים שכתבו דגבי ירדן אמרינן דמה שנטל מא"י לחו"ל או איפכא נטל, בכל מה שנוגע לשאר מקומות שהוזכרו בתחומי הארץ דלא כתיב בהו "וגבול". ואם איזה מאותם ציוני דרך שהוזכרו בתורה יועתקו ממקומן או שיתרחבו או יצטמצמו או אפי' יתבטלו לגמרי מן העולם, אין לנו אלא הגבול כמו שהיה בזמן שנתן השי"ת התורה ע"י נביאו נאמן ביתו. ובפרט בנוגע לים המלח דהקרא ביהושע תלה הגבול להדיא ב"לשן הפנה נגבה", דלע"ד לא יתכן לומר שנכתב רק לשעה ושגבול זה יתבטל בכל פעם שיתייבש הלשון או שתשתנה צורתו²¹.

17. ואולי שם נעלמו עוד אתרים מאלה המוזכרים בתורה.

18. פל"ד ו'.

19. פט"ו י"ב ושם מ"ז.

20. דף ח'.

21. ומ"ש הרה"ג הנ"ל דיש לצרף סברת המשנ"י דים המלח מעולם לא השתנה, לע"ד לפי המבואר בפרקים הקודמים קשה מאד להסתמך על טענה זו כלל.

פרק י'

ביאור כוונת הכתובים "קצה ים המלח קדמה" ו"הלשן הפנה נגבה"

כבר הבאנו את לשון הקרא בפרשת אלה מסעי¹: "והיה לכם גבול נגב מקצה ים המלח קדמה", ואת הכתוב ביהושע² "ויהי להם גבול נגב מקצה ים המלח מן הלשן הפנה נגבה". ולכאורה הכוונה פשוטה, שמתחילים את הקו בנקודה המזרחית של הקצה התחתון של הלשון הדרומי של ים המלח. וכן כתב להדיא בפירוש רבינו מיוחס לבמדבר, וז"ל: "ומסוף הלשון מתחיל מצד דרומי מזרחית כמו ששני ביהושע מן הלשו' הפונה נגבה". וכן מפורש גם בספר חוג הארץ למהר"ש מחעלמא בעל מרכבת המשנה זצ"ל, וז"ל: "ר"ל מקצה ים המלח קדמה שהים המלח עצמו הוא א"י הילכך גבול הדרומי מקצה ים המלח המזרחי", וכן ביאר גם בספר אדמת קדש³. ובתבואות הארץ⁴ כשמדבר מענין שאלת מיקומו של מעלה עקריים כתב וז"ל: "לדרום ים המלח למזרח העמק א"ל גו"ר סמוך לואד"י א"ל אהז"א⁵ למערב מחוז עיר חאנזיר"י⁶ נמצא מעלה גדולה גבוה מאד ומעלה זו מלא סלעי גדולי ומסוכן לעבור עליהם: וכפי הנראה הוא מעלה עקריים: וכפי משמעו הפסוקים מקצה ים המלח קדמה מוכח שחוט הגבול הלך לדרום מזרחי ים המלח". ובשו"ת משנ"י⁷ הבין בדעתו שהנקודה הראשונה במהלך החוט היא חנזירי הנמצאת קדמה לים המלח, "א"כ קו הגבול מתחיל מקצה ים המלח, וסובב את כל ההר של חנזירי עד שמגיע לצפי וכו' ועל כרחנו לומר שהתבוא"ה למד בביאור הפסוק ש'מקצה ים המלח' הגבול הלך תחילה 'קדמה' ואח"כ יונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקריים וכו' ופירוש כזה זר הוא, לא שיעררו אף אחד מהמפרשים". ובעל השו"ת הנ"ל עצמו יצא לדון בדבר החדש - ש'מקצה ים המלח קדמה" ר"ל סופו של ים המלח הנמצא קדמה לארץ ישראל, וחוד זה נמצא לדבריו בצד המערבי של האגם ולא במזרחו. והוכחותיו הם כדלהלן:

1. במדבר פל"ד ג'.
2. פט"ו ב'.
3. עמ' ד'.
4. דף י"א ע"ב במהדורת תר"ה.
5. "או ואד"י א"ל קורייה"י.
6. "עין מקומו".
7. ח"ב עמ' קכ"ד.

א. ב"לבוש האורה" סוף פרשת מסעי⁸ מוצגת מפה⁹ שציירה בעל הלבושים לפי דעת רש"י ונדפסה בחי הרמ"י¹⁰, ושם מתחיל קו הגבול בצד המערבי של ים המלח סמך לקצהו הדרומי. אע"פ שכפי הנראה שם אין ההתחלה מן הקצה ממש, יתכן שהוא ז"ל מפרש ש"מן הלשן הפנה נגבה" ר"ל מאותו מקום המתחיל להתחדד ונראה כלשון. ודוחק לומר שהלבוש לא נתכוון בתרשימו כי אם לבאר את חידושו שבדעת רש"י ש"צפון של עולם" היינו דרום ארץ ישראל¹¹, כי הרי כתב שם "והא לך הציור תחומי ארץ ישראל על פי פירוש רש"י כאשר קבלתי והוא אמתי ונכון לפי כל דברי רש"י ז"ל", ומשמע שכן קבל מרבותיו ציור הגבול.

ב. בכתב יד ישן של אחד ממעתיקי פירוש רש"י לפרשת מסעי¹² נמצא ציור מפת ארץ ישראל¹³, ומסתבר שכשם שהסופר העתיק הפירוש עצמו כמו כן לקח מאותו מקור גם את התרשים. בציור זה מסתיים ים המלח בקו אלכסוני החולך מצפון מזרח לדרום מערב וחוט הגבול ממשיך באותו כיוון אל מנגב למעלה עקרים, ומתחת לזה רשום: "מקצה ים המלח שהוא קדמה". ומשמע בזה כנ"ל - שהגבול מתחיל רק מן הקצה המערבי¹⁴, ופירוש המלה "קדמה" היינו שים המלח הוא קדמה לארץ ישראל. ואע"פ שהיה אפשר לפרש גם את הכתובת ההיא דר"ל מקצה אשר הוא קדמה לים המלח, אך רהיטות הלשון משמע כפי שכתבנו, וההכרח לזה הוא ציור הלבוש הנ"ל.

ג. במפת א"י¹⁵ שלפי הכתוב בראשה "הועתק מהמאור הגאון הצדיק החסיד המפורסם מורינו ורבינו מו"ה אליהו ז"ל מק"ק ווילנא הבירה", ג"כ נראה שמתחיל הקו בקצה הדרום מערבי של הים. אך יותר מהמפה יש להוכיח פירוש זה מהא דמשמע מדברי הגר"א ביהושע עצמו שהגבול מתחיל מקצה הלשון הדרומי ביותר, וזה כאמור בצד המערבי.

והנה מ"ש שהבין בדעת בעל תבה"א שחוט גבול נגב יצא בראשית דרכו בכיוון דרום מזרח לאותו חנוזרי הנמצא מערבית וקצת צפונית לכפר "צפ"י¹⁶ ורק לאחר מכן פנה מערבה, לענ"ד מלבד הזרות שבו גם לא יתכן כלל לפרש כן בדברי הפסוק. כי אם אכן כוונת התבה"א ל"ח'נוזירה" הנזכר, הרי כבר הבאנו לעיל ממפות מדויקות שבעבר הגיע ים המלח דרומית יותר משם

8. ובמהדורה המודפסת עם הרא"ם בתחלת במדבר.
9. בממדים שאינם דומים כלל למציאות אך בודאי רצה רק לקבוע עקרונות שנתאימם לידיעות שיתבררו לאחר מכן.
10. תרשים זה ואחרים שנזכיר בפרק הנוכחי מובאים בסוף החיבור.
11. ע"ש.
12. משנת ד' אלפים תתק"ץ בקירוב קכ"ג שנה אחרי פטירת רש"י ז"ל.
13. שג"כ אינו מתאים כלל לממדים המציאותיים.
14. למרות שבעצם הוא ממשיך ממש באותו כיוון כמו שהיה אילו היתה ראשיתו בצד המזרחי.
15. אשר גם ממדיה אינם מתאימים למציאות.
16. והיינו העיר הירדנית "ח'נוזירה" הסמוכה להר "ג'בל ח'נוזירה" הסמוך לה.

לפחות בכ-3 ק"מ¹⁷ וא"כ איך יתכן לומר ש"ח'נזירה" היא "מעלה עקרבים" בשעה שאינה קרובה כלל לקצה הים, והרי לפ"ז הלך גבול הדרום בראשונה למעלה בכיוון צפון מזרח, וזהו מילתא דתימא. ובמשנ"י¹⁸ העיר עוד שבאזור זה אין "מעלה" כלל, כי אם ואדי שבו זורמים מי הגשם מראש ההר לעמק¹⁹.

ולע"ד נראה שמעולם לא נתכון בעל תבה"א לומר דבר שכזה שהגבול הדרומי יצא בראשונה מזרחה נגד משמעות הכתוב, כי באמת אותו "חאנזיר"י שהזכיר אינו "ח'נזירה" כלל, אלא "רג'ים ח'ניזיר" הנמצא ממש דרומית לים המלח כ-12.5 ק"מ מתחת לקו הרוחב ה-31²⁰, וכנראה שבזמנו היה שם ישוב. גבה פסגת ההר 40 מטר מתחת לפני הים, ותוך פחות מחצי קילומטר מערבה כבר יורד המפלס ל-250- דהיינו נפילה של כ-210 מטר. הירידה התלולה הנ"ל היא תחילתו של מעבר צר והררי ההולך לכיוון "ואדי אל-ג'ייב"²¹ והנקרא בשם "נקב דחל", ותכונותיה מתאימות לחלוטין עם תיאור התבה"א למקום שאותר על ידו כ"מעלה עקרבים".

וא"כ אין שום צורך לומר שהתבה"א מפרש את הפסוקים באופן שונה מפשוטם, כי אפי' לפי צורת ים המלח המוכרת בימינו כשנמתח חוט מהקצה המזרחי של הים עד מנגב לאותו מקום נמצא שלא קיימת כל יציאה מזרחה. וכ"ש לפי מה שבארנו לעיל שישנו יסוד סביר לאפשרות שבעבר הגיע האגם לפחות עד כ-10 ק"מ דרומית למעלת הרוחב ה-31 וחודו הדרום מזרחי נמשך מעט לתוך נחל "סיל אל-פייפה", הרי שהקו היורד מקצה ים המלח קדמה אל מנגב למעלה עקרבים של התבא"ה הוא אלכסון דרומי מערבי בדיוק כפי שצריך להיות כמשתמע מן הכתובים. ומ"ש התבה"א "וכפי משמעו" הפסוקים מקצה ים המלח קדמה מוכח שחוט הגבול הולך לדרום מזרחי ים המלח, "ר"ל שחוט הגבול שקודם למצר דאירינן ביה דהיינו המזרחי המשיך עד הפנה הדרומית מזרחית של הים ומשם יוצא פאת נגב, ועל כן שייך לומר בשופי שמעלה עקרבים נמצא ממש מתחת לעובי הים.

ועתה נבוא לדון על חידוש המשנ"י שהגבול התחיל מהקצה הדרום מערבי ושהכתוב "מקצה ים המלח קדמה" ר"ל מסוף ים המלח שהוא קדמה לארץ ישראל. ונתחיל מראייתו האחרונה שהיא מושתת על דברי חד מרבתינו הוא ניהו הגר"א ז"ל בעצמו, ולא על ציורים שונים שיש לפקפק על מקורם ואמינותם כפי שיתבאר בעז"ה להלן. והנה כבר הבאנו לעיל את לשון הגר"א

17. ובאמת הרבה מעבר לכך לפחות עד סוף ה"בצה" שהיתה קיימת עד לא מזמן.

18. עמ' קכ"ז.

19. ומיהו להלן יתבאר בעז"ה שפירוש המילה "מעלה" כפי שהבינוה החוקרים ובעיקבותן במשנ"י, לאו מילתא דפסיקא היא.

20. והוא מסומן במפות מדוייקות מאד החל מקנה מדה 1:100,000 בנקודת ציון 33-192.

21. נחל הערבה.

במלואו, ונחזור עליו שוב: "מן הלשון-מפני שדרך הנהרות לקצר משני קצותיו כלשון לכך אמר מן הלשון. הפונה נגבה-כלומר מאותו צד הלשון הפונה לדרום שם מתחיל גבול יהודה". ולא הבנתי כלל מה ראה המשנ"י בדברים אלה בנוגע לשאלה זו אם מודדים מהקצה הדרומי ביותר, שאינו נמצא בפסוקים עצמם. וכבר דייקנו מלשון הגר"א דברים אחרים לגמרי, שהוא ז"ל מפרש שקו הגבול כלל אינו מתחיל מחוד הקצה אלא מצדו, והיינו שלשון ים המלח נטה מעט מזרחה ודמה ל"נהר" ומושכים החוט מסופו מהצלע הדרומי. אך גם אם היינו מפרשים כהבנת המשנ"י שהגר"א בא ללמדינו שה"קצה" הוא המקום הדרומי ביותר, לא אבין על סמך מה קבע שנקודה זו היא בצד מערב. שהרי גם לדעתו ישנם תנודות קטנות בגודל ים המלח ובצורתו, וכבר הבאתי שבמפה מדויקת משנת תרצ"א²² רואים שהקצה הארוך ביותר הוא דוקא בצד המזרחי ודלא כדבריו.

והנה בנוגע לתרשימים העתיקים שהביא בשו"ת משנ"י, מן הראוי לציין את דברי החזו"א בהלכות עירובין²³ אודות כתבי יד של ראשונים שמתגלים לעתים, וז"ל: "אבל לא ידענא אם אפשר לסמוך על הנדפסין מחדש שכבר הפסיקה המסורה בינינו, ואין אנו יודעין מי המה המעתיקים, שמלאכת ההעתקה כבדה מאד, ואף ע"י זריזין ומדקדקים מצוי ט"ס הרבה, ואם יעבור הדבר ע"י איזה רפיון בדקדוק הדברים יוכל הדבר להשתנות לגמרי וכו' וכש"כ במקום שאין ללמוד מכוונת הדברים, אלא מדקדוק לשונם, שקשה לסמוך על החדשים"²⁴. ואף מפת הלבוש שהמשנ"י מסתמך עליו כ"כ, הרי סוף סוף מסתבר שהמדפיס הוא זה שהעתיק את המפה אל לוחותיו ולא בעל הלבושים בעצמו.

וכבר הבאנו שגם המשנ"י מעיר שבתרשים הנזכר נראה שקו הגבול אינו מתחיל כלל בקצה ים המלח כפי משמעות הכתובים אלא בסמוך לו, רק שיישב שהלבוש יפרש ש"מן הלשון" היינו ממקום שמתחיל הים להצר כלשון. אך המעיין בתוך המפה יראה שנקודת ההתחלה המצויירת היא גם לא שם אלא מעט מעל לאותו מקום שמשם משפע הים, כך שלפי זה נסתר הציור מהפסוק עצמו. ומלבד זאת ישנם עוד דברים באותו תרשים שהם תמוהים ביותר - כגון ים כנרת שהוא מוצג שם בצמוד ממש לים המלח ואילו הירדן יוצא מביניהם לבדו כמין זרוע אל כיוון צפון מזרח, ובודאי שאין מי שירצה להוכיח מזה שאכן שם מקומם ולהחליט עפ"י שאותו ירדן מפליא הוא גבול א"י. ובאמת המעיין בפירוש הלבוש יראה שלא בא בציורו כי אם לתקן את הטעויות שבמפה הנמצאת ברא"ס, שעליה כתב "אומר אני שהצורה

22. "מפת ארץ ישראל 1931" (של הקק"ל).

23. סי' ס"ז אות י"ב.

24. ואם בחידושי תורה כתובים וחתומים הדברים אמורים, על אחת כמה וכמה בציורים למיניהם שקשה עוד יותר להעתיקם בדיקנות.

הנדפסת בפנים המזרחי אינה צורה שצייר הרב ז"ל בעצמו ושום תלמיד טועה הגיה ובדה אותה מלבו²⁵. ועוד מפורש בדבריו שצורת ארץ ישראל שבתרשים הנ"ל אינה חידוש מדברי עצמו אלא שכך קבל מאחרים²⁶, והלבוש לא נכנס כלל לדון בפרטיה אלא קבלה כמות שהיא רק סימן עליה את מהלכי הגבול לפי דעתו ברש"י. אשר על כן נראה לע"ד כי גם אם נאמר שהציור שבלבוש הוא בעיקרו כפי שסרטטו הגאון ז"ל בעצמו, אין להביא שום הוכחה מכל פרט שבתוכו, כי י"ל שהוא ז"ל לא שינה מפת ארץ ישראל שנמסרה לו והציור שהודפס ברא"ם אלא כפי הצורך להבנת דברי רש"י כפירוש.

ובנוגע לתרשים שנמצא בכ"י עתיק של פירוש רש"י²⁷, גם אם נאמר שהסופר לא המציאה מלבו ואף לא שבשה בהעתקה, הרי כפי המוסבר לעיל אין שום הכרח מעצם הציור שהקו מתחיל בקצה המערבי ולא במזרח שהרי הקו האלכסוני שהולך מהצד המזרחי ועד מנגב למעלה עקרבים הוא שוה כמו שנראה שם ופשוט שגם אם הכתובת "מקצה ים המלח שהוא קדמה" לקוח במקורו מדברי רש"י בעצמו²⁸ אין בכך שום הכרח שהמלה "קדמה" הנזכרת שם הולכת על הים שהוא קדמה לארץ ישראל ולא על הקצה שהוא קדמה לים, ואתי רק לאפוקי מדברי הבנת המשנ"י בשיטת התבואות הארץ שהגבול מתחיל בנקודה מופלגת מים המלח מזרחה. גם ישנם כמה דברים הנמצאים שבכתב יד עצמו המעוררים ספק רב על מהימנותו, וכפי שכבר העיר המשנ"י בעצמו בהערה שם²⁹:

א. ניכר במספר מקומות בפירוש רש"י שבכתב היד הנ"ל ואפילו ברשום באותו עמוד, שפשוט הוחסרו מילים בהעתקה.

ב. מעלה עקרבים מסומן מערבית לצינה ואילו מרש"י וגם מהקרא עצמו משמע שצין בא אחר מעלה עקרבים.

ג. קדש ברנע מצוייר מערבית לחצר אדר וצפונית לעצמון, ואילו מפירוש רש"י ומהכתובים נראה שחצר אדר היא מערבית לקדש ברנע ומשם הלך הגבול לעצמון חלאה מערבה³⁰.

אך אחרי כל זה כתב המשנ"י וז"ל: "וא"כ מאחר שציור זה על כרחך לא הועתק בדיוק כמו שציירו רש"י ז"ל, ומאחר ויש בו גם לשון שאינו מופיע ברש"י שלפנינו, י"ל שמא גם מה שכתוב: מקצה ים המלח "שהוא" קדמה, תוספת ביאור המעתיק הוא אבל עכ"פ למדים אנו מזה לכל הפחות את פירוש המלה "קדמה", שהיא מוסבת על ים המלח" ואני בעיני לא אבין

25. וגם שם מוצגים הכנרת והירדן באופן המוזר הנ"ל.

26. וכתב שכמדומה לו שמסרו לו כן בשם מהר"ר אברהם ז"ל מפראג, ויתכן שגם הוא ציירה ע"פ סברות הגיאוגרפיקאים של הימים ההם.

27. אשר לכל הדיעות לא נכתבה בידי רבן של ישראל בעצמו.

28. הנחה שאין לה כל בסיס.

29. א.

30. וע"ש מה שהקשה עוד.

כיצד ניתן להוכיח מציור זה דבר, אחר שהוכח שאינו מדויק. כמו כן על המפה שהועתקה כאילו מהגר"א ישנם פקפוקים גדולים על מקוריותה³¹:

א. באותו ציור נראה שאחרי היציאה למעלה עקרים ממשיך הגבול בקו כמעט ישר מערבה דרך צינה, קדש ברנע, חצרון, אדרה, קרקעה, ועצמונה, בלא שום "יציאה" או "נסיבה", וזאת נגד הכללים שכתב הגר"א.

ב. במפה מסומנים שלשה מקומות שונים הקשורים לציין, והם-מדבר צין, צין היא קדש, וצינה, ושלשתם רחוקים זה מזה. ואילו בפירוש הגר"א ליהושע שם וביתר אריכות באדרת אליהו על פרשת בלק³² מבואר שהעיר "צנה" היא בחלק העליון של "מדבר צין" שהוא עצמו אותו שנאמר עליו "מדבר צן הוא קדש"³³ ונקרא על שם צנה ונמשך ממנה ועד העיר "קדש" שבקצהו התחתון והשייכת לאדום

ג. בתרשים ה"ל מסומן "מדבר צין" מקביל לדרום "הר שעיר" שלמערבה והרבה למטה מקצה אדום, אך בגר"א בפרשת חקת³⁴ אי' במפורש על מה שכתוב "ויבאו בני ישראל כל העדה מדבר צן - "זה היה אחר סב הר שעיר צפונה כמ"ש פנו לכם צפונה ובאו למדבר צין וכו' וארץ אדום מתחיל בדרום ממצר מדבר צן".

יש לציין גם שהלשון שלדברי המשנ"י רשום בראש אותו דף "הועתק מהמאור הגאון הגדול החסיד המפורסם וכו'" אינו אלא פענוח של אחד החוקרים, כי התרשים עצמו קרוע ובלוי ואינו ברור כלל. אך אני ראיתי הגדלה של אותה מפה³⁵, ושם נראה כמעט בבירור שהכתובת האמיתית היא "הועתק מהמקור הגנוז . . . החסיד המפורסם וכו'", כלומר שדף זה בסך הכל הועתק ממקור שנמצא גנוז בבית הגאון ז"ל או בין חפציו ואין כל ידיעה ברורה מי חיברו³⁶. יצוין עוד שמפה כמעט זהה³⁷ נמצאת בתוך ספר אדרת אליהו על יהושע מהדורת תש"א אשר בשעריו כתוב "פירוש על נביאים וכתובים וכו' מאת רבנו הגאון החסיד האמתי רבן של ישראל מרנא אליהו מוילנא זצ"ל, עם ספר מסעות ישראל סדר מסעות בני ישראל וכו' וציורים לגבולין ולבנין הבית מהג"מ ר' יעקב משה ז"ל מסלאנים בן הג' ר' אברהם בהגר"א זצ"ל, הופיע לאור על ידי אליהו לנדא נכד הגר"א ז"ל

31. ואף במשנ"י הקשה עליה כמה קושיות ע"ש.

32. מהד"ת פכ"ב ל"ו.

33. במדבר פל"ג ל"ו.

34. פ"כ א'.

35. התלויה ב"אולם וינטראוב" שמחוץ לאולמות הקריאה שב"ספריה הלאומית" בירושלים.

36. מן הראוי להעיר שראיתי כתוב שמפה זו פורסמה לראשונה רק בשנת תר"ע בשנתון הרוסי "פרג'יטויה", ולא ידעתי עיתון זה מהו וכמה היא מידת מהימנותו.

37. שבקושי אפשר להבחין ביניהם כי אפילו המחיקות שבכותרת הועתקו, אם כי ישנם מספר הבדלים כגון לגבי "מכיר" שבגירסה הראשונה חסרים המילים "בן מנשה".

זי"ע". ובשער נוסף שבתוך הספר כתוב "מפת ארץ ישראל לפי"ד הגר"א ז"ל"ה וכו' נערך וסודר ע"י יעקב משה מסלאנים בן הרב אברהם בן הגר"א ז"ל". הרי שבניגוד לעצם הפירוש שעל נביאים וכתובים שהוא מאת רבנו הגר"א ז"ל בעצמו, ה"ציורים לגבולין" ו"מפת ארץ ישראל" נערכו וסודרו ע"י נכדו הג"מ ר' יעקב משה ז"ל מסלאנים "לפי דעת הגר"א"³⁸, ו"הופיע לאור" ע"י צאצא בשם ר' אליהו לנדא³⁹.

והנה במשנ"י שם מסיק וז"ל: "כל זה מטיל ספק, אם אכן הועתקה המפה ממש מכת"ק הגר"א. - וחיפשתי אחר ספר יקר המציאות של הגר"א "צורת הארץ לגבולותיה סביב... ואין שם שום ציור, וגם לא מופיעה בלשון הגר"א תיבת "כזה" שיורה על ציור... אכן לוא יחא אפילו שאין מפת הגר"א מכת"ק ממש, מ"מ בכללות נותנת לנו את תיאור הגבול כפי שלמדנו מתוך פירושו". וגם כאן לא אבין איזו מין ראייה אפשר להביא ממפה כזאת שלא נודע מחברה, ושהיא סותרת כמה דברים בפירוש הגר"א. היוצא מכל זה שלא נמצא שום מקור להוציא הפסוקים ממשמעותם וכפי שהבינו רבינו מיוחס ובעל מרכבת המשנה ומחברי הספרים תבה"א ואד"ק, שנקודת התחלת הגבול הדרומי היא במזרח קצה ים המלח ולא במערבו.

ונראה להוכיח דבר זה ממקרא מלא, דהנה לענין גבול מזרח דא"י⁴⁰ כתיב: "והתאוויתם לכם לגבול קדמה מחצר עינן שפמה וירד הגבל משפם הרבלה מקדם לעין וירד הגבל ומחה על כתף ים כנרת קדמה". ואם נפרש קדמה" הנזכר אצל ים כנרת באופן שביאר בשו"ת משנ"י את הכתוב גבי ים המלח שים כנרת הוא קדמה לארץ ישראל, הא קרא יתירא הוא שהרי כל הנאמר כאן הוא לענין הגבול שבמזרח⁴¹. אלא ע"כ ש"על כתף ים כנרת קדמה" פירושו למזרח הכנרת, ודכוותה גבי ים המלח וכו"ל.

38. וכנראה שעיקר העריכה והסידור היו בשאר התוספות שבספר, ואילו המפה הועתקה בשניונים מזעריים מתואמתה שפורסמה כבר בשנתון הרוסי הנ"ל.

39. שהדפים קודם לכן בשנת תרס"ה בקירוב, מהדורה אחרת של ספר אדרת אליהו, ובו מפה שונה לחלוטין מהשנים הנזכרים, אף שיש ביניהם איזה דמיון קלוש. ואין מן הנמנע שהיא אותו "מקור הגנוז" שממנו הועתו האחרים.

40. במדבר פל"ד י' ו"א.

41. ובשו"ת משנ"י שם הערה ד' דייק בעין זה מהתרגום ירושלמי שם, ולא ידעתי מדוע לא הוכיח כן מהפסוק עצמו.

פרק י"א

שיטת הרשב"ם ד"ים המלח" דגבולות הארץ אינו ימא דסדום אלא ים סוף

כבר הבאנו לעיל את דברי התנחומא בפרשת לך לך' על הפסוק "כל אלה חברו אל עמק השדים הוא ים המלח" דקאמר: "הוא ים המלח שבעוונם נעשה אותו עמק למים מלוחים", וכן מ"ש שם רש"י "לאחר זמן נמשך הים לתוכו ונעשה ים המלח". ולפ"ז נמצא שדעת התנחומא ורש"י היא שעמק השדים שנהפך ל"ים המלח" הוי באזור ערי סדום, שהרי אין טעם לומר שבעוונם תתמלא איזו בקעה אחרת במים מלוחים. ומצינו בגמ' שסדום היתה בסביבות האגס המוכר לנו בימינו בשם "ים המלח", כי במס' שבת² אי' "מעולם לא טבע גברא בימא דסדום" ופרש"י שם "מפני שהמים מלוחין וכח מליחתן מעכבו מלטבוע", ועוד כתב רש"י שם לקמין³ דימא של סדום מליח טובא. ותואר זה מתאים רק לאותו ים מלוח הידוע לנו בשם הנ"ל ומוכח שהוא ניהו "ימא בסדום", וא"כ הרי שים זה הוא גם הנקרא בבראשית שם "ים המלח".

ומפשטות לשון הקרא "עמק השדים הוא ים המלח" משמע הים הידוע ושהוא המוזכר בכל מקום בשם זה ואין אחר בלתו וא"כ לדעת התנחומא ד"ים המלח" דהתם הוי חדא עם דידן לכאורה ה"נ דזהו "ים המלח" הכתוב אצל גבולות הארץ. וכך משמע גם מדברי רש"י באלה מסעי⁴ שכתב שהירדן מושך "כנגד ים כנרת עד שנופל בים המלח", וכן ביהושע⁵ פירש שחוט צפון של יהודה מתוח "מלשון ים המלח במקום שהירדן נופל בו", דמזה נראה כדברינו שהרי הים שלתוכו נופל הירדן הוא "ים המלח" המפורסם כידוע. וכן כתב להדיא בכפתור ופרח⁶ שים המלח המוזכר כמקצוע דרומי מזרחי של ארץ ישראל הוא "ימא דסדום", והיינו אותו דאיירינן ביה וכן"ל. וה"נ אי' בספר חוג הארץ לבעל מרכבת המשנה⁷, שאצל ים המלח של תחומי

1. ח'.

2. דף קח.

3. דף קט.

4. פל"ד י"א.

5. פט"ו ה'.

6. פי"א.

7. שיצא לאור לפני מספר שנים מתוך כתב יד המחבר עצמו.

הארץ רשם "ים המלח או ים המות הסדומי"⁸. אבל הרשב"ם בתחילת אלה הדברים⁹ כתב וז"ל: "מול סוף שים סוף מתחיל ממזרח ארץ ישראל שנאמר ושתי את גבלך מים סוף עד ים פלשתים וגו' כלומר ממזרח ועד מערב והוא ים המלח שכתוב בגבול קרן מזרחית דרומית באלה מסעי וגם בפ' ואתחנן וכל הערבה עבר הירדן מזרחה ועד ים הערבה וכו'". ונראה לע"ד פשוט שאין כוונת הרשב"ם שים המלח שלנו הוא אשר נקרא גם ים סוף, שהרי מפורש גם בלשונו שים סוף רק מתחיל ממזרח ארץ ישראל, אבל ודאי לאו למימרא שכולו נמצא שם דהא ישראל עברו בו ביבשה בצאתם ממצרים.

וע"כ שגם הוא מסכים למ"ש רש"י בפרשת בא¹⁰ וז"ל: "אומר אני שים סוף היה מקצתו במערב [ו]כנגד כל רוח דרומית וגם במזרח של ארץ ישראל". והיינו שבשם ים סוף נקרא אותו המכונה בימינו "הים האדום" שמדרום חצי האי סיני, ויחד עמו גם שני זרועותיו העולים מצידו חצי האי והנקראים בזמנינו בשמות "מפרץ אילת" או "מפרץ עקבה" שברוח מזרח ו"מפרץ סואס" שבמערב. וא"כ צ"ל שכוונת הרשב"ם איפכא שהענף הימני של אותו ים סוף הנזכר הוא הנקרא בפרשת אלה מסעי בשם "ים המלח", וכנראה שהוא גם עמק השדים המוזכר בבראשית שנמשך הים אח"כ לתוכו דהא מקרא דהתם משמע שיש רק ים אחד הנקרא בשם "ים המלח" וכדדייקנו לעיל. אך לפ"ז נמצא שהרשב"ם לא ס"ל מהתנחומא דקאמר "שבעוונם נעשה אותו עמק למים מלוחים", שהרי מפרץ אילת רחוק הרבה מימא דסדום שמסתבר שנקרא על שם סדום שהיה באותו אזור, ואין טעם שיתמלא מקום מופלג במים מלוחים בחטאי אנשי ערי הככר.

והנה לפי הרשב"ם צריך לפרש את הפסוקים המדברים מענין מקצוע דרום מזרח דא"י, בצורה שונה לגמרי ממה שהיה מובן לנו עד כה. דהא דכתיב באלה מסעי "מקצה ים המלח קדמה" ר"ל הצד המזרחי של הקצה הצפוני של זרוע ים סוף, שהרי למטה בצד דרום למעשה אין קצה כי הענף מתחבר עם הים עצמו שהוא ממשיך לאורך כל סעודיה ותימן שממזרחו ומצרים וסודן ואיתופיה שממערבו עד שמגיע למפרץ עדן ועובר דרכו אל הים הערבי ומשם לאוקינוס ההודי עד אנטארקטיקה. וכן מה שנאמר ביהושע "מקצה ים המלח מן הלשן הפנה נגבה", צ"ל דהיינו מהקצה העליון של אותו לשון הפונה נגבה ומתאחד עם עיקר ים סוף שבדרום, כי אי אפשר לפרש הענין כפשוטו וכנ"ל.

8. כתובת זו נמצאת בתוך מפה שצוירה בידי המחבר עצמו, ואף שהתרשים אינו מתאים כלל למציאות האמיתית משום שהיה מבוסס על צורת הארץ כפי שהיתה ידועה בימים ההם, אך עכ"פ אפשר ללמוד ממנו עקרונות כלליים מסוימים, ובודאי שאז היתה גם כוונת הרב זצ"ל.

9. פ"א א'.

10. שמות פ"י י"ט.

ומה שמבואר עוד ביהושע¹¹ שהגבול שבין נחלת יהודה לחלק בנימין התחיל מ"לשון ים המלח צפונה אל קצה הירדן נגבה" ומשם עלה לבית חגלה ועבר מצפון לבית הערבה והמשיך דרך אבן בהן ודביר ונכח מעלה אדמים וכו', נצטרך לומר לפ"ז שמהלך החוט הצפוני של יהודה פותח בדיוק באותו מקום שממנו יוצא גם מצר נגב. אלא שהדרומי הולך משם באלכסון דרום מערבי אל מנגב ל"מעלה עקרים"¹², ואילו הצפוני עלה בשיפוע צפון מערבי תלול עד בית חגלה ומשם לבית הערבה והלאה.

ומה דמשמע שם שהירדן מתחבר עם אותו לשון של ים המלח, י"ל שהרשב"ם ילמד שכוונת הגמ' בבכורות¹³ "ירדן יוצא ממערת פמייס ומהלך בימה של סיבכי וכו' ובימה של סדום והולך ונופל לים הגדול", היינו שבעבר המשיך הנהר דרך נחל הערבה עד מפרץ אילת וים סוף ומשם הלך דרך מפרץ עדן ונפל לאוקינוס ההודי שהוא חלק מהים הגדול¹⁴. ובאמת פירוש זה יש לו סימוכין לפי גירסת הגמ' בב"ב¹⁵ באותה מימרא: "ומתגלגל ויורד לים הגדול", שלשון זה מתאים למהלך הנ"ל. ונמצא לפי כל זה שלדעת הרשב"ם המשיך הגבול המזרחי של א"י דרך נחל הערבה עד הנקודה הצפון מזרחית של מפרץ אילת¹⁶, ומשם התחיל גבול נגב וירד באלכסון דרום מערבי אל תוך חצי האי סיני. וזה דלא כפשטות דברי התנחומא ורש"י ז"ל, ודבריהם המפורשים של הכפתור ופרח ובעל מרכבת המשנה.

11. פט"ו ה' עד ז' ופי"ח י"ז עד י"ט.

12. שלא נוכל לדעת כלל את מקומו לפי זה, רק זאת נוכל לומר שהוא דרומה יותר מראש מפרץ אילת וע"כ שהוא באיזה מקום בתוך חצי האי סיני.

13. דף נה.

14. שכל האוקינוסים מחוברים כפי שיראה כל מעיין במפת העולם.

15. דף עד.

16. כך שהעיר החדשה "אילת" נמצאת בתוך תחום הקדושה.

פרק י"ב

"תמר" ו"מי מריבת קדש" דיחזקאל

כתיב ביחזקאל בנוגע לגבולות העתיד¹: "ופאת נגב תימנה מתמר עד מי מריבות קדש נחלה אל הים הגדול וגו'", ומשמע מזה דנקודת התחלת אותו המצר תהיה אז במקום הנקרא "תמר". ולעיל מיניה² כתיב "כה אמר ה' אלקים גה גבול אשר תתנחלו את הארץ לשני עשר שבטי ישראל וגו' ונחלתם אותה איש כאחיו וגו' וזה גבול הארץ וגו'". ופרש"י: "גה גבול - ת"י דין תחומה כמו זה גבול וכו'. איש כאחיו - לא כהראשונה איש לפי פקודיו אלא עכשיו כל השבטים שוין וכמין שורת הכרם. וזה גבול הארץ - תחומי מצרי ארץ ישראל". ומשמע מרש"י דמפרש דהגבולות המבוארין ביחזקאל הם עצמן "תחומי מצרי ארץ ישראל" הכתובין בתורה, וההבדל היחיד ביניהם הוא באופן החלוקה לשבטים, דמעיקרא נחלו לפי פקודין ואילו השתא קאמר דיחלקו איש כאחיו.

וכן גבי מצר צפון המבואר התם שנאמר³ "חמת ברותה סברים אשר בין גבול דמשק ובין גבול חמת וגו' והיה גבול מן הים חצר עינון גבול דמשק וצפון צפונה וגו'", פרש"י "גבול דמשק - שהוא בגבול דמשק שחצר עינון במקצוע צפונית מזרחית כמו שמפורש בגבולין שכתב מרע"ה והיו תוצאותיו חצר עינון וגו'. וצפון צפונה וגבול חמת - כלומר כל מצר הצפון המפורש בתורה וגבול חמת שאף היא במצר הצפון כמו שנאמר וזה יהיה לכם גבול צפון". הרי שגם מדבריו כאן משמע שהגבולות האמורים הכא הם כאותן המפורשים בתורה "שכתב מרע"ה", ומקצועותיהן ומצריהן שווין.

וכעין זה נמי אצל גבול מזרח שם דכתיב⁴ "ופאת קדים מבין חורן ומבין דמשק ומבין הגלעד ומבין ארץ ישראל הירדן מגבול על הים הקדמוני תמדו וגו'", כתב רש"י "ומבין הגלעד ומבין א"י - מצד מזרחי של ארץ כנען ואין עבר הירדן בתוך מצרים הללו כי אם ארץ כנען לבדה וכן בגבולין הממוצרים בתורה אין עבר הירדן בתוכם וכו'. הירדן מגבול על הים הקדמוני תמדו - הירדן הוא מצר מזרחי שלה וכו' עד הים הקדמוני הוא ים המלח שהוא במקצוע דרומית מזרחית תמדו אורך מצר מזרחי ואף בתורה כך

1. פמ"ז י"ט.

2. שם י"ג עד ט"ו.

3. שם פט"ז וי"ז.

4. שם י"ח.

מפורש גבול קדמה והיו תוצאותיו ים המלח במקצוע דרומית, דמשמע גם מזה שמפרש דגבולות דיחזקאל הן אותן שבתורה. וכך נראה להדיא מדברי רש"י אח"כ⁵ גבי גבול יהודה שהקשה וא"ת היאך יתכן שתהא ירושלים במקומה והלא היתה ירושלים במיצר צפוני של יהודה שנטל דרומה של ארץ כנען וכאן הוא באמצע השבטים, ותיירץ שאכן החלוקה היתה שונה וכנ"ל ע"ש. הרי כמעט מפורש בדבריו שגודל הארץ שביחזקאל הוא כאותו שבאלה מסעי, עד שהוקשה לו איך יתכן שבכיבוש יהושע היה שבט יהודה האחרון מצד דרום ואילו בגבולות העתידות ינחלו חמשה שבטים למטה ממנו, וע"ז תירץ רק שהחלוקה של אותה חבל ארץ תהיה בצורה אחרת. ואע"פ שגם רש"י בבראשית⁶ הביא דברי חז"ל⁷ שה"קניני קנזי וקדמוני עתידים להיות ירושה לעתיד⁸, צ"ל דזה יהיה מאוחר יותר כשיתפשטו לפי הצורך⁹.

ומיהו ברד"ק שם פי' באופן אחר וז"ל: "חמת ברותה כמו שאמר וגם חמת הגבול בה ואין זה חמת הכתוב בתורה. גבול דמשק כי דמשק תהיה מגבול ארץ ישראל כמו שאמר ודמשק מנוחתו וכו'. ומקצת הגבולים האלה נזכרים בתורה אלא שגדול יהיה גבול א"י לעתיד ממה שהיה וכו'. ופאת קדים ומבין הגלעד ומבין א"י הגלעד לא היה מתחלה בכלל א"י וכו'. הרי שדעתו שאף ש"מקצת הגבולים" שביחזקאל הם כאותן שבתורה אך בכיוונים מסויימים תהיה התרחבות וכגון אצל חמת ודמשק שלשיטתו אין מקומות אלה מתאימים לתחומי אלה מסעי ודלא כדכתב רש"י.

והנה גבי תחום דרום דיחזקאל נראה כי דעת רש"י והרד"ק שווים בפירושו, דעל מה שכתוב שם "ופאת נגב תימנה מתמר עד מי מריבת קדש נחלה אל הים הגדול וגו'", פרש"י "מתמר - מיריחו שהיא עיר התמרים וכן ת"י. עד מי מריבת קדש - היא מדבר צין. נחלה אל הים הגדול - ומשם הולך הגבול עד נחל מצרים הנופל בים הגדול במקצוע דרומית מערבית ואף משה כך נתן גבול נגב ממדבר צין על ידי אדום ומונה והולך עד מעצמון נחל מצרים והיו תוצאותיו הימה וכו'". ולאחר מכן כתיב¹⁰: "ועל גבול גד אל פאת נגב תימנה והיה גבול מתמר מי מריבת קדש נחלה על הים הגדול", ופרש"י: "מתמר וכו' - מיריחו עיר התמרים במקצוע המזרח ובא למערב למי מריבת קדש ובא והולך עד נחל מצרים השופך לים הגדול במקצוע דרומית מערבית".

5. פמ"ח ח'.

6. פט"ו י"ט.

7. בב"ר פרשה מ"ד ועיין ב"ב דף נו. וברשב"ם שם.

8. ובמדרש שם מבואר שזה יהיה "לימות המשיח".

9. וכעין מ"ש המלבי"ם ביחזקאל ע"ש.

10. שם מ"ח כ"ח.

וכדברים האלה כתב גם הרד"ק¹¹, וז"ל: "ופאת נגב מתמר - תרגם יונתן מיריחו כי היא נקראת עיר התמרים. נחלה אל הים הגדול - הוא שאמר נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה", הרי שדימה האמור במקצוע זה אלא שדברי רבותינו צריכים פירוש, כי הרי איך יתכן שהגבול הדרומי מתחיל מיריחו העומדת כנגד הירדן כדכתיב¹² "מעבר לירדן ירחו קדמה מזרחה", ובמס' בכורות¹³ מייטי האי קרא וקאמר משמיה דרבה בר בר חנה א"ר יוחנן "אין ירדן אלא מבית יריחו ולמטה" וכדהבאנו לעיל, והירדן נמצא צפונית לים המלח כדמפורש בקרא בתחומי אלה מסעי¹⁴: "וירד הגבול הירדנה והיו תוצאותיו ים המלח", וא"כ אף יריחו היא צפונית או צפונית מערבית לים המלח ולא לדרומו וכשנמתח ממנה קו מערבה נמצא שגבול העתיד קצר מזה של אלה מסעי הנמשך מהקצה הדרומי של ים המלח וביותר קשה לפי מ"ש רש"י ומשמע שם מהרד"ק שגבול זה שביחזקאל הוא כאותו שנאמר למשה וככתוב גם ביהושע, והתם הלא מפורש בקרא "מקצה ים המלח מן הלשן הפנה נגבה".

ובאמת במצודת דוד שם נייד מפי' קדמונו, וז"ל: "הגבול מפאת נגב יהיה מתמר ויתכן שזהו חצצון תמר הוא מ"ש והנה בחצצון תמר היא עין גדי¹⁵ ועין גדי הוא מוזכר ביהושע בערי יהודה שהיה נחלתו בפאת הדרומי כי אין זה מקום יריחו עיר התמרי' כי היא עמדה רחוק' מן הגבול מאד וכאשר נראה בצורה חלוקת א"י בימי יהושע¹⁶. ולכאורה צ"ל לדבריו ש"תמר" דיחזקאל שהיא "עין גדי" דיהושע היתה קרובה מאד לקצה ים המלח קדמה¹⁷, שהרי כבר הבאנו את דברי הכו"פ שפרשת אלה מסעי היא העיקרית להלכות תחומין ושם לא הוזכר כלל מקום הנקרא "תמר" ובודאי שלא כנקודת התחלת הגבול¹⁸. ועל כרחך דלא נפק"מ מידי, ועל כל פנים לא הבדל בעל משמעות.

ובדומה לבעל המצודות כתב גם בספר "תבואות הארץ" (בדרך אפשר) ד"תמר" דיחזקאל היא צוער דלוט המכונה "עיר התמרים" כדמצינו להדיא

11. על הפסוק הראשון שם.

12. במדבר פל"ד ט"ו.

13. דף נה.

14. שם י"ב.

15. דה"ב ב'.

16. וכוונתו במ"ש דעין גדי מוזכר ביהושע בערי יהודה היינו אצל מנין ערי הגבול שהיו בזמן הכבוש והכתובים ביהושע פט"ו ס"א וס"ב "במדבר בית הערבה מדין וסככה והנבשן ועיר המלח ועין גדי ערים שש וחצריהן".

17. ולא במקום הנקרא "עין גדי" בימינו.

18. וגם בתיאור דחוט הדרומי בריש פט"ו דיהושע הושמט.

בשלהי יבמות¹⁹, וכעין זה אי' נמי בתוספתא דשביעית²⁰ "אוכלין בתמרים עד שיכלה האחרון שבצוער", וכן נמצא בספריהם שבימי קדם נקראה צוער בלשונם "פאלמירא" ר"ל עיר התמרים. והיא סמוכה ל"חצצון תמר" הנקראת גם "עין גדי", ושניהם נמצאים בעמק צר הסמוך לקצה הצפוני של ההר הארוך שבמקצוע הדרום מערבי של ים המלח הנקרא בלשון ערבי "וסדום"²¹ ושם ישנם חורבות הנקראים בל"ע "צוארי" והוא מלשון צוער²² ובכל המחוז ההוא נמצאו תמרים הרבה²³.

אלא שלפי דבריו נמצא ד"תמר" היא צפונית מערבית ל"חאנזיר"י" שהוא מעלה עקרבים לדעתו, כפי שיראה כל מעיין במפת הארץ²⁴, ונמצא אליביה שאחרי שיצא הגבול מקצה ים המלח קדמה אל מנגב למעלה עקרבים, עלה שוב צפונה לצוער. ואף שיתכן שכך הבין את הלשון "ונסב" הנאמר אצל מעלה עקרבים וכדברי הגר"א המבוארים לעיל שתיבה זו מראה על הקפה מסביב למקום מסויים וחזרה לקו הראשון, אך מלמד מה שה"ויצא" הכתוב ביהושע לא יהיה מוסבר לפ"ז²⁵, אך גם נראה לע"ד דקשה לומר כדבריו שהרי איך יתכן שנקודת גבול חשובה ומשמעותית כזאת תושמט מעיקר פרשת גבולין באלה מסעי.

ובספר אדמת קדש פירש באופן אחר, ד"תמר" היא המקום שהעריבים קוראים לו "עין ארוס", אשר נמצא דרומית לים המלח²⁶. ובהערה שם הסביר את המקור להשערה זו, וז"ל: "את המקום תמר הנזכר בספר יחזקאל לא נוכל לבקש במחוז אחר זולת צד דרום של ים המלח אשר כעת לא נמצא שם מקום שיקרא תמר, לכן אחר עיון רב אמרתי שהמקום שהעריבים קורין

19. דף קכב.

20. פ"ז הי"ב.

21. בימינו הר סדום.

22. ככל הנראה כוונתו לעמק הנקרא בערבית זואיירה ובימינו "זוהר", והמסומן במפות החל מקנה מדה 1:100,000 ב.נ.צ. 61-186.

23. בשו"ת משנת יוסף נוקט כמה פעמים בפשטות דלהתבה"א "תמר" דיחזקאל היא הכפר הירדני "מצפי" וכן צייר במפותיו, ולא הבנתי איך יכול לומר כך בשעה שבספר הנ"ל כתב במפורש שהיא צפונית להר סדום. ועיין בתבה"א שם שאכן נוטה לומר שהיתה "צוער" נוספת באזור צפי, אך לדעתו אין לה שום קשר ל"תמר".

24. והיינו אפילו להבנת המשנ"י שמקום זה הוא "ח'נזירה", וכ"ש לפי מה שבארנו לעיל שכוונתו באמת למעלה הסמוכה ל"רג'ם חניזיר" הנמצא דרומית לים המלח.

25. ולעיל ישבנו הענין על פי דרכנו בס"ד.

26. ובמשנ"י הבין שזהו המכונה בימינו "עין תמר", אך יש להעיר שהישוב הנקרא כן בזמנינו הינו חדש יחסית, והוא נמצא כ- 5 ק"מ דרומית למעין הנושא אותו שם וכ- 6.5 ק"מ מתחת לקו הרוחב ה- 31. ואילו במפה המודפסת בספר "בייבל אטלס" בהוצאת ווגר ודבס בלייפציג שנת 1926 למנינם, צויין "עין אל-ארוס" כ- 10 ק"מ דרומית לאותו פס, דהיינו יותר מ- 3 ק"מ למטה מהישוב "עין תמר" ובסביבות המעין שבנ.צ. 037-189 מעט דרומית מזרחית ל"נאות הככר", כך שאם נעביר קו משם מערבה לנחל המכונה בימינו "צין" וכדעת בעל אד"ק כפי שיבואר בעז"ה לקמן, נמצא ש"נאות הככר" היא בפנים הגבול.

לו עין-ארוס²⁷ הוא תמר העתיק; ולא על הכותב אודות המקומות העתיקות שבא"י מוטל לדעת סבות והשתלשלות השנות המבטא מן תמר לעין ארוס, יכול להיות כי היוונים בימי ממשלתם לעיר תמר קראו תמרוס²⁸ והערביים קבלו מהם את השם תמרוס שנתחלף להם לעין ארוס²⁹. ולע"ד פשוט שמה שלא מצא בדרום ים המלח מקום שהיה נקרא בימיו תמר, אין בכך כדי לחדש דבר מפליא כזה שהאתר ההוא נהפך ל"תמרוס" ואח"כ ל"עין ארוס", שהרי יתכן מאד שבאמת לא נותר זכר מ"תמר" המקורי ורק לעתיד ידעו היכן הוא, ועכ"פ ברור שלא שייך לבסס פסק הלכה על סמך השערות שכאלה³⁰.

והמלבי"ם ביחזקאל שם הולך בדרך דומה³¹, ומתחילה חולק על דעת רש"י וחרד"ק דגבול דרום דיחזקאל שוה להחזיק דאלה מסעי ודיהושע, ומפרש דאף בזה המיצר הכתוב כאן הוי רחוק יותר. ומביא ראיה לדבריו שהרי מבואר בנבואה זו³² שמירושלים ולצד דרום ינחלו חמשה שבטים כל אחד ברוחב ע"ה מיל מצפון לדרום, ואיך יתכן דבר שכזה בשעה שבכיבוש יהושע נחל שם יהודה לבדו, אלא ע"כ שגבול א"י יתפשט הלאה גם בדרום. ועל פי זה פירש שאדום שהיא בדרומה של א"י הויה בכלל גבולות דיחזקאל, ו"תמר" היינו חצצון תמר שלדעתו היא בקצה מדבר הנגב לפני ארץ שעיר³³. והנה מה שהקשה איך יתכן שלפי גבולות יחזקאל ינחלו חמשה שבטים דרומה לירושלים בשעה שבעבר היה כל אותו חלק שייך ליהודה, כבר קדמו רש"י בעצמו³⁴ וכדהבאנו לעיל וז"ל: "וא"ת היאך יתכן שתהא ירושלים במקומה והלא היתה ירושלים במיצר צפוני של יהודה שנטל דרומה של ארץ כנען וכאן הוא באמצע השבטים אין חלוקה זו דומה לחלוקת יהושע שזו כשורת הכרם וכל החלקים שוין וחלוק' יהושע היה שבט יהודה חלק גדול ואף כי³⁵ רב ממנו עד שנטל שמעון בגורלו שנא³⁶ מחבל בני יהודה נחלת בני שמעון לפיכך יש די עתה ברוחב חלק שנטל יהודה בימי יהושע ליטול בו חלק עכשיו ה' שבטים הנותרים לפי שהאורך גדול מאד מפאת קדים עד אוקיינוס וירושלים במקומה". הרי שאין בכח קושיה זו לדחות

27. אשר בצד דרום של ים המלח.

28. כתכונת לשון יוני.

29. ובהמשך משתדל למצוא סימוכין להסבר זה.

30. וכבר הבאנו בהקדמתנו שמחבר הספר אד"ק מדגיש בחיבורו שאינו מתכוון כלל שיסמכו עליו לדינא, וכל מטרתו לקרב הבנת ענינים אלה אל הלב.

31. אך בלי לקבוע את המקום המדויק שבו נמצאת "תמר" למעשה.

32. פי"ח.

33. ולפי דרך זה פירש גם ד"מי מריבות קדש" הוא לפני הר שעיר.

34. שם מ"ח ח'.

35. חלקו היה.

36. יהושע י"ט.

דברי רש"י והרד"ק, אך אכתי צריך ביאור מה שכתבו הם ז"ל וכן הת"י דפאת נגב שבמזרח היא יריחו עיר התמרים.

ובשו"ת משנ"י³⁷ רוצה ליישב דבריהם באחד מב' אופנים: א. שהנביא מציין כאן את הגבול רק בכללות מבלי לסמן את המקומות המדויקים המפורשים בפ' מסעי, ולכן אומר מתמר דהיינו יריחו שהיא העיר החשובה האחרונה שבדרום מזרח א"י, ועל שמה נקראת גם כל הערבה שממנה עד דרום ים המלח בשם יריחו. ב. על פי מ"ש רש"י בעצמו בפרשת ואלה מסעי³⁸ בנוגע לגבול קדם וז"ל: "עד שנופל בים המלח ומשם כלה הגבול בתוצאותיו אל ים המלח שממנו התחלת מצר מקצוע דרומית מזרחית", הרי שהמיצר המזרחי כלה בקצה הצפוני של ים המלח במקום כניסת הירדן אליו בקירבת יריחו, ומשם ואילך מתחיל מונח חדש הנקרא "מצר מקצוע דרומית מזרחית" והוא גבול שלא הוזכר בתורה, ואילו צד דרום ממש מתחיל מקצה דרום ים המלח.

והנה על פירושו הראשון קשה לכאורה שהרי ביהושע³⁹ מנה שש ערי גבול באזור המדבר וביניהם "בית הערבה" "ועיר המלח" והאחרון שבהן "עין גדי" ומשמע שהיו למערב ים המלח מיריחו ומטה, ומהיכי תיתי לומר שאף אחת מאותן ערים לא היתה חשובה בפני עצמה והן בטלות יחד עם כל הערבה העליונה ליריחו. ועל ביאורו השני קשה דהיכן רמיזא בקרא גופא מצר חדש כזה הקרוי "דרומית מזרחית" שלא מצינו דוגמתו בשאר המקצועות, ומנין לקח רש"י מקור לאותו פירוש.

ולע"ד נראה ליישב דברי הת"י ורש"י והרד"ק בצורה קצת שונה, דאף שהתחום המזרחי של א"י מסתיים בקצה הצפוני של ים המלח כדמשמע להדיא מדברי רש"י באלה מסעי שכתב לענין אותו רוח "עד שנופל בים המלח ומשם כלה הגבול", וכן ביחזקאל "הירדן הוא מצר המזרחי שלה וכו' עד הים הקדמוני הוא ים המלח", אך שם לא מתחיל מצר חדש שלא הוזכר בתורה. אלא הים כולו נחשב "מקצוע דרומית מזרחית" כלשון רש"י, דהיינו זוית אשר אליו מתחבר בראשו החוט המזרחי ובסופו הקו הדרומי. וביחזקאל דמיירי מעיקרא אגבול מזרח שנגמר בהגיעו לים המלח מול "תמר" וכנ"ל ורק לאחר מכן אמצר דרום, מתחיל למנות כבר מאותה נקודה והלאה הכל כפאת נגב ומחשיב את הפינה עצמה כחלק ממנה. משא"כ באלה מסעי שפותח לפרש את כל גבול ארץ ישראל מצד הדרום ומקודם לא הזכיר כלום, אינו מפרט אלא המקומות שמקצה ים המלח הדרומי קדמה לכיוון מערב שזהו גבול נגב ממש. ולפ"ז נמצא שלדברי רבותינו ז"ל ליכא בכלל נקודת גבול מיוחדת הנקראת בשם "תמר", כי אין כוונת הנביא בהזכירו שם זה

37. ח"ב שם.

38. פל"ד י"א.

39. סוף פט"ו.

אלא לקצה ים המלח הצפוני המכוון כנגד בית יריחו שהוא בכלל הגבולות האמורים באלה מסעי, ותו נדחו כל דברי המחברים האחרונים שחפשו אתר זה במקומות שונים.

וכמו כן לענין "מי מריבות קדש" האמור ביחזקאל שם, פירש רש"י "עד מי מריבת קדש - היא מדבר צין וכו' ואף משה כך נתן גבול נגב ממדבר צין על ידי אדום". הרי מפורש בדבריו ז"ל שאין מקום נפרד הנקרא "מי מריבות קדש", אלא שהכוונה למדבר צין שבדרום מזרח א"י המוזכר גם באלה מסעי⁴⁰. ומה שנקרא המדבר על שם מי מריבה הוא פשוט, שהרי מפורש בקרא⁴¹ דאותו קדש שאירע בו ענין מי מריבה היה במדבר צין. ואכן בספר תבואות הארץ כשמתאר את מהלך גבול דרום, אינו מתאמץ לאתר את "מי מריבות קדש" בשום מקום ומפרש את כל צורת מצר זה מבלי להתחשב בו כלל. אבל בספר אדמת קדש כתב "ומנגב למעלה עקרבים במרחק 23 קילומטר יראה המקום מי מריבה⁴² אשר בשביל קרבתו לקדש⁴³ יקרא בשם מי מריבת קדש, והערביים קורין לו עין מרדה". ואח"כ כתב עוד דצין שבקרא הוא הנחל הנקרא ואדי "ציע" או סיק", וחכו היורד ממנו למי מריבת קדש "נמשך הנגבה 12 קילומטר".

ובמפה שבספר משנ"י על שביעית⁴⁴ צויר מי מריבה להאד"ק במה שנקרא בימינו "עין יהב"⁴⁵, אך לע"ד פשוט שלא שייך לומר כן כי זהו ישוב חדש⁴⁶ הנקרא על שם המעיין "עין יהב" הנמצא אמנם בתחומו אך רק כ- 6 ק"מ דרומית מערבית לו על יד "מרכז ספיר"⁴⁷ ושנקרא בערבית "עין וואיבה"⁴⁸.

ומ"מ לדינא אין לנו להתחשב בהצעה זו של האד"ק, כי מלבד מה שהיא נגד דברי רש"י המפורשים שמי מריבות קדש דיחזקאל "היא מדבר צין" ולא מקום מיוחד ובפני עצמו, אך גם הדבר גופא נראה קשה. כי לדבריו נמצא שאחרי "ועבר צנה" וקודם קדש ברנע ירד המצר באופן תלול למרחק משמעותי של כ- 12 ק"מ עד אותו אתר הנזכר ואיך יתכן שאין שום רמז לתחנה חשובה כזאת בעיקר פרשת תחומין באלה מסעי ושהתורה תסמוך

40. וכאן פירש בעל המצודות כדבריו.

41. במדבר פ"כ א'.

42. כנראה שכוונתו שאפשר לראותו שם מרחוק, שאם לא כן אין זה מתאים להפרש שציין כקיים בינו ל"ואדי סיק" כדבסמוך.

43. של מרים.

44. פ"ו.

45. ולבסוף חזר בו כדלקמיה.

46. שנסיון ההתיישבות בו הותחל רק ביום ב' אב תש"י, ולמעשה עבר תהפוכות שונות ולא התבסס סופית עד שחונך קו המים ביום כ"א אלול תשי"ט.

47. כפי שאפשר לראות במפות בקנה מדה 1:100,000.

48. בדורות קודמים שימש כמקום חניה לשיירות בדואים.

על הנאמר ביחזקאל לענין גבולות העתיד. ובפרט שכל מקורו הוא ממשמעות השם "עין מרדה" שהוא כנראה לדעתו מלשון מרד וריב, וברור שלא שייך לסמוך על דמיון קלוש כזה בנוגע להלכה. ובאמת לע"ד אין באפשרותנו לדחות את פירושי רבותינו הראשונים ז"ל אפילו כשאינם מובנים לנו, וכ"ש כאן שדוקא שיטתם ברורה לגמרי ואין כל סיבה לזוז מדבריהם ימין ושמאל. ועל כן היוצא מכל זה שאין שום צורך לחפש ולאתר את אותם שני מקומות המוזכרים ביחזקאל שהם "תמר" ו"מי מריבות קדש", כי לדעת הת"י ורש"י והרד"ק אין אלה אתרים מיוחדים בפני עצמם אלא הם בכלל הגבולות האמורים באלה מסעי.

פרק י"ג

אם יש בסיס לאיתור "מעלה עקרבים" במקום שסימנוהו כיום על המפות

על פי המבואר לעיל מתחיל קו הגבול בקצה הדרום מזרחי של ים המלח, ומשם נמתח בשיפוע דרום מערבי אל "מנגב למעלה עקרבים". וכבר הזכרנו את דברי בעל תבה"א¹ שכתב: "למערב מחוז עיר חאנזיר"² נמצא מעלה גדולה גבוה מאד ומעלה זו מלא סלעי גדולי ומסוכן לעבור עליהם: וכפי הנראה הוא מעלה עקרבים". ובארנו לעיל שבאמרו "חאנזיר"י, אין כוונתו ל"ח'נזירה" הנמצאת מזרחית לים המלח כפי שהבין המשני, אלא ל"רג'ים חניזיר" שלדרום האגם³ וש"מעלה עקרבים" לדעתו הוא המעבר הצר וההררי החולך משם לנחל הערבה ונקרא היום בשם "נקב דחל"⁴.

והתבה"א הביא ראיה להצעתו, וז"ל: "ורבינו סעדי' הגאון מתרגם מעלה עקרבים אל"י עקב"ה עקרי"ן: ואכתוב לקמן במקומו שים סוף המזרחי אשר על שפתו אילת ועציון גבר נקרא בל"ע בח"ר עקב"ה וגם עציון גבר נקרא בל"ע עקב"ה⁵: ולפעמי' קורי' לא"ל גו"ר והעראב"א ג"כ עקב"ה על שם שמושך ומגיע עד סוף בח"ר עקב"ה וא"כ מוכח מדבריו שתכונת מעלה עקרי' היא בעמק א"ל גו"ר בעקב"ה והוא מסכים לדברי כי מעלה הנזכר למערב עיר חאנזיר"י היא בקצה עמק א"ל גו"ר".

והנה מה שכתב שלפעמים קוראים לכל הערבה בשם "עקבה", אם קבלה היא נקבל, אף שלא מצאתי בשום מפה עתיקה או חדשה איזה ציון המורה על כך שהאזור כולו או מקצתו נקרא כן. אך מה שמסיק ש"מוכח מדבריו שתכונת מעלה עקרי' היא בעמק א"ל גו"ר" (הנמצא תיכף דרומית לים המלח בשטח הערבה הנקרא בימינו "ערבת סדום")⁶, לא הבנתי כלל מנא

1. דף י"א ע"ב במהדורת תר"ה.

2. "עיין מקומו".

3. ובעבר קודם שנתייבש הלשון היה מקום זה דרומית מערבית לו.

4. נ.צ. 192-33.

5. כוונתו לאזור המבצר העתיק הנמצא כק"מ אחד צפונה לעיר עקבה של ימינו כפי שמבואר בספרו בדף קי"א ע"ב, אך יצויין שבהערות שבסוף החיבור נוטה יותר למסורת שהיתה ידועה אז בתימן שעציון גבר היא העיר "עדן" שבמדינתם על שפת קצה הים הערבי הסמוך לים האדום, והביא שבגיטין שהיו נותנים שם נהגו לכתוב "עציון גבר דמתקרא עדן".

6. כפי שניתן לראות במפות ישנות שבהם מסומן השם הזה, וגם בחדשות המפורטות יותר (כגון בקנה מדה 1:100,000) מצויין עד היום החלק הירדני של אותו אזור כ- "אל-עור", ודלא כפי שצייר המשנ"י במפותיו כאילו כל הערבה כולה קרויה "עמק אלגור".

ליה לחדש דבר שכזה. שהרי גם לדבריו אין סביבה זו "עקבה" העיקרית אלא רק אזור המכונה כן "לפעמים" משום שנמשך דרך ה"עראבא" עד ים עקבה, והיכן מצא רמז בדברי הרס"ג שאין כוונתו אלא ל"מעלה" מסויים הנמצא בתוככי הערבה הצפונית במרחק כ- 160 קילומטרים מ"בח"ר עקב"ה" וכל זה על סמך שמצא שם מורד עם סלעים שמסוכן לעבור עליהם "וכפי הנראה הוא מעלה עקריים".

ובספר אדמת קדש כתב בפשטות ש"מעלה עקריים" הוא "הר קורנוב" שנמצא "למערב מהקצה הדרומי של ים המלח במרחק 23 קילומטר"⁷, ולא הביא שום ראיה או מקור לכך. וכפי הנראה במהלך כל ספרו שהסתמך בעיקר על דמיון כלשהוא בין השמות שבתורה לכינויים ערביים⁸, כנראה שגם כאן הוא כך שקבע את "מעלה עקריים" ב"קורנוב" מכיון שבשניהם נמצאים האותיות קו"ף רי"ש בי"ת. וברור מאליו שקרבה קלושה כזאת אין בה כדי לקבוע על פיה הלכה, ובפרט היכא דהדבר נוגע לקולא.

ובימינו החליטו מציירי המפות לציין את "מעלה עקריים" אצל שביל⁹ העולה מהואדי המכונה על ידם "נחל צין" אל "מצבת זכרון"¹⁰ והממשיך דרך "נחל מעלה" לכיוון "ממשית". ובמשני כתב שמקום זה ידוע ומוסכם אצל החוקרים "ואין להחליפו בשום שביל אחר העולה גם הוא להר", וציין כמקור את הספר "אנציקלופדיה לגיאוגרפיה מקראית" שנאמר בו שזהו "מעלה עקריים". בנוסף לכך הביא עוד מספר ראיות:

א. הגר"א ביהושע כותב שכל מקום שנאמר "ויצא" פירושו "שהגבול היה יוצא מקו המישור לקו השיפוע קצת", וזה מתאים למקום הנ"ל שהקו ההולך מקצה ים המלח אליו אינו בשיפוע גדול.
ב. גם בתרשים המצוייר בכ"י הישן של פירוש רש"י וכן בזה המיוחס לגר"א ובעוד מפות עתיקות מסומן מעלה עקריים בכיוון הדרומי¹¹ הנ"ל קרוב לים המלח, וגם אם הם ז"ל לא ציירו בעצמם רק ששורטטו מתוך הבנת דבריהם, "אבל עכ"פ הרי שכך מובן מתוך ד"ק".

ג. "פירוש המלה מעלה הוא כפשוטו, מסילה העולה ומקשרת את המדבר הנמוך לארץ ההרים הגבוהה. מעלה זה הוא אתר טבעי

7. הוא המקום הנקרא כיום "ממשית", כפי שניתן ליווכח על פי העיון במפות ישנות. אלא שיש להדגיש שלדעת המחבר הנ"ל כל השטח הרחב המשפע ויורד מזרם לפסגה ההיא עד הנחל המכונה בימינו "צין" הוא בכלל "קורנוב" כמבואר להדיא בדבריו שם, ולפ"ז מגיע הגבול עד נקודה מסויימת באותו ואדי שהיא "מנגב" למרגלות ההר.

8. כגון: הנחל הנקרא אצל הערבים "סיק" או "ציע" הוא לדעתו "צין", "מערא" או "מקרא" היא "רקס" שהוא תרגומו של "קדש" - "והערביים שינו מקום האותיות: אות מ' שמו בראש השם ואות ר' באחרונה", "חצרון" אינו אלא חרבות "לוצאן" כי: "אות ר' הערביים המירו באות ל' ואות ה' באות א' וגם שינו סדר האותיות", וכן הלאה.

9. המסומן נ.צ. 162-35.

10. ובקנה מדה 1:250,000 רשום "מצד עקריים".

עתיק מובהק, שאין בכל האזור ההוא דוגמתו, ואין להחליפו בשום שביל צר אחר העולה גם הוא להר".

והנה מה שכתב שהמקום המסומן כיום במפות כ"מעלה עקרים" הוא ידוע ומוסכם ואף ציין כראיה את ה"אנציקלופדיה לגיאוגרפיה מקראית", יש להעיר שמלבד שלא ידעתי כיצד מסתמך כל כך על השערות החוקרים, אך גם הדברים המובאים מהספר הנ"ל אינם מדויקים. כי אמנם נאמר שם מתחילה שבימינו "מכנים" בשם זה את אותו שביל, אך לדעת המחבר עצמו: "נראה שמעלה עקרים שבמקרא היה מזרחית יותר מהשביל הנוכחי, ומקומו היה בדרום" לים המלח, ולא בדרום"ע"י. ובאנציקלופדיה אחרת הנקראת "מקראית" הביאו מספר דעות בקשר למיקומו של מעלה עקרים, ולבסוף מסיקים שם: "אבל המקורות שבהם הוזכר מעלה עקרים מספיקים לקביעה כללית בלבד של המרחב שבו מצוי המעלה, ואין בהם כדי לסייע לאיתורו המדויק".

ואם על בינת החוקרים בא לישען, הנה בספרו של חוקר נוסף¹² מנה מלבד "הר קורנוב"¹³ עוד שש דעות בדבר איתור המקום המדובר:

1. נקב א-צפאי,
2. נקב א-צפה,
3. נקב אל-אמעז העולה בואדי אל-אמעז,
4. נקב אל-ימן שהדרכים מעין חושב ומעין אל-ובה עולות אליו,
5. נקב זוירה,
6. הדרגה הבנויה מרגלים הגודרת את הסבחה מדרום.

ואותו חוקר כותב את דעתו האישית כדלהלן: "אולם מעלה עקרים כפי שהוצע ע"י החוקרים הנ"ל (כוונתו לאותם שהזכיר המשנ"י) וכפי שנתקבל עתה - מתוך חפזון וקלות דעת וחסר אחריות ללא דוגמא - לתוך המפות השמושיות העבריות כאמת ודאית ויציבה, מעלה עקרים זה אינו גבול ולא ישיגוהו משיגי הגבול, אינו מתיישב עם הכתובים, אף אין בו צורך או טעם כל שהוא, ולא היינו חסרים כלום אילו פסח עליו הכתוב לגמרי והמשיך את הגבול מים המלח לצין... אכן הבל ורעות רוח".

ומה שרצה המשנ"י לבסס את קביעתו מדפיסי המפות על סמך דברי הגר"א ביהושע שכתב ש"כל מקום שנאמר ויצא פירוש שהגבול היה יוצא מקו המישור לקו השיפוע קצת", ראשית יש להעיר דלדבריו תו נדחית דעת בעל אד"ק כפי שציירה בספריו מכל וכל. כי במפות שבמשנ"י¹⁴ מסומן

11. והיינו כפי שהבין המשנ"י בתבה"א.

12. "וזה גבול הארץ" מאת ח. בר דרומא.

13. שהוא מעלה עקרים לסברת האד"ק וכדלעיל.

14. שביעית פ"ו והמתקנת יותר בשו"ת ח"א סי' מ"ה אך גם היא לא מדויקת כפי שיבואר בעז"ה לקמן.

פרק יג: אם יש בסיס לאיתור "מעלה עקרים" במקום שסימנוהו כיום על המפות 83

מהלך הגבול לפי האד"ק מקצה ים המלח הדרום מערבי "לעין תמר"¹⁵ ומשם ל"עין רחל"¹⁶. וכבר העיר במשנ"י שדעת האד"ק דחוקה, כי לדבריו נמצא דהחוט עובר דרומית הרבה למעלה עקרים ולא שייך כ"כ לומר שהגבול הוא "מנגב" לו. אך יותר היה לו להקשות על פי סברתו הנ"ל, דהא מהלך הגבול הזה נסתר לגמרי ע"י מ"ש הגר"א ד"ווצא" הוא שיפוע מעט ואילו כאן עובר החוט מעין תמר לעין רחל¹⁷ באלכסון תלול ביותר דרומה. אך באמת לע"ד לא קשה כלום מלשון הגר"א על מהלך האד"ק הנ"ל, ומאותה סיבה גם לא תהיה מדבריו שום ראייה בנוגע לזוית השיפוע של תחילת מהלך הגבול. וזאת כי מ"ש "שהגבול היה יוצא מקו המישור לקו השיפוע קצת", אין ר"ל שהחוט נטה שם במעט מלכת ישר אל אחת מרוחות העולם, אלא הכוונה שהמצר סטה קצת מאותו כיוון שהיה נמשך בו עד אז. ומכיוון שכפי שצייר המשנ"י את גבול האד"ק הרי שמתחילה נמתח הקו מקצה ים המלח עד "עין תמר" באלכסון וזאת ע"פ מה דמשמע ביחזקאל שהיתה עוד נקודה לפני מעלה עקרים, א"כ מעתה שמתחילה ה"ציאה" משנה הגבול את כיוונו ומשפע "קצת" ביחס ל"מישור" שהלך בו עד כעת ונמצא שנעשתה הזוית תלולה יותר. וכן אפשר לומר בשופי בענין התחלת התחום הדרומי, דמכיון דעד אותו מקצוע הוא המצר המזרחי היורד דרומה, קאמרה התורה דעכשיו יוצא החוט "מקו המישור" שהלך בו עד שם "לקו השיפוע קצת" למערב ונמצא שנשתנה עיקר הכוון ועל כן מעתה נחשב גבול נגב.

אבל גם לפי הבנת המשנ"י בגר"א לא ידעתי איזו ראייה יש מדבריו להחלטת מציירי המפות שמעלה עקרים הוא באותו שביל הנזכר, והרי לא חסרים הרים ושבילים בנגב ובערבה הנמצאים במרחקים שונים מים המלח ובזויות שונות שלכל הדעות יחשבו "שיפוע קצת"¹⁸. ומה שרצה להוכיח דבריו מתוך המפות העתיקות שהזכיר, כבר הארכנו לעיל אודות אי מהימנותן. ולא הבנתי כוונתו במ"ש לבסוף "ובין שרש"י והגר"א עצמם ציירוס, ובין שצויירו מתוך הבנת דבריהם, אבל עכ"פ הרי שכך מובן מתוך ד"ק", כי אם רצונו לומר שהמשרטטים הם אלה שהבינו כן מתוך כתבי רבותינו הרי חזינו שאין לסמוך על בינתם מאחר שטעו בכמה דברים וסדרו במפותיהם ענינים הנראים סותרים לפירושי רש"י והגר"א עצמם כפי שהסכים גם המשנ"י

15. לפי מה שהבין בדעתו היא תמר דיחזקאל.

16. אליבא דמפת המשנ"י עם השינויים זהו מי מריבת קדש, אך בראשונה ציין במקומה את "עין יהב".

17. וזהו גם הציאה אל מנגב למעלה עקרים.

18. ולע"ד אין להוכיח דבר מתוך כך שמעלה זה ידוע או בולט יותר לעין וכדו' גם אם נניח שעובדה זו נכונה, משום שהגבולות וסימניהן מפי הגבורה נאמרו ואין הסכמות בני אדם ח"ו, ואנחנו לא נדע הטעמים הכמוסים שמפניהם מגיע תחום הקדושה דוקא עד מקום זה או אחר.

בעצמו וכדהבאנו לעיל. וכ"ש שלא שייך כלל להביא מהן ראייה בנוגע לקירובו או ריחוקו של מעלה עקרבים לים המלח, שהרי כל הממדים שבתרשימים הללו אינם מתאימים אפי' במקצת למציאות כפי שיראה כל מעיין בהם. אולם לטעמו שאכן ניתן ללמוד משהו ממפות אלו הו"ל להוכיח מזו שבכ"י של פרש"י איפכא, כי שם מסומן מעלה עקרבים ממש באמצע רוחב א"י ובמרחק שוה מים המלח ומים הגדול וא"כ אדרבה יש לחפש את המקום מופלג מאד מים המלח ודלא כדבריו.

גם מה שכתב שפירוש המילה "מעלה" הוא "כפשוטו" "מסילה העולה ומקשרת את המדבר הנמוך לארץ ההרים הגבוהה"¹⁹, אין זה מילתא דפשיטא כלל ועיקר. כי הרד"ק בספר השרשים שלו²⁰ אצל תיבת "מעלה" כתב בזה"ל: דרך מעלה בית חורן²¹, במעלה העיר²², במעלה קברי בית דוד²³, רוצה לומר עם הטובים שבמלכים. הרי משמע שהרד"ק מפרש ד"מעלה" אינו דרך העולה מלמטה למעלה כדברי החוקרים, אלא מלשון עילוי וכלומר מקום או מקומות או אדם או אנשים המשובחים או החשובים ביותר. ולפ"ז בכלל אין צורך לחפש את "מעלה עקרבים" באיזו "מסילה העולה ומקשרת את המדבר לארץ ההרים הגבוהה", כי פירושו לפי הרד"ק הוא "המעולה או החשוב שבין העקרבים". ויתכן דתיבת "עקרבים" מורה כפשוטו על מקום שמצויים בו עקרבים ו"מעלה עקרבים" הוא המקום החשוב או המשובח שבין אותם אתרים הדומים לו בזה. או שהכוונה לקוצים כפי שמצינו במלכים א'²⁴ "ואני איסר אתכם בעקרבים" וכדביארו המפרשים שם, וגם אז יהיה פירושו כעין הנ"ל. או דמשמעות המילה היא דרך או מעבר המשתזר או מתפתל²⁵. וכפי שמצינו בחז"ל שלפעמים קראו לדבר עקום או מתפתל בשם "עקרב", וכגון במס' כלים²⁶ "עקרב בית הבד" וכדפי' הרע"ב שם "ברזל עקום דומה לעקרב", וא"כ יהיה ביאור "מעלה עקרבים" - "החשוב או המעולה שבין המעברים המשתזרים או המתפתלים". ונמצא מכל זה שאין שום בסיס לאיתור מעלה עקרבים באף אחד מאותם מקומות שהוצעו ע"י בעלי תבה"א והאד"ק²⁷, ובודאי שאין כל יסוד להחלטת

19. ודבר זה ברור לו כל כך עד שהוצרך לדחוק ולפרש בדברי הגר"א ביהושע שכתב "ומעלה עקרבים נכנס בערי א"י", שאין כוונתו באמת שהיה מקום ישוב רק שה"מעלה" נכנס בשטח ערי א"י האחרות.

20. ערך עלה.

21. יהושע י' י'.

22. שמואל א' ט' י"א.

23. דה"י ב' ל"ב ל"ג.

24. פי"ב י"א.

25. ולאו דוקא מלמטה למעלה.

26. פי"ב מ"ג.

27. וכבר הבאנו לעיל שהמחברים החשובים הנ"ל כתבו במפורש בספריהם שאין כוונתם לקבוע מסמרות בזיהוי המקומות אלא רק להעלות אפשרויות בלבד.

פרק יג: אם יש בסיס לאיתור "מעלה עקרים" במקום שסימנוהו כיום על המפות 85

מדפיסי המפות לסמנו באותו שביל ידוע. כך שכל נסיון להמשיך את הגבול על סמך ההנחה שמעלה עקרים הוא אחד מהאתרים הנזכרים בונה על חומה שאין לה יסוד, וברור לע"ד שאין לייחס כל חשיבות הלכתית לאותו מקום המכונה היום "מעלה עקרים" עכ"פ כשהדבר מביא לידי קולא.

פרק י"ד

אם קרא ד"ושתי את גבלך מים סוף ועד ים פלשתים" קאי אכיבוש עו"מ או אגבולות העתיד

דייקנו לעיל מהתנחומא ומרש"י והבאנו דבריו המפורשים של חכו"פ דים המלח דגבולות הארץ הוא ימא דסדום ולא ים סוף כהרשב"ם, אך לע"ד יש להוכיח שגם לדבריהם המשך הגבול מגיע עד סמוך מאד לים סוף שבמפרץ אילת. דהנה בב"ב א'י: "כי אתא רב דימי א"ר יוחנן מאי דכתיב כי הוא על ימים יסדה ול נהרות יכוננה אלו שבע ימים וארבע נהרות שמקיפין את ארץ ישראל ואלו הן שבע ימים ימה של טבריה וימה של סדום וימה של חילת וימה של חילתא וימה של סיבכי וים אספמיא וים הגדול", ובירושלמי כתובות² הגירסה היא "ימא רבה ימא דטבריא ימא דכובבו ימא דמילחא ימא דחילתא ימא דשילחת ימא דאיפמיא"³.

ובספר תבוח"א⁴ כתב שטרח זמן הרבה על מאמר זה למצוא ולדעת שמות אלה ע"פ המציאות, וגם לדקדק מה הוא חילת ומה הוא חילתא דהלא אחד הוא. והביא שבייסיפון⁵ מבואר ש"מי מרום" שבהר נפתלי היה נקרא ים סמכו⁶, וים חילתא לדעתו הוא האגם הנמצא במקום הנקרא בלשון ערבי "בלד אלחולי"⁷ למזרח באניאס, וים אפמיא⁸ קבע בעמק שנמצא עד היום לצפון "עיר פאמיא" שהנחל "אלעזי" עובר דרכו⁹, וימה של טבריה וימה של סדום וים הגדול ידועים הם. אך "ימה של חילת"¹⁰, לא מצא לו שום מקום שיהיה שייך לאתרו שם מלבד ים אילת, ועל כן מסיק שאכן היו קוראים לאותו ים אז בשם חילת או שליית, או שבאמת טעות המעתיק הוא וצ"ל ימה של אילת. ובהערה שם הוסיף על כך: "וארץ ישראל הנזכר כאן הכונה תחום העתיד כמו שנאמר [שמות כ"ג ל"א] מים סוף וגו' עד הנהר כי מימיה הנזכרים הם חוץ גבולי התורה בפרשת א"מ והוא ים סוף

1. דף עד:.
2. פי"ב ה"ג.
3. ובירושלמי כלאים פ"ט ה"ג גרסינן "סמכו" במקום "כובבו" ו"שליית" תחת "שילחת".
4. עמ' נ"ז במהדורת תר"ס.
5. מלחמות היהודים ג' ז' י'.
6. והיינו "סיבכי" שבבלי.
7. מלשון חילתא.
8. כגירסת הירושלמי.
9. אף שכעת אין בן מים.
10. או שילחת או שליית.

ויס אפמאי".

והנה מה דפשיטא ליה דקרא דפרשת משפטים שם "ושתי את גבלך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנחר" קאי אגבולות העתיד, אינו פשוט כלל ועיקר. דבמכלתא פרשת בא¹¹ על הפסוק "והיה כי תבאו אל הארץ אשר יתן ה' לכם כאשר דבר", אי' בזה"ל: "כאשר דבר והיכן דבר והבאתי אתכם אל הארץ¹² וכו' כיוצא בדבר אתה אומר כי ירחיב ה' אלקיך את גבולך וגו' כאשר דבר לך¹³ והיכן דבר כי אורישי גוים מפניך וגו'¹⁴ ושתי את גבולך מים סוף וגו'¹⁵".

מבואר מזה דהמכלתא מפרש דקרא ד"ושתי את גבלך מים סוף וגו'" נתקיים בזמן "כי אורישי גוים מפניך וגו'", והתם כתיב לעיל מיניה בפרשה "הנני גרש מפניך את האמרי והכנעני והחתי והפרזי והחוי והיבוסים" שהם ז' אומות דכיבוש עו"מ¹⁶. וכן בהמשך הפסוק ד"כי אורישי" כתיב "ולא יחמד איש את ארצך בעלתך לראות את פני ה' אלקיך שלש פעמים בשנה", והיינו דאיירי קודם זמן הגאולה העתידה שהרי אז יהיו כל האומות כנועין תחת יד ישראל ולא יצטרכו להבטחה זו. ולפי דברי המכלתא ה"נ דמה דכתיב בפרשת ראה¹⁷: "כי ירחיב ה' אלקיך את גבלך כאשר דבר לך ואמרת אכלה בשר וגו'" ר"ל דלכשיכנסו לארץ ויקויים בהם "ושתי את גבלך מים סוף ועד ים פלשתים" תחול מצוה זו דשחיטה¹⁸, והיינו מיד בכיבוש ראשון¹⁹. אך בספרי פרשת ראה²⁰ מפרש הפסוק שם באופן אחר וז"ל: "כי ירחיב ה' אלקיך את גבולך עשה (לשון ציווי) מצוה האמורה בענין שבשכרה ירחיב ה' את גבולך. כאשר דבר לך ומה דבר לך²¹. את הקיני ואת הקנזי ואת הקדמוני. רבי אומר כבר אלו אמורים ומה דבר לך²² מפאת קדים עד פאת

11. פרשה י"ב.

12. שמות ו.

13. דברים יב.

14. שמות לד.

15. שמות כג.

16. מלבד הגרגשי שפנה מעצמו.

17. דברים פ"ב כ'.

18. ובפ"ק דחולין דף טז: פליגי בה רבי ישמעאל ור"ע, אם בא הכתוב להתיר בשר תאווה או לאסור בשר נחירה.

19. ואם הוא תיכף לביאתם לארץ או רק לאחר כבוש וחלוקה, יעויין בעמק הנצי"ב על הספרי דלקמיה בהמשך.

20. ל"ז.

21. בראשית טו.

22. יחזקאל מח.

ים דן אחד (יהודה אחד) אשר אחד²³. הרי שהספרי מבאר הקרא בפרשת ראה בלשון הבטחה דודאי ירחיב ה' את גבולך לעתיד לבא אם תקיים מצות שחיטה כראוי, והיינו דלא כהמכלתא²⁴.

ולפי דברי הספרי ליכא הוכחה אם הקרא ד"ושתי את גבולך" איירי אגבולות ההוה או העתיד, שהרי "כאשר דבר" דכתיב בפרשת ראה לא קאי כלל על הפסוק במשפטים אלא אהבטחת ה' לאברהם אליבא דת"ק או נבואה דיחזקאל לרבי. וא"כ לא מצאנו להדיא במדרשות מי שיחלוק על המכלתא בזה, אף שאם נמצא מי שיסבור ד"ושתי את גבולך" נאמר על העתיד נוכל להסביר שהבין שכן דעת הספרי.

והרמב"ן בפרשת ראה שם כתב וז"ל: "כי ירחיב ה' אלקיך את גבולך אין טעם הרחבה זאת כאותה שיאמר ואם ירחיב ה' אלקיך את גבולך וגו' ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה, שאם כן לא היה בשר תאוה מותר בבואם לארץ. אבל שם נאמר כי יכרית ה' אלקיך את הגוים אשר ה' אלקיך נותן לך את ארצם והם שבע' הגוים שיזכיר בכל מקום ואז נבדיל שלש ערים וכן עשה יהושע ואח"כ אמר כי ירחיב ה' אלקיך את גבולך כאשר נשבע לאבותיך וזה ירמוז לעשר העממין שנתנו לאברהם אבל כאן אמר כאשר דבר והם הגוים האלה אשר ה' אלקיך נותן לך את ארצם כי מיד לאחר שכבשו וחלקו הותר להם בשר תאוה". הרי מפורש ברמב"ן שמבאר הקרא ד"כי ירחיב" כהמכלתא דאינו הבטחה לעתיד אלא דקאי אכיבוש עו"מ, ולכאורה לפ"ז יסכים גם לשאר הדרשה שם ש"כאשר דבר" הולך על אותם נבואות שבפרשת כי תשא "כי אוריש גוים מפניך וגו'" ובמשפטים "ושתי את גבולך מים סוף וגו'" דכולהו מיירי אגבולות ההוה.

עוד מצינו בתהלים²⁵ בתפלת²⁶ דוד המלך ע"ה על שלמה בנו²⁷ דכתיב "וירד מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ", ופרש"י: וירד מים עד ים כל א"י מים סוף ועד ים פלשתיים". ומלשון זה אין הוכחה דארץ ישראל דהתוה נמשכת ממזרח למערב בין גבולות אלה, כי אפשר לומר שהתפלל עליו שבימיו תהיה הגאולה השלמה ויכבוש מעבר לגבולות הז' עממין ו"כל א"י" דקאמר

23. ולפרש"י ביחזקאל שם אין גבולות אלה כוללים את הקיני והקניזי והקדמוני שכנראה יצורפו רק לאחר מכן וכדכתבנו לעיל, אלא אתיין לבאר אופן החלוקה שהוא כשורת הכרם, והמלבי"ם כאן בהתוה"מ ביאר ע"פ שיטתו שם דתחומין דהתם רחבים עוד יותר מאותן ג' אומות.

24. כן ביארו המרכבת המשנה למכלתא ובעמק הנצי"ב על הספרי דהדרשות פליגי אהדדי בזה, והמלבי"ם כתב דגם דעת המכלתא כרבי בספרי דהכל נאמר בלשון נבואה על להבא, אך לא הבנתי כיצד יתכן לפרש הפסוק ד"כי אוריש גוים מפניך וגו'" המובא ג"כ במכלתא דקאי על העתיד, בשעה שנראה להדיא מכל הפרשה שם לעיל מיניה ולאחר מכן דמדבר אודות הכיבוש הראשון.

25. פס"ב ח'.

26. או נבואת, ע"ש ברש"י ובאבן עזרא.

27. או על המשיח ע"ש בא"א.

היינו המובטחת לאברהם אבינו ע"ה שבכללה גם הקיני והקנזי והקדמוני בפסוק דלעיל מיניה דכתיב "יפרח בימיו צדיק ורב שלום עד בלי ירח", כתב רש"י: "וכל תפלה זו נתקיימה חוץ מדבר הזה". הרי מפורש בדבריו דהקרא ד"וירד מים עד ים" דלקימה דקאי אהא דכתיב "ושתי את גבלך מים סוף ועד ים פלשתים" נתקיים בימי שלמה, וע"כ דכל התחום הזה הוי בכלל גבולות הז' עממין.

וכן באבן עזרא שם על הפסוק "וירד מים עד ים", כתב וז"ל: "אם על שלמה מים סוף עד ים פלשתים ומנהר זה פרת ואפסי ארץ זה מדבר, ואם על המשיח מים הדרומי הנקרא הים האדום אל ים צפון שהוא ים אוקיינוס ומנהר נהר יוצא מעדן שהוא בתחלת מזרח ועד אפסי ארץ שהוא בסוף מערב". הרי מבואר להדיא מזה שבזמן המשיח יהיו הגבולות אחרים ממה שכתוב בקרא ד"ושתי את גבלך", שאז יגיע הגבול הדרומי מעבר ל"ים סוף"²⁸ שהוא במקצוע הדרום מזרחי של גבולות ההוה²⁹ וימשיך עד "הים האדום" ו"נהר יוצא מעדן".

וכן משמע להדיא גם מדברי רש"י בזכריה³⁰, דהתם כתיב "הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע הוא וגו' ומשלו מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ". וכתב רש"י "הנה מלכך יבוא לך - אי אפשר לפותרו אלא על מלך המשיח שנאמר בו ומשלו מים ועד ים ולא מצינו מושל לישראל כזה בימי בית שני". הרי ברור מלשונו דדוקא בזמן בית שני לא היה מלך שמשל מים עד ים כמו המשיח אבל בבית ראשון הוה, וזהו שלמה וכדמבואר לעיל.

וכן נראה גם מפירוש רש"י בפרשת בא³¹ על הפסוק "ויהפך ה' רוח ים חזק מאד וישא את הארבה ויתקעהו ימה סוף", שכתב וז"ל: "אומר אני שים סוף היה מקצתו במערב ונ[כ]נגד כל רוח דרומית וגם במזרחה של ארץ ישראל לפיכך רוח ים תקעו לארבה בימה סוף כנגדו וכן מצינו לענין תחומין שהוא פונה לצד מזרח שנאמר מים סוף ועד ים פלשתים". הרי שהביא בפשטות את הקרא ד"ושתי את גבלך" לענין "תחומין" של "ארץ ישראל", ודוחק לומר שכוונתו בזה על הארץ העתידה כי מאיזה טעם ירמוז לכך בפרשה זו שאינה מדברת כלל על הגבולות.

וכך נראה ברור מדברי התוס' בגיטין³² שהקשו על הא דקסבר רבי יהודה שם דכל שכנגד ארץ ישראל הרי הוא כא"י, דוכי היה מכיר בכל המקומות שעד אוקיינוס שכולם היו בקיאיין לשמה או שעדים מצויין לקיימם שאין צריך לומר בפני נכתב. והשיבו בתירוצם השני, וז"ל: "אי נמי כדפירש

28. והיינו זרועו העליון המכונה "מפרץ אילת".

29. או עכ"פ בקרבתו.

30. פ"ט י'.

31. שמות פ"י י"ט.

32. דף ח.

בקונטרס דכל שכנגד ארץ ישראל דלא איירי ביבשה שעד אוקיינוס אלא
בנסין שבים דוקא כדכתיב עד ים הגדול מבוא השמש יהיה גבולכם וכתב
ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנחר וכו'". הרי
שהשתמשו בהאי קרא ליישב הא דלא בעינן אליבא דרבי יהודה אמירת
בפני נכתב ובפני נחתם באותן מקומות, והיינו אפי' בזה"ז.

גם הרשב"ם בריש פרשת דברים מפרש בהדיא דהאי קרא קאי אגבולות
ההוא, אלא שלא יהיה מכך ראיה שהמפרשים האחרים יסכימו לכך כי יתכן
שהוא ז"ל אזיל לשיטתו דים המלח דתחומין הוא ים סוף. וז"ל שם: "שים
סוף מתחיל ממזרח ארץ ישראל שנאמר ושתי את גבולך מים סוף ועד ים
פלשתים וגו' כלומר ממזרח ועד מערב והוא ים המלח שכתוב בגבול קרן
מזרחית דרומית באלה מסעי". הרי מזכיר להדיא הפסוק ד"ושתי" וגו', ומפרש
שהוא הולך אתחומי אלה מסעי.

ומיהו בפירוש רבינו אברהם בן הרמב"ם עה"ת בפרשת משפטים שם
לאחר שביאר דים סוף במזרח א"י והים הגדול שהוא ים פלשתים במערב
והמדבר בדרומה והנחר הוא פרת בצפון, כתב וז"ל: וגבול זה רחב מגבול
ארץ ישראל המוגבל בפרשת אלה מסעי שהרי גבול זה נכנסים בו דמשק
וחמת וארם צובא וזולתן ³³ ההוא לא נכנס בו זה ואין ספק שהבטחה
זו קשורה בתכלית השמיעה ³⁴ והיא לעתיד כמו שאמר במשנה תורה ואם
ירחיב ה' אלקיך את גבולך לא בגבולן שהיה כשנכנסו בימי יהושע". חזינו
שהגר"א ז"ל פירש באופן כללי הקרא ד"ושתי את גבולך מים סוף ועד ים
פלשתים וממדבר עד הנחר" דקאי אגבולות העתיד, אלא דאכתי אין הכרח
מדבריו שכוונתו לומר דכל הפסוק הזה מתחילתו ועד סופו הולך רק על
להבא. כי יתכן שדוקא חלקו השני "וממדבר עד הנחר" הוא אותו שאליו
נתכוין כשכתב שבכלל זה נכנסין "דמשק וחמת וארם צובא וזולתן" והאי
איירי אתחומין המובטחין, אבל "מים סוף" מתבאר יפה אכיבוש עו"מ וכמו
בהמשך "ועד ים פלשתים" שהוא ודאי ים הגדול הכתוב בפרשת אלה מסעי.
והנה מקור אחד מצאנו שבו כתוב במפורש שהאי דכתיב "מים סוף
ועד ים פלשתים" יתקיים רק לעתיד, והוא בספר "מדרש לקח טוב" שחברו
רבינו טוביה ב"ר אליעזר ז"ל ³⁵ והכולל בתוכו ילקוט מדרשים עם הוספות
רבות מאת המחבר. וז"ל שם: "ושתי את גבולך וגו' זה הפסוק עתיד להיות
לימות המשיח שנא' וירד מים עד ים ומנחר עד אפסי ארץ לפי שלא מצינו
גבול ארץ ישראל ממדבר עד הנחר ולא מים סוף עד ים פלשתים אלא ודאי
לעתיד לבא".

אך באמת לשון זה "שלא מצינו גבול ארץ ישראל וכו' מים סוף" וכו'

33. הגבול.

34. בקול ה'.

35. שהיה חי ככל הנראה לקראת סוף האלף החמישי.

הוא קשה מאד, שהרי מפורש בקרא דמלכים³⁶ על עזריה המלך ש"הוא בנה את אילת וישבה ליהודה", וא"כ לכל הפחות בזמנו נכנסה עיר זו בתוך תחום הארץ. ויתר על כן מלשון "וישבה ליהודה" משמע דמעיקרא היתה כבר בחלק יהודה רק שהאדומים תפשוה מהם, וכן פירש ברד"ק שם שזוהי "אילות" שעליה נאמר בדברי הימים ב':³⁷ "אז הלך שלמה לעציון גבר ואל אילות על שפת הים בארץ אדום"³⁸. וגם מהפסוקים עצמם משמע ש"אילות" היא "אילות", ומקומה של עיר זו "על שפת ים סוף". כי בדברים³⁹ כתיב "ונעבר מאת אחינו בני עשו הישבים בשעיר מדרך הערבה מאילת ומעציון גבר", הרי שכשעברו מאת אדום היתה זו פניה מעם "אילות" ועציון גבר גם יחד, וא"כ משמע שהיו סמוכות זו לזו. ובמלכים א':⁴⁰ מבואר ש"אילות" היא זו הסמוכה לעציון גבר ושניהם על שפת ים סוף אצל ארץ בני עשו, דז"ל הקרא: "ואני עשה המלך שלמה בעציון גבר אשר את אלות על שפת ים סוף בארץ אדום". ומכיון שכן, ע"כ שהיתה לפחות תקופה אחת אם לא יותר ש"גבול ארץ ישראל" הגיע עד ים סוף, וזה סותר את לשון הלכה טוב הנ"ל.

אלא שאין זו קושיה על מחבר הספר עצמו כי זאת יש לדעת שמאז פטירתו חלו ידים בחיבורו והכניסו בו הוספות כפי שנראה בבירור בכמה מקומות. ולדוגמה, בפרשת צו שבדפוס ראשון של אותו ספר⁴¹ אי' בזה"ל: "מרנא ורבנא טוביה נתישב להלכה זו שאמרו חכמים" וכו'.⁴² וע"כ שלשון זה לא כתב בעצמו. גם נמצאו בחיבור זה דברים זרים שאין לתלותם במחבר שככל הנראה היה אדם גדול מאד כפי שנראה מהתואר "מרנא ורבנא" הנזכר⁴³, וא"כ יש להחשיבו בין הראשונים שעליהם ודאי שייך הא דאי' במס' ב"ב⁴⁴ "לא אמינא לכו לא תיתלו ביה בוקי סריקי". וכגון בספר זה על פרשת לך לך⁴⁵ אי' בזה"ל: "אמר דוד ושם רשעים ירקב", ובאמת פסוק זה נאמר במשלי⁴⁶ שכתבו שלמה ולא דוד. וכן

36. פי"ד כ"ב.

37. פ"ח י"א.

38. וע"ש שהוסיף שיתכן שכבר לקחה דוד כי מושל היה בכל ארץ אדום.

39. פ"ב ח'.

40. פ"ט כ"ו.

41. דף י' ע"א.

42. ובכ"י פלורנס הנוסח "רבינו טוביה ב"ר אליעזר ז"ל.

43. ובדפוס ראשון הנ"ל נמצאים עוד לשונות מופלגים, כמו בפרשת חיי שרה בראשית פכ"ד מ"ד: "ואדונינו הקדוש מרנא ורבנא ר' טוביה בן קדושת גדולת מרנא ורבנא ר' אליעזר הגדול זצ"ל".

44. דף ז'.

45. יפ"ג ב'.

46. פ"י ז'.

בשמות⁴⁷ כתוב שם וז"ל: "ועליהם אמר ישעיה הנביא רועים רבים שחתו כרמי", אך מקרא מלא הוא בירמיה⁴⁸ ולא בישעיה. עוד שם: "מה שכתוב ביחזקאל ונתתי את רוחי", אבל לא מצינו זאת ביחזקאל כי אם ביואל⁴⁹. גם בפירושו לאיכה רשום: "וכן הוא אומר ביחזקאל מנזריך וטפסריך", אולם דבר זה פסוק הוא בנחום⁵⁰.

סוף דבר אין ספק שבמשך הדורות הוכנסו דברים לתוך החיבור שלא יצאו מתחת ידי רבינו טוביה ז"ל, כך שנראה לע"ד שאין במימרא הנ"ל שבפרשת משפטים שהיא לכשעצמה תמוהה כדמבואר לעיל, כדי להוציא מידי דברי המכלתא שבפרשת בא וההולכים בעקבותיה רש"י והרשב"ם והאבן עזרא והרמב"ן דהקרא ד"מים סוף ועד ים פלשתים" קאי אגבולות ההוה. וא"כ שוב מובנים בפשיטות דברי הגמ' בב"ב "שבע ימים וארבע נהרות שמקיפין את ארץ ישראל", שאחד מהם הוא ים אילת לפי מ"ש בספר תבואות הארץ, דגם בזה⁵¹ מוקפת ארץ ישראל באותן ימים שבכללן "ים סוף" שבקרא ד"ושתי את גבלך".

47. פי"ב ב'.

48. פי"ב י'.

49. פ"ג א'.

50. פ"ג י"ג.

פרק ט"ו

דברי הרס"ג שמעלה עקרבים הוא "עקבה" עקרבים

על הנאמר באלה מסעי "והיה לכם גבול נגב מקצה ים המלח קדמה ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרבים", כתב רבינו סעדיה גאון בתרגומו לתורה הנקרא תפסיר, וז"ל: "פיכון מן טרף אלבחירה אלמייטא שרקיית ת'ם יסתדיר לכם מן אלגנוב אלא עקבה עקרבים".¹ ובספר "ארץ ישראל" להגרי"מ טוקצניסקי זצ"ל כתב וז"ל: "ומכיון ש"מעלה עקרבים" הוא קצה הגבול הדרומי, עלינו לדעת בעיקר איה הוא מקום מעלה עקרבים. והנה באיזה ספרים גיאוגרפיים וגם במספר מפות, מסומנה מעלה עקרבים לא רחוק מקצה הדרומי של ים המלח אם במרחק 23 ק"מ או 40-50 ק"מ. אבל הלא מפורש בקרא שהוא על יד ארץ אדום, רחוק מאות ק"מ מקצה ים המלח. זאת אומרת על יד אילת, עיר החוף אשר על שפת ים סוף המזרחית, הנקרא בזמננו ים "עקבה". ואמנם אנו שומעים, שרבינו סעדיה גאון תרגם מעלה עקרבים "עקבה" (הביאו גם תבוח"א דפוס לונץ דף כד.), כמו כן מביא שם כי "אילת" ו"עציון גבר" נקראו בלשון ערבי "בחר עקבה", עכ"ל. ולעיל באותו ספר² דן בשאלה איה גבול הארץ לענין הפטור מיום טוב שני, וכתב דכל כובד הבעיה הרגשנו בנגב מבאר שבע עד אילת שלכאורה לפי מה שכתב הרמב"ם בהל' תרומות³ שאפילו עולי מצרים לא כבשו דרומית לאשקלון ועכ"פ לנחל מצרים שהוא ואדי ערש נמצא שכל שלמטה מזה הרי הוא חוץ לגבול, וכ"ש דאינו מכיבוש עולי בבל כמבואר ברמב"ם שם⁴. והואיל ומירושלים עד אילת במהלך בני אדם במשעולים העקולים והפתלתלים בהרים ובגאיות בין צורים וסלעים הוא הרבה יותר ממהלך עשרה ימים שהוא השיעור שאליו הגיעו שלוחי ב"ד בזמן המקדש, לכאורה יתחייבו בב' ימים יו"ט⁵.

1. כן הוא בכ"י תימני משנת תקע"ב מאת ר' משה בן יוסף הלוי ז"ל מצנעא, וכעין זה הביאו בתב"א ובספר המעשר והתרומה להרה"ג רח"ז גרוסברג זצ"ל, דהרס"ג תרגם "אל"י עקב"ה עקרבי"ן או "עקבה - עקרבים". ובמהדורת תר"ס של התב"א שינה המו"ל וכתב "אלעקבה" עקרבי"ן, אך יש לציין שבנוסח התפסיר שהודפס ע"י "נפתלי המכונה יוסף דירינבורג" בפאריס בשנת תרנ"ג חסרה לגמרי תיבת "עקבה".

2. עמ' פ"ב.

3. עמ' ל"ב עד מ"ג.

4. פ"א ה"ז.

5. ה"ח.

6. ובפרט להסוברים שגם בא"י במקומות שלא היה אז ישוב דינם כחז"ל לענין זה, שהרי כתוב בכל המקראות "מדן ועד באר שבע" דמשמע שלמטה מזה לא היה ישוב קבע.

אך כתב דאחר העיון נפתח לפנינו פתח להקל גם שם לנהוג יום אחד על פי דברי הרס"ג הנ"ל שגבול התורה מגיע עד מנגב ל"עקבה" ור"ל עיר עקבה הסמוכה לראש מפרץ אילת, ובחסתמך על דעת הריטב"א שחולק על הרמב"ם וסובר דכל שכבשו עו"מ אינו חייב בב' ימים ואפי' המקומות הרחוקין הרבה וגם אותם שלא היה בהם ישוב. והוסיף שהיות ולא ראה עצמו ראוי לקבוע הוראה דלא כהרמב"ם נשלחה שאלתו באמצעות הגרי"א הרצוג זצ"ל לשמונה עשר מרבני ארץ ישראל וגאוניה, ורובם השיבו הסכמתם להקל⁷, ויתרם לא השיבו כלל.

בין הגדולים אשר מנה כמסכימים לשיטתו, הזכיר את בעל החזו"א זצ"ל אשר לדבריו "השיב בתשובתו אלי דברים קצרים ונמרצים. אחרי אמרו גם הוא שדברי רבנו הרמב"ם כאן סתומים וקשה לעמוד עליהם ושצריכים לסמוך על דברי הריטב"א המבוארים היטב שתחילת התקנה היתה לחוץ לארץ ולא לא"י, בפרט שהוא דרבנן, ושהריטב"א העיר שכן נהגו בכל א"י - הוסיף עוד מלתא בטעמא שיש לצרף גם דעת הר"א והרז"ה⁸ שלדעתם אפילו בראש השנה יש לנהוג יום אחד בכל ארץ ישראל ומבואר שלדעתם לא קפדינן בא"י על מקום שהגיעו השלוחים ומלפנים נהגו בארץ ישראל שני ימים, ומכל מקום כיום צריכים לנהוג יום אחד - הרי שבארץ ישראל לא אמרו "הזהרו במנהג אבותיכם בידיכם", ועד כאן לא פליגי על הר"א והרז"ה אלא בראש השנה משום שגם במקום הועד גופא עשו לפרקים ב' ימים כשבאו עדים אחר המנחה, מה שאין כן בשאר יו"ט, ומינה שאף תחומי עולי מצרים בכלל זה", ע"כ.

והנה הגרימ"ט לא כתב מה היה הנוסח המדויק של שאלתו ואם הוזכר באותו מכתב שנשלח אל החזו"א במפורש שהדבר נוגע לנגב הדרומי עד אילת, וכן אם הגאון הנ"ל השיב על מקומות אלה או אחרים בפרטיות שדינם כא"י, או רק הכריע באופן כללי שכל תחומי עולי מצרים אין נוהגין בהן ב' ימים כהריטב"א. אך מרהיטות דברי הספר נראה שעכ"פ הוא עצמו הבין שחזו"א הסכים לו בכל בענין זה, וגם בנוגע לקביעתו שהגבול הדרומי מגיע עד מנגב לעיר "עקבה"⁹.

וכן הבין הגאון רבי פנחס עפשטיין זצ"ל ראב"ד דעיה"ק ירושלים תובב"א שזו היתה כוונת החזו"א, ואף קבע ע"פ כן הלכה למעשה להחשיב האזור הנזכר כספק א"י כך שלענין תרומות ומעשרות יפרישו בלא ברכה ובנוגע

7. מהם רק בנטיית דעת ומהם בהחלט גמור.

8. ביצה ה.

9. ובאשר לשמועות שונות הנאמרות בשם החזו"א זצ"ל הסותרות החלטה זו, יעויין בהקדמתנו שעמדנו על כך.

ליו"ט שני הוי ספק ספיקא ופטורין. וז"ל¹⁰:

"קבלתי כרטיס שאלתו ביום ב', וכמובן שצריכה עיון ואין להשיב תשובה מהירה, ואחרי עיון ומחקר בספרות החודרת שיצא לאור בשאלה זו, הנני להודיע אף שלדעתי הפרטית היתה להתנהג ביום טוב שני של גליות מכמה נימוקים, ועיין בספר שו"ת שמחה לאיש חלק א"ח סימן ה' בסדר העיר עזה, אבל מ"מ כיון שאחדים כתבו להיפוך, ובספר החדש ארץ ישראל להרב הגאון רמ"ט ז"ל סימן ז', הביא שהגה"צ מח"ס חזון איש השיב גם כן על כה"ג ולנהוג יום אחד ואכמ"ל, ואם כן חשבתי לעשות ס"ס, דיום טוב שני הוא רק ספק, ובפרט לדידן שבקיאין בעיבורא דירחא שאינו אלא מנהג של אבותה"ק, וספיקא דדינא אם בכלל שני ימים וע"כ יש להקל. והיוצא מזה גם כן לענין חיוב הפרשת תרומות ומעשרות שם הוא להפריש בלא ברכה.

פנחס עפשטיין ראב"ד"

מיהו בספר תבואות הארץ הבין דברי הרס"ג בצורה שונה כפי שהזכרנו לעיל, ואף הביאו מכך ראייה להצעתו דמעלה עקרבים הינו הדרך היורד מ"חאנזיר"י". אך כבר בארנו שדבריו קשים להולמם ונראים ללא כל בסיס, ובודאי דאי משום הא בלבד לא היה בכך כדי לדחות פשטות דברי הרס"ג. ובספר "המעשר והתרומה" להרה"ג רח"ז גרוסברג¹¹ כתב לדחות ראיית הגרימ"ט מהרס"ג דמעלה עקרבים היא העיר עקבה - מחמת כמה טעמים, וז"ל: "ולדעתי יש לפקפק בזה טובא, מלבד מה שכתב באבן עזרא¹² שאין לסמוך על דברי הגאון בכלל בקביעת שמות המקומות. הנה עיינתי בתרגום רס"ג וראיתי שכתב עקבה-עקרבים, הרי הזכיר גם השם עקרבים המקראי, וראיתי שיש מבארים שהשם "מעלה עקרבים" העכשיו, ניתן למעלה זה על שום נפתולי הדרך הרבים והקשים, והמושג "עקוב" שהיא קרוב למושג "עקום", קשור במקרא בדרך הררית לא נוחה, והוא מזדהה יפה עם המלה הערבית "עקבה" שהוראתה "מעבר הררי". וכן לפי התייחסות שבמסעי וביהושע טו ג ושופטים א לו מבואר שהוא נמשך מים המלח בואך צינה וקדש ברנע ועבר עצמונה עד לנחל מצרים הוא וואדי אל עריש ותוצאותיו הימה, ואלה הגבולות מתאימים יותר אם נתפוס שמעלה עקרבים הוא באותה הסביבה המכונה גם כיום בשם זה, משא"כ אם נרחיב את התחום עד לים סוף,

10. בתשובה להרה"ג הצדיק רבי שמואל הומינער זצ"ל, הודפס בספר מועדים וזמנים ח"ח סי' רכ"א, וכבר הבאנוה לעיל בהקדמה.

11. פ"ה עמ' מ"ג בהערה.

12. בראשית ב' י"א.

וגם מסופקני מאד אם בזמן התורה נמצא שם עיר בשם עקבה, הסמוכה לאילת ולעציון גבר המפורשים במקרא, ואשר גם הרס"ג לא שינה את שמם המקראי, מכל זה מבואר כי גבול התיחום המקראי בנגב הגיע רק עד קדש ברנע".

ובשו"ת משנ"י¹³ הביא שבקונטרס הארץ לגבולותיה¹⁴ הוסיף הגר"ז גרוסברג להוכיח מלשון הכתוב¹⁵ "ונעבור מאת אחינו בני עשו היושבים בשעיר מדרך הערבה מאילת ומעציון גבר", שמשמע שאלה שייכים לאדום. "וגם אין אפשר לכוונות מעלה עקרים בהשוואה לעקבה, ולמה לא הזכיר הכתוב בפירוש את אילת ועציון גבר הנזכרים בכמה מקומות במקרא. וגם מהו "מנגב למעלה עקרים" כשאפשר להגביל את ים סוף, ועוד מה היא ההבטחה לעתיד ושתי את גבולך מים סוף עד ים פלשתים ומהמדבר עד הנחר¹⁶, אם הגבול של פ' מסעי ג"כ הגיע עד לים סוף, ולכן תימה מאד על ספר ארץ ישראל שהלך בדרך רחוקה, דבר שלא שיערו כל החוקרים, ולא עלה על דעת אחד מהם להכניס את אילת בגבולי פ' מסעי" עכ"ד. והנה מה שהביא בראש דבריו שכאילו האבן עזרא כתב "שאין לסמוך על דברי הגאון כלל בקביעת שמות המקומות", במח"כ אף אם היה הר"א רושם כדברים האלה לע"ד לא היינו יכולים לדחות את כל דברי הרס"ג בכל מקום שהם רק מחמת כן, שהרי היא לכל הפחות פלוגתא דרבוותא בין הרס"ג לאבן עזרא. אך באמת המעיין בדברי הרב אבן עזרא על הפסוק בבראשית שהזכיר בספר הנ"ל, יראה שמעולם לא כתב כדברים האלה לפסול את כל דברי הגאון בכללותם, רק שכתב שתרגם "כפי צרכו כי אין לו קבלה" "וכבר טעה במקצתם כאשר אפרש במקומו". והמסקנה היוצאת מדבריו (כפי שיראה המעיין שם) היא כי לדעתו אין להשען על הרס"ג במקום שיש הוכחות נגדו, כמו בענין המדובר שם שתרגם ד"פישון" הוא הנילוס ואילו הר"א הביא ראיות דלא כן (ויצוין שרש"י והרמב"ן שם מפרשים כהרס"ג, ובחומשים של הוצאת "המאור" כתבו שכן גם דעת הזוה"ק). ואדרבה דוקא מרהיטות הלשון שנקט "וכבר טעה במקצתם כאשר אפרש במקומו", משמע דהיכא דשתיק¹⁷ ולא הביא ביאור אחר לחלוק עליו ש"מ דניחא ליה בתרגומו¹⁸.

13. ח"ב שם.

14. אות ט"ו.

15. דברים פ"ב ח'.

16. שמות פכ"ג ל"א.

17. וכגון הכא גבי מעלה עקרים.

18. ואגב, מה שמוסכם בדרך כלל אצל רוב החוקרים ואחריהם בהמעשר והתרומה ש"נחל מצרים" הוא וואדי אל-עריש, היינו בעקבות פשטות דברי הרס"ג בתרגומו, ושם סמך הגר"ז גרוסברג עליו ז"ל למרות דברי האבן עזרא.

ומה שכתב עוד בהמעשר והתרומה שהיות והגבול ממשיך אחרי מעלה עקרים לצין ולקדש ברנע ולעצמון ולנחל מצרים שהוא לדעתו וואדי אל עריש, יסתדר הענין טוב יותר אם נתפוס שמעלה עקרים הוא באותה סביבה שקבעוהו היום, הנה זה רק אם נחליט שאכן גם צין וקדש ברנע ועצמון הם באזור שבו ממקמים אותם החוקרים, דבר שאין לו כל בסיס וכפי שיבואר בעז"ה בהמשך. ובנוגע לנחל מצרים אף אם נאמר שהוא וואדי-אל עריש כפי שפשוט להרח"ז גרוסברג, אפשר בהחלט להתאים דבר זה עם האפשרות שמעלה עקרים הוא בסביבות עקבה, כי אותו נחל ממשיך דרומה עד קרוב למרכז דרום חצי האי סיני בנקודה שהיא נמוכה מעקבה¹⁹. ובפרט לפי מה שיבואר בהמשך החיבור שדעת רוב הראשונים ש"נחל מצרים" הוא הנילוס²⁰, בודאי שמהלך הגבול מסתדר טוב יותר אם הוא נמצא בסביבות "עקבה" מאשר באזור בו מסמנים היום את מעלה עקרים, כפי שיראה כל המעיין במפה.

אך מה שטען שם על הגרימ"ט "וגם מסופקני מאד אם בזמן התורה נמצא שם עיר בשם עקבה, הסמוכה לאילת ולעציון גבר המפורשים במקרא, ואשר גם הרס"ג לא שינה את שמם המקראי", לא הבנתי כוונתו כלל. כי מה בכך שלא היתה שם בזמן התורה "עיר בשם עקבה", והלא גם לא היה אז ים בשם "אלבחירה אלמיתא שרקייתא" שהוא תרגום הרס"ג לים המלח, או עיר בשם "מנאזל" שהיא עצמון לדבריו וז"ל. ואם כוונתו לומר שהוא מסופק אם בתקופה ההיא היה בכלל איזה דבר מיוחד בנקודה שבו נמצאת עקבה של היום ואין טעם שהרס"ג יבחר דוקא במקום הזה לזהותו כמעלה עקרים שאליו נתכוונה התורה, לע"ד אין זו טענה כי השי"ת הוא אשר קבע את גבולות הארץ ולא מחשבותיו מחשבותינו ואין צורך שיבחר בציוני דרך הנראים לאנשים כערכנו בולטים וניכרים. והמקומות שדרכם עובר הגבול בגזרתו יתעלה ניקבו בשמות על פי רצונו יתברך, והם נמסרו בקבלה מדור דור עד שתרגמם הגאון ואף הראה על מיקומם של חלק מהם לפי השמות שהיו ידועים בזמנו, ועל כן כתב שמעלה עקרים דקרא היא "עקבה" של תקופתו. ובפרט לפי מה שנביא בעז"ה להלן דכל אזור עקבה שבימינו נקרא על שם המעבר הידוע בשם "ראס נקב אל-עקבה" או "ראס א-נקב" שהיה מוכר גם בזמן הרס"ג ויתכן שהוא "עקבה" שאליו נתכוין, נמצא שבאמת גם כאן יש אתר טבעי שבהחלט סביר שהיה קיים גם בזמן התורה. ובנוגע לראיות הנוספות שהביא במשניי בשם הרח"ז גרוסברג מתוך קונטרס הארץ לגבולותיה - דמהפסוק בדברים²¹ "ונעבור מאת אחינו בני

19. בסביבת "ג'בל א-תיה" כ-50 ק"מ צפונית מערבית ל"עין אל אחר" שעליו נדבר בעז"ה לקמן.

20. ויתכן שגם הרס"ג אינו חולק על כך ודלא כמפורסם.

21. פ"ב ח'.

עשו היושבים בשעיר מדרך הערבה מאילת ומעציון גבר" משמע שאלה שייכים לאדום, וגם מדוע נקט הקרא באלה מסעי "מעלה עקרב" שהם מקום שאינו ידוע ולא אילת ועציון גבר המוזכרים כמה פעמים בתורה, הנה קושיות אלו מתרצות אחת את חברתה. כי דוקא מחמת שאילת ועציון גבר הינם בתחום אדום כדמשמע להדיא במלכים א' ²² דכתיב: "ואני עשה המלך שלמה בעציון גבר אשר את אילות על שפת ים סוף בארץ אדום", פשוט מדוע התורה לא נתנה אותם כמראי מקום לגבול ארץ ישראל. אך אילת של ימינו הינה ישוב חדש שנקראה כן משום שלטענת החוקרים אילת ועציון גבר שבזמן המקרא היו באיזה שהוא מקום לא ידוע באזור, וגם הם מודים שזו הערכה בעלמא שלא נמצאה לה הוכחה כי בהחלט יתכן שמקומם על שפת ים סוף דרומה יותר. וגם העיר עקבה העתיקה הצפונית לזו הקיימת עכשיו אינה מזמן התורה אלא מתקופה מאוחרת יותר, וכבר הבאנו שגם מדברי בעל תבה"א נראה שנוטה יותר לומר שעציון גבר היתה בתימן כפי המסורת שהיתה מקובלת שם.

וכן שתי הטענות האחרות שכתב דמצד אחד היתה התורה צריכה להזכיר את ים סוף כגבול ומאידך דלפ"ז מה היא ההבטחה לעתיד "ושתי את גבלך מים סוף עד ים פלשתים", גם הן מתיישבות בחדא מחתא. שהרי לפי מה שבארנו לעיל שלא מצינו להדיא מי שחולק על דברי המכלתא שעכ"פ הרישא דהך קרא דושתי את גבלך קאי אגבולות ההוה ואין זו הבטחה לעתיד נמצא שהתורה כבר הזכירה את ים סוף כגבול כללי בפרשת משפטים, וזה מתרץ מדוע לא הוצרכה לחזור על כך בואלה מסעי רק שביארה לנו המקום המדויק שדרכו עובר הגבול שהוא מנגב למעלה עקרב"ם. ובפרט אם נאמר ש"עקבה" של הרס"ג הוא "ראס נקב אל-עקבה" כפי שיבואר בסמוך - ממש צמוד לים אלא מעט צפונית מערבית לו, פשוט מדוע הוצרכה התורה לפרש את מהלכו המדויק של המיצר משום דאע"ג דאכתי שייך לומר שארץ ישראל מוקפת במקצוע זה ע"י ים סוף והגבול הדרומי הוא "מים סוף ועד ים פלשתים" מ"מ יש הפסק כלשהוא בין המפרץ לבין הגבול ²³.

ומה שכתב להסביר בספר הנ"ל שהמילה הערבית "עקבה" הוראתה "מעבר הררי", וכוונת הרס"ג לא היתה ללמדינו היכן מקומו אלא רק לתרגם את מהותו, הנה במשנ"י רצה לחזק טענה זו ע"פ מה שמצא בספר "ארץ ישראל ושכנותיה" שהביאור המדויק של תיבת "עקבה" בשפה הנזכרת הוא עצמו "מעלה", וא"כ מה שפירש הרס"ג "עקבה" עקרבין" היינו תרגום מילולי של "מעלה עקרב"ם. אך אני בררתי אצל בלשן מומחה לשפה הערבית והוא ביאר לי שכשחפצים לומר בלשונם "מעבר הררי פלוני" משתמשים ב-ת' הסמיכות - "עקבת פלוני", וכמו שניתן למצוא עד היום מקומות שונים

22. פ"ט כ"ו.

23. שיתכן שדרכו עברו ישראל בלכתם במדבר בלי-להכנס לארץ ישראל.

המכונים באופן כזה (וגם באותו ספר "ארץ ישראל ושכנותיה" שהזכיר המשנ"י²⁴ מציין שני מקומות כאלה - "עקבת אל-חריציה" ו"עקבת אל-חדוד"). וא"כ כשכותב הרס"ג "עקבה" עקרים אין כוונתו המעלה של עקרים, אלא רצונו לומר מקום מיוחד הידוע בשם "עקבה" - והוא ג"כ "עקרים". ויצוין שבכל אזור ראש "מפרץ אילת" (מפרץ עקבה), מפוזרים מקומות שנקראים על שם אתר המכונה "אל-עקבה", כלומר "העקבה" בה"ה הידיעה, וזאת מלבד העיר הירדנית החדשה "עקבה" עצמה. וכבר הזכרנו את דברי בעל תבה"א שהמפרץ היה נקרא בזמנו "בחר עקבה" - דהיינו "ים עקבה", אך במפת ז'קוטין²⁵ הרישום הוא "בחר אל-עקבה" - ר"ל "ים העקבה", בה"ה הידיעה. וכן באותה מפה נמצאים בסביבה זו אתרים כמו "קאלעה אל-עקבה" שהוא "מבצר העקבה", ו"שאט אל-עקבה" שמשמעו "חוף העקבה". עד היום מסומן על המפות השימושיות נחל בשם "ואדי אל-עקבה", שהוא ענף היוצא מ"ואדי אל-עריש"²⁶ ויורד תוך כדי הסתעפות מרובה עד קרוב לאזור הנזכר.

ודעת אחד החוקרים²⁷ שכל הסביבה הזאת נקראת על שם מעבר תלול חשוב מאד היורד אל המפרץ ושהיה ידוע כבר לפני כאלף שנה, כפי שניתן ליווכח מכך שהוזכר בכתביו של אחד בשם "מהלבי" שהיה חי אז²⁸. אתר זה שהיה גם מקום חניה מרכזי לשירות, נקרא בעבר "ראס עקבת אילה" (ראש המעבר ההררי "אילה") ולאחר מכן "ראס נקב אל-עקבה" (ראש המעבר ההררי הצר) וכיום "ראס א-נקב" (ראש המעבר הצר) כ- 9 ק"מ צפונית מערבית לעיר החדשה "אילת"²⁹. פה מסתעפת הדרך הרגלית העולה מאילת אל כיוונים שונים מרכזיים, ומכאן שמה האחר "אל-מפרק" דהיינו פרשת הדרכים.

ברור אפוא מכל זה שמתאים בהחלט לתת לאותו מקום התואר "מעלה" כפי שפירשו הרס"ג שהוא מלשון חשיבות, וגם השם "עקרב" המורה לפעמים בלשון חז"ל על דבר עקום או מפותל כפי שהבאנו לעיל³⁰. ואם נאמר ש"עקבה" מפורסמת זו היא אשר אליה נתכוין הרס"ג בדבריו, יהיה מובן מאד לשון "עקבה" עקרים שנקט³¹, דר"ל העקבה הידועה שהיא גם דרך המשתזרת ומתפתלת בין ההרים. ופשוט שאין לקבוע על סמך כך בוודאות שמקום זה הוא מעלה עקרים דקרא, אך נראה לע"ד דמכל זה יוצא ששייך

24. עמ' 134.

25. שעליה הרחבנו הדיבור לעיל.

26. בערך בנ.צ. 40-960.

27. י. ברסלבסקי בספרו "עקבה".

28. והיינו בערך בתקופת הרס"ג שנפטר בד"א תש"ב.

29. ומסומן במפות נ.צ. 136-891.

30. ולהבדיל גם בשפה הערבית המלה "עקרה" פירושה: השתזר, התפתל, התעקם.

31. ולא "עקבת עקרים".

לומר בבטחה שאפשרות כזו סבירה לא פחות מהאחרות שהועלו ע"י חוקרים שונים ושהבאנום לעיל. ואשר על כן הרי שכל הנמצא צפונית ומערבית לחוט הנמתח מקצהו הדרום מזרחי של לשון ים המלח ל"ראס א-נקב"³² הוא בכלל ספק ארץ ישראל, וכשיהיה הדבר נוגע לאיסור והיתר חוי דינו כשאר ספקות שבתורה³³.

וכבר התבאר לעיל שקיים חשש שהים הגיע בעבר עד נקודה דרומית מזרחית לנאות הככר, וגם נמשך מעט לתוך "ואדי פיפה" בדמות לשון. ואם נצייר קו מאזור הסלעים שבאותו נחל שהוא מקום המוזכר לעיל כאפשרות דתוי מקצוע דרום מזרח עכ"פ להרד"ק אל מתחת ל"עקבה" דאיירינן בה, נמצא שהישובים עין תמר, נאות הככר, עדן, חצבה, עין יהב, מרכז ספיר, צופר, פארן, שטים, שזפון, נחל יעלון, ושחרות הם ככל הנראה בתוך הגבול, יחל, לוטן, קטורה, וגרופית הם במרחק שלא עולה על כ-2.5 ק"מ ממנו³⁴, ויטבתה, סמר, ואליפז, הם בהפרש של בערך 4-5 ק"מ מהתחום. אך מכיון שנקודת המוצא המוצעת אינה אלא אפשרות אחת להסביר את דעת הרד"ק ולא דבר מוכרח, ולפי רש"י והגר"א בכלל אין כל משמעות לאותם צוקים הנזכרים ויתכן שלשון הים המשיך עוד קצת אחריהם, נראה שקשה לצמצם ולהגביל את החשש רק לאותם מקומות שהם בתוך הקו ממש ויש לכלול בתוך הספק גם את הסביבה הקרובה לו.

ובפרט שכבר הבאנו את דברי החזו"א³⁵ שכתב: "ועדיין אין אנו בטוחים אם אפשר לסמוך על מפת הארץ", ואכן המציאות מורה שלפעמים ישנם אי דיוקים של מספר קילומטרים במפות כפי שניתן לראות ע"י השוואות ביניהם³⁶.

ועל כן נראה שהמקומות הסמוכים ממש לקו האמור שהם יחל, לוטן, קטורה, וגרופית, אי אפשר לפטרם מן הספק, והישובים יטבתה, סמר, ואליפז, שהם במרחק כ-4-5 ק"מ יש יותר מקום לומר שהם מחוץ לגבול על אף שגם זה אינו פשוט לגמרי. כי מלבד החששות הנ"ל יש להוסיף את שיטת הרשב"ם שים המלח דתחומין הוא לשון ים סוף המזרחי וא"כ לדעתו הגיע הגבול עד המפרץ ממש. כמו כן קיימת סברה שעכ"פ הערים אילת ועציון גבר שבתורה היו מכיבושי שלמה כדמשמע מקראי, ועל כן חוי דינם כארץ ישראל

32. המצרי-לא הירדני.

33. ובעז"ה לקמן נעמוד על גודלי ענין זה.

34. קטורה ממש סמוכה אליו.

35. שביעית סי' ג' אות י"ח.

36. ולדוגמה: במפה בקנה מדה 1:100,000 של המרכז למפוי ישראל, מסומן "ראס א-נקב" בנצ. 136-891, ובמפת תיור וטיול של אגף המדידות ישראל בקנה מדה 1:250,000, צויין בערך ב-135-892, אך באותה מפה ממש נמצאת משבצת מיוחדת ובה מפת סיני 1:1,000,000, ושם נראה מקום זה בסביבות 131-895, דהיינו הפרש של כ-3-4 ק"מ צפונית ו-4-5 מערבית.

למרות שלא היו בכלל גבולות מסעי³⁷, ומכיון דנראה מן הכתובים שמקומות אלה היו סמוכים לים סוף, אם כן לכאורה נצטרך לומר שלכל הפחות הקצה העליון של המפרץ נתקדש.

אך מ"מ מכיון שדעת הרשב"ם יחידאה היא, וגם על הטעם השני שהזכרנו יש מקום לדון, דהא יתכן שאילת ועציון גבר דקרא היו במקום אחר לאורך שפת הים, ושלמה לא כבש אלא הערים ההם עצמם ולא כל הדרך המגיע אליהם שאולי היה מקום מדבר והפקר ולא היה טעם לקדשם, נראה לע"ד שהרוצה לסמוך על כך שיטבתה וסמר ואליפז הם חוצה לארץ יש לו על מה לישען.

37. אפשרות זו הועלתה בשו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' כ"ג ונידונה גם בקונטרס "הגבול הדרומי ושטח הערבה" של ידידי הרב הגאון משה מרדכי קארפ שליט"א, שמצא לאחר מכן סמך לאותה סברא בהשמטות שבספר מור וקציעה וכדהבאנו בהקדמתנו.

פרק ט"ז

ועבר צנה

מבואר לעיל שאחרי מעלה עקרבים פנה הגבול ישר מערבה "ועבר צנה" - דהיינו "אל צין" לדברי רש"י, אך הגר"א ביהושע כתב שהיא עיר בשם "צנה" שעל שמה נקרא "מדבר צין". וביב"ע תרגם "ויעבר לציני טור פרזלא", ולכאורה כוונתו שהוא מקום¹ שגדלים בו או בסמוך לו "ציני הר הברזל" שהם דקלים ממין מסויים המוזכר בריש פרק לולב הגזול² כמי שלולביו כשרים. ובגמ' שם³ מבואר שבאותם כפות תמרים פעמים שראש עלה אחד שבהן אינו מגיע לעיקרו של אחר⁴, וברש"י⁵ כתב שהטעם למציאות זו הוא משום ש"לולבין שלהן העלין מועטין בשדרה מרוחקין זה למעלה מזה הרבה ועוד שקטנים הם לאורכן". ובר"ן כתב עוד בענין צינים אלה שהם "דקלים קשים הגדלין בהרים"⁶, ולכאורה צ"ל לפי כל זה דה"נ ד"צין" או "צנה" המוזכרת אצל גבולות הארץ היא עיר הנמצאת בהר המצמיח דקלים מיוחדים כאלה או בסמוך למקום כזה.

וכעין זה כתב בספר תבה"א, אלא שלא הביא רק החלק הראשון מדברי הר"ן שצינים הם דקלים קשים אבל לא מה שהוסיף שהם גדלים במקום חרים. ולמעשה מבואר מתוך דבריו שלדעתו "מדבר צין" הוא כל חבל הארץ שארכו מדרום לצפון מקצה ים המלח הדרום מערבי ועד העמק שלצפון הר ג'בל וסדום שבו העיר צוער לסברתו, ורחבו ממזרח למערב משפת הים ועד האזור שבו נמצאים "ואדי גאיען" "ואדי קיסימי" "ואדי ריטמאט" ו"ואדי מוצירא". אלא שהחלק המזרחי של אותו שטח שהוא סמוך לים נקרא "סאדי", ואילו הצד המערבי שהוא ארץ חרים גבוהים ומדבר גדול ונקרא "אצאצמי" הוא "צין" עצמו כי "צימי" כמו "ציני".

והגבול הולך ממעלה עקרבים שהוא "חאנזיר" לנחל "ואדי אל-פיקרי" המכונה בימינו "נחל צין"⁷ ואז המשיך לאורך הנחל ועבר על פני ההר הנקרא

1. או עיר אם סובר כהגר"א.

2. סוכה דף כט.

3. דף לב.

4. ובכה"ג פסול.

5. ד"ה ציני וכו'.

6. וכנראה שלמד כן משמם והבין דר"ל דקלי הר שהם קשים כברזל.

7. תוך כדי עליה זמנית ל"תמר" שהיא צוער וירידה בחזרה כדהוכחנו לעיל מדבריו המפורשים של התבה"א, ודלא כפי שצייר המשנ"י במפותיו.

"ג'בל מאדורא" שיתכן שהוא ההר החלק העולה שעירה המוזכר ביהושע⁸. ובספר אדמת קדש כתב ד"טור פרזלא" שהזכיר הת"י הוא ההר שעל השפה הדרומית של "ואדי אל-פיקר"⁹ ו"להערביים נתחלף פרזלא לאל פיערי" אך בהמשך כתב שאחרי "עין ארוס" שהוא "תמר" לפי דעתו, המשיך הגבול אל מנגב למעלה עקרים דהיינו לרגלי "הר קורנוב" המגיעות עד "ואדי אל-פיקרי" ומשם "עובר צנה הוא נחל ואדי ציע או סיק וטורא דפרזלא שאצלו, "הרי שמפרש ש"צין" הוא "נחל נקרות" ולא טורא דפרזלא. וכנראה שהבין שמ"ש הת"י "ועיבר לציני טור פרזלא" אינו תרגום של "ועבר צנה", אלא שהוא ז"ל בא לומר שהגבול עבר דרך טור פרזלא בדרכו לציין¹⁰. וחנה לע"ד לא שייך לסמוך על שתי הצעות אלה של בעלי התבה"א והאד"ק להלכה ולמעשה, עכ"פ היכא דנפיק מכך קולא. שהרי מלמד מה שהדמיון שבין "צין" ל"אצאצמי" או "סיק" אינו דיו לקבוע על פיו דבר בודאות, אך גם אין מובן לדבריהם הלשון "ועבר" הכתוב אצל "צין" שמשמעותו לפירש"י הליכה ישרה לאחת הרוחות כדהבאנו לעיל, דהא להתבה"א וכ"ש להאד"ק המהלך כאן הוא אלכסוני לכיוון דרום מערב והו"ל למכתב "ויצא". גם קשה לפי התבה"א שפי' ד"תמר" היא צוער שלצפון הר סדום ו"צין" היינו מחוז "אצאצמי", דמהיכי תיתי שנאמר שהגבול הולך מזה לזה דוקא דרך פיתולי נחל צין בשעה שלא מצינו לכך רמז בקרא. ולא שנמתח חוט ישר מאחד לשני. שהרי כפי שכתבנו לעיל גבולות הארץ אינם סתם הסכמות בני אדם ח"ו שיהיה שייך לומר שהם החליטו לצייר התחום ע"פ סימנים טבעיים הנראים לעין, אלא מפי הגבורה נאמרו ואין ביכלתנו לדעת הטעם שקבע הקב"ה שעד מקום פלוני קדוש ולא יותר מכך. וא"כ היכא דלא אתפרש להדיא דהגבול עובר דרך תוואים קיימים, אין שום טעם שנחדש כן מעצמנו.

ועל מהלך האד"ק יש להקשות שכיון שלדבריו יורד הגבול מ"טור פרזלא" שלדרום מרגלות מעלה עקרים עד "עין מרדה" שהוא לדעתו "מי מריבות קדש" דיחזקאל רק שבדרכו "עובר צנה" דהיינו שחוצה את "ואדי סיק", א"כ לשם מה הזכירה התורה כלל תחנה זו שלא מעלה ולא מורידה שהרי

8. פי"א י"ז ופי"ב ז'. וכוונתו למה שמכונה בימינו "הר צין" בנצ. 155-027 שהוא לדרום הנחל, וכפי שניתן ליווכח במפה שבספר "בייבל-אטלס" המוזכר כמה פעמים לעיל. ופשוט שאין המכוון למה שנקרא בזמנינו "הר החלק" הנמצא לצפון הנחל נצ. 203-030, כי אין יתכן שמקום זה עולה לשעיר אם הגבול עובר לדרומו בנחל.

9. וככל הנראה כוונתו ל"גבעות יועדן" המשתרעים על שטח נרחב החל מהנחל המכונה "צין" ודרומה, כפי שניתן לראות במפות החל מקנה מידה 1:100,000, ושייך לומר עליהם שהם גם סמוכים ל"ואדי סיק" כפי שכתב שם וכדבסמוך.

10. ובמשנ"י הבין שלהאד"ק יורד הגבול מ"עין תמר" ישר ל"עין יהב" או "עין רחל" וכן צייר במפותיו, ולא הבנתי איך אפשר לומר כן בשעה שבספר הנ"ל מפורש שהגבול עובר גם דרך טורא דפרזלא שהוא "על שפתו הדרומי" של "ואדי אל-פיקרי", ואילו לפי המהלך הנ"ל אין מתקרבים כלל לאותו נחל.

בלעדיה נמי הולך הגבול בדיוק באותו כיוון. גם יש להעיר דלא מצינו רמז לכך ש"צין" הוא נחל, ואדרבה בגר"א כתב להדיא שהיא עיר. ובשו"ת משנ"י¹¹ כתב וז"ל: "המשך הגבול"¹² ידוע ועבר צנה תירגם יונתן מעבר¹³ לציני טור פרזלא, ופי' התבוא"ה מל' ציני הר הברזל שהם תמרות חזקות, והכונה שהגבול עובר למקום שגדלים שם תמרים קשים, ותיאור זה מתאים לצוער החרבה שבדרום ים המלח הסמוכה לכפר צפי, אשר שם תמרים הרבה, וזו היא תמר דיחזקאל. ודעתו כי גם כל מדבר צין נקרא כן, על שם התמרים אשר בו באיזה מקומות ומדבר צין מתפשט לדעת תבוא"ה עד סביבות העיר סדום¹⁴ וא"כ ועבר צינה הכוונה גם לחלק הצפוני של מדבר צין, "עכ"ל. ואח"כ כתב שלהאד"ק הלך הגבול מנגב למעלה עקרים שהוא "קורנוב"¹⁵, "ועבר צנה לנחל צין, ומצין דרומה 12 ק"מ אל מי מריבת קדש".

ועד כמה שניתן לראות מתוך הדברים הנ"ל נראה שהבין שלדעת בעל תבה"א כולל "ועבר צנה" שני שלבים, כשהראשון שבהם הוא הליכה "לכפר צפי אשר שם תמרים הרבה", והשני עליה "לחלק הצפוני של מדבר צין" שם נפגש עם התחלת הנחל המכונה בימינו "צין" וממשיך אח"כ להתנהל דרכו. ולפי הבנתו באד"ק הרי שהציאה מנגב למעלה עקרים היא גופא ה"ועבר צנה", והכוונה שהגבול עובר בתוך "נחל צין" במקום שהוא דרומית ל"ממשית". אך לא הבנתי דבריו, דמה שכתב בשם התבה"א "שהגבול עובר למקום שגדלים שם תמרים קשים ותיאור זה מתאים לצוער וכו' אשר שם תמרים הרבה" אינו ברור דאין יש ללמוד מכך שבאותו מקום ישנם "תמרים הרבה" שגם מצויים שם "תמרים קשים".

ובאמת בתבה"א לא ראיתי כדברים האלה ש"תמר" דיחזקאל היא גופא "צין", אלא שהביא מהתוספתא דשביעית ועוד ד"צוער" נקראת "עיר התמרים" ושיתכן שזוהי "תמר" הנזכרת ושלדעתו באזור זה נמצאת גם "חצצון תמר", ועל זה מסיק "ובכל מחוז ההוא נמצאו תמרים הרבה", וכוונתו פשוטה שמשום שבכל הסביבה ההיא היו הרבה תמרים, על כן נקראו המקומות הללו בשמות הדומים ל"תמר" (וכבר הערתי דמפורש בדבריו שם ד"צוער" שהיא "תמר" לדעתו אינה אותה עיר שהערבים אומרים עליה שהיתה בסביבות "צפי", אלא מקומה בעמק "צוארי" - זהר שלצפון הר סדום). ומה שכתב עוד "ודעתו כי כל מדבר צין נקרא כן על שם התמרים אשר בו באיזה

11. ח"א עמ' קל"ז.

12. אחרי מעלה עקרים.

13. צ"ל ויעבר.

14. בדרום מערב ים המלח.

15. וכפי הבנתו בדבריו היינו הר "ממשית" עצמו בלבד, ועל כן תמה עליו שנמצא הגבול במרחק רב דרומית למעלה עקרים, אך כבר הבאנו שבאד"ק כתב להדיא שגם כל האזור המשפע עד הנחל הוא חלק מ"קורנוב" וא"כ מיושבים הדברים.

מקומות" וכו', הנה בתבה"א כתב כדברים האלה כהמשך למה שהוכיח מקודם מרש"י ומהר"ן ש"ציני טור פרזלא" שהזכיר הת"י הם דוקא דקלים רעים או חזקים.

ועל כן נלע"ד פשוט שגם מ"ש שם "וא"כ גם מדבר צין נקרא כן על שם התמרים שנמצאים באיזהו מקומות שבמדבר ההוא", ר"ל ששמו בא לו מחמת תמרים מהסוג הנ"ל שהיו נמצאים בעבר בכמה מקומות באותו חבל ארץ. אבל לאו למימרא שנוכל עתה לאתר את "צין" ע"י שנגלה מקום כלשהוא שיש בו סתם תמרים בעלמא, ובאמת המעיין בתבה"א יראה שמבואר בדבריו שמאתר את "צין" דקרא רק ע"י הדמיון לשם "אצאצמי" שע"פ זה הציע שהוא החלק המערבי של "מדבר צין"¹⁶ והגבול עבר מ"תמר" לשם וכפי שכתבנו לעיל בשמו. אלא שעל כך כבר הקשינו דא"כ מהיכי תיתי שנחדש מעצמנו שהגבול עובר דוקא ב"ואדי אל-פיקרי", ולא בקו ישר מזה לזה. ובשו"ת משנ"י ח"ב¹⁷ כנראה הרגיש קצת בקשיים אלה, ועל כן מנסה לבסס יותר את הקביעה ש"ועבר צנה" היינו דרך הנחל המכונה בימינו "צין". ומתחילה הביא את דברי רש"י ביהושע דמשמע מלשונו שאחרי מעלה עקרבים פנה הגבול ישר מערבה, וכן שבמפות המיוחסות לבעל הלבושים ולהגר"א ז"ל מצויר ג"כ המהלך באופן כנ"ל¹⁸. ועל זה מסיק, וז"ל: "לפי זה פטורים אנו מלחקור על השם "ציני טור פרזלא", אם אלה הן לולבי ציני הר הברזל וממילא לחפש על מקום דקלים היום. שהרי מהדברים האמורים אנו למדים, שהגבול הלך מנגב למעלה עקרבים בקו ישר למערב, או עוד קצת בשיפוע למערב. וזה מתאים לתאור קו הגבול של התבוא"ה שנמשך דרך נחל צין¹⁹ על פני ההר החלק²⁰ ע"ש".

אלא שאם כל היסוד לקביעת "צין" דקרא ב"ואדי אל פיקרי" הוא משום שצריך לחפשו למערב "מעלה עקרבים", הרי דערבך ערבא צריך. דראשית עלינו לוודא שאמנם המקום שבו קבעו מציירי המפות כיום את אותו "מעלה" הוא הנכון, ומכיון שכבר הוכחנו לעיל שהשערה זו אינה אלא הנחה ללא כל בסיס ממילא אין שום טעם לאתר את "צין" דוקא למערב אותו שביל. ומה שנראה מדבריו שמפרש לפי האד"ק דה"ועבר צנה" היא גופא גם היציאה מנגב למעלה עקרבים והיינו שהגבול חצה את מה שנקרא בימינו "נחל צין" בנקודה שהיא דרומית ל"ממשית", לע"ד קשה לומר כן דמהיכי תיתי שנצרף דוקא שתי תחנות אלו להחשיבן כאחת. ובאמת באד"ק מפורש שחציית צין

16. שאינו סמוך לים המלח.

17. עמ' קכ"ח.

18. בענין אותם תרשימים כבר הארכנו לעיל.

19. ואדי אל-פיקרי.

20. הר מאדורא.

מתבצעת אח"כ כשיורד הגבול דרך "ואדי סיק"²¹ שהוא "צין" האמיתי לדעתו ולא אותו שכונה כן בימינו על ידי מציירי המפות²², אלא שכבר הזכרנו שמחלך כזה אינו תואם את הלשון "ועבר" כי הרי זו יציאה גמורה לדרום. היוצא מכל זה שלא שייך לומר שמקום "צין" או "צנה" דקרא ידוע, כי לכל היותר קיימות השערות המתבססות על צלילי שמות ערביים ושחולכים עם ההנחה שגבולות הקדושה שנמסרו מסיני תלויים בתוואי דרך טבעיים המובנים לבני אדם, או שאינם עולים בקנה אחד עם פירוש רש"י בתיבת "ועבר" ודברי הגר"א ש"צין" היא עיר. ולע"ד אפי' אם נרצה לתוש לסברות אלו ולהחשיב מה שמחוץ לאותן גבולות כחו"ל היכא דהוא לחומרא²³, מ"מ פשוט שלא שייך להסתמך עליהן במקום דאתי לידי קולא.

ואם נבוא לחשוש שאכן השמות "אצאצמי" או "סיק" יש בהם רמז ל"צין", א"כ באותה מדה נוכל למצוא מקום הנקרא בשם הדומה לכך לא פחות ושנמצא באזור שאם נניח שבתוכו היתה העיר "צין" דקרא יתאים הדבר לחלוטין לביאורי רבותינו הת"י והרס"ג ורש"י והר"ן והגר"א. וזאת כי במרחק כ - 24 ק"מ למערב "ראס א- נקב אל-עקבה" שעליו עוררנו לעיל שיתכן שהוא "מעלה עקרב" לפי מה שתרגם הרס"ג, קיים אתר באר מים הנקרא בשם "ביר א - סינינה"²⁴. לא הרחק משם²⁵ מתחיל רכס הררי תיורד אל תוך דרום חצי האי סיני, ושבמהלכו נמצא הר אחד אשר שמו "ג'בל א - שעירה". ולע"ד אין מן הנמנע שהעיר "צין" שאבה בעבר את מימיה מ"ביר א - סינינה" שנקראה על שמה "באר צין"²⁶ ושהרכס הנמצא בסביבתה הוא "טור פרזלא" המוזכר בת"י ושעליו צמחו בעבר ציני הר הברזל "הגדלן בהרים" כדכתב הר"ן, ו"גב'ל א - שעירה" אינו אלא "ההר העולה שעירה" המוזכר ביהושע. וברור שגם אפשרות זו אינה מוכרחת כלל, ולא באנו אלא לעורר שאין היא מופרכת יותר מהאחרות, ושעל כן כשהדבר מהוה חומרא לא נוכל להתעלם ממנה.

21. הנקרא בימינו "נחל נקרות" כדלעיל.

22. "ו'עין מרדה" הוא 12 ק"מ דרומית ל"ואדי סיק" כדמפורש בדבריו, ולא ל"נחל צין" המדומה.

23. וכגון להמנע מלברך על הפרשת תרו"מ מהגדל שם, או שלא לתקן על ידם פירות המחוייבים בודאי דשמא הוי מהפטור על החיוב.

24. שם זה אינו חדש, וכבר צויין ב"בייבל-אטלס" הישן המוזכר בחבורינו מספר פעמים.

25. כ- 5 ק"מ מערבה.

26. כי "סינינה" דומה ל"צין" לא פחות מ"אצאצמי" ו"סיק".

פרק י"ז

קדש ברנע

כתב בספר תבה"א, וז"ל: "מזמן הרבה טרחתי לדעת תכונת קדש ברנע ולא מצאתי בכל ספרי מחקרי הארץ הראשונים והאחרונים שמצאו או שידעו תכונתו עד שזכני ה' להגיע לתכלית המבוקש. והנה כל התרגומין מתרגמין קדש ברנע רקם גיעא ובעזר הא-ל ע"י חקירתי ודרישתי נודעתי כי למזרחית דרומית הכפר "אלעריש" כמהלך ב' ימים נמצא ואדי גדול המושך ממזרח למערב ובסופו מחובר עם "ואדי אלעריש" ונקרא בל"ע "ואדי אביאט"¹, ובמזרחו מחובר עם "ואדי גאעין"² ו"ואדי גאעין" הנזכר מחובר בצד מזרחית דרומית עם "ואדי" קטן הנקרא "ואדי בירעין", וואדי הקטן זה כמעט מכוון לדרום עזה כשני ימים. ואין ספק אצלי ש"ואדי גאעין" נקרא על שם רקם גיעא, ו"ואדי בירעין" על שם ברנע. ומוכח שתכונת קדש ברנע במקום שמחובר "ואדי גאעין" עם "ואדי בירעין" (ועוברי הדרכים אומרים שנקרא "ואדי בירעין" על שם שנמצאים שם בארות מים. והלא בכמה עמקים ונחלים נמצאים בארות ולא נקראים על שם הבארות? ולפי דעתי שורש שם "בירעין" על שם ברנע וכו'), עכ"ל.

ובספר אדמת קדש כתב כי "ואדי אוביאט"³ מתחבר עם "ואדי אל-עריש" במקום הנמצא 20 ק"מ דרומית לים הגדול, ולפי תיאור זה הוא הנחל הנקרא בזמנינו "ואדי חרידין" שבהמשכו מחליף את שמו ל"ואדי אל מח'שיב" ואח"כ ל"ואדי אל-אזרק" ולבסוף ל"נחל לבן" ו"נחל צפרים". ובנוגע למיקומו של "ואדי בירעין", כתב בתבה"א אח"כ⁴ שלפי ידיעתו הוא "במעלת 30 חלק 45". ובמפה הישנה שב"ביבל-אטלס" שהזכרנו מספר פעמים מצויין השם "בירעין" במקום שבו קיימות שתי בארות המכונות כיום "באר משה" ו"באר אהרן" על יד הישוב עזוז⁵ בתוך ואדי קטן הנקרא "נחל בארותים"⁶ שהוא התפצלות של "נחל עזוז" המסתעף מ"נחל נצנה" היורד מ"ואדי אל-אזרק" במקום שמשנה את שמו ל"נחל לבן". קצהו התחתון של "נחל בארותים" מתחיל במעלה ה- 30 עם 45 חלקים, והוא מכוון בערך לדרום עזה.

1. נחל הלבן.
2. ויש קוראים כל "ואדי אביאט" בשם "ואדי גאעין".
3. הוא "ואדי אביאט" הנ"ל שמשמעותו "הנחל הלבן" כדכתב התבה"א.
4. לקראת סוף פ"א.
5. נ.צ. 099-023.
6. מלשון "בארות" וגם "בירעין" משמעותו כן לדעת "עוברי הדרכים" שהזכיר התבה"א.

וא"כ סביר להניח ש"נחל נצנה" הוא שהיה נקרא "ואדי גאעין"⁷ והוא נמשך דרך "נחל עזוז" עד שמתפצל ממנו "נחל בארותים" דהיינו "ואדי בירעין" לדעת המחבר הנ"ל, ובמקום החלוקה⁸ שם הוא "קדש ברנע" לדעת התבה"א.⁹ אלא שלע"ד פשוט שעל סמך השמות "גאעין" ו"בירעין" גם אם מזכירים קצת את "ברנע" ו"גיעא" לא שייך לקבוע בוודאות שבמקום חיבורם שם הוא "קדש ברנע"¹⁰ ובפרט שלדעת "עובדי הדרכים" המוזכרים לעיל הרי ש"בירעין" תרגומו "בארות" ותו לא. כך שגם כאן אף שהרצח לחשוש לסברא זו לחומרא רשאי לעשות כן, אבל ודאי שאי אפשר להסתמך עליה לקולא. ובספר אדמות קדש כתב ש"קדש ברנע" הוא שהערבים קוראים לו "עין עודס"¹¹, והגבול פנה מ"עין מרדה" מערבה ועלה למפלס גבוה יותר ומשם המשיך למרחק 62 ק"מ, ואז בנקודה זו עבר 18 ק"מ מנגב ל"קדש ברנע" והתקדם הלאה באותו קו ל"חצרון" שהיא באתר שבו קיימות חרבות העיר "לוצאן" שלמזרח "הר ברעא" שהוא ברנע. ובהערה שם ביאר ההשתלשלות מהשם "חצרון" ל"לוצאן", וז"ל: "את ר' הערביים המירו באות ל' ואות ה"¹² באות א' וגם שינו סדר האותיות".

וככל הנראה "הר ברעא" שהזכיר הינו ג'בל ברקה" שאכן בשפה המדוברת נשמע כמו "ברעא", והוא נמצא דרומית מערבית ל"ואדי לוצאן"¹³. ולפ"ז העיר "לוצאן" שמסתבר שהיתה בסביבות מקור מים כלשהוא, יש לאתרה לדבריו בקרבת הבאר הנמצא מעט דרומית מזרחית לאותו הר¹⁴, וכפי שנראה גם מהמסומן במפה שבסוף הספר אד"ק¹⁵, ובעקבותיה בספר משנ"י על שביעית¹⁶.

והנה מלבד מה שהשערת בעל אד"ק ש"חצרון" נהפך ל"לוצאן" אין לה

7. אלא שיש שקראו גם ל"ואדי אביאט" בשם זה כדכתב התבה"א.

8. נ.צ. 098-026.

9. ובמפה המצויירת בספר משנ"י נראה שמציין את קדש ברנע לשיטתו במקום חיבור "נחל לבן" עם "נחל צפרים" נ.צ. 117-027, אך לע"ד לא נראה כן. כי נחל זה אין בו בארות, והוא לא מכון כנגד עזה, ותחתיתו מתחלת בערך ב-48 חלקים אחרי המעלה ה-30 ולא ב-45, ואין קשר בינו למקום המסומן "בירעין" במפה הישנה הנ"ל.

10. ומה עוד שלא כ"כ מסתבר ששני הוואדיות הסמוכים זה לזה נקראים אחד על שם "קדש ברנע" בלה"ק והשני על שם תרגומו.

11. שלפי הכתיב הוא "עין קודס" ובמפות שלנו "עין קדיס" נ.צ. 100-000.

12. אולי צ"ל ח'.

13. בערך נ.צ. 084-982.

14. בערך נ.צ. 088-980.

15. שלא צוירה ע"י המחבר עצמו, כי מפורש רשום עליה "המציייר אברהם גאנון".

16. ובשו"ת משנ"י שינה הדברים וכתב שחצרון להאד"ק הוא אצל "הר לוח" שבנ.צ. 111-986, וכן סימן במפה שהציג שם. אך לע"ד לא יתכן לומר כן כי לפ"ז מעולם לא הגיע הגבול עד מנגב ל"עין קדיס" אלא פנה צפונה קודם לכן, וגם אין מרחק של 62 ק"מ בין "עין מרדה" לבין אותו הר - וכ"ש אם מודדים מהמישור הגבוה שלמערב המעיין, ועוד שלא מצינו ש"הר לוח" נמצא במזרח צוק אחר בשם הדומה ל"ברעא".

כל בסיס, לע"ד גם פירוש קשה מאד. כי איך יתכן שכוונת התורה לומר שהגבול הלך מ"מי מריבת קדש" ישר ל"לחצרון" רק שעבר 18 ק"מ דרומית לקדש ברנע, והלא לפ"ז אין צורך כלל להזכיר מקום זה המרוחק כ"כ מהמצר צפונה מאחר שאינו מעלה ולא מוריד לתבנת הענין, וגם לא גורם לשום שינויים במהלך החוט¹⁷.

ובשו"ת משנ"י¹⁸ כתב וז"ל: "ולוא דמסתפינא הייתי סומך בקביעת קדש ברנע על האדמ"ק, אשר לדעתו היא עין קדיס, מלשון קדש, וצפונה לה עין-אל-קודיראת מלשון אדר. וכיון שהמעיינות נקראו כן, יש להניח שגם המקומות ההם היו שם ע"י המעיינות שהינם מרכז למקום ישוב במדבר הנגב. -כן נתקבל גם אצל חוקרי זמנינו, וכן מסומן במפות כי שתי המעיינות הנ"ל הם קדש ברנע וחצר אדר [אם כי במפות מסומן להיפך, כי עין-קדיס הוא חצר אדר, ועין-אל-קודיראת קדש ברנע]. וגם סמוך לשם נערכו חפירות, שהוכיחו כי המקום הי' מיושב בתקופת עולי בבל, וכן מצאו שם שרידי מצודה שאומרים שהיא מתקופת בית שני".

ולא הבנתי כיצד אפשר לסמוך על טעמים כאלה כדי לקבוע הלכה על פיהם, עד כדי השענות עליהם כשהדבר מביא לידי קולא. דהנה השם "עין עודס" או "קדיס" אף אם הוא באמת מקורי¹⁹ וגם אם נניח שהוא מלשון "קדש" ואין תרגומו "המעין הקדוש"²⁰, אין בכך כלום שיורה לנו שמקום זה הוא אכן "קדש ברנע". כי מפורש במס' מכות²¹ דתיתי קדש הואי, והרמב"ן בריש גיטין²² הוסיף "ואף אנו נאמר שהיו ג'", ובתוס' במס' נדה²³ כתבו דטובא רקס הוו, והיינו תרגומא דקדש. ויתר על כן בפירוש רבינו יוסף בכור שור על התורה²⁴ חידש שהיו שני מקומות שנקראו "קדש ברנע", והביאוהו בדעת זקנים מבעלי התוס'. וא"כ האיך ניתן לקבוע על סמך השם הערבי "עין קודס" שזהו "קדש ברנע" הנאמר אצל גבולות הארץ, והרי יתכן שגם אם הוא "קדש" הו"ל אחר לגמרי.

ומה שכתב ש"יש להניח שגם המקומות ההם היו שם ע"י המעיינות

17. ובאד"ק הוסיף להביא ראיה לסברתו וז"ל: "ועל אודות המקום לוצאן שהוא חצרון, יש הוכחה מהשם של הנחל ואדי דשירור הסמוך לקדש ברנע וגם להמקום לוצאן, ולא מהשם ואדי חאריץ שהוא רחוק מקדש ברנע הנגבה 40 קילומטר". ולא הבנתי כלל מה כוונתו בדברים אלה.

18. ח"א עמ' קמ"ג.

19. וכדאי לצטט פה מספר "זוה גבול הארץ מאת ח. בר דרומא: "בין השמות 'ההיסטוריים' אשר עמנו כיום כמה וכמה שלא נתחדשו אלא ע"י הבידודים מורי הדרך, רק לאחר שנשאלו עליהם, וכבר העירו על תופעה זו חוקרים שונים".

20. וכדרכם של הישמעאלים לבדות מלבם על מקומות שונים שהם "קדושים".

21. דף י'.

22. דף ב. ד"ה ר"ג וכו', ובמהדורות הישנות חסר כל הקטע.

23. דף נו: ד"ה הבאים מרקם.

24. בפרשת אלה מסעי.

שחינם מרכז למקום ישוב", הנה לא ידעתי היכן רמיזא בקרא שקדש ברנע היה מקום ישוב, ואדרבה באבן עזרא²⁵ כתב להדיא שאיננו עיר אלא מדבר, ושעליו אמר הכתוב "יחיל ה' מדבר קדש". ובנוגע לחפירות המלמדות שהיה קיים שם איזה ישוב בתקופה זו או אחרת, לא הבנתי כלל מה הראיה מכך לענייננו. כי אף אם היה ניתן לסמוך על מסקנות החוקרים בעניינים כאלה של שחזור אתרים ארכיאולוגיים וקביעת תקופתם (עובדה שיש לפקפק עליה רבות), הרי אין בכל זה שום רמז ללמדינו שאותו מקום הינו דוקא "קדש ברנע", ולא כל עיירה אחרת מיני רבות שבדאי לא חסרו בזמן שהיו ישראל שרויים על אדמתם.

ויש לציין שגם בין החוקרים ישנם כאלה הנחשבים אצלם ברי סמכא²⁶, שדוקא דחו קביעה זו ש"עין קדיס" הוא קדש ברנע מכל וכל, ואף היו שטענו שהמציאות שבשטח מוכיחה ההיפך, שלא יתכן בשום אופן שהיה קיים שם אי פעם בזמן קדום ישוב משמעותי. ומתחילה יש לדעת שהסברה ש"עין קדיס" הוא קדש ברנע, הועלתה לראשונה כהצעה בעלמא המבוססת על הראיה הקלושה של דמיון השמות, ע"י חוקר שאינו מבני ברית²⁷ לפני כ- 150 שנה, ולאחר מכן זכתה לתמיכה מסויימת ע"י נכרי נוסף²⁸ שערך מסע לאה"ק וסייר בסביבה, וטען שגילה ממצאים המחזקים השערה זו: לדבריו התברר לו לאחר בדיקה שקיימים באזור מים רבים, עצי תאנה וצמחים יפים, ושרידים ברורים של ישוב גדול עתיק.

אך חוקרים אחרים²⁹ שביקרו במקום אחריו התייחסו לדיווחו בביטול גמור, וכתבו שהמציאות שם שונה לחלוטין, ואף לא נמנעו מלתקוף את תיאור קודמם בחריפות יתירה, תוך כדי קביעה חד משמעית שהוא פרי דמיון ותו לא. לטענתם המים שם מועטים ביותר ונבלעים לתוך הבוץ שמסביב, הצמחיה מצטמצמת למעט עשבי בצה ועצים בודדים, ואין כל זכר לחורבות עתיקות או לשרירי ישוב אחרים - מלבד בית קברות בדואי שאינו עתיק, ושתי אבני גיר פשוטות עם שקעים קטנים לבתי קיבול, שעדיין שמשו את אותם נוודים לכביסה. ומסקנתם: "דבריהם של רולנדס וטרומבול דברים שבדמיון הם, דמיון חפשי, אך לאמת לא הביאו טובה: לולא הם, היינו יודעים ברור שעדין לא מצאנו את מקומה של קדש, ואילו עתה רושמים במפות ליד עין קדיס את השם קדש בלי סימן שאלה אפילו, וחסל, אבל מדע אין זה"³⁰.

25. במדבר פ"כ י"ד.

26. כגון רוביסון, בלמר, וברטלט.

27. י. רולנדס.

28. ק. טרומבול.

29. אדם, מוסיל, וקטרייבר.

30. קטרייבר, לפי המובא בספר "זה גבול הארץ" מאת ח. בר-דרומא.

ועל כן נראה לע"ד פשוט שגם בענין "קדש ברנע" לא שייך כלל להסתמך על קביעת מציירי המפות, ובודאי שלא כשהדבר מביא לידי קולא, כי אין כל הוכחה שמקומו באתר שסימנוהו ולא בכל נקודה אחרת, ויתכן בהחלט שהיה הרבה יותר צפונה או דרומה. ולפי מה שהבאנו לעיל שאפשר ש"מעלה עקרב"ים" שהוא "עקבה" להרס"ג הינו אצל "ראס א-נקב-אל-עקבה", ו"צין" היתה עיר למערבו בסביבת "ביר א-סינינה", א"כ יש לאתר את "קדש ברנע" הלאה בקו ישר מערבה לאותו באר, שהרי כתוב גביו "והיה תוצאתיו" דהיינו שמהלך ה"ועבר" הנמשך ממעלה עקרב"ים לצין נגמר רק מנגב לקדש ברנע³¹. והנה ביהושע³² מפורש שכבשו עד ההר החלק העולה שעירה, וברש"י שם ביאר "טורא שעיע מחליק". אך בת"י³³ אי' "טורא פליגא", וכתב על כך הרד"ק "כלומר שהיה נחלק חציו הנה וחציו הנה". ויתכן שכוונתו שהגבול חילק את ההר לשנים והיה חציו בפנים הארץ וחציו בחוץ, אך אין זה מוכרח כי אפשר דר"ל רק שהפסגה היתה חלוקה לשני ראשים והם נטו לכיוונים שונים. אך עכ"פ ברור מתוך זה שלכל הפחות עבר הגבול ממש בקרבת ההר העולה שעירה, וא"כ הקו ירד באלכסון דרום-מערבי מ"קדש ברנע" ל"חצר אדר" דרך אותו צוק. וא"כ כדי לדעת באיזה מרחק למערב "צין" היה "קדש ברנע", עלינו לברר קודם לכן היכן הוא מקומו המשוער של "חצר אדר" ולצייר ממנו קו בחזרה לכיוון צפון-מזרח דרך ההר החלק (שיתכן שהוא "ג'בל א-שעירה" כדכתבנו לעיל), ואז בנקודה שהיא מערבית ל"ראס א-נקב", שם יש לאתר את קדש ברנע - כשהדבר נוגע לחומרא.

31. והא דהוצרכה התורה להזכיר את צין למרות שהחוט הולך ישר ממעלה עקרב"ים לקדש ברנע, הוא פשוט לפי מה שכתב הגר"א ביהושע ד"צנה" היא עיר. שהרי אי לאו דקאמר רחמנא שהגבול "עבר" באמצעה, הוה אמינא שכשהגיע אליה סטה להקיף מעליה או מתחתיה כדי שלא לחלק מקום הישוב לשנים.

32. פי"א י"ז ופי"ב ז'.

33. שלפנינו, ויתכן שמה שכתב רש"י היא גירסה אחרת בדבריו.

פרק י"ח

חצר אדר והנקודה הדרומית ביותר של ארץ ישראל

כתב רש"י בפרשת אלה מסעי¹: "ויצא חצר אדר שהתחיל להרחיב משעבר את קדש ברנע ורוחב אותה רצועה שבולטת לצד צפון² היתה מקדש ברנע עד עצמון ומשם והלאה נתקצר המצר", הרי מבואר מדבריו שאחרי קדש ברנע שוב פנה הגבול דרומה וכלשון הכתוב "ויצא חצר אדר", ובכך נוצרה בליטה היורדת בערך עד הקצה הדרומי ביותר של ארץ ישראל ושרחבה משם ומערבה לעצמון³, ואז התחיל המצר לעלות בחזרה צפונה.

והרמב"ם בהל' קדוש החדש⁴ כתב וז"ל: "ולפי שהראייה לא תהיה אלא בארץ ישראל כמו שביארנו. עשינו כל דרכי חשבון זה⁵ בנויים על עיר ירושלם ולשאר המקומות הסובבין אותה בכמו ששה או שבעה ימים שבהם רואין את הירח ובאים ומעידיים בבי"ד. ומקום זה הוא נוטה מתחת הקו השווה המסבב באמצע העולם כנגד רוח צפונית בכמו שתים ושלישים מעלות⁶ עד חמש ושלישים ועד תשע ועשרים".

ומלשון הרמב"ם "שהראייה לא תהיה אלא בארץ ישראל" משמע להדיא שלא רק קביעת החדשים ע"י ב"ד צריכה להיות שם, אלא ה"ה לראיית העדים שאינה מועילה אא"כ היתה בתחום המקודש. והיינו כסברת הכו"פ⁷ שכתב וז"ל: "שראש חדש אינו תלוי ברגע המולד שהוא דבוק שני המאורות במקום אחד מגלגל המזלות אלא שהוא תלוי אל עת התחלת ראיית הירח החדש באופן עיר א-להים ירושלם וארצו"⁸.

ובפירוש הרעב"ד⁹ ציין שמ"ש הרמב"ם "כמו שביארנו" הוא בפרק א', והיינו מ"ש שם¹⁰ "אין מחשבין וקובעין חדשים ומעברין שנים אלא בארץ ישראל", ואע"פ שלכאורה לא מפורש בדברים אלה שגם הראייה צריכה להיות

1. פל"ד ד'.

2. כוונתו באמת לדרום כפי שביארה בלבוש האורה ובדברי דוד להט"ז ע"ש.

3. עם נסיבה קטנה מאד הקרקעה כדהזכרנו לעיל.

4. פי"א הי"ז.

5. אם הלבנה יכולה ליראות ביום מסויים.

6. ששם ירושלם.

7. פי"ד ד"ה אי לאו.

8. וכן פסק החת"ס בפשיטות בשו"ת שלו ח"ו סי' ל"ה, ועיין בסוגיית הגמ' בר"ה דף כ': וברש"י ד"ה כ"ד שע' ובתד"ה חצות לילה ובדברי בעל המאור שם.

9. המודפס בצירי הרמב"ם באותן הלכות.

10. בה"ח.

שם, י"ל שזה בכלל מ"ש "אין מחשבין" וכו' דר"ל כל דבר המועיל ומסייע לחשבון זה ומביא לקבלת החלטה באותו ענין. וא"כ מדכתב הרמב"ם שמעל קו הרוחב הכ"ט "רואין את הירח ובאים ומעידים בבי"ד", ש"מ דעד שם הוי בכלל א"י דהא אי לאו הכי לא היו מקבלין עדותן. וכן הבין מדבריו הרה"ג התוכן מוהר"ר רפאל הלוי מק"ק הנובר זצ"ל¹¹ שכתב וז"ל: והנה א"י יחשב מירושלים ועד שלש מעלות בין לצפון או לדרום וכן למזרח ולמערב. ובעבור זה התחכם הרמב"ם ונקט הקיצין בראיית הירח שעל ידם אפשר לדעת אם יראה הירח בכל א"י רצוני לומר אפילו ברוחב כ"ט מעלות".

ועוד נראה להוכיח דבר זה ממ"ש הרמב"ם כאן שבמקומות הסובבין את ירושלים "בכמו ששה או שבעה ימים" היו באים ומעידים בב"ד, דלכאורה זה סותר את מה שפסק לעיל¹² שעדים שראו את החדש והיה ביניהם לבין מקום שיש בו בית דין אפילו יותר ממחלך לילה ויום אחד "לא ילכו שאין עדותן אחר יום שלשים מועלת שכבר נתעבר החדש". ועל כן נראה לע"ד דהא דקאמר הכא שעד ו' או ז' ימים מירושלים היו מעידים בב"ד, אין ר"ל שהיו באין למסור דבריהם בפני הסנהדרין הגדולה. אלא שבכל ארץ ישראל מקו הרוחב הכ"ט ועד הל"ה היו יושבין בתי דינים ברשות הסנהדרין כדי לקבל עדות מהקרובים להם מחלך לילה ויום, והיינו כדברי הרמב"ם לעיל (פ"ה ה"א) ועיין בסה"מ מצוה קנ"ג וברמב"ן (שם) שכל ב"ד סמוכים בארץ ישראל שנתנו להם הסנהדרין רשות יכולין לקדש על פי הראיה. וא"כ שוב יהיה מוכח כנ"ל שכל השטח הנזכר הוי בכלל גבול הקדושה, שהרי דבר זה מפורש בדבריו שאין מחשבין וקובעין חדשים אלא בארץ ישראל. והנה הרמב"ם לקמן באותם הלכות¹³ כתב דברים הנראים לכאורה קצת שונים מהנאמר לעיל, וז"ל: וכל אלו הדברים (חשבונות הראייה לארץ ישראל ולמקומות שכנגדה) בשהיו המדינות שבמערב ושבמזרח מכוונות. כגון שהיו נוטות לצפון העולם משלשים מעלות עד חמש ושלשים מעלות. אבל אם היו נוטות לצפון יתר מזה או פחות. משפטים אחרים יש להן שהרי אינן מכוונות כנגד ארץ ישראל, הרי משמע מזה שאין א"י מתחלת בדרום אלא מן המעלה ה' ולא מהכ"ט.

אך באמת לא קשה כלל, כי הרי "מעלה" אין פירושה "קו רוחב" (היינו אותם קווים המצויירים במפות ממזרח למערב) אלא ביאורה מה שבין סימן כזה למשנהו (שהוא שטח הווה לאחד חלקי 360 מהקף כדור הארץ). ודרך משל, כל המרחב שבין הקו המשווה המקיף את אמצע כדור הארץ (המסומן במפות בספרה 0), לבין קו הרוחב הצפוני הראשון (המצויין כמספר 1) הינו בכלל המעלה הא', ומה שממש ועד הקו הבא הוא המעלה הב', וכן הלאה.

11. שביאורו לענין זה מודפס בדרך כלל בסוף הרמב"ם עם שאר המפרשים.

12. פ"ג ה"א.

13. פי"ח הט"ז.

וירושלים שהיא בין הקו ה-31 ל-32¹⁴ הינה בתוך המעלה הל"ב, וכמשתמע גם מדברי הרמב"ם שכתב שחשבונותיו "בנויים על עיר ירושלים וכו' בכמו שתיים ושלישים מעלות"¹⁵.

וא"כ כוונת הרמב"ם במ"ש שהמקומות שכנגד א"י הם נוטות לצפון משלשים מעלות עד חמש ושלישים מעלות היא פשוטה, דר"ל שאורך א"י היא ו' מעלות שלמות החל מתחילת המעלה הל' וכלה בסוף הל"ה, וכל הארצות שהם כנגד רוחב המעלה הל' או הל"א או הל"ב או הל"ג או הל"ד או הל"ה הרי הם מכוונות מול ארץ ישראל¹⁶. ומה דקאמר לעיל שעשה דרכי החשבון בנויים על ירושלים שהיא בכמו שתיים ושלישים מעלות ומה שלמעלה ולמטה ממנה "עד חמש ושלישים ועד תשע ועשרים", הוא משום שכאן נקט קוי רוחב ולא גופי המעלות, וזאת מכיון שמדבר רק על קצוות הארץ ולא על כל מה שבאמצע, ולכן גבול שם בל יעבורן לאמור שעד הקו ה-35 בצפון וה-29 בדרום הוא ארץ ישראל (ועיין גם מה שהבאנו בהקדמתנו בשם הספר הישן והחשוב "נאווה קדש", שדברי הרמב"ם בפרק י"א הם עיקר, ומ"ש בפרק י"ח לאו דוקא). ונמצא לפ"ז שהקצה הדרומי של ארץ ישראל להרמב"ם הוא בסביבות תחילת המעלה ה-30 דהיינו אצל קו הרוחב ה-29, וא"כ יש לנו לחפש את חצר אדר באזור זה.

והנה כבר הזכרנו, שמדברי רש"י בכמה מקומות ביחזקאל¹⁷ מוכח שדעתו שהגבולות האמורים שם זהים לתחומי אלה מסעי, והיינו שהם כוללים רק את ארץ הז' עממין ולא יותר¹⁸. וההבדל היחיד ביניהם הוא באופן החלוקה לשבטים שלעתיד לא יהיה הדבר כפי שעלה בגורל בזמן כיבוש הארץ וכמבואר בספר יהושע, כי אם פילוג ל"ג רצועות שוות זו למטה מזו כשורת הכרם, שמהם ז' העליונים וה' התחתונים הם לשבטים ואחת באמצע תרומה לגבוה. ושם¹⁹ מבואר שרוחב כל רצועה כזאת מצפון לדרום חמשה ועשרים אלף "קנים" ואורכה ממזרח למערב מקצה מזרח א"י ועד סוף מערב, והמקדש שהוא ה' מאות על ה' מאות קנים יהיה בחלק העליון

14. וקרובה יותר לעליון, וסימונה "60' 40' 31.

15. וכן כתב להדיא רבינו יצחק ב"ר יוסף הישראלי תלמיד הרא"ש בספר התכונה שלו "יסוד עולם" שמקו המשוה ועד סוף הצפון יש צ' מעלות וירושלים היא בל"ב. ועיין בהקדמתנו שהבאנו דברי האבן עזרא והכו"פ שהיה נראה מהם לכאורה שהמעלות שהיו נהוגות בזמן הראשונים היו שונות משלנו, אך בס"ד ישבנו שם הכל.

16. ונמצא שיש קרוב לג' מעלות מירושלים ומטה עד הקצה הדרומי של א"י, ומעט יותר מג' מעלות ממנה עד הפאה הצפונית.

17. פמ"ז ופמ"ח.

18. ואילו הקיני והקניזי והקדמוני יצורפו כנראה רק בשלב מאוחר יותר לפי הצורך, ובדומה למה שכתב המלבי"ם התם ע"ש. ועוד ביארנו שגם הרד"ק דפליג בגבול הצפון וסובר שאותו של יחזקאל גדול יותר, מודה שבדרום הם שווין.

19. פמ"ח ח' עד כ"ח.

של התרומה כשלדרומו עוד שיעור 19,750 קנים עד תחתית רצועה²⁰. ונמצא לפי²¹ שממקום המקדש ועד הקצה הדרומי של ארץ ישראל ישנו בסך הכל עוד רוחב 144,750 קנים, שהרי מתחת לרצועת הקדש היה מרחק השוה ל- 125,000 קנים שחולק לה' שבטים וכנ"ל.

ולעיל שם²¹ כשמדבר מענין הבית העתיד, כתיב: "מיסדות הצלעות מלו הקנה שש אמות אצילה", ופרש²²: "מוסדות הצלעות מלו הקנה - יסוד הצלעות היה מלא כקנה. שש אמות אצולה - ת"י ריוח יסוד מחיצת הצלע בתוך הארץ היה רחב שש אמות אבל למעלה מן הארץ היה רחבו חמש אמות". ומשמע מזה שרש"י מפרש בדעת הת"י דשיעור מלא קנה הוא שש אמות רגילות, והא דכתיב לשון "אצילה" ר"ל שמידה זו תהיה במקום הרחב והמרווח ביותר של הכותל דהיינו בתחתית היסוד. אבל הרד"ק שם כתב: "אצילה פירושו גדולות מן ואל אצילי בני ישראל שפירושו גדולים ויונתן תרגם רווח כלומר בריוח היה ברחבו שש אמות ויש מפרשים מן תחת אצילות ידיך שהוא בית השחי כי שאר האמות הן מן ראש האצבע הנקרא אמה עד פרק המבדיל בין הזרוע והקנה ואלו היו אמות מגיעות עד בית השחי". חרי שהרד"ק מפרש דהקנה הוא באורך שש "אמות אצילה" שהן גדולות מן הרגילות, אלא שלפי הבנתו בת"י אין ידוע בדקדוק מידת אמה כזו כי אם שהיא קצת מרווחת יותר, ואילו להיש מפרשים שיעורן ברור והוא מראש האצבע עד בית השחי²².

ולפי²³ נמצא שמן המקדש ולמטה עד סוף א"י ישנם 868,500 אמות²³, שהן 434.25 מילין לפי חשבון אלפיים אמה במיל. והנה באחרונים מצינו דעות שונות בנוגע לשיעור רחבי האגודלין הבינוניים שכ"ד מהן הן אמה ומ"ח אלפים הינם מיל, כי יש שמיעטו המידה עד כדי 1.85 ס"מ ויש שהגדילוהו לכ- 2.9²⁴. וא"כ שיעור אמה הוא בין 44.4 ל- 69.6 ס"מ, ומיל הוא בין 888 מטר עד 1,392. והקצה הדרומי של ארץ ישראל שבסביבתו נמצאת חצר אדר, לכאורה יש לחפשו במקום הנע בין 385 קילומטרים ו- 614 מטר דרומית למקום המקדש, לבין 604 ק"מ ו- 476 מטר מתחת לאזור ההוא. והנה המעיין במפת הארץ יראה שמידות אלו אינן תואמות כלל את דברי הרמב"ם שארץ ישראל מגעת עד קו הרוחב הכ"ט, כי באמת לפי הנ"ל נמצא שהגבול נמשך יותר דרומה. דלא מיבעי להדעה שאגודל הוא 2.9 ס"מ

20. 4,750 לכהנים ו- 10,000 ללוויים, ו- 5,000 למושב ולמגרש.

21. פמ"א ח'.

22. ועיין ברש"י שם פמ"ח א' שהביא דברי הספרי בהאזינו שרוחב כ"ה אלף קנים הוא ע"ה מילין, ונסתפק שם אם הם מילין רגילין או גדולין יותר, ולכאורה זה תליא בפירושים הנ"ל.

23. לרש"י רגילות ולהרד"ק גדולות.

24. עיין בספר שיעור מקוה עמ' קמ"ו, ויצויין שהשיטות המכוננות בימינו "הגר"ח נאה" ו"החזו"א" הם 2 ס"מ להראשון ו- 2.4 אליבא דאידך.

ומיל 1.392 ק"מ וא"כ הקצה הדרומי של א"י הוא 604.476 מתחת למקום המקדש וכנ"ל וזה יוצא באיזה שהוא מקום באמצע הים האדום או מקביל לו בחוף המצרי בחלק העליון של המעלה ה- 25, אלא אפי' להשטה המקטינה ביותר דאגודל הוא 1.85 ס"מ ומיל 888 וסוף מצר נגד הוא 385.614 ק"מ דרומית לתחום הבית הרי שמקום זה מתקרב לקצה התחתון של חצי האי סיני בתחילת המעלה ה- 29 סמוך יותר לקו הרוחב ה- 28 ולא לקו ה- 29 ותחילת המעלה 30.

ואפשר שהרמב"ם סובר כפשטות דברי רש"י באלה מסעי²⁵ שב' הארצות אדום ומואב היו יושבות לגמרי בדרומה של ארץ ישראל זו אצל זו²⁶ ואבותינו הלכו במדבר אשר מדרום להם ממערב למזרח ועברו לדרום כל אדום ומואב ואח"כ הפכו פניהם לצפון²⁷. והיה קשה להרמב"ם דלא מסתבר שיחיו ב' ארצות שלמות וגם המדבר הגדול והנורא שהלכו בו ישראל הכל בתוך שטח קטן כזה של קצה דרום חצי האי סיני, ובפרט אם נפרש דה"אמות אצילה" הן גדולות מהרגיל כהרד"ק דלפ"ז נראה ברור שלא נשאר מקום לכל אלה באותו אזור.

ועל כן הבין דפירוש "אמות אצילה" הוי ההיפך ממה שביאר הרד"ק, והיינו אמות קטנות שהופרש מהן הלך ומלשון "הלא אצלת לי ברכה"²⁸ וכדכתב שם רש"י "לשון הפרשה כמו ויאצל"²⁹.

כי באמת מפורש במתני' דמס' כלים פ"ז מ"ט וי' ובסוגית הש"ס במנחות³⁰ דאיכא אמה דבצירא מבינונית של ששה טפחים ואיכא דטפא, ודעת רבי מאיר דמידות מזבח הזהב וגובה היסוד והקרנות וכניסת היסוד והסובב של מזבח הנחושת היו באמות קטנות, ולר"י כל הכלים הוו באמות כאלו ורק אמת הבנין הוא של ו' טפחים. ומבואר שם דהאמה הקטנה היא בת ה' טפחים שהם כ' אגודלין בינונים, ולפי חשבון זה "מיל" קטן של אלפיים אמות כאלו הוא מ' אלפים אגודלין.

ובספר "מדות ושיעורי תורה" מוכיח מתוך דברי הרמב"ם³¹ שדעתו ז"ל שרוחב אגודל הוא בין 1.9 ל - 1.92 ס"מ, ולפ"ז נמצא שאמה קטנה של כ' אצבעות היא בין 38 ל - 38.4 ס"מ, ואם נאמר שהוא ז"ל סובר ש"מלא

25. פל"ד ג', ועיין באדרת אליהו על פרשת חקת פ"כ א' ופרשת בלק מהד"ת פכ"ב ל"ו דפליג עליה, ויתכן שהרד"ק יסבור כמותו.

26. וגם מקצת ממצרים הוה שם.

27. ולקמן בחיבור זה יבואר בעז"ה שיש מקום להבין את דברי רש"י באופן אחר.

28. בראשית פכ"ז ל"ו.

29. ויתכן שאמה זו היא הנקראת גם "גדומה" כדמצינו במס' זבחים דף סב: דשני גזרי העצים שעשה משה אורכן אמה ורוחבן אמה באמה גדומה, וכדפרש"י שם "באמה גדומה - קצרה", ויעויין בתוס' ובשטמ"ק שהביאו בשם הערוך שגרס "גרומה" דהיינו אמה גדולה.

30. דף צז. עד צח.

31. ע"פ בירור המידה האמיתית של ה"דרהם" שהזכיר.

הקנה" הוא שש אמות כאלו הרי ששיעורו בין 228 ל- 230.4 ס"מ. ונמצא דהמרחק שבין מקום המקדש לקצה דרום הארץ שהוא 144,750 קנים וכדלעיל, הוי במידות זמנינו בין 330.03 ק"מ לבין 333.5 מהנ"ל. ואם נבדוק במפה נראה שמקום זה יוצא בערך באמצע חצי האי סיני קצת מתחת לקו הרוחב ה- 29, ויובנו דברי הרמב"ם שכתב דא"י מגיעה עד אותו אזור כי כן הוא הדבר בקירוב.

והנה על הכתוב באלה מסעי "ויצא חצר אדר" אי' בתרגום הנקרא יונתן "ויפוק לטירית אדריא"³², ובתרגום ירושלמי³³ הלשון הוא "ויפוק דירת אדריא", ומשמע מזה דהיה מקום דיורין. ובאמת מסתבר לע"ד דביאור תיבת "חצר" הכא הוא גופא עיירה או כפר או כדומה, כי אין נראה שיהיה שיך כאן הענין האחר של חצר שהוא מגרש שמסביב לבית כמו חצר המשכן. אלא ע"כ הוי פירוש כמו שמצינו בבראשית³⁴ "אלה הם בני ישמעאל ואלה שמתם בחצריהם וגו'", ותרגם אונקלוס "בפצחיהון" והיינו שהם מפוצחים ופתוחים כדכתב שם רש"י וביאר שהם "כרכים שאין להם חומה", וכעין זה אי' גם בת"י ובתרגום ירושלמי שם "בכופרניהון" דר"ל כפרים.

והדעת נותנת שמקום ישוב צריך שיהיה בקרבתו מקור מים כלשהוא כדי שיוכלו להתקיים, וכפי שכתב הרמב"ם³⁵ דאחד התנאים של עיר שת"ח רשאי לדור בתוכה הוא שיהא בה מים מצויין כמו נהר ומעיין. וא"כ יש לנו לחפש את "חצר אדר" באתר שיש בו מים, בערך בקו הרוחב ה- 29 ששם הוא הקצה הדרומי של א"י וכן"ל. והמעין במפה יראה שמעט מתחת לאותו קו במרכז דרום חצי האי סיני נמצא מעיין בשם "עין אל-אחדר", שהוא בתחתיתו של דרך מדברי היורד אליו מ"ראס א-נקב" (שיתכן שהוא מעלה עקרבים וכדלעיל)³⁶. וברור שלא שיך להסתמך על הדמיון שבין השמות "אחדר" ל"אדר" כדי לקבוע שזוהי נקודת הגבול המוזכרת בקרא, אך לע"ד נראה כי לאחר ההתבוננות בהשערות האחרות שנאמרו בקשר לאיתור אותו "חצר" נוכל לומר בבטחה שהם אינן יותר מסתברות ובודאי שאינן מוכחות וגם הן פחות מתאימות עם דברי הראשונים ז"ל.

וראשית יש לציין שבתבה"א בכלל לא העלה שום רעיון בדבר מיקומה של חצר אדר, אלא כתב שהגבול הלך מקדש ברנע באלכסון לדרום מערב עד עצמון שהיתה להשערות באיזה מקום בתוך "ואדי קיסיימי", וכפי שיתבאר בעז"ה לקמן, נחל זה נמצא בחלק העליון של המעלה ה- 31³⁷, וא"כ נמצא

32. ופירוש על היונתן שם כתב דטירית הוא לשון חצר, ולא ידעתי מקורו.

33. שהוא נוסח אחר של אותו תרגום, ושניהם אינם מיב"ע כפי שכתב מהרי"ץ חיות במאמר אגרת בקורת.

34. פכ"ה ט"ז.

35. פ"ד מהל' דעות הכ"ג.

36. כפי שניתן לראות במפות המסמנות שבילים כאלה.

37. בערך ב - 40' 30.

ש"חצר אדר" הממוקמת קדש ברנע לעצמון היא עוד יותר צפונה. ומלבד מה שאין מהלך כזה מתאים כלל לדברי הרמב"ם שא"י מגעת עד הקו הכ"ט³⁸, אך גם ברור שאותו קו גבול אינו מדויק כי אף שבספר הנ"ל השמיט את השלב של "חצר אדר" מחוסר ידע על מקומו, אך הלא מפורש בקרא שהמצר עבר דרכו.

ובספר אדמת קדש כתב וז"ל: "מחצרון³⁹ הגבול פנה צפונה ועלה אדרה שהערביים קורין לו עין אודיראת, זה חצר אדר שבתורה ומקומו צפונה לקדש ברנע במרחק 9 1/2 ק"מ⁴⁰. הרי שגם כאן לא הביא שום ראיה לדבריו רק התבסס על הדמיון שבין השמות "אודיראת"⁴¹ ל"אדר" ועל סמך כך קבע את מקומו בחלק העליון של המעלה ה- 31, ולע"ד אין בכך להוציא מדברי הרמב"ם המפורשים שהארצות שהם כנגד כל המעלה השלשים עד קו הרוחב הכ"ט הוו מול א"י⁴².

בנוסף לכך נמצא לפ"ז שממ"נ אין מהלך קו הגבול של בעל אד"ק מתאים לדברי רש"י בפרשת אלה מסעי, וזאת אפי' אם נניח שהמחבר הנ"ל יחלוק על הבנת רבותינו הלבוש והט"ז⁴³ בדבריו ז"ל. כי ברש"י כתב לענין מעלה עקרבם וז"ל: "יוצא המצר ועוקם לצד צפון של עולם באלכסון למערב ועובר המצר בדרכה של מעלה עקרבם", וכחאי לישנא נקט נמי גבי חצר אדר: "מתפשט המצר ומרחיב לצד צפון של עולם ונמשך עוד באלכסון ובא לו לחצר אדר". ובגור אריה תמה עליו דאיכא הוי ליה למימר דיוצא ומתפשט המצר לדריס ולא לצפון דדוקא באופן כזה נמצא שנתרחב, והביא שאכן ברש"י ביהושע מבואר כדבריו שה"ציאות" וה"נסיבות" הם לדרום.

ובלבוש האורה⁴⁴ ביאר דאף כוונת רש"י באלה מסעי היא כן, דמ"ש "צפון של עולם" ר"ל הצפון של אותו חלק מן העולם שהוא למטה מא"י והיינו בדרום. ובדברי דוד לחט"ז פירש באופן קצת שונה, דמ"ש שהמצר עוקם או מרחיב "לצד צפון של עולם" ר"ל שהגבול נוטל ממה שבדרום ומכניסו לתוך תחום א"י שהוא בצפון⁴⁵. ואילו לפי מהלך האד"ק אע"פ

38. ולכל הפחות עד ה- 30.

39. שמנגב לקדש ברנע.

40. ובמפה הודפסת בסוף הספר הנ"ל שעליה חתום ה"מצייר: אברהם גאנן" שורטט חוט המצר כהולך בחזרה מחצרון לקדש ברנע גופא ורק אח"כ לחצר אדר, ובעקבותיו נקט גם בעל המשנ"י בתרשימו. וזה סותר את משמעות הקרא ביהושע שחצרון בא אחר מנגב לקדש ברנע ומשם הלך הקו מיד לחצר אדר ולא חזר לקדש ברנע עצמו, ובאמת בגוף הספר מבואר להדיא כסדר הפסוק ואתי שפיר ודלא כאותם ציורים, וכפי שניתן לראות בציטוט הנ"ל.

41. שלפי הכתיב הוא קודיראת.

42. ויעויין בכפתור ופרח פ"ט שהסתמך על דברי הרמב"ם האלה להלכה.

43. והמהרש"ל כפי שהובא בשמו.

44. בפנים הספר הוא בקיצור, וביתר אריכות מובא יחד עם ציור ארץ ישראל שלו המודפס במהדורה שעם הלבוש מלכות בסוף אלה מסעי ובזו שעם הרא"ם נמצא בתחילת במדבר.

45. וכן הביא בדבק טוב בשם רבו המהרש"ל.

שאצל מעלה עקרבנים יוצא הגבול דרומה וכפירושי רבותינו ז"ל הנ"ל, אך אצל חצר אדר עולה המצר צפונה כפשטות לשון רש"י באלה מסעי והרי זו סתירה מיניה וביה.

ובספר משנת יוסף על שביעית⁴⁶ נדחק ליישב סברת האד"ק ע"פ מה שנראה בלבוש שגרס בדברי רש"י אצל חצר אדר "מתפשט המצר ומרחיב לצד צפון" ותו לא, בלא תוספת התיבות "של עולם". דלפ"ז י"ל דהכא מתפרש הצפון כפשוטו שהגבול עלה למעלה, ודלא כפי שהבין בעל הלבושים בעצמו. אך מלבד מה שלע"ד קשה לדחות את הגירסה הפשוטה והמקובלת ולחסתמך על אחרת שאפ"י הלבוש שהביאה לא הבינה כפשוטה, אבל גם מדברי רש"י נראה מוכח דלא כדבריו כי אם כהבנת רבותינו. שהרי אם ההרחבה לצד צפון שדיבר עליה היינו הרחבת חו"ל לתוך א"י, א"כ ע"כ שמ"ש בהמשך "ורוחב אותה רצועה שבלטה לצד צפון היתה מקדש ברנע עד עצמון ומשם וחלאה נתקצר המצר ונסב לצד הדרום ובא לו לנחל מצרים", היינו נמי כפשוטו שהבליטה צפונה נגמרת בעצמון ומשם נוטה דרומה עד נחל מצרים ונמצא שנתקצר חו"ל. וזה אינו כהמשך מהלך הגבול אליבא דהאד"ק, וגם לא לפי שום שיטה אחרת.

בנוסף לכך יש להקשות שאם כדבריו מנא ליה לרש"י בעצמו לומר דבר שכזה - שלמרות שאצל מעלה עקרבנים וחצר אדר כתוב לשונות דומים של "ונסב" או "ויצא"⁴⁷, הרי שבראשון הכוונה יציאה דרומה ואילו בשכנגדו הוא להיפך חזרה צפונה⁴⁸. ובמשנ"י בעצמו העיר שסברת האד"ק אינה מתאימה לדברי רש"י מסיבה אחרת, דהרי מפורש בדבריו ז"ל שאחרי קדש ברנע "מתפשט המצר וכו' ונמשך עוד באלכסון למערב ובא לו לחצר אדר" דמשמע להדיא מזה שעד שם המשיך הכיוון המערבי, ואילו המעיין במפה יראה שלפי האד"ק כשעוזב הגבול את חצרון הוא חוזר ללכת אחורה לרוח צפונית מזרחית עד שמגיע לחצר אדר.

ועל כן נראה לע"ד שאם באנו לסמוך על כך שהשם "קודיראת"⁴⁹ הוא דומה ל"אדר", נוכל לומר שהמעין הנקרא "עין אל-אחדר" קרוב לכך לא פחות, ומתאים לדברי הראשונים ז"ל הרבה יותר. כך שאף שגם כאן בנוגע לקולא בודאי שאין להכריע שזהו "חצר אדר" דקרא, אך כשהוא לחומר לא נוכל להתעלם מחשש זה.

46. עמ' קי"ג.

47. ובאמת מצינו אצל תרומיהו תיבת "ויצא", חד באלה מסעי ואידך ביהושע.

48. וכל הקושיות הנ"ל הם גם על קו הפשרה שחידש המשנ"י ההולך מהקצה התחתון של "ואדי אל-פיקרי" ל"עין קדיס" ומשם צפונה ל"עין אל-קודיראת", כפי שיראה המעיין במפות.

49. שע"פ הקרי הערבי הוא "אודיראת".

פרק י"ט

ועבר עצמונה

כבר דייקנו מלשון רש"י ביהושע שפירש דהא דכתיב "ויצא אל מנב למעלה עקרבים ועבר צנה" ר"ל בולט אל החוץ ובא מנגב למעלה עקרבים וכו' ועבר ובא לו אל המערב", דמשמע מזה דהיכא דכתיב ועבר¹ הכוונה שהמצר הולך מעתה ישר ולא בשיפוע. ולפ"ז ה"ה גבי עצמון דכתיב² "ויצא חצר אדר ועבר עצמנה", דר"ל שאחרי היציאה לחצר אדר פנה הגבול ללכת מערבה ושם באותו כיוון היא עצמון. ועכ"פ נראה ברור שלפי דעתו לא יתכן שעצמון תהיה צפונה בהרבה מחצר אדר ובודאי שלא מקדש ברנע, שכן משמע מפורש מדבריו באלה מסעי וז"ל: "ורוחב אותה רצועה שבלטה לצד צפון³ היתה מקדש ברנע עד עצמון ומשם והלאה נתקצר המצר", הרי שרק בעצמון נסתיימה צורת הבליטה דרומה ומשם והלאה התחיל התחום להתקטן ולעלות ולא קודם לכן.

ולכאורה גם להגר"א ז"ל שפי' ביהושע תיבת "ועבר" באופן שונה שהחוט חצה את העיר באמציעתה, יהיה מהלך הגבול אחרי חצר אדר בערך ישר למערב. כי לדבריו שם הרי שביאור תיבת "ויצא" הוא "שהגבול היה יוצא מקו המישור לקו השיפוע קצת ובמקום שכלה השיפוע שם התחיל לחלוק במישור", והיינו שהסטיה האלכסונית היא רק עד שהגיע לאותו מקום הנזכר ואח"כ יחזר לפשטותו. וא"כ ה"נ גבי חצר אדר דכתיב "ויצא", הרי שמיד לאחר שנגמר מהלך זה חזר הגבול לפנות מערבה. אלא שאין הכרח לפי שיטתו שיחיה כיוון זה ממשיך כל הדרך עד עצמון, שהרי ביהושע מבואר שקודם לכן קיימת עוד נקודת גבול בשם "הקרקעה", אף שככל הנראה אינה חשובה כ"כ מדהושמטה מעיקר פרשת תחומין באלה מסעי. ויתכן דמהאי טעמא נקטה התורה לשון יציאה גבי חצר אדר, לרמוז על כך שאחריה אכן פנה הקו מערבה אך רק עד השלב הלא משמעותי הנ"ל ולא יותר. ואילו הרוח שבו נמצאת עצמון לא נתבאר כלל בקרא ורק נאמר שהגבול עבר דרכה, ואפשר שהיתה עיר מפורסמת והוי מקומה ידוע ולא הוצרך הכתוב לפרש היאך מגיעים אליה.

ובתרגום הרס"ג לתורה הנקרא תפסיר אי' על הכתוב "ועבר עצמנה

1. לפחות לאחר יציאה.

2. באלה מסעי.

3. הוא דרום א"י כפי שפירושו רבותינו הלבוש והט"ז והמהרש"ל.

ונסב הגבול מעצמון וגו', בזה"ל: "ויעבר אלא מנאזל ויסתדיר מן מנאזל וכו'"⁴. ובכפתור ופרח הביא רק את הסיפא של דבריו, ובלשון שונה: "ויסדיר מן מאזל"⁵.

וחנה מקום בשם "מאזל" או בדומה לו אינו מוכר בימינו, וגם לא מצאתי מי שמביא פירוש כל שהוא לתיבה זו⁶. אבל העיר "מנזל" או "מנזלה" גלויה וידועה והיא מסומנת במפות של מצרים, ומקומה על שפת "ימת מנזלה" שהיא מעין מפרץ בצפון המדינה בין "פורט סעיד" ל"דמיאט"⁷. ובתבה"א הביא את דברי הת"י באלה מסעי שם ד"עצמון" היא "קיסם"⁸, ועפ"ז משער ש"עצמון" היתה בתוך הנחל הנקרא בערבית "ואדי קיסימי"⁹. ובאד"ק כתב שעצמון שהיתה קרויה קסם בזמן התלמוד היא "שהערביים קורין לה אאודשי אשר אצל הנחל ואדי חאניאין"¹⁰. ובהערה שם כנראה שבא לבאר את המקור שעל פיו איתר את העיר באותו מקום, וז"ל: "כשם שבעברי המקום הזה יקרא עצמון על שם העצים הקטנים שגדלו בסביבותיו כן בלשון ארמי קראו לו קסם, כי קסם בלשון ארמי מורה על עץ קטן, כמו טול קיסם, ובל"ר קיסמין".

והנה אף שהשוואת התבה"א בין השמות "קיסם"¹¹ המוזכר בלשון הת"י ו"קיסיימי" הערבי היא רעיון נאה, אך לע"ד קשה לומר שיש בכך ראייה חותכת שעל ידה נוכל לקבוע בוודאות שכאן מקומה של העיר עצמון

4. כך נרשם השם ההוא בכ"י תימני משנת התקע"ב מאת רבי משה בן יוסף הלוי ז"ל מצנעא, וכן הוא בספר התאג' הגדול שיצא לאור בירושלים בשנת תש"כ, ובצורה זו הועתק גם ע"י הרב יוסף קאפח במהדורתו.

5. וכך הודפס גם במהדורת התפסיר של "נפתלי המכונה יוסף זירינבורג" בשנת תרנ"ג בברלין, ולא ידענא מאן הוא ואי הוי בר סמכא או שמא שינה הלשון כהבנתו.

6. ואין מן הנמנע שהוא ט"ס בכ"פ, כי קשה יותר לומר שהשיבוש הוא בתפסיר מאחר ששם נכתב "מנאזל" פעמיים בזה אחר זה.

7. ויש שנתקשו בדברי הרס"ג מכיון שהבינו שלדעתו "נחל מצרים" הוא אותו "ואדי אל-עריש" הידוע לנו בשם זה בזמנינו, ולפ"ז לא היה נראה ששייך להתאים זאת עם האפשרות ש"מנזלה" היא עצמון, ועל כן הציעו פירושים אחרים לתיבה זו. אך לפי מה שיבואר בעז"ה לקמן שאין שום הכרח שהרס"ג יחלוק על הרוב המוחלט של המפרשים שכתבו ד"נחל מצרים" הוא הנילוס, שוב אין כל מניעה להבין את דבריו שעצמון היא "מנאזל" כפשוטם.

8. ובנוסח השני הנקרא אצלנו "תרגום ירושלמי" הלשון הוא "קסם".

9. במפה שב"בייבל אטלס" דפוס לייפציג מסומן "עין אל-קיסיימי" במקום שבו מצויין גם היום מעיין, והוא בין אתר העתיקות "קוצימה" לבין "ג'בל אלקוצימה" שממנו נמשך נחל צפונה ל"מוילח", וכנראה שזהו "ואדי קיסימי" הנ"ל שבתוכו נמצאת עצמון לפי התבה"א. ומציירי המפות בזמנינו קבעו את עצמון אצל חורבות קוצימה, ובעקבותם נקט גם בספר משנ"י, אך לע"ד אין זה מתאים למ"ש בתבה"א שאותה העיר היתה בתוך נחל.

10. מקום זה מסומן ב"בייבל-אטלס" הנ"ל, ועד כמה שניתן לקבוע ע"פ הרשום שם נראה שזהו אתר העתיקות "נצנה" שבנצ. 096-032, כשני ק"מ דרומית מזרחית לשוב החדש הנקרא באותו שם, כפי שניתן לראות במפה בקנה מדה 1:100,000. וזה מתאים בדיוק עם המשך דברי האד"ק שמשם ועד ואדי אובייאד ישנם 8 ק"מ, ודלא כמצויין בספר משנ"י שעצמון להאד"ק היא דרומית מערבית לנצנה, ולא ידעתי מנא ליה הא.

11. או "קסם".

עד כדי הסתמכות מוחלטת על אותו דמיון גם כשהדבר מביא לידי קולא. יתר על כן את בא להסתמך על דברי היונתן, הרי שמתרגומו בשלב הבא של הגבול שהוא "נחל מצרים" נראה דוקא שאין מסתבר כלל שקודמתה תהיה אותה "קיסיימי" שהזכיר. דהנה הוא ז"ל מפרש שהנחל הוא "נילוס דמצראי"¹², והמעין במפה יראה שהמרחק בין אזור "קוצימה" ל"זרוע דמיאט" של הנילוס¹³ הוא בסביבות 300 ק"מ¹⁴. ואם נאמר שהגבול הולך מזה לזה הרי שבכך נוצרת בליטה צרה וארוכה ביותר למערב המנשכת לרוחב כל החוף הצפוני של חצי האי סיני והמתווספת לא"י כלשון, דבר שלא מצינו לו רמז בשום מקום דרצועה נסקא באותו רוח¹⁵. ובאמת התבה"א עצמו נוקט ש"נחל מצרים" הוא "ואדי אל-עריש" ודלא כהת"י, וא"כ ממילא אין דבריו מתאימים לשיטתו ז"ל וא"א לומר שהם מבוססים עליה כי זיהוי עצמון ונחל מצרים תלויים הא בהא וכן"ל.

ובענין הצעת האד"ק שעצמון היא "אל-אודשי", ברור לע"ד שכאן הסתמך על מה שכתב בסוף ספרו שאין כוונתו כלל שיהיו דבריו נוגעים לדינא אלא להעיר את לב המעיינים בלבד. כי הרי לא הביא שום ראיה לדבריו מלבד החסבר שכותב בהערותו שבאותו מקום צמחו עצים קטנים וזהו לשון "עצמון" ו"קיסם", ובעצם אין שום טעם ברור לקבוע את עצמון דוקא שם ולא בכל מקום אחר שנמצאים בו או שהיו אצלו בעבר צמחים כאלה. ופשוט לענ"ד שלא שייך להתייחס אל השערה זו כלל כשיטה הלכתית, כי לא יתכן שבעל האד"ק התכוין שמאן דהוא יסמוך על הצעתו למעשה.

ועל כן נלע"ד שבכל מה שנוגע לחומרא לא נוכל להתעלם מפשטות לשונו של הרס"ג שעצמון היא "מנאזל", שבחלט יתכן שזו "מנזלה" המוכרת גם בימינו. ואף שלפי מה שהוכחנו מפרש"י הרי שלדעתו עצמון היא למערב חצר אדר ועכ"פ לא צפונית יותר מקדש ברנע וא"כ לא יתכן לומר שהיא "מנזלה" דהוא גבוהה הרבה יותר משניהם לכל הדיעות, אך הרי יתכן שהגאון יסבור כפי שבארנו לעיל כאפשרות אחת בשיטת הגר"א שהכיוון שבו נמצאת עצמון לא נתפרש כלל בתורה ובעינין לכך קבלה, והפניה מערבה שאחרי חצר אדר היא רק עד הקרקעה ולא יותר.

ולשיטת רש"י יש לחפש את עצמון בערך מקביל לחצר אדר ולמערבה בקרבת מקור מים כלשהוא, שהרי בגר"א ביהושע כתב שעצמון היא עיר ולא שייך שיתקיים שם ישוב אם אין להם מה לשתות. והמעין במפה יראה שאם נמשך בהנחה ש"חצר אדר" היתה בסביבת "עין אל-אחדר" במרכז

12. ובגירסה הנקראת "ירושלמי" הנוסח הוא "לנילוס מצרים".

13. שעליו נדבר בעז"ה לקמן בחיבור זה.

14. וגם להרוצים לטעון שכוונת הת"י ודעימיה לענף עתיק של הנהר שאינו קיים עוד ושהיה מגיע בעבר עד "פלוסיון", עדיין ישנו מרווח של כ- 200 ק"מ.

15. כמו שהוא אצל צד צפון כדמפורש בסוגית הגמ' בגיטין דף ז: ע"ש.

דרום סיני, ניתן למצוא שתי בארות בשם "ביר אמליח" ו"ביר סדרי" שיכולות להתאים לתיאור זה¹⁶. כמו כן מעט יותר צפונה קיימים עוד מספר מעינות ובארות שג"כ הינם בתחום האפשרי, כי הם עדיין דרומית לקו המקביל לקדש ברנע. ובמפה שב "בייבל - אטלס" הוצאת לייפציג מצויין שם באותו אזור¹⁷ אתר עתיק בשם "סרבוט אל - קדם", ואין מן הנמנע שהוא "קסם" המובא בתרגום ירושלמי כביאור ל"עצמון".

16. אם כי שניהם צפוניים במקצת מהמעין הנזכר, ויתכן שהישוב בחצר אדר היה צפונית למקור המים שלו וזה שבעצמון דרומית לבאר שבקרבתו כך שהערים היו בערך מקבילות.
17. קשה להבחין בדיוק אצל איזה מקור מים נמצא הסימון.

פרק כ'

נחל מצרים

כתיב באלה מסעי: "ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאתיו הימה", וכבר הבאנו את דברי רש"י שם שמעצמון והלאה נתקצר המצר ונסב לצפון¹ ובא לו לנחל מצרים ומשם אל הים הגדול. והתבה"א והאד"ק נקטו שניהם בפשיטות ש"נחל מצרים" הוא הואדי הגדול בעל הפיצולים המרובים הנקרא "אל-עריש" שקצהו בים התיכון סמוך לישוב הנקרא באותו שם, וששרשיו מגיעים עד עמוק לתוך דרום חצי האי סיני. הסיבה שהביאום לכך היא פשוטה, כי נחל זה ממוקם בסמוך לאתרים שהוצעו על ידם כ"עצמון", וא"כ זו היא האפשרות הסבירה ביותר מבחינתם.

וכך הוא המשך הגבול לפי דעתם: להתבה"א עבר הגבול דרך איזו שהיא נקודה לא ידועה ב"ואדי קיסיימי", ומשם הלך בקו ישר מערבה² ומתאחד עם נחל ואדי אובייאד³, וממקום התאחדותם נסב הגבול ופנה מערבה מהלך שאין לו כל רמז בתורה) בתוך ואדי אובייאד המתגלגל והולך 46 קילומטר ונופל לנחל מצרים הוא שיחור מצרים שהערביים קורין לו עריש מסר ובתוך נחל מצרים הגבול הולך מרחק 20 קילומטר צפונה ויורד לים הגדול⁴. ולשני הפירושים אין מובן מהיכי תיתי לקבוע את מקום מפגש הגבול עם "ואדי אל-עריש דוקא באותן נקודות שבחרו ולא בכל אתר אחר לאורכו שהרי לתרווייהו אין המצר מגיע לקצה נחל מצרים אלא נכנס באמצעו.

והתבה"א והאד"ק הביאו כסמך לשיטתם את תרגום הירושלמי⁵ ג בתפסיר שלו "ויסתדיר מן מנאזל אלא ואד אלעריש", וכן את דברי הרדב"ז⁶ שנחל מצרים הוא ואד אל עריש ומי שאומר נחל מצרים הוא נילוס טועה הוא. ומיהו באמת מצינו בדברי הרבה מן הראשונים וגדולי המפרשים שנקטו להדיא דנחל מצרים הוא נילוס, וכד נדייק שפיר נראה שאין בין הקדמונים גם אחד שיחא מוכח מדבריו שיחלוק עליהם. ואלה הם אותם מרבתינו ז"ל שראינו שכתבו דבר זה במפורש:

1. כך פירושו הלבוש והט"ז והמהרש"ל.
2. דבר שאינו מתאים לדברי רש"י שמיד אחרי עצמון נתקצר המצר וכן"ל, "וכמהלך ו' שעות כבר מתחיל 'ואדי אלעריש'... ולהאד"ק עלה הגבול מ"אל-אאודשי" - 8 קילומטר בנחל חאניאין (הוא ככל הנראה אותו ערוץ הנקרא בימינו "נצנה").
3. בזמנינו רק החלק הפונה מזרחה נקרא "נחל לבן" שבערבית הוא "אובייאד" או "אביאט", ואילו הקטע הפונה למערב הוא "ואדי אל-אזרק שמשנה את שמו בהמשך ל"ואדי אל-מחשיב" וגם ל"ואדי חרידין" קודם שמגיע ל"ואדי אל-עריש".
4. בפירושו על הרמב"ם פ"א מהל' תרומות ה"ז ובתשובה ב"א ר"י.

- א. בתרגום יונתן באלה מסעי⁵ כתב: "ויקיף תחומא מקיסם לנילוס דמצראי"⁶.
- ב. בתרגום דברי הימים המיוחס לאמורא רב יוסף⁷ אי: "מן מעלנא דאנטוכיה עד נילוס דמצרים".
- ג. ברש"י ביהושע⁸ כתב: "מן השיחור - הוא נילוס הוא נחל מצרים הוא סמוך לתחום מקצוע דרומית מערבית של א"י כמו שאמר באלה מסעי".
- ד. בתוס' במס' ערכין⁹ כתבו: "ונילוס מפסיק בין מצרים ובין ארץ ישראל".
- ה. הרוקח בפירושו לאלה מסעי¹⁰ כתב: "ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים - הוא נילוס".
- ו. רבינו מיוחס בפירושו לאלה מסעי¹¹ כתב: "נחלה מצרים - זה נילוס שהוא מהלך צפונה של מצרי".
- ז. הרד"ק ביהושע¹² כתב: "מן השיחור - הוא נילוס נחל מצרים והוא למקצוע דרומית מערבית של "ארץ ישראל".
- ח. הר"ש סיריליאנו על ירושלמי שביעית¹³ חוזר מספר פעמים על כך שנחל מצרים הוא הנילוס ומביא את התרגום ירושלמי ורש"י שפירשו כן.
- ט. הגר"א בפירושו ליהושע¹⁴: כתב: "שהנחל היה הולך ממצרים עד ארץ ישראל והוא הנילוס".
- י. בציור הגבולות המודפס ברא"ם על פרשת אלה מסעי רשום: "נחל מצרי הוא נילוס", ואף שבלבוש האורה שם כתב "אומר אני שהצורה הנדפסת בפנים המזרחי אינה צורה שצייר חרב ז"ל בעצמו ושום תלמיד טועה הגיה ובדה מלבדו", אך בשו"ת הרדב"ז¹⁵ הבין שהדברים נכתבו ע"י הרא"ם גופיה ע"ש.
- יא. המהריק"ש בספר ערך לחם¹⁶ מביא את דברי הרמב"ם

5. פל"ד ה' על הפסוק ו"נסב הגבול מעצמון נחלה מצרים.

6. ובתרגום ירושלמי הגירסה הוא "לנילוס מצרים".

7. דה"ב פ"ז ח' על הפסוק "מלבוא חמת עד נחל מצרים".

8. פי"ג ג' על הפסוק "מן השיחור אשר על פני מצרים".

9. דף טו. ד"ה כשם.

10. שם.

11. שם.

12. שם.

13. פ"ו מ"א.

14. פט"ו ד'.

15. ב' אלפים ר"ו.

16. א"ה סי' קכ"ח.

בפ"ה מהל' מלכים "מותר לשכון בכל הארצות חוץ מארץ מצרים מן הים הגדול ועד ים המערב ת' פרסה על ת' פרסה כנגד ארץ כו"ש וכנגד המדבר הכל אסור לדור שם בה ונא אמון הוא בכלל האיסור", וכתב על כך וז"ל: ונר' מדבריו שסובר שנהר נילוס מפסיק בין ארץ מצרים האסורה ובין ארץ פלשתי' אל קהר"א העיר הידועה מארץ פלשתים וכן דעת רש"י והתוספו' ורוב הפוסקים שראיתי דבריהם שנחל מצרים האמור בתורה בפ' ואלה מסעי הוא נילוס¹⁷. ובספר משנ"י¹⁸ רוצה לומר שדעת האבן עזרא ורבינו בחי"ן¹⁹ והאברבנאל²⁰ היא לא כן, כי הם ז"ל כתבו שנחל מצרים איננו היאור. אך באמת נראה שאין שום סתירה להנ"ל מדבריהם, כי לע"ד גם מרש"י משמע שאין נקרא בשם "היאור" כי אם החלק העקרי של נהר הנילוס²¹ קודם שמתפצל לזרועותיו העיקריות וענפיו המרובים²².

דהנה בפרשת מקץ²³ על הפסוק "והנה עמד על היאר", כתב רש"י: "על היאור - כל שאר נהרות אינם קרוין יאורים חוץ מנילוס מפני שכל הארץ עשוין יאורים ואורים בידי אדם ונילוס עולה בתוכם ומשקה אותם". והרמב"ן שם הקשה עליו דהא מצינו גם אצל החדקל שנקרא יאור, כדכתיב²⁴: "ואני הייתי על יד הנהר הגדול הוא חידקל ואשא את עיני וארא והנה איש אחד לבוש בדים" וגו', ואח"כ נאמר שם²⁵: "ויאמר לאיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאר". ותירץ המהר"ל בגור אריה דכוונת רש"י דאף שבדאי כל נהר נקרא גם בשם יאור על שם החפירה שהוא נמצא בתוכה, אך אין עיקר חשיבותו בכך) אלא במים הזורמים בו. ודוקא הנילוס המתחלק להרבה תעלות קטנות העשויות בידי אדם ע"ש דה"נ אם נבראו בידי שמים) שאין שייך בהם אלא לשון "יאור" ולא נהר, נקרא על שמם "היאור" בה"ה הידיעה.

וא"כ הרי שכשמשמשים בשם "היאור" הכוונה לאותו חלק תחתון של הנילוס שאכן משקה את כל אותם חפירות קטנות, ולא אחרי שכבר נתפרד והיה לכמה ראשים שאין שייך בהם אלא לשון "יאור" סתם. ומאידך

17. וע"ע בסוף חיבורנו שם נביא בעז"ה את תשובתו של הגאון מוהר"ר אליהו ישראל זצ"ל אבד"ק אלקאהרא והמדינה ששם מאריך לבסס שיטה זו שנחל מצרים הוא הנילוס.

18. על שביעית שם.

19. באלה מסעי שם.

20. בבראשית סוף פט"ו.

21. הנמשך אלפי קילומטרים והעולה למצרים מסודן וחוצה את הארץ מדרום לצפון ומגיע בצורתו הרחבה בערך עד קהיר.

22. בכמין צורת

מניפה במה שנקרא מימי היוונים "הדלתא של הנילוס".

23. בראשית פמ"א א'.

24. דניאל פ"ד ה'.

25. פי"ב ו'.

נראה שמה שכתבו כל הראשונים והמפרשים הנזכרים לעיל שנחל מצרים המוזכר אצל גבולות א"י הוא הנילוס, באמת אין כוונתם לאותו "היאור" העיקרי אלא לאחת ההסתעפויות ההולכות לאורך הרוח הצפונית של מצרים ממערב למזרח²⁶. דהנה רש"י באלה מסעי²⁷ כתב וז"ל: "וכשיצאו ישראל ממצרים אם רצה המקום לקרב את כניסתם לארץ היה מעבירים את הנילוס לצד צפון ובאין לארץ ישראל", הרי שה"נילוס" שהפריד בין מקום מושבם לאה"ק היה בצפון מצרים ולא במזרחו, וזה יתכן רק אם הוא אחד הפיצולים של הנהר ולא עיקרו. וכן נראה מלשון רבינו מיוחס שהזכרנו "זה נילוס שהוא מהלך צפונה של מצרי", שהרי החלק התחתון של הנהר אינו נע לאורך אותו רוח כי אם מהדרום לצפון. וגם מן הסברא נראה דלשיטת רבותינו הנ"ל צריך לומר דנחל מצרים בתחומי א"י הוא ענף מן הנילוס והגבול פגע בקצהו וממשיך עמו, כי אי הוי כוונתם לבסיסו הגדול שוב יקשה האידך נוכל לדעת באיזה מקום לאורך המשכו העצום פגע המצר כי בתורה לא מצינו רמז לזה²⁸.

ובספר "אבן ספיר"²⁹ הביא ג"כ כמה ראיות שלא יתכן שנחל מצרים הוא עיקר הנילוס, כדלהלן:

א. אם הגבול הולך מעצמון לשם "לא היה צריך הכתוב לכתוב לאמר ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים אלא והיו תוצאותיו או יעבור נחלה מצרים כי מעצמון הלך הרצועה במשור עד הנילוס ראה במפת הארץ אך ראש ים סוף אשר עברו בני ישראל החרבה מפסיק ביניהם והיל"ל ונסב ים סוף והיו תוצאותיו נחלה מצרים".

ב. אם נחל מצרים הוא עיקר הנילוס שתמיד זורמים בו מים רבים, "למה שינה כאן לכתוב נחל וכן בכל מקום שזוכר זה הגבול קוראהו נחל ולא נהר".

ג. בספר יהושע³⁰ כשמזכיר את ערי הגבול שהיו אצל נחלת יהודה כתיב: "אשדוד בנותיה וחצרית עזה בנותיה וחצרית עד נחל מצרים", ואי הוי הכוונה לנהר הגדול הרחוק הרבה מערבה א"כ "עוד עירות רבות ומדינות גדולות היו לו למנות? רבים וגדולים מאלה ובפרט העיר אלקאהרה או עיר הקדומה אשר עמדה שם בשמה? כי השטח הזה אשר מעזה לבולאק הנז' יותר "גדול כפלים מכל ארץ פלשתים ושבעה עממים".

ד. אם נאמר שעיקר הנחל מבדיל בין ארץ ישראל למצרים ולפ"ז

26. או איפכא.

27. פל"ד ג'.

28. רק שהוא יותר צפונה מעצמון לפי רש"י.

29. להנוסע הרב יעקב ספיר שהיה בזמן ר"י שווארץ בעל התבה"א.

30. פט"ז מ"ז.

ע"כ ישבו אבותינו בגלותם מעבר לנילוס מערבה, הרי שכשנאלו ויצאו משם ללכת דרך ים סוף הוצרכו לעבור גם את הנילוס. "ואיך עברו בלילה ההוא את היאור? אם בספינות הקטנות? אם את כל ספינות ארץ מצרים יאסף להם ומצא להם? ואם נעשה להם נס ועברו ברגל? איך העלם יעלים התורה גם הנס הגדול הזה?"³¹

ומשום כך מסיק, וז"ל: "לכן נ"ל שגם אלה אשר יפרשו נחל מצרים הוא השיחור נילוס גם הם לא יחשבו על היאור נילוס שבתוך ארץ מצרים כמו אלקאהרה כי בפירוש אמר הראב"ע כי השיחור איננו היאור רק יפרשוהו על לשון היאור הקטן הנופל בים דימיאט אשר הוא במזרח כפת ארץ מצרים וכו' ובמקום שנופל בים נקרא שיחור (היאור נקרא בערבי ניל שהוא תכליית כנ"ל. כי שם מימיו יותר שחורים שנכנס בים ברעם וזעף ויתגעשו מימיו עכורים ודלוחים וזה שאמר מן השיחור. איזה שיחור? אשר על פני מזרח מצרים לא לשון המערבי הנופל בים הלאה אצל ראשיד וכו' ולפי זה יהי גבול א"י מזה סוף הנילוס אשר אצל דימיאט צפונה אבל לא כל אורך הנילוס שבתוך הארץ. ונרויח בזה קרן אחת קטנה במצחה של מצרים מזרחה להכניסה בגבול א"י בהמשך קו המדה מעצמון עד הראש הזה של השיחור"³².

והנה באמת לע"ד יש לדחות כל ראיותיו, ואי משום הא לא היה שייך להחליט שנחל מצרים אינו עיקר הנילוס. דמה שטען שאם כן הלך הגבול מעצמון ישר מערבה בלא נסיבה, לא ידעתי מנא ליה לקבוע כל כך בוודאות היכן היא עצמון ושהמקום בנהר הגדול שבו פוגע הגבול הוא בדיוק מול העיר הנזכרת³³.

ומה שכתב ש"בכל מקום שזוכר זה הנחל קוראהו נחל ולא נהר", הנה בבראשית³⁴ כתיב: "ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת". ואף דשם מבואר דאותם גבולות. כוללים גם את הקיני והקניזי והקדמוני ולא רק הז' עממין שבתחומי אלה מסעי, אך בנוגע ל"נהר מצרים" תרגם יונתן גם שם "מנילוס במצרים" והיינו שבמקצוע דרומית מערבית לא יחול כל שינוי לעת"ל. וא"כ

31. וע"ש שהקשה עוד על עצם השיטה שנחל מצרים הוא הנילוס, "שבכל הימים והזמנים והלשונות קראו ויקראו לא"י פלישתני עד זה הנחל הוואדי [אל-עריש] ומשם והלאה יקראו אל מצר". אך ברור שאין בטענה כזאת לדחות דבריהם של כל הראשונים והמפרשים שכתבו כן, כי מלבד מה שלא נוכל לדעת אם אכן מציאות זו שקבע היתה נכונה גם לפני אלפי שנים בזמן מתן תורה, אך בכלל אין שום הכרח שיהיו גבולות הקדושה לזיים באותם המוסכמים ע"י האומות.

32. ראה במפת הארץ.

33. ומה שכתב "והיל"ל ונסב ים סוף והיו תוצאותיו נחלה מצרים" אינו ברור, כי אם ר"ל שאז יהיה המובן שהגבול עולה למעלה ומקיף מעל ראש ים סוף וחוזר למטה והולך לנחל מצרים י"ל דאה"נ דכל זה בכלל מה שכתוב "ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים" דהכוונה שהולך מזה לזה ומסבב את כל מה שחוצץ בדרכו.

34. פט"ו י"ח.

הרי שלשיתו אכן מצאנו שנחל זה נקרא גם "נהר", ונפלה לה כל הראיה. ומה שהקשה שביהושע דכתיב "עזה בנותיה וחצריה עד נחל מצרים" הו"ל למנקט "רבים וגדולים מאלה ובפרט העיר אלקאהרה או עיר קדומה אשר עמדה שם בשמה", הנה מלבד שלא ידעתי מהיכן הפשיטות הזאת שהיו שם עיירות מיושבות בזמן כיבוש הארץ, אך אפי' לדבריו הרי יתכן שמקומות כאלה אינם חשובים בפני עצמם והם בטלים לעזה והיו בכלל "בנותיה וחצריה". ומה שטען שאם ישבו ישראל במערב הנילוס האידן עברו אותו בזמן יציאת מצרים בלי נס, הנה כבר עמד על כך הרדב"ז ז"ל³⁵ ותירץ הקושיה, וז"ל: "דע כי בזמן שעברו ישראל שהוא בט"ו בניסן כבר גלו הגשמים אשר היו בצד הדרום כי תגבורת המים הוא מצד הגשמים אשר שם עד שיש מקומות שעוברין אותו ברגל כפי רוחב המקום שמתפשטין שם המים ועברו ברגל ולא הוצרך הכתוב להזכיר זה כיון שאין בו נס ולא שינוי ממנהגו של עולם". אך לע"ד גם לולי דבריו ז"ל אין בקושיה כזו כדי להסיק מסקנות, דוכי תמיהה גדולה היא לומר שהיו במצרים גשרים באיזה מקומות ושדירי הארץ היו חוצים את הנהר לפעמים לא רק ע"י ספינות.

אבל מה שרוצה להציע שהגבול עובר דרך ענף הנילוס הנשפך אל הים בסביבות העיר "דמיאט"³⁶, נלע"ד שקרובים דברים אלה להיות אמת. דז"ל הכו"פ³⁷: "דע שכפתור הוא דמייט הוא אל סוף גבול הארץ הדרומי כמו אנטוכיא אל סוף גבול הארץ "והוא כשני ימים", וכוונתו שדמייט הוא סמוכה למצר דרום ומעבר לו בחו"ל כמו שאנטוכיא היא בצפון וכפי שביאר שם קודם לכן. ומה שכתב "והוא כשני ימים", נראה לע"ד פשוט דר"ל שרוחב ארץ כפתור שהיא דמייט משתרעת מהנחל ולמערב עד שיעור מהלך כיומיים³⁸. אלא דיש להקשות דלכאורה הכו"פ סותר עצמו, דלעיל כתב וז"ל: "הרי שנחל מצרים הוא מקצוע מערבית דרומית לארץ ישראל וזה הנחל הוא השיחור וכן פי' רש"י ז"ל ואיננו היאור וכו'. וכן תרגם רבינו סעדיה גאון בתפסיר ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה ויסתדיר מן מאזל אלי ואד אל עריש ויכון כרוגה אלי אל בחר, ובלכתך מעזה למצרים תמצא לכמו שלשה ימים או פחות מזה תחתוך סמוך לכניסתו לים כמטחוי קשת ותלך, וכן קורין לו העם היום ואד אל עריש כלומר נחל סכות ומסתברא שהוא סוכה שנאמר עליו ובהר שמיר ויתיר ושוכה וכו'. ודע כי ההרים למזרח סמוכים לים באלף אמה במקום ההוא ועוד היום מקובל אצל הכל שמה

35. בשו"ת ב' אלפים ר"ו.

36. היינו המזרחית מבין שתי הזרועות העיקריות שנותרו בזמנינו, ובעת שערך רבי בנימין מטודלא את מסעותיו לפני כ-800 שנה עדיין היו ארבע כפי שתואר במפורט על ידו, ויש שטוענים שבעבר הרחוק היו שבע.

37. פי"א.

38. והעיר "דמיאט" של ימינו המסומנת במפות בצד המזרחי של השפך, כנראה שנקראת ע"ש דמייט העתיקה שהיתה באידן גיסא.

שמפסיק בין ארץ כנען שקורין לו בלד אל שיאם ובין ארץ מצרים הוא זה הנחל". הרי משמע דהכו"פ מפרש דנחל מצרים הוא "ואדי אל-עריש" הרחוק מאד משפך הנילוס, ואיך יתכן ש"דמייט הוא אל סוף גבול הארץ הדרומי כמו אנטוכיא אל סוף גבול הארץ³⁹" בשעה שמבואר בדבריו באותו פרק שהמצר הצפוני עובר ממש בין הר ההר לאנטוכיא וכדהבאנו לעיל. אך באמת נלע"ד דלא יתכן לומר שהכו"פ סובר שנחל מצרים הוא הואדי המכונה בימינו "אל- עריש", וזאת מכמה טעמים⁴⁰:

א. מדהביא את פרש"י ש"זה הנחל הוא השיחור" בחדא מחתא עם תרגום הרס"ג נראה שסובר שאינם חולקים אהדדי, והרי מפורש ברש"י ביהושע⁴¹ "מן השיחור - הוא נילוס הוא נחל מצרים הוא סמוך לתחום מקצוע דרומית מערבית של א"י".

ב. מה שכתב "ובלכתך מעזה למצרים תמצא לכומו שלשה ימים או פחות מזה תחתוך סמוך לכניסתו לים כמטחוי קשת ותלך" לכאורה אין לו שום מובן אם נאמר שכוונתו שהואדי הנזכר הוא נחל מצרים, כי מדוע צריך לחצותו במרחק מה מקצה שפכו ולאיזה מקום צריך ללכת משם.

ג. המעיין במפה יראה שההרים שעליהם דבר שהם מתחילים כאלף אמה למזרח הים, הינם מסומנים כקו צר ההולך לאורך ואדי אל-עריש על שפתו המערבי. ומכיון שכתב "ומסתברא שהוא שוכה שנאמר עליו ובהר שמיר ויתיר ושוכה" והיינו שהם בכלל ערי הגבול שהיו בנחלת יהודה באזור ההרים⁴², ע"כ שהמצר לא עבר בתוך אותו נחל כי אז יהיו הגבעות ההם מחוץ לתחום.

ד. בכו"פ באותו פרק כתב עוד, וז"ל: "וכן כונו בזה באמרם ז"ל מסכת מגלה ולמה נקרא שמה טבריה שיושבת בטבורה של ארץ ישראל שהרי מטבריה אל דן כמו יום אחד ומטבריה אל באר שבע כארבעה ימים. עכו מכוון כנגד טבריה זה במזרח וזה במערב ביניהם כמו יום אחד, ואינו הפרש מורגש במה שיש מעכו לנחל מצרים ובין מה שיש מעכו והר ההר דרך שפת הים". ונראה דכוונתו פשוטה, דמה שכתבו חז"ל שטבריה יושבת באמצעה של ארץ ישראל ע"כ שאין הדבר נמדד בצד שבו נמצאת עיר זו דהיינו אצל מצר מזרח, כי מטבריה ועד דן שהוא בקצה הצפון שם אינו אלא יום אחד ואילו ממנה ועד שאר שבע שהוא הישוב המזרחי דרומי ביותר ישנם כארבעה ימים. אלא דר"ל שטבריה שהיא במזרח מכוונת בערך כנגד

39. הצפוני.

40. מלבד דבריו המפורשים הנ"ל ש"דמייט" הוא סמוך לגבול הדרומי.

41. פי"ג ג'.

42. כמבואר ביהושע פט"ו מ"ח.

עכו שבמערב, וזו השניה ממוקמת בקרבת אמצע אורך א"י כי אין הפרש מורגש בין כמות הדרך שמעכו לחר החר בצפון לבין מה שממנה ועד נחל מצרים בדרום "דרך שפת הים". והנה המודד לאורך החוף מעכו לחר החר שהוא לדעת הכו"פ "ג'בל אל-אקרע"⁴³ כפי שכתב להדיא באותו פרק, יראה שמרחק זה גדול בהרבה ממה שבין אותה עיר לואדי אל עריש עד שלא שייך לומר שאין הפרש מורגש בין זה לזה. ודוקא אם נאמר שנחל מצרים הוא הנילוס או זרוע ממנו וכדעת הראשונים והמפרשים שהבאנו וכמשמעות דברי עצמו ש"דמייט" הוא סמוך לגבול יתיישב הדבר היטב, כי באמת אין הבדל גדול בין מה שמעכו לקצה הצפון להנמצא ממנה ועד מקצוע דרום. ה. עוד מצינו בכו"פ באותו פרק, וז"ל: "מאשדוד לאשקלון לדרום כארבע שעות וכו'", מאשקלון לעזה לדרום כשלוש שעות, מעזה לדרום כשתי שעות יש עיר ושמה דרום וקצת קורין לה דרון וכו', משם אל מצרים כשתי שעות וקורין לו רפאח וכו', מעזה לעזקה כמו יום וקורין לו זעקה, מעזקה לנחל מצרים לסוף הדרום כשני ימים". ובשו"ת משנ"י⁴⁴ ציין המרחקים שבין כל המקומות הללו במידות זמנינו⁴⁵, וכתב על כך ששיעורים אלה קרובים אל המציאות⁴⁶. והנה מפורש בדברי הכו"פ הנ"ל שמעזקה לנחל מצרים כב' ימים, וא"כ בהכרח שהמרחק ביניהם הוא הרבה יותר ממה שבין עזה לעזקה שאינו אלא יום אחד⁴⁷. אבל במשנ"י שם כתב שהמרחק בין עזה לעזקה הוא כ-60 ק"מ, ואילו מעזקה לאל-עריש הוא כ-20 ק"מ בלבד⁴⁸, ולפ"ז ע"כ שואדי זה אינו נחל מצרים. ובמשנ"י הרגיש בהוכחה זו ומנסה לדחותה כדלהלן: "צ"ל כיון ששם הדרך קשה מאד, שבכל שטח עזקה יש מדבריות חול עמוק, עד שהליכת 20 ק"מ שם לוקחת ב' ימים". ולע"ד אין זה מספיק כלל, כי איך יתכן שדרך של 20 ק"מ שבמקום אחר לוקח רק כשלוש שעות נמשך כאן יומיים תמימים, כך שביום שלם אין הולכים באותו אזור אלא כ-10 ק"מ בלבד.

43. שבגבול שבין המדינות סוריה וטורקיה.

44. ח"א סי' מ"ו.

45. וכגון מאשקלון לעזה שהוא כשלוש שעות לפי מ"ש הכו"פ, שמספר הקילומטרים הוא 20, ומעזה לעזקה שלוקח יום אחד הוא הדרך כ-60 ק"מ.

46. וע"ש שמנסה להוכיח שהוא ז"ל לא דייק בכל שיעורי השעות, ולע"ד אין שום הכרח לומר כן כי ברור שזמן ההליכה תלוי בהרבה גורמים ולמשל בפיתולי הדרך שהיו רגילים לילך בו ואם הוא חלק או שצומחים בו קוצים וצמחים אחרים ואם מפוזרים בתוכו עצים ואבנים ושאר מכשולים וכדו'.

47. אך לאו דוקא פי שנים בדקדוק; כי הענין תלוי בנסיבות שונות וכו"ל.

48. לא ידעתי המקור לקביעת עזקה באותו מקום, ואולי יש לכך מסורת או סמך אחר.

ו. בכו"פ כתב ש"הר החר" המוזכר בתורה כמקצוע צפונית מערבית של א"י הוא "ג'בל אלאקרע"⁴⁹, ולהלן מסיק וז"ל: "ואם תדקדק במה שיש מהר החר עד נחל מצרים תמצא היום ארבע מאות פרסה אלא שתעשה הפרסה משני מילין", והיינו שבסך הכל המרחק ביניהם לדבריו שמונה מאות מיל. והנה המודד במפה בקו אוירי מג'בל אל-אקרה עד פי ואדי אל-עריש יראה שיש ביניהם כ- 575 ק"מ בלבד, וגם אם נעשה המשיחה לפי פיתולי החוף הרי שהמרווח מזה לזה אינו אלא כ- 620 ק"מ. וכשנחלקם ל- 800 כדי לגלות את גודל המיל להכו"פ נמצא שאין הוא עולה על כ- 718.75 עד 775 מטר, וא"כ אגודל הינו רק 1.49 או 1.61 ס"מ מידה הנראית בלתי אפשרית וגם אינה מתאימה כלל לשום שיטה במהות המיל והאגודל ואפי' לזו המקטינה ביותר⁵⁰, ובודאי שאין זה כמו אותה הנקראת בימינו "מדת הגר"ח נאה" שלפיה המיל הוא 960 מטר.

ומאידך המרחק מההר הנזכר ל"שפך דמיאט" לאורך החוף הוא כ- 855 ק"מ, ואחד מתוך 800 ממשך זה דהיינו מיל להכו"פ הוא 1,068.75 מטר. ומציאות זו קרובה לשתי השיטות העיקריות הנהוגות בימינו בקביעת שיעורי האורך⁵¹ שלהראשונה מיל הוא 960 מטר כנ"ל ולהשניה 1,152 מטר, והמספר הנזכר עומד ביניהן.

ויש להעיר שמתרגום הרס"ג ד"נחל מצרים" היינו "ואד אלעריש" ליכא כלל ראייה שכוונתו למקום הנקרא כך בימינו, כי בספר אד"ק כתב וז"ל: "עריש בערבי זה שיחור בלשון עברי בחלוף אות ח' לאות ע' ובשנוי מקום האותיות, עריש-מסר זה שיחור מצרים וכו'. גם הרב בעל כפתור ופרח כתב שנחל מצרים הוא עריש מסר. אולם מה שהוסיף וכתב שהנחל הזה נקראה בערבי ואדי אל עריש כלומר נחל סוכות יען ממנו והלאה אין ערים בנויות רק ערביים יושבים בסכות, דבריו אלה אינם נכונים אבל העיקר והנכון כמו שכתבתי כי עריש בערבי הוא שיחור בעברי כידוע לכל מבין לשונות עברי וערבי", עכ"ל.

ובירושלמי שביעית⁵² אי' בזה"ל: "ר' סימון ורבי אבהו הוון יתיבון אמרי הא כתיב וילכוד יהודה את עזה ואת גבולה. ליתי עזה. את אשקלון ואת גבולה ליתי אשקלון. מעתה ההן נחל מצרים ליתי נחל מצרים". ופירשו הפ"מ והגר"א, דר' סימון ורבי אבהו ישבו והקשו זה לזה אמאי לא החזיקו

49. שבאזור הגבול שבין שתי המדינות סוריה וטורקיה.

50. והסוברת ששיעור מיל 888 מטר ואגודל 1.85 ס"מ ושגם על כך כבר תמהו שדבר זה לא יתכן במציאות, עיין בספר מדות ושיעורי תורה.

51. המכונים "הגר"ח נאה" ו"החזו"א".

52. פ"ו ה"א דף טז.

חז"ל שעזה ואשקלון חייבין במעשרות⁵³ והא כתיב וילכוד יהודה וגו' וא"כ ש"מ שהיו בחלקו בא"י. וע"ז משני ליתי עזה וליתי אשקלון, כלומר דהערים הקרויות כן בימינו אינם אותן האמורות בכתובים. ועל מסקנת הגמ' "מעתה ההן נחל מצרים ליתי נחל מצרים", כתב הפ"מ: "תאמר ג"כ על נחל מצרים דליתיה להאי נחל מצרים שהזכיר בכתוב". ונראה לע"ד דאין כוונתו בלשון תמיהה ושהיא דחיה להאמור לעיל, דאז תשאר קושית האמוראים על דין עזה ואשקלון ללא תשובה. אלא ר"ל דמעתה שנתחדש לנו שיש תרי עזה ושני אשקלון א"כ ה"נ דיש לנו לחוש ולומר שגם נחל מצרים שבתורה הוא אחר, ונצטרך לחשב לחומרא שהגבול הוא רחוק יותר מהאתר הנקרא כן בימינו⁵⁴.

וא"כ מכיון שלפי האד"ק "עריש-מסר" הוא רק תרגום של "שיחור מצרים", יתכן שהרס"ג לא התכוון בכלל לקבוע את מקום נחל מצרים אלא רק לתרגם את המילים הכתובות בתורה. ולעולם יסבור כדברי הת"י ורש"י ושאר המפרשים ששיחור הוא הנילוס והאי ניהו מקצוע דרום מערב של א"י⁵⁵, והואדי שנקרא בדורות האחרונים "אל-עריש" הוא אותו שעליו אמרו בירושלמי "ליתי נחל מצרים"⁵⁶. ומיהו בכו"פ לכאורה אי אפשר לפרש כן, שהרי כתב שהביאור של "ואד אל עריש" הוא "נחל סכות" ולא שהוא תרגום של "שיחור", וגם שבסוף דבריו מסיים "ועוד היום מקובל אצל הכל שמה שמפסיק בין ארץ כנען שקורין לו בלד אל שיאם ובין ארץ מצרים הוא זה הנחל", ומרהיטות דבריו מבואר שמדבר על ואדי אל-עריש. אך מפני חומר הראיות שהבאנו לעיל שמהכו"פ עצמו מוכח שהגבול מגיע הרבה מעבר לואדי זה, נראה ליישב גם את מ"ש כאן באופן שיעלה בקנה אחד עם דברי שאר הראשונים והמפרשים.

והיינו דמה שאמר "זה הנחל הוא השיחור וכן פי' רש"י ז"ל ואיננו היאור וכו' וכן תרגם רבינו סעדיה גאון בתפסיר וכו'" הוא כפי שבארנו בדעת האבן עזרא ורבינו בחיי והארבנאל, דנחל מצרים הוא ענף מהנילוס ולא עיקר הנהר ואחא קאמר דבזה מסכימים רש"י והרס"ג. ועל כך ממשיך ואומר "ובלכתך מעזה למצרים תמצא לכמו שלשה ימים או פחות מזה", וכוונתו בזה להתפצלות המזרחית של הנילוס שהוא הרבה מעבר לואדי אל-עריש כדמוכח מדכתב על שיעור של כ-60 ק"מ שהוא מהלך יום אחד, וכמבואר גם ממה שכתב לחלן שדמייט נמצא סמוך אל גבול דרום. ואח"כ מביא ראיה שענף זה הוא המפסיק בין א"י למצרים, וזאת שהרי בזמנינו

53. ע"ש בסוגיא.

54. ועיין בשו"ת מהרי"ט ח"א סי' מ"ז ובאד"ק עמ' צ"ד שפירשו הירושלמי באופנים אחרים.

55. וכן נראה מדתרגם דעצמון היא מנאל שלכאורה היינו מנזלה וכדהבאנו לעיל, וזה מתאים רק אם נפרש דבריו כאן כנ"ל ודו"ק.

56. וכינוהו כן אחרי שעבר הגבול לאותו מקום.

נחשב "ואדי אל-עריש" המבדיל ביניהם, וע"כ שאין כן האמת כדלהלן אלא שהדבר נתגלגל מחמת שיש דרך המקשרת בין שני הנחלים. וזה מ"ש "תחתוך סמוך לכניסתו לים כמטחוי קשת ותלך, וכן קורין לו העם היום ואד אל עריש" שהם לכאורה דברים סתומים, אלא ר"ל שבמרחק לא רב מקצה שפך דמיאט תמצא דרך ותלך בו מזרחה עד שתגיע לאותו נחל שהעם קורין לו היום ואדי אל-עריש⁵⁷.

וההוכחה שואדי זה אינו נחל מצרים דקרא הוא משום ש"עריש" פירושו סכות "ומסתברא שהוא שוכה שנאמר עליו ובהר שמיר ויתיר ושוכה וכו'", והיינו שבפסוק ביהושע מבואר שעיר זו היתה בחר בתוך נחלת יהודה. וכפי שכתבנו לעיל נראה במפה שההרים שבאותו אזור נמצאים דוקא על שפת הנחל המערבי, ואם כן ע"כ שהואדי לא מפסיק בין א"י לחו"ל כי א"כ איך יתכן ש"שוכה" היתה מערי הגבול שמבפנים. ועל זה מסיים "ועד היום מקובל אצל הכל שמה שמפסיק בין ארץ כנען שקורין לו בלד אל שיאם ובין ארץ מצרים הוא זה הנחל", וכוונתו דמכיון שדבר זה השגור בפייהם ודאי שאינו נכון צ"ל שהוא השתלשלות דברים הבאה מחמת אותו דרך המתחילה אצל נחל מצרים האמיתי "כמטחוי קשת" מקצהו והולכת ל"ואדי אל עריש"⁵⁸. וברור שיש מקום גדול לדון בפירוש זה שכתבנו בדעת הכו"פ, אך לע"ד לאור התמיהות הנראות לכאורה בדבריו והמתקיימות על פי דרכנו אפשר לומר שביאור זה אינו מופרך לגמרי, כך שלא נוכל להחליט בוודאות שהוא ז"ל חולק על דברי שאר הראשונים והמפרשים שקבעו שנחל מצרים הוא הנילוס או זרוע ממנו.

והנה מצינו לאחד מגדולי הפוסקים הוא ניהו הרדב"ז ז"ל שאכן נראה מדבריו שסובר ש"ואדי אל-עריש" הנוכחי היינו נחל מצרים, אך המעיין שם יראה שתולה עצמו בין היתר גם ברש"י ז"ל, וכבר תמחו עליו כמה ספרים בזה. וז"ל בתשובה⁵⁹: "הרב המזרחי חשב כי נחל מצרים הוא הנילוס כאשר צייר באותה פרשה ואין לתפוס עליו לפי שהוא ז"ל צייר מה שלא ראה וכו' אלא האמת הברור כי נחל מצרים הוא הנקרא היום ואד אל עריש ואני עברתי בו והוא מלא על כל גדותיו ושוב עברתי בו והוא יבש אין בו מים כלל ונקרא נחל כמו נחל איתן והוא מבדיל בין גבולי מצרים לגבול ארץ ישראל וכן אומרים עד היום העכו"ם כי עד שם הוא גבול מצרים ומשם

57. ויש לדעת כי הכביש הסלול בימינו מאל-עריש לאל-קנטרה הלאה, נבנה ע"ג דרך מדברית עתיקה שהיתה נקראת בערבית "דרב אל-עריש", כמבואר בספרי גיאוגרפיה. ואין מן הנמנע שבעבר היה גם המשך לזה שנודע באותו שם מאל-קנטרה לשפך דמיאט, כי כל אזור ימת מנזלה אינו אלא בצה גדולה הנשטפת ומדרדרת חליפות ושנוצרים בה ללא הרף איי שרטון וקטעי יבשה שנעלמים עם הזמן וחוזר חלילה.

58. וגם נקראת על שמו "דרב אל-עריש" וכו"ל, והכו"פ יפרש בדברי הרס"ג שגם השיחור עצמו קיבל במשך הזמן את הכינוי "ואדי אל-עריש" מחמת אותו טעם אך בכיוון ההפוך.

59. ב' אלפים ר"ו.

ואילך הוא בלד אל שאמייה וכו' תדע שלא הזכיר רש"י בכל הגבולים נילוס אלא נחל מצרים משמע שהוא סובר דנחל מצרים לחוד ונילוס לחוד וכן כתב בהדיא בעל כפתור ופרח שוא"ד אל עריש הוא נחל מצרים המפסיק בין גבול מצרים לגבול א"י ולמפורסמות אין צריך ראייה". וכן כתב בפירושו על הרמב"ם⁶⁰, וז"ל: "נחל מצרים הנקרא ואד אל עריש. ומי שאומר נחל מצרים הוא נילוס טועה הוא".

והגאון מוהר"ר אליהו ישראל זצ"ל אבד"ק אלקאהרא והמדינה כתב על כך בתשובה להנוסע הרב יעקב ספיר⁶¹, וז"ל: "ומה מאד תמיהני למ"ש הרדב"ז בתש"ח ה"ה סי' ש"א ד"ו שהביא לשון הרא"ם דפ' מסעי שצייר כס' רש"י והוא כתב עליו שצייר מה שלא ראה וחרי המהריק"ש שהיה ממצרים ורב גדול בזמנו של הרדב"ז ז"ל והכריח שער אלקאהרה זו היא מתחומי א"י גלי' הפלשתים והוכיח כן מלשון הרמב"ם ומשאר הפוסקים ועוד תמיה אני בד' שכתב שם לדעת רש"י דמדלא הזכיר בכל הגבולים נילוס אלא נחל מצרים משמע שהוא סובר דנחל מצרים לחוד ונילוס לחוד וכמה תמוהים דבריו שבפ"י כ' רש"י ז"ל בפ' מסעי נחל מצרים והביא פ' מיתושע סי' י"ג ושם כתב נחל מצרים הוא נחר נילוס הוא האמור בפרשת מסעי וכ"כ בכמה מקומות ואיך נוכל לומר על רש"י שלא כתב שנהר נילוס הוא נחל מצרים⁶². כך שלע"ד אף אם נרצה לחשוש לדעת הרדב"ז שא"י נגמרת ב"ואדי אל-עריש" של ימינו כשהדבר מהוה חומרא, מיהו כשע"י כך נבא לידי קולא לא נוכל להתעלם מכל הני רבוותא⁶³ שכתבו שנחל מצרים הוא הנילוס והיינו זרועו המזרחית וכלעיל.

אלא דאכתי יש לעיין בדברי רש"י באלה מסעי שהבאנו לעיל "וכשיצאו ישראל ממצרים אם רצה המקום לקרב את כניסתם לארץ היה מעבירם את הנילוס לצד צפון ובאין לארץ ישראל", וכן מ"ש רבינו מיוחס "נחלה מצרים - זה נילוס שהוא מהלך צפונה של מצרי". דמשמע מכל זה שהנחל נמשך לאורך הצפון ממערב למזרח⁶⁴, ואילו הנילוס וגם סניפיו העיקריים עולים מן הדרום ולא שייך לחצותם "לצד צפון". אך באמת הוא לא קשיא, כי בשמות רבה⁶⁵ אי': "ותשם בה את הילד וגו'. ר"א אמר ים סוף שים סוף מגיע עד נילוס", וא"כ מבואר שבזמן מרע"ה היה סעיף שקישר בין שני גופי המים הגדולים האלה ושכיוון מהלכו מזרח ומערב⁶⁶.

60. פ"א מהל' תרומות ה"ז.

61. שהדיפסה בספרו "אבן ספיר" במאמר "חקור דין", והבאנוה בסוף חבורנו.

62. ומה שהביא הרדב"ז ראייה מהכו"פ, הנה לולי דבריו ז"ל היה יתכן לפרש את מ"ש רבינו אישתורי הפרחי באופן אחר כפי שכתבנו לעיל.

63. הת"י ותרגום דה"י ורש"י ותוס' והרוקח ורבינו מיוחס והרד"ק והר"ש סיביליא והגר"א והמריק"ש בדעת הרמב"ם ולפי הרדב"ז עצמו גם הרא"ם.

64. או איפכא.

65. פרשה א' כ"א.

66. כמו שקיים גם בימינו חיבור כזה בשם "תעלת אסמעיליה" העובר ב"ואדי תומילאת" ושנחר בתקופה שוה עם תעלת סואץ לפני כ-130 שנה.

ולחבדיל גם בספרי ההסטוריה רווחת הדעה שאף בעבר היה קיים מעבר מים שכזה, ולפי דברי החוקרים הוא נכרה בידי אדם בזמן קדום ביותר⁶⁷. חפירה זו⁶⁸ נמשכה לפי המצוייר באותם ספרים בתוואי דרך הנוחים לכך מבחינה טבעית דהיינו הראש הצפוני של "אגם תמסח" הנמצא מעל הימה המרה שהיא צפונית לים סוף⁶⁹, ועד הנילוס בסביבות מקום פיצולו לענפיו העיקריים מעט צפונית לקהיר או אף קצת למעלה מכך אצל בסיס זרוע דמיאט. ואכן מצינו עדות שמציאות כזו היתה קיימת גם לפני כ-800 שנה בעת סיוריו הידועים של רבי בנימין מטודלא, ושאל היה יאור זה בשימוש כמעבר מים סוף דרך ענף הנילוס המזרחי עד העיר דמיאט. דכך נאמר בספר מסעותיו: "וים סוף רחוק מהר סיני דרך יום והוא זרוע מים הודו ויחזור לדמיא"ש"⁷⁰. ועל פי זה מובנים דברי רש"י ורבינו מיוחס שאם היו חוצים את הנילוס מדרום לצפון היו נכנסים מיד לארץ ישראל ושהנהר היה מהלך עם הצפון, כי י"ל שהם ז"ל סוברים שנחל מצרים המוזכר אצל הגבולות מפסיק בין שתי הארצות כולל את זרוע דמיאט וגם התעלה היוצאת מבסיסה ומתחברת לאגמים המרים שהיו את המשך ים סוף. וגושן שדרו בה ישראל היתה מדרום לאותה חפירה, כך שכל הפינה הצפונית מזרחית של מדינת מצרים הנוכחית, היא בעצם חלק מארץ ישראל. ואכן הר"ש סיריליאן בפירושו לירושלמי שביעית⁷¹ מזכיר את העיר "בלביס" הסמוכה לנילוס כאחד המקומות שהם בכלל קדושה ראשונה דכיבוש יהושע, וחמעין במפות יראה שאתר זה נמצא על שפת התעלה הצפונית במדינת מצרים בחלק שלהאמור לעיל הוא מארץ ישראל⁷².

והנה זה נראה ברור לע"ד דאין סברא לומר שדוקא התעלה ההיא או זרוע

67. בעת או לפני מלכות "פרעה סיסוסטריס השלישי", שהיתה לטענתם לפני כ-3850 שנה דהיינו בזמן האבות הקדושים, כן נכתב בספר "א היסטורי אופ איג'פט" מאת פרופ' ג.ה. ברסטד עמ' 188. יצויין שלפי האמור שם בעמ' 485-584 במשך הזמן נסתם הנחל ועל אף מאמציו המרובים של פרעה נכה שהיה חי בזמן הנביאים האחרונים לפותחו מחדש לא הצליח בכך, אך יתכן שבשלב מאוחר יותר עלה בידי מאן דהו לסיים משימה זו כפי שנראה מהמסופר במסעות רבי בנימין מטודלא כדבסמוך.

68. בדומה ל"תעלת אסמעיליה" דהאידנא.

69. ולדעת חוקרים בעבר היו כל שלשת מקוי המים מחוברים כמו שהם היום מאז שכרו את תעלת סואץ.

70. צ"ל לדמיא"ט, כי גם תיכף לפני כן מדבר על אותו מקום. ויש להעיר שבמהדורה המודפסת בספר "אוצר המסעות" שינו הגירסה וכן את מיקום הנקודה וגם הוסיפו תיבת "אדם", כך שהענין משתנה לגמרי כדלהלן: "רחוק מהר סיני דרך יום הוא הים סוף והוא זרוע מים הודו. ויחזור אדם לדמיאט וכו'". אך אין להביא משם כל ראיה כי במבוא של אותה הדפסה כתבו במפורש שלפעמים הוסיפו מילה אחת או שתיים "ליתר ביאור הענין".

71. פ"ו מ"א ד"ה ועד אמנוס.

72. ויש להעיר דמדברי הרש"ס שם בד"ה ליתי וכו' משמע דמפרש דהגבול המשיך מהחפירה אל הענף המערבי של הנילוס ולא למזרחי, ומשם לאורך ההתפצלות העקרית המערבית ביותר שהיא אחרי אלכסנדריה ע"ש. ולפי זה הווי תחומי אלה מסעי גדולים עוד יותר מהמתואר למעלה, אלא שלא נכבש הכל עד הסוף ממש כמבואר בדבריו התם. אך אין זה הכרח גמור, כי יתכן שהעיר שדבר עליה היא אחרת מזו הידועה כיום ומקומה של זו היה סמוך למצר המבואר לעיל מבפנים.

דמיאט או שניהם יחד הם אלה הנקראים "נחל מצרים", כמו שאין שום טעם שיהיה איזה ענף או פיצול אחר נקרא כן יותר מכל השאר. והכי נמי חזינן מדברי התרגומים והראשונים שפירשו בסתמא דנחל מצרים הוא "נילוס", ולא פירטו כלל דהכוונה דוקא להסתעפות זו או אחרת. אלא מסתברא דבאמת השם "נחל מצרים" הוא כינוי לכל הנילוס בכללותו מעיקרו ועד קצוות פיצוליו ותולדות תולדותיהן, רק שהתורה הסתמכה על כך שלאחר העמל והיגיעה בעיון כראוי נוכל להסיק מסברא וממקורות אחרים דרך איזה ענפים עבר הגבול, ומה הם קטעי "נחל מצרים" שאליהם נתכוונה כשהזכירנן שם זה אצל תחומי א"י.

ומכיון שלכאורה לא יתכן לומר שהמצר הבא מעצמון יפגע בנחל מצרים באמצע אחד מחלקין בלא שהתורה תלמדינו בדיוק היכן הוא אותו מקום, כי הרי א"כ לעולם לא נוכל להגיע לידיעה ברורה בענין זה מעצמינו, הבינו הראשונים מסברא שהחוט הגיע אל קצה ההסתעפות הקרובה ביותר לעיר הנזכרת, והיינו לראש התעלה שאצל האגמים המרים שהם המשך ים סוף. ויתכן שיאור זה התחבר אל זרוע דמיאט אחרי שכבר נפרדה מהענפים העיקריים האחרים כך שהדעת נותנת שהמצר המשיך דרכה עד סופה, אך גם אם מקום המפגש הוא דרומי יותר מובן מהיכן לקח הכו"פ שארץ דמיאט הוא מעבר לגבול, ולא אמרינן שהמשיך הקו דרך סעיף רשיד-רוזטה המערבי. כי מפורש בדבריו ז"ל לעיל⁷³ שהסתמך על הרס"ג שתרגם הא דכתיב "ואת כפתורים דהיינו "ואל דמייטין"⁷⁴, ועל כן פירש שהמצר עבר דרך זרוע דמיאט והפריד בין הארץ ההיא לתחום הקדושה שהרי מעולם לא מצינו שכפתור נכנס בכלל גבול ישראל⁷⁵.

ועלינו לחזור ולומר שאין בכוונתנו כלל לקבוע מסמרות בזיהוי נחל מצרים דקרא, כמו שלא באנו להכריע בשאלת איתורו של שום מקום אחר במהלך כל שאר הגבול, ורק חפצנו לעורר את תשומת לב המעיינים בסוגיא גדולה זו, שקיימת אפשרות שאינה מופרכת שהמצר הדרומי הלך בערך לפי הקו שנתבאר על ידינו. כך שבמקום שהדבר נוגע לדינא, והצד שאכן היה התחום רחב באופן המבואר בחיבור זה הוא החמור, יהיה עלינו לנהוג בענין זה כפי הכללים המבוארים בש"ס ובפוסקים אצל כל שאר הספקות שבתורה, והשי"ת ישיב שופטינו כבראשונה ויועצינו כבתחלה ואז יפשט הכל בב"א.

73. סוף פ"י, עמ' מ"א במהדורה הנפוצה.

74. וכנראה שכך היתה קבלתו.

75. והענפים המזרחיים עוד יותר שהיו קיימים אז כנראה שהיו פחות עמוקים וחשובים, כפי שמסתבר מכך שאכן התייבשו, ועל כן היה פשוט להכו"פ שאין הקו עובר דרכם.

פרק כ"א

אם קיימות סתירות נגד המהלך הנזכר

עתה נבוא לברר בס"ד אם קיימת איזו שהיא סתירה מן הכתובים או מש"ס ושאר דברי חז"ל או מן הראשונים וגדולי הפוסקים לפרטי מהלך הגבול שתואר על ידינו עד כאן בספרנו כאפשרות לחומרא, שמחמתה יהיה אפשר לטעון שאין כל חשש שתחוס א"י מגיע עד לשם ושעל כן השטחים שמדרום לקווים שהציעו עלי תבה"א ואד"ק או אחרים הם ודאי חוצה לארץ:

א. מסתימת הכו"פ משמע שלא חשש שים המלח נתקצר

שאלה: מצינו כמה לשונות בכו"פ שמהם משתמע לכאורה שהסתמך על ים המלח כפי שהכירו בזמנו כמקצוע דרומית מזרחית של א"י, ולא חשש שנתקטן. ואלו הן:

א. "הרי יש לנו שמקצוע מזרחי דרומי לארץ ישראל הוא ים המלח כלומר ימה של סדום"¹, דמשמע מזה שבא להורות את מקומו למעשה.

ב. "ולמען דעת צדקות הנותן יתעלה שמו אגיד לך גם בפעם הזאת המקצועות שהם לצפון שהדרומיות ידעתם"², דנראה מכך שסובר שאין צורך להשמיענו היכן הם הפינות הדרומיות כי הם מבוארים לכל.

ג. "לפי מסכת גיטין והתוספות משביעית קצוות עולי בבל רקם אשקלון והם זוויות הקוטר האלכסוני, ומרקם לעכו, ומסכת גיטין לא הזכיר הזווית הדרומי מזרחי אולי לפרסומו, שהוא ים המלח"³, הרי שלדעתו מקצוע זה כל כך פשוט עד שלא הוצרכו חז"ל לאמרו. ד. "וברוך א-ל עליון ששם ציונים ומקומות רמוזים ומפורסמים לכל מה שיחדש בעד עמו ישראל כענין ים סוף לנס, והר סני לתורה, ים המלח נחל מצרים הר ההר חמת גבול ארצו"⁴, חזינן שלדעתו ים המלח הוא מקום מפורסם וידוע.

תשובה: הנה מ"ש שמקצוע מזרחית דרומית הוא ים המלח כלומר ימה

1. פי"א, עמ' 41 במהדורה הנפוצה.

2. שם עמ' 42.

3. שם, עמ' 44.

4. בפמ"ז, עמ' 103 שם.

של סדום, לא אתיא אלא לאפוקי מדעת הרשב"ם המבוארת לעיל בספרנו דאין הדבר כן אלא דהוא ים סוף⁵ כדמוכח להדיא מפירושו בריש דברים. אבל בנוגע לגודל הים וצורתו והמיקום המדויק של הקצה שממנו מודדים לא קאמר מידי, וכמו שלא התייחס כלל לאותן שאלות כשמוזכר מיד אח"כ בלא שום ביאור את מעלה עקרבים וצנה ושאר סימני הגבול אע"פ שברור שגם אלה אין מקומן ידוע בוודאות.

ומה שבהמשך מסכם את עיקר מהלך החוט הצפוני ולא עושה כך לענין מצר נגב אלא כותב "שהדרומיות ידעתם", הוא משום שאכן כבר פירש הקצוות ההם באר היטב קודם לכן שהם ימא דסדום ו"ואד אל-עריש"⁶. אך לאו למימרא שגם ידוע לנו בדיוק מאיזו נקודה בים המלח או בסביבתו עושים המשיחה ואם גודל האגם שוה למה שהיה בעבר או שנשתנה, כי גם אצל הר החר הצפוני לא כתב בקשר לאותם עניינים כלום אצל מסקנתו הנ"ל ורק במקום אחר⁷ מתייחס לשאלה אם הגבול הוא בחודו של הר או באתר שונה⁸.

ומ"ש עוד שבמס' גיטין ובתוספתא לא מבוארת הזוית המזרחית דרומית של תחום עולי בבל "אולי לפרסומו", הוא פשוט דכוונתו לומר דבמקצוע זה כל מה שכבשו עולי מצרים נתקדש גם ע"י עזרא ואין הבדל בין תחילת גבול דרום של זה לדאיך וממילא לא הוצרכו חז"ל ללמדינו היכן היא נקודה זו כי מפורש בתורה דהוא בקצה ים המלח קדמה. וכן דבריו שהשי"ת שם ציונים ומקומות רמוזים ומפורסמים כגון ים סוף והר סיני וים המלח וכו', אינם נוגעים לעניינינו כלל. כי ביאורם מובן שהקב"ה ברא בעולמו מקומות שונים מהם ידועים בבירור ואחרים רק ברמז ובהשערה (וכגון הר סיני שאין מיקומו מוסכם בוודאות היום) והכל לצורך עמו ישראל דהיינו ים סוף לנס והר סיני לתורה וים המלח ונחל מצרים והר החר וחמת לגבולות.

ב. מכמה ראשונים משמע שהגבול הולך מקצה ים המלח כמעט ישר למערב

שאלה: מדברי רש"י ותוס' והכו"פ משמע שהגבול הדרומי הלך מקצה ים המלח כמעט ישר מערבה עד הים הגדול, כדלהלן:
א. כתיב ביהושע⁹: "ויהי הגורל למטה בני יהודה למשפחתם אל גבול אדום מדבר צן נגבה מקצה תימן", דהיינו שנחלתם היתה

5. שבמפרץ אילת.

6. ויעויין לעיל בחיבור זה שעמדנו על כוונתו בדברים אלה.

7. עמ' מ"ב שם.

8. ויעויין שם שכתב שלולי דברי רש"י, היה אומר שקפלריא המוזכרת בתוספתא דתרומות פ"ב הי"א כעיר שממנה מותחים החוט לר"י, היא "קבותיא" שמקומה "קרוב" להר.

9. פט"ו א'.

בקצה הדרומי של א"י אצל גבול אדום כדפרש"י התם וכפי שמבואר גם בהמשך¹⁰ שגבול נגב שלהם שוה לזה הכללי המוזכר באלה מסעי. ואח"כ נאמר שם "וגבול קדמה ים המלח עד קצה הירדן" וגו', ופרש"י: "וגבול קדמה - חוט המתוח למיצר מזרחי של יהוד'. ים המלח וכו' עד קצה הירדן - רחבו של גבול יהודה אינו אלא כנגד ים המלח עד מקום שהירדן נופל בים המלח וכו'". ומשמע מזה שרק הים עצמו הוא מול רוחב יהודה ולא מה שלמעלה או למטה ממנו, וא"כ נצטרך לומר שה"ציאות" וה"נסיבות" האמורות אצל גבולות הארץ היו קטנות ביותר ובאמת החוט הולך כמעט ביושר מערבה.

ב. התוס' בבכורות¹¹ כתבו, וז"ל: "וים המלח היה עומד ליהודה בכל מזרחו ובמקום שהיה כלה הירדן נופל לתוכו שם כלה מזרחו של יהודה לצד צפון". הרי שהים הוא כנגד כל מזרחו של יהודה, ובמקום שנגמר בצפון. שם הוא סוף תחום השבט, ומסתבר שה"ח בדרום.

ג. בכו"פ¹² לאחר שתיאר את כל א"י וחלוקתה לשבטים, מסיק וז"ל: "עכשיו בלכתך בדרך ממקום למקום תדע אם תדע למי אתה ואנה תלך וכו' אם שיבא דרך ים במה שבין נחל מצרים וחר החר ואם שיבא מן המזרח ויכנס במה שבין ים המלח וחמת ואם שיבא מן הצפון ויכנס במה שבין חר החר וחמת ואם שיבא מן הדרום ויכנס במה שבין ים המלח וכניסת נחל מצרים לים הגדול". דנראה מכך שרק מי שנכנס ממש בין שתי הקצוות הדרומיות מגיע לארץ ישראל, וא"כ נמצא שהגבול הוא ישר או עכ"פ קרוב לזה.

תשובה: כתב רש"י בפרשת אלה מסעי¹³: "ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרים - כל מקום שנאמר ונסב או ויצא מלמד שלא היה המצר שוה אלא הולך ויוצא לחוץ יוצא המצר ועוקם לצד צפון של עולם¹⁴ באלכסון למערב ועובר המצר בדרומה של מעלה עקרים וכו'. ויצא חצר אדר - מתפשט המצר ומרחיב לצד צפון של עולם¹⁵ ונמשך עוד באלכסון למערב בא לו לחצר אדר ומשם לעצמון וכו' ורוחב אותה רצועה שבלטה לצד צפון¹⁶ היתה מקדש ברנע עד עצמון ומשם והלאה נתקצר המצר".

10. שם ב' ג'.

11. דף נה. ד"ה אין.

12. פי"א, עמ' מ"ט בהדפסה הידועה.

13. פל"ד ד'.

14. הלבוש והט"ז והמהרש"ל ביארו דהכוונה באמת לדרום וכפי שהובא לעיל בספרנו.

15. היינו דרום כנ"ל.

16. ר"ל דרום.

הרי מפורש כדברי רש"י שמיד בתחילת המהלך "יוצא המצר ועוקם" "באלכסון למערב" אל מנגב למעלה עקרבים, ואח"כ כשעובר את קדש ברנע שוב "מתפשט המצר ומרחיב" "ונמשך עוד באלכסון" כך שעל ידי כן נוצרה "רצועה שבלטה" מקדש ברנע עד עצמון, ורק משם והלאה "נתקצר המצר". ומעתה איך יתכן לפרש שלדעתו הלך הגבול כמעט ישר מערבה ושה"יציאות" וה"נסיבות" לא היו מורגשות, והלא מבואר להדיא בדבריו שהיו שתי סטיות לדרום בזה אחר זה ושרצועה בלטה מקו היושר ולע"ד קשה לומר שכל זה לא היה ניכר אך גם אם היינו דוחקים לפרש כן מ"מ יסתור דבר זה את ההנחה שנחלת יהודה אינה עוברת בשום נקודה את ים המלח, דמה לי יציאה גדולה ומה לי יציאה קטנה הא סוף סוף אין האגם תוחם את סוף הגבול.

ובאמת דברי רש"י ביהושע מובנים בפשיטות שהרי גם בקרא גופא מפורש שהמצר המזרחי של יהודה היה עד קצה ים המלח ותו לא ומשם והלאה התחיל גבול דרום, וזה מה שכתב "רחבו של יהודה אינו אלא כנגד ים המלח" כי הרי אם הצד המזרחי הוא הרוחב א"כ פאת נגב נחשב כבר האורך והוא צלע אחר. אך אין בכך כלום כדי להורות על מהלך הגבול אחרי שיצא מקצה הים אל מנגב למעלה עקרבים, וליכא בהא שום סתירה לדברי רש"י באלה מסעי שהיו בהמשכו עיקומים ובלטות. וכן מתבארים היטב גם דברי התוס' בבכורות שכתבו "וים המלח היה עומד ליהודה בכל מזרחו", כי מה שבא אח"כ אינו אלא דרומו¹⁷.

וכמו כן אין לתלות סברא כזו שהגבול הוא ישר או קרוב לכך בבעל הכפתור ופרת, דהא להדיא כתב¹⁸: "והולך הגבול מתעקם ומתרחב עד הגיעו לנחל מצרים". ואף אם נרצה לדחוק ולומר שכל העקמימות וההתרחבות הזאת שדיבר עליה אינה נרגשת, הא שוב לא שייך לומר שרק מי שחוצה את הקו הישר ההולך בין ים המלח לים הגדול הוא הנכנס לא"י כיון דמ"מ איכא בליטה פורתא.

ובאמת לע"ד מעצם הדברים שכתב "ואם שיבא מן הדרום ויכנס במה שבין ים המלח וכניסת נחל מצרים לים הגדול", מוכח שמעולם לא התכוון לפרש כאן מהו קצה א"י הדרומי ביותר. שהרי משמע להדיא מן הפסוקים ומפורש כן בראשונים שהגבול פגע קודם בנחל מצרים ורק אח"כ המשיך דרכו לים הגדול ולא שנפגש עם הנחל במקום כניסתו לים וכדהוכחנו זאת לעיל בספרנו, ואם היה בא ללמדנו הכא מהו הקו המדויק שצריך לחצות כדי להיות בתוך שטח א"י הו"ל למימר הנכנס בין מקום חיבור המצר אל

17. וזאת אפי' אם נניח שרש"י ותוס' התכוונו שמצר זה אינו עובר את ים המלח בין למעלה ובין למטה, דבר שאינו מוכרח כי הרי לא באו אלא לבאר הכתוב "וגבול קדמה ים המלח עד קצה הירדן" דקאי אצד צפון.

18. בעמ' 41 בהדפסה הנפוצה.

הנחל הוי בתור התחום. ופשוט לענ"ד שאין בדבריו כאן שום רמז למהלך הגבול שעליה כבר עמד לעיל וכתב שהוא מתעקם ומתרחב, אלא כוונתו ברורה שכל הבא לארץ ישראל מכל כיוון שהוא ויכנס בין כל שתי קצוות שהן יכיר מעתה את המקומות שיגיע אליהן, אך לאו למימרא כלל שהגבול הוא ישר בלא בליטות.

ג. מבריינת ד"ושלשת" יש להוכיח שא"י אינה מגיעה הרבה דרומה

שאלה: תני בתוספתא דמכות¹⁹ לענין ערי מקלט: "ג' ערים הפריש יהושע בארץ כנען והיו מכוונות כנגד ג' שבעבר הירדן כשתי שורות שבכרם חברון ביהודה כנגד בצר במדבר שכם בהר אפרים כנגד רמות בגלעד קדש בגליל כנגד גולן בבשן וכו' ושלשת שיהיו משולשות שיהא מחברון לדרום כמחברון לשכם ומחברון לשכם כמשכם לקדש", ובגמ' שם מסיים בה "ומשכם לקדש כמקדש לצפון". ופרש"י "ושלשת וכו' כלומר שמתחלקת הארץ חלקות רחבה של ארץ ישראל לארבעת רבעים כמו שמפרש והולך שיהא מדרומה שבארץ ישראל לחברון כמחברון לשכם כו"²⁰.

והנה מקומה של חברון אינה מוטלת בספק שהרי בה קבורים האבות, וקיימת מסורת ברורה על מערת המכפלה שהיא זו אשר בה שוכנים הארבע זוגות²¹. וגם מקום שכם ידוע בערך ומפורש בכו"פ²² שהיא בכפר באלטא הסמוך לעיר נבלוס, והמרחק שבין האתר הראשון לשני הוא קצת פחות מ- 80 ק"מ²³. ואם נמדוד מחברון ודרומה הפרש דומה, נמצא שנגיע עד סביבות הנחל המכונה היום "צין" באזור שבו קבע בעל תבה"א את קו גבול דרום שלו.

תשובה: ראשית כל יש להדגיש שקושייה זו נסתרת מדברי הראשונים. ז"ל שקבעו את הר ההר שהוא מקצוע צפון מערב דא"י הרבה מאד צפונה וכדהבאנו לעיל, ולא חששו כלל לחשבון זה. דהנה הר"ש סיריליאנו²⁴ קבעו בהר טריפולי הנקרא גם טרבולוס שבמדינת לבנון, והרמב"ם בתשובה²⁵ כתב שהוא הר בניאס הנמצא עוד יותר צפונה, והכפתור ופרח²⁶ הרחיקו עד גבל אל-אקרא שבגבול שבין מדינת סוריה ללבנון. והשתא נחזי אנו אם

19. פ"ב ה"ב.

20. וכן פירשו התוס' ע"ש.

21. אלא שמעיקרא היה הישוב מעט יותר מערבה בנוי על הר, כדכתב בכו"פ פ"א עמ' מ"ח במהדורה הנ"ל.

22. פ"א עמ' מ"ז.

23. כ- 77.5.

24. בפירושו לירושלמי שביעית פ"ו ה"א.

25. סי' ד'.

26. פ"א.

דבריהם ז"ל מתאימים לחישוב הנ"ל, ומתחילה נמדוד "משכם לקדש" שיעור של כ- 80 ק"מ²⁷ ומשם עוד כ- 80 ק"מ "מקדש לצפון", ונמצא שנגיע עד סביבות העיר "צידון" שבמדינת לבנון. ולפ"ז אפי' להרש"ס לא יתכן שהסברא הנ"ל צודקת דהא הר טריפולי שהוא הגבול לדידיה נמצא כ- 150 ק"מ יותר צפונה, וכ"ש להרמב"ם שהמקצוע הוא בהר בניאס צפונית לצידון כ- 190 ק"מ ולהכו"פ דהוי גבל אל-אקרא המרוחת כ- 275 ק"מ לצפון העיר הנזכרת, דבודאי שההצעה ההיא דחוויה.

ופשוט דחלילה מלומר שבאמת יש להוכיח מדברי התוספתא והגמ' במכות דלא כרבותינו הראשונים אשר מפייהם אנו חיים, שהרי לא יתכן שהם ז"ל אשר כל רז לא אניס להו נתעלמה מהם סוגיא מפורשת בש"ס ערוך או ששגו ח"ו במדה מופלגת כזאת במציאות גיאוגרפית פשוטה כשהדבר נוגע לדינא. ועל כגון דא ודאי ששייך לקרא על עצמינו את דברי רבי מנא בירושלמי דפאה²⁸: "כי לא דבר רק הוא מכם ואם הוא רק מכם הוא למה שאין אתם יגיעין בתורה".

אך באמת בריך רחמנא דיהב חכמתא לחכימין ומעולם לא נסתרה מהם ז"ל הראיה הפשוטה הנזכרת, ומצאתי בס"ד שכבר עמד על כך בעל כו"פ בעצמו אלא שבכדי להבין לשונו צריכים להיות "יגיעין בתורה" כנ"ל, אבל לאחר העיון נראה שכל דבריו ברורים ומובנים. וז"ל²⁹: "ואני מתעסק בעלמא חפשתי ומצאתי בחדס עליון היות ארץ כבוש אדוננו משה ע"ה בקירוב כארץ ישראל אורכה ורחבה, וזה שנחל ארנן הוא כנגד באר שבע, והר חרמון כנגד עיר בירות הנזכרת במקומה, ונשארו קצוות לצפון עד הר ההר ולדרום עד נחל מצרים, אבל רחבה יותר ממה שהוא בין הירדן והים הגדול כי זה ימים וזה יום וכו', ויש לזה סמך ממאי דאמרי' מסכת מכות פרק אלו הן הגולין ובתוספת באותה מסכתא גם כן פרק ב' שלש ערים הפריש יהושע בארץ כנען והיו מכוונות כנגד שלש שבער הירדן כשתי שורות שבכרם חברון ביהודה כנגד בצר במדבר שכם בהר אפרים כנגד רמות בגלעד קדש בגליל כנגד גולן בבשן, ושלשת שהיו משלשות שיהא מחברון לדרום כמחברון לשכם כמשכם לקדש", עכ"ל.

ולע"ד כוונתו פשוטה, דר"ל דהשטח הכולל של תחום כבוש משה רבינו ע"ה בעבר הירדן המזרחי המחושב ע"י הכפלת ארכו ברחבו, דומה לזה של עיקר ארץ ישראל שבמערב, אלא שאין הם זהים בממדיהם. שאורך העבר המזרחי מדרום לצפון הוא מנחל ארנון ועד החרמון ואין גבולותיו מגיעין עד כנגד הקצוות האמורות בתורה שהם הר ההר ונחל מצרים, אך מאידך

27. וזה אכן יצא בגליל בסביבות "כרמיאל".

28. פ"א ה"א דף ג..

29. בפמ"ז, עמ' 103 במהדורה הנ"ל.

רחבו ממזרח למערב כפול ממה שבין הירדן לים הגדול³⁰. ועל ענין זה של קיצור האורך מייתי ראייה מהסוגיה במכות, דמכיון דמפורש התם דבעינן שיהיו רווחים שווין בין הערים וכן מהקיצונים שבהם ועד סופי הגבולות, הרי שלא יתכן שהחשבון הוא לפי עיקר א"י המשתרע הרבה יותר צפונה ונגבה וכמבואר לעיל. אלא ע"כ דמשערין בעבר הירדן והיינו דמודדים מבצר שהיא כנגד חברון ולדרום ארץ כיבוש משה שהוא קצה הארנון³¹ וכן מקדש ולצפון החבל ההוא הנגמר בנקודה כלשהיא בתוך רכס החרמון, וזו תהיה ראייה שהצד המזרחי קצר מהמערבי בארכו. ונמצא מכל זה דע"י החשבון הנ"ל של מקדש לצפון ומחברון לדרום נוכל לברר בערך מה הם הקצוות של תחום כיבוש משה בעבר הירדן, אבל לא גבול צפון או דרום של עיקר ארץ ישראל.

ד. שמא הוא א"י מוקפת בדרום ע"י "נחל צין"

שאלה³²: אמרינן בב"ב³³: "מאי דכתיב כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה אלו שבעה ימים וארבעה נהרות שמקיפין את ארץ ישראל וכו' ואלו הן ארבעה נהרות ירדן וירמוך וקירומיון ופיגה", ובירושלמי דכלאים³⁴ הגירסה היא "שבעה ימים 'סובבין' את א"י". ומלשון מקיפין וסובבין מוכח שהן מסביב לכל א"י ממש כמו "מוקף חומה", וכדמצינו בשאר מקומות. והנה במערב ובמזרח מוקפת א"י ע"י הים הגדול וים המלח, וגם בצפון היא מסובבת כמעט כולה מתחילה בנהר הירמוך הנקרא בימינו "קסימיה" שבמדינת לבנון ואח"כ בקירומיון ופיגה שהם "ברדה" ו"עווג". אבל בדרום לא מצאנו שום ים ולא נהר, וא"כ אין מובן איך היא מוקפת באותו רוח. גם צריך לחבין הא דמבואר בב"ב שם ובבכורות³⁵ דהירדן מהלך בימה של סיבכי ובימה של טבריא ובימה של סדום ומתגלגל ויורד³⁶ לים הגדול, דקשה היכן נמצא מקום חיבור זה.

וי"ל דהנה הואדי הנקרא בימינו "נחל צין" מתחיל בסמוך לקצה ים המלח וממשיך בצורות שונות עד ואדי אל-עריש שהוא נחל מצרים לדעת גאונים, אלא שנראה במפות שיש קצת הפסק באמצע. ויתכן שגם במקום

30. ע"ש שבאזור חמת אין הדבר כן.

31. הנמצא דרומה בהרבה ממקום שפכו לאמצע ים המלח כפי שניתן לראות במפה, והוא בערך מול באר שבע דככתב הכו"פ, ויצויין שהנהר המסומן בשם זה בימינו הוא הנכון כפי שמתבאר מתוך דבריו ז"ל ע"ש.

32. נקודה זו הועלתה ע"י אחד מגדולי החכמים בדורנו כרעיון שיש מקום לדון בו ולא כקביעה להלכה ולמעשה, ומכיון שלא נתן רשות להפיץ הצעה זו ברבים מטעמו, לא נוכל להזכירה בשמו.

33. דף עד: .

34. פ"ט ה"ג.

35. דף נה: .

36. ובבכורות הגירסה "והולך ונופל".

דנראה שאין חלקי הנחל מחוברים ישנם מחילות מתחת לאדמה המקשרים אותם ושהמים יכולים לעבור דרכם, וא"כ מובנים דברי חז"ל כי הירדן המתגלגל עבר דרך נחל זה עד הים והוא המקיף את א"י מן הדרום, ונמצאנו למדים שזהו תחום דרום דא"י ולא למטה ממנו.

תשובה: בראשונה יש להעיר שבירושלמי דכלאים שם³⁷ לא מזכיר כלל הד' נהרות אלא רק הז' ימים, וא"כ לכאורה נראה מזה דהלשון "סובבין" המוזכר שם אין ר"ל שהן סוגרין את א"י מכל צד³⁸ אלא רק שהם מפוזרים סביבה. וגם לשון מקיפין אינו מורה בכל מקום בדוקא על מחיצה שלמה ללא שבר כלשהוא, דהא להדיא תנן בעירובין³⁹ "שיירא שחנתה בבקעה והקיפיה בכלי בהמה מטלטלין בתוכה ובלבד שיהא גדר י' טפחים ולא יהיו פרצות יתרות על הבנין". הרי מפורש מזה דכל שאין הפרוץ מרובה על העומד שייכא ביה לשון היקף, וא"כ ה"נ גבי הני ימים ונהרות של א"י דלא בעינן שיהיו מסביבים אותה כחומה ברצף גמור אלא מספיק שהרווחים שביניהם לא יהיו גדולים מהם עצמם. יתר על כן מדהוצרכה המשנה למתני בסיפא "ובלבד שיהא וכו' ולא יהיו פרצות יתרות על הבנין", שמעינן דלולי דקאמרה כן היה אפשר לפרש הרישא דקתני "והקיפיה" לא כך אלא דאיירי כשהפרשים באמת גדולים מהסתימות. וממילא בשאר עניני הקפים שאינם קשורים לדיני מחיצות כגון בההיא דהכא, יתכן שאין צורך אפי' שיהיה העומד מרובה וגם אם המקיפין ניצבים סביבה בתפזורת שייך להשתמש אצלם בלשון זה.

וכן מצינו במתני' דב"ב⁴⁰ "המקיף את חבירו משלש רוחותיו", הרי להדיא דאפי' כשהרוח הרביעית פרוצה לגמרי שייך שפיר לשון מקיף, וה"נ גבי מקיפין הנאמר אצל ימים ונהרות דא"י דאין הכרח שתהיה מוקפת מכל הד' צדדין ויתכן שבדרום היא פתוחה. עוד תנן במס' כלאים⁴¹: "אין סומכין לשדה תבואה חרדל וחריע", ואמרינן עלה בירושלמי: "כיני מתניתא אין מקיפין הא לסמוך סומכין". ופי' הפ"מ: "כיני מתניתא אין מקיפין וכו' - אע"ג דבכל מקום מצינו דמקיפין לשון סומכין היא כמו לתרום מן המוקף אין מקיפין ב' קדרות והרבה כיוצא בזה הכא חכי קאמר דהא דקתני אין סומכין לאו דאסור סמיכת חרדל וחריע לתבואה באיזה אופן שיהיה וכו' אלא הא דקתני אין סומכין אין מקיפין הוא והיינו במקום דשייך לישנא דמקיפין על הסמיכה וזהו מבחוץ לשדה וסמוך לה וכגון בין שדה שלו לשל חברו", עכ"ל.

37. וכן בכתובות פ"ב ה"ג.

38. שהרי הימים לבד ודאי שאינם יכולים לעשות כן.

39. פ"א מ"ח.

40. פ"א מ"ג.

41. פ"א מ"ח.

הרי שמפרש דסתם ענין מוקפות בלשון חז"ל אינו אלא ענין סמיכות דבר לחברו⁴², ורק גבי כלאים קאמר הירושלמי דכה"ג לבד אינו אסור בתבואה וחרדל אלא דוקא "במקום דשייך לישנא דמקיפין על הסמיכה וכו'". וכנראה שכוונתו שהזרע אכן גם מסובב את השדה מכמה מרוחותיה⁴³ והוא מבדיל בינה לבין שכנותיה. ובהכי יתבאר גם ענין מוקפין חומה והמקיף את חבירו משלש רוחותיו וכדו', דהיינו שהביצורים והקרקעות סמוכין לכרכין ולשדה רעהו מסביב. ולפ"ז בכלל אין צורך לומר שאותם נהרות המקיפין את א"י סובבין אותה אפי' מג' רוחותיה, כי יתכן שכולם סמוכין לה רק מצד אחד או שנים והוא מלשון אין מקיפין ב' קדרות שעניינו קירבה בעלמא⁴⁴.

ולע"ד נראה דגם מסברא צריך לומר כן שאין נהר אחד הגובל את א"י בדרום לגמרי, שהרי א"כ איך יתכן שהתורה נתנה כסימני דרך מקומות כאלה שאבד זכרם וזקוקים אנו לעמל ועיון רב רק כדי להעלות השערות שאינן מוכחות היכן יתכן שהיו, בשעה שאותו "נחל צין" קיים ועומד וניכר לכל אף שהיום הוא יבש ע"פ רוב, והיה אפשר בשופי לציינו כמצר דרום. אלא לכאורה חזינן מזה שאין הדבר כן, והימים והנהרות לא הוו רצופין עכ"פ לאורך המצר הדרומי, כך שלא שייך לקבוע התחום על פיהם.

וכבר הבאנו לעיל שבעל תבה"א כתב שלא מצא שום מקום שיהיה שייך לאתרו כ"ימא של חילת" שהוא אחד מהז' ימים המוזכרים בב"ב שם מלבד ים סוף שהוא קרוב לאילת, ולפי הדרך המוצעת בספרנו הרי שהגבול עובר בסמוך ממש הן לזרועו המזרחי והן להמערבי וא"כ נמצאת א"י מוקפת בימים גם בחלקים מסויימים מצדה הדרומי. ובאמת גם עיקר ים סוף הנקרא בימינו "הים האדום" ושממנו מתפצלים שתי הענפים "מפרץ אילת" ו"מפרץ סואס" אינו כה רחוק באופן יחסי מקצה א"י לפי המבואר בחיבורנו עד שלא יהיה שייך לומר עליו שהוא סמוך לה, אפי' אם נפרש לשון מקיפין וסובבין דהכא דהיינו ברצף גמור.

ואדרבה דוקא בצפון קשה יותר למצוא היקף שלם, כי גם אם נניח שהגבול מתחיל בים הגדול והולך דרך נהר "קסימיה" ועובר לקצהו המערבי של "ברדה" ומשם לסופו של "עווגי"⁴⁵, ואח"כ ל"פמיס"⁴⁶ שממנו יוצא הירדן, נמצא שישנם רווחים גדולים בין מקום אחד למשנהו כפי שיראה כל מעיין במפה. ואם נאמר שגם שם קיימים חיבורים ע"י מחילות מתחת

42. ויתכן שהוא משורש "נקף" שעליו כתב רבינו יונה בן ג' נאח בספר השרשים שלו שביאורו "הסתבכות סעיפים זה על זה".

43. אך לאו דוקא כל הד' וגם לא ברצף גמור וכנ"ל.

44. ורק הז' ימים הן מפוזרין סביבות א"י כלשון הירושלמי בפ"ט דכלאים וכדהבאנו לעיל.

45. ששני אלה נמשכים בין מזרח למערב.

46. המכונה בימינו "בנייס".

לקרקע ושסגי בכך, הרי שנוכל לטעון כן בכל מקום ותו נפלה לה כל הראיה. בנוסף לכך באמת לענ"ד א"א לומר שמהלך הגבול הצפוני הוא כן, כי בראשונים מבואר דהר ההר המוזכר בתורה כמקצוע צפונית מערבית דא"י⁴⁷ הוי מופלג הרבה מעבר לנהר קסימיה⁴⁸. והמהרי"ט בתשובה⁴⁹ אמנם הזכיר את "וואדי אל קאסומיה" כאתר ש"מרגלא בפומייהו דאינשי" שממנו ולפנים הוא ארץ ישראל⁵⁰, אך מבואר מדבריו שם שהכוונה בזה לתחום עולי בבל שלא קדשו הכל אלא "מנהר דרומה של כזיב" כדתי בתוספתא, ועל כך קאמר דאולי יהיה זה הנחל דאיירינן ביה.

ועוד פירש שם סוגיית הגמ' בגיטין⁵¹ "היה מהלך מעכו לכזיב מימינו למזרח הדרך טמאה משום ארץ העמים ופטורה מן המעשר וכו' אמר אביי רצועה נפקא", דהיינו ששתי הערים יושבות על חוף הים הגדול אלא שעכו משוכה מעט למזרח וריבועה של א"י דכיבוש שני מסתיים בצפון בשוה לה רק שלמערכה יש רצועה קדושה העולה צפונה עד כזיב. וא"כ לדבריו א"א שימשך גבול עולי בבל לאורך ה"קסימיה" עד ה"ברדה" וכן הלאה, כי אחרי שנכנס מהים לתוך קטע קטן בלבד של הנהר הנזכר דהיינו עד כנגד תחילת עכו שבדרומו, מוכרח הוא לרדת לאורך הרצועה עד עיקר הרבוע וזוהי דרך שונה לגמרי. ואף דבמשך מהלך זה חוצה הקו כמה נחלי אכזב, אך הפרוץ בו הרבה יותר מן העומד, וגם לא יהיה מובן לפ"ז מדוע אמרו חז"ל שרק ד' נהרות מקיפין את א"י כי קיימות שם וואדיות לרוב ואין נראה שיש ביניהם איזה שהם ארבעה מיוחדים.

ומאידך אם היינו מקבלים את ההנחה שא"י סגורה לגמרי מכל רוחותיה בימים או בנהרות⁵², הרי שלא היה באפשרותנו כלל לדעת היכן גבול דרום האמיתי. כי המעיין במפות מפורטות יראה שכל הנגב והערבה וחצי האי סיני מלאים בנחלים גדולים וקטנים המסתעפים וחוזרים ומתפצלים וכן הלאה⁵³, כך שאפשר בלי שום קושי למצוא דרכים שונים ומגוונים לחבר בין ים המלח לנחל מצרים. וחרי מספר דוגמאות⁵⁴:

א. נחל צין, נחל חוה, נחל אריכה, נחל ניצנה, ואדי אל-אזרק,

47. להר"ש סיריליאן בפירושו לירושלמי שביעית פ"ו ה"א הוא הר טריפולי הנקרא גם טרבולוס שבמדינת לבנון, והרמב"ם בתשובה סי' ד' כתב דהוי הר בניאס המסומן במפותינו צפונה טפי מעט מעל לקו הרוחב ה- 35, והכו"פ בפי"א הרחיקו עוד יותר וקבעו ב"ג' בל אלאקרא" אצל הגבול שבין סוריה לטורקיה.

48. סי' פ"ד.

49. וע"ש שהוסיף "ואני לא עמדתי על המקום לבחון את הדבר".

50. דף ז'.

51. מלבד הפסקות קטנות כמו זה שב"נחל צין" המוסברים ע"י המצאות מחילות מתחת לפני הקרקע.

52. ואם כי אינם זורמים אלא בעונת הגשמים, אבל גם אותו המכונה "צין" הוא כן.

53. על פי מפה בקנה מדה 1:250,000.

ואדי אל-עריש.

ב. נחל הערבה⁵⁴, נחל נקרות, נחל ערוד, נחל לוץ, ואדי לוצאן, ואדי גרור, ואדי אל-עריש.

ג. נחל הערבה, נחל פארן, ואדי ח'דח'ד, ואדי אבו טמיר, ואדי לעב גהמי, ואדי קריה, ואדי אל-עריש.

ד. נחל הערבה, נחל פארן, ואדי גרפי, ואדי תמרני, ואדי אכתירת, ואדי גחיר ואדי משיתי, ואדי אל-עקבה, ואדי אל-עריש. ובאמת האפשרויות כה רבות עד שקשה למנותן. כי כאמור הנחלים העיקריים מתפרדים ומתפצלים לחלקים רבים שכל אחד מהם יכול בעצם ליחשב המשכו אף שכיום קוראים לו בשם אחר.

וכל זה לפי ההבנה שנחל מצרים הוא "ואדי אל-עריש", אבל כפי שהבאנו לעיל דעת הת"י ורש"י והרוב המוחלט של רבותינו המפרשים אינה כן אלא דהוי הנילוס או סעיף ממנו כמו שכתבו וז"ל להדיא, וכלל אין ברור אם יש בין הראשונים מי שחולק על כך⁵⁵. וא"כ הרי ש"נחל צין" אינו יכול להיות גבול דרום של א"י עכ"פ לפי שיטת כל הני רבונותא, משום שאין לו שום המשך עד שום חלק מהנילוס. ומאידך אם נניח שנחל יבש כמותו יכול להיות אחד הנהרות שעליהם אמרו חז"ל שהם סובבים את א"י⁵⁶, אפשר בנקל לאתר וואדיות כאלה ההולכים בערך לפי קו הגבול שתואר על ידינו כאפשרות לחומרא בספר זה כמו שניתן לראות במפות. כך שלע"ד אף אם נאמר שההצעה לקבוע את גבול דרום דא"י דרך "נחל צין" הינה אפשרית לחסוברים דנחל מצרים הוא "ואדי אל-עריש", מ"מ אין היא סברא מוכרחת ואי אפשר לומר בגללה שבודאי לא הגיע התחום דרומה יותר עד כדי הסתמכות מוחלטת על כך גם כשהדבר נוגע לקולא.

והנה זאת יש לדעת כי השם "נחל צין" חדש מקרוב בא, ואין על ואדי זה כל מסורת שבעולם לאמר שהוא בקרבת מדבר צין המוזכר בתורה שהוא במקצוע דרום מזרח דא"י. וראיתי קונטרס בשם "גבול הדרומי והערבה" שבו מקבל המחבר כעובדה פשוטה את ההנחה שהמדברות המסומנים במפות בימינו בשמות "צין" ו"פארן" הם המקומות האמתיים שהיו נקראים כן בזמן מתן תורה, ועל סמך כך חישב כמה נקודות לאורך גבול דרום. אך האמת היא שלא נמצא אודות אתרים אלה שום מסורת כלל, ומציירי המפות קבעו מיקומם ע"פ השערות של כמה חוקרים וביניגוד לדעת אחרים⁵⁷. וגם

54. שהרי אם האלכסון התלול של ואדי אל-עריש יכול ליחשב סיום מצר דרום, ה"נ דהשיפוע של נחל הערבה ראוי להיות תחילתו.

55. עיין שם ששיבנו דברי הרס"ג והכו"פ באופן אחר מהמקובל אצל החוקרים.

56. וגם ששייך שיהיה הפסק קטן באמצע בהנחה שקיימת שם מחילה.

57. כפי שניתן לראות כל זה בספר "זוה גבול הארץ" מאת ח. בר-דרומא, עמ' 140-148, 596-601.

בין משרטטי התרשימים היו כאלה שהציגו את המדברות ההם במקומות שונים לגמרי, ולדוגמה - במפה מלפני יותר מ-270 שנה⁵⁸ מסומן "צין" בקצה הדרומי של חצי האי סיני ו"פארן" מעט למעלה ממנו. וכדי להראות עד כמה שאין תמימות דעים כלל גם בין אנשי המקצוע אודות המקומות הנזכרים, הנני רואה צורך להעתיק את דברי אחד מהם כמו שרשמם בספר⁵⁹. וכך כתב לענין "מדבר צין"⁶⁰: "המפה העברית החדשה"⁶¹ התעלמה משום-מה מכל הנ"ל, ונזדרזה לקבע את מדבר צין במקום ההולם אותו פחות מכל - בערך 40 ק"מ דרומה- מערבה לים המלח, או 50 ק"מ דרומה לבאר שבע - ובכדי שתהא זו קביעות עולם ושבוש לדורות, הוסיפה עליו גם נחל צין, גם מעבר צין וגם בקעת צין וכו' משום קלות הדעת בה נהגה המפה הנ"ל לגבי השמות בכלל, שהחליפה כמה מהם, וביניהם גם אפיניים מאד וחשובים מאד, בשמות בדויים וקלוטים מן האויר, ומשום יחסה ה"ציני" לגבי השמות ההיסטוריים בפרט, פסולה מפה זו לשמוש מכל וכל".

ובנוגע ל"מדבר פארן" כתב⁶²: "אין לקבע את פארן בנגב, כדרך שקבעו רבים בטעות". ובהערה שם הוסיף: "ר' את המפות למיניהן אשר נדפסו בשנים האחרונות מחבריהן התחרו זה בזה, כנראה, והרבו בזהויים שאינם זהויים, אלא משל ודוגמא לחסר דעת ולחסר אחריות".

וכדאי גם להזכיר מ"ש באופן כללי על המקורות שעל פיהם קבעו החוקרים את גבול הנגב: "בין השמות ההיסטוריים" אשר עמנו כיום כמה וכמה שלא נתחדשו אלא ע"י הבידויים מורי הדרך, רק לאחר שנשאלו עליהם, וכבר העירו על תופעה זו חוקרים שונים". ועוד כתב בספר הנ"ל⁶³: "נוסף לכך נעקר הישוב מקדום מן הדרום לגמרי ויחד עמו נעקרו גם המסורות המוסמכות, ועתה אין לנו שם אלא שיחות חולין של נודדים מקרוב באו ושמעות חבל של נזירים נוצרים מבלי עולם".

ה. בכו"פ מבואר ש"בלד אל שאובאק" היא ארץ אדום

שאלה: כתב בכו"פ⁶⁴ וז"ל: "דע כי לדרום א"י יש ארץ רחבת ידים וקורין לה הישמעאלים בלד אל שאובאק והוא ארץ אדום. ואורך הארץ מדרום לצפון כמו ארבעה ימים, ויש שם ערבה כמו הערבה שבין ים כנרת

58. משנת תפ"ב, והבאנוה בסוף הספר.

59. הנ"ל.

60. עמ' 147.

61. ישראל 1951 250,000:1.

62. עמ' 599.

63. עמ' 84.

64. פמ"ז, עמ' 102 במהדורה הידועה.

ויריחו". ולכאורה ערבה זו שמדבר עליה היא אותה הידועה לנו כיום בשם זה, וחזינן שכתב שהיא בתוך "בלד אל שאובאק" שהיא לדבריו ארץ אדום ולא בא"י.

תשובה: עד דמעיינת ברישא זיל שפיל לסיפא, דז"ל הכו"פ מיד בהמשך: "ואל צפון ארץ זו הוא ארץ מואב ער וארצו קורין לו אלכאראך, והוא הר גבוה וחזק ושם רבת וקורין לו רבה, ואל צפון ער כמו יום ימצא נחל ארנון וכבר זכרנוהו פרק י"א, ואל שפתו הצפונית הוא ערער לא שנו שמו כלל, ואל צפון ערער קרוב אל היושר כדרך יום ותמצא חשבון עיר סיחון וקורין לו חוסבאן, לצפון חשבון כמו יום תמצא נחל יבוק וקורין לו ואדי אל זארקא וכו' ושל צפון כחצי יום הוא גלעד והריו וכו' לצפון הגלעד הוא הבשן לצפון הבשן הגולן לצפון הגולן הר חרמון וכו' הר שעיר ועמון ומואב באותו העבר כלומר דרום ארנון".

והמעין במפות יראה שכל המקומות הללו שהזכיר כגון רבה וערער וחסבן עד חרמון, מוכרים גם היום בשמות אלה. וארץ "אל קאראק"⁶⁵ דהוא מואב להכו"פ, מצאתי מסומנת במפה משנת תרס"ד⁶⁶, והם כולם נמצאים בערך בשורה אחת ההולכת מדרום לצפון לאורך מדינת עבר הירדן והגולן וממוקמים מזרחה לקו העובר דרך נהר הירדן והכנרת וים המלח והלאה.

וא"כ נראה לע"ד פשוט דגם ארץ "אל שאובאק" שעליה דיבר ומשפורש בדבריו שהיא דרומית ל"אלכאראך" ושניהם לדרום הארנון, אינה אלא האזור שבדרום מערב מדינת ירדן הנמצא במקום המתאים לתאור הנ"ל והמסומן גם היום במפות כ"אדום". ומה שכתב ש"יש בה ערבה כמו הערבה שבין ים כנרת ויריחו", כוונתו לחלק המזרחי של הערבה שהוא ג"כ במדינת ירדן ומיד מערבית ל"חרי אדום". ונקט הדמיון ל"הערבה שבין ים כנרת ויריחו" ולא לזו שבדרום א"י, כי בזמנו היתה כל הסביבה ההיא ארץ ציה ושמה לא מוכרת כלל, ומובן שרצה לדמות את השטח למקום שהיה ידוע להם⁶⁷. וראיתי בקונטרס "גבול הדרומי והערבה"⁶⁸ שבנה הרבה על ההנחה ש"בלד אל שאובאק" שהוא הר שעיר להכו"פ, מתחיל אצל העיר הירדנית הנקראת בשם זה⁶⁹ והנמצאת כ-60 ק"מ דרומית ומעט מזרחית לים המלח⁷⁰.

65. שמדרום לארנון ושבתוכה נמצאת העיר הנקראת כשם המדינה ההיא אף בזמנינו, וכנראה שלזאת נתכוון כשכתב "ער וארצו".

66. מאת פרופ' ר' ברונו בהוצאת וורלג וון ק.י. שרובנר בשטרסבורג, והבאנוה בסוף הספר במדור "תרשימים ומפות".

67. והא דכתב ש"אל שאובאק" הוא לדרום א"י, יובן היטב ע"פ מה שיבואר בעז"ה לקמן בפרק זה איה הוא מקום אדום ושעיר לדעת רש"י והכו"פ, ולפי הגר"א שחולק עליהם.

68. עמ' ו' ט' כ"ט.

69. ובמפות העבריות "שובך".

70. בערך בנצ. 202-993.

ולא הבנתי מהיכי תיתי לומר כן, שהרי ברור שהכו"פ לא דבר כלל על העיר ההיא אלא על הארץ כולה, שכך מפורש בדבריו שהיא "רחבת ידיים" ושארחה מדרום לצפון "כמו ארבעה ימים". וא"כ מה בכך שבתוך אותו חבל ארץ נמצא גם ישוב הנושא אותו שם, והלא גם קיימת עיר בשם "אל-קאראק" הנמצאת בתוככי המדינה הנקראת כמותה שהיא מואב להכו"פ, ולא בראשיתה או בסופה וכפי שניתן לראות בבירור במפה שמשנת תרס"ד הנזכרת לעיל⁷¹. ויתר על כן לע"ד לא שייך כלל לומר ששעיר מתחיל רק אצל העיר הירדנית "שאובאק", שהרי מפורש בתורה⁷² שגבול נגב דא"י מתחיל אצל קצה ים המלח קדמה והוא מקצוע דרומית מזרחית שלה כדכתב רש"י⁷³. ומבואר להדיא בדבריו ז"ל⁷⁴ שמקצוע דרומית מזרחית של א"י הוא אצל אדום, ובכו"פ⁷⁵ הוסיף פירוש לענין וז"ל: "נמצא קרן מזרחי דרומי של ארץ ישראל הוא בקרן מזרחי צפוני של ארץ אדום ואצל זה הקרן גם כן הוא קרן מערבי צפוני של ארץ מואב", וא"כ ע"כ שפינה זו של שעיר מגיעה עד קצה ים המלח ואינה בעיר "שאובאק" שלמטה משם הרבה.

ובקונטרס הנ"ל⁷⁶ כתב בזה"ל: "הר שעיר אינו הר בודד ושמו שעיר, אלא גוש של הרבה הרים גבוהים, המהוים ביחד את הר שעיר וכו' במזרחה של העמק, הנקרא 'עמק הערבה'". ועוד נמצא שם⁷⁷: "ובכל המפות מסומן השואב"ק קרוב לקצה ההרים", וכנראה שכוונתו בכל זה לבאר הטעם שיש לקבוע באותו מקום את תחילתו של הר שעיר. אך מלבד מה שהמעין במפות טופוגרפיות מדוייקות יראה שבעצם קיים המשך לאותו רכס הררי גם למעלה מ"שאובאק" לכיוון צפון מזרח, אבל בלאו הכי נמי הרי מפורש בכו"פ ש"הר שעיר" אינו בדוקא מקום הרים כלל. וז"ל⁷⁸: "שהר שעיר שהוא ארץ אדום והוא שדה אדום והוא הר עשו", ועוד כתב⁷⁹: "לדרום א"י יש ארץ רחב ידיים וקורין לה הישמעאלים בלד אל שאובאק והוא ארץ אדום וכו' ויש שם ערבה כמו הערבה שבין ים כנרת ויריחו". הרי מפורש ש"הר" שעיר נקרא גם "ארץ" ו"שדה", ולא זו בלבד אלא שיש בתוכה "ערבה" כמו זו שבין הכנרת ליריחו. ונראה לע"ד ברור מכל זה דלא יתכן ש"אל שאובאק"

71. ויש להעיר דהכו"פ בסוף פ"י כתב ד"כרכא דעשו" הנזכר בת"י בסוף עובדיה הוא רומי וקורין לו בערבי אלקראק, ומשמע מדבריו שם שמזה למד היכן הוא מקום שעיר, וכנראה שהיה גם אתר באדום בשם זה. ובכו"פ בנוסח שלפנינו יש ט"ס שהביא מהתרגום הנזכר "בונא רבא דעשו", וכבר תוקן הדבר באחת המהדורות.

72. במדבר פל"ד ג'.

73. יהושע פט"ו ג' וכעין זה במדבר שם י"א.

74. במדבר שם ג'.

75. סוף פ"י, עמ' 40 בהדפסה הידועה.

76. עמ' ו'.

77. עמ' כ"ט.

78. שם.

79. פמ"ז, עמ' 102 במהדורה הנ"ל.

שעליו דבר הכו"פ הוא רק הרכס ההררי הנזכר בלבד, אלא תחילתו אצל קצה ים המלח קדמה וסופו דרומית לשם מהלך כמו ארבעה ימים⁸⁰.

ו. איך יתכן שהתחלת גבול נגב נוטה יותר לדרום מאשר למזרח

שאלה: בכתובים מבואר שהמצר המזרחי של א"י יורד מחצר עינן דרך כתף ים כנרת קדמה ולאורך הירדן והיו תוצאתיו ים המלח, ואז מן הלשון הפונה נגבה מתחיל גבול דרום הנוטה מערבה עד הים הגדול. ולכאורה נראה מזה שהקו האלכסוני היוצא ממקצוע דרום מזרח צריך שיפנה יותר למערב מאשר לדרום דהיינו בזווית שאינה עולה על 135 מעלות ביחס לחוט המזרחי, דאי לאו הכי לא היתה התורה צריכה לקראו מצר נגב אלא המשך גבול קדם. ולפי הנחה זו נמצא שכמעט כל שטח הערבה הוא מחוץ לתחום הארץ כפי שניתן להבחין במפה, רק שיתכן שהמקומות הסמוכים ממש לים המלח בדרומו⁸¹ הם בפנים אם נחשוש שבעבר היה האגם ארוך יותר.

תשובה: הנה לע"ד גם אם היה מקום לומר סברא כזו על דעת עצמינו בלא שום ראיה כאפשרות שיש מקום לעיין בה, לא יתכן שנחליט שהיא מוכרחת עד שלא יפול בה כל ספק ולהקל בהלכות התלויות בארץ על פיה. שהרי מהיכי תיתי לחתוך בסכינא חריפא ולומר שעד זווית פלונית רשאית התורה לקרוא לקו האלכסוני גבול דרום ולא כלשהוא מעבר לכך, והא שפיר יתכן שכל שנשתנה המהלך בצורה ברורה לכיוון מערב קרינן ליה מעתה מצר נגב.

אך באמת לע"ד ההצעה הנ"ל דחוויה לכל הפחות משלש נקודות שמצינו במשך גבולות הארץ, שבהם נראה בבירור שהתורה לא שעתה כלל לטענה הזאת:

א. אצל סוף מצר נגב שהוא נחל מצרים, דחזינו התם דעדיין נחשב גבול דרום אע"פ שאינו מתאים כלל לסברא הנ"ל. דבין אם נאמר כהת"י ורשי ותוס' והרוב המוחלט של רבותינו הראשונים דהוא נילוס או זרוע ממנו, ובין להסוברים שאינו אלא "ואדי" אל-עריש", הרי שזוית שיפועם בכמה מקומות ובכללם הקטע האחרון שבו הם מתחזרים אל הים הגדול תלולו בהרבה מהממוצע שבין מערב לצפון⁸².

ב. כפי שהבאנו כבר כמה פעמים דעת רבי יהודה בתוספתא

80. ומקום אדום ושעיר במפורט יבואר בעז"ה לקמן.

81. כגון נאות הככר.

82. ותמצא חלקים זקופים כאלה לאורך הנחל בין לפי מהלך בעל תבה"א ובין בזה שהעלה האד"ק.

דתרומות⁸³, דכל שהוא כנגד ארץ ישראל הרי הוא כא"י. וברש"י⁸⁴ פי' דהיינו דכל הים שממול לעיקר א"י שבין הר ההר לנחל מצרים והאיים שבתוכו עד האוקיינוס הוו קדושים, והתוס' התם⁸⁵ סברי דאפי' היבשות והארצות הגדולות אשר שם הם בכלל א"י אליבא דהך תנא. והשתא תקשי לפי האי סברא דאמרינן לעיל איך יתכן שלר"י התורה תכתוב שסוף גבול נגב היינו במקום שמגיע נחל מצרים הימה וכן שתחילת מצר צפון הוא בים שאצל הר ההר, והלא קווי צפון ודרום ממשיכים עוד מרחק רב מאד עד האוקיינוס הגדול והו"ל למכתב המקצועות האמיתיים שהם בתוך הים. וכ"ש להתוס' שהקצוות הם בתוך מדינות ממש, דבודאי היה צריך לכתוב שמותיהם ולא לסיים הגבולות בהר ההר ונחל מצרים.

ג. לדעת הכו"פ (בעמ' מ"ב במהדורה הנפוצת. הר ההר שממנו מתחיל גבול צפון הוא "ג'בל אל-אקרה" והמצר הולך ממנו באלכסון תלול לחמת הנקראת היום "חמה", והמעייין במפה יראה שזוית שיפוע זו נוטה יותר דרומה מאשר מזרחה ואעפ"כ נחשב זה לחוט הצפוני. אלא חזינן מכל זה שאין סברא זו נכונה והתורה היא שקובעת התחלת המצרים וסופן כפי שגזרה חכמתו ית', ומה שעלה במחשבה שהוא צפון כן הוי וכן בדרום ובשאר הרוחות. ובאמת גם אפשר להבין טעם הדבר, וכגון התם גבי מקצוע צפון מערב שכל המקומות שבים נמשכין אחרי הנקודות העיקריות שהן הר ההר ונחל מצרים ואין המצר נוטה בתוך המים צפונה או דרומה כלל ומאידך מהמקצוע והלאה פונה הגבול ללכת מאתר לאתר בערך בכיוון מזרח, הלכך ראוי שייקבע כתחילת גבול צפון וה"נ בנוגע לקצה ים המלח שממנו והלאה פונה הגבול מערבה ויותר לא יחזור כלל ללכת אל המזרח, קראתו התורה מקצוע דרומית מזרחית ואת החוט המתחיל אצלו מצר נגב⁸⁶.

ז. בכו"פ כתב שרוחב יהודה אינו אלא כחמשה ימים

שאלה: הכפתור ופרח⁸⁷ מסכם את ממדי ארץ ישראל וסדר חלוקתה לשבטים מדרום לצפון כדלהלן: "ברוחב כל חלק בקירוב, יהודה כחמשה ימים, בנימין כיום אחד, אפרים כשני ימים, יששכר כיום אחד, זבולון כשלשה

83. פ"ב הי"א, והובא גם בגיטין דף ח..

84. גיטין שם.

85. בתירוצם הראשון.

86. ולעיל בספרנו יישבנו בס"ד דברי הגר"א ביהושע שכתב ש"כל מקום שנאמר ויצא פירש שהגבול היה יוצא מקו המישור לקו השיפוע קצת", דאתי שפיר נמי הכא דהגבול הקודם לדרומי הוא המזרחי היורד מצפון לדרום והשתא יצא "לקו השיפוע קצת" למערב ומעתה הוי מצר נגב.

87. פי"א, עמ' מ"ט במהדורה הידועה.

ימים, נפתלי כשני ימים, דן כיום אחד, אשר כחמשה ימים מזבולון ולהלן, שמעון ומנשה בתוך אחיהם, האורך מן הירדן לים הגדול כשני ימים⁸⁸. והנה המקום שבו קיים המרחק המרבי שבין הירדן לים הגדול הוא בערך באתר כניסת הנהר לים המלח, ושם ההפרש הוא כ- 88.5 ק"מ. ומכיון שלפי הכו"פ חשיב זה שיעור מהלך יומיים, א"כ יום אחד הוא לכל היותר החצי ממנו דהיינו כ- 44.25 ק"מ. ואם נכפיל אותו הסכום בחמש כמנין ימי מהלך נחלת יהודה להכו"פ, נמצא שאין רחבו מצפון לדרום אלא כ- 221.25 ק"מ. והמודד מתחילת ירושלים לכיוון דרום עד המרחק הזה יראה שחתחום מגיע לכל היותר עד סביבות הישוב אליפז שבערבה כ- 10 ק"מ דרומית ליטבתה ומעט מערבה לה⁸⁹, ולא כמו שלמדנו לעיל מדברי הרמב"ם שא"י כוללת את כל המעלה ה- 30 עד תחילתה בקו הרוחב ה- 29.

תשובה: הנה המעיין בספר כו"פ בפרקים המדברים מענייני מידות הארץ יראה שקשה מאד להסיק מתוך שיעורי מהלכי הימים שמציין מהו המרחק המעשי הקיים בין המקומות השונים על סמך הרשום במפות בלבד, בלא שנלך לבדוק את המציאות בשטח כפי שעשה הוא ז"ל⁹⁰, כי ברור ששאלה זו תלויה במהות הדרך העוברת שם אם היא ישרה או מפותלת ואם תוואיה במישור או בהרים ובקעות ואם התנאים בה קלים או קשים. ודבר זה מוכח מהרבה מהמרחקים שהזכיר בספרו שאין כל שיעור קבוע הנחשב אצלו למהלך יום, ובודאי שאין כל זה קשור להא דאמרינן במס' פסחים⁹¹ "כמה מהלך אדם ביום עשרה פרסאות" שדבריהם ז"ל נאמרו בדרך בינונית.

ולדוגמה: הכפתור ופרח כותב במקום אחד⁹² שהמרחק בין ג'בל אלאקרע ל"חמת"⁹³ הוא כשלשה ימים, והואיל ובמידות זמנינו ביניהם ההפרש הוא כ- 115 קילומטרים נמצא ששיעור מהלך יום שם הוא כ- 38.3 ק"מ. ובמקום אחר⁹⁴ כתב שיש בין שני האתרים כארבעה ימים, ואם נניח שלמעשה השיעור הוא בערך באמצע והיינו כ- 3.5 ימים הרי שדרך יום הוא כ- 32.85 ק"מ. אך בו בזמן גם קבע שם שבין ג'בל אלאקרע ל"טרבלוס" ליכא אלא כמו שני ימים, והמעין במפה יראה שהמרחק ביניהם הוא כ-

88. ופשוט ששיעור ה"רוחב" שעליו דיבר הוא הזמן הנצרך כדי לעבור את הקטעים השונים מלמטה למעלה ביושר והוא כנגד ה"אורך" המוזכר בהמשך שהוא ממזרח למערב ואין כוונתו למידת השיפוע שמזווית לזווית, שהרי מה יתן לנו ומה יוסיף לנו ידיעת אלכסונו של שבט לענין בירור רוחב א"י.

89. בערך ב- 45' 29.

90. וכמו שהעיד על עצמו לעיל שם: "וזה החפוש חביב אצלי מחיפוש מקומות הכוכבים ברקיע וכו' הן הייתי כשני שנים בגליל דורש וחוקר ועוד חמש שנים בשאר ארצות השבטים לא מנעתי עצמי שעה אחת מרגל את הארץ ברוך העוזר".

91. דף צג.

92. עמ' מ"ב שם.

93. חמה.

94. עמ' מ"ט שם.

170 ק"מ, וא"כ ביום אחד אפשר להלך כ- 85 ק"מ דהיינו יותר מפי שניים מהחשבון הקודם.

כמו כן בין חמה לדמשק שהוא כ- 188 ק"מ מבואר בכו"פ שם שההליכה היא כארבעה ימים, וא"כ מהלך יום הוא כ- 47 ק"מ. ומאידך בין חמה לבירות שיש כ- 381 ק"מ כתב הוא ז"ל שהמרחק הוא כשני ימים או שלשה בלבד, ונמצא שיעור יום בין 19.5 ל- 61 ק"מ או לפי חשבון יומיים וחצי כ- 73.2 ק"מ⁹⁵ אלא חזינו מכל זה ששיעורים אלה תלויים בגורמים שונים וכנ"ל, ופעמים שבכדי ללכת מרחק מסויים בעינין זמן העולה בכפליים או יותר על העת הנצרך לעבור דרך דומה במקום אחר. והנה מתחילת ירושלים ועד "עין אל-אחדר" שבחצי האי סיני שלדברינו הוא בחשש שקצה א"י מגיע עד לקרבתו, ישנם כ- 330 ק"מ שאם נחלקם לחמשת ימי רוחב יהודה נמצא שמהלך יום הוא כ- 66 ק"מ. ושיעור זה אינו מופרך כלל מדברי הכו"פ שנתן לפעמים קצבה קטנה ממנו לדרך יום ולעיתים גדולה בהרבה.

ח. יתכן שדברי הרמב"ם שא"י מגעת עד המעלה הכ"ט לא נאמרו להלכה

שאלה: הרמב"ם בהל' קה"ח⁹⁶ שקבע שכל המדינות שבתוך המעלה השלשים הם כנגד א"י, מסיים בזה"ל: "ודברים אלו שביארנו בערי מזרח ומערב אינן אלא להגיד כל משפטי הראייה להגדיל תורה ולהאדירה לא שיהיו בני מזרח או בני מערב סומכין על ראיית הירח או תועיל להם כלום". הרי מפורש בדבריו ז"ל שמה שכתב כאן אינו נוגע להלכה כלל אלא היא ידיעה בעלמא הנוגעת לסוד העיבור, ואיך נוכל ללמוד מכך הלכתא רבוותא כקביעת גבולות הארץ שגופי תורה תלויים בה.

תשובה: הנה בכפתור ופרח⁹⁷ כבר סמך את ידיו על פיסקא זו שברמב"ם לדינא, וכנראה שהבין שכל דבריו ז"ל מדודים ושקולים ושגם מה שכתב שלא בנוגע להלכה מדוקדק בתכלית הדקדוק ויש ללמוד ממנו לענין מעשה. דמקודם מייתי הכו"פ דברי רבי יהודה בתוספתא דתרומו⁹⁸ דכל שהוא כנגד ארץ ישראל הרי הוא כא"י, ואח"כ כתב שלפ"ז צריכים אנו לחפש ולדעת אלו מאיי הים וחלקי היבשה הם מכוונים כנ"ל. ועל כך מביא דברי הרמב"ם שהמדינות שהם מהמעלה הל' ועד הל"ה הם מול א"י, ומסיק וז"ל: "אם כן כל מקום הן בים הן ביבשה לפי חקירת הר"ם ז"ל שגובה קטבו מל' עד ל"ה הנה הוא מכוון כנגד ארץ ישראל". וממשיך ומזכיר כמה מקומות

95. ויצוין שבפמ"ז עו' 103 ד"ה ואני וכו' כתב שבין הירדן והים הגדול אינו אלא דרך יום ודלא כדהבאנו לעיל בשמו שהוא יומיים, וישנם עוד דוגמאות אך די בכך.

96. פי"ח הט"ז.

97. פ"ט.

98. פ"ב הי"א.

של ר"י דינס כא"י לפ"ז, ומוסיף שלדידיה הם חייבין בתרומות ומעשרות⁹⁹. ומכ"ש דיש ללמוד מדברי הרמב"ם הקודמים בהל' קה"ח¹⁰⁰ שכבר הבאנו לעיל בספרנו, דז"ל: "ולפי שהראייה לא תהיה אלא בארץ ישראל כמו שביארנו. עשינו כל דרכי חשבון זה בנויים על עיר ירושלם ולשאר המקומות הסובבין אותה בכמו ששה או שבעה ימים שבהם רואין את הירח תמיד ובאים ומעידים בבי"ד. ומקום זה הוא נוטה מתחת הקו השוה המסבב באמצע העולם כנגד רוח צפונית בכמו שנים ושלושים מעלות עד חמש ושלושים ועד תשע ועשרים". הרי שדעת הרמב"ם דלא רק קביעת החדשים צריכה להיות בא"י אלא ה"נ הראייה עצמה לא מהניא אלא שם, ואפי' הכי כתב דעד המעלה הכ"ט באים ומעידים בב"ד ומקבלין אותן לעדות זו. וכבר בארנו לעיל דאין כל סתירה בין מ"ש כאן דא"י היא עד המעלה הכ"ט לבין דבריו המאוחרים דכל המדינות שבמעלה הל' הן כנגד א"י, כי "מעלה" אין פירושה קו רוחב אלא כל מה שבין פס אחד כזה למשנהו כידוע למתעסקים בעניינים אלה, והמעלה השלושים מתחלת בקו הרוחב הכ"ט ששם נגמרת המעלה ה-¹⁰¹29.

ט. אולי כוונת הרמב"ם לגבולות העתיד

שאלה: הנה חשבונות הרמב"ם בהלכות קה"ח נאמרו לענין אותו עת שיהיה בעז"ה לעתיד שהקביעות תהיה ע"פ הראיה ולא כמו המציאות בזה"ז שאין הדבר כן, וא"כ שמא הו"א כוונתו גבי אותן גבולות שהזכיר למה שיהיה לאחר שיצורפו ג' האומות הקיני והקניזי והקדמוני לא"י אך תחום ז' העממין הוא פחות.

תשובה: לע"ד קשה לומר דבר שכזה, כי מדוע ידבר בכל אותן הלכות רק על מה שיהיה באחרית קץ הימין בו בזמן שיתכן מאד שהקידוש ע"פ הראיה יתחדש עוד זמן רב קודם לכן. דלא מיבעי לפי מה שנוטה דעת הרמב"ם עצמו¹⁰² "שאם הסכימו כל החכמים שבארץ ישראל למנות דיינים ולסמוך אותם הרי אלו סמוכים" דבודאי אין ראוי לו לדבר על ימות המשיח אלא על ההווה מאחר שבכל יום שייך שתתחדש הסמיכה ושוב יחזור דין קידוש החדש לקדמותו, אלא אפי' להרדב"ז שם שמפקפק על הלכה זו הא מוכח מדבריו שם שסובר דמ"מ תחזור הסמיכה לישראל לפני הגאולה

99. אלא שמעיר שהרמב"ם לא הביא דברי ר"י להלכה, ואשר על כן "מה שדברנו עד הנה בזה המבוקש לחזק את לבב אחינו ורעינו האנוסים והמוכרחים להתעכב בארץ ההיא וכו' אבל לא לפטור הזריז המתיר והחרוץ. בית א- להיות הולך ברגש נחפז נחוץ ולא רצו הקדושה ירוץ".

100. פי"א הי"ז.

101. גם כתבנו שמקביעת הרמב"ם שירושלים היא במעלה הל"ב ומעוד מקומות מוכח שהמעלות הנקוטות אצלו ובשאר ספרי הראשונים שוות לשלנו.

102. פ"ד מהל' סנהדרין הי"א.

העתידה.

דהנה מעיקרא מייתי התם את ראיית הרמב"ם בפירוש המשנה לסברתו שאם לא תאמר כן האיך תתחדש הסמיכה בעתיד כדכתיב ואשיבה שופטין כבראשונה וגו', וע"ז כתב הרדב"ז וז"ל: "ומי יתן ואדע שהרי אליהו בא לפני המשיח כמבואר בכתובים ובדברי רז"ל והרי הוא סמוך ויסמוך אחרים לפני בוא המשיח. ותו דבני ראובן עתידים לבוא ולעשות מלחמות לפני בוא מלך המשיח ומאן לימא לן שלא יהיה בהן סמוך מפי סמוך והוא יסמוך אחרים. תו שאמרו במדרשות שהמשיח יתגלה בגליל ויחזור ויתכסה ומאן לימא לן שלא יסמוך ב"ד בזמן שיתגלה בתחלה, "עכ"ל. הרי דממ"נ יהיו כבר סמוכין קודם שיכבוש המשיח את הקינו והקניזי והקדמוני, ועל כן נראה לע"ד דאין שום טעם שהרמב"ם ידבר דוקא על מה שיהיה בתום הגאולה השלמה העתידה.

ובקונטרס מנחת ירושלים ח"ב מנסה להביא סימוכין לכך שהרמב"ם מדבר על גבולות העתיד, מדכתב¹⁰³: "כל הדברים שהקדמוני כדי שיהיו עתידים ומוכנים לידיעת הראיה". ולא הבנתי מה ראה להביא משם, כי אפי' אם היתה כוונת הרמב"ם שנתכוון לזמן העתיד כשיקדשו ע"פ הראיה אין זה אומר כלל שהדבר יהיה רק לאחר צירוף ג' האומות לא"י וכנ"ל. אך באמת מ"ש הרמב"ם "שהיו עתידים" אין פירושו שחשבונות אלה שייכים דוקא לעתיד, אלא הוא כלשון הכתוב¹⁰⁴ "להיות עתידים" שתרגמו "למהויהו זמנין" והיינו שיהיו מוכנים ומזומנים. ומשמעות דברי הרמב"ם היא שכל הדברים שהקדים בפרקים שלפני כן הם כדי שנהיה מזומנים ומוכנים לעשות את עצם החשבון של ידיעת הראיה, וכפי שיבאר להלן בפרקים הבאים¹⁰⁵.

י. כיצד יסתדר המהלך עם דברי רש"י

דג' ארצות יושבות בדרומה של א"י

שאלה: כתב רש"י ז"ל בפרשת אלה מסעי¹⁰⁶: "שלש ארצות יושבות בדרומה של ארץ ישראל זו אצל זו. קצת ארץ מצרים וארץ אדום כולה וארץ מואב כולה. ארץ מצרים במקצוע דרומית מערבית וכו' וארץ אדום אצלה לצד המזרח וארץ מואב אצל ארץ אדום בסוף הדרום למזרח וכשיצאו ישראל ממצרים וכו' הסיבן והוציאם דרך דרומה אל המדבר והוא שקראו

103. פי"ז ה"א.

104. אסתר פ"ג י"ד.

105. ובחוברת הנ"ל משתדל למצוא עוד דיוקים שונים כדי להוכיח את סברתו דהרמב"ם מיירי על העתיד, ועיין בקונטרס "וערבה לה" ליד ידי הרב הגאון משה מרדכי קארפ שליט"א שדחה את כל טענותיו אחת לאחת, ואין כאן המקום להאריך בדברים פשוטים.

106. במדבר פל"ד ג'.

יחזקאל מדבר העמים לפי שהיו כמה אומות יושבות בצדו וכו' נמצא שארץ כנען שבעבר הירדן למערב היה מקצוע דרומית מזרחית שלה אצל אדום". ומדכתב הוא ז"ל דג' הארצות הללו נמצאות בדרום זו בצד זו, שמעיין דמיד במקום שכלתה הארץ הראשונה שהיא מצרים מתחילה השניה דהיינו אדום. ולפ"ז לכאורה נצטרך לומר שאם א"י מגיעה עד קו הרוחב ה-29, הרי שאדום היא מתחת לשם בדרום חצי האי סיני ותחילתה בסמוך למקצוע דרומית מערבית של א"י ששם מצרים כדמפורש ברש"י.

ובמס' שבת¹⁰⁷ אי' א"ר שמואל בר נחמני א"ר יוחנן¹⁰⁸ דכתיב אלה בני שעיר החורי יושבי הארץ וכו' שהיו בקיאיין בישובה של ארץ שהיו אומרים מלא קנה זה לזית מלא קנה זה לגפנים מלא קנה זה לתאנים וכו' וחוי אמר רב פפא שהיו טועמין את הארץ, ופרש"י: "שטועמין את הארץ - לאיזה דבר ראוייה". וא"כ הרי שאדמת שעיר שניתנה ירושה לעשו היתה ראוייה לזיתים ולגפנים ולתאנים, ואיך יתכן לומר שהיא נמצאת באותו מדבר ציה ושממה שאיננו ידוע כלל כמקום צמיחת עצי פרי מרובים.

תשובה: הנה כבר מדברי בעל כו"פ¹⁰⁹ חזינו שהבין שלרש"י עיקר אדום אינו סמוך לגוף מצרים במקצוע דרומית מערבית דא"י, אלא הוא בארץ "אל-שאובאק" הנמצאת דרומית ומעט מערבית למואב דהוי לדרום ארץ סיחון ועוג הנמשכת מנחל ארנו ועד הר חרמון בעבר הירדן המזרחי. דז"ל¹¹⁰: "וביאור זה לרש"י ז"ל שלש ארצות יושבות בדרומה של ארץ ישראל זו אצל זו והם קצת ארץ מצרים, וארץ אדום כלה וארץ מואב כלה וכו' וכן תמצא היום הענין שהר שעיר שהוא ארץ אדום והוא שדה אדום והוא הר עשו וכו' וקורין לו בערבי אלקראק והוא מערבי דרומי לארץ מואב".

ואח"כ¹¹¹ כתב: "דע כי לדרום א"י יש ארץ רחבת ידים וקורין לה הישמעאלים בלד אל שאובאק, והוא ארץ אדום. ואורך הארץ מדרום לצפון כמו ארבעה ימים וכו' ואל צפון ארץ זו הוא ארץ מואב ער וארצו וכו' ואל צפון ערער קרוב אל היושר כדרך יום ותמצא חשבון עיר סיחון וכו' הר שעיר ועמון ומואב באותו העבר כלומר דרום ארנו כי הדדי הוו קיימי". הרי מבואר מכלל דבריו שארץ "אל שאובאק" שהיא אדום הויא לדרום מואב וארנו וסיחון שבעבר הירדן שאין בקו ישר ממש אלא משוכה מעט למערב¹¹² ומקום זה אינו בקרבת מצרים, וצריך להבין כיצד יתיישב הענין עם מ"ש רש"י דג' הארצות שבדרום הם זו אצל זו.

107. דף פה..

108. מאי.

109. פ"י עמ' מ' ופמ"ז עמ' 102 במהדורה הידועה.

110. פ"י שם.

111. פמ"ז שם.

112. והיינו באזור דרום מערב מדינת ירדן דהאידינא.

והנה הגר"א באדרת אליהו על פרשת בלק¹¹³ הקשה על רש"י דהא מפורש בקרא דאלה מסעי¹¹⁴ דמדבר צן הוא אצל קרן מזרחית דרומית דא"י כדכתיב "והיה לכם פאת נגב ממדבר צן"¹¹⁵, וא"כ ע"כ דאדום הוא יותר מערבה ולא ממש בפינה¹¹⁶.

וכתיב גבי מי מריבה¹¹⁷ "ויבאו בני ישראל כל העדה מדבר צן"¹¹⁸ בחדש הראשון וישב העם בקדש, וא"כ לפי רש"י נמצא שכבר עברו הלאה מאדום שבמערב ללכת יותר מזרחה עד כנגד מקצוע דרומית מזרחית דא"י. ואח"כ¹¹⁹ נאמר: "ויסעו מקדש ויבאו בני ישראל כל העדה הר החר וגו' וימת אהרן שם וגו', ומשם "ויסעו מהר החר דרך ים סוף לסבב את ארץ אדום". וקשה דמדוע חזרו להקיף את אדום אחרי שכבר הגיעו מזרחה יותר ממנו, הא הוה להו להמשיך ישר לכיוון מואב כפי שעשו לבסוף.

ועל כן פירש דארץ אדום מתחלת אצל מקצוע דרומית מזרחית דא"י ונמשכת משם לכיוון דרום ומזרח, דהיינו שרק הפינה הצפונית מערבית שלה נוגעת בתחום הקדושה. ומדבר צן מתחיל באזור הסמוך לאותה זית שבה נפגשות הארצות, והוא נמצא בקו ישר דרומית לא"י ומערבית לעשו ונמשך לכיוון דרום כרצועה ארוכה על פני כל רוחב הר שעיר עד קדש עיר קצה גבולם¹²⁰. ומדבר זה היה שייך לו ונחשב בגבולו, ועליו בקשו ישראל¹²¹ "נעברה נא בארצך לא נעבר בשדה ובכרם" דהיינו באותו חבל ארץ שאינו מיושב כלל.

וכשלא נתן אדום להם לעבור מדרום לצפון דרך שטח זה, נסעו לאורך המצר הדרומי של מדבר צן והר שעיר עד הר החר שגם הוא על גבול אדום כדמפורש בקרא¹²². ואח"כ נסעו עוד לאורך דרומו של עיקר אדום והמשיכו

113. מהדורא תניינא פכ"ב ל"ו.

114. פל"ד ג'.

115. והיינו שהוא מתחיל בא"י כדחזינו מדנקרא על שם העיר "צין" או "צנה" המוזכרת אצל הגבולות כדכתיב הגר"א ביהושע פט"ו ג' וגם נמשך דרומה בחו"ל שהרי מרים נקברה שם כדכתיב להדיא במדבר פ"כ א'.

116. כנראה שכוונתו שלא יתכן שארץ זו תהיה בתוך המדבר עצמו דמשמע מהגמ' בשבת שם דבשעיר היתה האדמה פוריה וכדהבאנו לעיל.

117. במדבר פ"כ א'.

118. היינו החלק ממנו שבחו"ל.

119. שם כ"ב וכ"ח.

120. ובאדרת אליהו על פרשת חקת פ"כ א' מבואר דההר ההוא הלך מצפון לדרום בצד עיקר אדום ואף בלט מעבר לו דרומה, כפי שנאמר בדברים פ"ב א' עד ד': "ונסב את הר שעיר ימים רבים ויאמר ה' אלי לאמר רב לכם סב את ההר הזה פנו לכם צפונה", ורק לאחר פניה זו כתיב "ואת העם צו לאמר אתם עברים בגבול אחיכם בני עשו".

121. במדבר פ"כ י"א.

122. שם כ"ג. ובאד"א על חקת שם כתב דהוא משוך יותר דרומה מקדש, ואפשר שלמד כן מדכתיב בדברים פ"א מ"ו ופ"ב א': "ותשבו בקדש ימים רבים כימים אשר ישבתם ונפן ונסע המדברה דרך ים סוף כאשר דבר ה' אלי ונסב את הר שעיר" וגו', דהוא ז"ל יפרש דהיינו שאחרי עזבם את קדש פנו לעבר ים סוף שהוא בכיוון דרום מזרח ובאופן זה הגיעו

הלאה אחריו עד שעברו גם את המקום שהוא כנגד קצה ארץ מואב שבצפון שבלט מזרחה יותר מאדום¹²³, ואז פנו לעלות צפונה והלכו מרחוק כנגד מזרחו של אדום ומקרוב לאורך מזרח מואב¹²⁴.

ואפשר שהיה קשה להכו"פ הקושיה הנ"ל על רש"י דאיך יתכן שאדום הוא אצל מצרים במקצוע דרום מערב דארץ ישראל, בשעה שמפורש בקרא שהגיעו לארצו רק אחרי שעזבו את מדבר צין הנמצא בפינה הדרום מזרחית. ועל כן פירש אליביה ז"ל דגם המדבר וגם הר שעיר¹²⁵ נמצאים אצל קרן מזרחית דרומית דא"י בקו ישר לדרום הארץ. אלא דהמדבר¹²⁶ הולך מהנקודה ההיא לכיוון דרום מערב ועובר לאורך הדופן המערבי של אדום עד העיר קדש שבסוף גבולם, והא דמשמע במס' שבת דשעיר הוא מקום פורה קאי על שאר המדינה שאינה מדבר.

ומה שכתב רש"י דהג' ארצות שבדרום סמוכות זו אצל זו¹²⁷, י"ל שהדרך המדברית ההולכת ממצרים לאדום דרומית לא¹²⁸ היתה בחלקה בשליטת המצרים והשאר בחזקת האדומים¹²⁹. וישראל סובבו במדבר מתחת לרצועה הנזכרת, או אולי לא הקפידו הבעלים כלל על מי שעובר שם במקום המרוחק מכל ישוב. ויש קצת ראייה לסברא זו דהא כתיב בדברים¹³⁰ "אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו הישבים בשעיר וגו' ונעבר מאת אחינו בני עשו הישבים בשעיר מדרך הערבה מאילת ומעצין גבר", דמשמע מזה שעברו ממש בגבול עשו עד עציון גבר שהיה אחת מתחנותיהם כדמפורש באלה מסעי¹³¹, ורק משם פנו להקיף מתחת לעיקר ארצם. וכן מצינו שהמרגלים נכנסו לא"י מצד קדש ברנע אע"פ שלכאורה לפ"ז עברו בתוך גבול אדום, וא"כ נראה מזה שההליכה באותו שביל עד עציון גבר או חצייתו לרחבו נחשבת כברשות מכיון שלא היתה להם שום קפידא על כך. ומשמע שעציון גבר לא היה מקום ישוב ממש שהרי א"כ לא היה אדום נותן להם רשות לחנות שם וכפי שעשו באמת וכדלעיל, וכן מפורש

להר ההר.

123. באד"א בחקת שם כתב לבאר בצורה קצת שונה, שנראה שארץ מואב מתרחב עוד לדרום ומכסה את פני מזרח אדום.

124. שארץ זו היא כריבוע המגיע עד ערך חצי ים המלח בצפון ומקצועו הדרום מערבי נוגע בזית דרום מזרח דא"י, כ"כ הגר"א בחקת שם.

125. שהוא ארץ אדום ושדה אדום והר עשו לשיטתו כדמפורש בדברים.

126. המתחיל בתוך א"י כדהוכחנו לעיל.

127. ולמד זאת מהא דקראו יחזקאל "מדבר העמים".

128. שדוגמתה קיימת עד היום כדלהלן.

129. ויתכן ש"ג'בל א-שעירה" שלמערב אילת הפריד בין תחום הקדושה לחלק הרצועה שהיתה בבעלות עשו, והוא "ההר החלק העולה שעירה" המוזכר ביהושע פ"ב ז'.

130. פ"ב ד' ח'.

131. במדבר פל"ג ל"ה.

בבמדבר¹³² שמשח שלח מלאכים אל מלך אדום מקדש עיר קצה גבולו ומשם נסעו כשנטו מעליו, וא"כ איך זה מתיישב עם האמור בדברים¹³³ "ונעבור מאת אחינו בני עשו וגו' מאילת ומעציון גבר", אם לא שנאמר שעציון גבר היה מקום חניה בעלמא באותו דרך סמוך לקדש שהיתה העיר הראשונה בעיקר ארצם. וכשלא נתנם מלך אדום לעבור דרך גבולו לצפון פנו משם והמשיכו למזרח מתחת לעיקר ארצו עד הר ההר, ואח"כ הקיפו מדרום למואב וממזרחו. ומקום מואב ע"כ שאינו לדרום א"י שממערב לירדן שהרי א"כ לא יהיה אדום על יד המקצוע, אלא הוי מתחת לנחלת בני גד ובני ראובן שבמזרח וכדמשמע להדיא גם מלשון רש"י בסופו: "נמצא שארץ כנען שבעבר הירדן למערב היה מקצוע דרומית מזרחית שלה אצל אדום"¹³⁴. ולפ"ז מובנים היטב דברי הכו"פ והסדר שקבע לארצות אלו, באופן שמתאים לחלוטין עם מהלך הגבול המבואר לעיל בספר זה. והיינו דקרון צפונית מזרחית של אדום הוא אצל קצה ים המלח קדמה ונוגע במקצוע דרומית מזרחית של א"י, ומשם יורד הגבול וחוצה את הערבה באלכסון דרומי מערבי תלול לאורך תחילת מיצר דרום שלנו, עד ראס א-נקב אל-עקבה שיתכן שהוא מעלה עקרבים לפי מ"ש הרס"ג. והפאה המזרחית שלו מתחילה ג"כ מהפינה הנזכרת, והולכת בערך ישר דרומה עד מהלך של כארבעה ימים כדכתב הכו"פ, ומשם פונה הגבול מערבה עד קרוב לראס א-נקב הנ"ל, כך שבסך הכל נוצר כמין משולש ארוך מאד שהוא "ארץ אל-שאובאק" שעליה דיבר הוא ז"ל.

ובקצה הדרום-מזרחי של עיקר אדום יוצאת רצועת דרך מדברית המקיפה מתחת לא"י ופוגשת בזו שכנגדה הבאה ממצרים - ואשר על שמם נקראת השממה "מדבר העמים", וכמו שניתן לראות עד היום מסומן במפות שישנו שסיל היורד מסואס לעין אל-אחדר ומשם עולה צפונה לראס א-נקב. ומדבר צין מתחיל בתוך א"י ונמשך כרצועה דרך הערבה, חלקו בדרום-מזרח הארץ והשאר במערב אדום עד סביבות מפרץ אילת. ומואב הוא כמו ריבוע העומד למזרח א"י כנגד החצי הדרומי של ים המלח, מ"ואדי אל-חסה" ועד נחל ארנון, ומקצועו הדרום-מערבי נמצא ג"כ אצל קצה ים המלח, כך ששייך לומר עליו שהוא לצפון מואב או למזרחו כי באמת הוא לצפון-מזרח.

132. פ"כ י"ד ט"ז כ"ב.

133. שם.

134. ובעז"ה בסוף הספר נביא תרשימים של הצורה הכללית של האזור לרש"י ולהגר"א.

פרק כ"ב

תחומין שהחזיקו בהן עולי מצרים ועולי בבל

תנן במס' שביעית¹: "שלוש ארצות לשביעית כל שהחזיקו עולי בבל מארץ ישראל ועד כזיב לא נאכל ולא נעבד וכל שהחזיקו עולי מצרים מכזיב ועד הנהר ועד אמנה נאכל אבל לא נעבד מן הנהר ומאמנה ולפנים נאכל ונעבד"², וכעין זה אי' גם במס' חלה³ לענין הדינים השנויים התם: "רבן גמליאל אומר שלש ארצות לחלה וכו'".

והנה הא דקתני דכל מה שכבשו עו"מ בין שהחזיקו בו עו"ב או לא אינו נעבד, ביארו פשוט ומוסכם במפרשים דהיינו שאין עושין שם עבודת קרקע בשביעית⁴, וממילא אסור לסייע בידי העובר על כך כמבואר במתני' בפרק הניזקין⁵. אבל מה דאי' דכל שנתקדש נמי ע"י עו"ב גם לא נאכל, פליגי קדמוננו ז"ל בפירושו.

דהר"י במ"צ והר"ש והרא"ש במתני' והרמב"ן על התורה כתבו דהיינו דהפירות לא נאכלין לאחר שביעית בלא ביעור, והרמב"ם בפירושו למשנה שם ביאר דר"ל שאם תעבד הקרקע ע"י אחר אסור לאכול ממה שתוציא וכן הביא בתשובה⁶ בשם הרי"ף בן גיאת, ובספר היד החזקה⁷ נקט דקאי אספיחין שצומחין בו דאסורין באכילה וכך מסיק גם באגרתו הנ"ל⁸, ותסמ"ג⁹ כתב כהר"י במ"צ ודעימיה וגם כהרמב"ם בהלכותיו והיינו דכל הספיחין הצומחין בו אסורין וה"נ דאין הפירות נאכלין לאחר שביעית בלא

1. פ"ו מ"א.

2. קיימות נוסחאות במתני' שבהן נמצא "גזיב" או "אגזיב" במקום כזיב ו"אמנון" או "אמנוס" או "אמנוס" וכדו' תחת אמנה, ולקמן יתבאר בעז"ה שיש מהראשונים ז"ל שהגיהו "מן הנהר ומאמנה" ו"לחוץ" נאכל ונעבד.

3. פ"ד מ"ח.

4. אלא דבראשונים נחלקו אם איסור זה במקומות שלא נתקדשו ע"י עזרא הוא רק במחובר או גם כתלוש, עיין בפירושי הרי"ב במ"צ והר"ש והרא"ש שם. וע"ע בספר תורת הארץ ח"ב פ"ב אות ל"ה שמדייק מדבריהם וכן מסתימת המשנה הכא דאפי' מלאכות דרבנן אסורות.

5. גיטין פ"ה מ"ט, ועיין בתוס' שבת דף ג. ד"ה בבא.

6. ויקרא פכ"ה ז'.

7. סי' קל"ו.

8. פ"ד מהל' שמיטה ויובל הכ"ו.

9. ולענין אם חזר בו ממ"ש בפירושו, יעויין במראה הפנים על הירושלמי שם בריש פרקין ובפאה"ש סי' כ"ג בבית ישראל אות כ"ה וכ"ט ובליקוטי "תוס' אנשי שם" המודפסים במהדורות המשניות שעם היכין ובוועז.

10. עשין קמ"ז.

ביעור.

והרע"ב על המשנה שם מייתי מתחילה את פי' הר"ץ בן גיאות דהאי לא נאכל קאי אפירות שגדלו בקרקע שנעבדה בשביעית שהן אסורין באכילה, ואח"כ הביא ביאור הר"י במ"צ וסייעתו דר"ל שאינן נאכלין לאחר שביעית בלא ביעור וכתב על כך דכן העיקר. והמל"מ¹¹ כתב וז"ל: "ור"ע¹² כתב שפירוש הר"ש הוא עיקר. הן אמת שפי' הר"ש לא יכולתי להולמו מההיא דתנן בפ"ט ג' ארצות לביעור יהודה ועבר הירדן וכו' ועבר הירדן לא היה מכיבוש בבל וכמו שכתב הראב"ד בפירקין אלמא ביעור נוהג אף במה שלא כבשו עולי בבל וצ"ע".

ומשמע מדבריו שם שסובר דלהרמב"ם אף דבארץ שכבשוה עו"מ ולא עו"ב מותרין ספיחין מ"מ בעי ביעור והיינו דהך חמיר טפי, וכן לקמן שם¹³ נוטה לומר שגם הר"ש יודה דבתחום הקדושה הראשונה הוה הספיחין מותרין¹⁴, וכנראה שהוא מהטעם הנ"ל דהוה קיל מחובת ביעור. ולפ"ז נמצא דאיכא פלוגתא להלכה בין הרע"ב למל"מ אם בגבולות הכיבוש הראשון חייבין לבער או לא, אך לתרווייהו שרי ספיחין¹⁵.

ובערור השלחן העתיד¹⁶ כתב: "ונ"ל דלדינא כל הפירושים אמת", אך אין ברור אם כוונתו רק לחומרא שבמקום שקדשו עו"ב יש לחוש לאסור גם נעבד, או אפי' לקולא דהיכא דלא החזיקו עו"ב לא זו בלבד דשרי ספיחין ונעבד אלא ה"נ דאין שום פרי חייב בביעור. והפח"ש¹⁷ פסק וז"ל: "וכל שלא החזיקו בו אלא עולי מצרים בלבד וכו' הספיחין צומחין בו מותרין באכילה וי"א דהפירות הגדלים אם נעבדה או פירות האילנות והספיחין מותרים באכילה וכו' וכן נאכלין אחר הביעור בלא ביעור". והיינו שפוסק בסתמא כהרמב"ם בהלכותיו דלא קתני נאכל אלא לענין ספיחין אבל בביעור חייבין, ורק הביא כ"א את דעת הר"י במ"צ והר"ש וסייעתם דהכל שרי. והחזו"א בסדר שביעית שלו¹⁸ כתב וז"ל: יש מקומות בארץ שלא כבשוה עולי בבל וגם בהם אין איסור ספיחין וכו' אבל אין הדבר ידוע לנו בעדות ברורה שיש לסמוך עליה וקל להכשל ולכן אין להקל בספיחין א"י", ולכאורה כוונתו דיש לחשוש לאסור כל מה שגדל בשטח כיבוש עולי מצרים מכיון

11. על הרמב"ם שם.

12. הוא הרע"ב.

13. הכ"ז.

14. ר"ל מלבד מה שפטורין שם מביעור לדידיה, ובנוגע לנעבד אין מבורר מהמל"מ מה יהיה הדין לאותם ראשונים ומצד הסברא יש מקום לחלק.

15. ולענין קדושת שביעית קודם הביעור יעויין במל"מ שם ובאדרת אליהו על המשניות ובפאה"ש סי' כ"ג ס"ט ובבית ישראל שם אות כ"ה.

16. סי' ט"ז אות ה'.

17. סי' כ"ג ס"ט.

18. סי' כ"ו אות ד'.

דאין אנו בקיאים בגבולות.

ונמצאנו למדין מכל זה דלא ברור כלל אם יש מקום בתחום הקדושה הראשונה שיהיה שייך להפקיעו מהלכות שביעית כלשהן שהרי קיימת סברת החזו"א הנ"ל, וכ"ש דאיכא צד גדול לחייב הכל בביעור דהא למסקנת המל"מ וכן להפאה"ש בסתמות דבריו אין שום חילוק בין ארץ כיבוש עו"מ לתחום חזקת עו"ב לענין כך¹⁹. ומאידך ברור שכל שהחזיקו עו"מ אסור בכל עבודת קרקע בשביעית²⁰ דמפורש במתני', וא"כ ה"נ דלא שרי לסייע בידי העוברין על כך כדהערנו לעיל. כך שבבואנו לחקור אחר אזור הערבה אם דינו כא"י לענין שמטיה יש לנו לוודא בעיקר אם הוא בתחום הכיבוש הראשון דזוהי השאלה הנוגעת לנו ביותר, אך מובן שגם צריך לברר אי הוי נמי בכלל חזקת עולי בבל אף דלעת עתה לא נפק"מ כ"כ לדידן עד שיבא התשבי ויפשוט ספקותינו.

ובכו"פ²¹ מפורש דלדעתו עולי מצרים החזיקו עד סוף גבולות התורה לכל הרוחות, והביא לזה ראיה ממקרא דכתיב בנחמיה²² "וכרות עמו הברית לתת את ארץ הכנעני החתי האמרי והפריזי והיבוסי והגרשני לתת לזרעו ותקם את דבריו כי צדיק אתה", ולאחר מכן כתיב²³ "ויבאו הבנים וירשו את הארץ ותכנע לפניהם את ישיבי הארץ הכנענים ותתנם בידם ואת מלכיהם ואת עממי הארץ וגו'²⁴. ועוד מיייתי דברי הרמב"ן בפ' משפטים²⁵ שכתב "כי אחרי נתני בידכם כל הנזכרים שלחתי הצרעה לגרש הנשארים והנסתרים", דמשמע שגורשו כולם לבסוף²⁶.

אלא שהוסיף דבאמת בימי יהושע לא כבשו הכל שכן כתיב²⁷ "ויהושע זקן בא בימים ויאמר ה' אליו אתה זקנת באת בימים והארץ נשארה הרבה מאד לרשתה וגו'", אך הכתוב מעיד שכבשו הכל בזמן המלכים שכן נאמר²⁸ "ויעש שלמה בעת ההוא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים". וכבר בזמן דוד החזיקו בצד המזרחי של הארץ בכל הרוחב

19. וכבר הערנו דגם בנוגע לנעבד יש מקום להסתפק אם יהיה מותר או לא להר"י במ"צ והר"ש וסיעתם, ויש להוסיף דאם נמצא מי שיחלוה על המל"מ ויסבור דפעמים דספיחין חמירי מביעור יתכן שגם נצטרך לחוש ולאסור שם אותן גידולין לדעת ראשונים אלה. וגם אין פשוט דלא נוהג התם קדושת שביעית, וכבר ציינתי לעיל מקורות המדברים מזה.

20. עכ"פ במחובר.

21. פי"א, עמ' 42-43 במהדורה הידועה.

22. ט' ח'.

23. פסוקים כ"ד כ"ה.

24. וע"ש מה שהוכיח עוד מהמשך הקרא.

25. שמות כ"ג כ"ח.

26. וגם הביא עוד לשונות מהרמב"ן שנראה מהם כן ע"ש.

27. יהושע י"ג א'.

28. מלכ"א ח' ס"ה.

מצפון לדרום וכן בפינה הדרומית מערבית שהיא נחל מצרים כדכתיב²⁹ "ויקהל דויד את כל ישראל מן שיחור מצרים ועד לבוא חמת", אך עכ"פ בצד אחד והוא בצפון מערב לא כבשו הכל בימיו דמהאי טעמא חשיבי ארם נהרים וארם צובא שתפשם דוד כיבוש יחיד משום שלא נשלמה קודם לכן הורשת כל הארץ. אבל גבי שלמה מצינו שסיים לכבוש מה שנשאר שנאמר³⁰ "כל העם הנותר מן האמרי החתי הפרזי החוי והיבוסי אשר לא מבני ישראל המה בניחם אשר נתרו אחריהם בארץ אשר לא יכלו בני ישראל להחרימם ויעלם שלמה למס עבד עד היום הזה".

וכן ביאר החזו"א³¹ בדעת הרשב"א בריש גיטין, דגם לדידיה כל מקום שהוא בתוך גבולות התורה הוי בכלל קדושה ראשונה³². דהכי תנן גיטין³³ "המביא גט ממדינת הים צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם רבן גמליאל אומר אף המביא מן הרקם ומן החגר וכו'. ר' יהודה אומר מרקם למזרח ורקם כמזרח. מאשקלון לדרום ואשקלון כדרום מעכו לצפון ועכו כצפון". והקשו הרשב"א והרמב"ן והריטב"א האידך תנן דעכו כחז"ל והא כתיב³⁴ "אשר לא הוריש את יושבי עכו" וכל היכא דכתיב אשר לא הוריש מא"י היא וכדאמרינן בחולין³⁵ למימרא דבית שאן מח"ל היא והכתיב ולא הוריש מנשה את בית שאן³⁶. ונסתפק החזו"א אם ר"ל דכל א"י מקרי כבושה וקדושה לעולי מצרים אף מקומות שנשאר הכנעני בהם, או שאולי בימי דוד ושלמה נכנעו כולם. ואח"כ כתב שראה "כי מקרא מלא הוא מלכים א' ט' כ' כ"א דשלמה הניחם למס עובד עד היום הזה ולמאי דמבואר חולין ז' א' חשיב כיבוש וכן אמרו בירו' שביעית פ"ו ה"א סבר מעלי מיסין כמו דנתכבשו".

הרי דמפרש בדעת הרשב"א³⁷ דהא דכל מקום דכתיב ביה "אשר לא הוריש" מא"י הוא, היינו משום דלבסוף כבש שלמה כל התחום שבתוך גבולות התורה³⁸. ועוד תביא דברי הרמב"ם בחל' דמאי³⁹ שכתב בענין סוריא

29. דה"א י"ג ה'.

30. ט' מלכ"א כ' כ"א.

31. שביעית סי' ד' אות ה'.

32. וא"כ ה"ה שישברו כך הרמב"ן והריטב"א שכתבו שם כאותם דברים.

33. דף ב'.

34. שופטים א' ל"א.

35. דף ז'.

36. ובתוס' שם הקשו באופן אחר ע"ש ומדבריהם אין ראייה לכאן.

37. וממילא גם ברמב"ן ובריטב"א.

38. ולהטעם הראשון שכתב לא בעינן אפי' לזה, כי ממילא חשיב כל א"י כבושה וקדושה לעולי מצרים. וכעין זה כתב בספר תבואות הארץ (פרק א'), אלא דנראה מדבריו שם (עמ' ו' במהדורת תר"ס) שהבין דלא אמרינן כן אלא באותם מקומות שלכל הפחות נתפשט הישוב להתם אח"כ ע"ש.

39. פ"ו מי"א.

דחשיב כיבוש יחיד משום שעדיין לא נכבשה כל הארץ כי היבוסים היה בירושלים עדיין, ולא זכר את כל אותן שלא הורישו.⁴⁰ ומיהו הר"ש סיריליאו על ירושלמי שביעית⁴¹ ביאר דהא דקתני במתני דג' ארצות "מן הנהר ומאמנוס ולפנים נאכל ונעבד" ר"ל דגם עולי מצרים לא כבשו את הנהר עצמו שהוא לדעתו הנילוס וכן אותו חלק ממצרים השוכן על הגדה שלצד ארץ ישראל והשייך לה באמת על פי גבולות התורה⁴². וכן לכיוון צפון לא החזיקו אלא עד הקו שכנגד הקצה הדרומי של אמנוס שהוא הר ההר דקרא אבל לא בשפוע היורד ממנו לצד חלל הארץ וכ"ש בגובהו וגם לא בשאר המקומות שהם כנגדו למזרח⁴³ שכל זה מוכח לדעתו מן המקראות ביהושע⁴⁴.

אלא שכתב דזה דלא כהלכתא, משום דארץ פלשתים והגשורי שבדרום מערב לא כבשו ישראל בהורשת יושביהם כי אם הכניעום והיו מעלים להם מיסין. דהכי מפורש ביהושע⁴⁵: "זאת הארץ הנשארת כל גלילות הפלשתים וכל הגשורי מן השיחור אשר על פני מצרים ועד גבול עקרון צפונה לכנעני תחשב חמשת סרני פלשתים העזתי והאשדודי וגו'", ולא מצינו שחזרו וכבשום אחר כך. דאע"פ דכתיב בשופטים⁴⁶ "וילכוד יהודה את עזה ואת גבולה ואת אשקלון ואת גבולה וגו'" הא וילכוד כתיב ולא ויוריש והיינו שתפשו וחיבושם להעלות מס. וכן מה שנאמר אצל שלמה⁴⁷ "ויעש שלמה את החג בעת ההיא וכל ישראל עמו קהל גדול מאד מלבא חמת עד נחל מצרים", אין זו הוכחה רק שהיו ישראל דרין שם ומסתמא היו האומות מעלין להן מיסין אבל לאו למימרא שנהרגו או שגורשו מהתם.

וסבר תנא דמתני' דמעלי מיסין חשובין ככבושין בין לעולי מצרים ובין לעולי בבל, ואנן לא קיי"ל כוותיה אלא כר' שמואל בר נחמני בירושלמי שם דסבר דאצל קדושה ראשונה לא חשיב כיבוש אלא היכא דאיכא הורשה ממש והיא גם דעת רבי שהתיר בית שאן⁴⁸. ונמצא מדברי הרש"ס האלה

40. וכנראה שכוונתו להוכיח מזה דדעת הרמב"ם דכל הארץ מלבד ירושלים נכבשה כבר בימי דוד.

41. פ"ו ה"א, והיינו כפי הנוסחאות הנמצאות בידינו ועיין לקמן מה שאביא בשם המלאכת שלמה.

42. ונראה מדבריו שם שדעתו ששטח זה שלא החזיקו בו קטן הוא ביותר שכן כתב שיהושע כבש מ"עריש" ומטה את כל המקומות דלהלן: "אלחסיך" "ביר אלעבד" "קטיא" "ביר אלדוידר" "צאלאחיאה" "חטרא" "בלביס" "כאצקא" "מצרים" ו"בולאק" הסמוך לנילוס.

43. ומשמע מלשונו בד"ה נאכל וכו' שכחלק מהעיריות הנזכרות בפרשת אלה מסעי היו צפוניות לטורי אמנוס ולא איצטריך ליה למתני שלא נכבשו.

44. ע"ש.

45. י' מ"א.

46. א' י"ח.

47. דהיי"ב ז' ח'.

48. ע"ש.

דהגבולות שהחזיקו בהן עולי מצרים בין בצפון ובין בדרום מפורשין במתני', דלכיוון מעלה כבשו עד החוט הנמתח ממערב למזרח מקצה שיפועו הדרומי של הר ההר. ולמטה תפשו את כל המיצר הדרומי ממזרח א"י עד אזור פלשתים שבדרום מערב שאת זה יחד עם שאר המקומות הכתובים ביהושע שנשארו בימיו לכדו לאחר מכן לצורך העלאת מסים אך לא נכבשו, ופלוגתא דתנאי היא אי הוּוּ בכלל הקדושה או לא וקטע קטן אחד במקצוע דרום מערב שהוא נחל מצרים עצמו וחלק מארץ מצרים שעל שפתו שלצד א"י, לא החזיקו בו כלל.

ובמלאכת שלמה על המשניות שם הביא לשון הרש"ס בצורה שונה מאד מהנזכר לעיל בצירוף ציור התחומין היוצא לפי שיטתו⁴⁹, ובמס' כלה⁵⁰ כתב בהגהה שאותו תרשים שבשביעית העתיקו מכתובת ידו ז"ל⁵¹. ומתוך דבריו נראה דמפרש דהא דקתני "מן הנהר ומאמנום ולפנים נאכל ונעבד", היינו כל הרצועה שלאורך שפת הים הגדול מן הנילוס בדרום וצפונה כלפי פנים הארץ וכן מאמנום בצפון ודרומה⁵² שייכת לארץ פלשתים, ואין היא בכלל שום כיבוש בין של עולי מצרים ובין דעולי בבל⁵³. ולא הזכיר כלל שיש איזה הבדל בין חלקים שונים שבתוך ארץ מצרים הצפונית דכאן העלו מיסים וכאן לא כבשו כלל כפי שהוא בפ"י רש"ס על שביעית הנמצא בדפוסים שלנו, וכן לא כתב שרצועת פלשתים לכדוה אף שלא הורישוה.

ואפשר דהרש"ס שבמלאכת שלמה הוא הפירוש שכתב אליבא דרבי ור' שמואל בר נחמני⁵⁴ דסבירא להו דמעלי מיסין לאו ככבושין דמו, דלשיטתם אין כל נפק"מ אלו מקומות שועבדו כל עוד שלא נהרגו יושביהן או עכ"פ גורשו משם ועל כן כתב בסתמא כל הרצועה לא כבשוה. ובספר אדמת קדש⁵⁵ כתב בדומה לשיטת הרש"ס שבשביעית שלפנינו שעו"מ לא קדשו הכל אצל קרן דרומית מערבית, אך עם ההבדל שלדעת המחבר ההוא עכ"פ לקחו אח"כ חלק מארץ פלשתים בכיבוש גומר עד עזה ולא עד בכלל ומשם ועד קצה הדרום נתפש הכל להעלאת מיסים. והיינו דאף דדוד הכניע את פלשתים ובימיו שלמה האחרונים היו למד עובד, אך לא היה זה אלא לכידה

49. תמצאנו בסוף חברנו.

50. פ"ד מ"ח.

51. ובפי' הרש"ס המודפס במס' חלה שם נראה קצת כפי היוצא מגירסה זו, אם כי נצטרך לומר שנפלה התם טעות דפוס - והתחלף גבי עכו קרן צפונית מזרחית לצפונית מערבית ע"ש. אך בלאה"כ נמי יש שם שיבוש דמוכה, דאצל כזיב נאמר שהיא משוכה מעכו לצד דרום וצ"ל צפון - וכבר העיר על כך במלאכת שלמה שם.

52. ולא רק הפינה הדרומית.

53. וכך ניתן לראות בבירור בציור הנ"ל.

54. דהלכה כמותם לדעתו.

55. עמ' צ"ד וקמ"ה ופ"ה בהערה.

לבד ולא ירושה וישיבה ולא חשיב כיבוש. ורק אצל עזיהו דכתיב⁵⁶ "ויצא וילחם בפלשתים ויפרץ את חומת גת ואת חומת יבנה ואת חומת אשדוד ויבנה ערים באשדוד ובפלשתים" מצינו שהושיב ישראל בחלק גדול מארצם, וחזקיהו הרחיק כיבושו כמו שנאמר⁵⁷: "הוא הכה את פלשתים עד עזה ואת גבוליה", אך גם אז לא הוריש עד בכלל ועל כן עזה וכל מה שמדרום לה נותרו מעלי מיסים בלבד.

ולדעתו הגבול שכבשו עו"מ בדרום זהה למצר שהחזיקו בו עו"ב⁵⁸ והיינו מה דתניא בברייתא דתחומי א"י⁵⁹ "ורקם גיאה"⁶⁰ וגיניא דאשקלון⁶¹ ור"ל שהקו נמשך מזה לזה ביושר, ומהאי טעמא גופא קידש עזרא רק עד שם כי גם בכיבוש ראשון למעשה היה הדבר כן⁶². וחיליה מדתני בתוספתא דשביעית⁶³ "סמוך לעמון ומואב ארץ מצרים שתי ארצות הן או נאכל ונעבר או לא נאכל ולא נעבד", והיינו דבדרום א"י בין אצל המקצוע המזרחי סמוך לעמון ומואב ובין בקרן מערב על יד מצרים קיימות רק שתי חלוקות או נאכל ונעבד שלא כבשוהו אף עו"מ או לא נאכל ולא נעבד משום שנתקדש גם בקדושה שניה דעזרא⁶⁴.

והרמב"ם בהל' תרומות⁶⁵ כתב וז"ל: "אי זו היא ארץ שהחזיקו בה עולי מצרים. מרקם שהוא במזרח א"י עד הים הגדול. מאשקלון שהיא לדרום א"י עד עכו שהיא בצפון. היה מהלך מעכו לכזיב כל הארץ שעל ימינו שהוא מזרח הדרך הרי היא בחזקת ח"ל וכו'. וכל הארץ שעל שמאלו שהוא מערב הדרך. הרי היא בחזקת א"י וכו'. וכל ששופע ויורד מטורי אמנום ולפנים א"י מטורי אמנום ולחוץ ח"ל. והנסים שבים רואין אותן כאילו חוט מתוח עליהם מטורי אמנום ועד נחל מצרים מן החוט ולפנים א"י מן החוט ולחוץ ח"ל" עכ"ל. ולכאורה הרמב"ם סותר את עצמו מיניה וביה, דמתחילה כתב דהמצר שהחזיקו בו עו"מ במערב הוא מאשקלון ועד עכו, ואח"כ פסק דכל ששופע ויורד מטורי אמנום ולפנים הוי א"י ומותחים חוט משם ועד נחל מצרים וכפי הידוע קצוות אלה רחוקות הרבה יותר.

56. דה"ב פכ"ו ו'.

57. מלכים ב' פ"ח ח'.

58. אלא דלגבי אשקלון גופא קיים ספק מסויים ע"ש.

59. ירושלמי שביעית שם דף טז. ובתוספתא בשביעית פ"ד ה"ה ובספרי עקב סוף פיסקא ט"ו.

60. קדש ברנע.

61. מלבד זאת הניח כרכים אחרים במרכז א"י ובצפון משום תקנת עניים.

62. שם.

63. ויש להעיר דבירושלמי שביעית שם דף יז מיייתי ברייתא בזה"ל "סימן לעמון ומואב ולארץ מצרים שתי ארצות אחת נאכלת ונעבדת ואחת נאכלת ולא נעבדת" והגר"א ז"ל גרס "סמוך" שבמקום "סימן" ומחק תיבות "ולארץ מצרים", והמנחת בכורים שינה הנוסח בתוספתא להיות כהירושלמי.

64. פ"א ה"ז.

ובספר תבואות הארץ⁶⁵ תמה מאד על דברי הרמב"ם האלה⁶⁶, ועל כן כתב וז"ל: "ואי לא מסתפנא הייתי אומר שטעות המעתיק הוא בדבריו ועירבוב דברים בשתי הלכות אלה וכן צריך להיות: איזה הוא ארץ שהחזיקו בה עולי מצרים כל ששופע ויורד מטורי אמנוס ועד נחל מצרים וכו' מהיכן החזיקו עו"ב מרקם שהיא במזרח א"י כו' עד שיודע לך שאותו מקום חו"ל ומכזיב ולפנים כנגד המזרח ומכזיב ולחוץ כו' לא החזיקו בה עכ"ל, ובזה הכל יבוא אל נכון" ולדבריו נמצא דגם הא דקאמר הרמב"ם "היה מהלך מעכו לכזיב כל הארץ שעל ימינו וכו' טמאה משום ארץ העמים ופטורה מן המעשר ומן השביעית וכל הארץ שעל שמאלו שהוא מערב הדרך הרי היא בחזקת ארץ ישראל וכו' עד שיודע לך שאותו המקום חוצה לארץ", איירי נמי לענין תחומי עו"ב דכל שבימין אמרינן בסתמא דלא נתקדש על ידם⁶⁷ ומה שמשמאל החזיקו בו מלבד אותם מקומות שיוודע לנו שהניחום דדינם כחו"ל.

והנה מלבד מה שדוחק גדול לשנות כ"כ את דברי הרמב"ם ולחדש נוסח חדש שלא מצינו לו כל מקור⁶⁸, אך גם אין זה נכון לומר שהכל מתיישב עי"ז. כי במעדני ארץ על הל' תרומות⁶⁹ הקשה דאי נימא דההיא דרצועת כזיב קאי אתחום עו"ב, א"כ נמצא הרמב"ם סותר את עצמו. דהכא קאמר דכל שלימין הדרך וכן המקומות שמשמאל שנודע לנו שלא נתקדשו הרי הם פטורים מן המעשר ומן השביעית, ואילו ברמב"ם לעיל⁷⁰ מבואר דארץ שכבשו עו"מ אפי' שלא החזיקו בה עו"ב חייבת בתו"מ ובשביעית. ונלע"ד ליישב בס"ד דברי הרמב"ם באופן אחר בלא לשנות שום גירסה, וזאת ע"י ההסבר הפשוט דלדעתו ז"ל כזיב ואשקלון אינם אצל המקומות הנקראים כן היום אלא בקצוות א"י שבמערב זה סמוך להר ההר שבמקצוע צפונית מערבית ואידך ע"י נחל מצרים שבקרן דרומית מערבית⁷¹ דבאמת לענין כזיב אין כל פלא בכך אם נאמר דבר שכזה, שהרי דעת רש"י בגיטין⁷² דעיר זו כלל אינה נמצאת במערב א"י אלא במזרח וכן סוברים עוד ראשונים⁷³, ואף אתה אל תתמה אם הרמב"ם יסבור דלעולם הוא במערב

65. עמ' נ"א במהדורת תר"ס.

66. וגם על מה שקבע את ענין הרצועה שבין עכו לכזיב אצל גבול עו"מ, כי לדעתו כל תחומי אלה מסעי הם בכלל כיבוש ראשון כדלעיל.

67. אף דהוי בכלל כיבוש עו"מ.

68. יעויין במהדורת פרנקל שלא הביא שום גירסא הדומה לזו.

69. שם.

70. ה"ה.

71. ובזה יובן האידך יתכן שבכ"מ ציין בפשיטות כמקורו של הרמב"ם את הברייתא בגיטין דף ח. איזהו ארץ וכו' בלא להעיר שיש משם עליו איזו קושיה.

72. דף ז.

73. אלא שיש שהסבירו לשיטתם דתרי עכו וכזיב הוו כדהבאנו לעיל.

כמקובל רק שהיא יותר צפונה⁷⁴. ובנוגע לאשקלון יבואר בעז"ה להלן שקיים יסוד מוצק לומר שלכל הפחות הו' שני ערים באותו שם שהיו הרבה יותר דרומה מאותן חורבות עתיקות הנקראות בערבית "ח'רבת עסקלאן" שבקרבתן נבנתה העיר אשקלון של ימינו.

והנה בגיטין⁷⁵ מיייתי הש"ס ברייתא דתניא "היה מהלך מעכו לכזיב מימינו למזרח הדרך טמאה משום ארץ העמים וכו' משמאלו למערב הדרך טהורה משום ארץ העמים"⁷⁶ אמר אביי רצועה נפקא.

ופרש"י דעכו בצפון ריבועא דא"י היא והיינו במקצוע המזרחי שלה⁷⁷ אלא שרצועה צרה יוצאת מעכו לצד צפון עד כזיב והיא מא"י. והכו"פ⁷⁸ כתב וז"ל: "ולר"מ ז"ל מצאתי בפירושו בכתב ידו במצרים שפי' הפך זה שארץ ישראל הולך עד כזיב אלא שמכזיב תצא רצועה אחת מארץ העמים הולכת עד עכו וכל צדדיה הם ארץ ישראל"⁷⁹.

ולפ"ז אם נאמר דכזיב המקורית היתה אצל הר ההר שבמקצוע צפונית מערבית דגבולות אלה מסעי יהיה מובן מדוע מפרש הרמב"ם דהאי סוגיא דרצועה קאי אתחום עו"מ. שהרי מברייתא זו יוצא שכל הארץ ממזרח למערב ועד כנגד הר ההר בצפון היא קדוש מלבד רצועה צרה היורדת לעכו, וזה מתאים למצרי כיבוש ראשון ולא לחזקת עו"ב לדעתו כפי שיבואר בעז"ה לקמן. ויתכן שהרמב"ם יפרש שרצועה זו ג"כ הולכת לפי תוואי גבול צפון דקרא, או דיסבור דחלק קטן זה באמת לא נכבש על ידם ושמהאי טעמא גופא הוצרכה הברייטא להשמיענו הך מילתא דרצועת ארץ העמים נפקא. ומה שכתב הוא ז"ל "איזו היא הארץ שהחזיקו עולי מצרים. מרקם שהיא במזרח ארץ ישראל עד הים הגדול. מאשקלון שהיא לדרום ארץ ישראל עד עכו שהיא בצפון", ר"ל דרך מאשקלון עד עכו נכבש כל רוחב הארץ ממש מקצה המזרח שכנגד רקם עד הים שבמערב, משא"כ משם וצפונה דעכ"פ חסרה אותה רצועה.

74. ואפשר לומר גם אליביה שהיו שתי ערים באותו שם, ויתכן שהצפונית יותר נחרבה והשניה נקראה על שמה אף שנבנתה במקום אחר כעין מה שכתב החזו"א בהל' שביעית (סי' ג' אות י"ט ד"ה נראה).

75. דף ז'.

76. בתוספתא דאהלות פי"ח ה"ח גרסי' איפכא 'מימינו הדרך טהורה וכו' משמאל למערב הדרך טמאה וכו' ", והר"ש בשלהי אותה מסכת פי"ח מ"ט וכו' פ"א והרש"ס על ירושלמי שביעית פ"ו פירשו דלא פליגי אלא שתי דרכים היו אחת למזרח הרצועה הטמאה ואחת למערבה, והגר"א שינה הנוסח בגיטין להיות כהתוספתא.

77. כן ביאר בקושית הגמ' שם, ולא רמז בשום מקום דהש"ס קהדר ביה מזה שזעכו היא במזרח.

78. פי"א, עמ' 45 במהדורה הנפוצה.

79. ושם כוונתו לציור המיוחס לרמב"ם ושהעתק ממנו הודפס בתשובותיו סי' ד' ששם באמת משורטט כן, ובסוף הספר (במדור "תרשימים ומפות") נציגו בעז"ה עם הנלע"ד כיצד היה נראה במקור. ובכרך זרעים של מהדורת פרנקל הביאו גרסאות שונות של תרשימים השייך להל' תרומות שם, ובאחת מאלו ג"כ נמצאת רצועה כזאת.

והרמב"ם לקמן⁸⁰ כתב: "איזו היא סוריא מארץ ישראל ולמטה כנגד ארם נהרים וכו' אבל עכו חוצה לארץ כאשקלון. והם תחומי ארץ ישראל". והקשו הרדב"ז ובכ"מ חדא דמן הכתובים ביהושע ובשופטים משמע דאשקלון היא מא"י⁸¹, ועוד שבירושלמי שביעית⁸² מיייתי ראייה מבריייתא דתחומין "מן מה דתני גנייא דאשקלון הדא אמרה אשקלון כלחוץ" ומדנזקו להך דקדוק משמע דהויא בכלל כיבוש עו"מ ורק דקמ"ל שלא נתקדשה ע"י עו"ב. וברדב"ז תי' דכוונת הרמב"ם הכא לאו היינו דאשקלון חוצה לארץ ממש אלא שאינה בתחום עולי בבל אף שכבשוה עולי מצרים, והוסיף: "ואם דברי רבינו כפשוטן שהם מחוצה לארץ ממש צ"ל דתרי אשקלון הוו חד בדרום וחד בארץ פלשתים". ובכ"מ יישב מעין התירוץ השני של הרדב"ז אך עם קצת הבדל, דאף דחד אשקלון הויא אך חלק ממנה היה בארץ ואידך בחו"ל דומיא דמצינו גבי עכו שהיה אצלה כן כדמוכח בירושלמי⁸³. ובשו"ת משנ"י⁸⁴ הביא את דברי הרדב"ז דתרי אשקלון הוו, ותמה על כך בזה"ל: "ולא מצאנו בספרי תרי הארץ ובפרט בכפ"פ שום רמז לאשקלון אחרת דרומית לנחל מצרים⁸⁵ וצע"ג".

ויש להעיר שלדבריו אין זו קושיה רק על הרדב"ז אלא גם על הכ"מ שקבע את אשקלון לדעת הרמב"ם על הגבול שבין א"י למצרים, מקצתה מבפנים והשאר מבחוץ, הרחק מאד מהמקום שבו נמצאת העיר כיום. יתר על כן מפורש בדברי הר"ן בחידושיו בתחילת גיטין שהיו שתי אשקלון אחת בא"י והשניה שעליה אמר רבי יהודה במתני' שם "מאשקלון לדרום ואשקלון כדרום", וברור שאין לדחות את דברי אחד מרבותינו הראשונים ז"ל מחמת שלא נמצא להם מקור בחיבורי החוקרים.

אך באמת לא ידעתי מי הם "תרי הארץ" שאת ספריהם בדק מלבד הכו"פ, כי אני ראיתי "רמז" לאשקלון העומדת על הגבול, ולעוד אחרת שהיתה מופלגת ממנה, בדברי אחד מהגדולים והמפורסמים שבין תרי הארץ, הלא הוא רבי בנימין מטודלא שאת מסעותיו הידועים ערך לפני כ- 800 שנה. וז"ל בתיאורו⁸⁶: "ומשם⁸⁷ שתי פרסאות לאשקלונה היא אשקלון החדשה שבנה עזרא הסופר⁸⁸ ז"ל על שפת הים והיו קורין אותה בתחלה (בני ברה) בני ברק, והיא רחוקה מאשקלון הקדומה החרבה ארבע פרסאות והיא עיר

80. ה"ט.

81. כפי שדייקו התוס' בריש גיטין דף ב' ד"ה ואשקלון ע"ש.

82. פ"ו ה"א.

83. פ"ו דשביעית וכדכתבו התוס' שהזכרנו.

84. ח"א סי' מ"ו עמ' קמ"ו.

85. ואדי-אל-עריש.

86. עמ' 28 במהדורה המודפסת בספר "אוצר מסעות".

87. מאשדוד החרבה.

88. הכהן.

גדולה ויפה ובאים אליה מכל מקום לסחורה כי היא יושבת בקצה גבול מצרים". הרי ש"אשקלון החדשה" שנבנתה ע"י עולי בבל עמדה על קצה גבול מצרים, בדיוק כפי שהבין הכ"מ, ואילו אשקלון הקדומה" היתה רחוקה ממנה ארבע פרסאות, באופן שיכול הדבר להתאים בהחלט לסברת הרדב"ז על עיר נוספת בשם זה שמיקומה מעבר לתחום.

והנה גבי כיבוש עו"מ⁸⁹ כתיב: "ויכם יהושע מקדש ברנע ועד עזה", ואח"כ⁹⁰ נאמר: "ויהושע זקן בא בימים ויאמר ה' אליו אתה זקנתה באת בימים והארץ נשארה הרבה מאד לרשתה זאת הארץ הנשארת כל גלילות הפלשתים וכל הגשורי מן השיחור אשר על פני מצרים ועד גבול עקרון צפונה לכנעני תחשב חמשת סרני פלשתים וכל הגשורי מן השיחור אשר על פני מצרים ועד גבול עקרון צפונה לכנעני תחשב חמשת סרני פלשתים העזתי והאשדודי האשקלני הגתי והעקרני והעוים מתימן כל ארץ הכנעני וגו'". וכתב רש"י ז"ל: מן השיחור וכו' - ולמדנו כאן שלא כיבש יהושע בחייו כל מיצר הדרומי אלא ממדבר צין הוא ההר החלק העולה שעירה עד הנילוס הוא תחום עזה האמור למעלה מקדש ברנע עד עזה. ועד גבול עקרון צפונה - העקרני יושב על הים ומתפשט לצד הצפון יותר מן האחרים וכו'. מתימן כל ארץ הכנעני - פסוק ראשון מנה מצד הדרומי מן המזרח למערב וזה מונה את רוחב אותו המקצוע היותר ליכבש כמה הוא מן הדרום לצפון". וכן ברד"ק פי' ממש כדברי רש"י, וגם במלבי"ם הלך בדרכם ז"ל וכתב בצורה מפורשת עוד יותר: "כל גלילות - בפסוק זה חושב מה שנשאר במצר הדרומי מן המזרח למערב שלא כבשו".

הרי נפיק מרש"י והרד"ק והמלבי"ם דברים ברורים ביותר דאופן חלוקת ארץ פלשתים היתה שונה לחלוטין מהמקובל לחשוב היום. והיינו שהיתה כולה עשויה רצועות ההולכות מדרום לצפון זו בצד זו, והמזרחית שבהן היתה "תחום עזה אשר קציה הדרומי היה אצל תחילת ה"נילוס"⁹¹, והמערבית ביותר היא עקרון היושבת רק היא על שפת הים ושטחה מתפשט צפונה יותר מהאחרים⁹². ויהושע כבש מקדש ברנע וההר העולה שעירה את כל מצר דרום עד תחילת נחל מצרים ולא עד בכלל, כך שכל ארץ הפלשתים נותרה מבחוץ.

ויעויין בכו"פ⁹³ שכתב דעזה רחוקה מן הים כשתי שעות, ובשו"ת משנ"י⁹⁴ תמה עליו מן המציאות שער זו יושבת על שפת הים. ולפי האמור

89. פ"י מ"א.

90. פ"ג א' עד ד'.

91. שהלך לפ"ז ממזרח למערב, וזה מתאים להסברנו לעיל בענין נחל מצרים ע"ש.

92. ובענין העוים עיין במפורשים שם דעות שונות.

93. פ"א סוף עמ' מ"ב במהדורה הנפוצה.

94. ת"א עמ' קמ"ה.

לעיל מובן הדבר היטב, שי"ל שעזה שבזמן הכו"פ נשארה בקרבת אותו אזור שהיתה בו בזמנים קדומים רחוק מהים, ורק לאחר מכן נעקרה ונוסדה מחדש אצל החוף⁹⁵. ויצויין שבמשנ"י שם כתב "וחקרתי אצל מומחה מובהק, ואמר לי שדבר זה לא יתכן (שעזה שלנו אינה זו של הכו"פ) כי בעזה של היום יש בתים ישנים עליהם נמצאת כתבות על קירות האבן בשפה הערבית, הנושאים תאריכים של תקופת בעל כו"פ. כלומר שעזה של היום היא אותה שהיתה בימיו". ולא הבנתי דבריו כלל, כי מה בכך שנמצאו בתים ישנים עם כתבות עתיקות, והרי יתכן שזהו ישוב אחר לגמרי (אם לא שכוונתו לומר שכתוב בהן במפורש ששם היא עזה, אף שלא הזכיר רמז מכך). ואכן מצינו להדיא במס' ע"ז (דף יא:): שסמוך לעיר עזה היה אתר בשם "עטלוזא של עזה", ומפורש ברש"י שם⁹⁶ שאע"פ שפירוש המילה "עטלוזא" הוא "שוק של בהמה", מיהו ההוא דאירינן ביה התם היה מקום ישוב.

וכדי שלא יבוא אדם לטעון שהרי סוף סוף קיימות עתיקות הידועות בשם "חרבת עסקלאן" ומסתבר שהעיר אשקלון היתה שם או בקרבתן⁹⁷, הנני רואה צורך לציין שגם דעת החוקרים היא ש"אשקלון" המוזכרת בנביאים מקומה באתר שונה ואילו החורבות האמורות הן שרידי נמל מיושב שהיה נקרא אף הוא בשם זהה.

ואעתיק כאן מספר "תחומי ארץ ישראל"⁹⁸: "בחפירות שנערכו במקום זה⁹⁹ בשנות 1920-1921 חשפו החוקרים גרסטנג ואדמס שרידי בנינים חשובים מהתקופות ההלניסטית והביזנטית וכו'. החורבות מראות כי אשקלון ההלניסטית ביזנטית היתה רחוקה מן הים, ואילו נמל אשקלון היווה יחידה עירונית בפני עצמה מדרום לעיר על חוף הים. הנמל המקראי הקדום נמצא בואדי אברהים המכוסה כיום חול".

הרי שלדעתם היו בעבר שלשה אתרים בשם אשקלון:

א. נמל מתקופות היוונים והרומאים ששרידיו הם אותם הידועים כ"חר'בת עסקלאן",

ב. עיר מהתקופה הנזכרת שהיתה רחוקה מהים וצפונית לנמל ההוא,

ג. "נמל מקראי קדום" שמקומו ב"ואדי אברהים" המכוסה כיום חול.

והנה בספר הנ"ל לא ביאר מה הם ההוכחות לכך שהעיר היוונית-רומאית אשקלון היתה דוקא צפונית לנמל ולא דרומית לו, ושה"נמל המקראי הקדום"

⁹⁵ אם כי מבואר מדבריו שם ששאר ערי הפלשתים היו ממוקמים כבר בתקופתו לאורך רצועת החוף, ונראה שסובר שהם הישובים המקוריים, ודלא כרש"י והרד"ק.

⁹⁶ ד"ה עטלוזא וד"ה עזה.

⁹⁷ אף שאלביא דאמת טענה כזו אינה כלום נגד דברי רבותינו רש"י והרד"ק ז"ל.

⁹⁸ מאת פ. נאמן, עמ' 42.

⁹⁹ ח'רבת עסקלאן.

קיימות ראיות כאלה שמיקומם שם ולא באתר אחר, אין מן הנמנע ש"העיר הקדומה המקראיות"¹⁰¹ היתה הרבה יותר דרומה וגם רחוקה מהים באופן שתתאים לכל האמור לעיל.

ולפי¹⁰² יש לבאר את דברי הרמב"ם בפשיטות דהנה בריש גיטין¹⁰³ תנן: "מאשקלון לדרום"¹⁰⁴ ואשקלון כדרום מעכו לצפון ועכו כצפון". וכתב הרדב"ז על הרמב"ם בהל' תרומות שם, דזהו המקור לדבריו ז"ל דקאמר "אי זו היא ארץ שהחזיקו בה עולי מצרים וכו' מאשקלון שהיא לדרום א"י עד עכו שהיא בצפון" והיינו שהבין דמשנה זו קאי אגבולות הכיבוש הראשון. וא"כ י"ל דהרמב"ם סובר דאף ששלמה גמר לכבוש כמעט את כל תחומי אלה מסעי כמבואר בכתובים כדלעיל, מיהו קמ"ל מתני' דבמקצוע דרומית מערבית אכתי נשאר חלק קטן שלא הורישו והוא מאשקלון ומערבה עד הים ודרומה עד הנהר¹⁰⁴. אבל החלק המזרחי של זרוע הנילוס שהיה סמוך לקצה עזה ואשדוד נכבש על ידי שלמה¹⁰⁵ ומהאי טעמא כותב הרמב"ם ג"כ שא"י נמשכת עד נחל מצרים.

והנה מבואר במתני' דשביעית שם ש"מן הנהר ואמנה ולפנים"¹⁰⁶ הוי לגמרי מחוץ לגבולות שנתקדשו הן בקדושה ראשונה של יהושע והן בשניה של עזרא ועלי בבל, ו"מכזיב ועד הנהר ועד אמנה" הוא שטח שתחזיקו בו עולי מצרים אך לא עולי בבל, ותחום הארץ שנתקדש גם בקדושה שניה היינו "מארץ ישראל ועד כזיב". ובנוסח הר"י במ"צ נמצא בסיפא "מן הנהר ומאמנם ולחוץ", וכתב הר"ש דטפי ניחא לגרוס כן וביאר הך בבא לפ"ז דר"ל דכל שמאותם מקומות והלאה עד סוף העולם הוא תוצה לארץ. ולכך נוטה גם דעת הרא"ש והרע"ב, אלא שכתבו ליישב גם את נוסחתנו דמה דקתני "ולפנים" קאי אמה שבתוך הנהר ובשיפולי ההר עצמם דהם ג"כ חוץ לארץ¹⁰⁷.

ועוד כתב הר"ש וז"ל: "מכזיב ועד הנהר ועד אמנה מפרש בירושלמי אמר רב הונא כן היא מתני' מכזיב עד הנהר מכזיב עד אמנום כלומר זה לצד מזרח וזה לצד מערב וכו' והשתא היאך יתיישב עניין זה של משנתנו חדא דמשמע בפרק קמא דגיטין דעכו צפונה של עיקר ריבועה של ארץ ישראל

101. בניגוד לנמלים ולישוב היווני-רומאי.

102. פ"א מ"א.

103. הוי מדינת הים והמביא גט משם צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם.

104. ולפי הכ"מ הוי קטע מסויים מאשקלון בפנים כדלעיל. והא דכתיב בשופטים פ"א י"ח "וילכד יהודה את עזה ואת גבולה ואת אשקלון ואת גבולה ואת עקרון ואת גבולה", י"ל כעין מ"ש הרש"ס דהיינו לכידה בעלמא לצורך הכנעתם אך לאו למימרא דהורישום.

105. ויתכן שע"כ חשיב כל הנהר עצמו ככבוש על ידם.

106. לגרסתנו.

107. ועיין בר"ש שהקשה על פי' זה מהברייתא בגיטין דף ח. "כל שופע ויורד מטורי אמנון ולפנים ארץ ישראל" דמשמע שמורד ההר הוי בתוך הגבול.

וכזיב רחוק יותר וכו' וטורי אמנום לצפונה של ארץ ישראל סמוך לעיקרה יותר מכזיב ועוד דכי קתני מכזיב עד הנה דאדרבא הוה ליה למימר מאמנום עד הנהר דאמנום בין כזיב לנהר שהרי הנהר לדרום ארץ ישראל ואמנום לצפונה ועדין כזיב רחוק יותר ושמה נהר דתנן הכא לא נחל מצרים הוא אלא נהר אחר לצפון ארץ ישראל כדפרישית דאמנום ונהר זה למזרח כזיב וזה למערבו" ¹⁰⁸.

ונראה לע"ד דכוונתו להקשות דמדמפרש רב הונא בירושלמי (לגרסתו) "כיני מתני' מכזיב עד הנהר מכזיב עד אמנום" משמע דהר זה בקו ישר למערבה של כזיב, ואילו בסוגיא דגיטין נראה דעכו בקרן צפונית מזרחית של עיקר ריבועה של א"י וכזיב בולטת מעליה צפונה מחוץ לשאר הגבול ונמצא שאין עיר זו מכוונת כנגד טורי אמנום שהוא הר ההר שבמקצוע צפון מערב של א"י דהוי מול עכו הנמוכה מכזיב. ועוד דאי נימא דנהר דמתני' הוא נחל מצרים שבדרום מערב הו"ל למתני' "מכזיב ועד אמנום ועד הנהר", ויהיה פירושו שכל מה שבתוך החוט ההולך מכזיב שבצפון מזרח ועד טורי אמנום שבצפון מערב ומשם דרומה לנחל מצרים הוי בכלל כיבוש יהושע. ועל כן מסיק ד"הנהר" הוא אחר ומקומו בצפון והוי למזרח כזיב, ו"אמנום" הוא למערב העיר והיינו דאינו "טורי אמנום" שעל שפת הים המכוון כנגד עכו שבמזרח בעיקר ריבועה של א"י ונמוך מכזיב ו"אמנום" אלא אחר" ¹⁰⁹.

וכן נראה כוונת הרא"ש שכתב בפירושו למשנה, וז"ל: "לכאורה משמע דנהר הנזכר כאן הוא נחל מצרים וכו' וא"א לומר דנהר מצרים הוא בדרומה של א"י ונופל לים הגדול שהוא תחום מערב של א"י וטורי אמנום" ¹¹⁰ הוא במקצוע צפונית מערבית של א"י אצל הים הגדול ממזרח כדמוכח בפ"ק דגיטין ועכו עומדת במקצוע רבוע של א"י צפונית מזרחית וכזיב משוך כלפי הצפון ורצועה של א"י יוצאה מעכו לכזיב. אלא נהר דהכא אחר הוא ועומד אצל מקצוע מזרחית צפונית של ארץ ישראל וכן אמנום אחד למזרח כזיב ואחד למערבו, "עכ"ל.

והיינו דהוה קשיא ליה הקושיות הנ"ל הא' איך יתכן דהנהר הוא נחל מצרים והרי כזיב הוא בצפון מזרח וטורי אמנום בצפון מערב ואם הנהר

¹⁰⁸. וברמב"ן ובריטב"א על מס' גיטין דף ז': הביאו בשם רבינו משה בר חסדאי הצרפתי מפונניא דנהר זה הוא הפרת.

¹⁰⁹. ועיין בחזו"א שביעית סי' ג' ל"ב ה' שכתב על דברי הר"ש "קשה כאן לעמוד על כוונת רבנו", ובהמשך תמה על מה דאי' בגר"א דרש"י והר"ש פי' דעכו וכזיב במזרח "והלא לא כתבו אלא שהן במזרח של רצועה אבל הרצועה היא במערב". ולא הבנתי כוונתו דלכאורה דברי הגאון ברורים כי להדיא כתב רש"י בגיטין שם "השתא משמע לן דעכו קיימא בגבול מזרח של ארץ ישראל משוך ממקצוע צפונית יום או יומיים לצד הדרום", וגם במסקנה לא מצינו רמז בגמ' או ברש"י דהדין בנו מזה שהיא במזרח כי אם מהא דסלק"ד דהויא משוכה לדרום ע"ש.

¹¹⁰. נ"א אמנום.

בדרום מערב כיצד יתפרש האי דקתני "מכזיב ועד הנהר ועד אמנוס", ועוד דכזיב בולטת מעל עכו והר ההר שבעיקר ריבוע דא"י והאיך קתני דהגבול הולך ממנה לטורי אמנוס הנמצאים למטה מאותה תוספת במקצוע צפונית מערבית. ועל כן פי' דנהר דהכא וכן אמנוס אחד למזרח כזיב ואחד למערבו, והיינו דאמנוס המוזכר כאן אינו טורי אמנוס שהוא הר ההר אלא אחר הנמצא בצפון מזרח א"י בסמוך לכזיב ולמערבה. וכן ניתן לראות בהדיא בתרשים המודפס בפי' הרא"ש שם¹¹¹ שמסומנים בו "אמנוס"¹¹² ו"טורי אמנון" בנפרד, האחד אצל בליטת כזיב למערב העיר ואידך בקרן צפונית מערבית דא"י.

ונמצא לדעתם ז"ל דההבדל בין כיבוש עולי מצרים לחזקת עולי בבל, אינו אלא ברוחב חבל הארץ העולה מעכו לכזיב. דבביאה ראשונה מלבד מה שתפשו את כל רוחב א"י שבצפון מהר ההר במערב ועד עכו שבמזרח¹¹³, אך גם כבשו עוד רצועה רחבה העולה ממנה לכזיב והמגיעה מ"הנהר" שלמזרח אותה העיר עד "אמנוס" שלמערבה¹¹⁴. ואילו עזרא וסייעתו לא החזיקו באותה רצועה אלא את החלק הצר שלדרוט כזיב ממש, אך לא מה שבולט מעבר לה מכאן ומכאן. אבל גם עולי בבל החזיקו בשני מקצעות גבול הצפון שהם הר ההר ועכו, וכן אין הבדל בין שני הכיבושים בדרום א"י דהתם תרומיהו תפשו בשוה. ולכאורה לפ"ז יתפרש רישא דמתני' דקתני "כל שהחזיקו עולי בבל מארץ ישראל ועד כזיב וכו'", דר"ל כל מה שקדשו מדרום א"י ועד סוף עיקר הריבוע בצפון שקצוותיו מהר ההר לעכו וכן אותה רצועה, צרה העולה משם לכזיב הרי זה לא נאכל ולא נעבד. אבל לא מיירי כלל הכא לענין מצר דרום, וכל הג' ארצות המוזכרות במשנה הם רק אצל בליטה ז'.

והרע"ב במס' חלה¹¹⁵ פי' ג"כ כהר"ש והרא"ש דהנהר למזרח כזיב ואמנה למערבה, אבל במס' שביעית כתב וז"ל: "מכזיב ועד הנהר וכו'--כזיב משוך כלפי צפון לצד מזרח ורצועה יוצאה מעכו וכו' והולך עד כזיב ורצועה אחרת משוכה מעכו כלפי מזרח ובה הנהר האמור כאן ואלו השתי רצועות כבשו עולי מצרי' ולא כבשו עולי בבל. ועד אמנוס-הוא הר ההר הכתוב בגבולו הארץ בפ' אלה מסעי וכו' והוא בצפונה של א"י לצד מערב אצל הים הגדול וגם זו לא כבשו עולי בבל", עכ"ל. ומשמע מדבריו דהנהר והרצועה היוצאת אליו הם כנגד עכו ולא מול כזיב הנמצאת צפונה יותר וגם אמנוס

111. והבאנוהו בסוף הספר.

112. ובגירסה אחרת של אותו ציור "אמנוס".

113. ויתכן שישברו שבכלל זה כל מצד עליון דאלה מסעי והיינו דעיר זו היא אצל חצר עינן שבמקצוע צפונית מזרחית דקרא.

114. ואולי לדעתם רצועה זו ג"כ הולכת לפי תוואי תחומי התורה, או שיפרשו שהיא תוספת שנכבשה ע"י שלמה א"נ המלכים שבאו אחריו.

115. שם.

אינו סמוך לעיר הנזכרת במתני' אלא הוא הר ההר שבמקצוע צפון מערב דא"י. ובתוי"ט תמה עליו, וז"ל: "וקשה עכו מאן דכר שמה ולפי פירושו הוה לי' למיתני מעכו עד כזיב מעכו ועד הנהר ועוד שלא פי' ועד הנהר מהיכן מתחלת אותה רצועה אם מן עכו או מן כזיב", עכ"ל.

ושמא י"ל דהרע"ב מפרש דמהלך "הנהר" האמור כאן הוא צפון ודרום ומיקומו בצפון מזרח א"י כנגד עכו וכזיב גם יחד, ו"הרצועה" היוצאת אל הנהר רחבה מלמטה למעלה מהעיר הראשונה ועד חברתה שכל זה כבשו עו"מ ולא עו"ב. וכן מ"ש דאמנוס הוא הר ההר שבמקצוע צפונית מערבית וגם זו לא כבשו עולי בבל", ר"ל שאותו מקום שבמערב מכוון כנגד כזיב אך קיימת רצועה שרחבה מאותה עיר ועד עכו ושארכה משם ועד קצה המערב שרק עו"מ החזיקו בה ולא עו"ב. ולפי' מתיישבים דברי הרע"ב במס' שביעית עם מ"ש במס' חלה¹¹⁶, אך אין זה כפי' הר"ש והרא"ש דאמנוס הוא סמוך לכזיב ואינו הר ההר שבקצה המערב שלדעתם הוא כנגד עכו. ומיהו גם להרע"ב לא מצינו כאן שום הבדל בין כיבוש עו"מ לעו"ב כי אם בצפון אבל לא בדרום, וכל הג' ארצות הן באותה רוח בלבד אם כי לאו דוקא אצל מקצוע מזרח. ורישא דקתני "כל שהחזיקו עולי בבל מארץ ישראל ועד כזיב" מתפרשת בדומה למה שהסברנו לפי הר"ש והרא"ש, והיינו דעזרא קדש מהדרום ועד סוף עיקר הריבוע בצפון שמקצועותיו מכוונות כנגד עכו¹¹⁷ וגם הרצועה הצרה העולה לכזיב.

ומיהו בכו"פ¹¹⁸ ביאר מתני' באופן אחר, דאמנה וכזיב והנהר כולו הוו לאורך המצר המערבי, דהראשון הוא הר ההר והאחרון נחל מצרים וכזיב היא בין זה לזה¹¹⁹. ומציעתא דקתני "וכל שהחזיקו עולי מצרים מכזיב ועד הנהר ועד אמנה", היינו שכבשו את כל רוחב א"י ממזרח למערב הן מכזיב ולמטה עד נחל מצרים והן ממנה ולמעלה עד הר ההר. וגם הוא ז"ל פי' כוונת הרישא דקאמר "כל שהחזיקו עולי בבל מארץ ישראל ועד כזיב", דהיינו כעין מה שבארנו לדעת הר"ש והרא"ש והרע"ב. דר"ל שעזרא קדש רק מהקצה הדרומי של הארץ עד כנגד כזיב¹²⁰, וממנה ולמעלה עד אמנה וכן מקומות מסויימים מכזיב ולמטה¹²¹ הניחום מלקדשם. והנה לפי כל הפירושים שהבאנו עד כה לא מצינו שום רמז במשנתנו

116. ובסוף הספר נביא בעז"ה תרשים לשיטתו.

117. במזרח הוא הקצה התחתון של הנהר, ואילו במערב אין שם המקום ידוע כי הר ההר לשיטתו הוא מול כזיב.

118. פי"א.

119. וגם הרמב"ן והר"ן והגר"א בגיטין דף ז': ס"ל דעכו וכזיב הם במערב ע"ש.

120. אלא שלדעתו עיר זו נמוכה בהרבה מהר ההר ודלא כהמפרשים הנזכרים. ובין עכו לכזיב דאמר אביי "רצועה נפקא" היא פלוגתא בין רש"י להרמב"ם אם הכל טמא ורק הרצועה טהורה או איפכא וכדהבאנו לעיל בשמו.

121. כגון בית שאן.

דבדרום נמי איכא ארץ שבה "נאכל ולא נעבד", ולכאורה אם היה מקום כזה הוה לה למתני' לאשמועין הך מילתא כדי שלא נטעה בכך ונבוא לידי מכשול ח"ו. ואכן בתוספתא דשביעית¹²² תני "סמוך לעמון ולמואב ארץ מצרים שתי ארצות הן או נאכל ונעבד או לא נאכל ולא נעבד", וכתב שם החסדי דוד וז"ל: "משום דבמשנה קתני דגבול הצפוני יש שלש ארצות יש דנאכל ולא נעבד ויש דלא נאכל ול נעבד ויש דנאכל ונעבד קמ"ל הכא דגבול הדרומי אין שם מקומות שהחזיקו עולי מצרים ולא החזיקו עולי בבל נמצא דבאותו הצד אין שם אלא שתי ארצות או א"י גמורה ולא נאכל ולא נעבד או חו"ל גמורה דנאכל ונעבד". ומיהו כבר הזכרנו דבמנחת בכורים משנה הגירסה שם להיות כמו הברייתא המובאות בירושלמי שביעית¹²³, "סימן לעמון ומואב וארץ מצרים שתי ארצות" והיינו דקאי אעמון ומואב ומצרים גופיהו ולא על השטחים שמסביב¹²⁴.

ובפי' הרש"ס שבמלאכת שלמה שהבאנו לעיל¹²⁵ ביאר בבי דרישא ודמציעתא דמשנתנו בצורה מפליאה ביותר, ולדבריו נמצא שכחצי משטח הארץ¹²⁶ אינו בכלל מה שקדשו עו"ב. והיינו דלעולם כזיב ועכו הם במזרח א"י¹²⁷ והן עומדין "מחצי מזרח"¹²⁸, ומותחין חוט אלכסוני מכזיב שהיא מקצוע צפון מזרח שכבש יהושע עד "הנהר" שהוא הנילוס שבדרום מערב¹²⁹. וכן מושחין קו מכזיב מערבה עד אמנוס שהוא הר ההר שבמקצוע צפון מערב, וכל מה שבין שני חוטי אלה דהיינו "כמין טבלא משולשת" לא כבשוהו אלא עו"מ ולא עו"ב.

ולפ"ז הא דקתני "כל שהחזיקו עולי בבל מארץ ישראל ועד כזיב לא נאכל ולא נעבד" קאי על המשולש הדרום-מזרחי של הארץ דלא קדשו אלא אותו בלבד. ור"ל דלאורך המצר המזרחי תפשו מקצה הדרום ועד כזיב כמו שעשו עו"מ אבל בשאר הארץ לא קדשו אלא עד כנגד אותו חוט אלכסוני ההולך מכזיב ועד הנילוס. וכבר הבאנו מה שפי' בסיפא דמתני' ד"מן הנהר ומאמנוס ולפנים" היינו כל הרצועה שבין הנילוס להר ההר¹³⁰, וא"כ כל

122. פ"ד ה"ד.

123. שם.

124. ע"ש במפרשים ובנוסחת הגר"א.

125. שהוא כפי הנראה גם מ"ש במס' חלה רק שנפלו שם ט"ס וכנ"ל.

126. גם מה שמיושב כיום ע"י אהב"י.

127. וכרש"י והר"ש והרא"ש והרע"ב, ודלא כהרש"ס הנמצא בידינו דשם אי' כהרמב"ן והר"ן והכו"פ והגר"א שהם על שפת הים, ושמה אחד משני הפירושים הוא נוסח ראשון שכתב הרש"ס לעצמו ואח"כ חזר בו.

128. ומשמע דהחוט המזרחי עובר באמצען ודלא כמצוייר שם, וכנראה שחלו אי דיוקים בתרשים בזמן ההדפסה.

129. והיינו לקצה הדרום מזרחי שלו כי שאר משכו אינו בכלל שהרי מה שמכוון נגד צפון ממש הוא בכלל רצועת פלשתים שלא נכבשה כלל וכדלעיל.

130. וכתב "ול"ג לחוץ וטעות ביד מי שגורס כן".

הג' ארצות המוזכרות במתניי הם בתוך שטח ארץ ישראל והן מפוזרות בין הצפון לדרום. אך גם לדברין נמצא שקדש עזרא את כל האזר הדרומי מזרחי של א"י, כך שלענין שאלת הערבה אין כל הבדל בין פירוש זה להאחרים. והרמב"ם בהל' תרומות¹³¹ כתב וז"ל: "מהיכן החזיקו עולי בבל. מכזיב ולפנים כנגד המזרח. ומכזיב ולחוץ עד אמנה והיא סמנוס ועד הנהר והוא נחל מצרים לא החזיקו בו. וכזיב עצמה לא החזיקו בה". ובתשובה¹³² ביאר הענין בלשון אחר: "וכל מה שהחזיקו עולי מצרים בקדושה ראשונה ממה שלא החזיקו עולי בבל והוא מאמנה עד נחל מצרים באורך וברוחב עד הגבול אשר קידש עזרא והוא עד כזיב. ופירשו החזו"א¹³³ והמעדני ארץ¹³⁴ דהרמב"ם למד דכוונת המשנה בהא דקתני "כל שהחזיקו עולי בבל מארץ ישראל ועד כזיב", היינו שקדשו ממזרח א"י עד כזיב שהיא במערב את כל אורך א"י מצפון לדרום¹³⁵. ומציעתא דקאמר "וכל שהחזיקו עולי מצרים מכזיב ועד הנהר ועד אמנה", היינו שמותחין חוט מכזיב דרומה עד כנגד נחל מצרים וצפונה עד מול הר ההר¹³⁶. וכל מה שלמערב אותו קו נכבש ע"י עו"מ ולא עו"ב¹³⁷.

וכעין זה כתב הגר"א בשנות אליהו על משניות שביעית שם, וז"ל: פירוש מכזיב ועד הנהר ועד אמנה ושלשתן על הים המערבי של א"י הם וקצה גבול מערבית דרומית הוא נחל מצרים וקצה גבול צפונית מערבית הוא אמנה והוא הר ההר וכזיב היה ג"כ לרוח מערבית אלא שמשוך למעלה ביניהם לצד צפון¹³⁸ ולכן אמר כאן מכזיב ועד הנהר ר"ל לצד מערבית דרומית וכן מכזיב לצד צפונית מערבית עד אמנה, עכ"ל. ומחזו"א¹³⁹ נראה שהבין שדעת הגר"א ממש כפי הסברו בדברי הרמב"ם וכן"ל, דמכזיב מותחים קו ישר צפונה ודרומה¹⁴⁰ עד כנגד נחל מצרים וחר ההר. אך לולי דבריו היה נלע"ד דמלשון הגר"א שכתב "מכזיב ועד הנהר

131. שם ה"ח.

132. סי' קל"ו.

133. שביעית סי' ג' אות ל"ב ס"ק ג'.

134. על תרומות שם ס"ק ג'.

135. מלבד כרכים מסויימים שהניחו בתוך א"י לתקנת עניים.

136. ולא אליהם עצמם "דלא מסתבר כלל לומר שמתחת החוט מכזיב להנהר ואמנה הוא באלכסון" - כ"כ במע"א.

137. ועיין בחזו"א שם ד"ה והגר"א וכו' ולעיל אות י"ז ד"ה וכו' וכו' שנוטה לומר דמעכו ודרומה מתרחב קצת התחום שקדשו עו"ב מערבה, והיינו דקתני בריש גיטין "מעכו לצפון ועכו כצפון".

138. נלע"ד דצ"ל מזרח כי אחרת אין הדברים מובנים, וגם באדרת אליהו בפ' בלק מהד"ת פכ"ב ל"ו שהזכרנו לעיל משתמש תמיד בלשון "למעלה" כשמדבר על צד מזרח ו"למטה" כשמתכוון למערב ע"ש.

139. שם סוף אות ל"ב.

140. אלא שמעכו ולמטה כנראה בולט התחום קצת למערב וכן"ל.

ר"ל לצד מערבית דרומית וכן מכזיב לצד צפונית מערבית עד אמנה", משמע שהחוטין נמתחין באלכסון מכזיב לנחל מצרים ולחר ההר עצמם זה לדרום מערב וזה לצפון מערב. כך שצורת ארץ זו שכבשוה עו"מ ולא עו"ב היא כמשולש ארוך מאד שחודו האמצעי אצל כזיב והקצוות בזוויות המערבית של א"י, ולפי"ז רצועה זו שנאכלת ולא נעבדת קטנה יותר מאשר לפי הרמב"ם. ובאמת גם בדברי הרמב"ם בהלכותיו היה אפשר לפרש כן, אבל מלשונו בתשובתו שכתב "וברוחב עד הגבול אשר קידש עזרא והוא עד כזיב" אכן משמע כחזו"א והמע"א.

ופירוש סיפא דמתני' לשיטת הרמב"ם והגר"א יהיה תלוי באם גורסים "מן הנחר ומאמנה ולפנים" ויהיה קאי על שיפוע ההר מה שבתוך הנחל וכפי שיישבו הרא"ש והרע"ב אליבא דנוסח זה ויסברו שהרש"ס¹⁴¹ שלא כבשם יהושע או "ולחוץ" והיינו כל הארצות שמשם ועד סוף העולם שאינם כלל בגבולות התורה. אך מ"מ נמצא לדבריהם דאף דאיכא ארץ שכבשוה עו"מ ולא עו"ב וכן כזו שלא החזיקו בה כלל בין בצפון ובין בדרום, מיהו כל זה בקצה הערבי של א"י ולא בכל שלמזרח הרצועה הצרה ההיא. ובודאי שאזור הערבה שהוא אצל המצר המזרחי אינו ענין לזה כלל, וכל מה שנכבש שם ע"י עולי מצרים נתקדש נמי ע"י עזרא¹⁴².

אך הנה בכו"פ כתב דגבולות עו"ב הם פלוגתא דתנאי דלרבי יהודה דקאמר בריש גיטין¹⁴³ "מרקם למזרח ורקם כמזרח מאשקלון לדרום ואשקלון כדרום מעכו לצפון ועכו כצפון" הרי שהן עצמן קצוות ארץ חזקת עו"ב ודלא כחמשנה דג' ארצות. והיינו דרקם שהיא לדבריו קדש שבהר נפתלי הוא מקצוע צפונית מזרחית דתחום זה, ועכו קרן צפונית מערבית, ואשקלון זוית דרומית מערבית, והפינה הדרומית מזרחית לא נתפרש שם "אולי לפרסומו שהוא ים המלח"¹⁴⁴.

ובר"ש סיריליאו על ירושלמי שביעית¹⁴⁵ נקט בדרך דומה, אך הוסיף על כך עוד יותר דגם המשנה בשביעית מתפרשת שפיר באופן זה. והיינו דהא דקתני "כל שהחזיקו עולי בבל מארץ ישראל ועד כזיב", ר"ל מקצה הדרומי של א"י המפורש בברייתא דתחומין והמובאת בירושלמי אהך מתני'.

141. לפי המודפס לפנינו.

142. ויעויין בחזו"א שם אות ל"ב ס"ק ד' שנוטה לפסוק להלכה כדעת הרמב"ם והגר"א אבל מסיק דעכשיו אין אנו בקיאים ברצועה זו שמכזיב ולמערב, וכתב דעל כן לענין ספיחי שביעית יש להחמיר. ומשמע דכוונתו עד הים ממש, וכ"ש מה שרחוק קצת דלדעתו אין להקל בזה כלל.

143. פ"א מ"א.

144. והוסיף דכן גם דעת התוספתא בשביעית ואפשר דכוונתו דבפ"ד מנה בין תחומי עו"ב "פרשת אשקלון" ו"נגנייה דאשקלון ו"שורא דעכו" דמשמע מזה שהגבול עבר בין אלה לאשקלון ועכו גופייהו שהיו בחוץ וכהא דקמדייק בירושלמי שם.

145. כפי שמודפס לפנינו.

וזהו מגנות אשקלון ולצפון דאשקלון גופא בחוץ וכדדייק בגמ', ומשם למעלה עד כזיב שהוא לדבריו במערב שם הוי בכלל מה שהחזיקו עו"ב¹⁴⁶. וכדברים האלה כתב בשו"ת מהרי"ט¹⁴⁷ דמתני' דריש גיטין¹⁴⁸ מוכח דגבול דרום דעולי בבל הגיע רק עד כנגד אשקלון, ועפ"ז החליט שעזה שהיא לדעתו בדרומה של עיר זו דינה כחו"ל. ועוד הוסיף להביא כמה ראיות להפקיע את עזה מקדושה שניה, וביניהן דפוק חזי מה עמא דבר "שהרי כל ישראל אשר ישבו שם מעולם ושנים קדמוניות מעולם החזיקוה כח"ל לענין תרומות ומעשרות ושביעית שרוב הפירו' והתבואה של ירושלים מביאין לה מעזה". וחנה כל זה להבנת הכו"פ שגם אשקלון דקרא היתה על שפת הים כמו שמקובל לחשוב היום ועזה למטה ממנה¹⁴⁹, דלפ"ז לרבי יהודה במתני' בגיטין דקאמר דאשקלון כדרום דהיינו שהיא מחוץ לתחום עו"ב¹⁵⁰ ה"נ דעזה וכל מה שכנגדה לא נתקדשו. אבל לרש"י והרד"ק דארץ חמשת סרני פלשתים היתה מחולקת לרצועות החולכות מדרום לצפון זו בצד זו ואשקלון למזרח עזה ולא לצפונה, תו לא תהיה שום ראייה דעזה או כל מקום אחר מלבד אשקלון האמיתית עצמה¹⁵¹ הם מחוץ לגבולות עו"ב.

וממנהג ירושלים הקדום שהביא המהרי"ט ליכא הוכחה שסברו כוותיה וככו"פ דגבול הדרום למתני' דגיטין הוא כנגד אשקלון דידן, כי גם אם היתה דעתם כרש"י והרד"ק דהעיר במקום אחר לגמרי בקצה הדרום נמי אתי שפיר. שהרי מפורש בפ"ק דחולין¹⁵² דבית שאן הויא בכלל הרבה כרכים שכבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל כדי שיסמכו עליהן עניים בשביעית אע"פ שהיא מוקפת בא"י מכל צדדיה, וכן בכו"פ כתב דגם לדעת המשנה בשביעית דמדרום א"י ועד כזיב הכל בחזקת שקדשוהו עו"ב מ"מ קיימות ערים רבות שם שהניחום וכו"ל. ולפ"ז גם אם היתה קבלה בידי אנשי ירושלים ש"עזה" שהיתה בזמנם היא מאותן מקומות שלא החזיקו בהן עזרא וסייעתו, אין זה אומר כלל שמה שמדרום לה או בצידה וכ"ש מה שמעליה הם ג"כ חוץ לגבולות הקדושה השנייה.

ויעויין בחזו"א הל' שביעית¹⁵³ שכתב לענין אזור בית שאן: "נראה שלא הניחו עו"ב הכרכים שהניחו, אלא הכרכים ותחומן ולא יותר שבקושי הניחום כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית ולא נהגו בזה מדת פזרנות והלכך

146. והשטח שבין עכו לכזיב תליא בפירוש הרצועה.

147. סי' מ"ז.

148. וכן מבריייתא תחומין וכו"ל.

149. אם כי במרחק כשעתיים מהחוף וכדמפורש בדבריו כדהבאנו לעיל.

150. לפי מה שפי' שם ר"ת בתד"ה ואשקלון ע"ש.

151. שאף היא לא נודע מקומה היום.

152. דף ז.

153. סי' ג' אות י"ט.

אין לנו אלא מה שאמרו בגמ' "בית שאן" אבל לא שדות סביבותיה חוץ לתחומה וכו' וגם עיקר בית שאן אי אפשר לסמוך על השם כי במשך הזמן נהרסו וחזרו ונתישבו ופעמים נעתקו ממקומן הראשון ופעמים נשתנו השמות. ולפ"ז נלע"ד דקשה מאד לפטור בזמנינו את יבולי "עזה" דהאידינא ממצוות התלויות בארץ על סמך מנהג ירושלים שהיה קיים בזמן המהרי"ט, כי גם אם הועתקה העיר מאז או שהוזזו שדותיה מעט מזעיר¹⁵⁴ שוב אין לנו כל ידיעה מה אחזו גדולי ירושלים בנוגע לכך¹⁵⁵.

ולפי הכו"פ בדעת רבי יהודה והרש"ס בשביעית לנוסחתנו והמהרי"ט, אכן יש מקום לדון בנוגע לדרום מזרח דא"י אי הוי בכלל חזקת עו"ב או לא. והיינו דמי אמרינן דגנייא דאשקלון היינו הקצה הדרומי של כל א"י דקדושה שניה בין במערב בין במזרח ולא תפשו למטה מהתם שום מקום, או דגבול זה נתנו חכמים במערב בלבד משא"כ במזרח שהחזיקו דרומה יותר. ונלע"ד דמברייטא דתחומין מוכח דבמזרח אחזו לפחות במקום אחד עד חקצה הדרומי של גבול התורה, שבין העיירות המנויות התם מצינו "ורקם גיא"ה"¹⁵⁶ ומפורש באונקלוס¹⁵⁷ וביונתן¹⁵⁸ שזהו תרגומו של קדש ברנע הנאמר אצל הגבולות¹⁵⁹.

ונמצא לפ"ז דמ"מ קדשו עו"ב אצל מקצוע דרום מזרח עד קדש ברנע הנזכר, ואע"פ שאין הכרח מזה שגם החזיקו במה שלמזרחו בגבול דרום דהיינו מעלה עקרבין וצין מיהו חששא ודאי מיהא איכא. וא"כ מלבד מה שלפי המבואר לעיל דעת הר"ש והרא"ש והרע"ב והכו"פ אליבא דהמשנה בשביעית והרש"ס שבמלאכת שלמה שעו"ב החזיקו בכל מצר דרום, ולהרמב"ם והגר"א עכ"פ החזיקו בו עד רצועת החוף במקביל לכזיב שבצפון¹⁶⁰, חרי שגם לחכו"פ בדעת רבי יהודה והרש"ס בשביעית לנוסחתנו והמהרי"ט אין כל הוכחה שאזור הערבה הוא מחוץ לתחום חזקת עו"ב בהנחה דהוי בכלל גבולות התורה ואדרבה יש קצת רגליים לדבר שהוא בפנים.

154. כמרחק "תחום" שהוא להגר"ח נאה 960 מטר ולהחזו"א 1152 מטר.

155. ואע"פ שהמהרי"ט עצמו סבר דמאשקלון דידן ולמטה הוא חו"ל, מ"מ מכלל פלוגתא דרבוותא לא יצאנו.

156. כך היא הג' בספרי דפרשת עקב סוף פיסקא ט"ו וכן בתוספתא דשביעית פ"ד ה"ה, רק שבמהדורה הנדפסת בגמרות הכתיב הוא "גאה" חסר י'. ובירושלמי שלפנינו אי' "ורקם רגיעה", אך הוא כנראה ט"ס כי ראיתי מובא שבכ"י ליידין הלשון הוא "ורקם דגיעה" שאפשר לפרשו "ורקם של גיעה", ובנוסח הרש"ס כתוב "גיא"ה" כהספרי.

157. במדבר פל"ד ד'.

158. יהושע פט"ו ג'.

159. וכן פירשו בכל מקום שנאמר "קדש ברנע" - עיין במדבר פל"ב ח', ודברים פ"א ב', ושם שם י"ט, ושם פ"ב י"ד, ושם פ"ט כ"ג, ויהושע פ"י מ"א, ושם פי"ד ו', ושם שם ז'.

160. ובחזו"א נוטה לנקוט כדעה זו להלכה.

ולסיכום נחזור לאן שוב על דברי החזו"א בסדר שביעית שלו¹⁶¹: "יש מקומות בארץ שלא כבשום עולי בבל וגם בהם אין איסור ספיחין ודין ספיחין שלהם כדין ספיחי סוריא ועבר הירדן אבל אין הדבר ידוע לנו בעדות ברורה שיש לסמוך עליה וקל להכשל ולכן אין להקל בספיחי א"י".

161. סי' כ"ו סדה"ש אות ד'.

פרק כ"ג

אם יש לפטור שטח הערבה משביעית ותו"מ ודומיהן מטעם ספיקא דרבנן לקולא

מבואר לעיל בספרנו דהרוב המוחלט של שטח הערבה הוא בכלל ספק א"י ואין בכוחנו להכריע בדבר מחמת שחסרה לנו מסורת על נקודות הגבול, ועל כן יש לעיין אם שייך לפטור האזור מאותן מצוות התלויות בארץ דנקטינן בהו דחיובן בזה"ז אינו אלא מדרבנן אף באדמת ישראל¹ ומשום דספק דבריהן להקל. והנה במרדכי על מס' יבמות² הביא ששאל רבינו שלמה מדדואיי"ש את ר"ת³ על מעשה שאירע שרצה אדם לישא ספק אחות חלוצתו דהו"ל ספיקא דרבנן אי אזלינן בה לקולא או לא, והשיב בזה"ל: "דעתני חוכך בי כי אע"פ שיש למנות ולהתיר אינו רשאי לעשות מעשה לכתחלה". ומייתי מקור לדבריו דבכמה דוכתי אשכחן דגם בספק ספיקא דאורייתא דהוא כחד ספק דרבנן מחמרין, וכן מצינו פעמים שאפי' בספיקא דרבנן הולכים בה לחומרא⁴, ומסיים "ועוד יש חילוקין ושאלתי את פי רבותי ואמרו שאין רשאים להתיר לעשות מעשה ואתה ראה מה תעשה ושלוש ברוך ברבי שמואל". הרי שלדעתו אף בספק גמור של דבריהן אין לאדם לסמוך לכתחילה להקל, מחשש שמא הוא מאותם מקרים שבהם חז"ל פוסקים להחמיר, ורק במקום הצורך יש להתיר כדחזינן דמסיק "ואתה ראה מה תעשה". וכדברים האלה פסק המ"א⁵ לענין מלבוש שהוא בספק חיוב ציצית, כגון שחציו פתוח וחציו סתום מן הצדדים דאין לצאת בו בשבת אפי' לכרמלית, "דאסור לעשות ספק איסור דרבנן לכתחילה כנ"ל דלא כע"ת". והכנה"ג על או"ח⁶ הביא דברים דומים בשם הר"ן בערבי פסחים⁷, דכתב אהא דמסקינן בגמ' התם⁸ דהשתא דאיתמר הכי ואיתמר הכי אי תרתי כסי קמאי צריכין הסיבה או דוקא תרתי בתראי אידי ואידי בעו הסיבה, וז"ל: "ואע"ג דבעלמא קיימא לן איפכא דכל ספיקא דרבנן לקולא הכא כיון

1. וכגון שביעית ותו"מ.
2. פרק החולץ אות כ' כ"א.
3. ולנ"א רבינו ברוך.
4. ע"ש האופנים.
5. או"ח סי' י' ס"ק י"א.
6. סי' ק"ס ב"ג.
7. והוא בדף כג. מדפי הרי"ף.
8. דף קח..

דלאו מילתא דטירחא היא עבדינן לרווחא דמילתא כך פירשו ז"ל⁹. הרי חזינן מזה דהיכא דליכא טורח בעינן להחמיר אף בדרבנן, והוא חובה שהטילו עליו חז"ל אף שהטעם לכך הוא "לרווחא דמילתא"¹⁰. ובספר ארעא דרבנן למהר"י אלגאזי כתב על כך "ועיין בתוספת עירובין"¹¹, וכוונתו דהתם אמרינן בגמ' לענין מבוי דהטלטול בו מדרבנן שאם היה הפרוץ שם כעומד דאיכא ספק אם צמצם או לא מותר משום דספק דבריהן להקל. והקשו התוס' דהא קיי"ל דבידי אדם אפשר לצמצם, ותירצו: "וי"ל הואיל ואי אפשר לצמצם אלא ע"י טורח גדול לא הטריחו לצמצם ולמדוד בספק דבריהם". הרי דלדעתם ז"ל לא אמרינן ספיקא דרבנן לקולא אלא במקום דאיכא "טורח גדול" להחמיר, אבל כשאין הטריחה רבה כ"כ אין להקל.

ונמצא לפ"ז לענין שאלתנו שכשאין הדבר כרוך במאמץ מיוחד אין לקחת לכתחילה מספיקי שביעית שגדלו במקומות שהם ספק א"י וכ"ש שאין לעשות שם עבודת קרקע בשנת השמיטה, וכן יש להפריש תו"מ מהגדל באותם אזורים¹² אף דקיי"ל דמצוות אלו בזה"ז הם מדרבנן. אך מה שיש להסתפק הוא בנוגע לדיעבד ושעת הדחק אם עכ"פ אז יש להתיר מדין ספיקא דרבנן לקולא, או שמא אין השאלה המדוברת נכנסת באותו הגדר. כי המעיין בכללי ספיקא דרבנן שבשער המלך¹³ ובשד"ח¹⁴, יראה שיש כמה צדדים לחלק בין אותן ספקות דדבריהן דאזלינן בהו להקל לבין עובדא דידן, ואלה הם:

א. כתב הרדב"ז¹⁵ וז"ל: "אם הרב בעל המעשה נסתפק בדין אין לו לעשות מעשה עד שיתברר לו הדין אפי' במלתא דרבנן ואע"ג דספיקא דרבנן לקולא הנ"מ בדבר שהספק בא מעצמו אבל בספק שנפל מחסרון ידיעה בהא לא אזלינן לקולא כלל. וכן כתבו ז"ל על ענין הריאה דהא דאמרינן ספק טרפות להקל היינו כשנסתפק הדבר מעצמו כגון בא זאב ונטל אבל אם נסתפקו בדין בעצמו לא אזלינן לקולא וזה דבר מסכים אל השכל ואל האמת". וכוונתו לומר דלא חשיב ספק דאזלינן ביה לקולא אלא אם כן אי אפשר לפשטו גם ע"י עמל ועיון רב וכגון שהשאלה היא על מעשה שאירע האיך קרה, אבל היכא דאיכא לברורי ע"י חיפוש בספרים ויגיעה שכלית וכדו' לא אמרינן ספיקא דרבנן לקולא.

וכ"כ מהרשד"ם בתשובה¹⁶ לענין ספק משיח לפי תומו וז"ל:

9. וע"ש שהוסיף תירוץ אחר.
10. ובכה"ג ציין עוד שכן הוא גם ברלנ"ח.
11. ריש דף ו' ע"א.
12. ובלא ברכה.
13. הלכות מקואות פ"י.
14. כללים מערכת הסמ"ך כלל מ"ד עד נ' ודברי חכמים סי' ס"ז וע'.
15. שו"ת ח"ד סי' אלף צ"ג.
16. אהע"ז סי' קס"ה.

"דכי אמרינן ספיקא דרבנן לקולא ה"מ היכא דנולד הספק מעצמו כגון בא זאב ונטל בני מעים אבל היכא דנולד הספק מחסרון ידיעתנו כי הכא דאין אנו יודעים לברר אם נקרא זה מל"ת או לא ודאי דאין לנו להקל", עכ"ל. וכ"כ המשנה למלך בהל' בכורות¹⁷ וז"ל: דאף דקי"ל בספיקא דרבנן לקולא היכא דיכול להתברר לא אזלינן לקולא משום דלא חשיב ספק כל שיכול להתברר וכמו שכתבו הראשונים ז"ל". ויתר על כן כתב הב"ש באהע"ז¹⁸ גבי בדיקת סימני גדלות דאפי' חוסר בקיאות שאינו יכול לבא על פתרונו כלל בימנו ע"י אף אדם לא חשיב ספק לענין זה, וז"ל: "מ"מ לא הוי כספק דרבנן כיון שהוא חסרון ידיעה דאין אנו בקיאים ועיין בג"ר סי' צ"ח ומכאן מבואר אפי' חסרון ידיעה לכל העולם לא הוי כספק דרבנן"¹⁹.

והט"ז²⁰ חילק בענין זה בין שני סוגי ספקות, וז"ל: "הצד הא' במקום שיש ספק אם הוא מותר או אסור ואין שום תיקון לומר עד היכן הולך האיסור אלא א"ת אסור יהיה אסור לגמרי וכו' ובזה אמרינן דאם היה החסרון לכל הדור היינו הולכים בו להקל כיון שהוא ספק דרבנן אבל אם החסרון ליחידים אין זה ספק וצד השני באם הספק הוא באיזה ענין נשער כי יש לנו שני שיעורים היינו ההיא דכחל שספק אם נשער בכחל עצמו או במאי דנפיק מיניה וכו' כיון שיש עכ"פ לפנינו שיעור אחר שיצא מספק ודאי חוששין לו ולא אמרינן דהוה ספק דרבנן להקל כיון דהספק הוא מחמת חסרון ידיעה"²¹.

והשער המלך בכללי ספיקא דרבנן שלו²² חולק אעיקרא דהך מילתא וסובר דגם ספק שיכול להתברר אזלינן ביה לקולא, וכתב דדוקא "הבא מחסרון ידיעה" כעין זה שכתב הרשב"א בתורת הבית לא חשיב ספק כדפסק הוא ז"ל. וכנראה שכוונתו למת דאי' שם בבית רביעי שער ראשון²³ בזה"ל: "ומ"מ כשההיתר והאיסור בפנינו וא"א לעמוד על עיקר אע"פ שהוא מאיסורין של דבריהם אסור והולכין בו להחמיר שהרי כחל מדרבנן ואפ"ה אמרו דבדידיה משערין משום דמאי דנפק מיניה לא ידעינן". הרי שהרשב"א מיירי אאופן שנמצאים בפנינו היתר ואיסור ודאים ולא ידעינן להבחין ביניהם

17. פ"ד ה"א ד"ה והנני חוזר וכו'.

18. סי' קנ"ה ס"ק ל"ד.

19. ועיין מה שהקשו עליו מהר"י אלגאזי בקהלת יעקב אות רכ"ב ובשד"ח ד"ח סי' ס"ח ד"ה ויש לתמוה.

20. יו"ד סי' צ"ח סק"ו.

21. וע"ש בנקודות הכסף.

22. הל' מקואות פ"י כלל ג'.

23. דף יא: במהדורת יוזעפאף הנפוצה.

מחמת חוסר ידיעה, לא מתירים שניהם מדין ספיקא דרבנן לקולא. אבל כשקיימת שאלה על דבר פלוני אם הוא מותר או אסור בהא נמי שייכא האי כללא דספק דבריהם להקל.

והנה בעובדא דידן לכאורה לא נוכל להחליט שהוא ספק שאינו יכול להתברר ע"י שום אדם שבעולם, כי מי יימא לן שאין בדורינו מי שבכוח עיונו בתושב"כ ושבע"פ ובסייעתא דשמיא שיש לו יוכל להוציא לצדק דינו ולקבוע גבולות א"י בודאות. וא"כ לא מיבעי להב"ש דכל ספק הבא מחוסר בקיאות אזלינן ביה לחומרא גם כשאין אדם בעולם שיכול להכריע בדבר, ולהט"ז הוא כן עכ"פ כשהשאלה היא במידה ובמנין ובמשקל עד היכן מגיע האיסור וכנ"ל, אלא אפי' להרדב"ז והמהרשד"ם והמשנה למלך שלא הזכירו ענין חסרון ידיעה לכו"ע ושייך ללמוד בדבריהם שאין הם מחמירים אלא כשיכול הדבר להתברר ע"י אחרים²⁴ נמי לא פשוט כ"כ להקל בענין דעסקין ביה מחשש שמא אכן אפשר ליישר הספק וכנ"ל. אך מ"מ יש מקום להתיר ע"פ השער המלך שחולק על כלל זה, וסובר שגם ספק שיכול להתברר אזלינן ביה לקולא במילי דרבנן.

ב. ומיהו גם לפי השער המלך יתכן שיש מקום להחמיר בשאלה זו מטעם אחר, שהרי אפי' להבנתו ברשב"א כשקיים חסרון ידיעה שמחמתו באים להתיר דברים הפוכים כגון שתי חתיכות שנתערבו זו בזו ואחת מהן בודאי אסורה, לא מקילינן מדין ספיקא דרבנן. ויתר על כן דייק²⁵ מדברי התוס' בב"ק²⁶ דאפי' בספיקא דדינא ממש שלא בא מחסרון ידיעה כלל, אם איכא בהא מילתא תרי קולי דסתרי אסדדי אזלינן לחומרא בתרווייהו²⁷, וביאר הטעם²⁸ דהוא משום דממא נפשך עביד איסורא. וכעין זה מציינו גם בסברת הר"ן עצמו בערבי פסחים שם בענין הסיבה בד' כוסות, וז"ל: "ולי נראה דעל כרחך [בעין] למיעבד הסיבה בכולהו דאי ניזיל לקולא אמאי נקיל בהני טפי מהני"²⁹. וא"כ לכאורה ה"נ בשטחים שהם ספק א"י דבודאי איכא חומרי גם אם נחליט שהם חוצה לארץ, כגון לענין תו"מ שיהיה אסור להפריש מהגדל התם על החייבים בודאי וכן בנוגע לצאת לשם ללא היתר. ולפי הנ"ל יש לנו להחמיר בין בדינים אלה ובין בהלכות שביעית ותו"מ שהרי ממא נפשך עביד איסורא

24. וכפי שנוטה לומר המהר"י אלגאזי אליבא דשיטתם.

25. כלל ד'.

26. דף יא. ד"ה דקא.

27. ע"ש שהתוס' כתבו כן לענין ספק ספיקא דאורייתא, אך בראשונים כתבו דחד ספק דרבנן שוה לו בדין.

28. לעיל בכלל א'.

29. אלא שמדבריו שם משמע דאמרינן סברא זו רק כשעלולה מצוה להיעקר לגמרי ע"ש.

ואמאי נקיל בהני טפי מהני.

אך מ"מ א"א לאסור בהחלטיות, כי המהר"י אלגאזי בספרו קהלת יעקב³⁰ כתב דמסוגיא דשבת³¹ ומדברי הרמב"ן שם יש ללמוד דהקלו בספיקן אפי' בדברים הסותרים זה את זה. דהתם קאמר רבא אמרו לו שנים צא וערב עלינו לאחד עירב עליו מבעוד יום ולאחד עירב עליו בין השמשות זה שעירב עליו מבעוד יום נאכל עירובו בין השמשות וכו' שניהם קנה עירוב. ופרכינן מה נפשך אי בין השמשות יממא הוא בתרא ליקני קמא לא ליקני ואי בין השמשות ליליא הוא קמא ליקני בתרא לא ליקני, ומשני בין השמשות ספיקא הוא וספיקא דרבנן לקולא. וכתב הרמב"ן "והא קמ"ל שאע"פ ששנים אמרו לא' לערב לא אמרי' ממ"נ ואע"פ דדמיא למאי דאמרי' בעלמא בבאין לישאל בבת אחת שיהן טמאין הכא בין השמשות ספיקא הוא ועירובין דרבנן וספיקא דרבנן לקולא ולא אמרי' בכה"ג ממ"נ".

ג. בשלטי גבורים על המרדכי שהבאנו לעיל³², מייתי הגה"ה בזה"ל: "ואע"ג דקי"ל דבשל סופרים הלך אחר המיקל היינו היכא דחזינא פלוגתא דתנאי אבל היכא דלא חזינא פלוגתא דתנאי בהדיא אלא מספיקא לן מאי אמור בה קמאי כי הכא דנצוק אזלינן לחומרא אף בשל סופרים וכה"ג אמר בערבי פסחים דכולהו ד' כוסות צריכה הסיבה מספקא ע"ג דשל סופרים הוא וכן שמעתי בשם ר"ש מדרו"ש", ולכאורה משמע מהגהה זו דס"ל דלא אמרינן ספיקא דרבנן לקולא אלא לענין מחלוקות הש"ס שלא הוכרעו או דברים שהוזכרו בגמ' שהם ספקות³³, אבל מילתא דלא ידעינן מה היתה דעת חז"ל בקשר אליו אינו נכנס כלל בגדר זה. ולדבריו ה"נ בעניננו דהשאלה דאיירינן בה אינה פלוגתא דתנאים או דאמוראים וגם לא הוזכרה בספריהם בשום מקום כספק, ולכא' לפ"ז הוה לן להחמיר. ומיהו אפי' הכי יש מקום להקל, דבכנה"ג על או"ח³⁴ הביא הדברים האלה ומסיק: "וכתב הר"ש לוצאטו נר"ו בספר משבית מלחמה בסי' ח' דברים פליגי עליה".

ד. גבי דין ספק בירך ברכת המזון דצריך לברך מפני שהיא מן התורה, כתב המ"א³⁵ בשם הר"ש חיון דה"ה דצ"ל גם ברכה רביעית אף שהיא דרבנן כי היכי דלא לזלזולי בה. וביאר הישועות

30. אות ר"ט.

31. דף לד.

32. בפרק החלץ.

33. בין מצד הדין ובין מחמת מציאות.

34. שם.

35. סי' קפ"ד סק"ז.

פרק כג: אם יש לפטור שטח הערבה משביעית וכו' מטעם ספיקא דרבנן לקולא 189

יעקב³⁶ בטעמא דמילתא: "דחכא דהספק נולד על מילתא דאורייתא ודרבנן וא"א להיות רק או שניהם לאיסור או שניהם להיתר אזלינן לחומרא אף על דרבנן וגם בק"ש כיון שא"א לומר שקרא ק"ש הניח פסוק ראשון א"כ מחמירין אף על מילתא דרבנן דלא ליהוי זילול לדרבנן".

ולכאורה ה"ה לעניינו, דמלבד מה שספק זה נוגע אף לעתיד כשיהיו שביעית ותו"מ נהוגין בעז"ה מדאורייתא ואם נקל בזמנינו יבואו לזלזל במצוות אלה היום שיבינו שאינן חשובים כ"כ משום שהן דרבנן, אך הלא גם האידנא נפק"מ מהך ספיקא לענין כלאים דקיי"ל שאינו אסורין מדאורייתא אלא בארץ. והרי אי אפשר לומר שלענין ספק כלאים וכדו' הויא הערבה א"י ולגבי שביעית ותו"מ היא חו"ל, וא"כ לכאורה לפי מ"ש הישועות יעקב יש להחמיר בכולהו. ומיהו יעויין בשד"ח³⁷ שיש שפקפקו על כלל זה, כך שאין פשוט כ"כ להחליט בספיקא דידן לאיסור.

ה. הש"ך בכללי ספק ספיקא שלו³⁸ כתב דדבר שהוא ספק דרבנן ויש לו חזקת איסור ה"ז אסור ובפר"ח נחלק עליו, והשער המלך³⁹ האריך בזה ומסיק כחש"ך. ויש מקום לדון בענינו דמכיון שגדולי ירושלים מהדור הקודם הלא הם הגאב"ד דעיה"ק הגר"פ עפשטיין זצ"ל והגרצ"פ פרנק זצ"ל והגרי"מ טוקצינסקי זצ"ל הביעו דעתם בכתב⁴⁰ דאפי' העיר החדשה אילת היא עכ"פ ספק א"י⁴¹ ומסתבר שכך נהגו תושבי א"י בעת החיא על פיהם, יתכן דזה הוי קצת כחזקת איסור ותו לא נוכל לנהוג בספק זה לקולא.

ונמצא לפי כל זה דלכתחילה אין לפטור את הרוב המוחלט של שטח הערבה משביעית ותו"מ ושאר מילי דרבנן בהסתמך על הכלל דספק דבריהם לחקל, ובדיעבד או בשעת הדחק ובמקום טרחה יש צדדים לכאן ולכאן. ועל כגון דא נאמר⁴²: "ובאת אל הכהנים הלויים ואל השפט אשר יהיה בימים ההם ודרשת והגידו לך את דבר המשפט וגו' על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל".

36. ריש סי' תל"ח.

37. ד"ח סי' ע'.

38. יו"ד סס"י ק"י כלל כ'.

39. כלל א'.

40. עיין ספר מועדים וזמנים ח"ח סי' רכ"א ומקראי קדש פסח ח"ב ע"מ קצ"ו ועיר הקדש והמקדש ח"ג פי"ט אותיות ב' ח'.

41. באגרת הגר"פ עפשטיין זצ"ל המודפסת במו"ז שם פסק מחמת כן להפריש התם תו"מ בלא ברכה.

42. דברים פי"ז ט' וי"א.

ונסיים בדברי האדמת קדש חדורי היראה אשר הציגם בסוף ספרו, שמהם משתקף מה היתה כוונתו האמיתית בכתיבת חבורו, וכי מעולם לא חתר להציג את רעיונותיו כשיטה הלכתית כלל ועיקר: "אחר הדברים האלה באתי להודיע לאחב"י אשר בכתבי וכו' היתה מגמתי לחרצות לפני חכמי התורה חגות לבי בענין גדול ונכבד כזה אשר בדורות האחרונים נהירין שבילין רק ביהודה ובגליל; אולם אם באחת הקצות של ארצנו הקדושה יפלא דבר באחת מהמצות התלויות בארץ להורות הלכה למעשה, אזי צריך לדרוש דבר ה' מפי גדולי חכמי התורה גדולי הדור שבירושלים; ויחד עם כל שלומי אמוני ישראל בקול אדיר נקרא: אחריהם אחריהם!"

סיימתי בס"ד יום ד' לסדר מטות מסעי ז"ך תמוז ה' אלפים תשנ"ד

ליקוטים
בענין גבול דרום

פרשה - תאג'

כתיבת יד מתימן משנת התקע"ב ליצירה

מקרא, תרגום אונקלוס ותפסיר רס"ג

הכותב

ר' משה בן יוסף הלוי ז"ל, מצנעא.

ולקוטים מכל המפרשים

פירוש רש"י, שפתי חכמים

ר"מ אלשיך, רבי בחיי, ר' אברהם סבע בעל צרור

המור, ר"י אברבנאל, ילקוט ראובני תולדות יצחק,

הרמב"ן, מדרש הגדול ועוד

המלקט ר' יחיא בן אברהם סיאני ז"ל מצנעא.

וְלֹא יִהְיֶה יָדוֹ כְּיָד הַמֶּלֶךְ
 הַחַדָּשׁ לְפָנָיו יְהוָה
 וְהָיָה כְּיָד הַמֶּלֶךְ
 הַחַדָּשׁ לְפָנָיו יְהוָה

מזרר יהודי תתחילו לבוא חזרת.

[illegible]

(750)

וידרדן שטענדיג ביידעס וואו עס ביטתה וילן כבוד ויפ
 את ארץ ארם ואת ארץ מואב ויבא מעגירה שהם לא
 תואב ויבאו את ארץ סדח ונבא שדי פטורה אל ארץ ארם
 ויקבו עני ארדן והוא כבדו מעתה וטוב מעבורה אל ארץ
 מואב ונאם ארדן כעתן כעבור ארדן למעבורה אל מעבורה
 ודענא מעגירה שיה הכל ארם ונאם לבס קאבול

၁၂၃
၄၅
၆၇

וַיֵּצֵא חֲצֵרָאֲדָר וְעֶכָר עֲצֻמָּהּ וְנִסְכּ הַגָּבֹל
מֵעֲצֻמּוֹן נִחְלָה מֵאֲרָיִם וְהָיוּ תוֹצְאֹתָיו הַיְמָנִי
וְגָבֹל יָם וְהָיוּ לָכֶם הַיָּם הַגָּדוֹל וְגָבֹל זֶה
יִהְיֶה לָכֶם גָּבֹל יָם זֶה יִהְיֶה לָכֶם גָּבֹל
צָפוֹן מִן הַיָּם הַגָּדוֹל תִּתְּנוּ לָכֶם הַר הַהָר מִהַר
הַהָר תִּתְּנוּ לָכֶם חֲמַת וְהָיוּ תוֹצְאֹת הַגָּבֹל
צִדִּיהָ וַיֵּצֵא הַגָּבֹל זִפְרִינָה וְהָיוּ תוֹצְאֹתָיו
חֲצֵר עֵינָן וְהִיְהִיָּה לָכֶם גָּבֹל צָפוֹן וְהַתְּאוּיָתִים
לָכֶם לְגָבֹל קִדְמָה מֵחֲצֵר עֵינָן שְׁפֵמָה וַיִּרְדּוּ
הַגָּבֹל מִשְׁפֵּם הַרְבֵּלָה מִקִּדְמָם לְעֵינָן וַיִּרְדּוּ
הַגָּבֹל וּמִחָה עַל כְּתָף יָם כְּנֶרֶת קִדְמָה וַיִּרְדּוּ
הַגָּבֹל הַיִּדְרֵנָה וְהָיוּ תוֹצְאֹתָיו יָם הַמֶּלֶח זֹאת
תִּהְיֶה לָכֶם הָאָרֶץ לִגְבֻלָתֶיהָ סָבִיב וַיֵּצֵא מֹשֶׁה
אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר זֹאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר
תִּתְּנָלֶנּוּ אֹתָהּ כְּגֹלֵל אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה לֵרֶשֶׁת
לְחֹשֶׁעַת הַמִּטּוֹת וְחֹצֵי הַמִּטָּה כִּי לִקְרֹא
מִטָּה בְּנֵי הָרְאוּכֵנִי לְבֵית אֲבָתָם וּמִטָּה בְּנֵי

[illegible]

ותימר דהון ארי אתון
עלין לארעא דנגען דא
ארעא די תתפלג דכון
באחסנא ארעא דנגען
לתחומהא : ויהי לבון
רוח דרומא ממדברא
דצון על תחומי אדום ויהי
לבון תחום דרומא מסיפי
ימא דמלחא קדומא :
ו יסחר לבון תחומא
מדברא למסע קנא
דעקרבין ויעבר לצון
ויהון מפקנהי מדומא
דרקס גיאה ויפוק לחצר
אדר ויעבר לעצמון :
ו יסחר תחומא מעצמון
דנהלא דמצרים ויהון
מפקנהי לימא : ותחום
מערבא ויהי לבון ימא
רבא ותחומיה דין ויהי
לבון תחום מערבא : ודין
יהי לבון תחום צפונא מן

הולדות אהרן

אברן כעס נגלותי : משהדין : לא : ונגול ים
ויהי ים ים נגול : נגולת : נגולת :

ישראל ואמרת אלהם כִּי־אתם
בָּאִים אֶל־הָאָרֶץ כְּנָעַן זֹאת הָאָרֶץ
אֲשֶׁר תִּפֹּל לָכֶם בְּנִחְלָה אֶרֶץ כְּנָעַן
לְנַבְלָתֶיהָ : וְהָיָה לָכֶם פָּאֵת־נֶגֶב
מִמֶּדְבַר־צֹן עַל־יְדֵי אֲדוֹם וְהָיָה לָכֶם
גִּבּוֹל נֶגֶב מִקְצֵה יַם־הַמֶּלַח קִדְמָה :
וְנִסַּב לָכֶם הַגִּבּוֹל מִנֶּגֶב לְמַעַל
עַקְרָבִים וְעֵבֶר צִנָּה וְהָיָה וְהָיוּ קְרִי
תּוֹצְאֹתָיו מִנֶּגֶב לְקֶדֶשׁ בְּרִנֵּעַ וַיֵּצֵא
חֲצֵר־אֶדֶר וְעֵבֶר עֲצֻמָּה : וְנִסַּב
הַגִּבּוֹל מִעֲצֻמֹּן נַחֲלָה מִצְרַיִם וְהָיוּ
תּוֹצְאֹתָיו הַיָּמָה : וְגִבּוֹל יָם וְהָיָה
לָכֶם הַיָּם הַגָּדוֹל וְגִבּוֹל זֶה־יְהִי
לָכֶם גִּבּוֹל יָם : וְזֶה־יְהִי לָכֶם
גִּבּוֹל צִפּוֹן מִן־הַיָּם הַגָּדֹל תִּתְּאוּ

שפתי חכמים

דכלל זה נקום בידן כל עמקם שהוכיח רש"י לשון מילך כ"ל הוא גבול
סירוס הדלותם המהפח : ו"י ש כמו הפיל סיר הוא סגורל : ת כלל
לאו דוקא הסאה של נגב אלא כל הדום נקרא סאה מקרן מורחית
דרומית עד קרן מערבית דרומית : א וס"י אדום ר"ל אשכזאלו
לסודים מקום מלך מדבר לין לבין כנען שהוא חתן חשב עשות והוא
הקדן מורחית דרומית סלה : ב כל דכתיב מנחל לכל משין כלורה
המליכה נכזלי ארץ ישראל : ג השחור היינו ילול : ד וכתב אחרי
וישלה ישראל מלאכים אל סיחון וכו' משמע מחללה הכינים מן המערב

רש"י

(ג) זאת הארץ אשר תפול לכם וגו'. לפי שהרבה
מלות נהגות בארץ ואין נזהרין כחול' לארץ הולך' לכתוב
מלרטי' גבולי רוחותיה סביב' לומר לך מן הגבולים הללו
ולפינים המלות נהגות : הפול לכם. על שם שמתלקה
כגורל בקראת חלוקה לשון ש נפילה. ומ"א אומר ע"י שהפיל
הקב"ה שריהם של ע"י אומות מן השמים וכפתן לפני משה
אמר לו ראה חין נהם עוד כה : (ג) והיה לכם פאת
ציון. אשר אלל אדום מתחלת מקצוע דרומית מורחית א של
ארץ מואב כולה. ארץ מצרים במקצוע דרומית מערבית שאל' בס' זו מעצמון נחלה מצרים והיו תולדותיו הימה. ונהל מצרים
היה מהלך על פני כל ארץ מצרים שאל' (יהושע יג) מן השחור ג אשר על פני מצרים. ומפסיק בין ארץ מצרים
לארץ ישראל וארץ אדום לארץ מואב אלל ארץ אדום בסוף הדרום למזרח וכשיצאו ישראל ממצרים
חס רנה המקום לקרב את כניסתם לארץ היה מעבירים את הגילום ללד צפון ובכנס לארץ ישראל ולא עשה כן וזה שאל'
(שמות יג) ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתיים שהם יושבים על הים כמעברה של ארץ כנען כענין שאל' בפלשתיים (נפיה)
(ב) יושבי חבל הים גוי כרתיים. ולא נהם אותו הדרך אלל הכינים והוליים דרך דרומה אל המדבר והוא שקראו יחוקאל
(יחוקאל כ) מדבר העמים לפי שהיו כמה אומות יושבות בלדו והולכין אלל דרומ' מן המערב כלפי מזרח תמיד עד
שכאו לדרומה של ארץ אדום ונקשו ממלך אדום שניהם לעבור דרך ארצו ולהכנס לארץ דרך רחבה ולא רנה והוא רנו
לסבוב את כל דרומה של אדום עד כואם לדרומה של ארץ מואב שאל' (שופטים יא) וגם אל מלך מואב שלח ולא אהב.
והלכו כל דרומה של מואב עד סופה ומשם הפכו פניהם ללשון עד שסבבו כל מלך מורחית שלה לרחבה וכשכלו את מורחה
מלאו את ארץ סיחון ועשו שהיו יושבין במורחה של ארץ כנען והירדן מפסיק ביניהם וזה שאל' כיפתח (סס) וילך במדבר
ויסב את ארץ אדום ואת ארץ מואב ד יבא ממזרח שמש לארץ מואב. וככשו את ארץ סיחון ועשו שהיתה בלשונה של

לכם. כי חזנו אחרי אלהיהם בלי ספק: (ב) ואת הארץ אשר תפול
לכם בנחלה. הפול לכם בגורל קודם שתכבשו כולה כי בגורל
אור: לשון נפילה. כמו ועל לבושי יפילו טרל. וכן הפיל סור
גרא הגורל, ואמר ואת כי כה שכבשו חוץ לארץ לא תצרך

לד (ד) מנגב לקדש ברנע. תימ' לי שעתה בא [ליתן] תחומין לארץ כנען לנחלת תשעה המטות וחצי המטה, ואומר "מנגב לקדש ברנע", דמשמע שקדש ברנע הוא בארץ כנען. והלא משה רבינו לא עבר את הירדן, והוא מקדש ברנע שלח מרגלים כמו שאמר כלב ביהושע "כן ארבעים שנה אנכי בשלח משה עבד ה' אותי מקדש ברנע לרגל את הארץ". וגם כהר ההר מת אהרן שלא עבר את הירדן, וכאן כת' "מן הים הגדול תתאו לכם הר ההר". ונראה שאילו המחזות מקצת לצד ארץ אדום שהיתה כנגד ארץ ישראל, שכן מצינו דכתי' "והנה אנחנו בקדש עיר קצה גבולך". ובהר ההר נמי כת' "בקצה ארץ אדום", וקדש לצד נגב של ארץ ישראל, והר ההר לצפונה. אבל הר ההר היה מכון כנגד תחום ארץ ישראל כנגד לבא חמת שהיא בגבול ארץ ישראל, שכן מצינו דכתיב "מלבא חמת עד נחל מצרים", לצד תשעת המטות. והכי קאמ' כשתעברו את הירדן תכוונו — ד"תתארו" לשון כוון, כמתרג' אוינקלר. ותכוונו — כנגד הר ההר ושם תקחו למדוד הגבול. וקדש היתה כנגד ארץ ישראל אבל לא כנגד הגבול אלא צריך להרחיב הגבול לצד נגב כדי שתהא קו המידה מנגב לקדש ברנע שהוא לצד ארץ אדום. וקדש בראש ארץ אדום לצד ראובן וגד. ואף איכא למימר דתרי קדש ברנע הוו, שהרי ביהושע מני קדש ברנע בעיירות דארץ ישראל בעבר הירדן. ורבותי נמי אמרו דתרי קדש הוו, ור"ש נמי פי' דתרי הר ההר הוו ואותו של עבר הירדן הוא טורי אמנון המפורש בגיטין בפ"ק, ומפני דחזק הפסוקין נראה שאמר כן.

פירוש רבינו מיוחס

זאת הארץ. תחומי הארץ לפי שיש מצוות הרבה שנוהגין בארץ ואינן גוהגין בהוצ' לארץ, כמ' שני' כי תבואו אל הארץ, לפיכ' הוציא הכתוב להודיענו עד היכן היא חובתה, וכן נאמ' ביהושעאל גבול אשר תתנהלו.

(ג) במדבר צין על ידי אדום. רוח דרומי היא מתחיל ממדבר צין שהוא בתחום אדום, וכן נאמ' ביהושע, מדבר צין נגבה מקצה תימן, למדנו שארץ אדום בסוף דרומה של ארץ ועודפת עליה לצד המזרח כנגד כל ארץ מואב, כמ' שכתבנו בפרש' פרה. וזוהי לבג גבול נגב מקצה ים המלח קדמה. מצד דרומי בכון היא מתחיל מסוף ים המלח שהיא במזרח הארץ בסוף ערב' מואב, וכן נאמ' ביהושע וגבול קדמ' ים המלח, למדנו שים המלח בסוף מזרח הארץ ולשון יוצא ממנו הולך כנגד דרום, ומסוף הלשו' מתחיל מצד דרומי מזרחית כמו ששני' ביהושע מן הלשו' הפונה נגבה.

(ד) מנגב למעלה עקרב'. מרוח דרומי של מעל' עקרב' נמצא הוא לפניו מן המיצר, וכן מנגב לקדש ברנע מצד דרום של קדש נמצא קדש לפניו. הצר אדרה. הוא חצרון, כמ' שני' ביהושע ועבר חצרון ועלה אדרה.

(ה) ונגב הגבול מעצמון. מקיף והולך לצד דרום. נחלה מצרים. זה נילוס, שהוא מהלך צפונה של מצרי'. והיו תוצאותיו היסוד. משם הולך התחום דרך הנהר עד הים, לפיכ' לא הזכיר גבולים אחרים.

חוקוני

(ד) ועבר צנה והיה תוצאתיו, והיה כתיב, והיו קרי. מנגב לקדש ברנע, שני קדש ברנע הם, זה שבארץ כנען, והוא אותו הנזכר בספר יהושע בעיירות שבארץ כנען, וקדש ברנע שמשם נשתלחו המרגלים כדכתיב בפרשת מטות: בשלחו אתם מקדש ברנע, ואין לומר שנשתלחו מקדש ברנע שבארץ כנען דהא קים לן לא נכנס משה רבינו לארץ, וקדש גרידא בקצה גבול ארץ אדום. ויצא חצר אדרה, כאן משמע מחוץ אחד הוא וביהושע כתיב: ויצא חצרה ועבר אדרה.

ספר

כ פ ת ו ר פ ר ח

מאת

חכם קדמון נודע לשם איש לבית פרחי

מדבר על ריני ארץ ישראל וירושלים ובהמ"ק בישוביהם ובחורכנם ומכל גבולותיהם
— מכית חוני ובית פני וזהר סיני — ועל המשקלות והמדות והמשכנות והנצנים
והצמחים הנאמרים לרז"ל — ומדיני ועיני הכותים והצדוקים הנמצאים בגלילות
ההם — ומכרון קשת הראיה באופק ירושלים וזמן השמיטות וחשבון השטרות. —
ושארי פרטי עניניו ימצאו בסימני פרקיו ובהקדמות המוציאו לאור כהיום.

נדפס ראשונה שנת שי"ט כאשר נמצא בגני הגאון נגיד ומצוה כמצרים מי יצחק כהן שולל
ז"ל ע"י הכחור מאיר בן יעקב איש פרענק בעיר ווניציאה

ובחיום שנית בהוססות רבות בקונטרסים מיוחדים.

על ידי

הק' צבי הירש עדלמאן איש חן טוב.

עיה"ק ירושלם תובב"א

הפרק התשיעי .

בזכרון קצת מקומות מחוצה לארץ שהם מכונים כנגד ארץ ישראל ושהם כארץ ישראל אליבא דרבי יהודה. מסכת גיטין פ"ק רב נחמן בר יצחק אמר כנהרות דארץ ישראל כול' עלמא לא פליגי כי פליגי בים הגדול דחניא אי זהו ארץ ישראל ואיזהו חוצה לארץ כל ששופע ויורד מסורי סמנוס ולפנים ארץ ישראל מסורי סמנוס ולחוצה לארץ והנסים שבים רואין אותם כאלו חוט מתוח עליהם מסורי סמנוס ועד נחל מצרים מן החוט ולפנים ארץ ישראל מן החוט ולחוצה לארץ. רבי יהודה אומר כל שכנגד ארץ ישראל הרי הוא כארץ ישראל שנאמר וגבולים יהיה לכם הים הגדול וגומר והניסין שבצדדין רואין אותם כאלו חוט מתוח עליהם מקלופריא עד אוקיינוס ומתחל מצרים ועד אוקיינוס מן החוט ולפנים ארץ ישראל מן החוט ולחוצה לארץ ודבנן האי וגבולים מאי עברי ליהר מבעי להו לניסין ורבי יהודה ניסין לא צריכי קרא :

ולפי שרשי ז"ל הוא שם ההלכה כפי מובא ושפוט הצרכתי להביאו כמו שהוא, רב נחמן בר יצחק הנך סתניא דהמביא גט אי כנהרות דארץ ישראל כולו עלמא לא פליגי דכארץ ישראל היא ואף על גב דאין ספינה גוששת דטעמא דגט לאו משום יניקה מן הקרקע הוא כמעשהוהר ושבכעית הילכך לא שנא נהר ולא שנא יבשה כי פליגי בים הגדול שהוא תחום מערבה של ארץ ישראל ופליגי תנאי איכא מאן דאמר שפת הים הוא הגבול וים גופיה לאו ארץ ישראל הוא ואיכא מאן דאמר ים גופיה מארץ ישראל הוא, איזהו ארץ ישראל מקצת צפנית מערבית של ארץ ישראל הרי ההר ובתרגום ירושלמי קרי ליה טורי סמנוס וכתבי זה יהיה לכם גבול צפון מן הים הגדול תתאו הרי ההר שים דרר ההר תקעו בים וההר גבול צפון לארץ ישראל וסתם הרים משופעים הים ויש ששיפועו רחב כמהלך הים או יומים וקאמר חיק מהיכן היא ארץ ישראל סרגל ההר או מראשו, כל ששופע יורד מסורי סמנוס לצד ארץ ישראל דהיינו לצד דרום היו ארץ ישראל דגובה ההר הוא הגבול מסורי סמנוס ולחוצה לצד צפון חוצה לארץ, והניסין שבים אי הים שכמעט רואין אותם וכו', נחל מצרים הוא תחום ארץ ישראל במקצת מערבית ודרומית וסמוך לים הגדול דכתיב וגבול נגב, ונסב הריה מעצמן נחלה מצרים ודיו תוצאותיו היסם, נמצאת ארץ ישראל בין דרר ההר לנחל מצרים וזה מערבית ודרומית וזה צפנית מערבית, והים כמערב, ויש מקום שהים נכנס בתוך ארץ ישראל מהלך שני ימים בין דרר ההר לנחל מצרים ובאחיה כניסה יש נסין והן סחפושטין למערב לתוך הים תוך סבין המקצועות, תחומי ארץ שהם הרי ההר במערב עד נחל מצרים שהרי כל כמה שבתוך המקצועות הללו ארץ ישראל

הוא, וכן החוט ולפנים וכו' רבי יהודה אומר כל הים שכנגד של ארץ ישראל ואפילו עד אוקיינוס למערב שהוא בסוף העולם הרי הוא כארץ ישראל שנאמר הים הגדול וגבול, האי וגבול קרא יתירא הוא ואתא לאשמועי דאף חותב דרים ככלל התחום, והניסין שבצדדים, כלומר אף יש לנו לחלק כניסין לא לצד מערב יש חלוק אלא לצד צפון ולצד דרום שיש נסין בים ומתפשטין לאורך הים לצפון ולדרום, עד שכגיעין ומתשכין חוט שכנגד ארץ ישראל ושם ראוי לסתוח החוט ממורת למערב ולהבדיל מה שכנגד ארץ הארץ ומה שבחוצה ליה ורואין כאלו חוט מתוח מקפלוריא שם עיר וישובת בתוך של הרי בראש: בביתו שהוא תחום צפוני ועד אוקיינוס שהוא בסוף העולם במערב, וסתחל מצרים ועד אוקיינוס מן החוט ולפנים לצד חבדו דהיינו לפנים כלומר בין שני החומים הון נסר ארץ ישראל והוא הדין לים, ונסין דנקט משום דחורשין והיעין בהם וחיבים במעשהוהר ובשכעית, והנה תרתי מתניאיתא לעיל פליגי שנכתב הגט בים הגדול ולהלן סחוט מתוח מסורי סמנוס עד נחל מצרים מאן אמר כמביא בארץ ישראל רבי יהודה היא דאמר שכנגד ארץ ישראל הרי הוא כארץ ישראל, ואיך כרבנן מבעי להו לניסין דמן החוט ולפנים לצד מורת דלא תימא לצד הים הוא הגבול ואפילו במקום שמתפשט ונכנס לתוך בין שני מקצועות התחומין לא צריכי קרא בתוך דתחומין דין עכיל ז"ל, וכפי התורה בפ"י אלה נספעי כרחב זיל דרר ההר וזה אינו דרר ההר שפת בו אחרון הכהן שהוא בדרומה של ארץ ישראל בקצה ארץ אדום זה בצפון והוא שנקרא בלשון משנה טורי סמנוס, וזה ההר אין זה שם שלו אלא כגון הרי על גבי הרי כסין תחום כמול ע"כ, עוד כתב ז"ל מזה ההר תתאו ר"ל חלבו ותכבו מצד הצפון לצד המזרח והסעו לכא וחסר זו ונשוביא של מצרים, וכבר הארכנו בזה אחר זה, התוספות ז"ל רבי יהודה אומר כל שכנגד ארץ ישראל קשיא אמאי אין אנו חייבין במעשה ובתוספה שהרי אנו עומדין במערכה של ארץ ישראל ונכנגד ארץ ישראל אנו יושבין וצריך לומר דעולי ככלל לא כבשוה וקסבר קדושה ראשונה קדושה לשעתי ולא קדושה לעתיד לבא, אי נמי לא קאמר אלא בים אבל ביבשה לא אי נמי קיטא לין כרבנן :

אחר שהתבאר זה צריכים אנו לחפש ולדעת מאי הוה חלקי הכישה מי הם שהיו מכוונים תוך אלו השני החומים עד אוקיינוס שהוא בארץ ישראל אליבא דרבי יהודה, דע כי כל שני מקומות או יותר שהם ברחב אחד כלומר שגובה הקושיב להם אחד אף על פי שהם מחולקי האורך משתיים ברחב או משתים באורך מתחלפים ברחב וכן מתחלפים בזה וזה אבל לא משתים בזה וזה שאם כן יהיו שני נופים במקום אחד זה נסנע וכמה שאנו בו צריך שישתנו ברחב ויתחלפו באורך, הירוחב הוא מצפון לדרום והאורך ממזרח למערב, והאפילו בלשון חכמים ירל וכמו שפיר רבינו שמאל ירל פרק הסוכר מירוח גבי רוסו כחצי ארבו וכחצי רחבו, מעריכי חכמת תבנת הגלגלים אמרו שהאקלים הרביעי כחצירל מחצית השלישי עד מרחב ליו מעלה ועובר על ארצות ישראל ואנטוכיא ואיי קפדוס ודרוס, וכן גם כן כתב הנשיא רבי אברהם אבן חייא ירל בספר צורת הארץ ורבי אברהם ין עירא בספר ראשית חכמה ואצל אלפרגאני מן האקלים השלישי לג' וסוף האקלים הרביעי ליט ואצל מן השלישי לי' חצי. מעלה וסוף הרביעי לז' נקח שיחשפט ארץ ישראל לכל הפחות לצפון ירושלים שתי מעלות וירושלים לתחת באקלים השלישי שרחבו ליב נוסף עליו ב' ויהיו ליד ולא נקח מהאקלים הרביעי אלא שליש מעלה, ולדברי הנשיא נקח ג' מעלה וי' ראשונים דלעתו ירושלים באקלים הרביעי מה כי ליג' מעלות הוא סוף האקלים השלישי לאלפרגאני, ושם מתחיל הרביעי וילך כמדינות ארץ ישראל, קח מזה האקלים הרביעי שליש מעלה שהם ב' ראשונים והוספם עד ליג' מעלות ויהיו ליד, אחר כן התבאר אצלנו אמתרל זה סבבולי התורה האסתית וזה כי גבול צפון ארץ ישראל המערבי הוא הר ההר והוא לצפון מן שהוא עיר טמה מראבלס אלשאם לכמו שלשה ימים בקרוב ורחב מראבלס זה הוא ליד מעלות, ראה זה מצאנו בענינת חקירתנו, ואחר כן ראיתו אל הרים ירל הלכות קדוש החדש פרק ית' שהכנים בזה וגם שהעיר על אלו השיעורים בחקירתנו חשלה ברוך מרחיב, דבר זה תורה ברתו ירל וכל אלו הדברים כשיהיו המדינות שבמערב ושבמזרח מכוונות כגון שהיו נוסף לצפון העולם טל מלה עד ליה אבל הן נוספות לצפון יתר מזה או מחורג משפטים אחדים יש להם שהיו אינם מכוונות כנגד ארץ ישראל עכ, ופי' נוספות לצפון נוכח הקוטב שם :

אם כן כל מקום הן בים הן ביבשה לפי חקירת הרים ירל שגובה קטבו טל' על ליה הנה, הוא מכוון כנגד ארץ ישראל, ונצטרך להכיר קצת מהמקומות שידענום תוך גבולים הללו והתעלות, וזה כי איי קפדוס ודרוס הדבר פשוט בדם ממה שקדם, וקפדוס אי קרובה לארץ ישראל, איבה רבתי גבי מרגיעים שהיו עצמות אמרין היה הן מרה דעבורה בגבירא עבד בגשיא הקיפס הוא היחלוחי והרג, נחמך דסן שר' אלו עס דסן של אלו חיה בוקע בים וחלק עד שהגיע לקיפס ורחק הקיש צוות ואומרת על' אלה אני בוביה, וכן מיוקא לפי שרחבה ליד מעלות, וכן אמרקה והוא תרשים וכמו שתרנגם יותן כן עוראל עיה בספר ירמיה בסמוך כסף מרקע מרשש יוכא לפי שרחבה לג', זמן היבשה פאס לפי שרחבה לג' וכן מראבס אל גר לפי שרחבו ליב וכן אלקיחאן לפי שרחבו ליא מעלות, וכן מראבס לפי שרחבו לפי שרחבו ליה וכן אכנגדיה לפי שרחבה ליה, וכן אמרה לפי שרחבה ליד לי, וכן קמרגיניאה לפי שרחבה ליב, והיא נוכרת מן פרק האשה שנתאלמנה כי אלא רב דימי אמר רבי חנה קרתיניארה משתעי ובר' הולת זור, והע כי אנטוכיה שהיא לצפון מן כמו ג' או ד' ימים רחבה ליד, ולפי מה שהתבאר יראה שפני ארץ ישראל שלצד הים הוא מערבי דרומי ושמה לזה כיוון רבי אברהם כן עורא ירל פרשת מדרב סיני שכתב וימה בעבור שהוא הים הגדול הספרדי בארץ ישראל לפאת מערב, והאומר שהעולם כדור וכמו כגון לארץ ישראל אינו בקי בטבע הפציאה ולא יהיה ריו עסק בזה, וכן אין לומר שכל אותם שעומדים במערב הארץ שירדו כנגד ארץ ישראל, ואני מקום הים התוספות לא יתעתי אבל מעבר לים בארץ הלועים הייתי ואולי היה תוך גבולים הללו, ומי' הבה למה אומר וצריך לומר דעול ככל' לא ככשהו, ובר' הוא אפילו בזמן יהושע ארצו לא נתקדשה כי לא נכבשה שאינה שלהם גם למה אמר אי נמי לא קאמר אלא בים אבל ביבשה לא דחא עד אוקייאנוס קא אמרי ואין כסף שלמרת אוקיינוס יש יבשה וארץ גדולה, הרים ירל הלכות תרומה שריכיא ואת ההלכה לא הוכיח ההיא דרבי יהודה, ומה שזכרנו עד הנה בזה הטמקש לחק ארל ללב אחינו ורעינו האנוסים והמוכרחים להתעבב בארץ ההיא אם להכרח גבור אם שהרצון יכריחם ובעולתו יחסי. אבל לא למסור הורת היתר וההרין, ברת אלהיו הולך ברגש נחשו נחוץ ולא רצו הקדושה ירון עד אשר לא יתקן חבל הכסף וגולת ההוב תרון וזכות בבנין רחוב ותרון, ולרבי יהודה הם חייבין בחרמות ומגשרות כמו שגראה סדברי רש"י ירל לעיל, וכן הוא הדין שינתעם תועלת ממין קדושת ארץ ישראל גם כן ולצד מזה הארץ צפונה וגבה אין לנו מקרא שיחייבנו בזה, ואת הארץ שכבש ארזן הבריאים אדוננו משה עיה אם אין עליה מין סמין תועלת אדפת ישראל או שלא נשמע וזה מפי משה ואלעזר והנשיאים חסה למה בחרו בה הראובני והגדי בעד מקניהם וכל אשר לאיש יתן מעד נפשו, וכן דור שזיהו מלך ורצה בתקנת בנו צוה לגלות הגל' והוציא מן הפחת ולהביא לארץ ישראל וכן ברזילי הגלעדי כדי ליקבר בקבר אביו ואמו ואבד הסוכ הואו אשאל שאני שחשש לכבוד המלכות ורש"י כתב ריש פרשת אלה הדברים אחרי הכוחו אמר משה אם אני מוכיחן קדם שיכנסו לקצורת הארץ יאמרו מה לזה עלינו מה הטיב לנו אינו בא אלא לקנות ולטעום עקרה שאין בו כל להכניסנו לארץ לפי הפתח עד שהפיר' סיחון ועוג לפנינו והירשן את הארצות ואחר כך רחובין :

פרק האחד עשר .

בביאור גבולי ארץ ישראל על פי התורה האמתית, ולבאר חוב מה שיוצא לביאור זה בניה ונאמר כתוב בפרשת לא מסעי ואת הארץ אשר חסול לכם כנחלה. ארץ כנען לגבולותיה, והיה לכם גבול נגב מקצה ים המלח קדמה, ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים וגבול זה יהיה לכם גבול ים, וזה יהיה לכם גבול צפון מן הים הגדול תתאו לכם הר ההר, מהר ההר תתאו לבא חמרה, והתאיתם לכם גבול קדמה כחצב עין שפטה, וירד הגבול וכתה על כתף ים כנרת קדמה וירד הגבול הידרנה והיו תוצאותיו ים המלח, ואת תהיה לכם הארץ לגבולותיה סביב הרי לך שהתורה הגבילה לנו מצרי הארץ כללה כדן הלוך שדה או כרם זה המקום בתורה הוא עקר תחומי הארץ ואת הפרשה מיוחדת לזה כפרשת ציצית ופרשת הפסח לפסח וכיוצא בהם, ולזה הביא זה הפסח כשכאו בני אפריקי לדון עם ישראל לפני אלכסנדרון מוקדון אמר ליה ארץ כנען שלנו היא דכתיב ארץ כנען לגבולותיה סביב וכדאיראא פרק חלק כאלו זה שטר הנרצנה או הירושה וגואלנו חי יתברך, וכן הוכיח הרים ויל' כפי השענה מארץ ישראל הכנבלת, וכמו שכתבנו פרק עשירי, ואם בולת ואת הפרשה נמצא זכרון לקצות הארץ ואת הוא לדבר ידוע כענין מה שכתוב לורעך נתי ארץ הארץ ואת מנהר מצרים עד נהר הגדול נהר פרת, וכן כל מקום אשר תדרוך כף תליכם בו לכם יהיה מן חמרה והלכנו מן הנהר נהר פרת עד הים האחרון יהיה גבולכם, ויא שזה לעתיד יהיה התוספת מנהר פרת, וכן ויראהו יי את כל הארץ מן הגלעד עד דן, וכיוצא בזה הרי שנמצא בתורה גבולים יותר גדולים מגבולי אלה מסעי וגבולים קטנים מהם, וכן נמצא לרבותינו עיה לפעמים יקחו קצה הארץ ואת עכו לפעמים רקם לפעמים דן לפעמים באר שבע לפעמים אשקלון ולפעמים סולמא דצור ומסתמא דגדר וכדאיתא פרק עשין פסין לפעמים כויב לפעמים טורי סכנוס לפעמים נחל מצרים גבולי הדרום נחל מצרים באר שבע אשקלון ומסתמא דגדר, וגבולי הצפון עכו כויב טורי סכנוס וסולמא דצור, דן גבע רקם וכיוצא בזה כבר ידעת שחל מצרים וטורי סכנוס בקו ישר למערב, וכן באר שבע וכן למזרח, אבל אשקלון ורקם בקוטר, וכן סולמא דצור ומסתמא דגדר. האמנם אחר ביאור גבולי התורה על פי הפרשה המיוחדת לזה לא יפול ספק בשום דבר מה :

הרי יש לנו שמקצוע מרחי דרומי ארץ ישראל הוא ים המלח, כלומר ימה של סחם שכן כתוב והיה לכם פאת נגב מסדבר צין על ידי אדום והיה לכם גבול נגב מקצה ים המלח קדמה, ופי' על ידי אדום אצל מקום אדום כמו על ידי הירדן, וגם שנשב עוד הגבול מנגב למעלה עקרי עקרי עבר צנה והיו תוצאותיו מנגב לקדש ברנע ויצא חצר אדר ועבר עצמונה, ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה. כתב רש"י ויל כל מקום שכתוב ונסב הגבול או יצא סלמד שלא היה הכצר שזה תוצאותיו כמו קצותיו, אם כן באומרו ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקריים, רוצה בזה שמחזקם לצד צפונה של עולם כאלכסון למערב ועבר המצר בדרומו של מעלה עקריים והוא לפנינו מן המצר ועובר אל צין, וקצהו הוא לדרום קדש ברנע, וחור ומסתמא המצר ומסתמא לצד צפונה של עולם עוד נמשך כאלכסון לצד מערב וכא לחצר אדר ומשם לעצמון ומשם לנחל מצרים, והוא מצד הדרום, והכל כפי מה שפי' רש"י ז"ל, וסוף ספר יחזקאל כתב ז"ל, מיריחו עיר התמרים כמקצוע המזרח וכא למערב למי מיריב קדש ובא הולך עד נחל מצרים השופך לים הגדול כמקצוע דרומי מערבי ע"כ :

הרי שנחל מצרים הוא מקצוע מערבית דרומית לארץ ישראל, וזה הנחל הוא השיחור וכן פי' רש"י ז"ל ואינו היאור. וכן כתוב בדברי הימים ויקהל דוד את כל ישראל מן שיחור מצרים עד לבא חסת. וכן הרגם רבינו סעדיה גאון בתמסר, ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה ומסתמא סן מאל אלי ואד אל ערש ויכן כרונה אלי אל בחר, ובלכתך מעזה למצרים תמצא לכמו שלשה ימים או פחות מה, תחתוך סמוך לכניסתו לים כמסותי קשת ותלך, וכן קורין לו העם היום ואד אל ערש כלומר נחל כמות ומסתמא שהוא שוכה שנאמר עליו ויבדו שמיר ויתיר ושובה, האמנם יש לדרום חבון כמו יום עיר ששמה שוכה ומסוך לה יתיר שקורין עתיר, וכבר אשדוד ובנתיה וחצירה עור ובנתיה וחצירה עד נחל מצרים והים הגדול וגבול, ואחר כן כרצב ובחר וגוסר. ודע כי ההרים למזרח מסוכים לים באלף אמה במקום ההוא ועד היום מקובל אצל הכל שמה שמספיק בין ארץ כנען שקורין לו בלד אל שאים ובין ארץ מצרים הוא זה הנחל :

אם כן ממה שהכתבנו קצה ארץ ישראל דרומי מרחי הוא ימה של סחם הולך הגבול מתעקם ומתרחב עד הגיעו לנחל מצרים, כמקצוע מערבי דרומי שהוא זה שהכתבנו נסה ונסמן ונחאה ללכת אל הצפון כיתור דרך שפת הים עד הגיענו

אל הקצה הצפוני מערבי הוא דרר ההר שכן כרוזב זה יהיה לכם גבול צפון מן הים הגדול תתאו לכם דרר ההר, וכן תרגם רבינו סעדיה גאל אלי גבל אל דרר יהיה הים הגדול מצד המערב:

עתה הם כידינו שלש קצת, זה ההר נקרא כלשון חכמים ויל מסכת גיטין פרק קמא טורי סמנוס ואין ודרר זה ההר של אהרן וכמו שכחב רשעי גיל, שאותו של אהרן עיה הוא בחוזה לארץ מורדי דרוס לארץ ישראל זה ההר הוא מארץ ישראל בקצהו והוא צפוני מערבי בקטרו, וחרטון עם ארבעת שמותיו אין לו סבוא הנה:

לרעת ודרר ההר אי זה הוא ואנה הוא מקומו טרחתו וכן סרובה יעתי ומצאתי חיל. דע כי מן ההר הספורסם הסמוך לעכו והוא הר הכרמל ואל הצפון יסצאו קצת ראשים בים יבואו

הים כששח הארץ כמו צור וצידון ובירור. וראש קורין לו בערבי גאל הגר כלומר פני האבן, וסמוך לו ראב אל באסיס, וסמוך לו הר גבוה מאד מאד ושמו כלשון ערבי גבל אלאקרת, כלומר הר החלק, זה ההר הוא יחיד ונכנס תרומתו בים, תעלי עצי ארזים גבוהים עד ללב השמים תעצי בטנים ושם מעינות מים ובסרים ליתרון ברכתו והוא מקף כמו יום או יומים, ואל דרוסו כחצי יום היא עיר הנוכרת מסכת שבת פרק כל כתבי ומסכת מנחות ווולחם, ושמה לורקא וקורין לה לארקא והלעוים ל לגא וכן העיר הווא וההר הווא הוא דרר קטן קורין לו ל הרי אהר, וכן בניהם עיר ושמה קבותיא רחוקה מן הים כחצי שעה, ואמר אני כי זה ההר הוא ההר הסבוקש כי שאר הראשונים אינם הרים, עד שהעיר הנוכרת כגבלי השבטים נמצאים עד היום הווא גב שהוא מכון כנגד חמת זה בסורח זה במערב וביניהם כשלשה ימים ברוחב, הה שהרי עמה שהוא לשבט אשר היא היום אל סורח זה ההר כחצי יום, וכמעט שהיא צפונה לו, וקורין לו היום עם, וכן תמצא לדרום זה ההר כשני ימים עיר הלכה שהוא לאשר גב כן בן ולא שנו שמה, ורחוב וקורין לו רחב, וכן חסון וקורין לו חסם, וכן קבותיא שזכרנו. ולולי שרשעי גיל פי קפלוניא שם עיר יושבת על תחו של הר, היית אומר שזה הוא קבותיא הנוכרת ושם אפר זה רבי יהודה ליתחו קרוב להר וכדי שיהיה שני החומים יתושר לא שורה יצא מסוף נחל מצרים זה מגובה ההר והר, וכן לדרום זה ההר הוא מקום שנאמר עליו ויפסלו בני שלמה ובני חירוב והכלים, וכן בספר יחזקאל וקני גבל וחכמה וקורין לה גבלא, ואף ער פי שרשעי גיל כתב בספר מלכים גבלים שם אומס, ונראה שהוא גבלה שזכרנו סרך החולץ דאמרי רבי חייא בר אבא איקלע לגבלא תוא נחת ישראל וסעברן סגרים שמולו ולא סבלו הוא חסרא דסוגו גים ותתו ישראל הוא תורמוסא דשלקי גים ואבלי ישראל ולא אמר ליהו ולא מדי אתא לקמיה דרבי יוחנן אמר ליה צא והכריז ערל בניהם שהם ממורים וערל יינן משום יין נסך וערל תרמוסון משום בשולי גיים לפי שאין בני תורה. וכן סוף מסכת כתובות, רבי יהושע בן בן לוי איקלע לגבלא חזנרו להנהו קסופי דהו קייסר כגפני כי עגלי אפר עגלי בין הגפנים, אפר ליה קסופי נינרו אפר ארץ ארץ הכניסי מירחך למה את מוציא מירחך לגים הללו שעסרו עלינו בחמאיתנו אין הסלק כמסיבו (סירש קסופי אשכולות) והוא לשון ערבי קסף הטיח בלועה ותרגם לא תבצור לא חקטור, וכן כרוזב סוף ספר יחזקאל, ומארת ים הים הגדול מגבול עד נחב לבא חמת ואת פאת ים חרגם יונרון ורח מערבא ליסא רבה מתחומא עד לקבל מעלנא דחסר דין רוח מערבא, וציון מכללם:

ורע כי מי שהוא בראש זה ההר ופניו לסורח אל עבר פניו יהיה חסר וכמעט שהוא נוטה אל הדרום. ויהיה כינו וכן הים מקומות כפורמים כגון צידון, חצאן אלקראת ומציתו, ואל דרום זה ההר על שפת הים לכמו שני ימים הוא עיר גדולה ושמה כלשון תורה סין, טראבלום אל שם וכן סמוך לה ערקא לא שנו שמה, ועל שניהם אפר הכחוב ארץ הערקי ואת הסני ואר דרום סין זה כמו שני ימים ערל חוק הים גב כן עיר ושמה היום בירחא, ולפי דעתי היא עיר שנאמר עליה בסוף יחזקאל, זה גבול הארץ לפאת צפונה מן הים הגדול הדרך תחלון לבא צידה חמת בירותא סברים, ואף ער פי שיש מרחב בינה ובין חסרת וסברים כי סברים לפי דעתי היא עיר שקורין לה סייורא סמוך לחמת כחצי יום למערב. ורשעי גיל כתב בירותא וסברים כל העירות הללו בספר הצפון עד כאן. ולפי מה שנראה מאלו העירות כשתחיל מן הים הגדול יהיה סדורן בירותא סברים חמת, ופרקא דחסידי הוא שנוכר בירות אלקור איש בירות, ובין חסרת ובירות זה כשני ימים או שרשה, והנה תמצא בפי החסון חלוק בין בירותא ובין באירות אשר לבנימין כי לבאירות קורין לו אלבירא, ואל בירותא קורין לו בירות בתיו דגשה. והכרוזב שהכיר ארץ הכנעני והלבנון הנה זאת ארץ הלבנון ואם כן תמצא דצפון ארץ ישראל הערקי והסני קרובים זה לזה כמו שתמצא לצד דרומה האשדודי והאשקלוני סמוכים זה לזה:

קרי שיש לנו בחסר עליון ידיעה בתרה בהר ההר חור. וכרב רשעי גיל מקצות צפוני הוא הר ההר שהוא נכח לבא חסר, עד כאן. ודרב גיל הוציא מכל הכחוב מה שאנו רואים היום בעינינו וכר הכנעני והלבנון פי אותם שיושבים כרר הלבנון ודברי רשעי גיל מסכים עמו עם דאיתנו ההכחיד ואם כן כל מה שהוא לדרום הוא ארץ ישראל מן התורה עד נחל מצרים, והעירות הנודעות אצלנו בין שתי אלו הנקודות שהם ערל ששת הים מצפון לדרום הם לא תחלה זה ההר המוכ, ולדקא, גבל, סין, בירותא, צידון, צור המעטיר, עכו, חסר, סמירא, אכשף, יס, עקון, אשקלון, עזה, דרן, עקיה, נחל מצרים, ואם שעזה תעוקת דחוקים מן

דמים כשתי שעות, ועקרון כמו ארבעה שעות. ובכר ידעת כי עכו התא לשבט אשר וכן צידון וידעת כי כמה שבין עכו וצידון באמצע הוא צור, ואם תאמר שהיה מלך צור מלך היה כוח אינו בטל להיות ארצו ארץ ישראל שמלכותו אינו חתך דסדנא דאדעא חד היא והחזרה לא מלך מנבולי הארץ שוב תחיה אלא שנתנה להם לישראל כל מה שבין מקצעות אלה מסעי, וכן הענין בארץ האשרי חולתו שהיו בחוף הארץ שלא הורישום ישראל, ואם תאמר שאלו היו למס גם חירם היה כשעובד לוד ולשלמה וסר למשעשעם. גם נמצא שבבים המלכים היו לצידונים מלך גוי וכמו שנראה מאהבעל חותן אחאב ואף על פי שהוא ארץ ישראל מלכם בה מציאה מקדושתה כמו שהיה הענין בקמרון וגור בית שאן וזולתם שלא הורישום בני ישראל וצידון מכללם, וכן איז כל שפת הים עד הר ההר גם משם יתרחב למרח שחרי עיריותו נוכחות שם, וכתוב אשר ישב לחוף ימים, ואם כן יהיה ארצו כמין גם, מה שאני מניח עקרון וקסריאה שהרי עקרון תעקר, נראה שהוא מקום שבין עכו ובין אכשף וקורין לו קסריאה ויהיה זה קסיר בר ארוב שתחלתה הייתה משל פלשתים והיא הנוכרת מסכת מגלה. תעוד נכצא בין יפו ובין אשקלון עיר קורין לו היום עאק, אבל לפי פשט הכתובים נראה כי עקרון תעקר הוא הכתוב לאשקלון, ואם כן תהיה קסרי בר אדום בארץ יהודה שהרי אותו עקרון הוא דרומי מזה אל יבנה שהוא ליהודה, ואם קסרי בר אדום היא קסריאה שוכנו תהיה בארץ אשר שהרי היא צפונית לאכשף שהוא לאשר, ולא יתכן שתהיה בתחום יששכר כי אם תוציא קו ישר כעין גנים אל הים הגדול תהיה קסריאה דרומית למנה הקו והוא הנופל בים כארבע שעות, ואם הוא כך קרוב הדבר לומר שקסריאה הוא קסריאה וזוהו אסרו כמדרש איכה שביכו צדיו כגון קסריא לחימה, תעוד היום שם בני דומי גדל מאד. וכתוספת מסכת דמאי פרק קמא הלוקח מן הספינה ביפו ומן הספינה בקסרי חייב, תחת שהזכרנו בים חבי וצפונית ליפו כמו יום, ועל כרחיך קסרי אינה קסרין. וכמו שנראה הענין דמון מסכת אדולות לקמן וכן מהיה דמק דישן, מעשה ברבי אליעזר ששבת בסוכתו של רבי יוחנן ביר אלעאי בקסרי ואמרי לה בקסרין ושם בכלם הוא קסרין כסית. איכה רבתי שיש ושמו בר אדום זו קסרין ורומי גם עליך תעבור כוס זו קסרין ורומי תשכרי ותתערי זו קסרין ורומי, ועקרון מרחי לים כארבע שעות כמו שזכרנו, דברי שהתוספת מוכחת היות קסרי אלקסריאה הנוכרת שהיא על הים, והאל יתעלה יאיר עינינו במאור חורו:

מהר והר נסה ונסמן ונלך למרח נוסים מעט אל הדרום דרך שלשת ימים ונמצא לבא חמת שהזכיר הכתוב, עוד מתארך זה המצר עד שיקלה לחצר עין ויהיה חצר עין הקצה הרביעי והוא צפוני מרחי, וכתוב מקצה צפונה אל דרך יד תחלון לבא חמת חצר עין נבול דמשק צפונה אל יד חמת וגומר. וכרחי רשי זה דמשק במקצו צפונית מרחיזת אצל חצר עין, אין מושיבין את הארי ודבריו זיל דברי נביאורא לא הענין הוא כך כפי מה שאנו רואים חצר עין הוא למערב חמת יום נוטה לדרום, וקורין לו חצן אלאקרט והוא על הר בינוני דמשק הוא לדרום חמת כיושר כשהלך ארבעה ימים, ולמען דעת צדקות הגורן יתעלה שמו אגיד לך גם בפסע הזאת המקצעות שהם לצפון שהדרומיות ידעתם מהר הזה עד חמת נוציא קו ישר ויהיה ראשו המערבי נוטה לצפון וראשו המרחי נוטה לדרום אתר תוציא קו מחמת אל חצר עין, ואחר מחצר עין אל דן שהוא שפם, ויהיה אורך זה הקו כשהלך ארבעה ימים ואלו השני הקדים הם על זוית נרחבת וכל מה שהוא למרח דרום זה המרכב הוא סוריא תם חצן ובעל ביק דמשק חולתם, ואם כן יהיה ס' חצר עין גבול דמשק צפונה א' יד חמת כלומר דן יסול מקצה צפוני מחצר עין שבמקצו מרח שהוא נבול דמשק, ובחזרה כתוב ויצא הגבול ופרונה והיו תוצאוריו חצר עין זה יהיה לכם גבול צפון, תרגם רבינו מעדיה ויכרוג אלי וסרן ויטהר אלי חצר עין הוא יכון לכם הר אר שמהאל, וס' איתיה תכלית, ומחצר עין נוטה ונלך לאורך המרח ופנינו לדרום מתוך אכסוני נוטה למערב מעט עד הגיענו אל שפם שכן כתוב והתאיותם לגבול קדמה מחצר עין שפסם, ומשפם הולך המצר אל הרכלה למרח העין והולך לדרום עוד עד הגיע לצד ימה שר מבריה למרחיה שכן כתוב וירד הגבול וסח על כתף ים כנרת קדמה והוא ים גסור ומסתברא שאין זה רבולה הנוכרת בספר ירמיה בענין שכתוב על צדקתו ויקחו אותו ויעלהו א' נבוכד נצר מלך בבל וכלתה בארץ חמת. וכרחי רשי זיל וכלתה היא אנטוכיא ורבולה הנוכרת בחזרה היא לדרום שפם וארץ חמת הוא לצפון שפם מרחיזת והנה כבא המצר המורח מסס וירד מחצר עין אל מרח ימה של מבריא וירד עוד לדרום אל הירדן והולך לו עד הגיעו אל הקצה הראשון שהוא ימה של מרח והוא שכתוב והיו תוצאוריו ים המלח, אלה גבולי הארץ של שבועה עמסין לבד:

ואין בכר והורה כלה שבכתב ושבעל פה שיכחש את זה ורבותינו עיה לא באו להוסיף על אלו הגבולין ולא לגרע מהם שהם לא כבשו ולא חלקו אלא שבאו להגיד ולהודיע מה שכבשו עזי בכל מן הארץ שבתוך אלו המצרים שהרי עולי מצרים הדבר מכבד שכבשו הכל מן הקצה אל הקצה. כרחי הרמבין זיל פרשת ואלה המשפטים, וכתוב ביהושע ותעברו את הירדן ותבאו אל יריחו וילחםו ככם בעלי יריחו האמורי והפריזי והכנעני והחיתי והגרנשי החי ייבטי ואתן אותם בידכם וכתוב ואשלח למינים ארץ הצרעה ותגרש אותם הנשאים בהם כי אחרי

נתני בידכם כל הצרכים שלחתי הצרעה לגרש הגשאים והנפתרים. עוד כרחב זיל מרשה ואלה שמות, איל ארץ ונת חלב ודבש אר מקום הכנעני והחתי, ויורב כבאן ששה עמקין ויניח השביעי אולי לא היתה ארצו ונת חלב ודבש בלה וכן כפסוק כי ילך מלאכי לפניך חזקיר אלה הששה ואולי הוא רמז שאלה כבשו תחלה כי הם נקבצו על יהושע ונתנים יי בידו. ורבותינו רל אמרו הגרשני מנה ולכן לא נזכר עם הנכרתיים שנאמר בהם והכחיתו. וכן כבאן ירמח א הנלחמים שכבשו, וטעם אר מקום הכנעני שלא אמר אל ארץ הכנעני, כאשר יאמר בשאר מקומות לרמז שירדו אותם ויכריחו וישבו במקומותם. לא שהיו יושבים בקרבם כאבוחם. עוד כתב כדר בלא אל סתעה והיה כי יביאך וגומר אף על פי שלא מנה אלא חמשה עממין כל ד עממין כמשמע, שכלם בכלל הכנעני הם ואחת מן המשפחות שלא נקרא לה אלא כנעני לשון רשמי וכאמת שהם בכלל כנעני שהם בניו כלם ולפי כשאמר והיה כי יביאך יכלול את כלם, וכן אמר הכרוז בכל מקום ארץ כנען, דעת רבותינו שארץ חמשה עממין הללו ונת חלב ודבש ולא היה כן בארץ השגוב הנשארים, ולכן יבשרם בארץ האת ובדאיתא בספרי לענין בכורים וכן כסבילתא בפרשת בא. עוד שנו בספרי ונחלה לא היה לו ונחלת חמשה עממין בקרב אחיו ונחלת שני עממין, הרי שהפרישו בפני עצמן חמשה עממין הללו לפי שהא עקר הדבר שבה הבטיחם שהוא וזכר חלב ודבש והגרשני שלא נזכר בתורה רק כפסוק ונשל גרים רבים כפניך ולכן אמר רבים, וכן כתוב החיים תחרינם החתי והאמורי והכנעני והסרתי החי והיבטי ולא הזכיר הגרשני ירמח כי לא יבא עמהם למלחמה ויפנה ספניהם עד כאן הרמב"ן. ועורא כפי שכבשו הכל שנאמר וזכרת עמו הכרית לתת את ארץ הכנעני החתי האמורי והסרתי והיבטי הגרשני תחת לרעו וחקם את דברך כי צדיק אתה, וכתוב ויבואו הבנים וירשו את הארץ ותכנע לפניהם את יושבי הארץ הכנעניים ותתנם בידם ואת מלכיהם ואת עממי הארץ לעשות בהם כרצונם וילכדו ערים בצורות ואדמה שמנה, תל ארץ אשר כרוז בתורה מאשר שמנה לחמו, מה נאמר שארצו מאותם החמשה עממין שארצם ונת חלב ודבש, הרי שעורא עיה הזכיר בכבוש הראשון גם הגרשני, והחיו אין ספק שהיה בכבושו שהרי ארץ שכם מן החי הדיד וכן הכנענים מן החי וכמו שהוא בענין. אמרו זיל מסכת מוטה על שכם, בארץ הכנעני והלא בארץ החי הוא. וסידו הא כתיב עד מקום שכם עד אלקן מורה והכנעני אז בארץ. ואמנם כימי יהושע לא כבשו הכל שכן כתיב יהושע וכן בא כימים וגומר, ואומר זאת הארץ הנשוארת כל גלילות הפלשתיים וכל הגשורי מן השחיור אשר על פני מצרים ועד גבול עקרון צפונה לכנעני תחשב חמשת סרני פלשתיים העזתי האשדודי האשקלוני הנתי והעקרוני והעזים סחין כל ארץ הכנעני ומערה אשר לצידונים עד אסקה עד גבול האמורי והארץ הגבלי וכל הלכנון מרח השמש מעבר אל תורת הר חרמון עד לכא חמרת. ופירש רש"י זיל סחין, מסק ראשון מנה מצר הדרומי מן המזרח לסערה זה מנה רוחב אותו המקצוע הנוחר ליכבש כמרה הוא מן הדרום לצפון, סחין כל ארץ הכנעני ומערה נה, ובספר המורה נגאר לכבוש במקצוע הצפון כל הלכנון מעבר נה שהוא בסוף הכבוש עד סוף הכצר של צפון ארץ ישראל וברוחב מן המורה למערב עד לכא חמרת זה כל מצר הצפוני שלכא חמרת במקצוע צפונית מדרומית באלה מסעי עד כאן. עוד כרחב זיל למטה מורה, יהודה יעמוד על גבולו מנגב ארץ ישראל ששם נפל גורלו כל המצר הדרומי וזית יוסף מצפון צפוני ממה שנכבש כבר תוד יש הרבה לכבוש עד המצר סכעל גז עד לכא חמרת שהוא אצל דר ההר כמצר צפונה. והשבעה ששבים יחלקו אותה וכן עשו שכבשוה מלה כימים ההם לגבולותיה הנזכרים בגבולותיה באלה מסעי, ולזה הנביא בהזכירם סוכר אותם הגבולים בדברי עסוס, ולחצו אתכם מלכא חמרת עד נחל הערבה, פירש רש"י זיל מלכא חמרת עד נחל הערבה נחל מצרים שהוא במקצוע הדרומית מערבת, עד כאן. ובספר יחזקאל כרחב זיל תהי הים הם הפלשתיים שישכין במקצוע הדרומית מערבת של גבול ארץ ישראל על הים האחרון. ומסכת תענית ר"ג אומר בשבעה בו פיו אתר התג כרי שיגיע אתרן שבירשאל לנהר פרז ופרק אלו מציאות מקוש ראשון דמישי ישראל טובא. וכתוב כחול אשר על שפת הים כני כולי האי נאמרין מסכת מוטה פק אלו נאמרין בכלל לשון עזרן בירדן אמר להם יהושע רעו שעל כן אתם עובדים את הירדן עד מנת שאתם תורישו את כל יושבי הארץ, שנאמר ואם לא תורישו את כל יושבי הארץ וגומר וכרובי כלאשר דמיתו לעשות להם אעשה לכם, אם אתם שומעין מוטב ואם לאו באים המים ותוטטם אותכם מאי אותכם אותי ואתכם. והנה וכן כתב יהושע חמש שנים שכן כרוז ועתה הנה החייה יי אותי כאשר דבר זה ארבעים וחמש שנה מאז דבר יי את הדבר הזה אל משה, והשלחות היה שנה ראשונה לאתם מארץ מצרים, ושאר הכבוש היו שתי שנים שכן אמרו זיל שבע שכבשו וטבעו שחלקו, והכרוז סעיד שכבשו הכל מן המלכים שכן כרוז ועש שלמה בער הדיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלכא חמרת עד נחל מצרים. וכן תמצא בדברי הרמב"ן זיל כמה שכתב כי מן הבאר החייה ירמח לבית המקדש ושלשה עדרי צאן עולי שלשה רגלים ישקו העדרים כי מציון תצא תורה ודבר יי מירושלם, ונאספו שם כל העדרים באים מלכא חמרת עד נחל מצרים, וכמה כיוצא בזה :

וכן רמזתיו דל הכירו הענין כן כלומר שכבשו עולי מצרים היה מזה חזק עד נחל מצרים . גרסין ריש פרק ו' מסביר שביעית , שלש ארצות לשביעית כל שהחזיקו עולי בבל מארץ ישראל ועד כוב לא נאכל ולא נעבד , כל שהחזיקו עולי מצרים מכוב ועד הנגד ועד אמנם נאכל ולא נעבד , מן הגור ומאמנם ולפנים נאכל ונעבד , ומסביר חלה פרק בתרא רבן גמלי' אומר שלש ארצות לחלה מארץ ישראל ועד כוב חלה אחת , מכוב ועד הגור ועד אמנם שתי חלורות , אחת לאור ואחת לבחן , שול אור יש לה שעור ושל כהן אין לה שעור מהגור ומאמנם ולפנים שתי חלות אחת לאור ואחת לבחן של אור אין לה שעור ושל כהן יש לה שעור ומכור יום אוכלה . על ההיא ומסביר שביעית מירש הרים דל יש מי שקורא אמנם והוא אמנה ויש מי שקורא אמנם , וענין לא נאכל ולא נעבד שאמר ר' עובדא הארץ ההיא ואם תעבד על ידי אחר אמור לאכול סמא שחוציא , ושאמר נאכל אבל לא נעבד ר'ל שאין מותר עבדחה ואם נעבדה יהיה כל הצומח בה נאכל בקדשה שביעית , ושאמר נאכל ונעבד שמחזרת עבדחה בשביעית והצומח בה יאכל בלא קדשה שביעית אלא כמירות כל שנה , ומה שפי' דל על ההיא ומסביר חלה , שלש ארצות לחלה ענינו לשלשה חלקים תחלק הארץ לענין חלה , ארץ ישראל כלה וגבולה עד כוב והיא הארץ שהחזיקו בה עולי בבל כמו שהתבאר פרק ו' משביעית , והיא הארץ שנתקדשה קדשה שניה בעליית עזרא והיא חי בת בחלה אחת ותנתן לבחן , ומכוב עד הגור עד אמנם והיא ארץ ישראל שהחזיקו בה עולי מצרים ולא נתקדשה בימי עזרא אבל נשארו שם הגרים שוכנים והיא חייבת שתי חלות אחת של תורה ואחת של סוסיס , ומהנהר ומאמנם ולפנים ר'ל שאר הארץ כלה שהיא ארץ העמים והיא חוצה לארץ ושכנו בה ישראל אחר גלותם מארצם ארץ הצבי יחזיב בה גם כן שתי חלות אבל שתייהן מדרבנן , עד כאן . ובחבור הלכות תרומה פרק א' פ' לנו דל אמנה נהר , שאמר ומכוב ולחן ועד אמנה והוא סמנו ועד הגור והוא נחל מצרים לא החזיקו בו וכוב עצמה לא החזיקו בו . מדרש חזית תשורי מראש אמנה רבי חנא בשם רבי יוסא בשם רבי שונם עתידות הגליות מגיעות עד טורי אמנם ואמרות שירה , שבעה אחרי נפלו אחר מות יהושע :

נמצא שעלי מצרים החזיקו כל גבולי ארץ ישראל הנוכרים בתורה פירשת אלה מסעי באורך , כלומר מדרוב לצפון . שחללה היה כבוש הדרום , ואמנה הוא ר'ל ההר כלומר טורי סמנו . והמשנה אמרה שהחזיקו מכוב ולדרום עד נחל מצרים ומכוב ולצפון עד דור הדר , ויהיה כוב שבואת המשנה לברון מה שהחזיקו עולי מצרים כמו נקדה שעליה חסוב החזק , וזה שאותה של מסכת חלה שאמר מכוב ועד הגור רוצה לומר שאם יש מכוב ועד הגור סקום שהוא כמו המקומות שהם מכוב ועד אמנם כלומר שהם מכבשו עולי מצרים לכך ענין בירש שאן וחזיתו שרצי חלות , מהגור ולדרום ומאמנם ולצפון שתי חלורות . גרסין במסכת גיטין פ'ק . ואם שכבר זכרנוה , איררו ארץ ישראל ואחיהו חוצה לארץ כל ששומע ויורד מסורי סמנו ולפנים ארץ ישראל מסורי סמנו ולחן חוצה לארץ , והנסיך שבים והוא אוחם כאלו חוט סחוח עליהן מסורי סמנו ועד נחל מצרים מן החוט ולפנים ארץ ישראל מן החוט ולחן חוצה לארץ , רבי יהודה אומר כל שהוא כנגד ארץ ישראל הרי הוא ארץ ישראל שאמר וגבולי ים :

אמנם בגבולי התורה שכרזחב הארץ כלומר מסערכ למורה שכבד הצפון פשישא שלא כבשו הכר בימי חד המלך שהרי ספני מה שנשאיר לכבוש ולא כבשו דוד אלא שקפץ אל ארם נהרים ואל ארם צוכא והניח לכבוש תשלום גבולי הארץ והיא שירד כבושו מסעלרת ארץ ישראל לגמרי . ומידיו האורך מקרן סורדי צפוני נראה שכבשו שרירי כרזוב בדברי דומים ויקהל דוד ארץ כל ישראל מן שיהור מצרים ועד לבא חסת להביא ארץ ארץ האלהים סקירת יערים וגמר , ואולי נשאר לכבוש או ארץ הערקי וחסיני שהם סמוך להר ההר כלומר לסורי סמנו שהוא קצה ארץ ישראל מערבי צפוני :

וממה שכתבו יחבאר שארם שראשו דמשק הוא חוץ למצריני ארץ ישראל המרחיים וכרזוב ויתר דברי ידכסם וכל אשר עשה וגבורתו אשר נלחם ואשר חשיב את דמשק ואת חסת ליהודה בישראל הלא הם כתובים וכו' דמשק הם במקצוע מרחי צפוני ארץ כנען וכן סתב הוא השיב ארץ גבול ישראל סלמא חסת עד ים הערבה וכו' , (פי' השיב ציד מלכי ארם) . וכן לשלמה בעלת ודמור והוא דרדום דמשק . בראשית רבה פרשת וירא שרה וירש ותרן את שער אחיזי זה תרמוד , איכה רבתי רבי אומר אשרי ארם שהוא וכה לראות במסלחה של תרמוד למח שהעסידיה קששים לחרבן בית המקדש שמונים אלף לחרבן ראשון ושמונים אלף לחרבן שני וגבי שלמה נמצא כל העם נתחנן מן האמורי החתי והעמי חתיו וחייביו וכו' יעלם שלמה למס עוכר עד היום הויה . מסביר יבסח פרק קמא שהוא בשבעה עמסין כרזוב , ומקשו והחוססת והיאך כרת שלמה ברית עבם ויורם סלך צור הוא סריב לא תכרות להם ברית , ולרבנן לא איירי אלא בשבעה עמסין , ומסרצין דלא אמרה תורה אלא מרת לעבדה וזה דכתיב להם ולאליהם ברית , אי נמי וירש נר תושב חח .

כרוב חזק והכוח גדולות בחלכות נחלות שבעה גוים דאשלימו קמי כבוש הארץ שרי למעיה
 בקהל לא ישראלי וכי אסר רחמנא שבעה גוים בארץ ישראל אבל ושרו בחוצה לארץ לא אסר
 רחמנא על שבעה גוים ולא עייל בקהל ואף על גב דמיתנייירי בלא תתירין בם קיימין דקאמרינן
 הדר אסר רבא בניתון לירי להו תתנות ונורר בעלמא הוא ניתניח אית להו תתנות ואסור לאתתני
 בהו ואי קשיא לך רחב הוונת דאתגירה ונסבה יהושע דוסתקיתא הוה ולא משבעה גוים הוה ואם כן
 צור מארץ שבעה עממין הוא . תנחומא מרשח אלה מסעי כי אחם באים אל ארץ כנען ארץ שר
 סרקסמא ארץ שבה סחורה כריא אשר סחריה שרים וכו' , וזה על צור דמסמיה הוא רכחוב . ומה
 שלא ככשו כימי דוד כבר יצא ממה שאמרנו שהוא משפח ולמרח ושמה לזה הוא שמירש הרים
 זירי מסכרין גיטין סרקס למרח , למרח ארץ ישראל אבל סדן עוד באר שבע לא הניח כלל
 אז אם לא חמש סרני פלשתים שהם על עפת הים , וכבר וכו' בשרי עקום שכתב עולי
 בכר לא ויהי רק חוקה והמלחמה משטור , אבל ככשו עולי מצרים משוש שהם שהיה
 להם עור אלהי ריון עינין המלחמות חוקות , ולזה הוא שהתירה להם התורה דבר האסור כאשרם
 סרק הכרל שוחטין וזבחים מלאים כל טוב אמר רבי ירמיה בר אבא אמר רב קתלי דחורי
 קורלי נראה דמשוב קא דריש , והכי אמרינן במסכת סגלה סרק קמא וישניה ואר נעורתיה
 לטוב שרצו להאכילה קתלי דחורי , ומה שאמרנו זירי קורלי דחורי כלומר שהתיר להם דבר
 האסור בשעת הכבוש אם היה נמצא אצלם מוכן ולא ירחמלו מכבשם להכנה , אחת ואחר
 הכבוש חור הדיבר לאמרו , ומסתברא דנרד דבר אסור הנמצא בשלל העם הוא שהתירה להם
 התורה סידר בשר נדירה לא אשתרי להו ולא אימשיש בעיא דרבי ירמיה , וכן גמי כרוב רבינו
 האיי זירי , ושמה מה חמסם הוא שהתיר חמשים זיל ארבעה דברים דאמרינן מסכת ערוכין סוף
 סרק קמא ארבעה דברים פטורין במתנה מביאין עצים מכל מקום כלומר אפילו כרתו אותם
 בעליהם תשאום חבילה אין בהם משום גול ופטורין מרחיצת ידים כלומר סמים ראשונים דאלו
 מהאחרונים חייבין ומסמא כלומר שסא כליין אותם דמאי וסלעב כלומר שפטורין מלעב סארה
 לאהל כענין ערובי חצרות אבל ערובי תחומין חייבין :

על מה ששינו המביא גם מסדינת הים צריך שיאמר כמי נכרוב ובמי נותם רבן גמליאד
 ואומר אף המביא סרקס ומן החגר רבי איעור ואמר אסילו מכמר לודין ללוד וכו' רבי
 יהודה ואמר סרקס למרח ורקס כמרח מאשקלון לדרום ואשקלון כדרום מעכו לצמון ועכו כצמון ,
 פירש זירי סרקס ועד סוף העולם למרחו הוי מדינת הים , ואם כן הרחב במקום ההוא הוא סרקס
 שבמרח ארץ ישראל עד הים הגדול וכן כתב גמי הרים זיל בחבור . ופי רגס קרש וקרש זה הוא קרש
 שביד נמחלי , דומי לשפם כחצי יום והוא סערי הסקלס ומסתברא שרקס ואת המשנה אינו זה הרקס
 לפי שרקס המשנה הוא בחוצה לארץ שהרי יש לה מדרגות חק ואומר שהמביא גם מסדינת הים
 צריך שיאמר כמי נכרוב ובמי נותם ופירש רש"י זירי שכל חוצה לארץ קרי מדינת הים לכו
 מכלל וכו' רבי ודחמיר יחר אף המביא מן הרקס ומן החגר וכו' רבי איעור ודחמיר יחר אף מכמר
 לודין ללוד , ובגמרא הדיב מעמא רבה מתרץ למעמיה וכולי עמא לפי שאין בקאין לשמה והכא
 חק סבר הני כון דמסוכות מנגר גמירי כלומר רקס שפטור לארץ ישראל אבל מיס חוצה
 לארץ , ואתא רג' למיסר מוכלעות גמירי כלומר כמר לודין ספני שהוא נבלע בתחום ארץ ישראל ,
 אבל מסוכות כגון רקס כלומר כיון שהוצא חוצה לארץ אף על פי שהם מסוכות לא גמירי ,
 ואתא רבי אליעור למיסר מוכלעות גמי לא שנא כדי שלא תחלק במדינת הים , ולרבה דמתרץ
 למעמיה אתי גמי שפיר . ומירו יש חמה שהרי כאן מנה במסוכות רקס ודחמיר כלל אותם
 שחכיר רבי יהודה שכא לסייע לריג ואם כן יהיו במסוכות אשקלון . והתוספת מסכת אהלות
 סרק יו מונה אשקלון מוכלעות דאמרינן התם עיירות המוכלעות בארץ ישראל כגון מוסתא
 וחברותיה אשקלון וחברותיה , לחכי אית למיסר שמה שהוא מוכלע בארץ ישראל הוא בתחום
 ארץ ישראל . תוספת מסכת גיטין מעשה באחד מכמר מסי שהביא לפני רבי ישמעאל גט אשה
 אסר ליה רבי ישמעאל מאין אתה אמר ליה מכמר מסי תחמה של ארץ ישראל קרובה לצפורי
 יתר מעכו , ולשון הגמרא מעשה באחד שהביא גט לפני רבי ישמעאל אסר ליה מדין אתה אמר
 ליה מכמר מיסא אמר ליה צריך אתה לומר כמי נכתב ובמי נותם אמר ליה הלא כמר מיסא
 מוכלעת בתחום ארץ ישראל וקרובה לצפורי יותר מעכו אם כן נראה שכמר מוסא הוא כמר מסי ,
 וה הכמר חמשה מאין אתה אומר ומוכר כמי נכתב ומוכר כמי נכתב ומוכר כמי נכתב ומוכר כמי נכתב
 ביתר ומשזור למכירה בשלש שעות . באיזה רבתי מביני צרי כגון חלמיש לגוי מוסתא לטביה
 קסטרא לחייה ויהיו לערך ר'וד לאונו . וסרק עשרה יחסין כגון חמשיה למוס' נהרא , וכבר ידעת
 כי צפורי דחמי לעכו כמו חי שעות ומשזור לצפורי לדרום סחח מחצי זכ אם כן כמר מסי קרוב
 לצפורי יותר מעכו וקרין לו היום כמר סמאית ויהי פי יותר מעכו כלומר שכמר מסי קרוב לצפורי
 יותר ממה שהוא מעכו או יותר ממה שעכו קרוב לצפורי , וכן כמר כמר הנוכר בתוספת בתחום
 מוסתא וכו' סרק חי , הוא לצמון עכו כמו חצי שעה וקרין לו צומיא והיא מסוכה ריב במרצת
 המוס . ובעלי התוספות זירי הקשו למה לא שנאה חמשה המביא גט מחוצה לארץ כמי ותרצו

שאם אמר מחוצה לארץ הוי משמע אשאר עירות הסמוכות לארץ ישראל תנא מדינת הים דמשמע מקום דרוק לאסופי רקם וחגר שהם קרובים לארץ ישראל מכל מקום מדינתה אף המביא מן הרקם ומן התגר משמע שהוא מחוצה לארץ כמו מדינת הים לתק וכפר לוויין לרבי אליעזר אם כן זה קדש בגליל ועל כרחין יש לנו לומר דרקם דמדינת הים הוא רקם דחוצה לארץ אלא שהוא קרוב לה לא כקרוב כפר לוויין ללוד, וכן כבדאשית רבה מוכח דטובא קדש הוה וכן גם כן מוכיח המקראי. ויש לנו לומר שהוא מדינת דרוםי לשפם שאם יהיה צפוני אליו היה נכנס תוך מצרני ארץ ישראל של תורה הצפוני ההולך מהר ההר לחצר עינן ואז היה בארץ ישראל אלא על כרחין כראשי ואם כן יסול בארץ הגולן כי הוא באותו הצד אי נמי הוא רקם הוא קדש בגליל ולמדינתו דלכאורה קרי ליה חוצה לארץ ואף על פי שהוא בתוך הארץ שמה לא היו סבכתו שני :

רבותינו ידל לא שנו ולא החליטו כלל כלל חלילה הגבולין הנזכרים בתורה גם מה ששמה התורה בארץ ישראל לא באו הם וגרעיהו שורכים להסות נדרים וסיתנים לא לעשות מקדש חול ומארץ ישראל חוצה לארץ מה שלא עשה הכתוב ולא צוה, אלא שהודיעו מה שכבשו אלו ומה שכבשו אלו כדלעיל, אלא שנראה שבזמנם ידל הוא שיש להם חלק בין מצוה ועשה ואוריתא למצוה ועשה דרבנן וכמו שהתבאר במה שקדם שאם לא היה כן לא החליפו הנקודות בהרכה מקומות. ויש לומר שלזה היה מקובל בכך ולזה בכך כמו שתראה בענין בתי ערי חומה סוף מסכת ערכין שהוא לפי המסורת. וכן כונו בזה באמרים ידל מסכת מגילה ולמה נקרא שמה מצריה שישבת בסבורה של ארץ ישראל שהרי מצריה אל נחל מצרים הוא כמו מצריה אל הר ההר בקירוב, ולא תוכל לכוון וזה אלא כך לעולם שהרי מצריה אל דן כמו יום אחד ומצריה אל יאר שבע כארבעה ימים. ענין מסכת נגד מצריה וזה במורה הרב במערכ ביניהם כמו יום אחד, ואינו חסר מורגש כמה שיש מעכו לנחל מצרים ובין מרה שיש מעכו ודור ההר דרך שם הים :

ונאמר גבולי התורה וקצותיה ים המלח לבא חמת ותצר עיני דור ההר נחל מצרים אלו הם קצות כבוש עולי מצרים, וכבר ראינו שבגבולי התורה הם עצמם ארץ ישראל ועל עולי ככל נחל מצרים כיון חור לפי משנת שביעית אבל לפי מסכת גיטין והתוספות משבועות קצות עולי ככל רקם אשקלון והם וזוהי חקשר האלכסוני, ומקום לעכו, ומסכת גיטין לא הזכיר הזוית הדרומי מדינת אולי לפרסומו שהוא ים המלח והכרוב מוכר רמזי מן ועד יאר שבע, וכן מוכיח הכרוב מגבע ועד יאר שבע, וגבע הוא מסך לין וקורין לו גבע, ומה שאמר הכרוב כל מקום אשר תדוך כף רגלכם דרשוהו ידל בספרי וכתובו ריש פרק יב :

אחר שהתבאר זה, אין צורך להזכיר קצת המקומות שהם בתוך מצרני ארץ ישראל ואפילו מאותם שהם בגבולים של כבוש שני כביר שאן חולתו למה יצאו מחיוב תורה בענין מעשרות ושביעית, שהדבר מפורש בהם שהוא מפני שלא כבשוהו עולי ככל לא לגרשן קדושה וכמו שזכרנו. ולזה תמצא סוף פרק מי שזאחו כי הוה מספרי רבנן מדיני בענין דרום מספרי משום דאמר לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ כדלומר שהעיריות והמקומות שלא הוזקו אצלם מכבוש שני קוראים להם חוצה לארץ לפי שהם בחיוב חסותנות מדאורייתא מחוצה לארץ ואף על פי שעכו מכבוש שני הוה וכמו שכתבו בעלי התוספות ידל ריש גיטין. תוספות מסכת דמאי פרק קמא חזקת ארץ ישראל חייב עד שיתעשה שהוא מסור חזקת חוצה לארץ פטור עד שיתעשה שהוא חייב, והרי לך ואמר התוספות על פי מבקשנו בשלמות. שאם לא היה כן אנה ארץ ישראל מכבוש שני שתחיה פטורה ואנה חוצה לארץ שתחיה חייבת שזה מחיוב תורה קאמר דאלו מחיוב דרבנן הרי כמה ארצות מחוצה לארץ חייבות וכמו שזכרנו סוף פרק עשירי :

ועוד מה ענין חזקה שהגבולים נדחים אם שתרצה גבולי התורה ואם שתרצה גבולי חכמים אלא כדאמרינן לפי הקבלה וכן מסאי דאמרי בהויא פרק רבי יהודה אומר חמרת הירדה לכיב חייב מפני שחזקה מן הגליל וחכמים אומרים הרי היא בחזקה פטורה עד שתודע מהיכן היא כלומר עד שיתעשה אם היא מן הגליל שתוא לדרום גם מכבוש שני אז היא מכיב ולצפון שהוא מכבוש ראשון. ועוד תנא הלוקח מן הספינה ביפו וכן הספינה בקפרי חייב, זה מפני שלא יסול בהם מסק שהרי הם בגבולי כבוש שני באמצע ואין בזה חולק אבל צור תצידון וכיב שהם בקצה גבול כבוש שני אמר שיהיו אותם הפירות מראשון או משני אהאי גימא או מהאי גימא והוה שתודע מהיכן היא כלומר מאיזה צד הם, וחייב רבי יהודה על כרחין דאורייתא הוא מפני שחזקה מן הגליל וחכמים אינם חולקים עמו בזה דאלו מדרבנן הרי כיב שלא חזיקו בה ודחיתיה חייבת וכמעשה שהכחנו פ"ט ואין אותו חיוב אלא מדבריהם אם כן כן המבואר שכל מה שלא חזיקו בכבוש שני מסה שהיה מכבוש ראשון שחייב מדבריהם לתור וכן כל מה שהוא מכבוש שני שהוא עד כיב ולא עד בכלל שהוא חייב מן התורה. וגם יתבאר מה שכן הסתם כל מה שהוא לדרום כיון מחזק שהחזיק בו ערא שחזר אמרו חייב שחזקתו מן הגליל אם לא שהם יאמרו בפי' שהנחיתם

שהניחום ענין בית שאן הולתו שחזקו ה' ז"ל. גם בזה דברנו פרק ה' ע"ב שאין זה צ"ל ראה גמורה שהרי אמרו הרבה כרכים כבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל והאי מדרום כ"כ ולהלן קא פיידי. וגם כמד אמר הוא ראה שהרי המקומות הנזכרים שהתיר היו אסורים תחלה זה מאותה חוקה ר"ל שדיו מהחוקים שהחזיקו בשניה, ואותם שהזכירו פרק ח' יש לומר שהם נתקדשו תחלה לזולתם. הנך רואה שחכמים ו'ל עתים עבו ארץ ישראל כאשרם סוף מסכת כתובות רבי אבא מנשק כפי רעבו רבי חנינא סתקין בתקליה רבי אמי ורבי אמי קיימ שמשמא לשולל ומסולא לשמשא. רבי חייא בר אבא סיגנדר בעפרא. אמר כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יתנונו, ופרש רש"י ז"ל מנשק אלמוגים של עץ, שהיה מארץ ישראל משום חביבותא דארץ ישראל, וליא כיפי סלעים, (סתקין וכד כלומר משה גומות הקרקע וגבשושית כרוב חיבה), ר"מ סתקין בתקליה כלומר היה מנשק ממשקל האבנים משום ארץ אשר אבניה בחל. שמשמא בימות החמה. מוטלא בימות הגשמים. תוספת מסכת שביעית פ"ה אין מביאין תרומה שתוצה לארץ לארץ אמר רשב"י אני ראיתי את שמעון בן כהנא שהיה שותה יין של תרומה בעכו ואמר זה בידי מקלקלי וגורו עלי שאשתדו בספינה, הרי שעשו ז"ל עכו כפי ארץ ישראל, ופרק השולח ג"מ אמרין עכו כפי ארץ ישראל לגיטין, לגיטין אין לעבדים לא ולא נתנה תורה לחזיון אלא כדאמרינא ועל דרך זה שם הירושלמי חלוק בעכו עמסה ועוד שביב שהוא קצה כבוש שני הדורש הוא לצפון עכו כמו יום-וכמו שנבאר בגיה וכן רבי שהתיר בית שאן וליכא מאן דאמר ראו ארץ ישראל הוא וכן בירושלמי קטרי וחבריו הנזכרים פרק ח', וכן אשקלון פטורה גם כן כשעם שפטרו בית שאן וכמו שכתבו התוספות ריש גיטין וכת' שאן מכבש עולי מצרים היה לבד א"כ כן ילמד סחום מן המפורש כל אלו המקומות הם בתוך מצרי התורה של עולי בבל אלא בית שאן לא כבשוה עולי בבל והתירה אף אני אבא אשקלון קטרי בית גוברין וכפרצמא, אשקלון אמרו עולי כפי שאן כן משום ארץ העמים אף אני אבא דכוחה א"כ כן יהיה כלם בתוך מצרי ארץ ישראל וכבשוה עולי מצרים לחוד ואין בהם משום ארץ העמים היכא אחסר הא ואשקלון בתוספות מסכת אהלות פרק י"ז עיריות וכו' וכו' כפי ישרא' כפי מוסתא וחברותיה אשקלון וחברותיה אף על פי שפסגות מן המעשרות וכן השכעית אין בהם משום ארץ העמים, וקודם שהתירם רבי נהגו אבותינו כי אימור כמו שקדם, והאסילו בפירות הגוי. אמרין בתוספות מסכת אהלות פרק י"ז העיר רבי יהודה בן יעקב מבי' גוברין ועקב בן יעקב מבי' גומנין על קטרי שהחזיקו בה ישראל מעולם והתירה שלא בסנין אמר רבי חזקיה אותה שנה שבעתיר היתה והלכו גוים לקרקיות שלהם והניחו עוק סלא מירות ובאו ישראל ובנוס בחזירתן אמרו בואו ונלך אצל החכמים שפא התירו להם חזירין אמר רבי וריקא בחשישת כבוד השני נמנו עליה עשרים וארכעה וקנים והתירה שהיו הכן נכנסין לתוכה, פירש ה"ר שמשון ז"ל שהחזיקו בן מעולם שהיתה של ארץ ישראל חייבת במעשר תשביעית והתירה פ"י שלא בסנין מעצמן התחילו לנהוג בה היתר מספרה ממעשר תשביעית אף על פי שלא נמנו חכמים להתירה כמנין, ובבבא ולא אמרו משום שביעית לאחר הביעור, בחבישת בארד השני בשנה החשישת של שמיטה נכנסין לתוכה ואין בה סומאיה משום ארץ העמים, וכל אלו אף על פי שפסגות סתמנות בקדשתן ה"ב זה המעשה היה כאלו הוקנים על קטרי כמו שהיה מעשה דרבי על בית שאן בשנה, זה שקדם לכן החזיקו בה ישראל מעולם בחיוב הסתנות ואחר כך באו אלו הוקנים ובדקו ומשמו עליו ומצאו שלא החזיקו בו עולי בבל והתירה מאותה שעה ואילך וכן דרבי, שאסילו בפירות שבעתיר של גוי היו נוהגין בו אימור קודם לכן. ודרו שאמרו שם מעשה כרבי ורבי ישמעאל כרבי יוסי ורבי אליעזר הקפר ששבתו בחגותו של בלוד והיה רבי פנחס בן יאיר יושב אמרו לו מה אתם בה וכו' אמרו לו א"כ כן בואו ונמנה עליה לפטורה מן המעשרות ולא נמנה עמהם רבי ישמעאל כרבי יוסי כשיצא אמר ליה רבי פנסי מה לא נמנית עמנו אמר ליה על סמאיה שטימאטי סיהרתי ולא על מעשרות מתירא אני מביד הגדול שפא ירצו את ראשי, פ"י רבינו שמשון ז"ל אמרו לו א"כ כן שאתה מעיד שהיא כחוצה לארץ בואו ונמנה עליה לפטורה מן המעשרות ולא נמנה עמהם על המעשרות שהיה מתירא מפני גדולי הדור, אבל על הפטורה נמנה וספק על עדות של רבי פנחס בן יאיר שאין בה סומאיה עד שישנה הגוי במדור ארבעים יום שהם ימי יצירת הולד ושפא קבר שם נפל והיינו דקאמר ליה על שטמאטי סיהרתי כלום על מה שהחזיקתי בו סומאיה כל ימי אני נמנה לשהר ולא אני נמנה לפטור מן המעשר עד כאן. גרסינן מסכת אהלות כסומא מחזות הגוים סמאים מורה קטרין ומערכ קיסרין ומעשרות מורה עכו היה ספק ומהר"ו חכמים דתיר ופיסור הנאמר באלו המקומות דלא מחיב מעשרות ותשביעית והנה מצאנו בספר סוגה מאד ומערכ קטרין וא"כ כן הוא צפוי וכן במשניות ה"מ ז"ל מצאנו קטרין כשיית לא במסך. גרסינן בספרי פנו וסעו לכם ובואו הר האמורי וכו' וכתוף הים זה אשקלון ועזה וקטרין, פירש רש"י ז"ל בערבה הוא מישור של יער ורבינו סעיה ז"ל חרגם אל גור כרד וזה הר המלך והוא כהרי אמרים בשפלה זו שפלת דרום קטרי ידע הוא שהיה מקום חכמים כאשרם רכנן דקטרי, ונראה דרבי אבא היה ביד יפה של קטרי כרבי יוסי דצמורי דאמרין. פרק אלו מגלזין כי נח נפשיה דרבי אבא נחת עמודי דקטרי דסעי דרבי יוסי שפך כרבי דצמורי כלומר זה בקטרי מורה

בצמור ואכרין אתקין רבי אבהו בקסרי תקיעה שלשה שברים תרועה ותקיעה, ומה שאמרו ז"ל מסכת גיטין פרק קמא לסימך דעכו לצמנה דארץ ישראל קיימא ורסינתו היה מהלך מעכו לכיב טמינו למורח הדרך טמאה משום ארץ העמים ופסורה מן המעשרות וכן ועד היכן עד כזיב אלמא עכו לצמנה דארץ ישראל קיימא אמר אביי רצועה נפקא, כפי רצועה נפקא תחלמו בה רשי ויל והרים זיל שרשי ויל מי שרצועה קצרה יוצאה מעכו והיא רצועה מארץ ישראל הולכת לכיב ואם כן יהיה צדדיה חוצה לארץ, ולרים זיל טצאזי בפירושו בכתב ידו במצרים שמי חסך זה שארץ ישראל הולך ללה עד כזיב אלא שמכזיב תצא רצועה אחת מארץ העמים הולכת עד עכו וכל צדדיה הם ארץ ישראל. התוספות מסכת אהלות פרק בתרא אומר הפך גמרון ההולך מעכו לכיב טמינו למורח הדרך מהורה משום ארץ העמים וכו'. ויש לתרץ שאותה רצועה לה שני דרכים אחת אל השפה המזרחית ואחת אל השפה המערבית ועכו מכבוש עולי ככלל הוה וכמו שהחבאר וכמו שהיו אושא ושמרעם המכזבים ד"ו. והרים זיל כחכ בהלכות תרומה פרק א' עכו חוצה לארץ כאשקלון והן תרומי ארץ ישראל, ויש לומר שאין זה אלא לענין חיוב המתנת דאורייתא:

הוצרכנו לחפש על מקום כזיב אנה הוא מפני שהוא גבול צפוני לכבוש שני ובאמת כי על פי הסברא שמעשה דיהודה בן יעקב נראה שהוא סמוך לתחנת ועדולם כי עסקו היה או בארץ התיא ותחנת ועדולם נודעים אצלנו ומפורסמים שהם לדרום צור המעשרה לכמו חצי' חם עם שהם נוסים למרח ביהותם עד ראשי ההרים הגבוהים והנה צרפתה אשר לצידון כדרך שבין צידון לצור למערב הדרך וקורין לו צרפאן והוא על שפת הים קרוב לצידון אבל מקומו ככחן מהיהא דפרק הדר וסן התוספות מסכת פסחים פ"ב דאכרין החם מעשה בריג שהיה מהלך מעכו לכיב וכו', הגיע לכיב ובא אחר ושאל לו את נדרו אמר לזה שעשו כלום שחינו רביעית יין האשלקי אמר ליה הן אמר ליה אם כן יטייל עמנו עד שיפגי יינו ויטייל עמם עד שהגיעו לסולמא דצור כיון שהגיעו לסולמא דצור ירד מן החסור ותעטף והתיר לו את נדרו ובגמרא ויטיל אחריהם שלשה מידין עד שהגיעו לסולמא דצור אם כן מכיב לסולמא דצור הוא שלשת מילין, וגמרון לא הכירה ר"ג א' מה כא ואנה הולך לזה לא יזכר אב כיב לצפון סולמא או לדרומה אלא שמע מינה אין ביניהם אלא ג' מילין. אבל מן התוספות יחבאר שהוא לצמנה ושהשאלה על כרחי לא היתה אלא בחורה, וליין האשלקי הוא דבעי ג' מילין אבל אחרינא הא אמר רמי בר אבא דרך מיל' ושלנה כל שהוא מסיגין את היין, ושיעור השוה לא הזכירו התוספות וכולמא דצור נראה שירושן מה שהקדמנו מן אל ואזאקיר והשתייה על כרחי בכיב היתה. וכן נמי מי רשי זיל פרק עושין פסין סולמא דצור סלע שיש הר גבוה מכיב עד כאן. ונפירש הגאון תמה. וסולמא דצור מ' הגאון נהר, כדרך שפירש רשי זיל סולמי דפרת ראשי פרת סקלחין חות קרקע ועלין נהרין כמין סולם, גבי היהא דאמר רב שרשיא הני סולמא דפרת נינהו דכתוב ונהר הרביעי הוא פרת וכדאיתא סוף מסכת בכורות). מסכת יום טוב פרק אין צדין אמר ליה רב נתמן לחייא בר אבא שלית צידן כי סלקת לחתם זיל ואפיק אסולמא דצור ועול לגבי רבי יעקב בר אידי ובעי מיניה כמה מה ארון ביה, אם כן כזיב הוא סמוך ומכזיב זה המקום שהוא מפורסם אצלנו וגליל. מסכת חלה פרק ב' מנהר דרוסה של כיב ואליך שתי חלות דמאי רבי שמעון אומר אם לא תרם ארץ הראשון כשעור לא יאכל את השני. תוספות מסכת שביעית פרק ד' איהו ארץ ישראל מנהר דרוסה של כזיב והלך סמוך לעמון ומואב, עד שם תרומי ארץ ישראל מרשת אשקלון ושורא דעכו לא ראי ודי כראי זה אלא כדחריצנא. תוספות מסכת דמאי פרק קמא כזיב עצמה פסורה מן הרמאי אבל על הדמאי טבל לא נתמעטה וכמו שנראה מן התוספות וזכרנה פרק מ'. והרים זיל כרוב מסכת דמאי ואשר החזיקו בה שלי מצרים הם לענין דמאי כחוצה לארץ סכלל דלוחא הוא כארץ ישראל. וממעשה כפרק אין מעמידין בתלמידי דרבי עקיבא שיהי מהלכין לכיב פגעו בהם למפנים אסור להם לצפון אחר הולכים אמר ליה לעכו כחן שהגיעו לכיב מרשו. נראה שכזיב לדרום צור שאם פגעו לצפון צור אחר שהיו מתפחדים בצור היו פורשים, וכן נראה מהתוספות מסכת דמאי פ"ק הלוקה מן החמרת בצור ומן הכגרת בצידון פסור וכו' ר' יהודה אומר חמרת היוודת לכיב חייב מפני שהוקחה מן הגליל ופ"י חמרת שירות חמרים הסביאים שירות, אם כן כזיב לדרום אלו לצד הגליל שהגליל לדרום צור הוא.

סוף דבר שמכבוש עולי מצרים לדרום הוא עזה ותוקה וכל חבל הים והארץ הדיא עד נחל מצרים, ולצפון הוא מין ונקרא כפי החסון פרכלום אל שם ולדקיא, תחת העיר הנוכח פרק כל כרבי הקדש פגע אחת נחארתחי אצל בעל הבית בלדקיא, ומה שאמרו שם ושכשאר ארצות במה הם זוכים אמר ליה בשביל שמכבדו את השבת ואחר כן מכיב זה המעשה הכלל הוא מטעם שאינו מכבוש שני וכמנהגם ז"ל. וכן מסכת מנחות כאנשי לודקיא שהוצרכו לשמן ובכסה דחתי, וקורין לו בערבי לא דקיא וכלשון לעז לאלינא, וגבל וברוחה וצידון ומשם ולרלן לדרום הוא כזיב כמו שבארנו וכן כל ארץ ר"ר הורר ולמורח עד לבא חמרת וכן מתאכמן הולך ובא עד שם:

ורע כי בין חמת וכו' ארץ הר ההר יש מדבר גדול ומקום מרעה וקורין לו היום עאמק אל הארם והוא לצפוני להם: מסכת דמאי פרק כ' רבי אליעזר בר' יוסי ואמר אורח שבחולות אנטוכיא כותרי הוא עד בורז ואנטוכיא היא למורח הר ההר, צפוני לו כמו חצי יום, ואנטוכיא רחוקה מן היום כחצי יום, וצפונית מערבית לחמת כמו שלשה ימים היא דרומית אל ארם ומערבית ולזה היו שבויה ארם קרובים לה וכדאמרינן פרק החולץ רב אחא שר הכירה ורבי תנחום ברבי דרבי חייא איש כפר עכו פרק הגנה שצויתה דאחי מן ארמאי לאנטוכיא כרחב רשיי זיל פרק חלק גבי ההיא דרבי אבהו דאמר רבנלחא וז אנטוכיא קיימא דין דאניה ארץ ישראל חמת רבה שהוכר עומס מירש רשיי זיל אנטוכיא אבל יונתן בן עוזיאל לא הוציאו סמטשו. ובפר התורה כרחב זיל וחמש לבא חמת וז אנטוכיא של מצרים, אם כן לבא חמת הוא על כרחין צפוני אל חמת. וכספר יהקאל מירש זיל על גבול ישראל סוף הגבול והיא רבנלחא ארץ חמת היא אנטוכיא שם נשפט צדקיהו והוא סוף הגבול שנאמר במרגלים ובכמה מקומות עד לבא חמת. ונראה כי היו דרים שם אחר התרין דהא אמרינן גבי הנפרעת שלא כפניו לא חפרת אלא בשבועה אמר רב אחא שר הכירה מעשה נא לפני ר' יצחק נפחא באנטוכיא ואמר לא שני אלא כתובת אשה משום חינא אבל כעל חוב לא ורנא אמר רב נחמן אפילו כעל חוב שלא יהא כל אחד ואחד נוטל מעותיו של חבריו ודשכ וחולץ לו במדינת הים וגסצא נעדר דלת בפני לודן. וכן היו דרים בלודקיא ובמעשה דמנחות ושבת דלעיל:

ואם חוקק במה שיש מהר ההר עד נחל מצרים חמצא היום ארבע מאות פרסה אלא שתעשה חפרסה משני מילין. מסכת סנהל פרק קמא חרעם של גביאים יונתן בן עוזיאל אסרו מסי הגי זכירה וכלאכי באותה שעה נדעעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה. וכן מסכת מנחות פרק רבי ישמעאל ושםא לזה אמר מסכת גיטין דגמרא דין הקדשה דין חיוב המנחות בכל חלקי הארץ ובשני הכתובים וזכרונם חל, וזה שהוכירה התורה מן ומעו לכם וכאו שכל אחם המרסים הם לדרום ארץ ישראל ולכסוף לצפון ארץ הכנעני והלכנו בכלל הוא אצלי לכבוד בית המקדש שהוא העקר. מוריא כבר ידעת שהוא הארץ שכבש דוד המלך קדם תשלום כבוש ארץ ישראל והוסיפה על ארץ ישראל וכמו שכתב רשיי זיל פרק כיצד מברכין ודינו כדון כבת עולי מצרים בחיוב המנחות. ושםא לזה כרחב רשיי זיל כפי גיטין מוריא לצפון של ארץ ישראל להלן מעכו ע"כ. כלום שחזק זה בחיוב זה ולהלן מעכו אינו לא לצפון. מצאנו בנמוקי רב נחמן ריש מתיבא דמוריא חרם מלך צור גי נסור היה והיינו דאמר רבנן כל זמן שאני משמיע לכם טובה אחם מסעשים עצמכם לפני נחתי גדולה לאברהם אמר ואני עמר ואמר וכו', אבל אומות העולם אינם כן נחתי גדולה למסרד אמר אעלה על כסתי עב וכו' וחירם בכללם שנאמר מושב אלהים ישבתי וכו', וכדאיתא סוף פרק כסוי הדם, וחירם שהיה בימי שלמה כן אשה אלמנה הוא מססה נסתלי והוא שנכנס לן עין כסת הבית ששמש בו עד כאן. פרק יש מערכין אמרינן אמייה דבית דן וכתוב ואתו אהליאב כן אחיסטד לסמך דן ולעיל כרזיב דגר חושב היה. רבאורה מסכתא שמה שאמר חסיד הכמים זיל יהודה והגליל שהם שני חציו חלקי הארץ כלה לגבולותיה חלק הדרום הוא יהודה ואחיו הדרומיים, וחלק הצפון הוא הגליל בשם כולל, וזה קרוב אל מה שכתב הראב"ד זיל פרק הוראה חלק יהודה ודרומו של הדרום של ארץ ישראל ארץ וקצר וירושלם היה באמצע צפוני של יהודה ודרומו של בנימין ושאר כל השבטים חוץ מחלק יהודה ושמשון ובנימין קריים גליל עליון וגליל תחתון ע"כ וכן הביא רשיי זיל אמר רבי אלעזר בשם רבי יוסי כן וסרא המולם הורה עומד בבאר שבע ושמשו מגיע עד בית המקדש שבארשבע עומד בדרומו שר יהודה וירושלם בצפוניו בגבול שבט יהודה ובנימין וזית אל בצפון נחלת בנימין בגבול שבין בנימין ובין בני יוסף ע"כ. וכן נראה ממה דגרסינן ריש פרק כיצד מערכין בני יהודה שהקפידו על לשונם נחקים תלמודן בידם בני גליל שלא הקפידו על לשונם לא נחקים תלמודן בידם:

נמצא שכל מדינות ארץ ישראל הם חייבין בחקי המנחות וכמו שהבנו פרק עשירי עמון ומואב מצרים בכל כדאיתא מסכת ידים פרק ד' מוריא מהיהא דמסכת גיטין פרק קמא ומסכת אהלות פרק בתרא. וכבר ידעת שדמשק סכלל אותה הארץ וכמו שהוכירה הרים זיל בחבורו וכתוב דכריי הרים ויך חד ארץ הדרעור מלך צובה חמורה בלכתו להצביץ יך נגדור פרת:

סיוחן ועוד חיונם מאין יבא זכרונם פרק מיו, וכל שכן ארץ ישראל כלה מהר ההר עד לבא חמת עד נחל מצרים ועל דרך שבארנו חל:

עתה אקים יאמר יי אנוי סגן לך בעזר אגלה הנעלם בחד הזה לשאנו ידע מאי מגמלי השבטים ועיירותיהם כיד השם הטובה עלי וכמו שהתנאמי במיתות הספר זה לתעלת שנתע מדי עברנו עליהם כאן נעשה גם ופלא ועודה לארץ עליהם ואוכר המקום בלשון קדש ובערבי שם זה יחד שואי אפשר ממעט שנוי בקצתם, וזה החפוש חביב אצלי מדימט מקומות הכוכבים

ברקע ואף על פי שהענין היום דומה לו, ויהי שהכל יודעין שיש ברקע י"ב מולות וכ"ח מחוגות הירח ושמונה צורות והכל מ"ח צורות כמנין הנביאים וגם יש שבקה כוכבי לכת כמנין הנביאות והגלגל מוכב מוכב ואותם הכוכבים עוברים עלינו תמיד ומעשים הם המכירים אותם, כן גם כן העיירות ידועות בארץ ישראל ובני אדם, עוברים ועבים עולים ויורדים ולא ידעו דבר מזה, עד כן באנו אני הדר השפ"ל לספר לאחי ועמי מה שמצאתי בזה המבוקש ואין זה מיתרון השגתי על השגת מי שאינו מדבר בזה אלא מיתרון הקדתי על הקדתי ותנעתי על תנעתי הן הייתי כשני שנים בגליל דורש ותקד תוך חמש שנים בשאר ארצות השבטים לא מנעתי עצמי שעה אחת מרגל ארץ הארץ ברוך העזר:

ונאמר שרצונו שנלך מספון לדרום המדינות שהם מזה הדר עד צור המעפירה מהנהגות אצלנו רובם וכרעם, איך נתחיל מן דן הוא לשם הוא שפם הוא ליש הוא פניס, ובערני בניס, ורשי ויל הכיא כפי שופטים שצאו שם אבן ששמה לשם והיא היתה על החשן לשכט דן וידעו שהוא נחלתם, לדרומה כחצי יום הוא קדש בהר נפתלי וקורין לו קדש, וגבע הוא למעברו של דן כשתי שעות קורין לו גבע, לדרום של קדש כמ' יום על ראשי ההרים עד ושמה צפת ואין זה חדשה כי היא בארץ יהודה בחלק ששעון, והיא עיר חדשה מוסבת שם הישנה, וכן יש בארצה עיר אחרת ושמה גם כן צפת עיר בשם לוי לצפון זה צפת במזרח מאלפים אמה על הר גבוה הוא בירי, והוא שנוכר פרק טי שהוציאנו:

דמן בירי:
מקום שנהגו מעשה כיהודה והלל בניו של רג שיצאו בקורדקסין בשבת בבירי, וקורין לו ביריא ואולי הנה זה רבי דוסתאי ברי ינאי שהרי נמצא וולחו ר' דוסתאי דמן דמא,

מעירי לבירי זה כשתי שעות, מסכרת ערלה פרק ב' דוסתאי איש כמר דמן דמא היה סתלמדי בית שמאי, וספני החרת שם גדול ישכרם האל האלתי להודיע מאמה שבט הוא, זה שכת' זה על זה שם כתוב לבני נפתלי ובר שהוא בשבט נפתלי:

משם חקקה ומנע בכולון סגנב ובאשר מנע מים, וחקק הנוכר בדברי הימים אין זה חקקה כי הוא לאשר אל צפון הארץ, הרי לך קצות ארץ נפתלי כאורך מסעבר לסורח ואונות הוא מהראש וכפרש רשי ויל, וכבר ידעת תבור וירדן אנה הם עמך, ומן הדרום הוא דרום יסה של סכריא, ומן הצפון לכל הפחות הוא קדש המקלון גם ארץ זה ידעתי. חקקה יראה לי שהיא עיר שהיא דרומית כעריבת אל צפת הנוכר כמה לך שתי שעות והוא מרחי צפוני לחר תבור כטו חצי יום וקורין לו היום יקוק אומרים כי שם חקק הנביא ע"ה ונח ראינו בית הכנסת ברצפה ישן נושן.

ולו אני

קו מתבור לחקקה ונהג וכולון צפון והוא לדרום ואשר למערב כי אבשה דרומי הרבה הרי שיש לנו נחיות ארץ נפתלי ארבעה נוציא קו שני מחקקה עד דרומו וקו שלישי מחקקה לצפון ויהיה בזה המשולש ארבע וצידה וגומסר תנחום סכריא ומעון ואל הצפון עכברה צפת הנוכר ועמקה וקדש המקלון ומשם לירדן חולת אל הרבה עיירות וכפרים, והירדן לסורחה כחצי יום ואף על פי שלא תהיה אותה חקקה שחקקנו בהכרח חעלה זאת העיר כנבול נפתלי לא כנבול אשר שגשג חלב צפוני מערבי לו הרבה, ועוד אומר אני שנראה היות זאת העיר צופירה הנוכרת. פרק עגלה ערופה בספא ונפת צופים רבי יהואל אומר זה דבש הבא מצומיה, ויהיה צופיה מגורת צומה כי היא בראש הר גבוה ובהרים מראה טוב ובדאמך העשנה הדרומים כדמתיגם רב ששית כמה דנתן דבריתא ושיטין ברוטי עלמא ומיתן דובשא מעשבי טוריא והיום שם דבש הרבה, עוד ראינו שהרי לפי דתוספות מסכת שביעית שהוכרנו למעלה נראה שהצמיא היא בתחום מסיתא שאמרו שהיא סמאע וזה סמאע למערב זה צפת כמו ארבעה שעות והאלהים יאיר ענינו במאור תורתו, לדרום זאת העיר כחשור כמו חצי שעה היא עכברה הנוכרה בירושלמי הורה רבי בעכברא באלף ועיין נוכירה עוד, כחצי שעה לדרום זה נוטה מעט למערב היא צדדה וקורין לה צירין לדרום זה כמו שעה הוא גומסר לסורחו כחצי שעה היא תנחום לדרום גומסר כחצי שעה למערב סכריא בתחום שבת מעון, מעון זה הוא אותו של דוד שנאמר עליו מדבר מעון וערבה כי הוא בקרן מערבי צפוני לערבה אבל אינו אותו מעון הנוכר בחלק יהודה שנאמר עליו ומעון וכרמל וירעאל, והדבר מוכרח להיות כן שאמר ז"ל מזה מסכת זכחים חנא רואה שאמר כל שרואה ואין דבר מספיקו אמר ליה שמעון בן אקים לר' אליעזר אסברא לי אסר ליה כגון בי כנשתא דמעון, מירשי ויל אסברא לי כלומר הראני חננא לדבר, בי כנשתא דמעון משם היו רואין שילה דאמרינן בני קדש'ם קלים ומעשר שני בכל הרואה רבי אבהו אומר בן מרת יוסף בן מרת עלי עין עין שלא רצתה ליהנות ממי שאינו שלו תוכה ותאכל כמלא עין שילה ומקום שילה נוכר בסמון, לצפון סכריא כחצי שעה הוא ארבעל ואל מערב ארבעל נוטרי מעט לצפון שמא הוא כמר עתים נוכר מסכת בכורות פרק מעשר בכמה וקורין לו חשין ואולי הוא כמר חישיא הנוכר מסכת חגיגה פרק קמא, לדרום

טבריא כחצי יום בית שאן ובאמצע הדרך נחל קישון קורין לו קיסון מבית שאן הניח למורה הערבה וחלץ כמהלך שעה ותעלה ופניך לדרום ואל שתי שעות, עוד חמצא בוק וקורין לו אביז חלץ עוד לעולם הולך אל דרום ואל שעה חמצא תבץ וקורין תאבץ חלץ ותעלה עוד כשלוש שעות וחמצא שכם בין שני ההרים דרום גררים ודר עיכר והוא רפי דעתי הכפר שקורין לו באלטא לא העיר המערבית לה כחצוים שכר תשמה נכלום, ואשר הכריחנו לומר זה שכינן יוסף הצדיק שהוא לצפון באלטא כחששים אמה והוא בלטה אשר קנה יעקב וכמו שדחבאר סוף ספר יחזקע והוא על מני שכם ונכלום רחוק ממנו, ואל זה השדה שבו יוסף עיה מיום שעמדתי על הקירית ארץ ישראל מנעתי רגלי מלהכנס שם וסרובש גורר באבנים, זה ספני הקדושה שחרי היה שם מוכח, וכיוצא בזה מסכת תמורה פרק יש בקרבנות ודקא קשיא לך אמאי שבק ירושלם ואייל וסקריב בחברון תקשי לך נבשן דמקום קדוש הוא, מסכת סוטה פרק קמא מאי שנא בשכם אמר רבי חסא בר' חנינא משכם נגבהו לשכם החוירו אבידה שכם למערבו נוטה טעם לדרום כחתי שעות שם פתעון וקורין לו פרעתא:

ער כה באנו מן עד הנה למורה הארץ כלומר לצד הירדן כצפון לדרום, ועתה נלך מן גב כן לדרום למערב הארץ לומר לצד הים הגדול ונאמר מן לצהיין כמו רב חצי לדרום צידון יום צור המעמידה לדרום צור יום עבו לצפון עבו כשתי שעות מדרב ויה שניאמר עליהם כאו הויסם אל שאל וקורין לו ויה לדרום צור כארבע שעות נוטה למורה בראשי ההרים תבטרי וקורין לו תמנין לדרום תמנת שעה עדולם לא נשתנה שמו לדרום תמנת כשתי שעות גוש חלב וקורין לו גוש, מהריא דמסכת מנחות פרק כל הקרבנות צבור נראה שנשח חלב הוא לשבט אשר ואף על פי שהוא מרחי לעכו כמו יום וכבר נודע שחלקי השבטים נכנסים קצתם בקצתם לדרום גוש חלב ביתר כחצי שעה הוא מירון ואולי הוא מקום המרומי הנזכר פרק מי שבת ושמה הוא מירום הנזכר בסמוך מי מירום, אבל באמת הוא מירון הנזכר פרק השוכר ארץ הפתלים גבי קבורת רבי אליעזר בר' שמעון בן יוחאי דאמרינן אילו רבנן לאיעמוקי ביה לא שבעהון בני עכבריא דכל כמה דהוה נייח רבי אלעזר ברבי שמעון בעלייתיה לא סליק היה רעה לפעידו בסעיל יוסא דכפורי דהוה טרידי כלי עלמא שדרינהו רבנן לבני מרון ואסקוה ואסמיה למערתה דאבנה אשכחה לעכנא ההוה הורא לה אפסמא דמכערין אמר לה דרומי עכנא עכנא מרחי מיר ויכנס בן אצל אבין פתחה לרון, והם היום שניהם במרון במקום מירום לכית המדרש של רבי שמעון בן יוחאי למעלה ממערת הלל תשמי, ועכברא הנזכרת היא דרומית למרון כמו שעה והיא נסוכה אצל מרון וזה עין טובה ולדרומה ישנים רבי יגאל ורבי דוסתאי ורבי נהוראי בן היא הקבלה, מרון ועכברא לא נשתנה שכם, למערבו כמו שעה הוא כפר חנינא הנזכר מסכת שביעית פרק ט' וקורין לו כפר ענן למערבו כמו שעה שזור לא נשתנה שמו וסמוך לו דרומי כשתי שעות אושא וקורין לו הושא וסמוך לו שפר עב לא נשתנה שמו לצפון אושא כשתי שעות ככול כשתי שעות עבו לדרום עבו במסוך הוא שחור לבנת וקורין לו רמלא ביצה כלומר חול לבן הדר הכפר לדרומו ביניהם לשון ים וברגל הדר על חוף לשון הים הוא חיפה ואולי לזה נקרא שמו בן וטישור עבו הדרומי גדול מאוד שתפשת עד עמק תרעאל, עבו אף על פי שהוא לשבט אשר אינו קשה כמו שאמרנו ויל' פרק יש נחלין עם זבולון עולה תחום עבו עולה, שלא אמרו עבו עולה, וכן חבצא לצידון שהוא לאשר גב בן אלאי שחחומן הוא לזבולון שנאמר וירכסו עד צידון והכתוב אושר אשר ישב לתוף ימים תוף הים הוא מקום תוף הים בגליהם ואינו נמל אלא תוף אניות וכן פי אבן גנא דיל, גרסינן סוף מסכת אהלות המחלף בארץ העמים בהרים ובסלעים טאט בים ובשונות סחור אחזה שונות כל מקום שהם עולה בועפ:

כחזור לבית שאן למערבו ביתר בשעה אחת וחצי הוא תרעאל של יתשכר וקורין לו ורעין, למורה תרעאל ביתר כמרוצת המום הוא העין שחנו עליה ישראל במלחמת שאול האחרונה ויצאה מהרי הגלגלת מן הדרום וקורין לה עין גלית ואומרים הישכאלים כי שם היה מלחמת דוד עם גלית והם טועים כי לא היה אלא כארץ יהודה, בין שוכה בין עוקה למורה העין הוא אבא שמוכניא הנזכר מיר מקום שנהנו, פני כיתואני ואחיני דמוכניא חייבין כמסשר וקורין לו גב בן מוכניא הטיית פתוחה הורא בלטה הבית בצירי הוירק תחת הנין יתשכר על הגורר חיוצא מחנין הנזכר וכן טועים הישכעאלים במקום אחר הסמוך לצפוני ששטו כפר מגדי והם אומרים שהוא מירון הרי הגלגלת קורין להם גלבון למורה הרי הגלגלת למערב ביר שאן כמו שעה היא מדינית הנזכרת מסכת קדושין פרק האומר גבי אמו של יגאל המלך דאמרינן אמו נשברת במדינית, ואין זה מדינית הנזכר סמוך לירושלים שחרי מדינית לחוד ומדינית לחוד וקורין לה מדינית, ואמרינן פרק מי שהיה טמא אמר עלה סן המדינית ולירושלם חששה עשר מילין היא, והוא קרוב למחלף חצי יום כי היום כלו הוא מחלף מי מיר לצפון תרעאל ביתר כחצי שעה הוא שונם והוא מקום נאה מאד ובאמצע העיר יוצא עין סכלה הצפופה ועליה הוא שחנו פלשתים כאחזה מלחמת שר שאלו וזם ראיתי על ראש העין ההיא בית אין רוח שאינו מפיה שם אמריה הלא זה בית השונות ושם היה עליית אלישע הנביא עיה והשונות במרקי דרבי אליעזר שהיא אחת

אבישג למורח שונם כחצי שעה הוא מבעון נוכח מסכת מכשירין פרק קמא אמר רבי יהושע משם אבא יומי חולי קופי ארש מבעון לא נשתנה שמו אלא לשונם קורין לו סולם כשיתחת המסיד והבלעת הראו וסגול הלסיד לצפן עין יתעאל הנוכרת כמו שעה וחצי נטשה מעט למורח הוא עין דאר מקום בעלת אוב שר שאל כסמך הוא וקורין לו אן דאר לצפן עין דאר כשתי שעות הוא הר תבור והוא גבוה וגדול סאד וצורתו ככוכב הנחשת והוא יחיד והוא לזבולן שכן כרזוב עליו אר תבור ואת מצרית למורח הר תבור כחצי שעה מקוב קורין לו היום דנה ועם ציון ישן כעין חצותים השנים ולדרוס הנחל וקורין לבעל אותו ציון דנה אל חאבם וחאבם אצלם הוא דין, או אסרתי כי שם דן בן יעקב וקורין לו כך על שם דן ודין עמו. והנה חמצא רוב השבטים שהם בכפרים מפורים בארץ ישראל והוא נקרא על שם אותו שבט והשן שם למורח הר תבור בסמוך הוא דברת וקורין לו דוריא למורח כשתי שעות ביתר חפרים וקורין כפרה הוא גבוה מאשר סביבו לדרום חפרים כחצי שעה הוא יכלעם וקורין לו יכלה הוא על רגל ולפניו נחל שם עינות מים שאינם נחלים בקץ למערב הר תבור הוא כסלות תבור לשעה וקורין לו כסל לדרוס ביתר כמו שעה הוא קישון ומשם יצא הנחל לדרוס כמו שעה נטשה מעט למערב הוא נעור הנוכח מסכת חולין פ"ק, ומסכת סוטה פרק בתרא, קטנה דמן נעור וקורין לה נעורה הוא כרגל הר אחר למורח ומסך דן ענש ליששכר וקורין לו לצפון הר תבור כשתי שעות הוא צפרי והוא קטין הנוכח מסכת מגלה פרק קמא לדרום צפרי ביתר כמו שעה הוא בית שמש ליששכר וקורין לו שומשיה וכן שם רמון לזבולן וקורין לו רומנה וסימוניא היא לדרום מערב צפרי כשתי שעות ורומי צפוני ביתר כשלוש שעות לצפריה פרק המוכר את הכפיה תניא אמר רבי יוסי אני ראיתי צפרי ודין בה בשוק שמונים אלף:

בחזור לשונם למערב ביתר כשתי שעות וקורין לו לטון, לדרום מגד שעה הוא תענך לא נשתנה שמו. לדרום תענך כארבע שעות על שפת הים הוא אכשף וקורין לו איסוף וכל אלה בעצם יתעאל ובאילון תבור כלומר משור תבור וקורין לו סרג בני עמר למערב ורזו העצק הוא רר הרבסל לדרום יתעאל ביתר כשתי שעות הוא עין גנים ובתוכו עין כשמה וקורין לו גני למערב עין גנים כחצי שעה הוא ברק וקורין לו כרקן למורח עין גנים ביתר כשתי שעות בתרי דר הגלגלת לדרום הוא מרואן שהוא אחד סליא מלכי כנען הוא על ההרים שבה למערב הערבה ודחטיר לבית שאן וקורין דאר מרואן לדרום עין גנים ביתר כשתי שעות הוא גור אשר לאפרים וקורין לו גנור והוא על תר ומיכיו משור לדרום גור כחצי שעה הוא דחן וקורין לו חותא ועם עין טובה הוא לצפון שבה כארבע שעות ומשם ואילך לדרום תעלה וחבא אל הרי אפרים עד בואך שוטרן כארבע שעות הוא מעט מערבי וקורין לו סכסמיא. והנה לרבותי זיל קורין לו כך מסכת ערכין פרק ב', וכשדה אחוז דהקל ולהחטיר כיצד אחד המקדיש בחולת המטה ואחד המקדיש בפרדות סכסמי גורן בודע חומר שעורים חמשים שקל כסף. פירש ה"ב הערך זיל מקוב ידוע הוא בארץ ישראל שהוא יפה וחשוב. והחוספות מוכרי מקומות וזולת אלה כורה הענין המקדיש בפרדות של ירחו ובחולת של יבנה גורן חמשים סעל לבית מור משומרון לשכם שמונה למורח כשתי שעות ואחרין פרק אלו נאמרים בכל לשון אצל אלוגי מורה זה שכם, וכן הוא אומר ועבר אברם בארץ עד מקום שכם מה להלן שכם אף כאן שכם. תניא אמר רבי אלעזר ברי יוסי

ויהי ספרי כחיים

כלום שאתם אומרים שאלוגי מורה

מטה למדח, לדרום שכם כשתי שעות על הר שאינו גבוה והוא לבד עיר ושמה ניר ולמערב משור ה"ב, לדרום שכם כשתי שעות הוא תמנת חרס וקורין לו כפר חרס למורח שכם ביתר כשתי שעות הוא נבעת פנחס ועם יצן אלעזר ואיתמר ופנחס תשכיים וקנים ועם הכפר עברתא ואולי הוא כפר תמנתא הנוכח תמיד בתלמוד. שיהיה הוא לדרום שכם כשלוש שעות ביתר אלא שנוטה מעט למורח והוא בדרך עלותך לירושלם והמסילה העולה משכם לירושלם מנח שילה אל שמיאל העולה והוא לסוף השליש הראשון וקורין לו סאילן. ודע כי כמו שהיו נסמן בסוף ספר שופטים כן הוא היום שחתלה חמצא על ימינך לבונה וקורין לו לוכין, תעלה עוד כף אמה ותמצא על שמאלך עין מים ועם שביל תלך בו למורח נטשה לדרום כמו שעה ועם הוא שילה, עוד הים שם כיפה קורין לה קובה אל סכינה, ומסך לה מקום קורין לו מאירא בני ישראל כלומר לחות, ואר דרס שילה הוא בית אל, וקורין לו ביתא הפילו הלמד, והיה לו לומר המסילה העולה משכם לביתא שחרי לבונה גבוה משכם ושילה מלכונה וביתא שמינה. כא ירמיה כי לס נא אל מקמי אשר בשילה אשר שכנתי שמי שם בראשונה והוא את אשר עשיתי לו מסני רעת עמי ישראל. ודע כי בית אל היו שנים וכמו שפירשתי זיל ספר יהושע אחד מהם בירר אל סת והוא אצל העי ועל נאמר לאברהם עיה בין בדר אל ובין חעי חז בית אל הוא בחלק בנימין, אבל לו שקרא יעקב עיה בית אל הוא בחלק אפרים בדרום בסמוך שוולק בני ובין בנימין וכמו שפירשתי זיל בסמוך ועבר משם הגבול לחה ל כרף לחה יבנה הוא בירר אל, וכתוב

בספר שופטים ויתיר בני יוסף בירת אל תשם העיר לפנים לו, וכן כרוז בין הרמה ובין בית ארז בהר אפרים ובית ארל של אברהם עיה כאלו הוא בערבה מקום מישור למטה סמוך לכבר הירדן, וזהו שכתוב וידרי כראות כלל העי ויטהו וישכימו ויצאו אנשי העי לקראת ישראל הוא וכל עמו למען לסי הערבה ובית אל של יעקב כהרים היה ולזה נאמר לו והוא בשכם קום עלה בירת ארז והוא סמוך לשיכה וכמו שהתבאר, ואם היו אלו השלשה מקומות הנזכרים בפסוק הנה תג יי בשילה והוקם דה מזה לא היה סימן שבהם מקומות יסלו ביניהם ובית אל הוא על תל ולזה נאמר כחצית לבית אל הנה מבית אל זה אל קבורת רחל אמר שיש כמהלך שמונה שעות בקרוב. ולזה נראה מיתש שהביא רש"י וכל כשם שנחם שפירש כבדת ארץ מהלך רב, וגם הוא ויל' פירש מהלך יום או יורד ואם תלך משכם לבית אל יהיה שילה למרח הטמלה ביותר כרב פסא, וכיר אל של בנימין סמוך לו הגלגל ונקרא בירז און הוא בירת אל שעליו מדבר עסא. אין בין שילה לירושלם כחלך יום שלם, אל מערב שילה דרומי כשתי שעות הוא בירז גופנין וקורין לו גופנא ועוד היום הוא מקום גפן, מלכונה ועד בארור לבנימין כשלוש שעות וקורין לה אל בירז כבארור אל הרמה כמו שעה משם עד ירושלם כמו שעה מירושלם לעקרבית לצפון כמו יום וקורין לה קרבה מירושלם אל יריחו למרח כמו יום, וכן וכן ויל' מסביר וסא סוף פרק קמא מירושלם ליריחו עשר פרסאות תל יריחו הביא רש"י ויד' במקו כמר כלבים וראיתי בספר יוספון מנ הוא אפרסטון וגדל ביריחו ועל שם הריח נקרא יריחו. וזה שהכיריה המשנה והירדן סן המרח יש לומר שהוא ירדן יריחו:

הגלגל הוא בערבית יריחו שכן כרוז ויחנ בני ישראל בגלגל וכן בערבות יריחו וירחו הוא תחלת הערבה מן הדרום. ולזה כשכאו שמואל הנביא ושאל הפסד עיה מלטיע אנשי יבש גלעד אמר שמואל עיה לכו ונלכה הגלגל ונחדש שם המלוכה ואף על פי שהארץ בשילה היה כרוז וקחה אלינו משילה ארץ ארון בית יי. זה המקום היה להם יוחי קרוב שעבר הירדן וסגן לדרום ובא דרך הערבה סיכש גלעד לערבות יריחו אשר שם הגלגל. עם ששמואל בחסידות היה סבקר חסיד מקומות שהיה בהם קדושה כמו שכתוב והלך מדי שנה בשנה וסבב בירת אל הגלגל והמצפה ושפט את ישראל וכן, וחזונו הרמזה כי שם ביתו:

וכן ראוי לסבב ולבקר אותם המקומות הקדושים אף בזמן הזה שאין ספק שיש לעולם בהם מסין קדושתן הראשונה וכדאמרין, וגם ציוני הצדיקים מראמרין רש פרק מדר תעניות ולמה יצאין בבית הקברות פלגי בה רבי לוי בר חסא ורבי חסא בר חנינא חד אמר הרי אנו חשוכין למגד כמתיים חד אמר כדי שיעקשו מתיים רחמים עלינו, מאי בנייהו קברי גימ' וכן כלב דאמרין פרק אל נאמרין ככל לשון ועלו בגג ויבא ער חברון ויבואו מבני ליה אמר רב מלמד שפירש כלב מאחיו הלך לחברון להשתטח על קברי אבות העולם ואמר בקשו עלי רחמים שאנצל מעצרת מרגלים יהושע כבר בקש משה רבינו עליו רחמים. ומצאנו רבי כנאה דהיה מציין מערתא כסתם פרק חוקת היתים וריש לקיש פרק השובר ארז הפועלים מערתא דרבנן כפרט, ורבי כנאה חבישא דיהודאי הוה ומסחברא שהליכה לא באו בה הדרך כמו שמואל וסאול אלא מארץ בנימין לארץ אפרים מדרום לצפון ולא ירדו הערבה לעבור הירדן אלא מבוך ולהלן שכן כרוז ויסקרם בבוק:

נשוב לירושלם ונלך לדרום ביתר אל כמו שעה שם קבורת רחל ומשם אל בית לחם כאלמס אמר, מירושלם לעזאל כשלוש שעות וחלחול חקע שם סמוכים, מירושלם לחברון כמהלך יום החורף, ואל מערב חברון כחצי שעה הוא כגדל עדר, ונחל אשכול הוא לצפון תהר ששם היה חברון ומערת האבות הקדושים עיה היא למרח, ואל מערב המערה כמסחתי קשרי מקום אבנר בן נר. ונתה העיזקו העיר סן תהר ובנאה סביב המערה ולאחיו תהר קורין לו תברא ואל העיר אל כליל שפירשו איוב. וספר חוקת היתים דאמרין גבי רבי כנאה כי מסא למערתא דאברהם על ציון ונסק תמה שהרי סביב המערה מרובע רבוע גדול וקשה גבוה מאבני המקום הקדוש בית המקדש ומקובל שהוא מבנין שלשה עיה אבן כן למדי היה צריך לציון שהיה שלמה לפניו היה וכל ציון למעלה הוא כמו שכתוב וכנה אצלו ציון, ומה הציון שהיה רבי כנאה מציין לפניו דקאמר ציון ונסק. וכן מאי אהדרו ליה כמדת החיצונה או מדרגת הפנימית ולמאן דאמר שתי בתים ויה למעלה מה כמדת עליונה כך מדת התחתונה וזי לרע ארכן ורחבן הוא צריך, לזה הטיבו אשר דבר מציין מעין. וגם הריף דל כתב בתשובה שזה ראה בחלום, למרח חברון כחצי יום עין גדי, מחברון א באר שבע לדרום כמו יום נוטה מעט למערב וקורין ביד סע. למערב חברון כחצי יום כאמצע הדרך שבינו ובין עזה הוא בית גוברין לא נשתנה שמו, למערב ירושלם דרומי כשלוש שעות הוא כתר, למערב ירושלם כמו חצי שעה נוטה לצפון היא הרמזה ושם שמואל עיה כי שם ביתו, משם כן שעות ביתר למערב הוא נוב עיר הכהנים. מנוב אל לוד למערב נוטה מעט לצפון כן שעות וכלוד היה מעשה בן סידא וכדאריא סוף ארבע מיתות, וחלסיד רבי יהושע בן מרחה חדרו והלך עמו לאלכסנדריא של מצרים ובחירתו וקה לבינתא מלחה וכדאריא מסכת מוטה פרק תרמא, בני בנימין לוד ואנו כמו שהתבאר בדברי הימים, לזה שערתי בעקבי שהודך שהוא בין ירושלם

ובין עקבת בענין כרם רבני הוא יותר ממה שבין ירושלים ללוד . סוף מסכת כתובות מלוד לאזנו
 ששנת מלך, הריד הוא על ראש הר עגול למרחק לוד כשתי שעות וקורין לו חתא, מנוב ליבנה
 למערב ביותר עם מצט קט נטיית הדרום כארבע שעות, מנוב למערב ביותר כשלוש שעות והוא
 צריפין וקורין לו צרפאן ובתחום צריפין יש עיר ושמה רמלה וקורין לה מליסחין ואולי הוא גר אל
 העירות לא נשתנה שמם, ביבנה חסנא ר' היום בבנין נאה מאד על ציונו, אבל נרצח, לדעת
 אשה ר'ג הוא שהרי לא היו אלא שנים ר'ג הוקן זקן ר' ור'ג בנו של רבי ואבן כן נאמר שהוא
 ר'ג הוקן והוא שאמר עליו הלך אחר ביד יפה אחר ר'ג ליבנה, והראיה על זה דאמר ר' אן עוברין
 אחר רבי אלעזר ביר צדוק פעם שבת אבא ביבנה וזל יד דהתא בשבת ובא וזנן סמונה של בית ר'ג
 ואמר הגיע עת לבקר ארץ החסין, אבן כן ר'ג שבימי רבי צדוק הוא ר'ג הוקן שהיו שניהם בזמן
 הבית אף על פי שר' צדוק ראה החרבן לא ר'ג וכמו שהחבאר מהר"א דמק הנוקן ור'ג כרבי בחד
 שלישי היה . ורבינו הקדוש בגליל קברו וכדאמרין פרק הנושא את האשה, רבי מטל בצפורי
 וסקום קברו מוכן לו בבית שערים והא תניא צדק צדק תרחף הלך אחר רבי לבית שערים כיון דחלש
 אסמיה לצפורי ומדיליא

ועל פיה דלת לוח אבן, ומרחי צפוני לצפורי כחצי שעה יש עוד מערה סיוחמל לר'ג ובצורה מערה
 סיוחמל לאיזו רבן שמעון ועל כרחי בניו של רבי הם. ובית שערים מרחי לצפורי ביותר כשתי שעות
 ולהר חבור בתחום שבת ובה נהר ומכריא מרחית לו כשתי שעות וקורין אשעה, כפר לובין וזכרתי
 למערב לוד כשתי שעות והוא יפ, לצפון לוד בין ההרים הוא כפר דכרין לא נשתנה שמו, ומסך לו
 מרישה, בין לוד ויבנה כשתי שעות וביניהם מקצין, לדרום לוד כשלוש שעות מרחי הוא צרעה
 ואשתאול לא נשתנה שמם, מיבנה לאשודד כשלוש שעות לדרום וקורין לו אשודד, ויבנה כארץ
 מלשחים שכן כתוב בדברי הימים על עזיהו ויצא וילחם במלשחים ויפרץ את חומת גר ואת חומת
 יבנה ואת חומת אשודד, מה יראה שמה שקורין העם לרמלה הנוכרת נה שהיה עמהם, והוא
 שכבשה דוד עיה דכתיב ויקח דוד ארץ נה מיר מלשחים . מסכת שבת פרק קמא אמר רבי אלעזר
 ביר צדוק כשהיינו עוסקים בעבור השנה ביבנה לא היינו מסמיך לא לקיש ולא לחסלה, ועבור שנה
 אינו אלא בארץ ישראל והוא לשבט יהודה . כרוב רשי דל גר בארץ והוא גר מלשחים
 וגבולה מארץ ישראל שכן כתיב לכנעני תחשב חמשת מרני מלשחים . ולמטה מזה כרוב דל בארץ
 ההיא אע"פ שאינה חשובה כשאר ארץ ישראל, מ"מ לעקרון כחמש שעות והוא מרחי אל יבנה,
 מעקרון לאשודד כשלוש שעות וקורין לעקרון עקר, ועקרון זו קסרי ואבן כן יהיה בין קסרי ובין לוד
 ויבנה שלששים כמו משולש שה הצלעות ויהיה אורך המעלה כשתי שעות ולזה הוא שהיה
 הולכים ושבבים החסין מה לוח חסיד כאמרם סוף ארבע מיתור למצאי שבת מעט בו רבי עקיבא
 בין קסרי ללוד ור' מורה שקסרי הוא עקרון הסמוך ללוד דאלו אלקסריאה כמה מקומות בינה ובין
 לוד מאשודד לאשקלון לדרום כארבע שעות, ואשקלון ביבן יבא וקורין לו עסקלאן, מאשקלון
 לעזה לדרום כשלוש שעות, מעזה לדרום כשתי שעות יש עיר ושמה דירב וקצת קורין לה דרין והיא
 נזכרת מסכת מטה פרק היה נוטל כמה זכות תולה שלשה חרשים כר דכרית עובר אבא יוסי
 בן חנן רבי אילור כן יצחק איש כפר דרום אומר תשעה חרשים, משם אל חצרים כשתי שעות וקורין
 לו רפאח, וכן חרם רבינו מנחם במסך והערים הירשנים כחצרים עד עזה ואלעזרין אל מקסין
 ברפח אלי גור, מעזה לעזקה כסן יום וקורין לו ועקה, מעקה לנחל מצרים לסוף הדרום כשני ימים,
 באר שבע אל חברון ועזה משולש שה חשוקים שכחבר לבאר שבע לדרום מעריב כמו ים וכן
 מעזה לבאר שבע ואליה הוא מרחי דרומי ובין עזה וחברון כמו יום שלם, עזה למערב וחברון
 למרחק ונמה הוא לדרום

ותור אל דרום והוא הכס וקורין לו עזר דע שכתור הוא
 דמיס הוא אל סוף גבול הארץ הדרומי כמו אנטוכיא אל סוף גבול הארץ והוא כשני ימים :
בבאור התחמין ומעבר השמים כהשג ידו, יהודה לדרום מבול מצרים ועד ירושלים,
 בניסין הכס אחרי עד שילה, אמרים הבא אחרי וזולך עד גור וכן כתוב עד גבול
 בית חורן תחתין ועד גור היה תוצאותיו היסה . כרוב כסר שמואל כער אמרים והביא רשי
 מל מתיכן היה יער לאמרים מעבר הירדן מרחי אלא מחיך שהתנה יחושע שהיו מרעין בחרשין
 והיה אותו יער סמוך לאמרים לא שהירדן מסמך וחיו מרעין שם היה נקרא יער אמרים, יששכר הוא
 הבא אחרי וזולך לכל המרחק עד סוף ציפורי שהרי ציפורי לזבולן הוא, וזבולן הוא הבא אחרי
 וזולך לכל המרחק עד למעלה מצידון וכן גבול עכו הוא לו, נפתלי הוא למרחק וזבולן והוא מדרום
 יפה של מבריא לכר המרחק עד קדש בגליל, דן הוא לצפון נפתלי, אשר יש לו על חוף הים
 הגדול מאכשף ועד הר החר שחוא סוף הגבול, שמעון ארצו למערב ארץ יהודה הצפוני ששם
 הם צרעה ואשתאול, וכן כתוב כל ערים שערים ותשע, ובפרט ארצו מצויא לית אלא אלו
 ויתירות נטלו בני שמעון מיהודה, מנשה כלומר חצי השטח ארצו כמו שהעיד הכרוב כאשר
 וכיששכר, נמצא שחלק יהודה אינו כל המערב שכנגד ארצו סמני שמעון . מדרש ארץ הגשן הוא
 גשן של ארץ מצרים והיא נבלעת בתוך ערי ישראל כמו שנאמר ועל לקראת ישראל אבין
 גשנה

גשנה, סלסר שהיה כעליה כלפי ארץ ישראל ובוכות שהלך יהודה בשליחות אביו לחזרות לפני זכה שיהיה ארץ גשן שהיא טובה בחלקו, אבל בניסין ואמרים הם כהירדן עד הים הגדול, וכמו שבארנו באמרים, ובניסין מקום בית ארץ שלו בעריבה היה. אמנם יששכר אין לו כל הכערב שבנגד חלקו שהיה אבשף הוא דרוסי לארצו שתחלת ארצו לדרום בהכרת הוא בין עין גנים ובין נור שביניהם כמתי שעות ואם חוציא קו מכין שניהם הולך אל הים הגדול יצא אבשף לדרומו, וכן מנשה אלא שהולך למורת עד הירדן שהיה מנשה עובר בין ירעאל ובין מגנס והלך תוכר על בית שאן ביורד וירד לירדן הסמוך לו שעה, ויהיה מערב מנשה באשר ומורתו ביששכר, ופסוק יהי למנשה ביששכר ובאשר כירת שאן ואת בנותיה וכן, מעיד היות אבשף אבסוף שהיה אבסוף הוא לדרום תענך וכל שכן למגדו, עד שתמצא שנים ממלכי כנען כמכוונים זה לזה והם סלך אבשף ומלך מרואן זה על שפת הים וזה למורת סמוך לירדן אלא שאבשף גושה לו מעט לדרום, וכן יששכר הולך עד הירדן כי מה תעין לו לזה בלכתך/סביר שאן אל סבריא דרך הערבה בצאתך כנבול מנשה חלק בארץ יששכר עד דרום ימה של סבריא, בצאתך סבית שאן הולך לסבריא לסתלך שעה והצי חצצא על שמשאלך בתוך הנחל עיר אחת קורין לה גבול בגטל רפא, ואל סערב הנחל כשתי שעות למעלה על שפת וקורין לה גבול גם כן אל הראשונה קורין גבול תחתון ואל השנית גבול עליון חצי שעה, וכן בלכתך לדרום בצאתך סרוב גבול מנשה חלק בארץ יששכר עד שיתכן שאתה כנגד נור, חבולון מרתו אינו הולך עד הירדן ספני נפתלי, ויהיה נפתלי למורת חבולון כשבען למערב יהודה כלומר לקצתו, אבל הולך הוא ריל וזבולן ארץ המערב עד הים הנחל לצפון עכו ובדאמרינן מסכת סגלה פרק קמא חבולון מתרעם על מחתו הוא שנאמר וזבולן עם חרף נשמו למורת אסר וזבולון לפני הקדש ברוך הוא רבנו של עולם לאחי נתת ארצות ולי נתת ימים ונהרות לאחי נתת שדות וכרמים ולי נתת הרים וגבעות אחר לו הקדש ברוך הוא כלם צריכין לך על ידי חילון שנאמר וסמני סמני הולך ותני רב יוסף ספני וז מרת, חורל וז חלון, ואמרי סרק במה מרליקין יוגבים אלו צדי חלון מסולמא רצור עד חימר, ועבור בתוך אשר בדרך שתעבור שמעון ביהודה ומנשה ביששכר :

סכר אלו החלוקות תבאר כך שהכרת הוא להיות ארץ אשר לסוף הגבול הצפוני אשר עם עירמתו כלומר חלבה חולתה עד דרג ההר, שהיה כל מה שהיה מצידון ומדן ואל הדרום הכל נחלק לשאר אחיו וולתי חבל הים לבד מאבשף וזה לא די לו שאין כך בכל השבטים שאין להם סדברות וזיוצא בהם אבל באבשף ועכו וצידון לא יספיק אליו חרף שברוב אשר ישב לחוף ימים ועל סמריצו ישכון פירש רש"י וזל לשמר סרצות ארצו, וכן תמצא רחוב שהיה אל שכס אשר והיה לצפון בעסק עם ליש שהוא דן שכן כרוב עליה והיא בעסק אשר לבית רחוב וכי, ובתקלה העדה על דבר מילגש כנבעה סדן עד באר שבע מה נשאר לצפון קצת משכס אשר לבד כי כלם וולת קצתו הם לדרום דן :

ברוב כל חלק בקירוב, יהודה כחששה ימים, בניסין כיום אחד, אמרים כשני ימים, יששכר כיום אחד, וזבולון כששעה ימים, נפתלי כשני ימים, דן כיום אחד, אשר כחששה ימים וזבולון וזבולון, שמעון ומנשה בתוך אחיהם, האורך סן הירדן לים הגדול כשני ימים וזהו ההר לחםת כארבע ימים, עכשו בלכתך בדרך מסקום למקום תרע אם תרע לטי איה ואנה חלק וכן תרע מקומות הנוכחות בתלמוד באיה שבט הם באורך דרך משל ביק ביששכר דומי מכולון מבעון במנשה שהיה רוב מקומות המקרא נודעים, כל כי שבט ונכנס לתרע אם שיבא דרך ים כסה שבין נחל מצרים והר ההר ואם שיבא מן המורת ויכנס במה שבין ים המלח וחסרת, ואם שיבא מן הצפון ויכנס במה שבין דרג ההר וחסרת, ואם שיבא מן הדרום ויכנס במה שבין ים המלח ויכנס נחל מצרים לים הגדול. ויש לדעת שתחלק הארץ שלא ככשים השבט אינו נרעין בתק הקדושה שהיה אשר לא הוריש את יתשבי עכו ואת יתשבי צידון ואת אחלב ואמרי ואת חלבה ואת אסף ואת רחוב, וישב האשרי בקרב הבעני יושבי הארץ כי לא הורישו, וכן לא הוריש מנשה את בירת שאן ואת בנותיה, וכן אמרים בגור, וקשרון שהוא צמורי לזבולון, ובית ששם ובית ענת לנפתלי, וכן את הוכסי יושבי ירושלים לא יכלו בני יהודה להורישם ואף על פי שהיו יכולים אלא שלא היו רשאים ספני השבועה :

והנה נשארה שארית בארץ אתר גלות ישראל לכבד סמחרים בארץ ועיר עם ועיר שם, והיו עובדין עבודה וזה עדיין כמו שכרוב וחבת את כל כהני הכמורה אשר שם, וכן אחר בדברי הימים שהיו עם שארית בימי יאשיהו וכן בימי חזקיהו דירה שארית בארץ חבולון ומאשר ומשמעון ומאמרים וממנשה, וכרמי ומרלת הארץ השאר נבחרה דן רב סבחים לכרמים וליוגבים. לכרמים חגי רב יוסף אלו מלקטי אמרסמון מעין גדי ועד כמריא, יוגבים אלו צדי חלון מסולמא רצור עד חימר וכדאיתא סיק במה מרליקין, ככרמי הקדש מוכרים עירות השכנים אשר בחלקיהם :

הראובני והגדי חצי שבט המנשה ארצם עבר הירדן מורחה והוא שכבשה אדון הנביאים אדנו משה עיה ומאשר ספני אנו חין נצטרך לדבר דבר בארץ והיא כרוב ויתן משה

למטה בני ראובן מערער וכל המשוור עד מידבא חשבון וכל עריה אשר במישור דיבון וירצח, חשבון מורחי דרוסי לבית שאן למורה הירדן בשני ימים וקורין לו חסכן. לדרום חשבון כמו יום הוא ערער ונחל ארנון חתיו נדרי נחל וקורין לו ערער בסתחות שתי עיניו. חשבון למרח יריחו כמו יום, מחשבון תלך למורה כמו יום בישוב וששם והלה מדבר בני ישראל וקורין לו חיה בניא מראלי, אבל דרום תלך מחשבון א ויבון כחצי יום וקורין לו דיבאן. וסידון לאילת ומאילת לרבת וסרכת לארנוב הוא א מתאב, והעיר אשר כחל שמה א עאב, ומארגוב לראש הפסגה והוא מואב וקורין לו אל קארק, ומסמסגה הרך שני ימים לדרום הוא הר שעיר וקורין לו אל שובאק, והנה הוא למוף הארץ ההיא למורה צפוני אל ההרים שמסמקין בין המדבר והתשוב ובראש אותם ההרים הוא מלכה, לא נשתנה שמו, ומסיכי מדין היו יושבי הארץ וברזיב וילכו שני שרי מדין וברזיב כי ישמעאלים הם, והם בני קטורה וכן בתורה קראם ישמעאלים והנה ארחת ישמעאלים, וכן היו בזמן אברהם עיה וכמו שהביא רש"י ז"ל שמה עריים הם שמשתחים לאבק רגליהם, ובדברי הימים חצי שבט המנשה ישבו בארץ מבשן עד בעל חרמון ושני נהר חרמון, וחצי ובני חצי שבט מנשה ישבו בארץ מבשן ועד בעל חרמון ושני נהר חרמון רבו נקרא גבל אל תלם, כתבו וירצו משה לבני גד וכו' וברזיב היה גבולם יעור וכל עיר הגלעד ומחנים וציר נמרה והירדן, וגבולו מן יעור עד ערער אשר על רבת, גלעד קורין לו גרש, והוא למורה הירדן כמו יום חצי כנגד בירת שאן מעט דרוסי אל צפון הגולן

ועל סעין וקורין לו צנמין, צלם כי בלשון ערבי צלם צנה.

ושתייהם היום עירור נחלות ומסמסבור, בירת נמרה קורין לו נאמר והוא לדרום יעור כמו שעה אחת, יעור קורין לו ורעה, וצפוני מידה ליעור כמו יום הוא שבבא וקורין לו שאהבה, ושם קריתם וקורין לו קרייתין, ושם קנר וקורין לה אל קנניא, ומסמסבור שארץ יעור הוא ארץ עץ ששם מקום מיוחד לאיוב וקורין לו דאר איוב נבו וארצו לצפון ארץ כבוש אדוננו משה הוא ארץ עץ וקורין לה אלגושה, וכן תרגם רבינו מעריה ז"ל ובני אים עץ חזק ובני אים אלגושה וא"ל חזק ושתי אלו הארצות הם לדרום ומשק ולצפון נבו ובעל משן וא"ל דרום נבו כמו שעה מקום קורין לו דאר איוב והוא בארץ עץ הירדן חזק ארץ קדם לארץ ישראל כנגד מבריא, היא ארץ קדם חזן שכן כרזיב ודך ארצה בני קדם, מלכה הוא לשבט גד וכמו שהוא בדברי הימים שנאמר ובני גד לנגדם ישבו בארץ הכשן עד מלכה, ארדעי הוא מערבי למלכה ביתר כמו יום לא נשתנה שמו. והיום היא צפונית מערבית לארדעי כמו ארבע שעות וקורין לו ויקן ועליה נהרות רבים, וממנו לעשתות חצי יום וקורין לו קרן אל חארה היום דרוסית לעשתות, חורת יאיר הוא בארץ גלעד היום הוא מקום סגור וקורין לו חוארה היא מערבית לארדעי כמו ארבע שעות ובאמצע שניהם הוא סתה, ובצר במדבר הוא למורה ארדעי כחצי יום וקורין לו בצרה, וקסון היא למרח הירדן של פני בירת שאן כמו חמש שעות מעט דרוסי וקורין לו קומיטא, ושם יאיר נקבר. למרח ארץ מרשת ראשי המטות ויאיר בן מנשה הלך וילכו וכו' והוא שמשתחת יהודה כי בן כרזיב תחזון לקח את בת סכיר בן מנשה והוליד ממנו שגוב ושגוב הוליד את יאיר שהיו לו הערים כהרי הגלעד ונקרא על שם משמחת אמו אלו רבריו ותכן שיהיה זה יאיר בן שגוב, ותכן שיהיו חורת יאיר שלשים ערים

ישראל ותר ונקבר בקסון, שהרי בין לכית חות יאיר ובין שפוט וששה שנים ושופטים, עוד כתוב גבי

ואלק גד, מחשבון עד רמת המצפה ובשנים ומסמנים עד גבול דביר, ובעמק בית הים ובית נמרה ומכאן וצפון יתר מסמכות כיוון סלך חשבון וגבול עד קצה ים כנרת עבר הירדן מורחה סלך עיר ארצו לדרום חשבון יום ונקרא עורד בדגשות הדלית ומסכך ליה אל עלא וקורין לה עלה, כרזיב וילכו כל החרון ויבאו מתים, החרון קורין לו אל אתרון, מתים כתנה ומתנים הוא למרח בית שאן ביתר כחצי יום, ומסוך לו לדרומו שעה עיר שמה אל אסתיב אומרים שהוא מקום אלדיו התשבי וכר לטוב, היא בגבול גד ושכא היה שם ביתו ז"ל כי משכט גד היה מלוחו וכמו שכתבנו בסוף הספר, ולצפון זה אל אסתיב ש נחל מים קץ חורף תעלה גנות ופרדסים וקורין לו ואד אליבאם כלומר נחל יבש, ומשמתי כאשר חתיו לשם חלקו המעלה כי שמו המיוחד ואד אליאם כלומר נחל אליהו כי בן קוראין לאליהו ז"ל, ואין לחשב שנקרא בן מסני יבש גלעד כי רחוק הוא מאד. ורש"י ז"ל כתב ע"כ העיר ששמה תשוב, והיה תשובי כמו המורשתו, יבש גלעד הוא מרחי לבית שאן ביתר כשש שעות וקורין לו גופן והוא לשון יבש ברי, וא"ל יבש והחרון הוא דרוסי למתנים וזוהי אותם שריו במלחמה בגבעון וברח אבנר ואנשיו לעבר הירדן והלכו בערבה כל הלילה והוא תכרו הירדן וילכו כל החרון ויבאו משם מתים, ונבען סמוך לנוב ונוב לדרום ארץ ישראל אם בן הכרזה באו תחלה לחרון ומשם למתנים, לפי מה שהתבאר מה שאנו יושבי בית שאן רואים מן הערבה מורחה ולצפון עד ים כנרת הוא לשבט גד, וכן כתוב ועברים עברו את הירדן ארץ גד וגלעד, ורש"י ז"ל כרזיב מרשת אלרה הדברים כנרת מעבר הירדן המערבי היא ותחלה בני גד מעבר הירדן מורחי ונפלו ערלו רחוב הירדן כנניהם ותר מעבר שפוט, דע שבארץ גלעד היום עיר וקורין לה ענלון ואינה ענלון הכרוב בליא מלכים כי היא מעבר הירדן מערבה בחלק יהודה וכל הארץ ההיא נחלת ישראל, וגבולם שכן כתוב נחלה לישראל עבד וכתוב ויבס חואל בכל גבול ישראל מן הירדן מורה השמש וכו' :

הפרק השבעה וארבעים

בביתאור עבודת השבעות דין פירות שבעת הימים, תכונת הארץ שכבש אדון הנביאים משה רבינו ע"ה. מצות עשה מן התורה בארץ ישראל לשבות מעבודת הארץ בשנה השביעית שנאמר בהרש ובקציר תשבות, והוכפל זה הצו פעמים שנאמר שבת שבתון יהיה לארץ, וכן תשבות הארץ שבת לך. כרחב הרים וכל פרק ד' אין שבעות נחמתי לא בארץ ישראל כלכל שנאמר כי תבוא אל הארץ בין כפי הבית בין שלא במי הבית, ויש בו ד' לאוין אימור עבודת קרקע שנאמר לא תורע, מעבודת אילן שנאמר ובכרשך לא תומור, מלקצור הספיחין בשבעת לא בשנוי שנאמר את ספיח, מלאכת המירות אלא בשנוי שנאמר לא תבצור. והבנים יד דמקדו המלאכה מי הם אמור ואיך. סי' לולב תערכה והשבעות תשמיטנה ותשמיטנה מלקצש, ותשמיטנה מלקצר, אמר רב עקיבא תרי קשקשי הוה חד סתמי סילי חד אברוי אילני סתמי סילי שרי אברוי אילני אסיר, (פי' סילי פתחים), רצו רבנן שוך לא תורע ובכרשך לא תומור אין די אלף ורע חסר מיוחדין מנין למכש לחורש ולכיסח ולביקע ולעבוד תיל שוך לא כרשך לא כר מלאכה ששך וכל מלאכה שבכרשך, מנין שאין מובלין ואין מסרקין ואין מאבקין ואין מעענין באילן תיל שוך לא כרשך לא, יוכל לא יקשקש תחת חותים ולא ימלא נקעים מים ולא יגש תחת חותים ולא יעשה עניות בין אילן לחבד תיל שוך לא תורע ובכרשך לא תומור, ורעיה חסירה בכלל הוה ולמה יצאו להקיש אליהם מה ורע חסר מיוחדין שהם עבודה כשדה וככרם ואסיר אף כל דבר שהוה עבודה כשדה וככרם, הרי שיש בעבודת שבעת עשה ולא תעשה בין בקרקע בין באילנות, ואינו לוקח מן התורה אלא על ורעיה חסירה קצירה ובצירה:

בזמן הברר הוה העבודת אסורות קודם שחבנם השבעות כדאמרין במתנין עד אימתי תורשין שדה אילן ערב שבעת כלומר שנה ששית, וכן אימתי תורשין שדה לכן, וריג ובית דין התקינו שבזמן הזה לא תאכר העבודה עד ראש השנה של שבעת וכדאיתא בחוספוטא מין, ואינה אסורה לא לפניה ולא לאחיה:

שבעות נהגת בזמן חורף לרבנן מדאורייתא ולרבי סדרבנן, רוב הגאונים מסקו כרבי, וכמו שנאמר פרק מט, פירות שבעת חב הסקר שנאמר ובשבעת תשמיטנה ותשמיטנה ואכלו אבריו עסק וירחם תאכל חית וכו' הרי שמוותין לאדם ולבהמה, אחד עני ואחד עשיר ואף על פי שהוא הסקר עשמו כלומר עימר שבעת חייבת כחלה ויש בה חיוב מיתה כשאר השנים משום שנאמר ראשית עריסותיכם איו עשה שתיהם וספיו שבעת מסדה מן המעשר דבריהם וירחם תאכל חית השדה סר בהמה אוכלת ומטורה מן המעשר אף אחת כן. פרק האש מקדש המקדש בפירות שבעת סקודש. פרק לולב חגול הלוקח לולב סביביו בשבעת נוחן לו אחרו כמנהג שאינו רשאי ללקחו בשבעת:

ספירי שבעת אסורין באכילה הוה סדרבנן לחוד דתנין פרק מקום שנאמר הן לא נורע ולא נאסרו אבר רבי עקיבא סאח שאין ורעין מתיבן אומסין סכאין לספיחין שאסורין, והכי נמי איתא מסכת שבעת פרק ו' רבי יהודה אומר ספיח חרול סותרין שלא נחשדו עליהן עברי עברה רבי יעקב אומר כל הספיחין סותרין חוץ מספיח כרוב שאין כרוב בירקת שדה חסרי אסורין כל הספיחין אסורין, פי' דר' יעקב סבר בספיח כרוב הכרוב סדר כלומר ספיח כרוב שגדילין מאתם שגורו בששית, וסבר דלא גרעין שאי-ספיחין אסו ספיח כרוב לפי שאין כרוב בהם בירקת השדה שדרכן לגדל אסות אבל ירק את יכול ליעמוד עליו בין חדש בין שני ביום הבא שלא ידעין ויביא מן האיסור ואסור מן האסות הבאתי, וחכמי גורין צאר ספיחין אסו ספיח כרוב שאם נחיר הנשאים יצא להחיר של כרוב דאסרי כמי שנא כל הספיחין אתה הן, הירושלמי וברנו מיה, וספיח חרול לר' יהודה סותרין סכאח שאין חשבים לא גור עליהם, ואין הלכה לא כר' יהודה ולא כר' יעקב, וגור עליהם משום עברי עברה כלא יקח חתה בסתר ויאסר ספיח הוא, וזהו לקצור לא בשנוי אמר מדאורייתא ובדלקבן:

במצא שאין אכלין בשבעת אלא פירות האילן, וכן העשבים אתם שאין חב בני אדם ורעיהם כגון הפגם והירבוים השושים ובוצא בהם, פירושם פרק מ"ח, אבל ירקת שדך בני אדם ליתם כגנות וסמי תבואה וקטנית כל הצומח בהם אסור מדבריהם, והמלקטין מנין אותו סבת מידות, ולא גור על ספיח שדה בדי צא עדה ניר תעדה כרוב שדה ורע לפי שאין אדם ורע כמסות אלו. ספיח שבעת ציצא למצא שבעת אסורין באכילה כראש השנה עד חמשה וסותרין ואילן סותרין והווע ספיח שבעת אתר שבעת סותרין, כן כרוב הרים וכל הראבד וכל תסה ואמר וכן תבנה מנין לו. פרק מקום שנהגו אכלין כענבים עד הפסח (פי' ואחר כך סבעה) בתים עד עצרת (פי' ואחר כך סבעה), כדאיתא עד תבנה (פירוש ואחר כך סבעה), בתים עד סריב (פי' ואחר כך סבעה), וכן על מה עכרם הרים יד, וכן תבן של שבעת סותרין בכל מקום ולא גור עליו, אמר אבהם לא גור עליו איסור ספיחין אבל קדשין שבעת דאי בה אסור וכלא לעשות בה מצוה. עוד כרוב הרים יד כל שתחוקו

עלי בבד עד כיב אסור בעבודה וכל הסמדין הצומדין בו אסורין באכילה וכל שלא החזיקו עלי בבד אלא עלי מצדים בלבד שהוא סמדין עד הדרה תדא אסנה אף על פי שהוא אסור בעבודה בשבתית, הסמדין הצומדין בו מותרין באכילה ומהניגד וסמנה וסמנה סמדין בעבודה בשבתית, מריא אף על פי שאין שבתית נהגת בו מן התורה נזהר עליה שחזירה אסורה בעבודה בשבתית כארץ ישראל כדי שלא יתנו ארץ ישראל ולם ושתקע בה, אבל עמן וסמנה וסמנה אף על פי שהם חדיבן בעצמות מריהם ארץ שבתית נהגת בהם, וכן הוא בתוספות מסכת בכורים פרק א שיתרסה המעשר שני נהגין בעמון וסמנה, עבר הדרן שבתית נהגת בה מריהם וסמדין עבר הדרן וסמדין מריא מותרין באכילה לא יתנו אלו הארצות חסדים כארץ ישראל שהחזיק בה עלי מצדים :

אגרי לך מה שחראו לך מן השמים בנאור עמן וסמנה וסמנה, כבר ידעת כי האל תי' שבו נתון לאברהם אבינו ארץ כעון לגבולותיה וכבר זכרנו בנאורם מריא נתון לעמו דני שער, ונתן לבני לוש שהם עמון וסמנה ער הלה זה, היא ארץ לצפון עשו, דע כי לדודם אי ש ארץ חסד דים וקורין לה וישמעאלים בלד אל שאבאק, הוא ארץ אדום, ואורך הארץ מדרום לצפון כמו ארבעה ימים, ויש שם עירכה כמו העירכה שבין ים כנרת וירדן, ואל צפון ארץ זו היא ארץ סבא ער וארצו קורין ליו אלכארא, הוא הר גבוה חזק וטוב רמת וקורין לו רבה, ואל צפון ער כמו ים יסצא נחל אינן וכבר זכרנו פרק יא, ואל שפתו הצפונית הוא עתיר לא שנו שמו כלל, ואל צפון עתיר קרוב אל היחור מדרד ים ומצפון חשבו עיר סחון וקורין לו ומצפון, לצפון חשבו כמו ים ומצפון נחל יבוק וקורין לו ואדי אל ואיקא גם זה הנחל זכרנו פרק י, ושל צפון חשבו ים הוא גלעד הדר, למרחק אל הארצות הוא המדבר, למערבם לקצתם הדרן ולקצתם ארץ סדום ויסה לצפון הגלעד הוא הבשן לצפון הבשן הגליל לצפון הגליל הר תרסון, למרחק אלו הארצות הרים קורין להם גבר בני הלל, ובקאי הלשון קורין להם גבר בני ישראל, מערבם הדרן וזאת הענין על זה המדבר יתר עליו רש כי הארץ לעולם עומת ובשמותיה רבה והשני כשמות עמון הוא :

אחרי שהבאר זה נאמר שארץ סבא וזאת לדרום נחל אינן שגורין ליו אלמאנאק וזה רבה תדא וכיצא בהם, גם הדרה להם כידועתם לצפון נחל אינן מעטיר עד נחל יבן כי חשבו לסבא הדר, ונחל יבוק הדרה לצפון שכן כתב רק אל ארץ בני עמון לא קרבת כל ד נחל יבן עתיר הדר וזה הרי הגלעד כי לצפונם הוא הבשן שכן כתב חזקוני ונתן תעל דרך הבשן, ואם כן או ידעת ארץ עמון וסמנה סמנה זו ליו ובצורים, ואחרי חסד הדרה ארץ אסיה ככבש לישראל, האסם קודם שבא ישראל ואחרי כן תורה ובאתן ארבעים שנה שהי בשעת כן תורה אסורים היו בא סחון ער סבא ונלחם בו ולקח סבאם כל מה שהיה ליו לצפון נחל ארץ הוא שכרוב ער חשבו ער כיתון סלך האסור הוא הוא נלחם בסלך סבאם הראשון וקח ארץ כל ארצו סדו עד ארץ, ואה התורה בכיבוש ישראל כי נעשות ארץ סחון לא ארץ בני לוש, ולזה אסור חל עמן וסמנה סמנה בסחון, ולפי מה שביאר סמנה סמנה שסחון לא לקח ארץ עמון לפי שכרוב רק אל ארץ בני עמון לא קרבת כל ד נחל יבן עתיר הדר, ואם סחון לקח הדר סמנה לקרב להם ולכבושם כמו חשבו וארצו וכתבו ורש ארצו ארצו ער יבן עד בני עמון כי עד גבול בני עמון, וגבולו וארצו נחל יבן עתיר הדר, אם כן מה שכתב תנא עבר הדרה ארץ הארץ כיד שני סמנה האסור אסור בעבר הדרן סמנה אינן ער דר חסון, רל שלקת מאותם שני סמנה סה שהיה להם סמנה ארץ עד דר חסון, אבל מה שלא היה להם סמנה דר חסון עתיר הדר לא לקחו סמנה לקחה לא הדרה אסור, סמנה ער רק אל ארץ בני עמון לא קרבת, אם כן אסור חל עמן וסמנה סמנה בסחון, היה להם לומר סבא סדו בסחון, ואולי כי אסור היו לא חשו מה כמו שלא חשו לומר ארץ סחון תע על ארץ ער כי אסור היו גם כן ואסורים, והסמנה ישראל לא הדרה לסבא שארית לצפון נחל אינן שכן סמנה וסמנה בלך כי סמנה וסמנה לקחו אל ער סבאם אסור על גבול ארץ אסור בקצה הגבול, וכן סמנה קודם שזכרו ארץ נחל אינן ראה נתנו לסמנה ארץ סחון סלך חשבו וארץ ארצו, וסמנה כי ארץ גבול סמנה כן סמנה וכן האסור, וכתבו הדרן סמנה לבני גר ולבני ראובן ולחצי שבט מנשה כן חל ארץ סמנה סחון סלך האסור וארץ סמנה ער סלך הבשן, היה זה סמנה שהיה להם סמנה ארץ עד דר חסון לא הדרה סמנה סמנה סמנה סמנה, וזה שאמר יסמנה הגלעד וגם אל סמנה סמנה סמנה ולא אסור, על כדחת היא על סבא שהוא לדרום נחל אינן, וכן כתב סמנה עמו לי בני עמון וסמנה סמנה וסמנה סמנה סמנה, כי שניהם או לדרום ארץ חל, ול צפון ארץ הדרה סחון וסמנה ולא אסור סלך חשבו וסמנה סמנה :

עכשו הצרכנו להסב מה הדרן שסחון וסמנה חל ארץ עמן וסמנה, וזה הארץ שסחון חל ארץ סחון תע סמנה שבו חלק כדנחם בענין כפות התלדות בארץ, ואסור סמנה עד הר חסון הארצות הם כן, אינן לדרום וסמנה לצפון הים הקצות כארץ עד חסון חלק אסור שהוא בני ימים הוא לסבא, חסון וארצו חלק אסור הוא ארצו שהוא כים אסור חסון, סמנה חסון עד חסון חלק אסור שהוא בני ימים וכן הבשן הגליל הוא לדרום, סחון האסור לא נסמך לו ים חלק לא בהם שכתב סמנה ער שאמר חסון כי אינן גבול סבא כן סבא וכן האסור

כלומר מואב היה לדרום ארץ האמורי והיה לצפון ארץ. וכן קראו חזק סתן סלך האמורי על שם רבו שני, אבל כעסן כחזק כל די ויבין לא כבש סתן כלל וזה לא יכלו ישראל כבשו כסו שאמר רק ארץ בני עמון לא קרבת ואי סתן לא כבשו ישראל מן ליה, ולזה לא נשתנה שם ארץ בני עמון אלא שם היה מואב כבד צפון ארץ נקרא בן וברזית וזל על שם בעלי הראשון שהוא מואב לא על שם רבו בני שהוא סתן, גם ארץ עב לא שני שמה, ואם ק רבו וזל קרין ארץ עמון ומואב אל הארץ שהיא סתן ארץ תר צפון היבן תר הדר, וקרין ארץ סתן ועב אל מה שהוא שם תר חסון אבל על צד הארץ לכתון לא היה לו דבר מדרום היבן ולצפון, וארץ מואב לא היה לו דבר לצד צפון ארץ מכבש סתן ולהלן, תם כד זה קרין לזה ארץ עמון ומואב ולזה ארץ סתן ועב, והראה על זה דאברהם מסכת יבמות עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית, ומעשרי ישראלים הדרים בארץ עמון ומואב שכבש משה כסחון וכולעל, ומה שהיה למואב לדרום נחל ארץ לא כבש סתן ולא ישראל ונשאר למואב וזה ער ודרת וארצם, ומה שבא חזק על רת וברת סוף פרק עשירי, והארץ שהיא לדרום ארץ למואב היא אותה שהיבד לסעלה בסוף רבי שמעון הרים וזל דקוצי, והראה שהיא סתן הסתן, לאפקי דר שער עמון ומואב, ראה יפה היה שער הדר הסתן ומואב באותו העבר כלומר דרום ארץ כי הדי חזק קיסר, שער הוא אל שאבאק ומואב הוא אל קאראק :

ואם חרבה היתה קי העלך בין ארץ עמון ומואב של רבו וזל על צפון נחל ארץ וכן ארץ סתן ועב שכאנן, נוציא קי ישר מצפון נחל יבן וזהו וזל למואב עד ומדבר ולמעבר עד הירדן, וזה ראשו המודד לצפון סלבה וארדני וכל הכפון, רנה ראשו המעברי לצפון סלך יום אחד לדרום בירת סאן, וזה קרין וברתו וזל לארץ סתן על שם עמון ומואב בעליהם הראשונים כסתברא שהוא סמני שהקרקע אינה נעלה והיא ארץ ירושלים, וזה כסיע לנו לומר אין קין לגי, וזה שאמרו שהיה ולא אמרו תחילה כלומר שהיה להם לישראל באימה אותה הארץ כסקה מזה, ובני עמון היו שבעים רעים לישראל בזמן חלולת סלמרת שאלו ראשי יבש נלמד שהוא לצפון נחל יבן כסו זה, והעצמה שהיה :

ברם פסטי שריכטו וזל קרין למסנים עבר הירדן על דרך העבה ארץ ישראל. דאברי מסכת סנהדרין פרק חרובי דר עיר עולה באקריבנה במדבר הקריבה בעבר הירדן וצא תגשו כרת, מודש כשאמר באקריבנה במדבר הרי הוא סאן אמר שאהרנה ולא איתחייב באיתחיתת ומשום חזי צא, ואף על גב דלא קיים נחל גב לא הקריבה בירושלים, ועוש כח משום שחזק חזק שחזי קרא עליהם כס עולה, הקריבה בעבר הירדן פר רשי בארץ ישראל ואמת הוא שבי שהיה במדבר הסתיו הורה לו ארץ ישראל עבר הירדן, והסמכת מסכת שביעית פיר העצמות המותרות בתחום נחל ונאסח וכן האסדות בתחום צו, הם לסתיו הירדן :

מסתברא שמהם עבר הירדן להסכים ארץ בכלל עמון ומואב וכן כסתברא שנקרא עבר הירדן סתם ארץ סתן ועב סמני שמירדן על פניה למעבר, והסרוב כשהוצא להביא

נוסרם אותו כמו שסרובו בעבר הירדן בארץ מואב וארץ משה, והורה אם כן עבר הירדן סתם ארץ סתן ועב, מסכת ידיב גבי עמון ומואב מעשרין פר רבי שמעון אין זה עמון ומואב שמהו כסחון דארץ ישראל הוא שאמר חמצא לומר שלא כבשום עלי בכלל על כריות שביעית נהגה בו כחחן פרק מקום שנהגו של ארצות לבעור ועבר הירדן הוא ארץ סתן ועב, אלא כשאר ארץ עמון ומואב שלא טיהרו כסחון ולא נכבשו מעולם אידי, חרע סרסיתית עלה מצרים ובכל, ובני האי אידי פרק חוקת הכתים דאמר כל שהראהו הכיה למשה חייב במעשר, ואמר לאפקי דר שער עמון ומואב, עי, הרים וזל דקוצי הביא כצות קסא בשם רתם וזל שאינו מדבר לא בארץ בני עמון שלא כבש סתן ועב אבר אותם שכבש משה עיה כסחון ועב קדשו אף עלי בכל דתנן של ארצות לבעור, עי, ומסתברא שהכריזם לומר היות עמון ומואב עיירות של ארץ ישראל דאמרינן מסכת חגיגה פרק קמא גטו ומסר עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית מר טעם הרבה כריסם כבשום עלי מצרים ולא כבשום עלי בכל וקסבר קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא והניחום כדי שיספכו עליהם עניים בשביעית, ומסברו יבמות פרק קמא פר רשי עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית, ישראלים הדרים בארץ עמון ומואב שכבש משה כסחון וכולעל, ומה שהיה למואב לדרום נחל ארץ לא כבש סתן ולא ישראל ונשאר למואב וזה ער ודרת וארצם, ומה שבא חזק על רת וברת סוף פרק עשירי, והראה שהיא סתן הסתן, לאפקי דר שער עמון ומואב, ראה יפה היה שער הדר הסתן ומואב באותו העבר כלומר דרום ארץ כי הדי חזק קיסר, שער הוא אל שאבאק ומואב הוא אל קאראק :

דרי לך שנים עבר הירדן הוא ארץ סיחון עתה, ואין צריך דומר שנים חייבין בחק תחומות ומעשרות שהרי ארצנו ותחלתו היא, עד שנחגג שם שבועות ובכורים מה שאינו נהג בעמון ומואב, ודגך רואה שבעמון ומואב נהג בהם תרומות ומעשרות וכל שכן בארץ האמורי שכבש אדוננו משה, עליו השלום, וגם שהיא יורדת סמוכה לארץ מולדתה מאתן שהייתה בתחומות ומעשרות, וזהו יאמר מנה ידעש בגבול ארץ ישראל, ועמון ומואב הם לדרום סיחון ועון וכמו שקדם:

וכרין אל עליון שנים ציונים ומקומות רמות ומסורסים ככל מה שיחזק כעד עמו ישראל כענין ים סוף לנו. וזה סיני לתורה, ים המלח נחל מצרים ר"ה חור חמר גבול ארצו, נחל ארנן, וזה חרמון גבול כנען אדוננו משה, עליו השלום, ואמרים ההלכים שלא ימצא עמק כעמק נחל ארנן, וזה המדינה לביתו ית', וזה גרזים תיכל לקום קבלת תורת השלמה, וזה מעמד בין הבתרים, וזה עואל לכפור, עין שנים ועין תתעאל למלחמה שאל, וזה חבור ונחל קישון לבקר בין אבי נעם, וכן כתבא בזה והכל כי לא מראש כפתור ודכתי:

ואני מתעסק בעלמא חסתי ומצאתי חסד עליון היות ארץ כנען אדוננו משה עיה בקירוב בארץ ישראל ארצה ורחבה, וזה שנחל ארנן הוא כנגד באר שבע, וזה חרמון כנגד עיר כדוח הנזכר בספסוף, ונשאיר קצות לצפון עד הר ההר ולדרום עד נחל מצרים, אבל רחבה יותר ממה שהוא בין הירדן והים הנחל כי וזה ימים מה יום, ומצד חמת רחוב ארץ ישראל יותר מסנה וכן לדרום במדבר, ויש לזה סך מסאי דאמרי מסכת מכות פרק אלו דין הגולין ובתוספת באותה מסכתא גם כן פרק ב' שלש ערים הפריש יהושע בארץ כנען והיו סמוכות כנגד שלש שבוער הירדן כשתי שורות שבוער חבון ביהודה כנגד בצר במדבר שכם בדרך אפרים כנגד רמות בגלעד קדש בגליל כנגד גולן בבשן, ותלשת. שהיו משלשות שיהא מחבון לדרום כמחבון לשכם כמשכם לקדש, ובכר הוכרי התורה האמיתית כי יחזיק יי ארץ גבולך וכו' ויסתן כך עד שלש ערים על השלש האלה, וזה ראייה ברורה על סלך המשיח וזאת המלכות לישראל שזה לא היה מעולם ולא צוה הקדוש ברוך הוא ורבי לבטלה חליה וזה מן התורה אבל הניבאים כלם לא נתנבאו אלא לזה, והכרן שני משיחים מן התורה בפרישת בלעם, מכירת עולם הכא במסך אשריך ישראל מי כמך עם נשע ביי, שהוא חשוע עולמים כענין שכתוב ישראל נשע ביי חשוע עולמים, לפני מלך מלך, פי ר' אברהם האמת שעל משה אחר וכן כתוב ויהי בישורון מלך, ורש"י ז"ל כרוב פרק דריש וחקירה כגון משה שהיה נחל על ישראל במלכות ותרזה, וחכי נמי אמרי מסכת נבחים פרק טבול יום אחר עולא נקש משה מלכות ולא נרנו לו דכתיב אל תקרב הלום ואין הלום אלא מלכות דכתיב כי הביאתני עד הלום, מציב ר' אבא בר' יושעאל חסד שמות היתה אלישבע יתרה על ישראל יבסה מלך אישה כרוך גדול בנה מן בנה משוח מלחמה אחיה נשיא שבט, אחר ליה לזרעו אחיו קאמר כלומר ומיט הלום מלכות עולמית הוא, והלום דשארל תרין ליה בנמרא. תנחומא כאלה שמות משה וזה למלכות שנאמר ויהי בישורון מלך. במדק דרבי אליעזר מ"ו רבי אומר ראו אבותיו של משה תארו כסלאך האחרים וסלו אותו לשמונה ימים וקראו את שמו יקותיאל רבי יושעאל אומר טוב קראו שמו שנאמר כי טוב הוא. מסכת סוטה פרק קמא כי טוב הוא רבי מאיר אומר טוב שבו רבי יהודה אומר טוב בידו שמו רבי נחמיה אומר הגון לנבואה אחרים אומרים נולד כשהוא מהול וחכמים אומרים כשהוא שגולד משה נתמלא כל הבית אורה, נולד אורו של עולם עיה שנת אלפים שסית ליצירה ששה בארד ג' שעות סיום ג' והיה מולד אור היא כב כך מצאנו, ופרק האשה נקנית בשבעה בארד נולד משה וכן הוא בספר מלה נקראת:

הכתוב מעיד שמשה רבינו ע"ה הגיע עד הירדן שנאמר לא תעבור ארץ הירדן הזה, וכן בתוס' מסכת סוטה פרק ה' נמצאו אומר שלשה מיני אבנים הם אחד שהעמיד משה על שפת הירדן בערבית מואב ואחד שערן תחת מצב רגלי הבהנים ואחד שהעבירו עמרים. ירושלמי כהיה מסכת פרק קמא תני בשם רבי יהודה אולי שהוכר כרוב אי אפשר לאומרו מלמד שמשה מוטל ככנפי השכינה כארבעת מיל מנחל בני ראובן עד נחל בני גד שמת מנחל בני ראובן ונקב' מנחל בני גד ומנין שמת מנחל בני ראובן שנאמר ובני ראובן בנו את חשבן ואת אל עלה וארץ קריתים ואת נבו וברכיב עלה על הר העברים הוזה ורבי נבו וסות בחר אשר אחר עולדה שמה ומנין שנקבר מנחל בני גד שנאמר ולגד אומר ברוך מרחיב גד ורא ראשית לו הקדוש ברוך הוא אומר וירא ראשי עם מלאכי השרת אומרים צדקת יי עשה ישראל אומרים ומשמטיו עם ישראל ואין היה אומר יבא שלום, וכן הוא נמי בגמרת במעט שנוי, ולא נחש למה שכתב רבי אברהם בן עזרא פרשת תתק על זה:

ר' עובדיה מברסלב **שביעית שלש ארצות פרקו** תוספות יום שיב

חלופי גרסאות
א מאי ועד כ"ב ג' תשנ"א
מאי עד כ"ב ג' תשנ"א
ד' ס' כ"ב ועד א' . וכל
ג' תשנ"א כל ג' תשנ"א . כ"ב
תשנ"א ס' תשנ"א .

תוֹם' אַנְשֵׁי שֵׁם
פֶּז אַ בֶּרֶב רָחָא לֹא
נַחֲלֵי טו' וְחַס וְעֵבֶר
טו'. מַחֲסֵי דְרִיל דְּחִיבֵי
חֲשִׁילוֹ לֹאֲסֵי בְּקוּדָחַ בְּעִיָּת
חֲמוֹס קִפְּחָא דְעֵבֶר וְעֵבֶר
דִּיל לִנְחֹלֵי שֵׁם בְּקוּדָחַ
בְּעִיָּת חֲסֵר טַל מִבְּחָס
סִמְחָא נַחֲלֵי חֲסֵר לֹא וְעֵבֶר
וְחֲמוֹס דְּחֵר אֲחִי כִּבְסֵי
דְּעַל מִנְּ הַחֲסֵר לְחֹלֵק בֵּין
עֵבֶר וְחֲמוֹס. וְנִבְרָא

ישנה ראשונה
ב' וכל שהחיות
טולי חללים ט'
פירוש הכ"ב דקדושה
חללים

[illegible]

יְכִיָּן **תַּפְאֶרֶת יִשְׂרָאֵל** **יְכִיָּן**

אֱלֹהִים הַרְמוּסִים בְּפִירוּשׁוֹ כֹּחַ ל' כִּהֲכֹ"ב. וּבְדִחוּתוֹ (פֶּלֶא חֲמִשִּׁים סִלִּין) לְעִינֵי כְּדִרְבָּרִים. לְעִינֵי סִפְסִיחִים מִיִּרְיָ וְיִמְשִׁים (פֶּלֶא מֵד ס' י') וְלִפְסִילֵי מִזְבֵּחַ הָאֲסִיפְחִין קֹרָא. מְדַקְּקִים לֹא מְעַבֵּר. ל' מִשְׁבַּת עֲלֵי שֶׁס נֶחֱלַל אֲסִיפְחִין הֵאָזִי דְּהֵיטֵי מְכֻבֵּד וְסִי וְכִיבִי לֵ"ל שֶׁאֵל אֲרִיבִי הַנֶּחֱבֵר

שפת הים המערבי הם
אה. שאמר בזה הלשון הן
חמש שנים בשאר ארצות
הארץ ברוך העמוד. וכתב

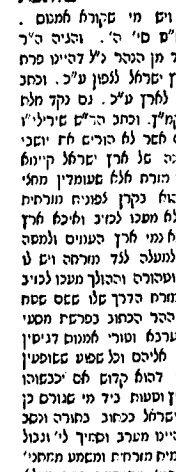
בספר הפתור ופרח בפי"א שלששן עט
והמחברו כאשר העיד על עולמו הוא עד ור
הייתי כשני שנים בגליל הדרס וחוקר ועוד
השכנים לא מנעתי עמי שעה אחת מרגל
העיר

אָדאָ אַמנע (י). נאַבל
ח'נ'. אַמנע נ'ל' אַמנע .
ה'ר ע"פ גבול ח' הנזכרים
מזר עוד שיש מן עט לנחל
יב הוא לפני לעבו כמו יום
ז וכל דבריו ז'ל בחקירה

והם יבדלו ויחזקו ששקטן על הים
המערבי של ארץ ישראל הם וקהל גבול
המערביים דרומיים הוא נחל מזרים וקהל
גבול מערביים נפוצים הוא אמה והוא הר
בפרעה מסביב וזה כבש שולי מזרים. וא
מזרים כמו שקטן עם לאחזים וגם אחר שבו
אלו הן דבריו ז"ל. וא"ל להבדל המזרחיים

[illegible][illegible][illegible]

וַיֵּשׁ מִי שֶׁקָּוֶה לְאַמֵּץ .

זה ולא זה כל רוח פורי

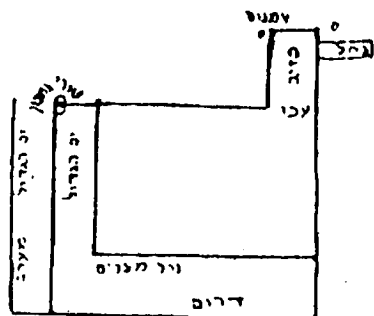
[illegible][illegible]

יבין תפארת ישראל יבין
 ואע"פ [י"ט] בערי אל. וכל מדר ע"פ ע"פ [א"י] (י) ר"ל כ"כ בלתי. ומכיו"ע הנ"ל מ"ל א'. ומכיו"ע הנ"ל מ"ל ב'. (ע"פ
 ע"פ

כ : באבל חנל לא
כד . הנ"כ חופס
עיר

פירוש הרא"ש

מ"א לשביעית. חלוקות לענין דין שביעית: עולי בבל. עזרא וסיעתו: לא נאכל. לאחר שביעית בלא ביעור: ולא נעבד. שביעית: עד הנהר ועד אמנום. לכאורה משמע דנהר הנזכר כאן הוא נחל מלרים דמיתא ירושלמי בגמ' נחל מלרים וצ"ק דגיטין בשמעתא דנחל שבים מיתא צרייתא שמזכיר בה נחל מלרים ועורי אמנום, הור הבר מתרגמין בירושלמי עורי אמנום, והוא צלפוני של ארץ ישראל דכתיב זה יהיה לכם גבול לפון מן הים הגדול הור הבר, וא"ל לומר כן דנהר מלרים הוא בדרומה של א"י ונפל לים הגדול שהוא תחום מערב של א"י ועורי אמנום הוא במקצוע לפונות מערבית של א"י אלל הים הגדול ממזרח כדמוכח צ"ק דגיטין, ועכו עומדת במקצוע רבוע של א"י לפונות מזרחית וכיז משוך כלפי הצפון ורצועה של א"י יולאה מעכו לכיז. אלל נהר דהכא אחר הוא ועומד אלל מקצוע מזרחית לפונות של ארץ ישראל וכן אמנום אחד למזרח כיז ואחד למערב זה לורחו:

נאכל. לאחר הביעור דקסבר קדושה ראשונה קדשה לשעחה ולא קדשה לעתיד לבא: ולא נעבד. דלענין עבודה החמירו לאסור מדרבנן ודוקא במהובר אבל בתלוש עושין כמו בסוריא, דאי לא תימא הכי א"כ ליחוי

די ארצות לשביעית. ואין דיוק זה ג"ל דלא קא חשיב אלל חלוקי ארצות של א"י וסוריא היא כיבוש יחיד ולא היחב מעולם א"י, ומיכו לשון נעבד דקאמר משמע עבודה קרקע וגבי סוריא חני עושין בתלוש בסוריא: מהנהר ומאמנום ולפנים נאכל ונעבד. דהוי חו"ל אף בבית ראשון כך הגירסא בכל הספרים. וראוי היה יותר לגרוס ולחון דהיינו לך חוזה לארץ, ולפי הליור שלייתתי שמשך הנהר ממזרח למערב ניחא גרסא הספרים וה"פ מהנהר ולפנים לחון הנהר הולא לארץ ומתחלת מראש הנהר וכן בשיפולי הבר מתחלת הולא לארץ ומאמנום ולפנים לחון הבר חוזה לארץ:

למחר . מחר
וסבירא להו כח
רגיל להיות
לא תסרת לי

[illegible][illegible]

אשקלון ולקחון וחיטן נגמל
המקורות למחר נגמל
המקורות משך רבי
מסכתן על כל הקפר א
מני מה שפלט א וירי
אחול אני הוא שפמא
אני אומר שמה הנכש
מופר כדבר תורה אמי
העמים אמר רבי סימן
יוסף אל דרסה ולא א
סד היא סמא שפוס א
לאן כן אמר רבי עקיב
מן מה דתני גנייא ור
לדעון וכו צור אני א
אני מתייב דלא חסמ
למיכן נגמל עליה למס
ורבי אבהו דתני וחיט
היהתא את קוה את וחי
ואת גבולה ליתא אשק
ליתא וכו צעירא אמר
מני אחי ויפס בארין
שטו מוב שפמא מ
מכלל סימן לן כמר ר
דאמר רבי שמואל ו
יתפשע לארץ ישראל ע
רעה להמנות וכו
יתפשע רגיש מיה ודא
לארץ וכו בואי ולקח
ווארץ וכו ודאשק
ונקע את ארץ ישראל
מלחמה ונפל מני
שגברוק ר' סימן כש
שנויה ר' עזריאל
בר בר יצחק עד תלמי
שפמא אמר רבי יוש
ועדא דהא אול להמא
יהב מבר מרקלייא דבבל
בר רוא חנני גויה ר
התנין כהניא שפמא ע
אלי חמא דהניא אמר ל
דברת ודורין דניא כהני
בדוריא עד ודפריא
של כתיב שנתה בן ה
מורחורכי וכו בני
הלתא און חסין רבנא
מו לא בניא ודא
המקון מלחמה כידא
אימן למצודה שאל רבי

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

אסרדי לאוין רלד טהארץ נוס.

אסרדי לאוין רלד טהארץ נוס.

גלגל ספר להרכיב מוהר"ב קצויש הכ

ש"ס (א) ע' הש' ניסן מו ד"כ כל
ש"ס ידלחת אימי' לזכרם ע' סק

(ל') ר' דוד דוד מויל [ד'ו] ח'ב

(ל') ר' דוד דוד מויל [ד'ו] ח'ב

יֵשׁ [וְיָ] אִם קָטָן יֵשׁ . (ב)

לחזקו. (שפ"ת) ר' יוסף [ד'ו] ר' יוסף
לחזקו חזקו

עסורי
 שוב ו' פונטאט ולסח נקרא מ'.
 סר ריכט'ל לסח נקרא שמו מוב שוח
 ד'ע עב'ל ולא ידענו מאי מסתבא

עסורי
 שוב ו' פונטאט ולסח נקרא מ'.
 סר ריכט'ל לסח נקרא שמו סוב שות
 ד'ע עב'ל ולא ידענו מאי מסתבא

ו'שכ בארץ

ו' : ר"ש שסס רר"ל משישהת תנו
י' : גרנש' פינט והאסין'ט' . ג'

א"י וסח דאיתא בתוספתא פ"ד רס"ט
ע"פ נאח"ל, לזכר סגולה לזל

א"י וסח דעיתא בתוספתא פ"ד רס"ט
ע"ה נאח"ה ל"ב סוף פ"ה

תג'. ונבין יותר:

י רמת דחיא בתלם ססותא ודיב

יש עדיין עד אנוניא וכו' שיתבאר להלן ונראה לי
הטעם שהגבילי התורה מקצוע פסוק צטורי אמונים ולא
נעשו משום דכנסין אותן הרים ואמונים תוך הים
הרבה מה שתיין כן אלל עכו והים אלל הרבה ונעשו
מהיבשה אחר תשלום משך שלהן ועכו על שפת הים
עומדת רחוק הרבה מצורי אמונים כדפרישית וכל
שטח קו ישר של טורי אמונים למעבר לו זו הקו הוא
הולך תוך המים רחוק הרבה מעכו ונעשו והתורה
מקדשת למעשרות וצניעות נבול צרי אמונים וכל
שטח שנגדן סדרה המקצוע של פסוק שם אלל הכונים
נחמי גיטין הלכו נחר חוקת עולי נבל כדתן הכה
ולא החזיקו אלל עד כיוצ וכו' וסמוכה לה שנינו
שם ועכו כפסוק כלומר כח"ל והשליה שבה ונעשו
לריק שילמדו צפני נכזה וצפני נחתם כדליתא התם
אלל לענין הוונתה לזכרהם ויחזק ויעקב וקמה הוא
ליותר דלפילו וקיסין שנים הרחוקים ונעשו קדש
נגד הקו של טורי אמונים הן קדושים ולכן לוקדש
צפון חפסה טורי אמונים ולענין הוונתה ונראה צפון
יתבאר דמה שלא כבשו עולי נבל הוא טמא וקריי ארץ
העמים אע"ג דהיו נחתין לזכרהם ויחזק ויעקב
ונוש"ה אע"ג דהיו תוך הארץ היון דלה כגשם היו
טמא דהיינו שנינו למעלה ולמטה דרצועה היא
וקריי ארץ העמים ונושע ומונתיי דלה כבשו עולי
נבל אלל מלשקלן ועד כיוצ דתן ונא"י ועד כיוצ
דהיינו ומקום שכבשו ישראל דהיינו עולי נבל וצפני
צפון דהיינו וונגות אשקלן ולהלן דלשקלן טמא
לזד הדרום ועד כיוצ שעומדת לזד צפון כל כנגד זה
היתוס דהיינו כל העיריות שמוצו צפון שבעלו להן
ומס ונהי להיות קדושות בני צניעות: לא נאכל ולא
נעמד. פירש רננו שמשן ז"ל לא נאכל לאחר צניעות
נלא צניעות וצניעות עומה אינו נאכל אלל בקדושת
צניעות והרמז"ס ז"ל פירש דנפיתים ויירי דלא
נאכל דונוי דנעמד ולא נעמד הוא נקרקע צניעות
ונאכל נמי הוא צניעות שמונתיי לקרקע צניעות
דהיינו ספיתי תנאה וירק העולים ונקרקע ישראל
שכל מה שתנאה הארץ צננה הצניעות הן מן הדרם
שנפל זה ונקודם צניעות צין מן העקרון שנקצרו
וחדרו ועשו גידולין צין מן העשנים והירקות שעלו
מחיליהן שדרך בני אדם לזרעם הכל גזרו עליהן
שיהיו אסורין מפני עוצרי עבירה כדי שלא ילך
אדם ויזרע חוץ מן הירקות שמו חכמים דשרו דלית
בהו משום ספיתים כדליתא צפרק הפיגס ואני
אומר דלאחר הניעור לא נאכל כלל דקסנר האי תנא
דקדושת עורא קיימת היא וקדשה לשעמה וקדשה
לעמיד לנא ואפילו מה שזרעו גויס דשרי משום
ספיתים וכלקון ונ"מ יש בו קדושת צניעות ולאחר

שלש ארצות לצניעות. שלש הפרוכות בתוך א"י
החלוקות זו מזו צין צניעות כדנפסי ואלל
ומורית אע"ג דמשמע לקמן דשדה שלה לא נעיר
דתן לין עושין זה אלל נתלוש ואחר הניעור נמי
פירותיה הינם נאכלין וכלקון אפ"ה לא חשיב לה
הכא אלל הארץ שנתוך הגבולים הכתונים בתורה
נפרשת מסעי אלל סוריא דוד המלך כבשה מעמנו
כדליתא יסופרי ונפ"ג דהלא ואינה מן ההפרכות
שומר לו הקנ"ה ליהיה זאת הארץ אשר נצנעתי
לזכרהם ליצחק וליעקב וגו': כל שהחזיקו עולי נבל
עורא ופיתחו וצננו חשיב להו לעיריות עולי נבל
ומשמע דקא חשיב תנא דמתני' כדרך ציתון מנבל
דהיינו יאשקלן לזד צפון א"י כדתן צפ"ק דגיטין
ומדנרי הרמז"ס פ"ו דהילי צית הנחירה משמע
דז' חילוק צין החזיקו דעולי מנריס להחזיקו דעולי
נבל והחזיקו דעולי מנריס אסיקנא צפ"ק דחולין כרי'
דקיי"ל כותיה דלא אהני אלל היכא דליכא כינוש
ונוש ככותו נפרשת מסעי ואלל דנבי עורא לא
נעיקן כבשו אלל החזיקו לזוד סני דהיינו מעלין ומס
או שעמד דהכי מוכח צננו דלמורין אחרם כיון
שכנסתם בתוכם נחמיהם.

ויש לי דקדוקי דברים נמשכת צננין גבולי הארץ
שלא נתבאר דנצרי המפרשים ז"ל והגני
ונב"ה צפ"ה דע דעכו מנא"י הוא כדכתיב נספר
זופטים אשר לא היריש את יושבי עכו ואמרוין לעיל
סוף פי' דרצועה ז' יוסין צר הניבא משק נכיתהא
דעכו וקשה דנושע צפ"ק דגיטין דעכו לזד מקצוע
צפונה של א"י קיימת וכיוצ משוכה ומונה לזד מערב
יותר ואסיקנא התם דרצועה נפקא ואלל ונעכו
לכיוצ ואיכא ארץ העמים נחמיה של הרצועה
ולמעלה הימנה ואיכא נמי ארץ העמים לנטה הימנה
לזערצה של הרצועה וההולך ונעכו לכיוצ לזד מזרחה
יש לו לזד ימינו ארץ העמים ולזד שחאלו שטח
הרצועה וטהורה וההולך מעכו לכיוצ נסוף הרצועה
שם כלתה דהיינו לזד הים ימינו לזרחה הדרך שלו
שם שטח הרצועה וטהור ולזד שחאלו ארץ העמים
וקשה דמשמע דמי ארץ העמים צין הים לאלו וכן
על גב הרצועה (ה"ה) תינה אחת מהוקה ונ"ל
נחמיה) ונחמיה כיוצ דנעמד א"י יס' הגבול
ועוד דמאלו נחמיה נפגשת מסעי דווקצוע צפון היינו
טורי אמונים דמתני' ודגיטין וטורי אמונה דגמ' וטורי
אמונים אבאר להלן שהן טריפול דקדויה בלשון
ערב טרילגלום וטורי אמונים הן רחוקים הרבה
ומקצוע צפונה של עכו קרוב לז' ימים וקשיא מקציע
לצון למקצוע צפון. ועוד היכי אמרינן דלזד נחמיה
של הרצועה הויה ארץ העמים לזכרה כל רבצ א"י

סמוך למקצת דרומי מערבי של ארץ ישראל
וסדר המקומות אשר מאלו היורדים משקלן שכנשן
יהושע עד כילוס הן אלו עזה למטה משקלן ואלו
יואם למטה הימנה ומדר למטה עזקה למטה עריס
למטה אלחסיין למטה ביר אלענדי למטה קטיאל למטה
ביר אלדוידר למטה אללחמיה למטה חטרא למטה
גלבים כאלקא מנרים גולאק כילוס ומאלנו מקום
לומר שכל אלו היו מעלין חס בזמן יהושע דכתיב
ויעש שלמה צעת ההיא את החג וכל ישראל עמו
קהל גדול מלגא חמת עד נחל מנרים ומשכ תנח
דמחניי וכיון דישראל דרים שם ודאי מעלין מסין
היו כולם וקדושים לשביעית ומעשרות והיינו כדעת
התנאים הסולקין על ר' דלרי לא חשיב כיצוס כלל
והכי תניא בתוספתא דהלכות דאשקלון ותנרותיה
פטורות ממעשר ומשביעית ואע"ג שכתבו וילכוד
יהודה את עזה ואת גבולה את אשקלון ואת גבולה
וילכוד כתיב ולא יוריש והיינו מעלין חס ולא אהני
לדידיה אלא"כ הרגום או גרסום דלחזקון וכולהו
בית שון כדתיב בקראי ופסוקיה ממעשר ומשביעית
ול"ל דעד הנהר דקחני דיינו ארץ מנרים היושבת
על הנהר דעד ולא עד בכלל דמנואר הוא שם דארץ
מנרים היושבת על שפת כילוס לא כבשה ואפילו נחם
כדכתיב זאת הארץ הנשאלת מן השיחור אשר על
פני מנרים ושיחור היינו כילוס כמו שפי' רש"י
ז"ל בספר יהושע ונראה לומר דנחם פליגי ר' ורנן
דהיינו תנח דמחניי דתנח דמחניי ס"ל כיון דהקב"ה
אמר לו זאת הארץ הנשאלת וכו' מכלל דעד הגבול
ההוא כבשו חסון ליה והיינו טעמא דחייב במעשרות
לדידיה ואע"ג דלמחנת כבשו כו"ע סברי דהורשה
בעי' ולא סגי נחם מ"מ חסון ליה כבשו עד שיחור
דכיון דהתחיל במלחמה יגמור כמו שכתוב מעט מעט
אגרשנו התחלה זו סגי למעשרות ושביעית ורי' סנר
אף לענין מעשרות לא אהני דסוף סוף לא כבשו
ולא חנית אמרת צה שש שנים תרע את ארץ
נהל] (א"ה) תיבה זו נכתב דקאמר ועל הדרך הזה
והנשאלת בתקפה הוא דקאמר ועל הדרך הזה
נפרש ומשנתנו דכי תנן מוכיב ועד הנהר נאכל
אזל לא נעמד היינו עד וזה עד בכלל עד מנרים
היושבת על שפת הנהר ונכנס בכלל הראשון ארץ
גשן שכבשה יהושע וכי קחני מן הנהר ומלמנוס
ולפנים נאכל ונעמד אהר ואמנוס קאי והכי קחני
ממנרים היושבת על שפת כילוס אע"פ שהיא על
ז' חלל הארץ וכן הארצות שכנגד טורי אמנוס דהיינו
חמת ומחן דהם נכתבות בספר יהושע ולא כבשן
אין להם קדושה כלל ומאכל נעמד וכדמפרשין לקראי
נפי למחניי וכתבו בתורה דתואלות קו של דרום
יואליס אל הים כדכתיב והיו תואלותיה הימה דהיינו
הים הגדול וקו נפון מפרש מן הים הגדול תחלו
לכס הור הנהר והיינו טריפול וכדפרישית מהור

הנניאר אינו נאכל כלל חס נוכרת כדמכת לעיל
בס"פ נחם שיה ומס"ה קחני לא נאכל ולא נעמד
ושלינו צה ליווראלי ננמי איכא ז"ד דלירייתא
ואילא ח"ד דרנן: שהחייקו עולי מנרים. יהושע
בן נון וסביבתו והכא נבי עולי מנרים נריך במור
אלהיה דרי דהיינו דוקא שריגום היושבים חסו קרוי
כיגוס דוקאש אצל וועלי מסין לא כדאיתא בגמ' ונמי
דשרי לרוע צהן בשביעית ופטורים מן הנועשרות
דלחזקון וכולהו בית שון: ומוכיב. מן החט ולמטה
ללד הים: ועד הנהר. ואין הנהר בכלל כדאיתא
בדקראי דיהושע ולא כבשו עולי מנרים לנלמרים
והיינו העיר היושבת על שפת כילוס אע"ג דמנרים
היא חץ ומחנת אמרם יצחק ויעקב דהא כתבו
בתורה ונעמן נחלה מנרים ומתרגם בירושלמי כילוס:
ועד הנהר. משמע בגמ' דהוי נחל מנרים דהוא
במקצת דרומי מערבי דל"י וכן נראה מלש הרמב"ם
ז"ל פ"א דהל' תרומות וכן ר"י ז"ל ומה משמע
נחל מנרים הוא דנקט נהר ולא נקט כילוס או נחל
מנרים. ונחל דמחנת הארץ הכתובה בלמנהם כתבו
אין ונחל מנרים: עד הנהר הגדול דהר פרת: ועד
הימנוס. ונפי בגמ' דה"ק ומחניי ומוכיב ועד הנהר
ומוכיב ועד הימנוס ואח"כ לאשמועינן דלאו לווימנה
דמנרים היינוס למטה ומכילוס דה בנאקצת דרומי
מנרים צה בנאקצת נפוני ומערבי נחל מנרים דהיינו
נהר דמחניי ומתרגם בירושלמי כילוס כדכתיבנא
הור הנהר דמוסעי ומתרגם בירושלמי טורי אמנוס
אלה ה"ק ומוכיב ועד נחל מנרים דהיינו מנפון דדרום
דהיינו כל רחב ח"י לשפת הים ויהיזב ועד טורי
אמנוס דהיינו עד טראבלום דהיינו כדלפן שכנגד
פירשת דתרגום ירוש' של הור הנהר דמוסעי שנוס
ומתהל קו נפון ומתרגם טורי אמנוס ואינו הור הנהר
שנקצר זו הארץ ע"ה אצל הוא הר טריפול שקורים
פערון שהוא גבול ההוי שמתרגם בירושלמי טריפול
וגלשון ערב טראבלום וביקת דארי ההוי נגלה
ואשמועינן דכל העולה מוכיב ועד טורי אמנוס דהיינו
ההרים הנכנסים צים שהם עד טריפול אינו קדוש
כ"כ ומאכל אצל לא נעמד וקוריים הור הנהר שנוס
שנשאלה הורק לאד וטריפול על שפת הים יז הריון
החד של הרים שכנגד צים דהיינו צירות והריון אחר
עד יותר נכנס צים חמוד להגיענו אל טריפול והיינו
ההר ומתרגם בירושלמי תרגום אהר טראבלום ומלמנוס
וגלשון ערב קורין טראבלום ומלמנוס והטעם דלמטקיא
יותר נכנסת צים וטריפולי ופערון הוי אחמע.
ול"ל דתנח דמחניי סנר דהחייקו דעולי מנרים היינו
דאפילו בגמלי מסין סגי דהא הכא אמריק דעד
הנהר כיגוס לעולי מנרים הוי והטעם שניהושע
כתבו דיהושע כבש וקדש ברנע ועד עזה ואת
כל ארץ גשן דכשנא לפרש הנשאר מלכבוש כתב
מן השיחור אשר על פני מנרים וכתב רש"י ז"ל
מן השיחור הוא כילוס והוא נחל מנרים והיא

היה תחלה לא חנות והיו חנות שחנותה נחוצה
פסי פסין והיו חנותה הנגול שחנותה והולך
עד לזה ויאמר עוד עד ופרוה דהיינו שיפרי ויאמר
עד יתקן עד הולך עין ומתקן עין עד שם
ויהי... לאנטאכיא תרומה של רגלה ומשם חמי והולך
קו של נורה עד שם לקו מזרחי של ים המלח ורש"י
ז"ל פירש בספר ירמיה רגלה בדרך חמת זו אנטאכיא
והרי ירושלמי וזהו הדרך תחלה בדרך חמת זו אנטאכיא
לחרגם נורה חולם דלקאיה והיינו קלקאיה התחכרת
בדגרי רנותינו בנסוף חמי חלה ותר' זפרוה ופרי
דהיינו שיפרי ואלו מפרשים רגלה אנטאכיא והכי
אשכחנן בפי מתעשרין דרזין שלה שרי בתקופת משום
ללא כבשוה ולא נתקדוה ואונקלוס חרי' ללא חמת
למטי חמת וללא חמת היינו כניסת ארץ שחומותיה
מזרחית לאנטאכיא חמי מלכותו של מלך חמת הייתה
ומש"ה מתרחב והולך עוד אחרי כן עד הגיע
לאנטאכיא וכן אנטאכיא ללא מזרח תחלה והולך נענין
זה שמדבר אין זהו נגד קו ים המלח הוא נקרא
דרומי מזרחי וזהו מלרים הוא נקרא דרומי מערבי
וכו' חנות דהיינו הר טריפול נקרא מערבי צפונית
ואנטאכיא נקרא צפוני מזרחי וכל שכנגד חוט היורד
לירדן משם יורדים עד הירדן עד נגד חוט קו מזרחי של
ים המלח וכבר כתבתי סוד המקומות אשר יורדין
על הארץ ועד מזרים. ויש ספרים גורסין חמות
במחצית והיינו חמות דנביטין פ"ק חמיית הך דרייתא
דחייית הכא בנמי והתם גרי זה טורי חמות והכא
גרי זה טורי חמות ועלה חיייתין קרא דמזרחי מראש
חמות ומתורגם חמות לשם חמות משמע דהור החר
וחמות טורי חמות הכל אי ולהכי חמי בנמי כיני
מחצית ומכאן ועד הנהר ומכאן ועד חמות וכמו
שצירתי : נאכל חל לא נעזב. דספיתים דהו
מדרגתן היכא דאיכא כינוש גמור לרי ולרגנן נמעלי
מסין הקלו בזה כנינוש עולי מזרים ואחילו דישאל
דקסנר האי חמל דקדושת יהושע קדשה לשעתה
ולא קדשה לעתיד ללא כדאמרין בפ"ק דחלין דהנהו
ללא כבשו עולי צל הניחוס כדי שיסמכו עליהם
עמים נביטיות לגור שם דהה"ל נקרא ירמיה
אין קדושת שביעות ונשימיות נמי אין זה ניעור
וברי נאכילה חל עונות קרקע דכתיב נהדיא
נאורייתא לחור לא הקלו זה ואחר קדושת שביעות
לא אחידו והאי עד חמות נמי פירוש ולא חמות
בכלל חל עד פני מערב של ההרים לאילו טורי
חמות עמון דהיינו שטח שיפוען שזעפין ללא דרום
דהיינו ללא חל הארץ דהיינו לפניו וכל נכון לא
כבשו עולי מזרים וכ"ס צל ולא נתקדשו כלל כדחת
בסיפא ומשמע דהאי ללא כבשו עולי מזרים מערבי
חמות ולהלן וכל חותן עיירות הכתונות נפרשת מסעי
עד סוף פסין לא נתקדשו ושם נאכל ונעזב ולא

דהיינו ולא חמות בכלל דכל עד דחתה ולא עד
בכלל הוא דהיינו בכלל לחמות נפיה והלן ללא פסין
לא ופסייתא דאכל ונעזב והא דחתן מן הנהר ונאמרים
לפנים נאכל ונעזב לאשמועינן דעד חמות דהיינו
עד יתקן קאמר חל נגד שיפוען דהיינו ללא דרום
נאכל ונעזב וכן עד הנהר לא עד בכלל הוא והכי
קמיין מן הנהר ולפנים ומחמות ולפנים נאכל ונעזב
כן כ"ל פ"י חמות זו והוא מיוסד על שרשי רש"י
ז"ל של פרשת חמתי ושל ספר יהושע וספר ירמיה
ושמעת דשרין ליסורא דלורייתא וכ"ס דרגנן נמי
כדאמרין בנמי דכל חמות שהיא חות קרקע חות
חמות חל בדרך כדלפין לה בנמי ונקראי :

ההוא ח"י נראה
דעירות השמות על הגולים וכן הדין דהיינו מן
ההוא ולחתן דמן חות ועד אשקלון שרי הרמ"ס
ז"ל כתב בפ"ה דקידוש חלש דקידוש שני דעולי
צל הם חלש ושרעם ולור ויגה ועשרית והכי
משמע לקמן בפי כלל גדול דלא דעירית חיינת
ובסיפיתא פטורין וכן לוד חיינת שבתות ביהושע
ובתורה נחמן גיטין נאחלתה וכן גיטין בלא פ"ק
(דף ה.) לחייתא ומשום דהאי חל דעיריתא הוא
קאי גבי עכו מתחיל ומפי מנביל עכו דרך דרייתא
בגוייה בתוספתא דמכילתין ורי היא קנור נטריא
הוא : קרא דגליא. נראה דזו חת שיש בו מנביל
גדול ונלשון ערבי קרוי העיר חל קר וצירושלמי
דר"ה חות דמשמות היה לכן נמנל חת וא"כ
נראה שכבשוה וכן הקדש חל : רקס גיאה היינו
רקס נרגע דמיתרמין רקס גיאה והוא נחלת
יהודה : וגייתא דאשקלון. גנות שחן לאשקלון שחן
ללא חות ומכאן ולהלן קא חמי ואילו חל אשקלון
ענינה לא כבשוה עולי צל : ר' פנחס בן יאיר.
כהן היה : יורדין היינו לסירקין של אשקלון.
בתוספתא דהלכות שטחים והתם גרסין לבסילקין
ופי' שם רגנן שחון ז"ל מוכרין חמים בשלשין
שלהם כי היה דפ"ז דחיתא לשבת הגוית כחין
בסילקין גדולה והכא גרי לסירקין כלומר לשוק שם
עומדים ההמורים ערבים שזכרם שחון חמי
ירושלמי חרות יאמאלים שיען דסרקא : ולקחתין
חמים וטובלין ואוכלין בתרומתה ולא שיען חמים
ג' ח' ואע"ג דההלך היכא דלוריה חות נבשה נמי

[illegible]

הדר זה בקדושת הארץ דהא כבשום עולי ונארים
והאיד פטורו ומועשר ומשניעית ולענין סעיכת
זקנים ונוי האזינו בפרק נחלה דההדים דהשיע
ח"ל וכן אשקלן נמי כבשום והאיד פטורו ומועשר
ומשניעית: ועתה הן נחל ונארים. כגון אלכסנדרים
דנחל של נארים נא אליה זמן גדול: לית.
בקדושת הארץ דהא בימי שלום הו דין זה ישראל
ככתוב וילגלג חמת עד נחל נארים ואין זה נילם
הגדול דנילוס שיהיה הוא דקרוי לו נחל ונארים
ואלכסנדרים קודם העיר שיבנת על נילוס לא
ולל הארץ ותקן צומחיה דהכל כבש לעולי ונארים
הן וכן הויבנת על הנהר היינו נילוס: הגדול והנחל
פטורה וכן המועשרות כדכתיב אשקלן ומנחותיה
אע"פ וכו': וישני לה ונארי"ל מאי דדאין וגי
סוסיאל וטעמא דנועלי מסין לא חשיבי כבשין
ובכא נמי וילכוד הוא דכתיב ויינו שהלימו ותמו
וים דלא כתיב ויוריש ולהכי סוסיאל ואשקלן פטורי
ומועשר ונשניעית כדכתיבנא לעיל: הדר ר' אחי
כמי שנתכבשו הן וירי אחי נדומה היא כדרי שוואל
בר נחומי דנועלי וים אחר ענת הירדן לא הו
כבש והיינו טעמא דרי דפטון בין מן המועשרות
מן השניעית ונחום דכולהו בית שן כמו שאפי
בסונוק: גי פריסטינות. גי שלמים עם כתיבם
וילגלג פריסטינות: להפנות יפה. להפנות מקום
וללכת לו ילד: להשלים. ולהעלות חס: ישלים.
ויעלה חס וטעם ר' אחי ואשתייעתיה הך מימחל
זה הכתיב שלם להם בימי אנלו של משה עד של
יבד זה הירדן דלכתי לא נגמר דינם למיתה ודמו
לשטן וקדים שגמור דינו שגמור דינו דבזו אינו
הירדן השני כשחטו אחר שגמור דינו דבזו אינו
וויגיל יטעמא דנהדיא כתיב ושרש מסעי נחמות
הורשת הדין כי אחם עוננים את הירדן אל יין
כענן והורשתם וגו' וכולה פרשתא מוכחא דנהעמ
הירדן הוא דתליא מילחא ואילו אלכסנדרים כנר
עברו את הירדן וסוסיאל ואשקלן ועזה כנר עברו
את הירדן וכנר מות יהושע ונחמוס מרובה הוא
דשלימו ועברו על מה שכתוב בתורה לא חשיב
כל נחמה: ננעונים השלימו. אחרי כן ואין ראוי
לקבלן זולתי מפני השבועה ככתוב בספר יהושע
ואפילו אחר השבועה נמי לא חשיב אומן כדרך
שנחה התורה נארים כחזרת מכם וכו' ונקטיין
משמעתיך ולא תתקדשו לא עזה לא אשקלן ולא כל
המקומות כולן עד נארים דאע"ג דאפשר דהעלו חס
לאו כלום הוא והיינו טעמא נמי דהתיר ר' אומן

השניים פי שני דומי דהא דהן אלא ויעלין
ום והתם נמי פירי ר' אחי ויהי ספקא כהן דהי
ליה חלומה נמי התם וכן דעת הרמב"ם ז"ל שכתב
בפ"א דהלי תרומות ורבו הקדוש התיר בית שן
ואתון המועשרות שלל החזיקו בן עלי צל והוא
כיונה על אשקלן נ"כ ופטרה וכן המועשרות ע"כ
והטעם נחום דלא החזיקו בן עלי ונארים דראשונה
דנועלי וים לאו כלום הוא הילכך לא חשיב חזקה
עולי צל צה ולא החזיקו חשיב. ואיכא לומר
דמוערת הכל דאשקלן ומנחותיה וכל אומן המנחין
פ"ק דנחל פטורין וכן המועשרות וכן השניעית
וקשה דאמריין פ"ק דחולין ומי איכא למ"ד דבית
שן לאו ר' א"י היא ובכתיב ולא הוריש מנחה את
בית שן ואת נחמותיה ואת חעקן ונחמותיה ומשני
אשתייעתיה הך דא"ר שמוען בן אליקים וכו' הרבה
כרכים כבשו עולי ונארים ולא כבשום עולי צל
וקסנר קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה
לעתיד לאו דהניחום כדי שיסווכו עליהם עניים
בשניעית וזה הלשון עליו חיותה צינמות פ"ק גבי
עונן. ונחל דאמריין צה דמועשרין מעשר עני
בשניעית ונחום דמועשרות אית צה ונשנה השניעית
והדין צה מעשר גבי וא"כ לא פטרה וכן המועשרות
דינו דריבין לומר דמועשרות דפטור היינו ממועשר
דין ופירות האילן דעת קא דנאחן גופה דרנן
הכל מועשר דין דנאחן גופה דאורייתא לא ולכך
הדין הראשון ד"ל על הרמב"ם ז"ל שם בפ"א
דהלי תרומות ככתב ר' התיר בית שן וכו' השיב
ענין ואומר ח"א לא התיר ר' אלא ממועשר ירק
ופירות האילן שם מדרנן אפילו נאחן ג"כ וכן כי
ר' א"ל ואומר והתיר ר' ע"פ עדות ר' את בית
שן כולה לאכול ירק שלה ופירות האילן צטנן
ע"כ וגוי אשתייעתיה פי הרבה כרכים כבשום
עולי ונארים וקדושה בקדושת הארץ ולא כבשום
עולי צל להדש בשנייה ולכך לא כבשום דקסנרי
אחל ויתירו התירו קדושה ראשונה צל דכי קדשה
יהושע לשעתה קדשה ולא לשתיד לאו וכשגלו בינוי
צובכנר וחזרו לא רצו להחזיר קדושתו כדי שיהא
יותר להרוש ולזרוע שם בשניעית האיה נהגת
הח"ל ויסתמו עליהם עניים ליטול לקט גמלה וצאה
ומועשר עני ונית שן חס היתה ע"כ. לקח ריב ז"ל
לבין הגוי וכתשעשע לבין פ"ק דינמות ואין פי
בין צהדיא דהלין דא"ר בית שן צינמות חשיב
כבשין לעולי ונארים ונקרא כתיב צהדיא לא הוריש
וכי אלא דהי דעתו של הרב כי מן השום דהעלו

נכת"י כחצוה כלן חסיה אי ולינה ניכרת) ורי לא
מני פליג אז"ד שלפניו דהא חק אין ז"ד יכול לנטל
דבר ז"ד הנדו אז"כ גדול ממנו נחמה ונמנין
והנני עיון ומחלץ לקרן אפרסנה והשחל כיון
דנאי ק"י בשביעית חסיה חמך עניס לרנן אז"ג
וקדשו גדאסנה שלקין דנא השחל לדעת ר' נבית
שון והנרתיא דלא יתקדשו כלל דקילי טפי ושריין
אפילו בעצמה כדחן לתנא דמחנין מן הנדר ומחמנוס
ולפנים נאכל ונענד דלא נתקדש לתנא דמחנין ולדעת
ר' נתי כל חוקן עירות מעזה ולמטה שחצוהו דלא
היו חלל מעלי חסין לחור וכן בית שון דלא היתה
חלל מעלי חסין שרו זין נמשעות זין בעצמה
בשביעית ומחנין דקחני דנא הנדר קלוס היינו כפי
דעת התנאים דלעיל התקין על ר' וכר' קיי"ל
דהחוקן דעולי מזרים היינו דוקא שהורישו כחצו
בנדרה דהא אז"ג דס"י דמקדש דסנר ר' נבית
שון לאו מח"י היא כיון דנפטר לנמרי מן המעשרות
ומחניעית :

גם כדכתיב ויהי כי חזק ישראל וישם את המעני
לחם וא"כ ר' שמעון מן אליקים היכי פליג מחמני
דחן כל שהחוקן עולי מזרים אינו נענד ויחד חיונה
גדולה דנפ"ק דמחנין ננה דהיה דכפר למת דשריה
ר' פריך ר' אחי עלה ולאו ממעלי חסין הן ומשני
תלמודא סנר ר' אחי מעלי חסין ככנשים דנו והא
כנו והא דר' אחי נותא היא דסנר וכיו מדמני
הכי משני דלאו קושא היא והבא נמי פריך
בשומעין גבי אשקלן וקוסיתא ומשני דטעי נדרי
שומאל גר נהנני והכי קיי"ל דלאו כנשואת חסין
כיון דלא העלתה עם חלל אחר שגרת הירדן וכ"ס
אחר מות יהושע דכנר נהלקה הארץ צנורל דנאחור
וזן לא שרי להו לקחת עם כדכתיב כי אחס שגרים
את הירדן אל ארץ נהמן והדרשת והיינו טעמא דר'
דשריא בליהו מעשרות עם חסיה דנא לאו כלום
הוא ובשביעית נתי שרד דבית שון כחצוה שריתא
דילה גבי שביעית נתי דמחנין ופטר מעשרותיה
בנ"ק דחולין והכי תניא במשפחה דהקלית דקוסיתא
ואשקלן פטורין ממעשרות ומחניעית דכלהו הני לא
כנשום לא עולי מזרים ולא עולי צל והו"ל הדין
הז"ל דמחנין נפ"ק דנכורים אין מחמנין זקנים
צו"ל חלל ע"מ לחזור ור' יצחק דר נחמן הוה נענה
והנני ע"מ לחזור ר' הוה צנור ומחניע ע"מ
לחזור וכיו ולכך מוכרח פסקו של הרמב"ם ז"ל
דפטורים לנמרי קאחר ובנני חולין הכי פירושה
דנכרים שכנשו עולי מזרים דהיינו למר כדן שהרנוס
או שגרשו ולמר נמלים חס ולא כנשו עולי צל
נעלה קדושתו כדאמר לעיל גבי והתחם את דברי
חלל והניחוס מלקדשם בשביעיה כדי שהגויס יורעו
בשביעית ואין נקרקעותיהם (א"ה) נכת"י ישנה
כלן הנה"ה ולינה ניכרת) קדושת שביעית
ומשחכרין עניס שילכו לגור גם בשביעית דתנא
שלה לא צניא צינור בשמינית וירק שלה בשביעית
אין לו קדושה ועוד משחכרין עם הגויס בתלוש
וזה סמך העניס דמחנין חלל לא מיירי לענין
עצמה נחמנר דהא חק דאינו נענד ועוד דלא גרע
מסוריא משא"כ נהיה דנמנות דהיה מוכרת לפרש
ז"ל פירושו דעצמה גופה נמי שריא לעניס ואוכלים
המעשרות שורעין ישראל בשביעית דהא חק נידים
דהיה לחיה נהו מעשרות נעיון ומחלץ (א"ה)

זו

שאלה

מהו פירוש לא נאכל ולא נעבד ונאכל ולא נעבד ונאכל ונעבד • ואם יש איזה דין דין שביעית במוציאנו זה בארץ ישראל ובסוריה נמה שירשו המינים אם לאו תורינו הדרתו וכו' מה תשובה אמרו במשנה [שם] שביעית פ"ו משנה א' שלש ארצות לשביעית כל שהחזיקו עולי בבל וכו' וזאת המשנה מה ששמענו בפירושה תמיד הוא מה שזכר רבינו יצחק בן גיאת בפירושו ואמר שהוא מה שפירשו בו כל החכמים ולזה הסכמו ואם כי פירוש לא נאכל ולא נעבד היינו אם עבר ועבד הארץ בשביעית בזה הסוג אם יאז הזרע אינו יכול לאכול • ולאחר זמן שיבטנו ועיינונו היטב בכל הלכה והלכה מחבורינו הגדול נראה לנו פירוש המשנה וכתנלה טעמה בסברה רבינו הקדוש ז"ל והוא שעבודת הארץ בשביעית בלא תעשה כמו שנאמר ולא חזרעו ולא חבצרו את נזיריה וכל מה שחזרו הארץ מאליה מן פירות הארץ או פירות האילנות מותר לאכול והוא הכקרא כמו שאמר הכתוב והיה שבת הארץ לכם לאכלה וגו' המשנה [שם פ"ו] שביעית נתנה לאכילה ולשתיה ולסיכה ולהדלקת הכר וזהו דין חורה אמנם מדברי סופרים גזרו כל מה שחזרו הארץ בשביעית מהדברים הנזרעין גזרו שחלה אסור באכילה החבואה והקטנית והירקות וכו' וזהו הוא הכקרא ספיחין ואסוריה מפני עובדי עבירה שזאל ילך אדם רשע ויזרע חבואה או ידק בניחוח ויביאה ויאכלנה או ימכרנה ויאמר מן הספיחין הוא שעלו מאליהם נמצא אם התרנו לאכול הספיחין גרמנו מכשול לעוברי עבירה ויורגלו לעבודת הארץ וכו' שאמר בספרה הספיחין אינן כן החורה אלא מדברי סופרים וזהו גזרת חכמים והוא האמת ואמר במשנה [שם פ"ו] וחכמים אומרים כל הספיחין אסורין ולא הותר חכילת הדעים כי אם מיני זרעין וירקות אשר לא יזרעו וזה עולין מאליהן נגון האזוב והפורדנן וכו' וזהו מה שפירשנו שזאל מירשין וזאלין מאליהן והוא אומרם הפנים והירבובין השוטין והחלגנות והטסטר ונקלחין מכל אדם

בשביעית שאין כיוצא בזה נשמר אבל הלפת והכרוב והכרפס היוצא בנינה וכיוצא בכולם אסור מדרבנן ופירות האילן כלם מותרין כמו שאמרנו אחר כל אלה אמרו במשנה [שם] שכל מה שקדש עזרא בקדושה שניה הוא אשר החזיקו עולי בבל הספיחין שלו אסורין ועבודתו אסורה והוא אומנם לא נאכל ולא נעבד • וכל מה שהחזיקו עולי מצרים בקדושה ראשונה שלא החזיקו עולי בבל דהוא מן אמה עד כחל מצרים לאורך ולרוחב ומה שקדש עזרא הוא עד כויב כל אלו היו חללים בקדושה ראשונה וקדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא ולזה ספיחין שלו מותרין ואעפ"י כן עבודתו אסורה מדין תורה והוא אומר כל מה שהחזיקו עולי מצרים ועד הכתר ועד אמה נאכל אבל לא נעבד וכל החקומות חוץ מזה ואפי' שוכנים בה ישראל אינו נחשב מן ארץ ישראל ולזה נאכל ונעבד וכו' כן ספיחי סוריה מותרין לא תהיה קדושת סוריה חמורה מקדושת ארץ ישראל אשר החזיקו עולי מצרים ובמה שהקדמנו והזענו לפניהם יטורש לכם שהדבר אשר יזרעו הגויים בארץ ישראל בשביעית וגם במה שהחזיקו עולי בבל מותר באכילה מפני כי הדבר היוצא מאליה מותר מן החורה אבל חכמים גזרו מפני עובדי עבירה ישראל שזאל יזרע ולכן גזרו על ספיחי ארצו • אבל הגוי דאינו מצווה על השביעית ספיחי ארצו מותרין • ואין חילוק בין ספיחי ארצו או אשר יזרע בכל מקום שהוא מותר לזרוע • ואם חלמר ולמה לא נגזור על פירות וספיחי הגויים אלו ספיחי ישראל זה אי אפשר דהיא גופא גזירה ואין ניקוס ונגזור גזירה לגזירה ולכן הוא יכול לזרוע בלי ספק והוא מותר באכילה ואין כאן איסור מן החורה ואפילו לישראל לא אסרה החורה אלא זריעה בלבד אבל הירק היוצא מאיליו או אם עבר וזרע הוא מותר מן החורה כמו בלאי זרעים שאסור לזרעה ומותר לאכול הדבר היוצא מאיליו ורבנן הוא דגזר עליו שלא לזרוע מכשול לעוברי עבירה ויבא לזרוע וכתב משה :

ספר ערך לחם לנזיריק"ש אהע"ז

קכח ס"א שם המקום כו' מותר לשכין בכל

הארצות חוץ מארץ מנרים מן היום הגדול ועד יום המערכת' ת'
פרסה על ת' פרסה כנגד ארץ כוש וכנגד המדבר הכלל אשר
לדור שם בה וכל אחוז הוא בכלל האיסור הרמב"ם זל ס"ה
ס"ה מלכים ומלחמותיהם וכו' מדבריו שסובר שבהר נילוס
מפסיק בין ארץ מנרים האסורה ובין ארץ פלשתי' אל קהר"א
העיר הירושלמית מארץ פלשתיים וכן דעת רש"י והתוספות ורוב
הפוסקים שראיתי בדבריהם שנתל מנרים האסור בתורה בס'
ואלכ משני הזו נילוס וכן אנו רואין שגאים אנו כיבשם
ואל אחוזו מארץ כוש או מהמערכת מדיכין לעבוד את הנהר
ליכנס לעור אל קהר"א וכל אחוז של חוץ היום הגדול
הוא יושבת ומהיום הגדול מתחיל האיסור כנז' בדבריו רמב"ם
דכל ר' סעדיה גאון אל פיומו ז"ל כתב שנתל מנרים הוא
הנקרא דבריו וואר"י אל ער"ש ולדבריו זל שציר אל קהר"א
הוא מארץ מנרים האסורה ומ"מ גם לדבריו זל ג"א שציר
אל קהר"א הוא מלכות אחת במו ארץ קבטוקיא שהיא
נזמיא יע"א וגם ראוינו גדולי עולם שדרו ושכנו בעיר אל
קהר"א ולא חששו לנז' לאזין האמורים באיסור החזרה
למנרים ומותר לחזור למנרים לסחורה ולכפוש הארצות
אחרות , והעיר הזאת שמה אל קהר"א מכנין אותה מנרים
והגויים קראין אותה מיצר ואין לכתוב מנרים או מיצר בנז'
לפי שכתבין העיר כדלז הממלכה כמו אשכנז שכלל מדינות
הרבה ולפיכך כותבין אל קהר"א הוא שמה על שם המלך
שכנאה וכוננין הסמוכה לפססאג מנרים הוא נז' מנרים
כי כן פירש ר' סעדיה בפירוש הערבי לפנינו נז' מנרים קבל
פססאג מנרים ואומר שהיא העיר הריבה השמוכה לס'
שקורין מנר אל עתיקא ואל קהר"א שם אחר הוא כי כן כתוב
במכתב המלך שכנאה שלטון אל קהר ואין כתוב שלטון קהר
כשאר שמות מלכי ארץ ולפיכך אין פוסקין אותו בד' שטיין

דברי יוד'ג דרב רגורל רבם רבולל מ"ה אליהו ישראל יצ"ו האב"ק
אלקאדרא ורמדינה.

ידידי רב רחומאי הרב החכם החוקר מבני לוי'ה כמהור"ר יעקב
ספיר הי"ו נ"י וחי לעולם כיר"א. אחדשו"ט יאר פניו אחנו לעמוד
על מה שזה זמן רב אנכי נבון במה שראיתי רבנן דפקיע שמיהו נבוכים
הם על דירת בני ישראל בארעא דמזרים דלכאורה קא עברי על ג'
לאוין האמורים בתורה ואמאי מכללא הרב כפתור ופרח בפ"ה עמד
וימודד דברים האסורים המפ' שאין רוב העולם נזהרין הניא גם כן
איסור דירת מזרים ולא די לנו זה הצער אלא שהניא ג"כ מה שמע
מפי הרב שמואל ז"ל מבני בניו של הרמב"ם שכשהיה חותם הרמב"ם
ז"ל באגרותיו היה כותב העובר בכל יום שלשה לאוין וכו' והוא לימד
סניגוריא עליו דשנא היה מוכרח וכו' ע"ש וכן כמה מהמפ' ביקשו
זכות כל אחד לפי דרכו עי' בס'. וכשאני לעצמי בעיני יפלא יקר
סהדותא דנא ומי יזמין כי איש קדוש אלהים כהרמב"ם המפורסם
וידוע כי כל מה שכתב בחבוריו פוסק ונאה מקיים כל מ"ש בחבוריו
וכן העידו רבני המגורשי הוצא בדרשות הרב ר' שלמה לבית לוי כידוע
ואיך יתכן דזה יכתוב בידו העובר על ג' לאוין כמקנטר ולא כמתמרמר
ומנטער הא ודאי אומרים אפיקו לקלל ואותם הידועים שכ' על מצבת
קבורתו מה שכתבו גם היו כותבים על הרמב"ם העובר וכו' ואפילו
אם נאמין לעדות זו אפשר שהי' כותב זה בהיותו באסכנדריא שלא
במזרים זה אשר הוא צעבר הנהר ידועה בשם ארץ הפלשתי מחחומי
ארץ ישראל כאשר נבאר ומאמאי חנא דמסעי' לן הוא הרב שגילי
עולם זח"ב ד' פ"ט דכתב וז"ל ולבנינו יתחמץ על עדות זה יען בידיו
כמה אגרות שו"ה להרמב"ם ז"ל ולא מלאנו חתימה כזאת יע"כ ובה
מלא חתימה ולא מסתפינא מקום הניחו לי להתגרר וכבוד הראשונים
ואחרונים במקומו מונח.

ואתהלהב ברחבה לבאר שרשן של דברים. בריש כל מראין בפ'
לך לך וה' אמר אל אברהם בהנטחת הארץ נתתי לזרעך מנהר מזרים
עד הנהר הגדול נהר פרח וידוע דרז"ל והניא רש"י בחומש לזרעך
נתתי אמירתו של הקב"ה כאילו היא עשויה הנהר הגדול וכו' ונחלת
נהר מזרים לא פליגי דלדעת התרגום ירושלמי הוא הילום וכן פירש
הראב"ע נהר מזרים שיחור ולא היאור ופי' דבריו המפ' החונים עליו
הוא שיחור ר"ל גילום מזרים ולא היאור ר"ל גילום יפרד ליהאורים
רבים אחאן בפ' מסעי בחחומי א"י כתי'. וגם הגדול מעצמן נחלה
מזרים והיו תולדותיו הימה ונחלת נחלה מזרים רבו עליה דלדעת
התרגום יב"ע כתבו בפירוש שהוא גילום והוא היאור וכן רש"י ז"ל כתב
וז"ל הנחל מזרים היה מלך על פני כל ארץ מזרים שנא' ביהושע מן
השיחור אשר על פני מזרים ומפסיק בין ארץ מזרים לא"י וביהושע סי'
יג' כ' עוד רש"י ז"ל שם הוא גילום הוא נחל מזרים הוא סמוך לחחום
מקצוע דרומית מערבית כמ"ש שם בפרשת מסעי וכו' וכ"כ שם הרד"ק

מן השיחור הוא נילוס נחל מזרים וכו' עד הנילוס הוא תחום עזה
 ע"ש ועי"ע בישי"ע סי' כ"ג ובירמיה סי' ז' דרש"י ורד"ק שכ"כ וכן הרא"ה
 ז"ל שם בפ' מסעי צייר החומי א"י מנילוס מזרים כמ"ש רש"י וכן בדין
 הואיל והשנועה היחה מהחילה מנהר מזרים שהוא הנילוס ולא איש
 אל וכו' ולא נמצא חולק בזה כ"א לגאון ר"ם פיומי ז"ל שכ' בפ' מסעי
 נחל מזרים הוא וואדאלעריש וכ"כ הרד"ק בפ' יקר הפארת בפ"א
 מה' תרומות שכ' שכל מי שאומר שחל מזרים הוא הנילוס הוא טועה
 ואינו אלא וואדאלעריש וכ"כ בשו"ת הישנות סי' ל' נמצא שהנחל מזרים
 הוא הנילוס נמחלוקת שנויה לדעת הרב סעדיה ז"ל והרד"ק הוא
 וואד אל ערים ולשאר המ"פ הוא נילוס עצמו וכן אומר לי בני יומא
 טבא דרבנן שהראו לו כתוב בפירוש הירושלמי של מוהר"ש סירילייה
 (הזכירו הרב שה"ג ח"א אות כ"ח) ז"ל בפ"י על מה' זרעים ששרטט
 וכתב תחומי א"י גלילות הפלשתיים מעבר הנהר נמחל זולאק עד עזה
 מתחומי א"י וכן ראיתי בנחשו' הרד"ק נח"ה סי' ש"א הג' שהביא משם
 הגאון רבו שהיה אומר שכל מי שדר במזרים הוא כדר בא"י והא ודאי
 שגם הגאון זה נמשך אחרי-כ' המדרגה יב"ע ורש"י ורא"ה והרד"ק
 שמהר נילוס מעבר זה של קאהרא עד עזה הוא תחום א"י הכתוב
 בפ' מסעי ומ"ש הרד"ק שם נח"ה סי' ש"א ד"ו דממה שניה נעת פטירהו
 שיליכוהו לירושלם דנראה שחזר בו ע"ש אלא דאמרי דלדבר זה יסלח
 אדוני דמזה אין ראיה שחזר בו ואולם מי לא ידע שהגם שזאה העיר
 אלקאהר היא מתחומי א"י אבל מעולם אין לה קדושה כא"י ומכ"ש
 בירושלם שאפילו בירושלם לא כל הווקומות שוים וכש"כ בפ' עשר קדושות
 בידוע.

אין שיהיה מכל הכתוב הוראת לדעת דדעה רש"י היא היפך
 דעמו של הגאון ר"ם ז"ל ובהכי אחת הרהר דאין מקום למ"ש הרב
 כפתור ופרח צפ"ח ד' נ"ט דרש"י ורס"ג קיימי בשיטה אחת העלמה
 מכל מה שכ' רש"י ביהושע י"ג ובשאר מקומות נמצא אחת למד שער
 מזרים שקורין העולם מזרים הישנה וגם עיר אל קאהרא הסמוכה לה
 שקורין אותה הגוים מזר היא מתחומי א"י עד עזה.
 ונהדר אנפין ונחזי אכן ד' הרמז"ס ז"ל כמאן ס"ל אי כס' הגאון
 ר"ם ז"ל או כרש"י ודעיימי' הבט להרב מהריק"ש בפ' ערך לחה ח' א"ה
 סי' קנ"ח הביא לשון הרמז"ס דפ"ה מה' מלכים ח"ל הרמז"ס ומוחר
 לשכון בכל העולם חוץ מארץ עון הים הגדול ועד המערב ד' מאות
 פרסה על ד' מאות פרסה כנגד ארץ כוש וכנגד המדבר הכל אסור
 להתישב וכ' הרב ז"ל ח"ל ונראה מדבריו שסובר שנהר נילוס מפסיק
 בין ארץ מזרים האסורה ובין ארץ פלשתיים אלקאהרה העיר הידועה
 מארץ פלשתיים וכן דעת רש"י והתוס' ורוז הפוסקים שראיתי בדריהם
 שחל מזרים האמור בתורה בפ' ואלה מסעי הוא נילוס וכן אנו רואים
 שבאים אנשים ביצעה מנא אמון או מארץ כוש או מהיער צריבין
 לעבור את הנהר לכנוס לעיר אלקאהרה ונא אמון על חוף הים היא
 יושבת

יושנת ומהם הגדול מחמיל האיסור הנז' כ"ד הרמב"ם אבל רס"ג אל פיומי ז"ל כהב שנחל מזרים הוא הנקרא בערבי וואדי אל עריש ולדבריו ז"ל שער אלקאהרה היא מארץ מזרים האסורה וכו' וגם ראיתי גדולי עולם שדרו ושכנו בעיר אלקאהרה ולא חששו לג' לאוין האסורים באיסור החזרה למזרים וכו' ע"ש בד"ק.

ואחרי הודיע חללים אותנו כל זאת מי שס פה לאמר על הרמב"ם ז"ל שהיה כותב העובר בכל יום ג' לאוין מאחר שהוא כתב שמזרים האסורה היא דוקא אותה שהיא מן הים הגדול ועד המערב וחצי מאן גברא רבא מסהיד עלי' הרב מהריק"ש ז"ל שהוכיח כן מלשון הרמב"ם ודבריו נהירין כשמע נאשרים ואדרבה ס' הרב ס"ג ז"ל בפרשת מסעי נראית זרה ורחוקה שנהר יחרב וינש אל הרוב זה הוואד אל עריש הוא נחל מזרים אחממא ומה מאד תמיהני למ"ש הרדב"ז בתש' ח"ה ס' ש"א ד"ו שהביא לשון הרא"ש דפ' מסעי שציר כס' רש"י והוא כתב עליו שציר מה שלא ראה והרי המהריק"ש שהיה מוזהרים ורב גדול בזמנו של הרדב"ז ז"ל והכריח בעיר אלקאהרה זו היא מתחומי א"י גליי הפלשתיים והוכיח כן מלשון הרמב"ם ומשאר הפוסקים ועוד תמיה אני בד' שכח שס לדעת רש"י דמדלא הזכיר בכל הגטולים נילום אל נחל מזרים משמע שהוא סובר דנחל מזרים לחוד ונילוס לחוד וכמה תמיהים דבריו שפ"י כ' רש"י ז"ל בפ' מסעי נחל מזרים והביא פ' מיהושע ס' י"ג ושם כתב נחל מזרים הוא נהר נילום הוא האמור בפרשת מסעי וכ"כ בכמה מקומות ואיך טבל לומר על רש"י שלא כתב שנהר נילום הוא נחל מזרים ומה שנפתייע עהרב כפתור ופרח הא נמי כבר כתבנו שנטעות יהם ב' רש"י בהרס"ג וראיתי גם כה"ע לרב חנינאי כמוהר"א פאלאגי הי"ו הכי קרא שמו שמע אברהם ושם נס' ג"ל הביא כת הסו' דג' לאוין אמורים בחזרת מזרים והביא דברי המהריק"ש הנז' בס' קכ"ח חא"ה ומילמא דתמיהא איך לא העניק בד' הרב מהריק"ש דאדרבה מדבריו יוצא דו עיר אלקאהרה אינו ממזרים האסורה ואילו עיין יפה לא היה טורח לבקש זכות על שוכני מזרים הנז' כי אם על ג"א דוקא לבד זה הנאני שהביא דברי הרי"פ דפ"ק דסוטה דכתב להריא דמזרים שנמורה אינה זו של עכשיו והיא הייתה למעלה מזו על שפת היאור השוכן אל ים סוף באותו מקום הייתה ארץ מזרים הנחונה בתורה חו של עכשיו איכא ג' ימים מיהאור מזרים עד ים סוף עכ"ד והרואה יראה דלדקו ד' הרי"פ כמו שז' והיא כד' המהריק"ש ז"ל ועי"ע בתשו' הרדב"ז ע"מ נדרשות ח"א ס' רנ"ב שז' וז"ל מזרים עיר חדשה היא שאין זו מזרים שיצאו ישראל ממנה ולזה קורין הישמעאלים אלקאהרה ולפי דבריו אלה לא הי' לו ליחזיק דעת השוכנים בארץ מזרים כמו שהוכרח לכתוב בתשו' הישנות ס' ע"ג ע"ש וכ"כ הריטב"א בחי' ליומא על ד' ל"ח ח"ל ומיהו תמיהא

חמיהא מילחא על מה סמכו העולם לגור בזמה"ז במזרים כגון הרמז"ס
 ז"ל וכמה גדילים אחרים וי"א שאותן עירות כבר נחבלכלו ונחרבו ואלו
 אחרות הן שתישבו אח"כ עכ"ל ואמת הוא כן דאומם המקומות רחוקים
 מאלקאהרה זו ג' ימים מעבר הנילוס זה דאנן קיימין בה באופן שעל
 פי האמור אין מקום למ"ש הרב כו"פ ז"ל אחר דלחיכנא עפר מחומי
 רגלוהי ועהס"ר ע"כ הגיעו דברי אליך הידיד ואמה חכם לבב תקרא
 ותבחר ואם יש לך להשיבני הודיעני והנני מפזר וזורה לרוח כל מ"ש
 ושי"ט יסגו א"ס כו"ח ומשרת נאן קדשים בתוך עמי מזרים הצעיר
 אליאז ישראל כבר יצחק ס"ט: ניסן שנת רני ושמי בת ניין לפ"ק.

ואתו האדם שנגע בזה עשאו עבד צדק
ואתו אחר אין קומא רק עומא ערב וזהו שכתוב
והגש הגשמת קומא עד הערב ולא יותר .
(א"ה לפ"ד גאלן קאי הפסוק וכל אשר יגע זו
קומא יקמא דכתיב סתם קומא' דמשמע
קומא' ז' ככל קומא' מה . הוא על בגדים
שנגע בהם נות אף לאחר שפירש מן המט
כמו שכתב פ' מטות וכבסהם בגדיהם וגו'
וסיפא דקרא והגש הגשמת קומא עד הערב
קאי על אדם שנגע בטומא מה ובוודאי דין דין
אמת . אבל כדאס לפרש בחזון אחר דקרי
ככל על אדם שנגע בטומא מה כי מלמד ענין
בידיו שחיבורי המט מקמא את הטגע זו
קומא' ז' וכיון שפירש מן המט אינו מקמא אדם
רק קומא' ערב . ושפיר מדויק לישא דקרא .
וכל אשר יגע זו הטמא ר"ל כל זמן שהטמא
זו בזה שחיבורי אינו יקמא סתם קומא' של
מט וזהו קומא' ז' . והגש הגשמת . ר"ל אחר
פרישתו מן המט . הקמא עד הערב . ר"ל
קומא' ערב לבד ולא קומא' ז' ואם כן הוה
הספק של הכותב בעל משנה למך . (פרק ה'
מהלכות קומא' מה הל' ב') אם קומא' שחיבורי
דלורייתא ולפי דבריו מוכח שהוא מדלורייתא)
ובב"ב מ"ב (וכל אשר יגע כו' . הקמא מה הל'
ואח"כ פרע הכתוב בזה הטגע בטומא מה אינו
אלא קומא' ערב ומכאן סמך לכלים בזה שכתב
שנגע (עבא"ר במ"ג פ"א דלשונות) וכבסה
התורה כאן אחר דיני הזה לומר שאין הזה
אלא בטגע בזה עשאו או מהלכו וכו"ס הרמב"ן
שלכן לא נאמר בפסוק ולקח חצוב בחלל הרב
וקן אין קומא' חלל אלא למה עשאו כמ"ס
במח"י (ד' פ"א דגלים חמור מכולן המה כו' שאין
כלים מקמאין . ועבא"ר שם במח"י ח"א ו' ע"ב :
ב (ה) כל העד . עיין מ"ס פ' בלק מהדורא
ז' : טרבר כן הוא קדש . זה הוה
אחר סב הר שציר לפנים כמ"ס פט לכא לפניה
ובלו למדבר כן שהיה הולך לרחבו ע"פ הר
שציר לארץ אדום כדלויס ופטו לפניה ליהיה הר
שציר עד מילר מדבר כן עד הגיעו לארץ אדום .
והר שציר הוא מתחיל מקדש צדק וסופו בקדש
יס המלח בנגב א"י ממס וגו' גבולו ממס ויגיד
במקלט דרומית מזרחית מתחיל ארץ מואב
וכא כריבוש במקלט מזרחית וטלו ע"פ מרח
עד ערך חצי ים המלח וארץ אדום מתחיל בדרום
ממילר מדבר כן וסוף על פני ארץ מואב
לדרומה אבל אינו רחב כהר שציר רק קרר ממנו
הרבה כמ"ס פט לכס כו' וגם אינו בחרבו כמ
ארץ

היו נריכין האם העפ"כ ההפך פסולה : במא
הוא . בהוייתו שמתמל עליה וכל העומות
שהיו זו כנגד בזה גם עתה הוא כן : הוא
למעט כלים שנגעו בזה העפ"כ שמתמל ז'
אינם נריכין האם לפי שאין נריכין האם אלא
האדם והכלים שהיו הם זה האדם אפילו נגע
באדם הכלים כמו שכתב בחלל מרב כו' אבל
הכלים שנגעו בזה שכתב בזה קמאין קומא' מה
שנגע אבל אין נריכין האם שתיבת הוא היו
מיעוט דוקא הוא קעון האם ואין דבר אחר
קעון האם : (כא) והיה להם לחקת עולם .
בין במקדש בין בגבולין בין בזמן בהמ"ק ובין
כלה בזמן בהמ"ק נריכין להחזיק עצמם בקדש :
וזהו מי הנדה וגו' . דרשו רז"ל מזה זה טעם
שהטעם מי הנדה יכבס בגדיו ומה שכתב מזה
שהיה שיעור האם וכו"כ בטעם יש קולא שלריך
להיות דוקא שיעור האם ואם לאו אף האדם
עשאו טעור אבל חומרה . ש קעון כיבוס בגדים
ובזוג להיפך אין קעון כיבוס בגדים ומקמא
אף שאין זו שיעור האם . ובג' מקומות יש
חילוק בין מנע למשא כאן מי הקמא שיש בהם
כדי הוייה ובגבולה ובמרכב : ואגב אמר רבינו
הגאון לבאורה הוא קמא שכתב כחב מפורש
המחזק קמא ורז"ל דרשו שהמחזק טעור . אך
אמר רבינו שהדין הוא אדם שהיו מקושרים על
גב הקמא לא היו מקמאין כלל את מי הקמא
בזמן אופן ואפילו שכתב ידיוס לזוך המים
וזהו מה שכתב וזהו הטעור על הטמא דוקא
טעור כה"ג ומה שכתב כאן ומזה מי הנדה הוא
קמא בזה בין מזה ובין טעם אף אם אינו
טבולים (למח"ה*) אבל הטעם שהמחזק פסול
הוא מטעם טעם ושיהיה זו שיעור הוייה : ובכ"י
מ"כ . וסיפא להם לחקת עולם . למעלה אחר
על שרש הקדש חקת עולם שיעור אחר .
וכאן אמר על האם . שאלו כ' פרישית הן : וזהו
כו' . גם כאן הלכה עוקבת . ותדע מ"ס טעם
קמא היינו בזהו שאלו טעור למח"ה . ומזה
טעור היינו הראוי להאזין (עיין בדברי רבינו
בפ"ס דפרה [: (כב) וכל אשר יגע זו הטמא
יקמא . לימד על האדם שכתב כלים קומא' מה
שנגע וזהו שכתב בפ' מטות וכבסהם בגדיהם
ביום השביעי וא"כ כבר יש לנו לימוד ששנינו
כיום וקמא' מה שנגע וחלוק קומא' מה משאר
קומא' מה שכתב קומא' מה קמא' ז' דים אלא
בזה שחיבורי קומא' אבל קומא' מה אפילו
עם כיום השביעי לקומא' הוא קמא' . וכל
זה דוקא בכלים אבל אם נגע בזה אפילו

(*) כה"ג מוכרחין ואלו שחיבורי הכיבוס עכ"ס . טעור כ"ל דהא כל השכס חייב בטעור למח"ה . ויין
מבוא בספ"ק מ"ס מ"ס כה"ג . דהיינו דיק קרא למיכת ומה ולא ימחה כמ"ס כלל הכרעה ובספ"ק . ובספ"ק
כו' . לאורי דלא טעור למח"ה . אלא אדום . (כ"י כדעס ר"ל שיעור מ"ה להוה) טעור . וכן כה"ג .
אגבאין ל"י הכה"ג כ"י . הכה"ג דבר עכ"ס . ע"ל .

[הוספה מב י] (יג) לא האמתם כר. כפוש'י
וממ'ם ב'ז'ם שהיו מסופקים
שהסלע יוליא בדבור ומדע שגם שלמה מתחמם
ע"ז דרך נהם עלי לור ונאמר בדברים לא יוסר
כר. לכן נכה ואל' בדרך שאלה המן הסלע כר
לראות אם יוליא ע"י דבור שהים מחיירא
לומר בדרך ליווי שלא יתחלל ש"ס אם לא יתן
וכשראה שלא הוליא כלום וירם משם כר' אבל
באמת לריך לומר בליווי ובפיוסא כמ"ס וידבר
על לב הנעשה ונעלמה הנערה ולכן לא ידע
איש את קבורתו. לא תאר לו ולא הדיר כר'
ונעלם הוא והמורה במדבר בגימון ח"ס לכן לא
כר': (יע) במסל' נעלה. שבתחלה אמרו ליתן
דרך עיירות ושדות יכרימים רק שילטו בדרך
המלך ולא ישמו מי בחר שבעיירות לא מביעיא
מי בורות ואמר לא תעבור כי ובקשו שלא ילכו
כלל בעיירות רק במסלה והוסיפו שאם ישמו מי
נהרות שישלמו שבודאי אין בחרות בדרכים מלוי
ובתחלה היו רלוין לנחות מי נהרות בנגם ולכן
אמר לא תעבור ולא קאמר כי :

בא (ח) הבגנני מלך ערד. נראה שודאי ערד
בא"י הוא אבל הערים וישיבתם מתפשטת
חוץ לגבול במדבר כמ"ס ב"פ שלא כי העמלקי
והכנעני שם לפניכם כר' וירד העמלקי והכנעני
או כר' הרמב"ן ע"ס אלא מ"ס ויחרם אתהם
כמ"ס כל חרם אשר יחרם מן האדם כר' אבל
ואת עריהם ייצי' שהקדישו עמה לעמיד : דרך
האחרים. פי' דרך מרגלים והנה כל ל"ח שנה
היו הולכין עד שחזרו למקום הראשון במדבר
פארן : (ח) עשה לך שרך כר'. להחזירו לשדו
וסם הוא חיים חוויא דמיו קנא קנאחי וכ"ס
בכל הדברים לכן דוקא הצי"ח מרפא במה
שהנה : (יד) ע"כ יאמר בספר כר'. שה"ל ספר
לזה : את והב. שכתבו שם מה שנטלו מסיומו
ועוד וכ' גם זה שנטלו את עיר והב במקום
סופס שגדליו קנים שם ולקחו הגחלים של ארנון
ואשד הגחלים אשר נעה כר' ג"כ לקחו זה כ'
לראיה כי ארנון עלמו לא לקחו וכמ"ס בספר
שופטים : (טז) ומשם בחרה. חזר למעלה
למסעות וקרא ע"ס מ"ס שכתבו הוא הבאר כר'.
ופן וממדבר מתנה שכל מסעות הכ"ל היו במדבר
ואח"כ נסעו וממדבר למתנה ומתנה כר' (ע"כ) :

ארץ מואב. רק כנה באמנעיה וע"פ דרומי
כלנו ב"י בשלה הניחום לעבור דרך ארלם והם
ב' מסעות ללמן ופון יציין בתרגום ירושלמי
ב"י מחשי ואמר שהלכו כל ארצו הלכא במדבר
מואב ע"פ דרומי מה שגאלר בדרומי שלא חסך
עליו אדום. בג"ס ונראה שארץ מואב מתרחב
עוד לדרום ומכסה כל פני מזה ארץ אדום זה
שהלכו בארץ מדבר מואב ולא במזרח אדום
ומשעבד' מדרום מואב הוא ארבות ארצן המסע
בדרומית מזרחית באל למזרח מואב והוא עיי
סעברים ומשם נחל זרד והוא למזרח מואב
והרמב"ן נד גבולו שנטל אחר ראוין ארץ יעזר
וגלעד נד ארץ ראוין ונגד ארץ מואב. ולמזרח
מע"פ ארץ ראוין וארץ מואב הרמב"ן גבולו ע"פ
ראוין למזרח וע"פ מואב למזרח שגם עד נחל
זרד ולו ארבעה שמות נחל זרד דכאן וב"פ מסעי
נקרא דיין נד וגם נקרא בשירה מתנה ובספר
מלחמות נקרא והב ולפי שמשם התחלת נחלת
ב"י נקרא מתנה וכן והב וסם אלל נחל זרד
תמו כל אנשי דור המדבר כי שם התחלת גבול
ישראל והם לא יכלו לראות אפילו פירותיה
ומשם נסעו ובאו מעבר ארנון ונקרא עלמן
דבלמיה ונצטריה נקרא נחליאל ומתחיל לפרש
שנל כן יאמר בספר מלחמות ב"י ונסיעהם לאת
והב בסופה ר"ל בסוף המדבר שכבר כלו מדבר
הילוכם ומשם הלכו לאת הגחלים כמ"ס מעבר
ארנון ומשם לאשד הגחלים מקום גבול נשפכים
ממנו נחלים והוא עושה לער וכן לגבול מואב
והוא הרי העברים ובשירה נקרא במות למעם
לעיל ומשם בחרה שגם נשאר באר של מרים
אלא עבר עממה הירדן ונקרא ערבות מואב
ובשירה נקרא הגוף אשר כר' היא הבאר הנזכר
בקדם ונקרא שם מי מריבה אך שם לא הזכיר
מפני עינינו אחרים שהזכירו שם וכאן הזכיר
השירה שנאמרה עליו בתחלתה כמ"ס רש"י ז"ל
וע"ס : וממדבר מתנה. מהמדבר הגדול הלך
להם הבאר כל מסעות אלו עד ערבות מואב
ולא פסק מעממה ומתנה ראשית היישוב ונקרא
והב ונחל זרד ודיין נד כמ"ס ונחליאל עבר
ארנון : ומנחליאל במות כמ"ס. ומבמות הגוף
שכל אלו המסעות עבר עממה הבאר עד מסע
האחרון וסם נשאר הבאר :

פי שירת הבאר

(ח) עלי באר ענו לה. בסוד הדעת בחושבנא : (יה) באר חפרום שלים כרוס
בסוד

באר יצחק

(ח) עלי באר ענו לה בסוד הדעת בחושבנא. דבר זה מבואר בדברי רבינו זכ"ל ובפרט בבי'
לחיקונים תיקון כ"א בסוד חמא משה בסלע. שהסלע שנקמץ לדבר אליו הוא כלת משה
דיחא ארוסה דיליה נקודה פנימאה דילה בת מלך דיתבא יגל מגדלח וסם היו בפיוסא כב"ד
וידבר

ועלימוד כוללם שהם ולא העשה ועשה
 הוא נקרא ימין ונ"ח נקרא שמאל כי ידוע
 דרך האדם שהוא לעשות איזה דבר ביד
 ימין הוא עושה הדבר וביד השמאל הוא
 מחזיק הדבר שלא יפול או שלא יתרחק חסו
 כחו לא העשה שהשמאל הוא על הלאו שלא
 יפול שלא יתרחק י"ח אבל הימין הוא עשה
 ששם עושה והשליטה הוא הלימוד כוללם
 להחזיק ולכן (תמלא) שג"פ נאמר לבלעם
 וסכורו על עין סכורו פ"ח אמר לו
 הקב"ה לא חנך עמסם וצפסם כשי אמר
 לו הקב"ה קום לך אחס ואך את הדבר אשר
 הדבר חנך אותו העשה וצפסם כג' אמר לו
 החנך ואחס את הדבר אשר חנך חנך
 אותו הדבר והוא דמו לג' מינים הללו לא
 חנך הוא לא העשה. ואח"כ את הדבר אשר
 חנך חנך אותו העשה הוא עשה ואח"כ
 אותו הדבר הוא הלימוד הנקרא דיבור וכל
 זה לא השגיח בלעם: (ל) ורמז שאלו
 אל בלעם הוא חנך אחך. ענין עמו הלא
 התם הוה הכל לקראת נחשים ונחש חנש
 ונחש לא השגיח בסימנים כאלו שקרם לך
 שאינם כלל מדרך הכבש. שאל האמר שאיני
 נמוד כבילוך הדרך חנך. הלא חנך אחך
 זה זמן רב ובקי אני לין. ואם האמר שלא
 היית רועי עלי בשום פעם. אשר רכבת עלי
 מעורך הססן כו' ואעפ"כ לא קרס מקרס
 חס כיום. אף זה כי אם מן השמים ואחס
 חנך משגיח לכל זה. בעשרה נכיונות נחנסה
 בלעם הרשע ובטון לא השגיח בהם. הא'.
 בפעם הראשון שבאו כשלושים שאמר לו הקב"ה
 לא חנך עמסם. הב'. בפעם השני שאמר
 לו אם לקרוא ודווקא אם לקרוא ולא לקלל
 לי קום לך אחס. השלישי. והט' האהן
 מן הדבר. הד'. ומלחן האהן. הר'. ומרנן
 האהן. הו'. ויפחה ה' את פי האהן.
 הו'. ויגל ה' את עיני בלעם כו'. הו'. במצות
 כראשונים בזכות בעל. הו'. בראש הפסוק.
 העשירי. בראש הפסוק הנקרא על פי
 הסימן. כנגד עשרה נכיונות שצמד ה"א
 ע"ה נכין ובלעם הרשע עזר על כוין ולא
 השגיח בהם כלל וכנגד ק כחיד כחן עשר
 (א"א ח"ר) 4 ד

פעמים מלאך ה': (לו) אשר על גבול ארץ
 אשר בקצה הגבול. ואח"כ כחיד ויקח בלק את
 בלעם ויעלםו במוח בעל וצפסם ב' ראש
 הפסוק וצפסם ג' ראש הפסוק הנקרא על
 פי הסימן. להבין זה שצפסם הראשון י"ח
 לקראתו וצפסם האחרונים הניגה את בלעם
 לבס. ונראה פי' לפי שהנזכר בדברים ב'
 פסוק י"ג ו"ד קמו ועברו לבס את נחל זרד
 ונעברו את נחל זרד וכימים אשר הלכנו מקדש
 ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד ל"ח שנה עד
 חס כל הדור חנשי המלחמה מקרב המחנה.
 דמשמע שבנחל זרד פסקו מהי מדבר. למות חס
 ידוע שלא פסקו מהי מדבר למות עד שנכנסו
 לקדש הארץ שבבשו דסיינו ארץ סיחון ועוג וכחיד
 ב' חקק כמה מסעות מנחל זרד עד שבאו
 לא"י. וי"ל דבאמת נחל זרד היה קדש כנסת
 לא"י אך נפרש תחילה חק כיה סדר מסעם
 ומעילא נבין זה. הנה רש"י פי' ב' מסעי
 ב' ארצות יסעו: בדרומה של א"י מזרים
 ואדום ומזרח מלא לפירש"י היה אדום במזר
 דרומי ומדבר הן שחמו שם ישראל דסיינו
 בקדש שמעם שלחו ישראל ובקשו ממלך אדום
 סימיהם לעבור בארצם ע"כ היה במקצוע
 דרומית מזרחית ממם כמ"ס ב' מסעי והיה
 לבס פאת נגב ממדבר הן ע"י אדום וכן
 ביחושע ע"י ח' אל גבול אדום מדבר הן
 נגבה מקדש סימן הרי מבואר שמדבר הן
 היה במקצוע דרומית מזרחית ממם וא"כ
 לפירש"י ע"כ ל"ל שמדבר הן הוא קדש היה
 לז' שני של ארץ אדום ואדום סיחם למסע
 סימנו דסיינו למסע מקדש וארץ אדום סיחם
 עומדת במזר דרומי ממם ואח"כ ויסעו מקדש
 שהיחם לז' שני של ארץ אדום ובאו לבס
 הכר ושם עה אהרן כמ"ס על גבול ארץ
 אדום ואח"כ כחיד ויסעו מהר הכר דרך י"ס
 לסבוב את ארץ אדום והלא כבר עברו
 מאדום טלס. לך נראה וודאי דארץ אדום
 עומדת במקצוע דרומית מזרחית למעלה וכוף
 מקומה של אדום מחמלה א"י וקדש הוא
 מדבר הן הוא למסע סימנה וכוף במקצוע
 ממם ומדבר הן חנך ע"פ כל רחבה של ארץ
 אדום עד א"י ממם וקדש סיחם עיר בקדש
 מדבר

עלמך לן ללד בני ישראל וכעבאל לקדש שלחו
לבקש שיניחם מלך אדום לעבור במדבר שלו
שדך שם היו יכולין ליכנס לה' יחבק וכו' שאל
והיה אחינו בקדש עיר הקדש גבולך במדבר
הוא גבול ארץ אדום וקדש היה הקדש הגבול
ללד ישראל ולא הניחם. ולפי' מיושב ומי מה
שאלנו לא נעבר במדש ובכרם והט' נקשו
שיניחם לעבור דרך המדינה הארץ שייך לומר
זהו וכרם במדינה אבל כעבאל שרלו לילך
דרך המדבר שהוא מקדש שרם וכרמים אז מיושב
שפיר. ויה' הניחם לעבור בגבולו וכו' ודחו
לילך להלן וצאו אל הר הסר שהוא גבול
אדום ואל הר הסר מעט ללד דרום
וקדש היה ללד לפון ושם מת אהרן וכמ"ס
על גבול ארץ אדום ואח"כ כהני ויסעו מהר
הסר לסבב את ארץ אדום ששכשו הולדו
לילך כל דמות של אדום וסלבו למעלה מארץ
אדום סביבה עד שבאו למזרח ארץ מואב
וכנס סלבו ג"כ כל מזרח אדום אלא לפי
שלא סלבו הסוך לארץ אדום אלא סלבו
למעלה סביב מדורם ללד לפון עד שבאו
גד ארץ מואב וסלבו מזרח מואב. ובעל הדרך
הסר דכיינו מהר הסר עד ארבות לא חנו
כי אם בשחי מקומות ללמנה פוק וכן כהוב
בפ' מסעי ויסעו מהר הסר ויחנו בללמנה
ויסעו מללמנה ויחנו בפוק. וכהני ויחנו
באבת ויסעו מאבת ויחנו בעיי העברים
במדבר אשר על פני מואב ממזרח השמש
משם נסעו ויחנו בנחל זרד וסוף דין גד
וכן כחוב במסעי ויסעו מעייס ויחנו בדיבן
גד ואח"כ משם נסעו ויחנו מעבר ארנון
אשר במדבר הלא מגבול האמרי הוא עלמן
דבלתיחם האמרי ויהי ויחנו כי ארנון גבול
מואב בין מואב ובין האמרי. נמלא נחל זרד הוא
דיבן גד, ולכאור' יקשה האין בא גד ליקח נחלחו
עד דין גד שסוף ואלה סביב מנחלת ראוין
שסרי ראוין לקח מערוער אשר על שפת נחל
ארק ולקח גם דין גד שהוא בחוף הנחל
שסוף נחל זרד. אלא דבריו משם לגד וערף
זרוע אף קדקד שלקח נחלחו כמו קדקד לז'
מזרח ולקח נחלחו בלי מזרים לפי שלראוין
וממנה היו להם מזרים, נשורי ומעבחי
למנה ולראוין גבול בני שמון, אבל לגד לא

היה לו שום מילד וס' לרוחב א"י לקח נחלחו
כמו זרוע ג"כ בלי מזרים ועד הנחל לקח
ולקח נקרא דין גד וסוף שכתוב ברוך מרחיב
גד שאין לו שום מילד כלל ולקח כחוב בדבריו
קמו ועברו להם את נחל זרד כי שם כל
נחלי מדבר לפי שחל זרד הוא הנקרא דין
גד וכן הנחל מלח א"י שהוא גד. וכתוב
יה' קן יאמר בספר מלחמת ס' את וס' וס'
בסופה ואת הנחלים ארנון ואשר הנחלים אשר
נעם לשבת עד ונשען לגבול מואב וממנה
בארס הוא הבאר כי דמשמע ששם חתם
להם הבאר והלא הבאר היה להם זכר כמס'
היה וכמה מקומות שער עמס. וגם ק'
אח"כ כחוב מקומות אחרים וממדבר מהנה
כי שאין להם פי כלל. אבל לפ' נראה סוף
על נכון ומלא ק' פי'. את וס' בסופה פי'
בסוף מדבר אדום סלבו הכל במדבר אשר
על פני מואב עד שבאו לוס' וס' וקרא נחל
זרד ודיבן גד ולק' נקרא וס' לפון ס' שם
הנחל ארץ ישראל שנהן להם. ואת הנחלים
ארק וס' מעבר ארנון, ומ"ס במסעי עלמן
דבלתיחם בלן נקרא נחלאל. ואשר הנחלים
הוא הנקרא בלן במות אשר נעם לשבת עד
מלח אשר הוא לרצוי. וממנה בארס (היינו
ערבות מואב ששם) נקבע ונעסס באר אבל
כל מ' שם נחללל עמסס וס' כמן סלבו
ועכשו נעסס כמו באר עד שנגמ' לאחר
מיחם משרע"ס ואלו אמרו שירס עלי באר
עמו לס דכיינו שנקבע באר נמלא בתחילת
היה במדבר מואב ואח"כ נחל זרד וסוף
וס' וסוף דין גד ופי' וס' בסופה סוף
המדבר של מואב נמלא מדבר מואב סוף תחילת
ואח"כ ואת הנחלים ארק זכר נחלאל וסוף
עלמן דבלתיחם ואח"כ ואשר הנחלים הוא
במות ובמסעי נקרא סרי העברים אשר נעם
לשבת עד ונשען לגבול מואב הוא ערבות
מואב (לשבת עד אבל לא עד בעלמו שער
ס' ממואב וממנה בארס הוא הניח) וק'
כחוב להלן וממדבר ממנה ממדבר מואב
נעם עמסס למחנה דכיינו וס' שסוף נחל
זרד ודיבן גד שכל אלו השמות נקראו לו
וס' ממנה לפון וס' לפי שם הנחלים ס'
לסנן

לדעתן לסם שסוף מחסם. וממחנס נחלואל
 הוה את הנחלם ארץ ובמסעי נקרא עלמן
 דכלתים. וממחלואל במוח הוה אשר הנחלים
 ובמסעי נקרא הרי העברים וממחלואל הוה
 אשר בצד מואב ושקפס על פני סימון
 לפי שש נקבע הבאר (אלא דכמסעי מחלק
 גס הוה לפי הקים) דמי פעמים כחוב
 בו ויחטו. ויחטו בערבת מואב על ידן ידחו
 ואח"כ ויחטו על סידון מבית השמח ושיחם
 נקראו ערבות מואב ומלא ים לו בלן שש
 מקומות בשלש מקומות הלכו בני ישראל
 דסינו מדבר מואב. יחל זד. את הנחלים
 ארץ. ובשלש עמודים שם היוו במוח בעל.
 רחב הסכסס הוה הוה אשר ע"פ מואב.
 ואח"כ ראש הפעור. ולכן (בשלש מקומות)
 הראשונים סלן בלן נקראת בלעם אל עיר
 מואב אשר על גבול ארץ אשר בקאס הכנול
 ובשלש מקומות העמודים בלן בלעם בפעם
 הא' במוח בעל. ובשניים ראש הסכסס
 ובשלישית ראש הפעור ושקפס ע"פ סימון.
 (לח) ויאמר בלעם אל בלן הסס באתי אליך
 עתה סיכל אוכל דבר מאומם הדבר אשר ישים
 אלסם בני אוהו אדבר. לרץ להבין מסו
 סיכל אוכל וגו' ונראה לפי שידוע כי בני
 פעמים הראשונים הלך לקראת נחשים ובפעם
 השלישית עז. ללכת לקראת נחשים ובמ"ש ולא
 סלן בפעם בפעם לקראת נחשים ושם אל
 מדבר פניו לראות מה ימנן לו סקב"ס. וחו
 סיכל אוכל הוא ב"פ הראשונים. שעסק
 בנחשים כדי שימנן לו סקב"ס כמו שרואה
 ונראה שאינו יכול לעשות שום דבר ואח"כ
 אמר אשר ישים אלסם בני אוהו אדבר על
 פעם סג' שלא סלן לקראת נחשים ואעפ"כ
 שם אלסם בפיו הדבר קרא סקב"ס. וחו
 פ"ג דרגין ים. אלסם. ס'. דוח אלסם. וכן
 כהן ויקר אלסם אל בלעם ופעם שמי ויקר
 ס' אל בלעם ססם סכל במקדס לפי שסם
 לו הספעות לבלעם לילך לקראת נחשים
 אבל בפעם סג' שלא סלן לקראת נחשים
 כחוב וחסו עליו דוח אלסם ומלמס למעלה
 הוא. ובפעם הראשון אמר בלעם כשא
 עליו עתה סיכל אוכל דבר מאומם הדבר

אשר ישים אלסם בני אוהו אדבר ובפעם
 השני אמר בלן לקב איני לקחתיך וכנס ברכת
 בך וסביב לו את אשר ישים ס' בני אוהו
 אשמר לדבר ובפעם סג' אמר בלן גם קב
 לא חקבנו וגו' וסביב בלעם כל אשר ידבר
 ס' אוהו אעשה ובפעם הד' אמר בלן לקב
 איני לקחתיך וכנס ברכת בך וסביב בלעם
 אס יחן לי בלן מלא ביהו כסף חסב לח
 אוכל לעבר וגו' לעשות מובט או רעם מלבי
 אשר ידבר ס' אוהו אדבר. וכל אלו הסיונים
 קשה הדבר ובפעם הד' שאמר וסלא גם אל
 מלאכיך יגו' הנה גם לבק בלאו אמר כן.
 וסענין הוא כי בחליל כשאמר בלעם הוכל
 אוכל דבר מאומם כיוון בזה שהנבואה אינה
 באה לו מלד עולמו אלא מלד סקב"ס וחו
 סיכל אוכל דבר מאומם רק בראון סקב"ס
 אשר ישים אלסם בני אוהו אדבר ובפעם
 השני כבניך אמר לו בלן לקב איני לקחתיך
 פ"ג לא הוה לך לומר סברס ואף שהנבואה
 הוא אללן מסקב"ס עס כל זה שאיך יכול
 לקללס עכ"פ לא הוה לך לבדן וסביב לו
 אוהו אשמר לדבר שמי לרץ לדבר מה שאמר
 סקב"ס ואח"כ אמר גם קב לא חקבנו קף
 עליו על שבה אלו ואמר לא הוה לך לבוא
 אלי ולומר סברס וסביב כל אשר ידבר ס'
 אוהו אעשה כי מוכרח אמי לעשות מס סידבר
 (וגם בחליל אוהו אשמר לדבר ואח"כ
 אוהו אעשה כנגד מה באמר לו סקב"ס את
 סדבר אשר אדבר אליך אוהו פעם וסמלאך
 אמר אוהו אדבר ולכן סביב נ"כ אוהו אשמר
 לדבר ואח"כ אוהו אעשה) ובפעם הד' סביב
 לו בלן בכעס וכנס ברכת בך זס ג' פעמים
 וכיוון שסם לו לעשות מלאן סקב"ס שלא
 לבדן וסביב לו כי הוא מוכרח בע"כ וסוא
 לא יוכל לעבר את פ"ג לעשות מובט אז
 רעם מלבי כי סמוכ וסרע אינם כלל דרשתי
 רק סכל בראון סקב"ס אשר ידבר ס' אוהו
 אדבר חסו שאמר סלא גם אל מלאכיך אשר
 שלחת שגס למלאכים שלו אמר כללן הוה
 וסודס שסוא מוכרח בכל סדברים סן שלא לקלל
 וסן לבדן אוהו משא"כ לבק לא אמר כלל
 שסוא מוכרח על אלו סדברים :

ספר

תבואות הארץ

(והוא חלק ב' מספר דברי יוסף)

נחלק לב' חלקים :

חלק א' מהות איכות וכמות הארץ

(ובכללו עוד ביאור שפות המדינו והמקומו
הרבה הזכרים בתנ"ך ובדברי חז"ל) :

ובו פרקים : וביאור תוצאות הארץ

חלק ב' מעשה הארץ :

והוא דברי הימים למלכי וליושבי

הארץ :

שמצאתי אני הצעיר יוסף שווארץ :

נרפס פה

יְרֵחוֹ שְׁלִים

תוכ"ח

עס"ק

שנת תר"ה לפ"ק

Neueste Beschreibung von
Palaestina verfasst von Rabi
J. Schwarz in Jerusalem 5605 ;

הקדמה (השני')

הפעם אודה את ה' כי יכני להוליא גם הבואות ומולאות ומעשה הארץ אשר טפחתי ורביתי ביגיעה רבה :

והנה כל דברי בשמות המקומות יכודם על ג' דברים • א' ע"כ המליאות אשר חקרתי ודרשתי בכל אפסרי • ב' ע"פ דרכי' זל אשר עינתי והדשתי בהם בצבלי ובירושלמי תוכנתי נדרשי' כדור כפרי מכילת' פסקתי' רבתי כו' זוהר כו' • ג' ע"פ דברי חכמי' מחקרי הארץ מזמן יוסיפון (בספר יוסיפון לרומיים) עד זמן הזה : וידוע תדע שלקטתי גם מוצרי אייזכריאוס כומר (בישאף) בעיר קיסרין בזמן קאנטיאנוס (4090) • גם מדברי היראנימוס שהי' בארץ (4146) שרברו (בלשון יוני' ולאטיני) ביאור רב משמות המקומות אשר נמלאו בארץ בימי' ההם וגם מה שנודע להם משמו' המקומות שכבר אבד זכרם ונהארו בזמנם • ומלאתי בהם דברי' יקירי הערך שהם ע"פ האמת שמכחימי' עם דברי חכ"ל ועם המליאות (ואף שלפעמי' הרבה מלאתי שגגה וטעות בדבריהם) :

ואל יפלא בעיני הקורא כי ימלא בדברי לפעמי' שם מקום א' שזכר תכונתו : במקומות הרב' כי הוא דרך חקירה לחקור על תכונת מקום א' אולי תכונתו כה אולי כה כדרך הנוהג ומבקש דבר מה שילך הנה והנה למצוא מבוקשו אף שזמן הנמנע למלאו בכל המקומות כ"א במקו' א' • אכן בביאור שמות האומות (בפרק תולדות בני נח) שנכתבו לפעמים (ע"פ התרגומי' והמבארים) שם אומה א' במדינו' שונות במזרח ובמערב לפון ויס הוא מוכנס ע"פ המליאות כי סן ואולי התישבו מאומה זאת במדינה ההיא ומכאן הלכו למדי' אחרת : הנה אחרתי דרך משל בשם כתיס כחבתי שהם במדינ' איטליא ובמדינ' מאלעדאניא ובאי קפרוס (ליפערן) ונמלא כחך לדבר לכל מדינה ומדינה הנזכר ומוכח שהלכו בני כתיס למדינות שונות • ואולי הדבר בכל אומה ואומה :

פרק א גבו לי ותחומי הארץ

ביאור תחומי א"י בפרשת אלה מסעי

והם תחומי עולי תמרים :

במדבר ל"ב ז' זאת הארץ אשר תפול לכם לנחלה וגו' והי' לכם פאת נגב תמדבר בין וגו' והי' לכם גבול נגב וחקלא ים המלח קדמה • ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרבים ועבר צנה והיו תולדותיו מנגב לקדש ברנע וינח חצר אדר ועבר עלמנה ונסב הגבול מעמון נחלה תמרים והיו תולדותיו הימה :

בתרגום יונתן בן עוזיא ועבר צנה ויעבר לזני טור פרזלא וכו' דרות' לרקס גיעא ויפוק לעירית אדריא ויעבר לקיסס מקיסס לנילוס תמרים (וכן הוא בירושלמי) :

במסכ' סוכה ריש פ"ג זני הר ברזל כשרות : והוא זני טור פרזלא בלשון ארמי : והבונה תמרות חזקות (עין בר"ן) והנה מוכח שפירש צנה למקום ולתחום שגדלים שם תמרים קשים : וא"כ גם מדבר בין נקרא קן על שם התמרים שנמצאים באיזו מקומות שבמדבר ההוא :

מצאנו בש"ס (סוף מסכ' יבמות) שער לוער מכונה עיר התמרי' וכן בתוספת' דשביעית פ"ו : ובמסכ' פסחים דף כ"ג ע"א ובתמרים עד שיכלה האחרון שבזוער (ואולי לוער היא נקראה תמר : מתמר עד גוי תריבות קדש הנזכר ביחזקאל ת"ז י"ט) ותולדותי בהפריהם שבימי קדם נקרא' לוער בלשונם פלג' ערא ר"ל עיר התמרים : ולפי דעתי שבמחוז לוער וקרוב לו היתה תכונת עיר הלזון תמר היא עין גדי (עין עין גדי) : ובכל מחוז ההו' נמצאו תמרים הרבה :

פרק א גבולי ותחומי הארץ

בקצה דרומית מזרחי ים המלח נמצא הר מלחי א' גבהו 150 רגל המתפשט בשפת הים לפונה בערך 3' שעות ויותר ונקרא בל"ע ומדו"ס : ובקצה הצפוני הר זה נמצא עמק נר ושם חרבות הנקראים בל"ע ואר"י * והנה אין ספק אללי ששם ומדו"ס על שם מדום שתכונת עיר מדום בחלק הדרומי ים המלח והיא היתה עיר הדרומית מכל ערי הכיכר כמו שנאמר ויאהל עד מדום (בראשית י"ג י"ב) שהיא הנקודה הדרומית : ואר"י היא לער ומלאנו במסכ' פסחיו דף ל"ג ע"ב שלוער רחוק ממדו"ה' תיל (שעה וחצי) והנה מוכח שתכונת מדום היתה לדרום ואר"י בערך שעה וחצי למזרח הר ומדו"ס הנזכר : ונציב מלח הוא אשת לוט תכונתו בהר זה שהוא כולו מלח (לצפוני) מערבי' חרבו' ואר"י בערך 3' שעות וחצי נמצאים עוד חרבות הנקראים ואר"י א"ל פוק"י ר"ל לער העליון : הוא שם חדש אשר בדו מלבס (א) כמו ב"ת אר"ר פו"ק (עין בית חרון העליון) ועמק הנזכר סמוך לחרבות ואר"י הוא עמק המלח הנזכר שמו"ב' ח' י"ג) ולער נקראה ג"כ עיר המלח (יהושע ט"ו ס"ב) על שם הר המלחי שהמוך לה :

(א) ואמת אגיד שאני נכון מעט בתכונת לער כי (ירמי' מ"ח ל"ד) נזכר לער בכלל ערי מואב ומוכח שתכונת עיר לער סמוך לארץ מואב שהוא בחלק דרומית (דרומ"ז) ים המלח * ובאמת בשפתו דרומ"ז נמצא כפר א' שושביו ערביים הנקרא לאפי"א ואומרי' שהוא לער * לכן כנועט יעלה על דעתי לומר שהיו ב' מקומות בשמותי' לער כ"א לער הנזכר במעש' לוט אין ספק שהוא הכפר ואר"י הנ"ל :

פרק א גבולי ותחומי הארץ

והנה לפי דעתי כל חבל הארץ אשר בשפת ים המלח דרומית
מזרחית לו עד לאפון עיר זווער הנזכר הוא בכלל מדבר זין
ונקרא כעת זאיר"י וחבל ההוא מתפשט עד תחום אלזית"י אשר
אזכיר בסמוך : וזה שאמר פאת גב ומדבר זין על ידי אדום והי'
לכם גבול גב מקצה ים המלח קדמה :

ובעת ההרים שהם למזרח זאיר"י באיע"ן וזאיר"י קיימת"י וזאיר"י
ריטמא"ט וזאיר"י מזיר"א אשר אזכיר לקמן עד סמוך לתחום
ים המלח נקראים בל"ע אלזית"י והכוונה על שם מדבר זין (זית
בזו זית) : ובין קצה הדרומית ים המלח ובין קדש ברנע (עין
מקומו) כמעט מכוון באמצע המרחק שביניהם נמצא הר א' גבוה
ושמו רשב"ל מאדור"א (אולי הוא ההר החלק העולה שעיר
(יהושע י"א י"ז) :

מעלה עקרבים

לדרום ים המלח למזרח העמק אל"ל גו"ר סמוך לזאיר"י אל"ל אהו"א
(או זאיר"י אל"ל קורייה"י) למערב תחום עיר מאנזיר"י (עין מקומו)
נמצא מעלה גדולה גבוה מאוד : ובדרך מעיר מאנזיר"י הנזכר
לא"ל גו"ר נרד מטה מטה מאוד ומעלה זו מלא סלעי גדולי ומסוכן
לעבור עליהם : וכפי הנראה הוא מעלה עקרבים : וכפי משמרו'
הפסוקים מקצה ים המלח קדמה מוכח שחוט הגבול הלך לדרום
מזרחי ים המלח : (וכן משמע קצת) שופטים א' לו) ממעלה
עקרבי' מהסנע ולמעלה ר"ל מעיר סנע ע"ש) :
ורבינו סעדי' הגאון (א) מתרגם מעלה עקרבים אל"י עקב"ה
עקרבי"ן : ואכתוב לקמן במקומו שיש סוף המזרחי

(א) הנה הקרה ה' לפני תרגום רבינו סעדי' הגאון הנדפס בקושטא
שנת ש"ו באותיות אשורית ובזלזו גם תרגום הפרסי מר' עקב בר

פרק א גבולי ותחומי הארץ

אשר על שפתו חילת ועליון גבר נקרא כל"ע בח"ר עקב"ה וגם עליון גבר נקרא כל"ע עקב"ה : ולפעמי' קורי' לא"ל גו"ר והערב"ה לא"ל עקב"ה על שם שמוסך ומגיע עד סוף בח"ר עקב"ה וא"כ מוכח מדבריו שתכונת מעלה עקרב' היא בעמק א"ל גו"ר בעקב"ה והוא מסכים לדברי כי מעלה הזכר למערב עיר תלמודי' היא בקלה עמק א"ל גו"ר :

הנה הלך חוט הגבול מדרום מעלה הנ"ל למערב (מערבית דרומי') דרך א"ל גו"ר ומשם דרך ואד"י א"ל פיקר"י אשר עבר על פני הר מאדור"ה הנ"ל וואדי זה מגיע עד ארץ הררים הגבוהים

יוסף טאו"ם • אכן יש בו טעויות הרבה ולפעמים חסרים כמה תיבות בדרך כל הספרים המדפסים תלמידי' שלא ידעו הלשון ההוא (כי בקושטא מדברי' לשון טורק"י ולא לשון ערב"י) : והקר' ה'ג'ס לפני תנ"ך ישן בלשון ובאותיות ערב (ולא ידעתי מקום הדפוס) וראיתי שתרגום על התורה הוא פירוש היקר של רבסעה"ג הנ"ל והוא מדויקדק יותר ויותר מחומש הנ"ל המדפס בקושטא : אכן לפי הנראה מוכח שהועתק מכתב אשורי והמעתיק לא ידע הלשון והחליף פעמים הרבה ד' בר' הדומים בכתב אשורי אבל לא בכתב ערבי • דרך משל גלעד תרגום הגאון לפעמים גד"ש (בג' דגושה) (וכן הוא במדרש שתואל פרש"ל ויבא הגלעדה גדש) וכן קוראין עד ה' בלשון ערבי המדויקדק הר גלעד דשכ"ל גד"ש • ובתנ"ך הנ"ל תלפתי בכל פעם גרש בר' : אולם תרגום נביאים וכתובים לא ידעתי צם המחבר : הגם שיש מיחסים להגאון הנ"ל גם תרגום נביאים וכתובים (אף שלא זכינו כ"א תרגומו על דניאל) אכן תלמידי' לפעמי' בתרגום התנ"ך הזכר דברים זרים עד מאוד עד שאי אפשר ליחסו לגאון הנ"ל • עם כל זה נמצא בו לפעמים דברי' יקרי הערך בשמות המדינות והערים וכו' : וזה שאני קוראו לקמן תנ"ך ערבי והחומש או ה' חומשי תור' של התנ"ך הזכר אני קוראו בשם תרגו' רבסעה"ג :

פרק אנבולי ותחומי הארץ

הגבוהים והוא מדבר גדול הנקרא אל'אלתי' הוא לין • ומשם פונה דרך ואל' גאע'ין ובעיר'ין כמו שכתוב בסמוך :

קדש ברנע

זמן הרבה טרחתני לדעת תכונת קדש ברנע ולא מלאתי בכל ספרי מחקרי הארץ הראשונים והאחרונים שחלפו או ידעו תכונתו עד שזכני ה' להגיע לתכלית המבוקש :

והנה כל התרגומין מתרגמתי קדש ברנע רקס גיעא (רבסע"הג רקס ברנע) ובעזר האל ע"י חקירתי ודרשתי ידעתי כי ליתורחית לרומית הכפר אל' ערי"ש (עין בסמוך) כמהלך ב' ימים נמצא ואל' גדול המושך ממזרח למערב ובסופו מחובר עם ואל' אל' ערי"ש ונקרא בל'ע ואל' אל' חבי"לט (נחל הלכן) ובמזרחו מחובר עם ואל' גאע"ין (ויש קוראי' כל ואל' אל' חבי"ט בשם ואל' גאע"ין) וואל' גאע"ין הגו' מחובר בל'ע מזרחי לרומית עם ואל' קטן הנקרא ואל' בירע"ין וואל' הקטן זה כמעט מכון לדרום עזה כשני ימים : ואין ספק אל' שוא"ד גאע"ין נקרא על שם רקס גיעא וואל' בירע"ין על שם ברנע • ומוכח שתכונת קדש ברנע במקום שמחובר ואל' גאע"ין עם ואל' בירע"ין (ועוברי הדרכים אומרים שנקרא ואל' ביער'ין על שם שנמצאים שם בארות מים • והלא בכמה עמקים ונחלים נמצאים בארות ולא נקראים על שם הבארות • ולפי דעתי שורש שם ביער'ין על שם ברנע והם אומרים על שם הבארות שנמצאים שם) :

עצמון

לדרום מערבי ואל' בעיר'ין בערך כמהלך ט' שעות נמצא ואל' קיסיי"תי (ובסוף העמק בל'ע המזרח נמצא באר מים הידוע להולכים במדבר הזה) והוא שתרגס יב"ע קיסס • ומוכח שתכונת עיר עצמון היתה בנחל הזכר ואל' קיסיי"תי : (ורסה"ג מתרגם עצמון אל' תאול לא זכיתי לדעת) :
והנה

פרק אגבולי ותחומי הארץ

והנה הלך חוט הגבול מוואד"י בעיר"ן לצד דרומית מערב"י דרך
וואד"י קיס"י ומשם נוערבה וכמהלך ו' שעות כבר מתחיל
וואד"י אל ערי"ש ומתפשט עד הכפר אל"ל ערי"ש שתכונתו סמוך
לשפת הים הגדול והוא נחל תלרים הנזכר בסמוך :

נחל מצרים

יב"ע תרגם נילוס • ואין מוסכם • ויותר נראה מה שתרגם
רבינו בערי' הגאון וואד"י אל"ל ער"ש והוא עמק גדול המושך מדרום
לפון עד ים הגדול • ובימות הגשמים ירד בעמק זה נחל וסמוך
לשפת הים הכפר אל"ל ערי"ש הנזכר לעיל והוא לדרום עזה כמהלך
ג' ימים • (וזה לשון הרדב"ז בספר יקר תפארת על הרמב"ם ח"ג
מהלכות תרומות פ"א נחל תלרים הנקרא וואד"י אל"ל ערי"ש ומי
שאמר נחל תלרים הוא נילוס טועה הוא עכ"ל) :
וזה יהיה לכם גבול לפון מן הים הגדול תחלו לכם הר ההר :
יב"ע לטוורים אומנים • וכן נקרא בש"ס אומנה • ולא ידעתי
טנתו מה שתרגם ג"כ בהר ההר על גבול ארץ אדום טוורים
אומנים • ומי יודע אם אינו טעות המעתיק :

ובסיום פרק זה אדבר ממידת שטח הארץ : הסנה ארץ תחומי
 פרשת א"ת וסוף תחום עו"ת מקדש ברנע ועלמין שהם
 נקודו' הדרומיות עד הר ההר ולדד וגו' שהם נקודו' האפוניות ומים
 הגדול עד ים הת' הירדן ועד דשב"ל ופיר"ח (זפרון) וגו' : לפי ידיעתי
 תכונת הארץ בער"ץ במעלת 30 חלק 45 וסר ההר במעלת 34
 חלק 20 רוחב האפוני (מענין רוחב ואורך כבר כתבתי בחר היטב
 בחלק א') והנה מנולא רוחב הארץ 3 מעלות 35 חלקים : ומספת
 הים הגדול עד ים המלח ארכה בערך מעלה ה' חק בחלק אפון
 הארץ מתחצט האורך ומים כגרת עד ים הגדול כמעט חצי מעלה
 חק מואד"י א"ל ער"ס עד ים המלח וכן מים הגדול עד דשב"ל
 ופיר"ח ה"ל כמעט מעלה וחצי :

פרק ב ימי נהרו'הרי עמקי הארץ

הימים

בתרא דף ע"ד ע"ב כי אתא רב דימי אר"י ת"ד כי הוא על יסדה ועל נהרות יטונה אלו ז' ימים וד' נהרות שמקיפין את א"י ואלו הן ז' ימים ימה של טבריא וימה של מדות' ימה של חילת וימה של חילתא וימה של כבכי וים אסכנויא וים הגדול • ואלו הן ד' נהרות ירדן וקירמיון ופיגה עכ"ל • עוד שם ואמר רי"א ר' ירדן יוצא ממערת פנויים • תנה"כ ירדן יוצא ממערת פנויים ומהלך בים של סיבכי ובימה של טבריה ומתגלגל ויורד לים הגדול וכו' עכ"ל • (ובילקוט פרשת וואת הברכה בפסוק ים ודרום ירשה ים זה ימה של סופני ודרום זה ימה של טבריה עכ"ל כופני הוא ט"ס) זמן הרבה טרמתי על מאמר זה למצוא ולדעת שמות אלה ע"פ המציאות • וברוך העוזר : ודקדקתי מה הוא חילת ומה הוא חילתא הלא אחד הוא • ועוד שאמר שמקיפין א"י וידעט שלא נמצא ים בצד דרום א"י כי שם הר שעיר ונודבר הגדול והטור • וחפשי' בירושלמי ומלאתי בסוף מסכ' כלאים וז"ל ז' ימים כובבי' את א"י ימא רבא ימא דטבריא ימא דסמכו ימא דמלחא ימא דחולתא ימא דשליית ימא דאפתיא • והא חיכא ימא דחונן דיקליטיוס הקוה נהרות ועשאו נכ"ל (ועין בירושלמי שקלים פ"ו) וידגיע לתכלית מבוקשנו אעתיק איזהו דברים וסיפורים מיוספין לרומיים : בחלק הספר הנקרא מלחמת יהודים ג' ז' דברו מתחזו מי מרום (יהושע י"א ה') קראו ים סמכו) ובלשון ארמי וערבי סמוך הוא גבוה במסכת חולין נטלו הכליות וכו' אבל בשומכ' טרפה) והוא פירוש ותרגום מי מרום ר"ל הגבוה • ובאמת תכונת הים הזה היא על מחזו גבוה והוא הר נפתלי • והנה נדע ים סמכו הוא מי מרום :

ובדרך מביאם לדמשק בערך ד' שעה וחצי למזרח באניאם נמצא שם קיבץ מים רבים כבכה גדול' (איין קלייגר זעע) והערביים קוראים בירקא"ת א"ל רא"ס ויש לו בהקיפו בערך 120 פסיעות

פרק ב ימי נהרי הרי עמקי הארץ

פסיעות • וכמוך ל מעינות הרבה • ומלאתי עוד ביוסיפון שהכר
 שחלק פליפוס בן הורדוס חקר שעין הירדן (במערת באגיאס)
 מהובר תחת הארץ עם ברכת פיאללא (מלשון פיאלל תרגום קערותיו
 פוולותיו וכן בתורקי יין צפיילא חמר) עמוס ו') שהוא 120 מיל
 (6 שעה) למרחק לעזאריא (דן) ואזה להשליך מן צברכה הג'ל
 ויגא המוז בנערת באגיאס בעין הירדן עכ"ל: ובירקא"ת ח"ל רא"ס
 הנזכר הוא ברכת פיאללא: וכעת קוראין כל חבל הארץ ההיא בל"ע
 בל"ד ח"ל חול"י לפי דעתי על שם חול הנזכר (בראשית י"ג בני
 הרם) ג"כ בל"ד ח"ל וחל"מי ר"ל חבל ארץ מלחית ששם מראה
 הארץ כאלו תכסה במלח (ואללרינדע) (מכבת' אהלות סוף פ"ג או
 האכלתו מלחמו) והמון עם קוראין ים סמכי הג'ל ים חוילה על
 שם חולי הנזכר:

ונראה לי שים חילתא הנזכר בש"ס ובירושלמי הוא ברכת פיאללא
 הגו"ל לפי שהוא בחבל הארץ הנקרא חולי כמו שכתבתי •
 ויבא דעליית נראה לי או שהוא טענות המעתיק וג"ל דאילת או
 שהי' קוראים בזמן ההו' לים אילת בשם שליית והוא ים סוף
 אלל עליון גבר (הדברים ב'ס' מאילת ומעליון גבר) והוא טובב
 ח"י בלד הדרוס כנודע: (ח).

ים אפמתיא הוא ט"ס כי ידוע שאפמתיא ח"י בתחום ח"י והוא
 דחוק תח"י מהלך רב כמו שזכר במסכת גיטין שהוא מהלך י"ב
 חדש ובתוספת דבתרא פ"ב זכר שהוא מהלך ג' שנים (וי"א שהוא
 הי' בפאניא היספאניא שפאניא) וג"ל אפמתיא כמו שגרס הירושלמי •
 ועד היום נמצא לזמן עיר פאמתיא (עין מקומו) עמק קטן הנקרא
 בל"ע באכער"עא ר"ל ים קטן (ח"יין זעע) וכעת אין בו מים אפ
 נראה

(ח) וארץ ישראל הנזכר כאן הכונה תחום העתיד כמו שנאמר מים
 סוף וגו' עד האר: כי תימי' הנזכרים הם חוץ גבולי התורה בפ'
 ח"ת והוא ים סוף וים אפמתיא:

פרק ב ימי נהרי הרי עמקי הארץ

נראה שהיה בימי קדם מקום קיבוץ מים רבים והגחל ח"ל עז"י
(עין מקומו) יורד בעמק זה ויוצא ממנו * ואין ספק אצלי שעל זה
כוונתו מה שאמרו ים אפתיא :

ים דחמץ עד היום לדרום עיר חמ"ס ים קטן הנקרא בל"ע בח"ר
חמ"ס * גם נקרא בח"ר קדיס"א והנהר עז"י הנו' לקח נכנס בתוכו
ויוצא ממנו וזה שאמר הירושלמי דיקלטיזום הקוה נהרות ועשאו
ר"ל שנעשה מנהר עז"י הנו' :

וא"כ יש להביא בלשון בבלי המזכיר במקום סיבכי ז"ל סומכי *
ובמקום אספתיא ז"ל אפתיא ובמקום חילת (ובירושלמי
שליית) ז"ל חילת :

ועתה אכתוב מהו' ואיכות ים סדום וים כנרת וים סומכי :

ים סדום

הוא ים המלח ונקרא בל"ע בח"ר לר"ט : ובלשון העמים ים המת
(טאטעסמעער) ארכו 11 פרסאות (דייטשע מיילען) ורחבו 4 או
5 פרסאות : בלד הדרומי הוא קצר (שחאל) ורחבו שם בערך
פרס' אחי ועמקו שם 3 או 4 רגל : על שפתו המזרחי והמערבי
הרים וסלעים גבוהים : ובשפתו המזרחי דרומי' נמצא איזהו פרסאו'
מישור מבורכת ופורי' (איינע פרוכטבארע עבנע) : מימיו לח
ונקי אצל מלוחי' עד תהוד יותר מכל מי הים ומר ומריק עם רית
בפריית וכמעט אי אפשר להגיו' בפה עבור חריפתו : לקחתי
ממנו מעט בפי ויותר מחצי שעה נשאר טעם חררי וגפרי' בפי : אם
הושלך מלח בתוכו לא נחם : ב 100 חלקים מים יש 42 חלקים מלח
24 חלקי' אדמה חררי מלוחית וחמוצי' (ואללויערע קאלקערדע)
7 חלקי' נאטרוס (נחר עין מקומו) מלוחי' : מושקל המים בערך מים זכ'
מבוסל' (דעוטעלירט) במספר 1000 למספ' 1211 : שקלתי מי ים
המלח ומי ים יפו ומי בורות (מי גשמים) ומלחתי ערך מי ים
המלח לערך מי ים הגדול במספר 9 למספר 8 וערכו לערך מי
בורות במספר 9 למספר 7 : (וידוע חדע שהי' בחדש ניסן שאז

פרק ב ימי נהר י הרי עמקי הארץ

תלח וגפרי' עד שגם בנגדי האנשי' אשר יעמדו זמן מה שם יתקבץ תכסה תלמי': בכל סביבו לא נראה דבר חי ולא עץ ולא ירק :

ועופות קטנים אשר יעופו על פניו בעת עלית האדים הרבה יפלו תחיים : אבנים אשר נמצא סביבו הם דולקי' וזוערי' כמו פחמים (עין לקמן במקומו) : גם נמצא סביבותיו מין זפת שחור (ערד פערך) אשר הושלך מים חוצה כי שט על פני המים (ועין במקומו) : גם תלח הרבה נמצא בסביבו ועל שפתו אכן תלח זה לא ילית לאבן כי הוא מר הרבה וריחו וטעמו זאלפטרי' כמו שאכתוב במקומו : (פני מי ים התלח עמוקי' 598 רגל תפני מי ים הגדול) :

הירדן ונחלים קטנים ופלי' בתוכו ועם כל זה לא יעבור הים משפתו ומוכה שיש לו דרך וחפירות תחת הארץ או לים הגדול או לים סוף (וזה כונת חב"ל שילך הירדן דרך ים התלח לים הגדול או לפיו של ליתן) :

נהר ים שהם על שפת הים הם מוכסים כמעט תמיד באידים וערפל העולה מן הים - ואידים אלה מוזיקים הרבה כי טבעם שמיזשים ומכוולים (לעשרען) תחת סיבת הדבר שנמצאים לפעמים הפירות שהם בעלי הרים המזכרים בפנים יבשים ומעופפים ומלאים כמו עפר פחמי ואף שמראיהם בחוץ בריאות וטובות : ויותר נמצאים הרמומים והלימאני (לטררנע) מלאים עפר : וזה הוא שהציר היוספון תחפוני' מדום שהם מלאים עפר (הדברי' לב' לב' כי מנגן מדום בפנס ותשדמת עמרה וגו') :

בראש הר הזיתים נראה ים התלח וביותר אלל כפר אלל' ריא (עין אלל) ואלל כפר ח'ל' חיואלו"ע בדרך עננות ושם נראה סמוך מאוד אכן הוא במרחק 9 שעות : (מחוקק מ"ז טבל לדעת תנאים ים התלח בעת הזאת כי בעת הכל נהפוך מה שיבטיח שיהי' בימים ההם) :

ים כנרת

נראה בל"ע בת"ר עיבאר"ח לפי שטביר' על שפתו המערבי' : ארנו בערך

פירק ב ימי נהרי דרי עמקי הארץ

בערך 2 פרסא' ורחבו ג' רביעי' פרסא' : הירדן יורד לתוכו בצדו הצפוני סמוך לכפר תנחום (עץ תקומה) ויוצא ממנו סמוך לכפר סאתא"ת (כפר נחם) : והוא לא יתערב עם מי הים וכמעט נרא' דרך מהלכו בכל הים (בראשית' רבה פ' ב' הירדן עבר בימא דטבריא ולא יתערב ב' תעשה ניסים יש בדבר עכ"ל) : תחומים כנרת תבורכת ופורי' הרבה וים זה מתנגד לים המלח זה מלוח וזה מתוק סביב' זה חרב' ושתמה וסביב' זה פורי' ומלא' כל טוב בזה לא דג ולא כל דבר חי וצוה ישרו כל מיני דגים ושרץ המים : ועוברי' עליו בספינות קטנות (ויושבי עבר הירדן מביאי' עצי' למכור בטבריא דרך ח'י' בלב ים) וכמעט כל ימות השנה לא יש שם רוח אק לפעמי' ינשב פתאום רוח גדול על הים המהפך ברג' א' כל הספינות : יושבי טבריא שותים מי הים כי טובי' וקלים הם : ופורשי' בו מלודות דגים והם טובים - ולפעמי' יפלו גלי הים בעת הרוח הגדול בבתי העיר (פני מי ים כנר' עמוקי' 535 רגל מפני מי ים הגדול) :

ים סומכי הוא מי מרום

בלשון העם קוראי' ים חוילה ולפי דעתי אינו נכון כי ים חוילה האוכר בש"ס ובירושלמי הוא ברכת פיילא ביר' קאת א"ל דא"ס. כמו שכתבתי לעיל : ובל"ע נקרא ג"כ בח"ר חו"י : גם קוראי' בח"ר חו"ט לפי שסביבו זורעין חטים הרבה : גם קוראי' בח"ר באי"ס על שם עיר באי"ס שהיא סמוך לו : והוא ב' פרסאות דרומי' למען הירדן (מערות פאמיס) ארבו בערך 1 פרסא' ורחבו ג' רביעי' : ודוקא בימות הגשמי' נמצא בו מים עכורים (של אומיכט) שאינם טובי' לשתי' וגמלאי' בו דגים : אק בימות החמה נתיבש ולא נשאר בו כ"א צא"ס (זומפק תאראוט) ומרעה : והערביים יבאו ויחט שם עם תקניה' כל ימות החמה : גם גדל שם קנים ושוכני' שם לא חיתו יער וזפרט חזיר היער גם נחשים : הרבה (ויס זה דומה ליאור צרקאי"ץ (צירקנר זעע) במדינ' איליריא) הירדן יצאנו בחוט סמוך לכפר תאג' מא' שהוא על שפתו הצפוני' ויושבי' וזרעין

פרק ב ימי נהרי הרי עמקי הארץ

שם אורז (רייז) אבל הוא משונה בטעמו ובמראהו והוא אדמוני
 ובולע מים הרבה (קוילט) ולא נמצא אורז בכל הארץ כ"א במחוז
 ההוא : ומביאי מחטו לעה"ק לפת וטברי' : וזה לשון הירשלמי ריש
 פ"ב דמסכ' דמאי והא אורז בחולת' אבתר הוא סימוק הוא (ר"ל
 אדמוני) עכ"ל וכבר כתבתי שכל מחוז ההוא קוראין בל"ע בל"ד חו"ל
 או חר"ע חול"י והיא חולת' הנזכר בירושלמי (א) : ועל שפתו
 המערבי שוכני הערביים הנקראי' ערב דופני על שם עיר דפני
 (רבליה) שתכונתה שם בימי קדם כמו שכתבתי כבר :
 וימי' אחרים ים הגדול ים חילת (ים סוף) ים אפאמאי וים חולת'
 לא כתבתי כי ב' הראשונים ידועי' הם ואין בגדר שלי להאריך
 בהם וב' הנשארי' לא יש להעיר מהם :

ק"א ע"כ כסס עליון גברי' אולם לפי שמד' לי בדיעה ברור' כותבין
בעיר עד"ן בשפת ים פרסי סמוך לבא"ב א"ל ממד"ב (המקו'
שמתחבר ים סוף עם ים הפרסי) בגט עיר עליון גבר דמתקרא
עד"ן • ומתא'ס סס בערך ש' ב"ב ותכונת העיר היא במדינ' תימן
(יעמען) והברת לשון יהודי' לה כמעט כהבר' לשון אשכנזי' י"ט ת
גם ניגון העמים מנגני' כנגון האשכנזי' (לא כספרדיי') ובערך
ב' שעות פעיר הנ"ל על הר גבוה נמצא חבן (סלע) גדול וכתוב
בכת' אשורי' אני שלמה בן דוד מלך ישראל באתי עד הנה
(גם בעיר מח"כח שמסס הוצי' קהצפ השוב נמצא' בעיר' ק'ב"ב) :
בדיעה זאת ה"ז לנו הספק הגדול שיש לכל מחקרי הזמנים
(היסטאריקר) אם כתבו בזמן ההוא (בזמן בית א') בכתב עברי
או אשורי וכמעט כולם מחשיבין שכתבו דוקא עברי' כ"א שגורא
העל' להם כתב אשורי וכן מבחי' (קצת) מדברי חכ"ל מנהדרין כ"א
ע"כ (עין התפרשי' שס) • ובה נדע ברור שהי' להם כתב אשורי •
וכן שמעתי מאנשי הרב' פעמי' ובלוש שבמדינ' מערב' הפנימי כמו' לכפר
סגוריא"ה נמצא על חבן א' בהר גבוה כתב אשורי חרות עד הנה
רדפתי אני יואב בן צדרי' את הפלשתיים עכ"ל מכל זה מוכ'
שאין ספק שכתבו בזמן ההוא כתב אשורי • ואמת חבד שכל חקירת'
ודרישתי לא יכולתי למצא בדרך כתב חרות מזמן ההוא אף ששמעתי'
אומרים שבימים שעברו נמצא קן באבני בניני' ישנים (וכעת נחרבו
ונהרסו) אני לא ראיתים :

אדמת קדש

היא

ארץ ישראל

לגבולותיה

הם תחומי אי שבכתובים

כמחלקותיה לשבטי ישורון בעלותם ממצרים, וכפי־שנתחלקה
למדרגות קדושה כשעלו מבבל.

גם ימיה נהרותיה, נחליה, הריה ובקעותיה המצוינים בתנ"כ.

יחד

עם הערים והמקומות הנזכרים בתלמוד במד"ר ובספרי יוסיפוס.

גם שבעה רשמים "KARTEN" גלוי להם

להראות הדרך במרחבי ארצנו

כל זה מכואר בעזרת החונן לאדם דעת

ממני הצעיר

יצחק ב"ר אליהו פסח גולדהאר

מתושבי גליל העליון

וכעת מושבי בירושלם עה"ק ת"ו

אמנות

יצא לאור בהוצאות חברת "ידיש ליטערארישע געזעלשאפט"
אשר מקבוצה בפראנקפורט על נהר מיין.

נדפס

בעיהק ירושלם תובכ"א

שנת תרע"ג לפ"ס

ברפוס לעזי ושותפיו הי"ו

פרק ראשון

גבולֵי א"י המערבית.

בהנחל עליון גרים ולעם ועם נתן ארץ אחוזתו. זכר את אברהם אוהבו ויבחר בתפארת הארצות. לחתה נחלה לבני יעקב בחירו (א). ומכירותיה הציב גבולותיה : הירדן וים המלח מקדם, מרבר פארן מנגב, ים הגדול ממערב, והר הָהָר שבלבנון מצפון. המה גבולים מבעים. צד ואויב לא ישחתם ושמותיהם נשארו לעד לעולם בתורת ישראל החיה לנצח.

זאת המדינה בין גבולותיה אלה. היא ארץ כנען או ארץ־שבעת העמים שעליה היתה עֵקֶר ההבטחה לאברהם וזרעו לא היו בני חורין להבטל מכיבושה. אבל רשות נתונה להם להרחיב את כיבושם ואת מושבם גם הלאה מהגבול הרישום ב' אלה מסעי. לכן כאשר כבשו ארץ סיחון ועוג ככוש גמור בירושה וישיבה וְתַחֲיִיב הארץ אשר ממזרח לירדן כחלק מהארץ המערבית. ושתיהן נתקדשו ע"י ירושה וישיבה. הארץ המזרחית ע"י כיבוש משה והמערבית ע"י תלמידו. אפס יהושע לא כבש כל א"י המערבית לפי הגבול הנרשם בתורה. חמישים מן הארץ נשארה ביד הגויים.

לדעת תחומי א"י הכתובים בתורה ובספר יחזקאל כבר יגעו תרי הארץ היהודים. האנגלים והגרמנים ולא הגיעו לידיעה אמתית. וכיותר נעלם מהם הגבול הצפוני שמצאו רק נקודה אחת בקצה אחד של הגבול ההוא (ב). לא כן הגבול הדרומי אשר שתי קצותיו ידועות כי נמשך מהקצה הדרומי של ים המלח עד נחל מצרים (שהערביים קורין לו ואדי אֶל עַרִיש) לא כבר הדבר למצוא המקומות אשר על הגבול הזה.

גבולֵי נגב. יהושע שכתב ספרו שינה שמות אחדים בגבול הדרומי, גם הוסיף מקומות שהתורה לא הזכירה. והנביא יחזקאל קצר, גם הזכיר מִי מְרִיבֹו קָדֵשׁ שלא נכתב בתורה במהלך הגבול ההוא. וטוב ומועיל למיש ולראות כי גבול הדרומי הכתוב בתורה הוא הגבול

הערות (א) כדברים האלה מצינו בספר הערוך בערך גנת שחביא ממדרש ילמרנו (אשר כעת איננו בסציאות) חיל : כאתלים נסע ח' כנגות. כיון שיצא נח מן התבה העמיד השוית מסני שבעים אומות וחלק לחם את הארצות ונתן גתים לגתים ומצרים למצרים ומחלק וחולך וכחר לו השוית ארץ ישראל וחושב בה י"ב שבטים.

הערות (ב) כי התרים היהודים וחכמי האומות יודעים רק חצר עינן אשר במקצוע מזרחית צפונית. אבל הנקודה אשר על שפת ים הגדול במקצוע מערבית צפונית של א"י (אשר משם הגבול וסנה מזרחה להיות גבול צפוני) הנקודה תומה העקרית נעלמה מהם. לכן לא מצאו את הר ההר הצפוני ואינם יודעים איח צָדֵר וְסִרְיוֹן. ומכשיב שאינם יודעים המקומות אֶבְלֵם דִּקְלָקָאִי כִּרְיָא דְבֵית סָבֵל ונבחר רחשמונא שהזכיר המתרגם יב"ע.

נבולִי א"י המערבית

הנוכח ביהושע ובספר יחזקאל; ובשכיל זה נחנך לתאר בדברים קצרים את שטח מדבר פארן עם קדש ברנע שבתוכו וגם מדבר צן עד מי מריבת קדש שבו. קדש ברנע שהוא רקם גיא: מנגב למעלה עקרים (הר קורנוב) ומערבה להר שער (ולהערכה שנצדו) משתרע שטח גבוה ועליו תלולים רבים. מישור הררי אשר נבולו מצפון הוא נחל גאדי מארזי וגבולו מדרום הוא נחל גאדי דשיראפי. אורך המישור הגבוה הזה (מצפון לדרום) בערך 63 קילומטר ורחבו—בקצהו הצפוני בערך 60 קילומטר, ובקצהו הדרומי בערך 30 קילומטר. מצדו הקדמוני היינו משפועו הפונה למזרח יורדים נחלים רבים קדמה מזרחה ונופלים אל הערבה. ומצדו המערבי של השטח ההוא הולכים נחלים רבים מערבה ונופלים להנחל גאדי דשיראפי המתאחד עם נחל מצרים אצל קלעת נאחל.

בימי אברהם אבינו, להמישור הזה קראו איל פארן (א); ועד היום הזה במקצוה צפונית מערבית שלו, נקרא בערבי בשם אל בירן EL BIREN (ב). בתוך המישור הזה בחלקו הצפוני מתנשא הר אחד שהערביים קורין לו הר גיא (Dschebel Hayi) ובתרגום אונקלוס יקרא גיא, וכן בתוספתא שביעית פ"ז, ובספרי סוף פ' עקב, ובתלמוד ירושלמי שביעית פ"ו.

עוד הר אחד גבוה יש בתוך המישור הזה בחלקו הדרומי. להר זה הערביים קורין הר מערא Dschebel el Machra זה רקם, (רקם גיא שבתשנה) (ג). המרחק מדר רקם (מערא) שבחלק הדרומי מאל-פארן, עד הר גיא (Hayi) שבחלקו הצפוני בערך 31 קילומטר. ובתוך יש מעין מים שהערביים קורין לו עין קדם שמקומו שלשה עשר קילומטר צפונה להר מערא. אשר בימי קדם נקרא ברנע, זה קדש ברנע אשר בתוך מדבר פארן. כדכתיב ויבאו אל משה ואל אהרן אל מדבר פארן קדשה. והמשנה ואונקלוס למדש ברנע קראו רקם גיא, בשכיל שמקומו בין הר רקם (מערא) ובין הר גיא (Hayi) שנחבארו בזה.

הדברים האלה מתארים מקום מלחמת כדלעומר וחילו עם החור שהפך בהרם שער וגנפו והפך גם בערבה שהיא מערבה להר שער עד איל פארן אשר על המדבר. כי מי שהולך מן הר שער עד מישור פארן, צריך לעבור רוחב הערבה ורוחב שפועו המזרחי של מישור פארן, מן הר שער עד המישור הגבוה. איל-פארן לא יותר מעשרים וארבעה קילומטר (ד).

הערה (א) עיין פירש"י בראשית י"ד ו'.

הערה (ב) כי הערביים מכנים אותם פ' דגושה כמו ב' בירן בערבי הוא פארן בעברי.

הערה (ג) אות ק' הערביים מכנים כמו ע' (וכן בלשון ארמי: כמו מקראי קדש—סערא

קדש). והערביים שינו מקום האותיות: אות מ' שמו בראש השם ואות ד' באחרונה.

הערה (ד) עיין ברושם דכל ארץ ישראל בגנב.

גבולי איי המערבית

עתה נדבר על דבר מדבר צן על ידי אדום, ועל דבר מי מריבת קדש שכתובו. למערב מהקצה הדרומי של ים המלח במרחק 23 קילומטר מתנשא הר מעלה עקרים שהערביים קורין לו קירנוב, ולראשו הצופה פני המזרח קורין גִּבְסִסְף, כלומר אבן (שן-סלע) אשר שמו סוף (א). אורך ההר מעלה עקרים מצפון לדרום 16 קילומטר וקצהו הדרומי מגיע להנחל ואדי אֵל פִּיעֵרִי (el fikre), כי הנחל הזה נקרא בשם ההר אֵל פִּיעֵרִי אשר על שפתו הדרומי זה מורא דפרולא הנזכר בתרגום ירושלמי (להערביים נתחלק פרולא לאל-פִּיעֵרִי). השטח המשתרע מנגב מורא דפרולא בן איל פארן ובין הר שעיר הוא מדבר צן על ידי אדום, והנחל שהערביים קורין לו ואדי צִיץ (W. Sik) מזכיר לנו השם צן העתיק, שם במדבר צן יִצְעָא קִדְשׁ (רקם), כעת לקדש זו קורין אום קִדְר (ב) וסמוך לה המקום עין חאמר שהוא רקם. בקדש זו מתה מרים הנביאה ותקבר שם, בניא היזרד בצד צפון של קדש. להניא הזה הערביים קורין ואדי רִמֵּן על שם מרים (ג).

שם במדבר צן צמונה לקדש ולקבר של מרים במרחק 22 קילומטר ומנגב למעלה עקרים במרחק 23 קילומטר. יִרְאָה המקום מי מריבה, אשר בשביל קרבתו לקדש (של מרים) יקרא בשם מי מריבת קדש, והערביים קורין לו עֵין מִרְדֵּה (Kin Mrede), על פי הדברים האלה נקל לתאר מהלך הגבול הדרומי בעברו על כל המקומות הרשומים בתורה ובנביאים: ראשיתו אחוז במקצוע מזרחית דרומית של ים המלח ונמשך

הערה (א) וזה חסלע סוף נראה חיטב מהערבה אשר בין חסל ובין פארן, ויובנו דברי הכתוב: בערבת מול סוף בין חסל ובין פארן.

הערה (ב) אות ד' המירו באות ז' ואות ש' המירו באות ר' כי שתיהן מאותיות זִסְשִׁיץ, קדש שבמדבר צן סמוכה להערבה שבארץ אדום והיא סמוכה למזרחה של קדש ברנע במרחק 26 קילומטר, ואחיא כרבי הרמב"ן ז"ל שכתב בפרשה חקת: קדש שבמדבר צן לחוד וקדש ברנע לחוד, ואני אומר אשר מלכר קדש ברנע ומלכר קדש שבמדבר צן יש עיר קדש רקם השלישית הקרובה לְבָרֶד (היא שור, היא חגרא, היא חלוצה).

לתאר המקומות רקם וחגר או רקם וחלוצה נזכר אודות נחל אחר אשר מוצאו וראשיתו מרגלי הר מעלה עקרים Kurnub ממערבו, וכתחילת ירידתו מההר יקרא בשם ואדי-מונרשאר (W. Mundshar) ובעברו מערבה מרחק 12 קילומטר מגיע לחורבת רִקְסִי (היא רקם אשר על שפתו הדרומית), ומשם והלאה במרוצת דרכו מרחק 10 קילומטר יקרא בשם ואדי רִקְסִי וחנחל הזה כתגלגל וחולך צמונה ויסה עד שסמיץ לעיר חלוצה אשר גם היום חקרא בשם זה Challussa. מן רקם עד חגרה-חלוצה יש מרחק 26 קילומטר ובאמצע המרחק בריוק — חבאר לחי ראי אשר כעת יקרא אולורש Aludsch, ובשם זה קרא לו הסחרגם חירושלמי יב"ע שחרגם דאתגלי עלת חי וקיס, כי בחיבת דאתגלי ישנן כל האותיות מהשם אולורש (כי חברת ד' כמו ו' וחברת ג' בערכי ד"ש (Dsch), ונחויק מוכה לחיל המתרגמים שמדבריהם למרנו לדעת המקומות קדש ובָרֶד וגם באר לחי ראי אשר בחוף.

הערה (ג) אות מ' הראשונה שמו באמצע התיבה ואות מ' שכסף המירו באות נ', צריך להוכיח אשר לנחל וגיא הערביים קורין ואדי.

לדרומית מערבית עד תָּמָר זה המקום שהערביים קורין לו עִין־אֶרֶם (א). וכלכחו משם הלאה לדרומית מערבית (להיות מנגב למעלה עקבים) הגבול עובר צָנָה הוא נחל ואדי צִיעַ (W. Sik) וטורא דפִּרְזִילָא שאצל. ומן צן נמשך הנגבה 12 קילומטר אל מי מריבת קֶדֶש שהערביים קורין לו עִין מִרְדָּה הסמוך להערבה. ומשם הגבול יסוב מערבה ועוזב את המקום הנמוך של מי מריבה ועולה על המישור הגבוה הוא אֵיל פֶּאֶרִין ועובר מרחק 62 קילומטר עד מנגב לקדש ברנע (רקם גיאה) שהערביים קורין לו עִין־עוֹדֶס. וכיון שהכתוב בפרשה אלה מסעי לא הודיע לנו לאיזו נקודה שמנגב לקדש ברנע הגיע הקו הזה, הנה מצאנוה באפסרתה בספרו של יהושע בן נון ישכתב ועלה מנגב לקדש ברנע ועבר חצרון וכתרננו ועבר לחצרון. זאת תרבות עיר של ערביים שמורין לה לוצאן Lussan (ב) ומקומה בצדו המזרחי של הר פֶּרְעָא (הוא פֶּרְנֶע) ומנגב לקדש במרחק 18 קילומטר.

מחצרון (שמנגב לקדש ברנע) הגבול פנה צפונה (ג) ועלה אֶדְרָה שהערביים קורין לו עִין־אֶדְרִיאת. זה תָּצֵר אֶדֶר שבתורה ומקומו צפונה לקדש ברנע במרחק $9\frac{1}{2}$ קילומטר. ומשם הגבול עבר לעצמון (היא קָסָם בזמן החלמוד) (ד) שהערביים קורין לה אֶאֻדֶּשִׁי Audsche אשר אצל הנחל ואדי חֶאנִיָּאִין ומשם הגבול נמשך 8 קילומטר בנחל חֶאנִיָּאִין היורד לצפונה מערבית ומתאחד עם נחל ואדי אֶפְרִיָּאד. וממקום התאחדותם נסב הגבול ופנה מערבה בתוך ואדי אֶפְרִיָּאד המתגלגל והולך 46 קילומטר ונופל לנחל

הערה (א) את המקום תָּמָר הנזכר בספר יחזקאל לא נוכל לבקש במחוז אחר וזולת צד ררום של ים המלח אשר כעת לא נמצא שם מקום שיקרא חמר. לכן אחר עיון רב אמרתי שהמקום שהערביים קורין לו עִין־אֶרֶם (אשר בצד ררום של ים המלח) הוא חמר העתיק; ולא על הכותב אודות המקומות העתיקות שבאיי מוטל לרעת סבות והשתלשלות השנות המבטא כן חמר לעין ארום, יכול להיות כי היונים בימי מסשלחם לעיר חמר קראו תָּמָרוס (כתבונת לשון יוֹנִי) והערביים קבלו מהם את השם תָּמָרוס שנתחלף להם לעין ארום.

לכאורה דברים כאלה נראים כהשערה בעלמא. אולם כאשר גם אצל יריחו עיר התמרים לפנים, אנו רואים כעת טקום חרב בשם עִין־אֶרֶם (והוא למורחה של יריחו במרחק 6 קילומטר ובלי ספק בימי קדם כעת שיריחו היתה בשלוחת ה' המקום עִין־אֶרֶם קרוב מאד ליריחו). בשביל זה דברי על אודות עִין־אֶרֶם השני (אשר בצד נגב של ים המלח שהוא המקום חמר שכספר יחזקאל), כבר יצאו כנגד השערה. ומה שתרנגם יב"ע מתמר—מיריחו, אינו מוכן לי.

הערה (ב) אות ר' הערביים המירו באות ל' ואות ה' באות א' וגם שינו סדר האותיות. ועל אודות המקום לוצאן שהוא חצרון, יש הוכחה מהשם של הנחל ואדי דִּשְׁרִיר הסמוך לקדש ברנע וגם להבסום לוצאן, ולא מהשם ואדי חֶאנִיָּאִין שהוא רחוק מקדש ברנע הנגבה 40 קילומטר.

הערה (ג) הִרְרִים סחכמי העמים איך צריכין להתפלל על רבינו רש"י ז"ל שה' לפני שמונה מאות שנה וכל ימיו ישב בארץ צרפת ומעולם לא עבר במדבר תלאויות מדבר קרש וכתב דברים ברורים, שהרצועה שבלמה לצד צפון היתה מקדש ברנע עד עצמון, והיוש דבריו נראים לכל שהם אמתים ומסכימים עם המציאות. ברם אנו בני ישראל מכבד ירעיון כי כל דברי רש"י ברוח־ק נאמרו. הערה (ד) בשם שבועברי המקום הזה יקרא עצמון על שם העצים הקטנים שגדלו בסביבותיו כן בלשון ארמי קראו לו קָסָם, כי קָסָם בלשון ארמי מורה על עץ קטן, כמו מול קיסם, ובל"ר קיסמין.

נבולי איי המערבית

מצרים הוא שיחור מצרים שהערביים קורין לו עריש פסר (א) ובתוך נחל מצרים הגבול הולך מרחק 20 קילומטר צפונה וזורד לים הגדול.

הערש (א) עריש בינרבי זה שיחור בלשון עברי בחלוקה אות ח' לאות ע' ובשני מקום תאומיות, ע'י-ש-פסר זה שיחור מצרים. ורבינו סעדי' גאון הוא הראשון שאמר בתרגומו שנחל מצרים הוא וארי אל-עריש פסר. קבלתו אמתית ודברי התלמוד מסייעין לו מהא שאמרו בירושלמי שבי"ח פ"ו מפני מה לא גזרו (סומאח) על אותו הרוח שבגדריקו (תינו על סתח של גדר) ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי מפני שהוא נווח רע (ובלאו הכי לא ילכו הכהנים לשם) עד חיכין ר' חנין בשם ר' שמואל בר רב יצחק עד נחל מצרים. ואם איתא שנחל מצרים הוא נילוס, היתכן שעל חצי ארץ מצרים לא חלת גזירת השומאח, והרבי' ז"ל בתשובה סימן שני אלפים ר"י כתב: ותרב חמורתי חשש כי נחל מצרים הוא חנילוס ואין לתפוס עליו לפי שהוא ז"ל צייר סח שלא ראת וכו' ולכן אין לתלות סעות כזה ברשי' ז"ל וכו' ולמפורסמות אין צורך ראוי עכ"ד.

גם הרב בעל כפתור ופרח כתב שנחל מצרים הוא עריש פסר. אולם מה שהוסיף וכתב שתנחל הזה נקרא בערבי וארי אל עריש כלומר נחל סוכות יען סמנו ותלאה אין קרים בנזיות רק ערביים יושבים בסכות, דבריו אלה אינם נכונים אבל העיקר והנכון כסו שכתבתי כי עריש בערבי הוא שיחור בעברי כידוע לכל מבין לשונות עברי וערבי, וזה נחל מצרים שהוא נגבט לנחל גרר 57 קילומטר.

אולם בספר שופטים שכתב שמואל הנביא בערך ארבע מאות שנים אחר חלוקת הארץ נאמר והי' את יהודה וירוש את ההר כי לא להוריש יושבי העמק וכו' היינו בכל ימי השופטים כל שפלת פלשתים מעיר יפו עד נחל מצרים לא נכבשה בירושה ושיבה; ובתלמוד ירושלמי שאלו: והא בתיב וילכוד יהודה את עזה ואת גבולה ואת אשקלון ואת גבולה, ותירצו לית' עזה לית' אשקלון, כוונתם בלבדה לבד (כלא ירושה וישיבה) אין לנו לא עזה ולא אשקלון ולא נחל מצרים (א). וגם דוד שהבנינו גאון פלשתים וביטו האחרונים ובימי שלמה היו למס עבד, אבל בירושה וישיבה לא נכבשו ונשארו הפלשתים בעריהם בכל מדינת תבל הים, עד שבא עוזיהו ונלחם בהם וחלק גדול מארצם כבש בירושה וישיבה כדכתיב (דבה"י ב' כ"ז) ויפרץ את חומת נת ואת חומת יבנה ואת חומת אשרוד ויבנה ערים באשרוד ובפלשתים. היינו במקומות רבים בארץ פלשתים, והערים האלה היו ביד ישראל עד גלות הארץ. וכל מקום מא"י שנכבש (לפני גלות הארץ) בירושה וישיבה והי' ביד ישראל עד גלות הארץ נקדש בקדושת הארץ. מלחמה ופולמוס (לבד מגלות) לא יכלו לבטלה (ב). כן מלחמת הפלשתים בימי אחז לא יכלה להחליש כח הכיבוש ההוא. אחר כן בא חזקיהו והרחיב כיבושו בשפלת פלשתים. כדכתיב (מלכים ב' יח) הוא הבה את פלשתים עד עזה (עד ולא עד בכלל).

וכאשר הכתובים לא הודיעו לנו המרחק מקצה גבול כיבוש חזקיהו עד עזה, נשייליה לתנא דמתניתא (ספרי פ' עקב ותוספתא שביעית פ"ד) דחני ורקס גיאה וגיניא דאשקלון. חכמי המשנה, שקבלתם נמשכת מהנביאים, הודיעו לנו לא רק הנקודה הקצונה שכבש חזקיהו (זה כיבוש עולי מצרים) בארץ פלשתים, אלא גם קו הגבול שהחזיקו עו"ם וגם עו"ב במקצוע דרוםית מערבית של א"י. הוא הקו הנמשך מרקס גיאה (קדש ברנע) אל גיניא דאשקלון. הם הגנות אשר בצד עיר אשקלון מצפון (ג).

הערה (א) ורלא בהמפרשים לית' עזה לית' אשקלון כבאורים שונים. רובם פירשו לית' עזה וכו' היינו לא זו עזה ולא זו אשקלון כבש יהודה, רק ערים אחרות בשמות עזה ואשקלון כבש. ומהרי"ט ו"ל פירש לית' עזה בתמיהא, כלומר היחכן אשר לא זו עזה כבשו, היחכן אשר לא זו אשקלון כבשו, וכן נחל מצרים, ע"ש.

הערה (ב) והנביאים האחרונים בעלותם אל הארץ שבטלה קדושתה ספני הגלות, קדשו אותה שנית בכדושה נצחית, וקדשו רק השטח שכבשו עולי מצרים בירושה וישיבה והי' בידם עד גלות הארץ. אבל מה שלא כבשו עו"ם בירושה וישיבה כמו המקומות אשר מהקו רקס-גיאה-אשקלון ולחוץ, גם עולי בבל לא קדשו. ומה שעויב הניחו ולא קדשו הרבה כרכים בקצה חצונו כחשש שכבשו עו"ם בירושה וישיבה, ומה שהניחו גם מקומות אחרים בפנים השטח ההוא כמו בית שאן, קיסרין וכדומה, טעם ונימוקם יכולה להלן בתחום א"י שהחזיקו עולי בבל.

הערה (ג) ספריא דתלמודא נראה לי שהתוספתא פ"ד דשביעית: תתום א"י שתחזיק עולי בבל פרשת אשקלון וכו' וגיניא דאשקלון (אשר סינה שסעינן אשקלון עצמה כלחוץ) היא

ולא נמנה לומר אישר הקו הגמשך מן רקס גיאה עד אשקלון הוא תחום שהחזיקו בו רה עולי בבל אבל עולי מצרים כבשו עד גבול אחר, כי כפירוש אמרו בתוספתא שביעית ס"ד והביאו גם בירושלמי שביעית פ"ו: סמוך לעמון ומואב ולארץ מצרים שתי ארצות או נאכל ונעבד (כח'ל גמור) או לא נאכל ולא נעבד (א"י גמור). כוונתם, אשר בדרום א"י הן בעבה"י המזרחי (היינו סמוך לעמון ומואב) והן בעבה"י המערבי (היינו סמוך לארץ מצרים) החזיקו עולי בבל ככל מה שהחזיקו עולי מצרים (א).

הקו המתוח מרקס גיאה (הוא קדש כרנע) עד אשקלון (ב) מראה לנו כי עיר עזה עם חלק גדול מתחומה, והמחוז גרר-נרדיק' עד נחל מצרים לא נכבשו ע"י עולי מצרים. ולהלן יבואר אישר כל חלק מא"י שלא נכבש בירושלם וישיבה ע"י עולי מצרים (היינו לשני גלות הארץ) הוא ח'ל גמור ודינו כמוריא.

משנה עתיקתא מאנשי כנה"ג, אולם במשך מאות שנים (יתכן מעת שהרג ינאי לחכמי ישראל) ה"י ספק כהריוק, אשקלון עצמה כלחוק' אם היא לחוק מכיבוש עולי מצרים היינו עזיהו וחזקיהו לא כבשה בירושלם וישיבה וא"כ גזירת הטומאה חלה עליה, או היא לחוק מכיבוש עולי בבל, אבל עולי מצרים כבשו אותה.

מתוספתא סוף אהללות אשר קבלה היתה כיד רבי ובית דינו כי אשקלון לא נכבשה ע"י עולי בבל. ברם לא ידעו הסבה של דבר: אם עולי בבל לא קדשו אותה כשכול שלא נכבשה בירושלם וישיבה ע"י עולי מצרים, או אפשר שעולי מצרים כבשוה ככבוש גמור רק עולי בבל הניחו ולא קדשו אותה משום חקנת עניים, כמו שהניחו בית שאן, בית גוברין, קיסרין וסיסית שמקומן בלב א"י באמצע השטח שהחזיקו עולי מצרים וגם עולי בבל. —סעודתו של ר' פנחס בן יאיר נודע לרבי שנזרת טומאה משום אחיע לא חלה על העיר הזאת. מזה הבין רבי שעולי מצרים כבשוה בכיבוש גמור לפיכך רבי ובית דינו נמנו עליה והודיעו לכל ישראל שהיא סהורה משום אחיע. אז ה"י ידוע לרבי שעולי בבל לא קירשנה רק משום חקנת עניים. לכן רבי ובית דינו (חזון סר' ישמעאל ב"ר יוסי) פטרו ירק ופירות אילן שלה לא רק פרמאי אלא גם מוראי ובשביעית פירות אשקלון הנדלים מעצמם נאכלין לאחר הביעור (כי הא בהא תליא אם היא כהמקומות שמכויב ולהלן אז ירק פטור ממעשר אפילו ודאי, ובשביעית נאכל ולא נעבד) כי רבי ירד בשיטתו של ר' מאיר. אולם ר' ישמעאל ב"ר יוסי לא הסכים עם רבי לפוסרה מוראי כי שמא נתכבשת מדבר תורה (בירושלם וישיבה) אז היא דומה לבית שאן וקיסרין אשר שם מהני הנחת עולי בבל רק לפוסמן מן הרמאי ולא מוראי, ובשביעית לא נאכל ולא נעבד, ואינה דומה לתעירות אשר מכויב ולהלן, כי ר' ישמעאל ב"ר יוסי סובר כאביו וכרשבי' החולקים על ר' מאיר. כללו של דבר, מאשקלון ולדרום (בכלל הים כשפלת פלשתיים) חוץ לארץ, ואשקלון עצמה א"י גמור רק לענין גיטין אשקלון כדרום.

הערה (א) כי בדרום הארץ יש יתי ארצות לשביעית, אחת מה שהחזיקו אלו ואלו, והשנית מה שאלו ואלו לא החזיקו. אבל בצפון הארץ יש שלש ארצות לשביעית: אחת שהחזיקו גם עולי בבל, השנית שהחזיקו רק עולי מצרים (ולא עו"ב), והשלישית אשר גם עולי מצרים לא הספיקו לכבוש.

הערה (ב) הקו הזה מתואר ברש"ם דכל א"י.

ורקם גיאה. סתרגמו של אונקלוס נודע לנו כי רקם גיאה הוא המקום קדש ברנע הנזכר בתורה. ולעיל בנכול נגב של א"י דברתי אודות המקום הזה שהוא בתוך מדבר פארן כדכתיב (במדבר י"ג) ויבואו אל משה ואל אהרן ואל כל עדת בני ישראל אל מדבר פארן כדכתיב.

יהודה ושמעון בהורישם את הכנעני מארץ הנגב הגיעו בכיבושם עד קדש ברנע. וכארץ הנגב הלזו החזיקו עולי בבל בכל מה שכבשו עולי מצרים כמה דתנינן (בתוספתא שביעית פ"ד): סמוך לעמון ומואב ולארץ מצרים שתי ארצות הן או נאכל ונעבד או לא נאכל ולא נעבד.

וגיאה דאשקלון. מן רקם גיאה עולי בבל לא הוליכו את הגבול לעצמון ולנחל מצרים כי גם עולי מצרים לא הספיקו לכבוש את המחוז אישר במקצוע מערבית דרומית. מאשקלון בואכה עזה והלאה כל הנה שבגדר-גדיקי עד נחל מצרים כמבואר לעיל. ועולי בבל מתחו את טו גבול כיבושם כמו שהי' מתוח כגמר כיבוש עולי מצרים כימי חזקיהו (ב) היינו בטו ישר הנמשך מקדש ברנע עד חומת אשקלון (ג). ברם עולי בבל בלכתם בנכול הוא בהצטרות התרועה ובתודות. בהניעם לחומת אשקלון פסקו את קירוישם והניחו את העיר ואת תחומה המזרחי עד חומת העיר שכבד צסון אישר שם הגנות הפוריות של העיר הזאת. המה גיאה דאשקלון שקדשו ע"ב אהר ששסחו על העיר ועל תחומה יבבד מזרח. כמו שאמר ר' אחא בר יעקב ביטס ר' זעירא (א) מן מה דתני וגיאה דאשקלון הדא אמרה אשקלון (עצמה) בלחין. היינו לחין מהזקת ע"ב.

הערה (ב) לכבוש ערי פלשתיים בירושלם וישיבה החל עזיהו, דכתיב בו ויבנה ערים באשדוד ובפלשתיים (דבה"י ב' כ"ו); וחזקיהו נמר את הכיבוש הזה. כדכתיב הוא הכת את פלשתיים עד עזה וכו' (מלכים ב' י"ח).

הערה (ג) המתבונן בקו ישר הסחוח מרקם גיאה לגיאה דאשקלון (הנראה ברשם דכל א"י) יראה אשר רקם הצפוניות וחגר (ברד-חלוצה) מקומן מן הקו ולפנים היינו בתוך א"י המקודשת גם ע"י עולי בבל, ובכל זאת אין להקשות על זה מדברי הגמרא (גיטין ד' ע"א) ואמר אבוי בעיירות הסמוכות לא"י וסובלעות בתחום א"י עסקינן וכו' דמשמע שרקם וחגר רק סמוכות לגבול א"י ואינן סובלעות בתוך א"י. כי באמת כוונת דברי אבוי בעיירות הסמוכות לא"י היינו הסמוכות לסחוח של הישיבות ובתי רינים (ולא בתוך הסחוח) וסובלעות זה כפר לורים שהוא בתוך סחוח הישיבות וכן אסרו בתוספתא (גיטין דף כ' ע"א ד"ה ואשקלון כרדום) ואמר ר"י (ולא כחבו ונראה לר"י) דאפילו בצד א"י צ"ל כפינ וכו' לפי שהוא בסוף הגבול ורחוק טעיקר ישוב א"י וסופלג מן הישיבות ובתי דינים. וכן יש לתקן גבי אשקלון וגבי רקם וחגר וכו'.

הערה (א) ירושלמי שביעית פ"ו.

הזקת עולי בבל בעבר הירדן

תוכן הדבר הזה נודע להכשי ישראל בימי רבי ובית דינו (ב) אבל במשך זמן רב קודם לזכי ה' להם ספק אודות אישקלון ותחומה. כי אחר יהיה קבלה בדם ישכרום א"י ההזיקו עו"ב כגביל שכבושו עולי מצרים. חשבו איש מן מה דתני וגניא דאישקלון דרא אמרה אישקלון עצמה בלחזין יכול להיות לחזין גם מכיבוש עולי מצרים. ומספק החמירו בגזרת הטומאה באישקלון ובמחוזי שלה. זה שאמרו (ג) בראשונה היו אומרים טקבר גדול (ישאצל חומת אישקלון כמזרח) ועד יגור (ד) (וכעת תקרא חורבת Jarze שהיא מזרחית הרומית לאישקלון 7 קילומטר) ועד גוב (אשר כעת קרוין לה דשודא) (ה) ועד תרעין יהיה מזרחית צפונית לגוב כמרחק 14 קילומטר. בימי קדם נקראה 'שערים' ונזכרת בדרך מנוסת הפלישתים כמות גלית ובזמן בית שני קראו לה תרעין היא 'שערים' בהעתקה ארמית (ו); על שלשת הקים האלה (המגבילים) שטח כעין משולש יביל בתוכו בערך 36 קילומטר רבועים) בראשונה אמרו שהן טמאין ונמנו עליהן חכמים (רבי ובית דינו) וטהרום כי מעדותו של ר' פנחס בן יאיר נודע להם איש רב עולי בבל ביביל חקנת עניים הניחו אותם, אולם חוקיהו כביש ביהודה ויישיבה את העיר עם השטתה ההיא.

הערה (ב) כפי ר' פנחס בן יאיר. חוסמת אהליות פי"ח וירושלמי שביעית פי"ו.

הערה (ג) חוסמת אהליות פי"ח.

הערה (ד) נוראות נפליתי מרבי הגר"א ז"ל שגורם ועד יגור ועד גוב ועד תרעין, ונפסי' יודעת כאר אשר הגרסא הזאת אמתית כי כסכת עם הסציאות כסבאר כזה.

הערה (ה) כור בעברי—יקרא דשורא בלשון ערבי. זאת גוב שבה היו מלחמות ישראל עם פלשתים. צריך להבין אשר ספק כוסתה הי' על השדות המשתרעות כמזרח אישקלון ונוגעות בצד מזרח של גוב אבל לא הי' ספק על הנגות המשתרעות מהקצה הצפוני של אישקלון ונוגעות בקצת הדרומי של גוב. כי הנגות הללו הם גניא דאישקלון שבהם ההזיקו עולי בבל.

הערה (ו) ולעיל כפ"ז בתארי מקום מלחמת דוד עם גלית דברתי באריכות אודות שָׁרִים.

חלוקת איי בזמן בית שני

ככלותי להגיד מערכי לבני על אודות גבולי רמדינות שבא"י שנבדלו זו מזו במדרגות קדושתן בענין המצות התלויות בארץ, היינו בענין חו"מ ושביעית, אחר הדברים האלה באתי להודיע לאחב"י אשר בכתבי את הפרק העשירי "חלוקת איי בזמן בית שני" היתה מגמתי להרצות לפני חכמי התורה הגות לבי בענין גדול ונכבד כזה אשר בדורות האחרונים נהרין שביליו רק ביהודה ובגליל; אולם אם באחת הקצות של ארצנו הקדושה יפלא דבר באחת מהמצות התלויות בארץ, להורות הלכה למעשה, אזי צריך לדרוש דבר ה' מפי גדולי חכמי התורה גדולי הדור שבירושלים; ויחד עם כל שלומי אמוני ישראל בקול אדיר נקרא: אחריהם אחריהם!

תַּחַם סְפִירָא דַּרְבֵּן לְקוּלָּא כַּחַב הַרְ'ן כִּי עִי
עָלַם דַּהֲסִיָּא דְאִמְרִי וְהַשְׁתַּחֲ
דְאִמְרִי דְאִיחְמַר כִּי וְאִיחְמַר כִּי כוֹלֹס לְרִיכִים
הַסִּיכָה כַּחַב זִיל אֲחִיצַ דְּבַעֲלָמָא קִיָּל אִיפְכָא
דְּכָל סִי דַּרְבֵּן לְקוּלָּא מִימָּה הֵיכָא בְּנִי לְמִיבְדָּה
הַסִּיכָה בְּכוֹלֹס דְּאִי נִיזָּל לְקוּלָּא אֲחֵא נָקֵל בְּכִי
עָפִי מִהֵי וְאִי נָקֵל בְּחִירוּיָסוֹ הֵא מִיעֲקָרָא מִלּוֹס
הַסִּיכָה לְגַמְרִי וְעִיָּן בְּמַשְׁנָה לְמַלְךְ שְׁחַמָּה מְלִי
מִמֵּשׁ הַרְ'ן עָלָמוֹ בְּמַגִּילָה לְעִיָּן עִירוֹת הַמַּסּוּפָקוֹ
דְּהוּרֵי הַנְּאֻמִּים שְׁכּוֹלִים בְּהַם אַחֵר הַרְבֵּב עִירוֹת
שְׁרֹבֵן חִיָּק מוֹקֶפִי וְקוֹרִין בִּידָּה וְעוֹד שְׁאֵלִי
חֲאֵמַר שְׁכּוֹל סִי שְׁקוֹל הוּלָּל סִי שֶׁל דְּבִרְיָסָא וְלְקוּלָּא
וְנִמְלָא פּוֹטְרוֹ בְּכִי כְּלוּמַר דְּלָא אֲפִשְׁן לְמַחֲלָ לְקוּלִי

דְּאִיכְ אַחַס פּוֹטְרוֹ בְּכִי דְּכָל יוֹמָא יוֹמָא אִיכָא
לְמִימַר שְׁמָא חִינֵי חִיבֵי בְּיוֹם זֶה מְשִׁים אֲמִירָן
דִּיקְרָא בְּרֵאשִׁין וְפּוֹטְרוֹ בְּכִי מִשּׁוֹם דְּכִי שְׁפָק שֶׁל
דְּבִרְיָסָא דְּשִׁמְלָא נִכְסָר בְּמֵאִי דִּיקְרָא בְּרֵאשִׁין וְאִי
דְּאִמְרִי דִּיקְרָא בְּכִי מִשּׁוֹם דְּכִיָּן דְּעִיכֵי לְרִיךְ
לְקִירוֹת יוֹם חִי אִו בִּידָּה אִו בְּעִיָּן לְרִיךְ לְקִירוֹת
בִּידָּה דְּחִיכָף שְׂבָחָא הַמְּלִי לְדוֹ לְרִיךְ לְקִירוֹת
וְאִיכְ הֵיכָא בְּכִי הַסִּיכָה לְמַסְלָא אֲחֵרָה שִׁיעֶשֶׂה
הַסִּיכָה בְּחִירָה כְּסִי קְמֵאִי דּוּקָא וְחִילָק בִּין כְּשֶׁהֲסִי
הוּא בְּחִינָה חֲכָמִים רַחֵם כְּדִי שְׁלָא חֲעָקִי חֲקִנְחָס
לְרִיךְ לְקִיָּים כְּכָל מֵאִי דְּאֲפִשְׁר שְׁתַּקְנו דְּאִי אֲחֵרָה
דְּדוּקָא קְמֵאִי לְרִיכִי אֲחִיל דְּחִינָה חֲכָמִים הֵיכָא
בְּכִי בְּחֵרָאִי נִמְלָא דְּבַעֲלִי חֲקִנְחָס מְכָל וְכָל
וְכָן בְּכַפְּרוֹ אֲכָל בְּמַגִּילָה דְּחִינָה חֲכָמִים בְּמִקּוּמָה
עוֹמֶדֶת אֲכָל רִישׁ קֶלֶס עִירוֹת מְחֻשְׁקוֹת נְסִי
דְּלָא מִהֵי עֲשֵׂמָא לְפּוֹטְרוֹס מְכָל וְכָל מִימָּה כִּי
דִּיקְרָא בִּידָּה מִהֵי טִימְחָא דְּסִי שֶׁל דְּבִרְיָסָא לְפּוֹטְרוֹ
מִקְרִיָּאָה בְּעִיָּן וְעִיָּן בְּהֵיכָא הַמְּבִיט חֵיָּא סִי
כִּיָּא בְּמִישׁ חֵיָּל וְאִחֵר מַעֲשֵׂה שְׁנִים נוֹלֵד בִּין הַחֲכָמִים
מוֹלֻקָּתָא עַל שֶׁמָּה דְּהַשְׁמִיעָה אֲחִיס סִי וְאֲפִשְׁר כִּי
עִיָּן רְפוֹ יְדִישׁ מְלִכְסָא לְפּוֹטְרוֹ בְּחִירוֹתָא עֲלֵפְסָהִים
דְּעִיכֵי בְּכִיָּה דַּרְבֵּן יִהְיֶה סִי דַּרְבֵּן לְחֵיָּה שְׁנֵה
סִיָּא וְלְקוּלָּא עִיכֵי:

תַּחַם סְפִירָא דַּרְבֵּן הֵיכָא דְּאִיכָא מַעֲשֵׂה רַב
כִּיָּא לְחוּמְרָאִי כִּיכ הֵיכָא פִּיחַ מִסִּי
יָבוֹס בְּכִי שְׁפָק חֲלוּסָה דְּקִיָּל לְכַחֲחֵלִי לֵא חֲכָא
וְקֶשֶׁה דְּמִישׁ סִי חֲלוּסָה מִשְׁאֵר שְׁפָק דַּרְבֵּן דְּאִלְטִין

תַּחַם סְפִירָא דַּרְבֵּן לְקוּלָּא כַּחַב הַרְבֵּב כְּהִיכָא
בְּאִיחַ סִימֵן קִיָּים בְּשֵׁם הַרְ'ן
דְּסִפִּיקִי דַּרְבֵּן הֵיכָא לְיִכָּא עִירוֹתָא לְחוּמְרָא וְעִיָּן
בְּחֻסְפָּה עִירוֹבִין (רִישׁ דָּף ו' ע"א) וְכִי מִהֲרַשְׁרִים
בְּאִישֵׁי סִי קִיָּים דְּלָא אֲמִירָן סְפִיקָא דַּרְבֵּן
לְקוּלָּא אֲכָל בְּדִבְרֵי שְׁסַפְקָא הֵא מַעֲלָמוֹ אֲכָל
בְּשִׁפְקָא שְׁנֵה מִהֲסִרָן יְדִישׁ לֵא אֲלִילָן לְקוּלָּא
כְּמִישׁ נְסִי רִיָּאָה וְאִישׁ בְּסוּגִיא דְּעִירוֹבִין (דָּף מ"ה
ב') בְּכִי בְּשִׁמְשׁ שִׁירְדוֹ בִּישׁ דְּפִרִיךְ וְדִילְמָא הֵכָא
אֲלִי וְכִיךְ אֲחֵרִי נִינְסוֹ וְמִשְׁנִי הוּי סִי דְּדְבִרְיָסָא
וְסִי דְּדְבִרְיָסָא לְכַקֵּל וְהַחַס הוּי שְׁפָק שְׁנֵה
מִהֲסִרָן יְדִישׁ וְשִׁיל דְּבַעֲרוֹב הֵקֵלֵי כְּמִישׁ שֶׁס
הַחַס. וְכַחַב הַמְּדַכִּי פִי הַחֹלֵן דְּאֲחִיצַ דְּסִי
דַּרְבֵּן לְקוּלָּא הִיָּינוֹ דּוּקָא הֵיכָא דְּחִיָּין פְּלוּגְחָא
דְּחֵאִי בְּכִירָא אֲכָל הֵיכָא דְּמַסְפִּיל מֵאִי אֲמִיר
בְּכִי קְמֵאִי אֲלִילָן כִּיכ לְחוּמְרָא וְיִם חוֹלְקִים וְכִיכִי
וְעוֹסְרִיבִיל חִיָּי סִי דְּלָא חֲמֵר לְקוּלָּא אֲכָל
כְּשֶׁהֲסַפְקָא עָלָמוֹ דַּרְבֵּן אֲכָל כְּשֶׁהֲסִי הֵיכָא מִדְּאִי
אֲחִיצַ דְּבַחַר כִּי מַעֲלָלֵל דְּבַחַר לְסִיָּת אִיבִירָא
לֵא אֲמִירִי הֵיכָא דַּרְבֵּן לְקוּלָּא וְסִי שִׁיךְ כַּחַב
דְּכִיָּה הוּי לְקוּלָּא הִיָּינוֹ כְּשֶׁאִין לוֹ חֻקָּה לְיִסְכּוֹר
אֲכָל בְּכִי שִׁיךְ לוֹ חֻקָּה אִיבִירָא אֲלִי לְחוּמְרָא
אֲפִי בְּסִפִּיקָא דַּרְבֵּן אֲכָל שִׁיךְ חִילּוֹק דְּבִרְיָסָא
שֶׁאִין לְכַס עִיקָר מִן הַחֹרֶה כְּמוֹ נְסִי שִׁיךְ וְנִיְשׁוּלִי
עִכְרִים וְכִיָּוָא אֵף בְּרֵאשִׁית חִיָּסוֹר שְׁפָקֵי לְכַקֵּל
אֲכָל כָּל שִׁיךְ לוֹ עִיקָר מִן הַחֹרֶה כִּיָּין דְּאֲחִיחָק חִיָּסוֹר
אֲלִי לְחוּמְרָא וְכִיכִי פִּירָח בְּקוֹנְגֵרִים וְכִיכִי
חֵלֵק עָלָיו וְכִיכִי דֹאף דְּאֲחִיחָק חִיָּסוֹר אֲמִירָן
סְפִיקָא דַּרְבֵּן לְקוּלָּא יְעוּשׁ בְּאִירוֹכָה:

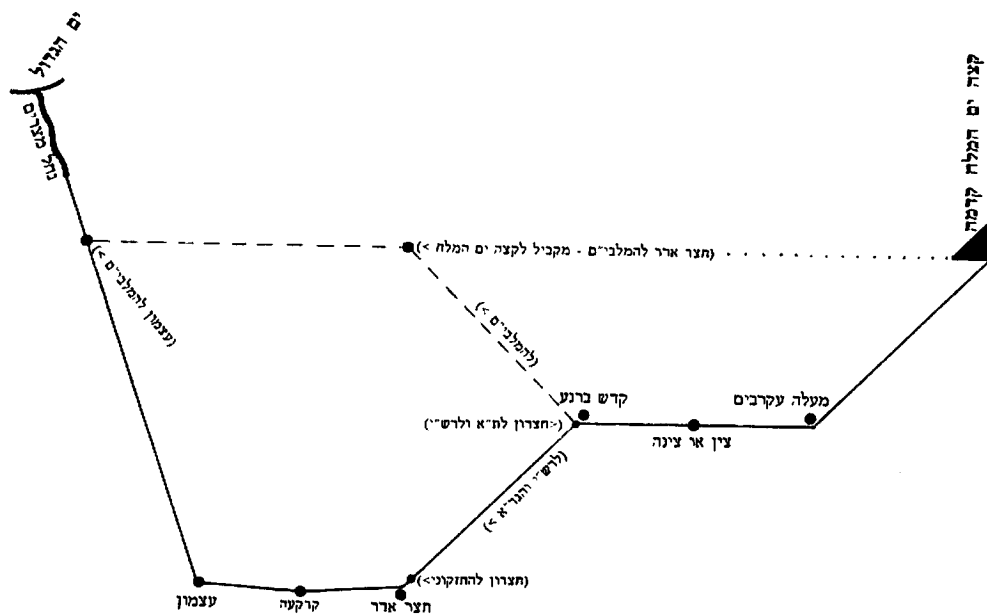
תַּחַם סְפִירָא דַּרְבֵּן לְקוּלָּא כַּחַב הֵיכָא סִיָּא זִיל
פִּיכַח מִסִּי חֲמֵן דְּרַעַח הַרְמָבִים
זִיל דְּבִדִּיקָה חֲמֵן כִּיָּין דְּחֵחֵלֵה עַל כִּי הַחֲמִירוֹ
בְּסִפִּיקוֹ יוֹדֵה מִשְׁאֵר סִי שֶׁל דְּבִרְיָסָא וְכִיכִי
לְחִיָּת הֵכָא דְּאִיכְ בְּכִי כִכֵּר בְּבוֹר וְכִכֵּר כִּיָּי חֲשׁ
וְיִלְחָחֵה חוֹלִיָּה וְכִכֵּר וְכִכֵּר בְּפִיס לֵא שְׁפָק
הַרְמָבִים לְקוּלָּא וְחִיָּין דְּשִׁיכָה שְׁפָק דְּעִיכֵי
מִסִּי דְּרִינָה דְּסִפִּיקָא דְּעִיכֵי דְּבִדִּיקָה חֲמֵן
נְהִקְסָה עַל זֶה סִי מִחֲמִירִי בְּסִפִּיקָא אֲכָל בְּכִי
דְּרִינָה לֵא נִחָקֵן בְּדִיקָה חֲמֵן עַל סִי זֶה לֵא
הַחֲמִירוֹ בְּסִפִּיקָא וְכִיכִי קְטִינוֹ חִיכִי סִי רַכֵּז וְשִׁיכִי:

לו עיקר מן הסורס יאמרו להכי מהמני ריי
ואומר דספיקו עמא. ואלו הרמב"ם פסק בשי
מבי חתוואו דבטוחותיה הנה נאמרו ויהי ויהי
אין חילוק בין יש לו עיקר מן הסורס לאין לו עיקר
ולעולם ספיקא דרבנן לקולא ועיין בס' בני חיי
בהי מנילס והחכם השלם סיני ושוקר כריס
כמסיר יחזק ערוך סיס טביא ראיס לסי פרג
משנה למלך מהא דכי כראיש טילסי פסחים
גבי ספיר סעומר חיל וסיי ריי דספק חשיכה
יכול לבדק וא"ל להמחין עד שיסא ודאי לילס
כיון דהוי ספיקא דרבנן ובי"ב טע"א ס"י טע"ג
ואפילו אינו לילס וכו' יכולין לספור ועיש מס
שכחב מין ללא עדיף מכשיתס ספחירס
דאורייתא יעו"ש. הרי דספיקא דרבנן אגילו
בדבר שיש לו עיקר מן הסורס לקולא. ויהי
סאריך בקונטרס מיוחד לו :

לכחלה לקולא אלף דכיון דאיכא מעשה דכ
שחלן לכ כביד אין מחירין אותה לא היא ולא
לרחה יעו"ש :

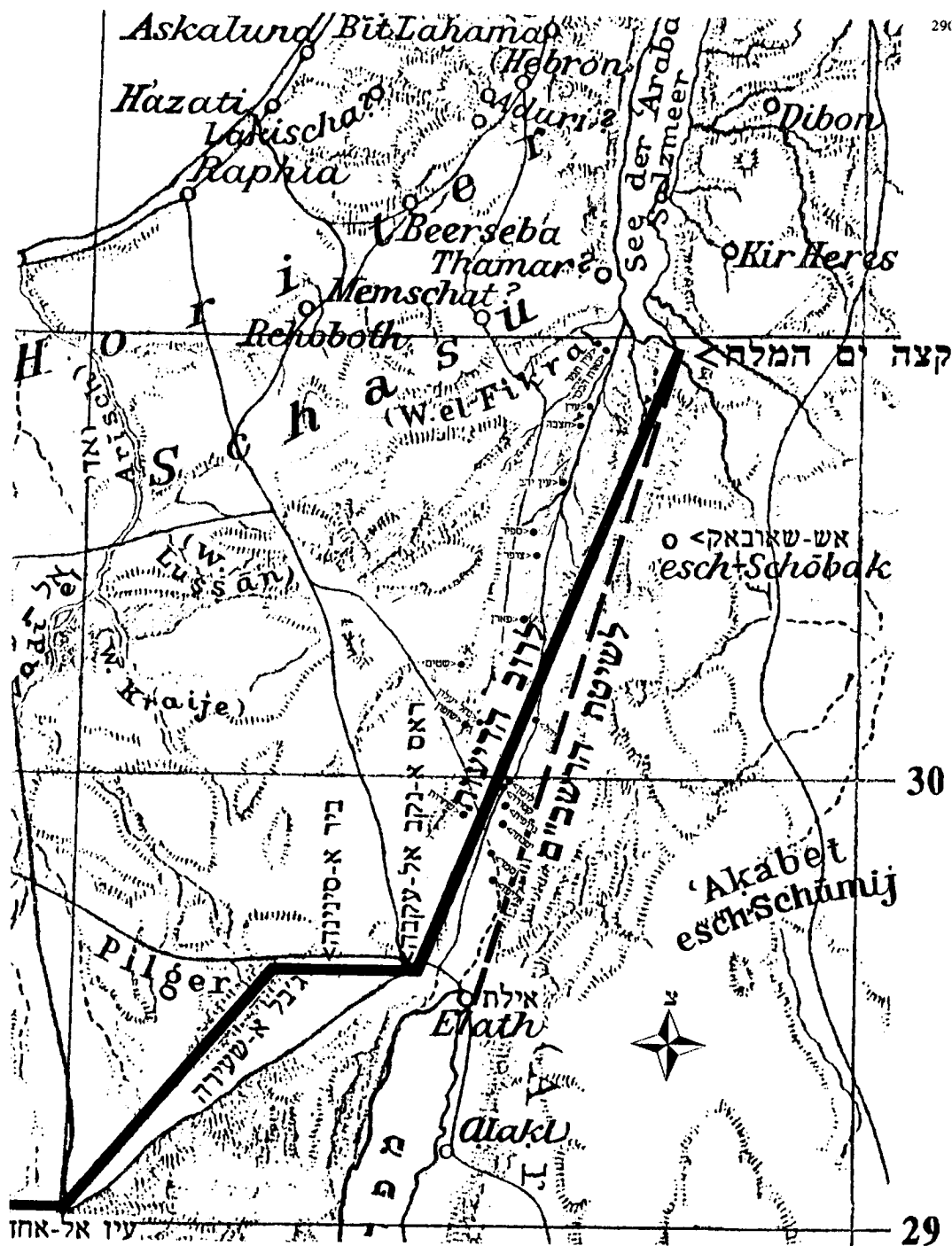
חנב ספיקא דרבנן לקולא. כחב טרב משנה
למלך בהנכות כבורות פיר דלח
אמרי ספיקא דרבנן לקולא אלף סיכא דנעסה
שום דבר כמחירו ולא ידעין אם נעסה בזמן
או כשיעור סמחירו. אבל מספיל אי אטיקרא
דרימא נעסה לו הדבר כמחירו ככה"ג ודחי לא
אזליק לקולא והבינו ראי' לדבריו יע"ש ד' קיב ע"ד:
חנב ספיקא דרבנן לקולא. הרב משנה לנלך
נסתפק אי סך כללל כוי אפילו
בדבר שיש לו עיקר מן הסורס או דוקא בדבר שאין
לו עיקר מן הסורס ובעלם דלא שגא דסא כפיג
דמרבין (דף ל"ו) אמרי דפוחאס קלס השיב ריש

תרשימים ומפות

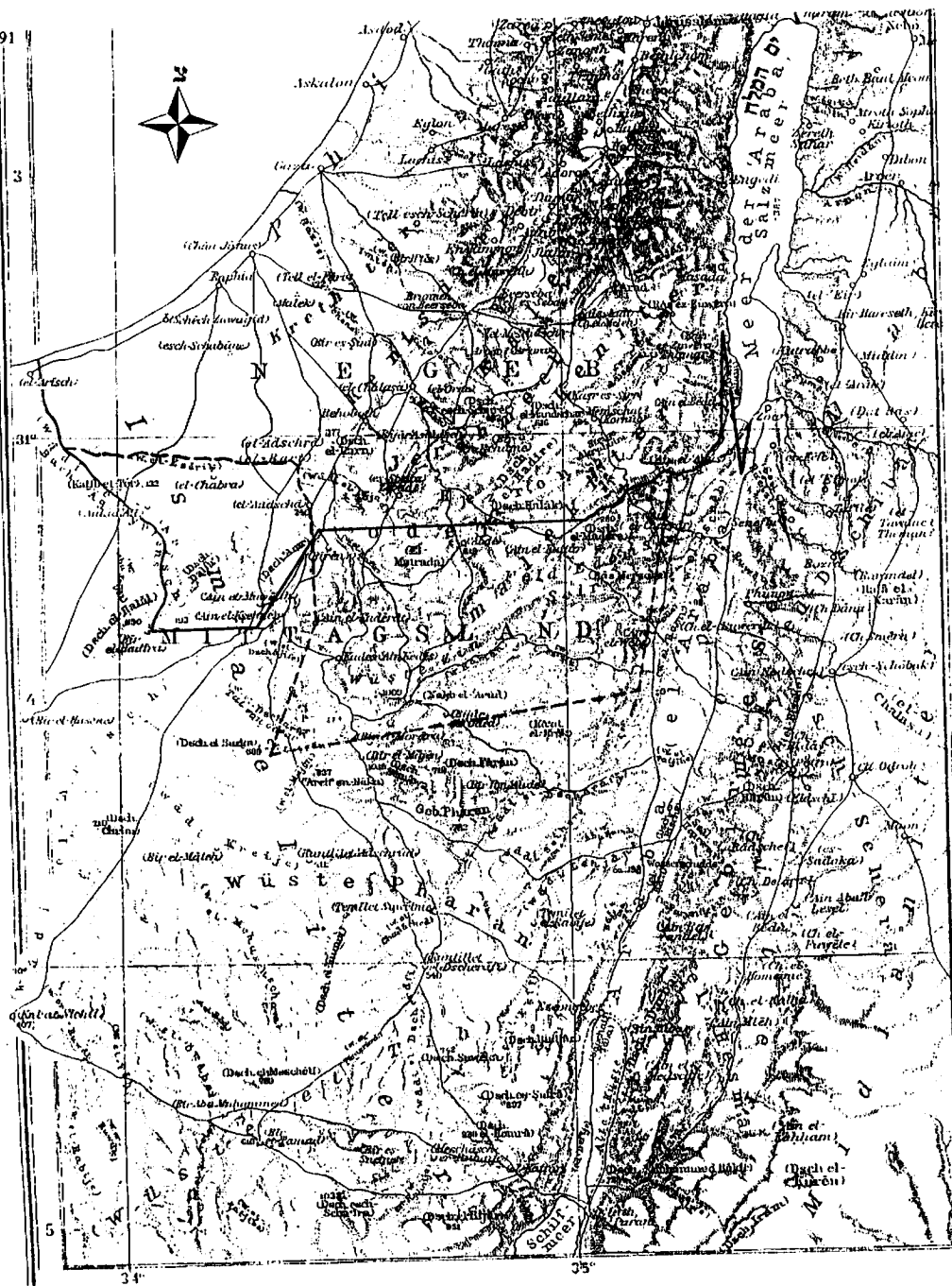
תרשים המהלך הכללי של גבול נגב דא"י

על פי דברי רבותינו המפרשים ז"ל, וכמבואר בפרקים הראשונים של חיבור זה.

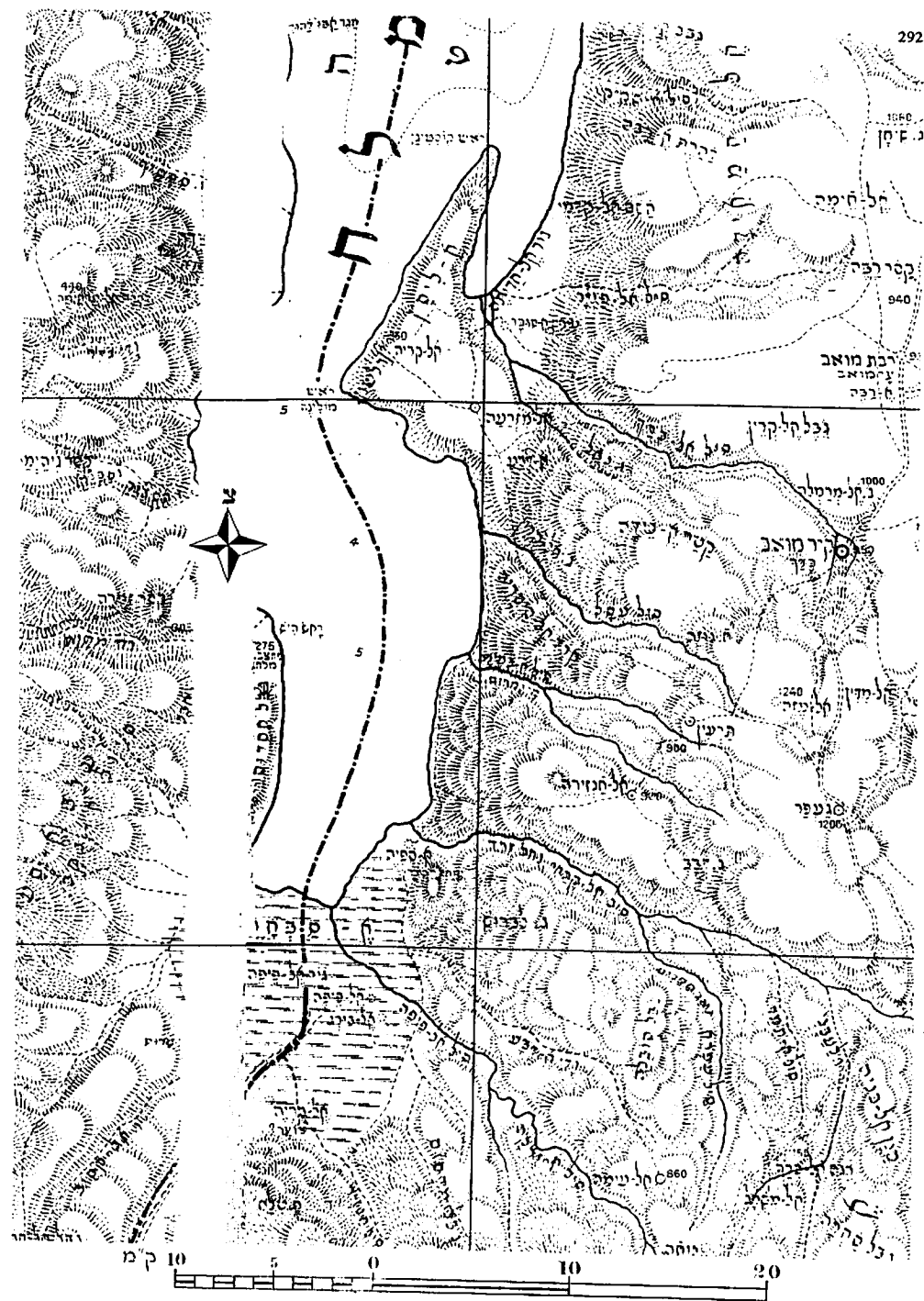
הגדלה של אזור הערבה מהמפה הקודמת

עם ציון הישובים הקיימים שם חיום משני עברי הגבול ה"ל. בפנים הספר מבואר שלא שייך לדייק בקו המצר מכמה טעמים ויש לחתייחס אליו כהערכה בלבד, ומלבד זאת גם אין ברור באיזו מידה ניתן להסתמך כלל על מפות הארץ כפי שכתב החזו"א צ"ל.

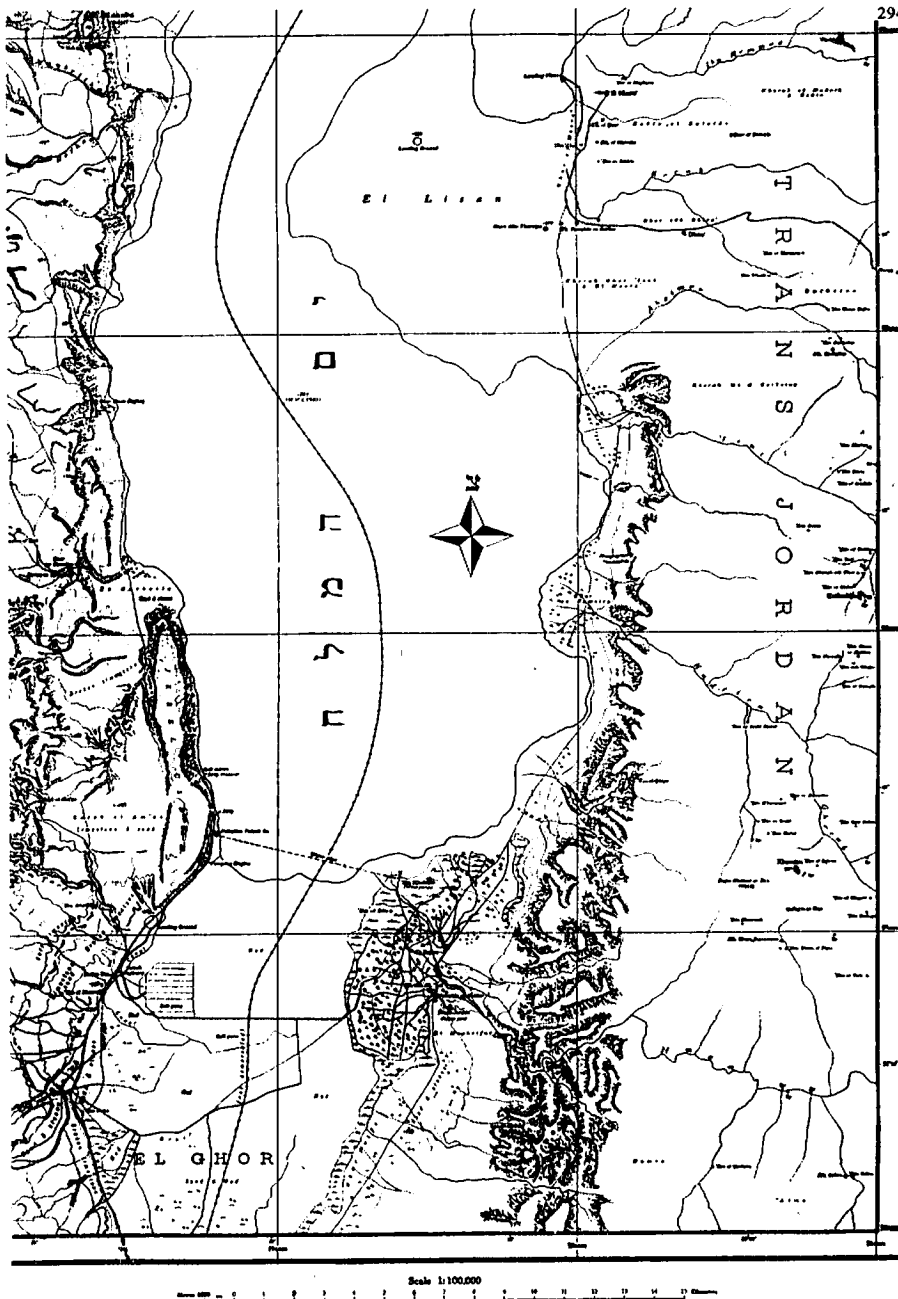

מפה מהספר "בייבל-אטלס" דפוס לייפציג משנת תרפ"ו

ובו מסומנים (בכתיבה לועזית) רוב השמות הערביים שהזכירו בעלי תבואות הארץ ואדמת קדש בספרים, ומשום כך בחרנו לציין עליה את הצעות המחברים חסם בדבר גבול דרום (השערת התבה"א בקר רצוף ושל האד"ק במרוסק). צוין שבעבר פורסמו דיעותיהם (כשיטות גמורות וחחלטיות, בניגוד למח שהדישו בחיבוריהם) עם טעויות שונות כמבואר בפנים הספר, וכאן השתדלנו לתקן הענין.

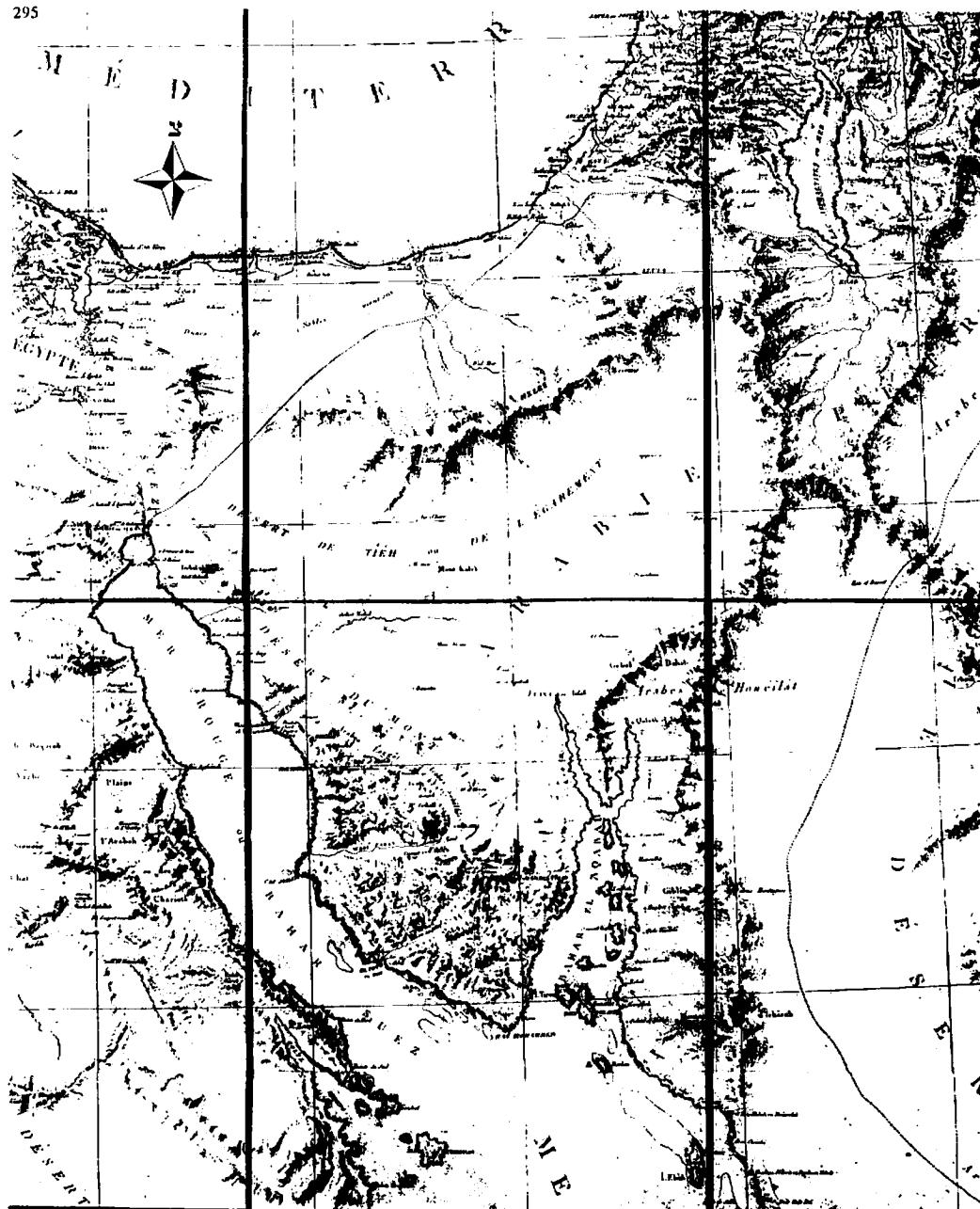

ובה נראה קצה ים המלח הדרומי כשהוא ברוח מזרח ועובר את חכפר הירדני
 "א ספיה" בכ-3 ק"מ, ומגיע עד כ-2 ק"מ בלבד צפונית לקו הרוחב ה-31. בנוסף
 לכך דרומית לים משתרע שטח בצתי נרחב למרחק של כ-10 ק"מ דרומית לאותו
 קו גאוגרפי, ומכסה מקום המסומן שם כ"אל מריה - צוער", ובא לסיומו בחוד
 דרום מזרחי המתחבר לנחל בשם "ואדי חנויר" (עיין בפרק "עדויות המפות").

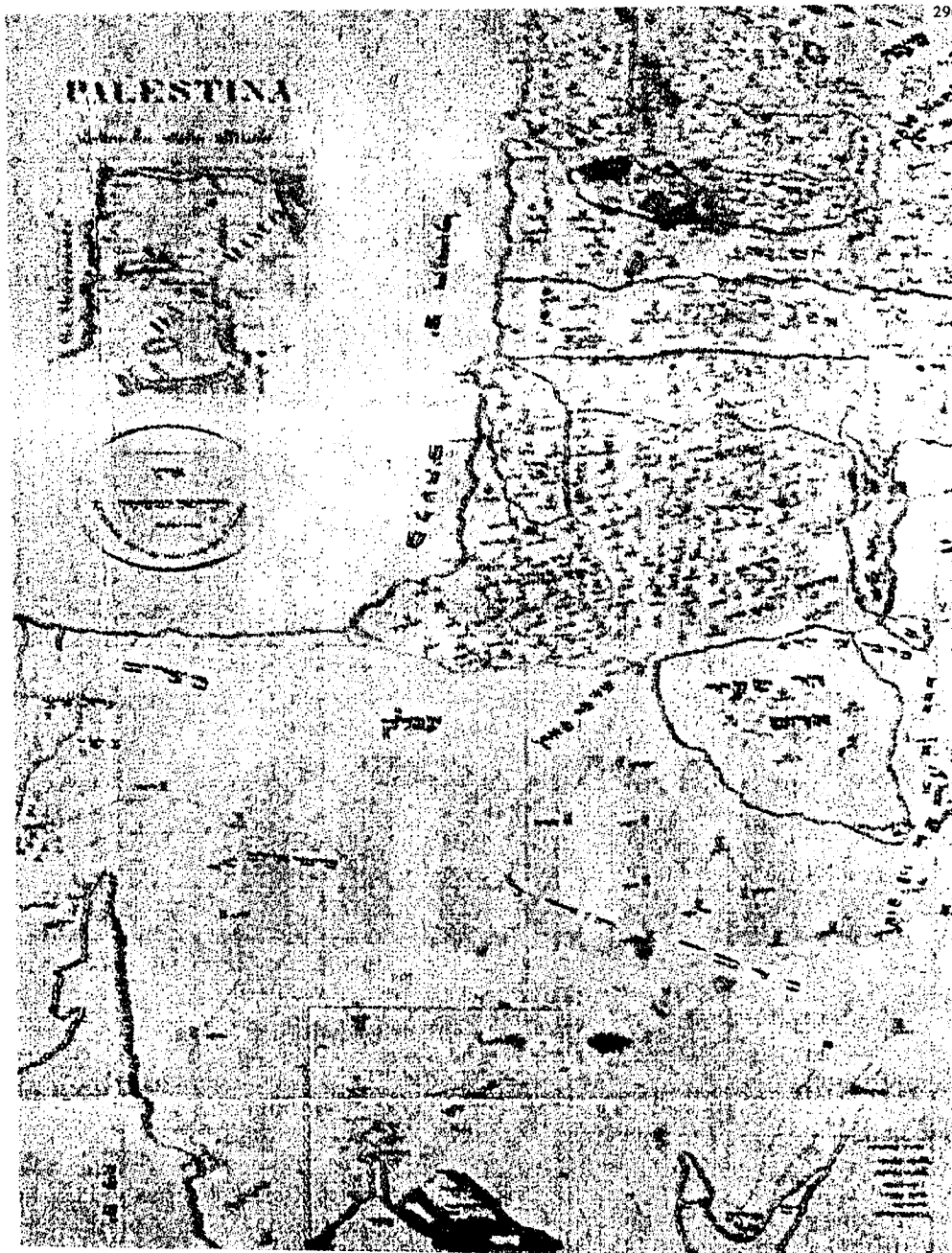
מפה אנגלית נוספה - "סורביי אוף פלסטין 1938"

בזו המאחרת נראה שכבר התייבש הים בהרבה, אך גם כאן נמשך שטח של "חול ובוץ" לפחות עד קצה חמפה הנגמרת כ-5.5 ק"מ דרומית לקו הרוחב ה-31.

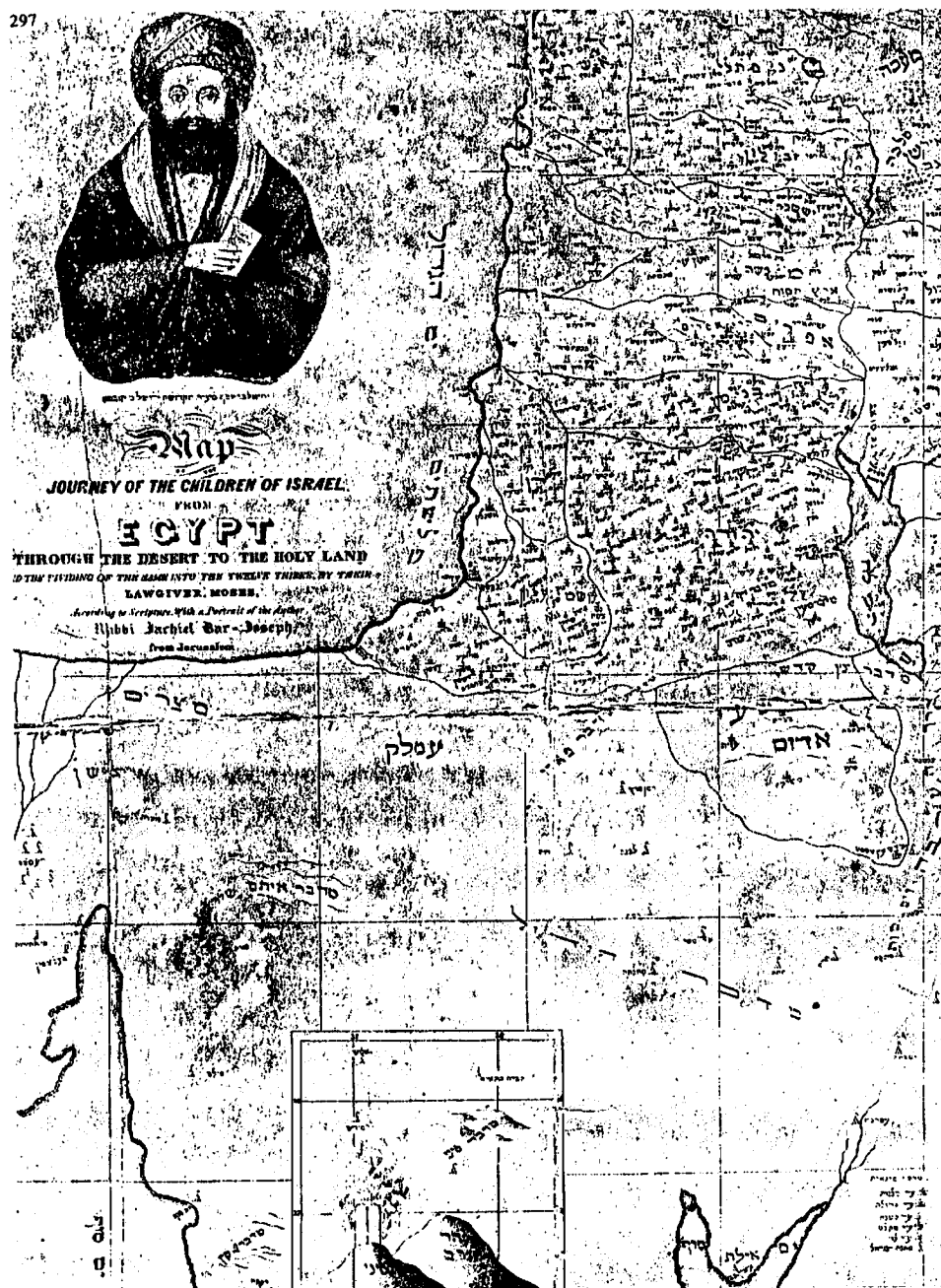
חלק מהמפה הכללית שבסדרת "דיוקוטין"

שהוכנה ע"י צוות צרפתי מיוחד בראשות פייר ז'קוטין בהשראת נפוליון בעת מבצעיו באה"ק ובמצרים לפני כמאתיים שנה והנחשבת למפה המודרנית הראשונה, ושחודפסה ופורסמה בשני שלבים בין השנים תקס"ט-תקע"ח תק"פ-תק"צ. כאן ניתן לראות שבתחתית ים המלח קיים אגן קטן נוסף הדומה ללשון צר הנוטה לכיוון דרום מזרח באופן המתאים להפליא לדברי הגר"א כמבואר בתוך ספרנו, ושנמשך עד כ-5 ק"מ מתחת לקו הרוחב ה-31 ומגיע סמוך ל"צוער" (בענין מידת מהמנות המפה עיין בפרק ח"ל).

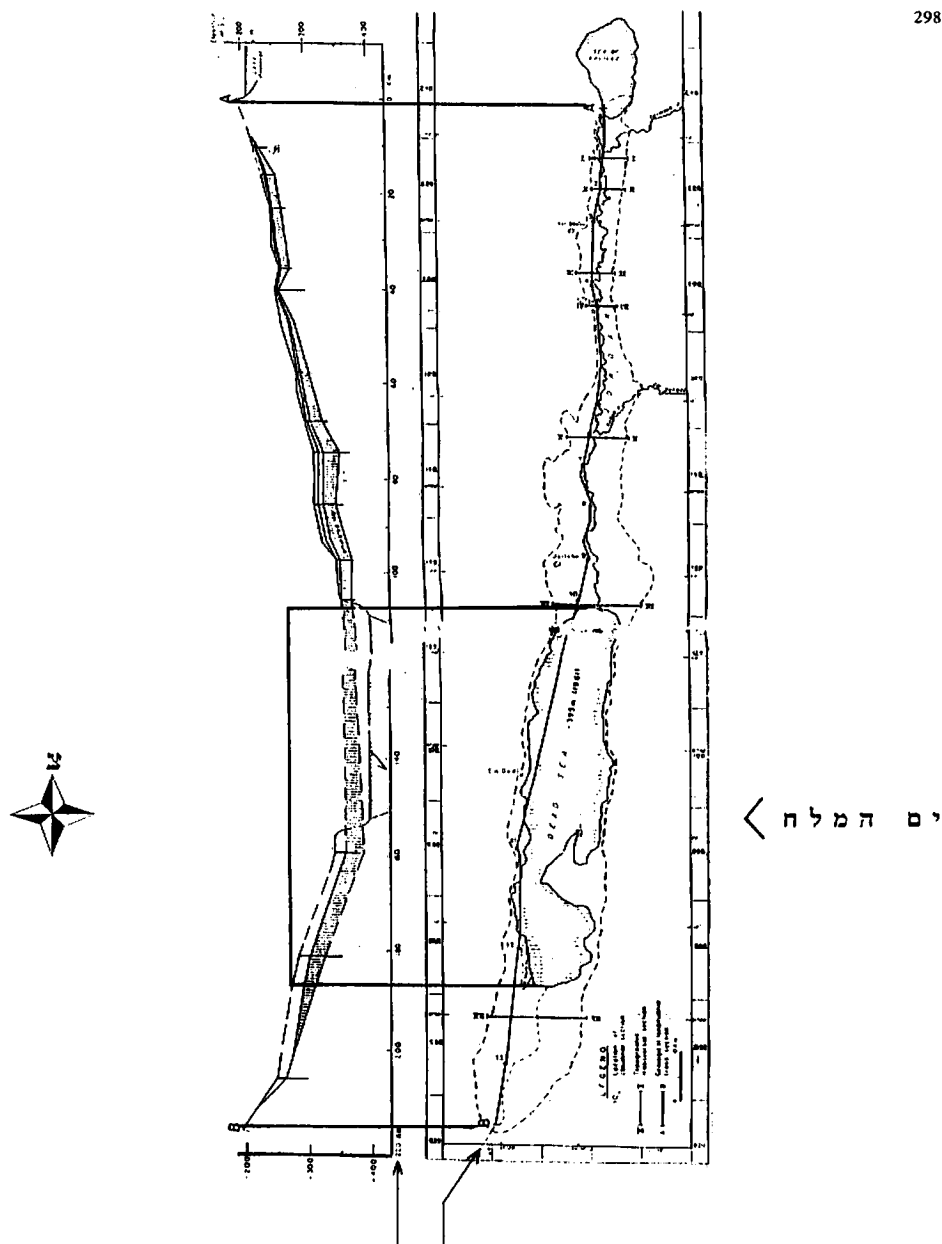
מפה הרה"ג יהוסף שווארץ בעל "תבואות הארץ" משנת תקצ"ב

ושחעתק ממנה נתגלה לאחרונה בעיר טריסטא שבאיטליה, ובה מצויירת "לשון ים" כמעט זחה לאותה שב"מפת ז'קוטין". אלא שבזו חמאוחרת במעט עובר רק חוד קטן ביותר את קו הרוחב ה-31 (כפי שניתן לראות במפה שנוביא לאחריה), ודוקא נקודה זו יחד עם עוד שינויים שבתרשים מצביעים על כך שהוא לא הועתק בצורה עיוורת מקודמו.

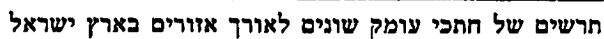
מהדורה נוספת של אותה מפה בלא ציון שם המחבר האמיתי משנת ח"ר

הודפסה ע"י "חרב יחיאל בר יוסף מירושלים" (בתוספת דמות דיוקנו) בעת שעסק איסוף כספים באר"ב, ואולי קיבל על כך רשות מבעל תבח"א ונעשה חבר בחיתר כי אעשה צמחה מכך טובה משום שהדוגמאות שנתרו מהוצאה זו ברורות יותר (יעוין למשל בקווי הרוחב שעליהם דברנו מקודם).

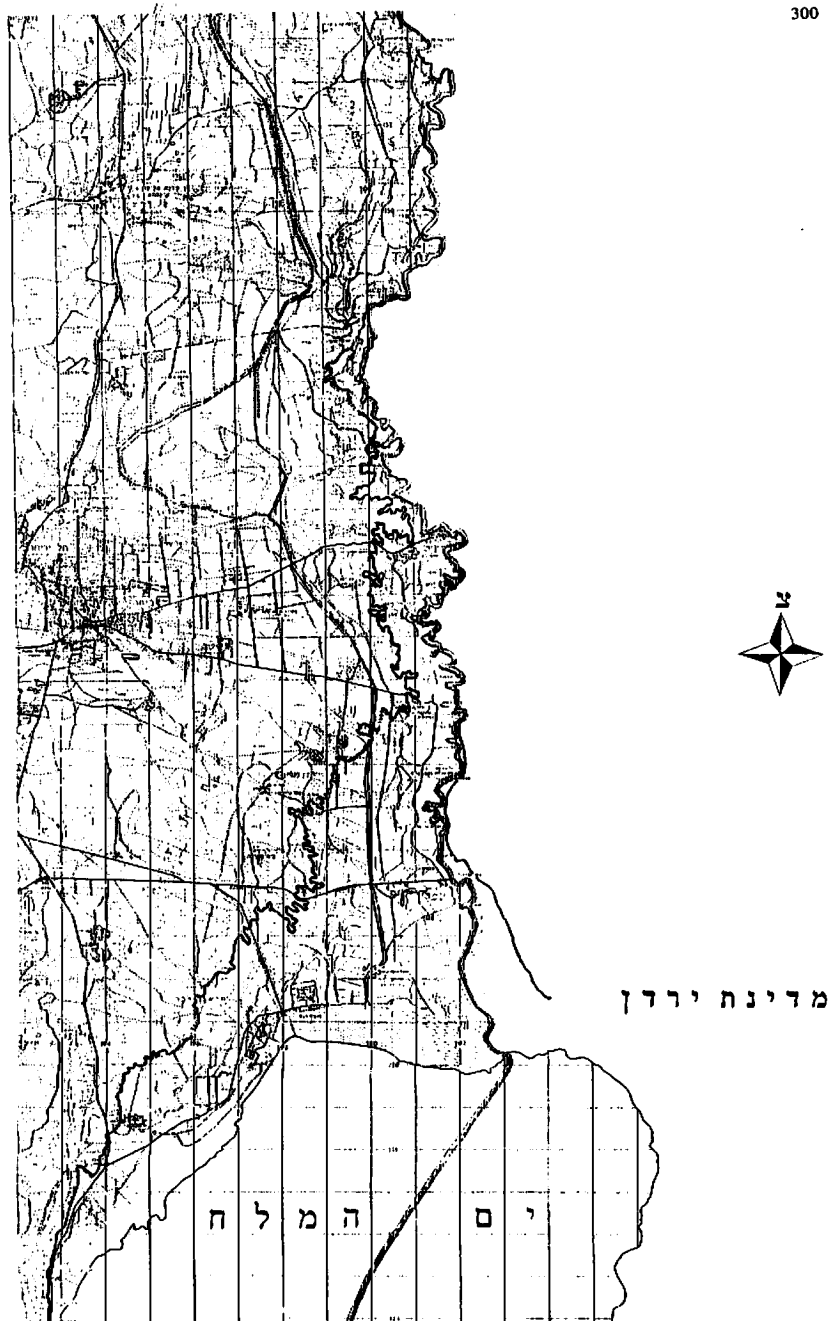

תרשים המובא בקונטרס "מנחת ירושלים ח"ב"

כראיה ש"כל מי שיאמר דים המלח התפשט לדרום אפילו רק קצת יותר אחרי נחל אמצ (דהיינו בקרבת נאות הככר) יצטרך ממילא לומר דבצד צפון הגיע חים עד העיר טבריה ולא ה' אז לא ירדן ולא יריחו ולא טבריה". אך המעיין בציוור זה ובקו המשורטט בו המסמן את מה החתך יראה שמה שמוצג כאן כלל אינו תרשים של עומק הירדן וים המלח והערבה אלא מקומות שונים בהם ולאורך שפתם, כך שאין להניח כל קשר לעניינינו וכמבואר בפנים ספר

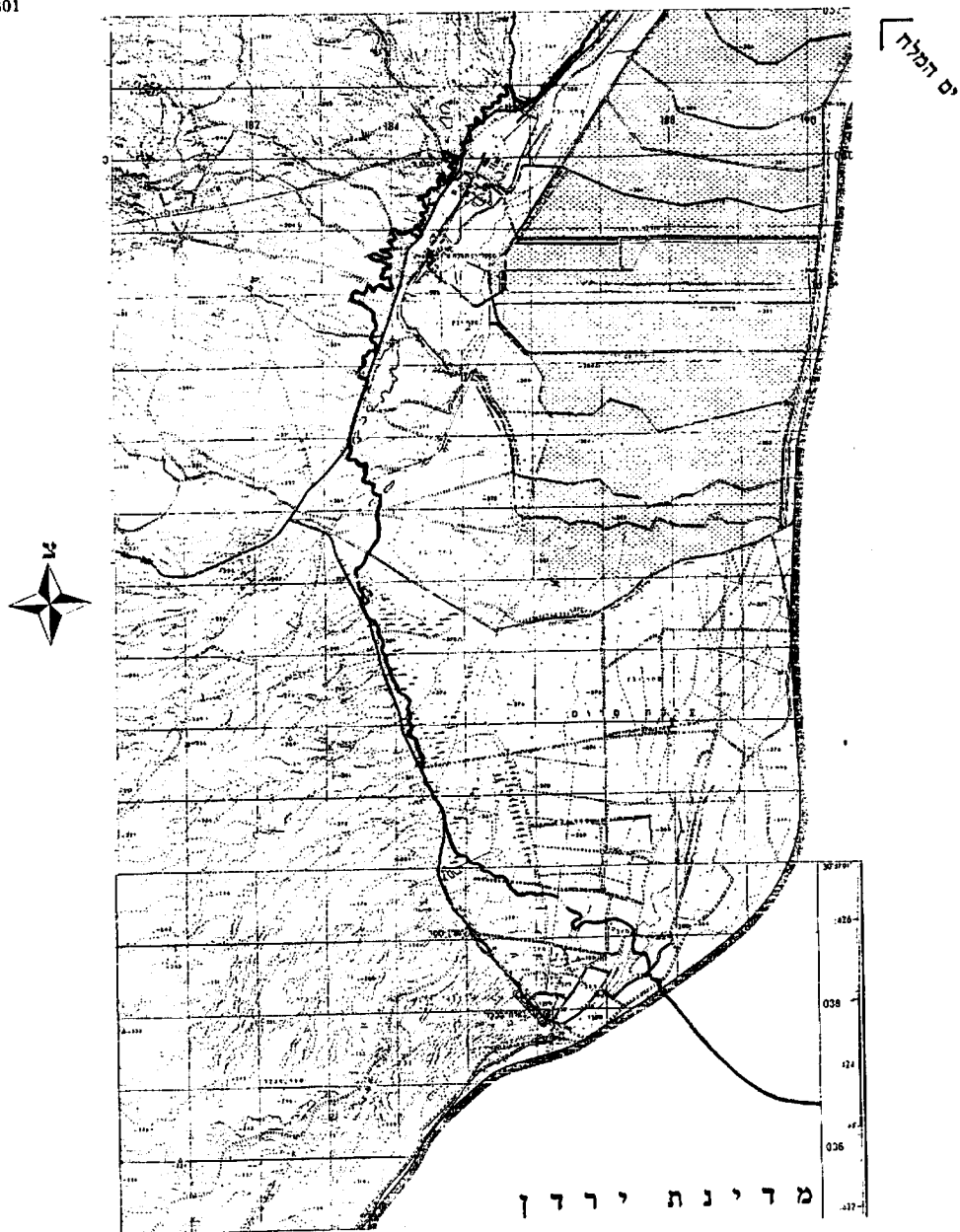

מצפון (בשמאל) לדרום (בימין) מאת החוקר ד. סטנלי כשבאחת הדוגמאות מצויר קו העובר לאורך מעמקי הכנרת והירדן וים המלח והערבה. כאן ניתן לראות בבירור שגם אם היה מפלס ים המלח גבוה עד שחיה מגיע בדרום אחרי "נאות הככר", הרי שבצפון היה נגמר לפני תל יריחו.

צורת ראש ים המלח הצפוני אילו היה מפלס המים 360- מטר מתחת לפני הים

על פי קו 360- המשורטט במפות המרכז למיפוי ישראל בקנה מדה 1:50,000 ו-1:100,000 (מצולמים כאן באדיבותם, ותודתינו נתונה להם על כך). הדבר תואם לחלוטין את המבואר ביחושע בכמה מקומות שים המלח הסתיים בצדו הצפוני ב"לשון", וכן את דברי התוס' בבכורות (דף נה.) ש"מבית יריחו" ודרומה מתרחב הירדן וחולך אל הים. ומה שברור שאילו הייתה המציאות כנ"ל לא היה חל כל שינוי ברוב המוחלט של אורך הירדן, בניגוד לטענת מחבר קונטרס "מנחת ירושלים ח"ב".

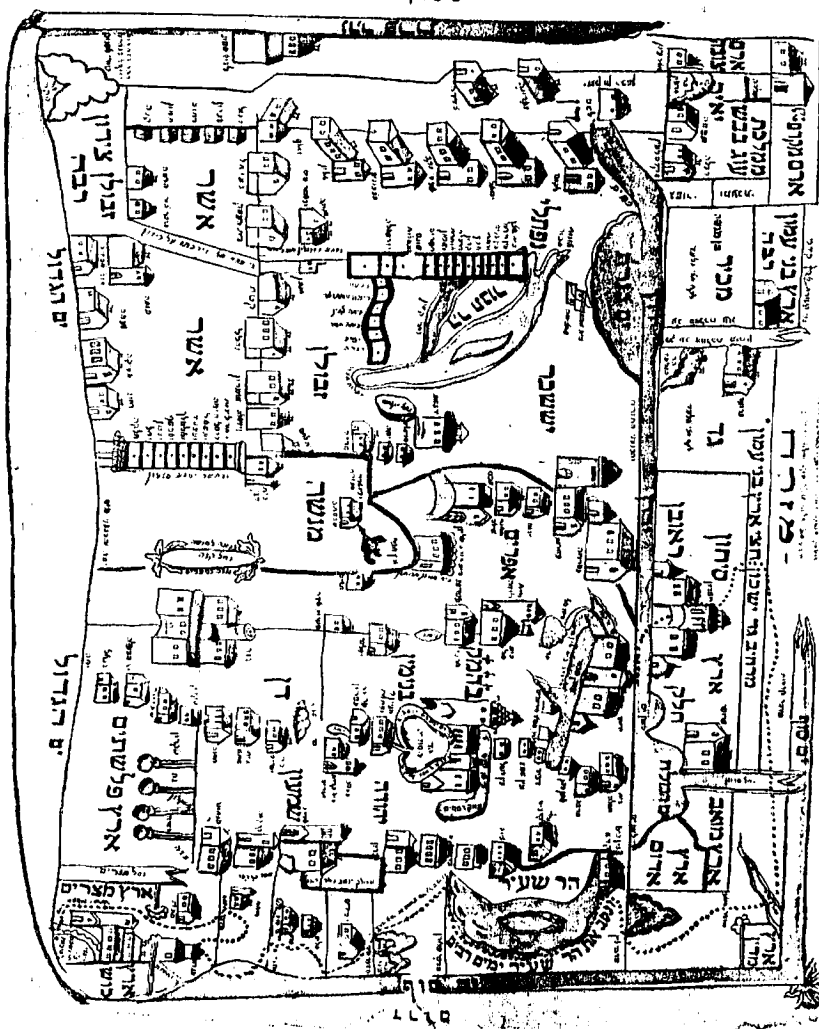
צורת קצה ים המלח הדרום מערבי אילו היה מפלס המים 360(-) מטר מתחת לפני הים
 על פי קו 360- שבמפות הנ"ל (מצולמים כאן באדיבות חמרכז למיפוי ישראל), ניתן לחבחין כיצד עובר
 הים למזרח הישוב "נאות הככר" וממשיך חלאה דרומית לו.

[illegible]

ההציור שבכתב יד ישן של פירוש רש"י על פרשת אלה מסעי

שהזכרנוהו בפרק "ביאור כוונת הכתובים 'מקצה ים המלח קדמה' ו'הלש הפנה נגבה'", ובו מספר דברים המעוררים ספק רב על דייקנותה של העתקה זו כמבואר בפנים הספר. כבר בעמוד הנוכחי ניתן לראות שהסופר השמיט כמה מילים מתוך הירושלמי, והיינו שבמקום שיהיה כתוב בשורה השניה "ומשם והתאיתם לכם אל מצר המזרחי" ואח"כ ד"ה חדש "והתאיתם לשון חסבה ונטיה וכו'", דלג מ"והתאיתם" אחד למשנהו וכתב "ומשם והתאיתם לשון סיבה ונטיה וכו'".

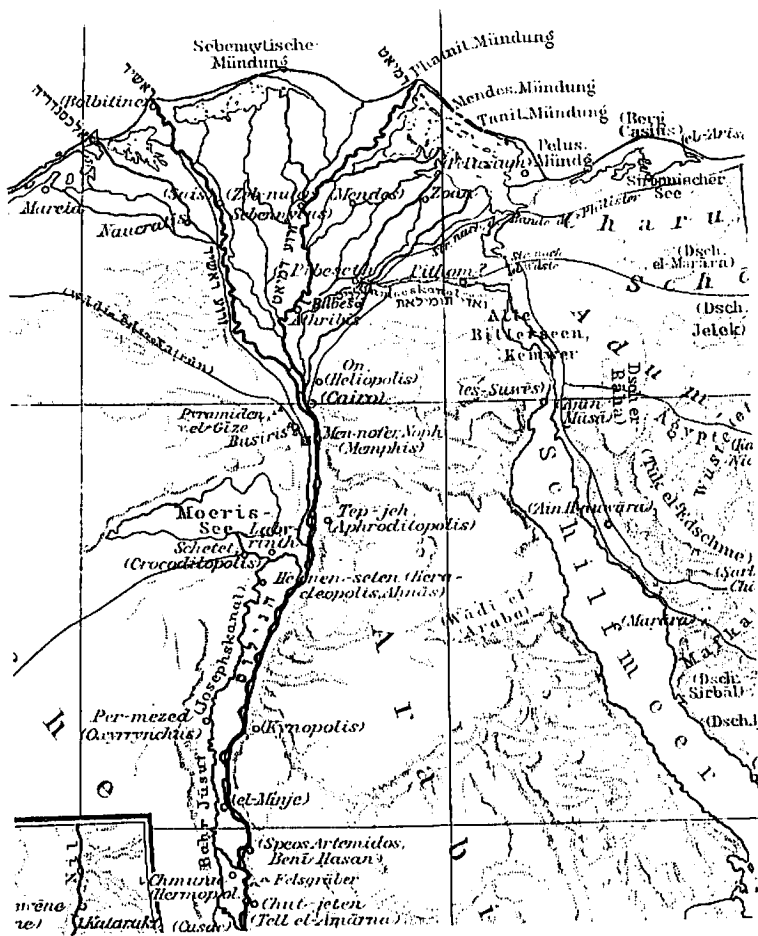
חוקת ארץ ישראל

הציור שיחסודה להגרי"א ז"ל

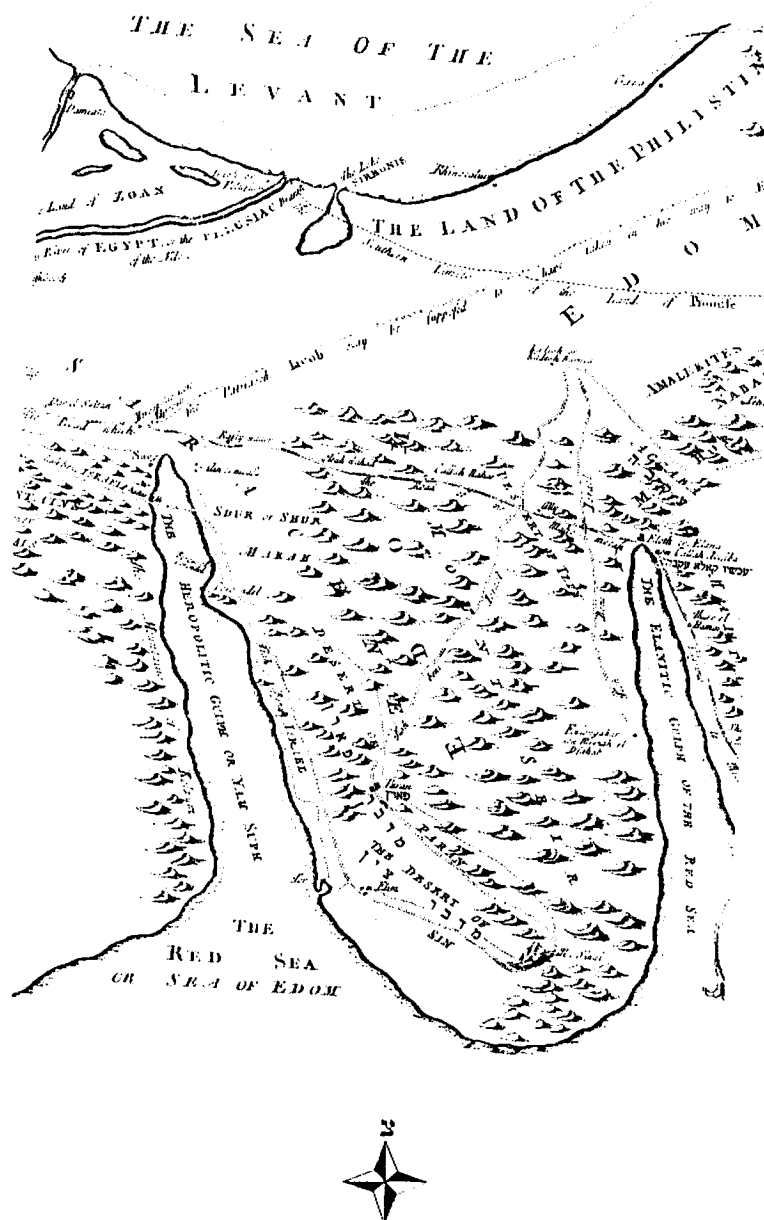
משום שבראשו כתוב "הועתק מהמקור הגנוז (כאן חסרה מילה) החסיד המפורסם מורינו ורבינו מו"ה אליהו זצוק"ל מק"ק וילנא הבירה (כן הוא הפענוח הנכון כפי שניתן לראות בהגדלה של תרשים זה). אך האמת היא שאותו "מקור" שממנו הועתק הציור גם אם נמצא גנוז בבית רבינו הגר"א או בין כתביו, ככל הנראה אין הוא מכתובת הגאון ז"ל או לחילופין שהמעתיק שינה ממנו הרבה, כי התרשים כפי שהוא לפנינו סותר כמה דברים בפירושו ליהושע כפי שבארנו בפנים הספר.

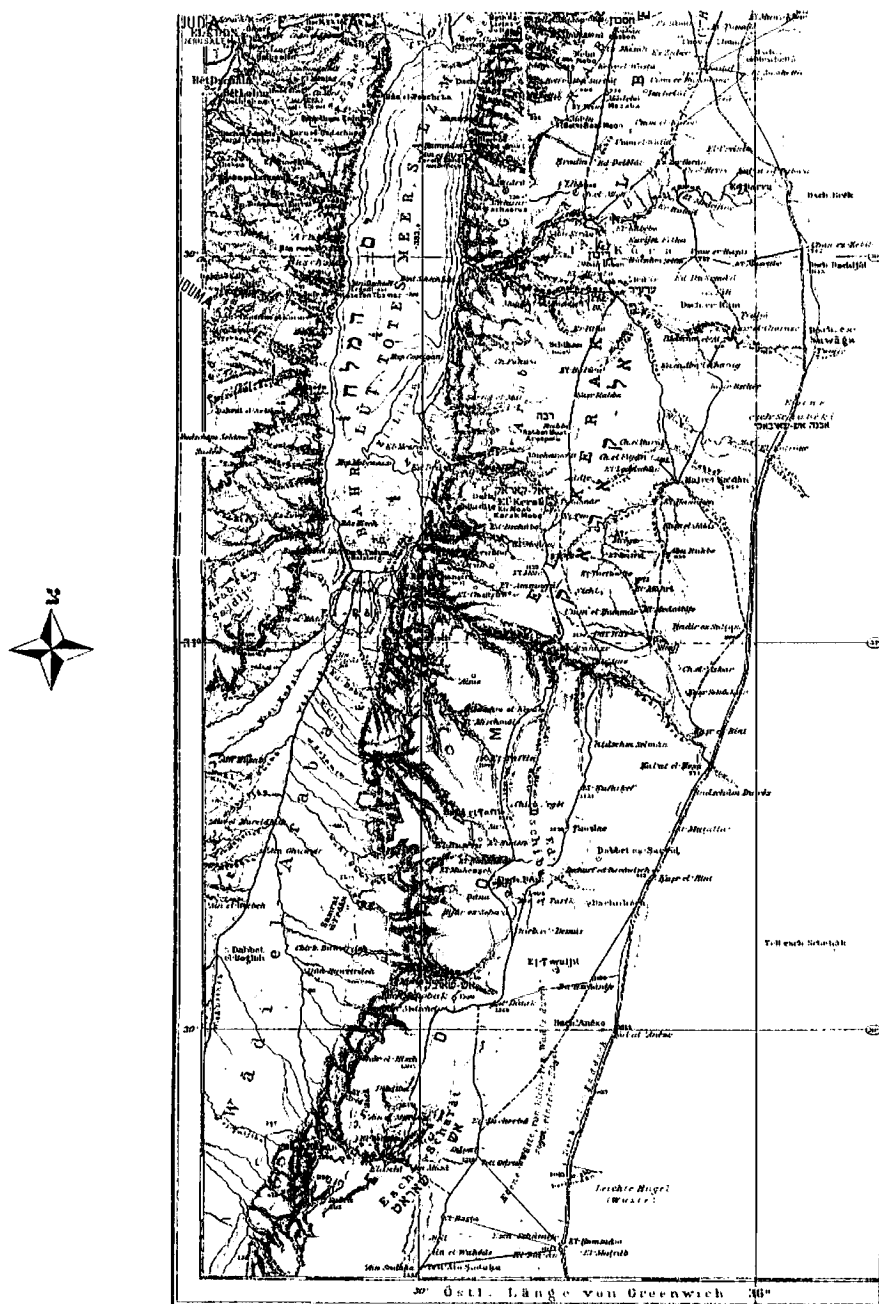
מפת הדלתא של הנילוס

ובה ניתן לראות את שתי זרועותיו העיקריות של הנהר וכן את הענף המגיע עד סביבות אלכסנדריה, שלדעת הר"ש סיריליאנו במס' שביעית כנראה ששם הוא גבול אלה מסעי אם כי לא כבשוהו בפועל כמבואר בפרק "נחל מצרים".

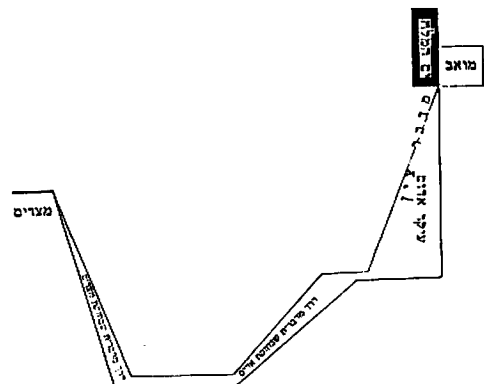
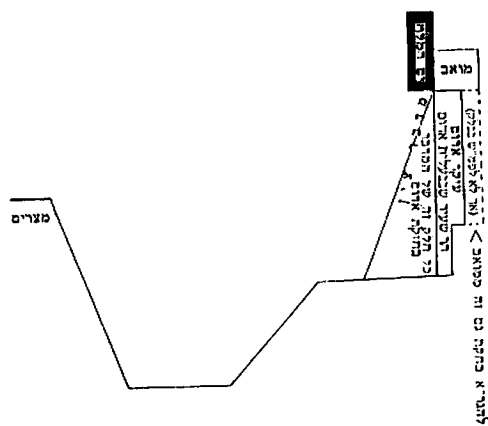
מפה עתיקה משנת תפ"ב

ובה מסומן "מדבר צין" בקצה הדרומי של חצי האי סיני, ומדבר פארן מעט צפונית לו, בניגוד לדברי הטוענים שידוע ומקובל מאז ומקדם שמקומם הרבה יותר צפונה. גם ניתן לראות בצויר זה שאזור "ראס א-נקב" הנמצא צפונית (ומעט מערבית) לערים אילת ועקבה של היום, הוא הנקרא בשם "עקבה" ואין זה "קאלא עקבה" שעל חוף הים.

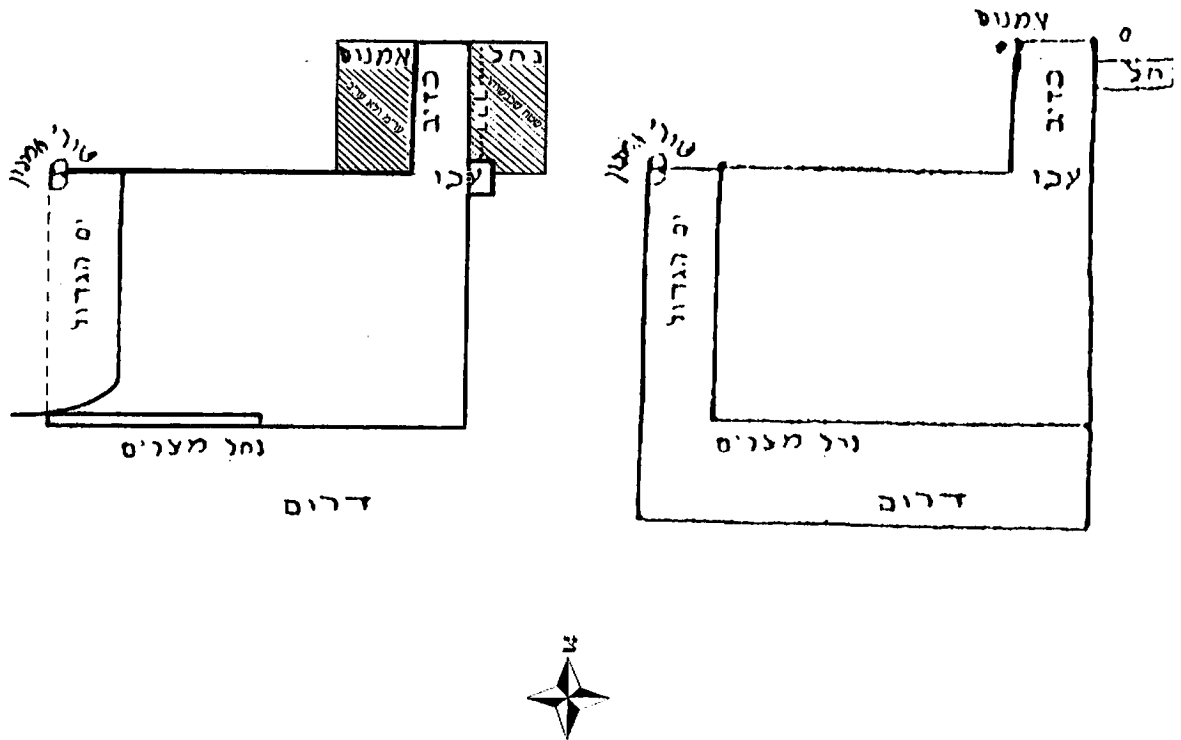
מפה מאת פרופ' ר. ברונר שהורפסה בשטרסבורג בשנת תרס"ד

ובה מסומנים (בכתיבה לועזית) השמות הערביים שהזכיר הכפתור ופרח שחם בעבר הירדן המזרחי, כגון חסבן וערער ורבה, והם כולם בערך בשורה אחת החולכת מצפון לדרום, דבר המוכיח שגם ארץ "אל שאובאק" שהיא לשיטתו אדום נמצאת באותו צד ואין כוונתו לערבה המערבית המיושבת היום בידי ישראל. בנוסף לכך ניתן לראות כאן את ארץ "אל קאראק" שהיא מואב לדבריו, ולא כאותם שהבינו שכוונתו לעיר הנקראת באותו שם והנמצאת במדינת החיא. כמו כן לפי המצויין במפה זו הרי שאדום שהוא ארץ "אל שאובאק" מתחיל מיד דרומית למואב ונחל זרד, ולא בעיר "אל שאובק" שבערך שם מתחיל "אש-שארט".

תרשים כללי של מיקום אדום ומואב לדעת הגר"א
באדרת אליהו על פרשת חקת ופרשת בלק מהד"ת,
כמובא בפרק הנ"ל.

תרשים כללי של מיקום אדום ומואב לשיטת רש"י והכו"פ
כפי המבואר בפרק "אם קיימות סתירות נגד המהלך הנזכר"
(תת פרק "כיצד יסתדר המהלך עם דברי רש"י דג' ארצות
יושבות בדרומה של א"י).

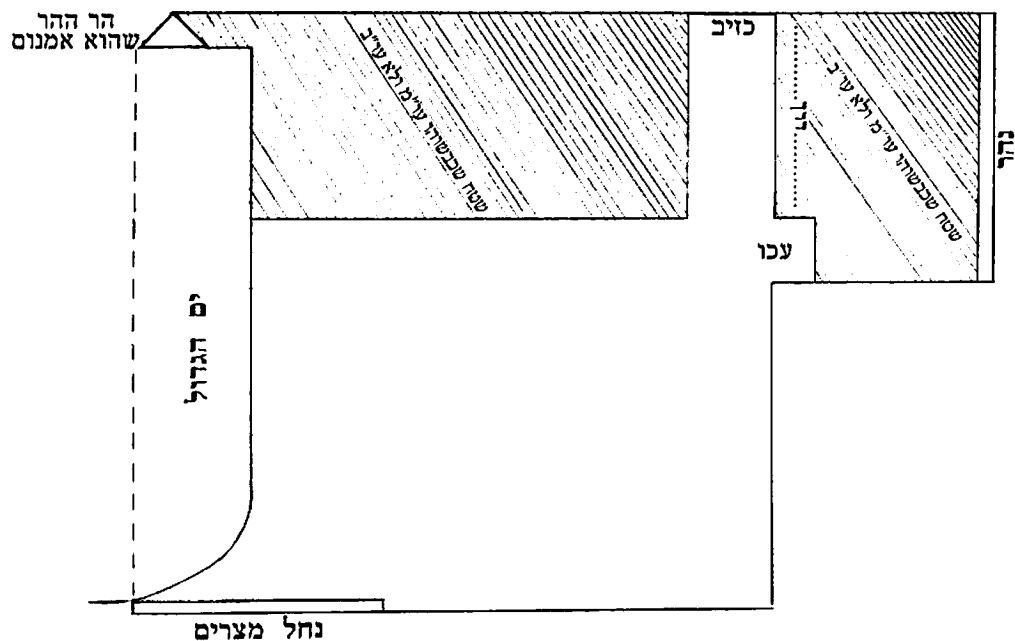

הסבר הציור כמבואר בספרנו

בפרק "תחומין שהחזיקו בהן עולי מצרים ועולי בבל", חשטח המסומן בקווים אלכסוניים הוא מה שכבשו הראשונים ולא האחרונים.

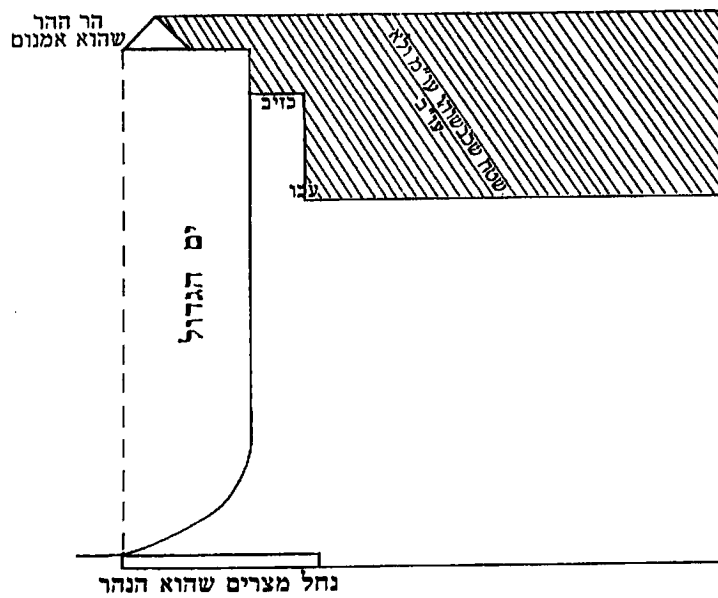
הציור המודפס בפירוש הרא"ש

בחסבר המשנה בשביעית (פ"ו מ"א) "שלוש ארצות לשביעית כל שהחזיקו עולי בבל מארץ ישראל ועד כזיב וכו' וכל שהחזיקו עולי מצרים מכזיב ועד הנחר ועד אמנה וכו'".

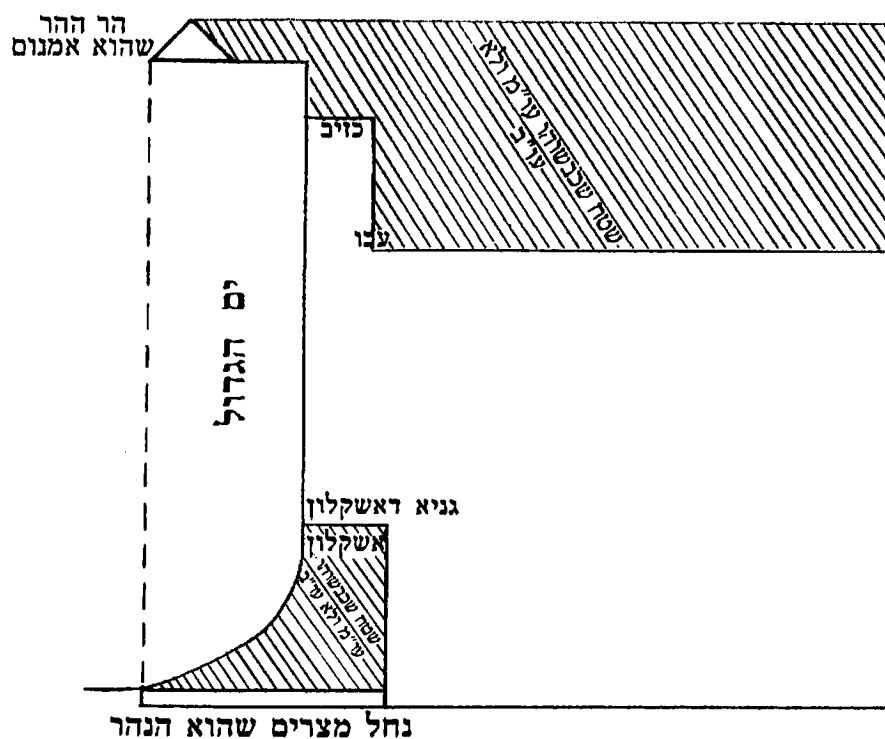
שיטת הרע"ב

בשביעית שם ובמסכת חלה (פ"ד ה"ח) בענין הנ"ל, כפי שפירשנוה באותו פרק.

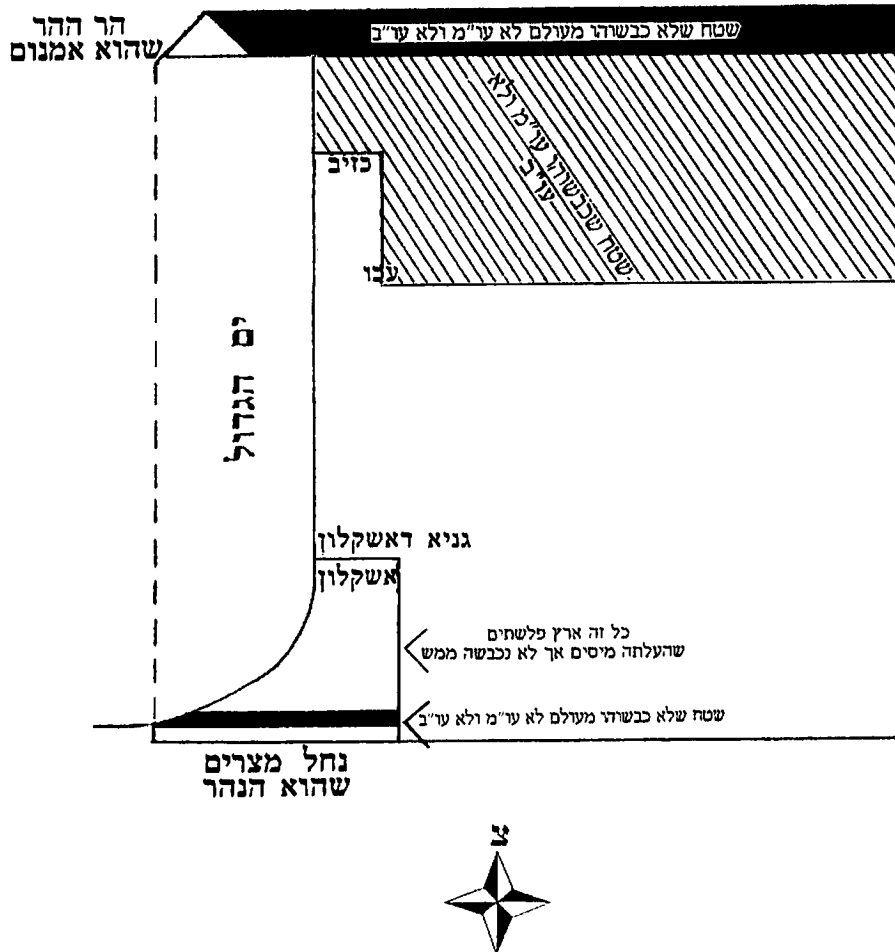

שיטת הכו"פ בדברי המשנה בשביעית שם

והיא כמעט כהרע"ב עם ההבדל שלדעתו עכו וכזיב הם במערב ולא במזרח, וחנחר הוא נחל מצרים.

שיטת הכו"פ לפי רבי יהודה
בתחילת מסכת גיטין (פ"א מ"א), ולדעתו כן גם דעת התוספתא.

שיטת הר"ש סיריליאו לגירסתנו

כפי שהיא מופיעה בדפוסים שלנו בירושלמי שביעית שס.

שאלה

מה פרוש "כל שהחזיקו עולי בבל מארץ ישראל ועד כזיב. אם כזיב היא הסוף, מאין היא ההתחלה, שהיא התחלת ארץ ישראל.

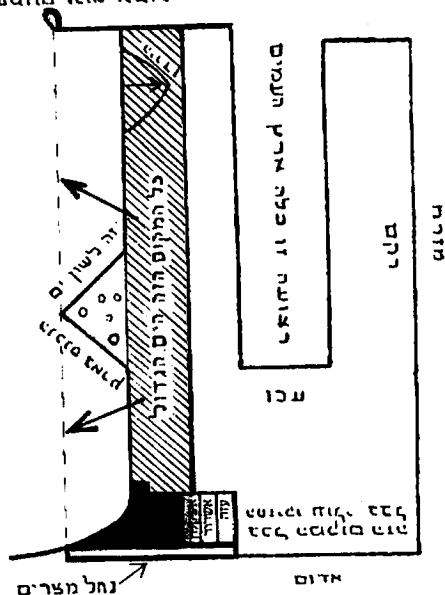
התשובה

ההתחלה מאשקלון. יתברר לכם זה מתחילת גטין, בעת שקבע גבולות ארץ ישראל. והנני מצייר לכם צורת ארץ ישראל על גבולותיה וימיה ומזאת הצורה

יתבארו לכם כל אותם המאמרים הנזכרים בתחילת גטין וממנה יתבארו לכם כל הדינים התלויים בידיעת ארץ ישראל, אחר שתדעו, שאמנה הנזכרת בשיר השירים היא הנקראת במשנה אמנס והיא הנקראת בביתא סמנוס והיא הרי באניאס. וזו צורת כל זה

והנחל הנזכר במשנה הוא נחל מצרים בלא ספק.

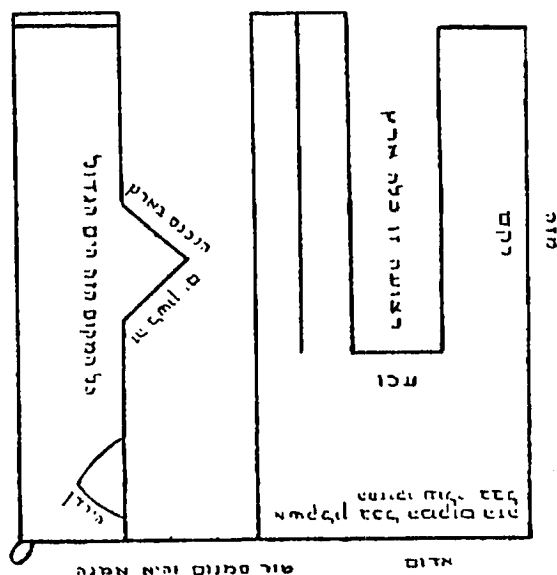
מצאנו מזה מוצאם

הסבר הציור לע"ד

הוא שמתחילה היו שני ציורים נפרדים, האחד של עכו ואשקלון עם רצועת כזיב, והשני משל אמנה ונחל מצרים והניסים שבים, והמדפיסים חיברו שני התרשימים אך הפכו את השמאלי כפי שניתן לראות כאן (ביאור מפורט לשיטת הרמב"ם תמצא בפנים הספר), וגם כאן החלק המסומן בקווים אלכסוניים הוא מה שכבשו ע"מ ולא ע"ב ("לשון הים" היינו החלק מהים שבו נמצאים איים והוא מצטרף לא"י כלשון).

מצאנו מזה מוצאם

הציור המודפס בשו"ת הרמב"ם

(סי' ד') עם נוסח התשובה שם. בציור זה נמצא נחל מצרים בצפון וטור אמנוס והירדן בדרום באופן בלתי מובן לכאורה, וכמו כן קשה לשם מה מחולק הציור לכמה רצועות הנראות מיותרות.

153, 143, 142	אפרים
106, 105, 103, 102	אצאצמי
161, 158, 150, 143, 61	ארנון/ארנן
	ארץ ישראל/א"י
29-27, 26, 25, 19, 16, 15, 13-10, 7-1	
78, 74-68, 65, 63-59, 50, 47, 42, 32-36	
125, 120-112, 100-98, 96-88, 86, 84, 76	
158-140, 138, 137, 135-130, 128, 127	
187, 185-173, 171-165, 163, 161, 160	
189	
134, 133, 130, 76, 73, 72, 1	ארץ כנען
	ארץ מצרים
158, 157, 134, 133, 130, 128, 126, 1	
178, 168, 167	
49	ארץ צבי
168, 127	אשרוד
	אשקלון
170-168, 166, 165, 138, 133-131, 93, 26	
182-180, 174	
172, 171	אשקלון החדשה
172	אשקלון הקדומה
171	אשקלונה

ב

	באניאס/בניאס/בנייס
147, 146, 143, 142, 86, 4	
107	באר אהרן
107	באר משה
144, 143, 130, 93, 13	באר שבע
	באר עקבה/בח"ר עקב/ה/באר אל-עקבה
99, 93, 81	
111, 106	ביר א-סינינה
123	ביר אמליח
123	ביר סדרי
155, 143	בירות
108, 107, 31, 30	בירעין
77, 74	בית הערבה
71	בית חגלה
78, 74, 56	בית יריחו
182, 181, 178, 166, 165, 3	בית שאן
166, 136	בלביס
158, 151, 150, 149	בלר אל שאובאק
134, 133, 130, 1	בלר אל שיאם
171	בני ברה

א

124, 122, 121, 32	אאורשי
71	אבן בהן
136	אגם תמסח
	אדום
140, 139, 116, 98, 93, 91, 78, 73, 67, 12	
160, 159, 158, 157, 152, 151, 150, 149	
161	
39	אדמה
119, 118, 31	אוריראת
90, 89, 76	אוקיינוס
71, 70	אוקיינוס ההודי
117	אחר
99	אילה
	אילת
89, 86, 80, 71, 70, 52, 51, 40, 11, 9-6	
139, 101, 100, 99, 98, 96, 94, 93, 92, 91	
189, 161, 160, 146	
50, 41	א-צאפי/א-ספיה
122	אל-אאורשי
129, 1	אל-בחר/אל בחר
80, 62	אל-גור/אלגור/א"ל גור
52, 46, 34	אל-לישאן (הלשון)
99	אל-מפרק
50	אל-מריה
80	אל-עור
99, 93	אל-עקבה/אלעקבה
	אל-עריש/אל עריש/אלעריש
124, 122, 121, 107, 99, 97-95, 32, 2, 1	
139, 135, 134, 133, 132, 131, 130, 129	
171, 152, 148, 147, 144	
150	אל-קאראק/אל קאראק
134	אל-קנטרה
158, 150, 149	אל-שאובאק/אל שאובאק
154, 100	אליפז
150	אלכאראך
137	אלכסנדריה
86	אלעזי
135, 129-126	אלקאהרא/אלקאהרה
180, 179, 178, 177, 174, 162	אמנה
	אמנום
179, 178, 177, 176, 175, 168, 167, 162	
176, 174, 162, 61, 26	אמנון
176, 175, 169, 166, 162, 136	אמנוס
130, 129	אנטוכיא

134	רוב אל-עריש	171	בני ברק
131, 26	ררן	174, 171, 153, 136, 129, 71	בנימין
	ה	143, 142	בצר
		146, 144	ברדה
150, 143, 142	הבשן	73, 72	ברותה
150, 73, 72, 61	הגלעד	108	ברעא
126	הרלתא של הנילוס		
150, 144, 143	החרמון	ג	
	היאור/היאר		
133, 129, 128, 127, 126, 57, 32, 1	הירדן	111, 106	ג'בל א-שעירה
56, 55, 54, 52, 49, 44, 42, 40, 35, 34		ג'בל אל-אקרה/ג'בל אל-אקרא/ג'בל אלאקרע	
74, 72, 71, 70, 69, 65, 61, 60, 59, 58		154, 153, 143, 142, 132	
146, 145, 144, 143, 142, 141, 140, 77		57	ג'בל אל-חמרא
183, 163, 161, 158, 155, 154, 152, 150		50	ג'בל אסדום
151, 68, 66, 56, 55, 54, 40	הכנרת	108	ג'בל ברקה
13	הלבנון	102	ג'בל וסדום
52, 46, 34	הלשון (אל-לישאן)	63	ג'בל ח'נזירה
	הלשון/הלשן הפונה נגבה	103	ג'בל מאדורא
152, 74, 70, 63, 62, 57, 53, 19, 14, 12		73, 12	גבול גר
74	הנבשן	72	גבול דמשק
	הנהר		גבול ררום/הדרומי
127, 126, 122, 96, 90, 87, 86, 71, 57, 24		28, 23, 19, 17, 14, 13, 12, 11, 9, 4, 3	
167, 166, 162, 154, 147, 133, 129, 128		139, 133, 101, 93, 89, 78, 68, 52, 33	
180, 179, 178, 177, 176, 175, 174		152, 148, 147, 142, 141	
	הנילוס	140, 73, 65, 53	גבול יהודה
128, 127, 126, 125, 122, 121, 97, 96, 32		72, 68	גבול מזרח
137, 136, 135, 134, 133, 131, 130, 129		61, 26, 23	גבול מערב
179, 178, 174, 172, 167, 166, 148			גבול נגב
82, 46, 37	הסבתה/הסבת'ה	73, 71, 63, 62, 53, 29, 19, 16, 14, 12, 1, 0	
81, 80	העראב"א	153, 152, 93, 83, 78, 77	
	הערבה	170, 153, 144, 72, 26, 15	גבול צפון
80, 77, 74, 71, 70, 64, 55, 29, 11, 10, 9		143, 142	גולן
151, 150, 149, 148, 101, 98, 96, 91, 81		162	גזיב/זגיב
184, 182, 180, 179, 164, 161, 160, 152		150, 143, 142	גלעד
189		100, 33, 32	גרופית
152, 70, 65, 62, 53, 50, 35	הפונה נגבה	168	גת
147, 142, 4	הר בניאס	ד	
108	הר ברעא		
49	הר הבית	28	דברה
	הר ההר	30	דימונה
142, 140, 139, 138, 132, 130, 28, 27, 26		47	דלתת הקדרון
175, 170, 167, 166, 161, 159, 153, 143		136	דמיא"ש
179, 178, 177, 176			דמיאט/דמיית
172, 160, 111, 105, 103, 31	הר החלק	137, 136, 134, 132-130, 129, 122, 121	
158, 150	הר חרמון	155, 90, 73, 72	דמשק
		154, 131, 130, 93, 88, 29	רן

148	ואדי משיחי	147, 143	הר טריפולי
103	ואדי סיק	31	הר מאדורא
52	ואדי סרחבה	55	הר מצדה
100, 52	ואדי פיפה/ואדי פיפה	104, 103, 75, 57, 50	הר סרום
103	ואדי ציע	136	הר סיני
	ואדי קיסיימי	103, 82, 81	הר קורנוב
	124, 121, 117, 102, 90, 32	30	הר רותם
148	ואדי קריה	160, 159, 158, 151, 150, 76, 67	הר שעיר
102	ואדי ריטמאט	150	הרי אדום
148	ואדי תמרני	52, 51, 49	השבר הסורי-אפריקני/אפריקאי
			השיחור

ז

172, 166, 134, 133, 130, 129, 128, 125, 1

153	זבולון	1	
162	זגיב/גזיב		
104, 75	זהר/זוהר	148	ואדי אבו טמיר
131	זעקה		ואדי אביאט/אובייאר
137, 136, 122	זרוע רמיאט	124, 121, 108, 107, 32	

ח

102, 95, 80, 75, 64, 62	חאנזיר"י	174, 173	ואדי אברהים/איברהים
144, 143, 142, 13	חברון	148	ואדי אכתירת
150	חוסבאן	147, 124, 107	ואדי אל-אזרק
30	חורבת ממשית	82	ואדי אל-אמעז
72	חורן	64	ואדי אל-גייב
155, 154, 153	חמה	161	ואדי אל-חסה
	חמת	150	ואדי אל-זארקא
		124	ואדי אל-מחשיב
		148, 99	ואדי אל-עקבה
			ואדי אל-עריש/ואדי אל-עריש/ואד אל עריש/וא"ד
			אל עריש
		1, 2, 32, 96, 99, 107, 121, 122, 124	
80, 64, 63, 62, 29	חנזירי/חנזירה	148, 147, 144, 135, 134, 133, 132, 130, 129	
80, 75	חניזיר		ואדי אל-פיקר/ואדי אל-פיקרי
150	חסבן	119, 105, 103, 102, 30	
100	חצבה		ואדי א"ל אהז"א
	חצי האי סיני	62	ואדי א"ל קורייה"י
		62	
149, 124, 122, 117, 116, 106, 97, 71, 70		108, 107, 30	ואדי בירעין
		108, 107, 102, 31	ואדי גאיען
104, 76, 75, 74	חצצון תמר	148	ואדי גרור
	חצר ארר/אדרה	148	ואדי גרפי
		148	ואדי ח'דח'ד
66, 31, 23, 22, 21, 18, 17, 14, 13, 12, 1		32	ואדי חאניאין
118, 117, 115, 114, 112, 111, 109, 67		124, 107	ואדי חירדין
		148, 108	ואדי לוצאן
176, 72	חצר עינן/חצר עינן	148	ואדי לעב גהמי
	חצרון	102	ואדי מוצירא
108, 81, 67, 31, 28, 22, 21, 17, 14, 12		38	ואדי מזין

152, 151, 150, 149, 69, 68, 65, 17	173	ח'רבת עסקלאן
ים סוף	158, 150, 143	חרמון
100, 98, 96, 93-86, 71, 70, 69, 52, 13, 2		חשבון
146, 139, 138, 137, 136, 135, 128, 127	158, 156, 155, 150, 116, 115, 112, 37, 3	
159		
99, 51	ט	
ים עקבה		
ים פלשתים		
98, 96, 92, 90-86, 70, 13	131, 130, 86, 54, 41	טבריה
86	106, 105, 104, 103, 102	טור פרולא
86	111	טורא פליגא
86	111	טורא שעיע
86, 39	175, 168	טורי אמנוס
ימא דמילחא/ימא דמלחא	176, 174, 61, 26	טורי אמנון
ימא דסרום/ימא של סרום	169	טורי אמנוס
144, 139, 138, 86, 71, 69, 41, 2, 1	131	טורקיה
86	57	טפילה
86	154, 147, 142	טרבלוס
138, 89, 86, 12, 2, 1	147, 143, 142	טריפולי
136		
144, 86, 71, 41	י	
134, 121		
100		
ימא דשילחא		
ימא רבה		
ימא		
ימא המרה		
ימא של סיכבי		
ימת מנזלה		
יעלון		
ירדן	136, 126	יאור
71, 65, 61, 60, 59, 58, 56, 54, 41, 29		יהודה
161, 158, 150, 144, 74	69, 65, 60, 53, 52, 42, 26, 15, 13, 12	
ירושלים	130, 127, 91, 90, 89, 88, 76, 74, 73, 71	
47, 45, 37, 29, 24, 17, 16, 15, 10, 6-3	153, 152, 141, 140, 139, 134, 133, 132	
154, 114, 113, 112, 94, 76, 73, 54, 49	180, 174, 171, 166, 165, 163, 155, 154	
189, 182, 181, 166, 157-155	182, 181	
יריחו	100	יהל
151, 149, 78, 77, 74, 73, 56-54, 12	101, 100, 33, 32, 10-8	יטבתה
144	92, 86	ים אילת
153	86	ים אספמיא
134, 130	146, 115, 89, 70	ים האדום
	13	ים האחרון
כ		ים הגדול/הימה
166	46, 42, 41, 26, 24, 23, 20, 16, 14-12, 1	
37	129, 126, 124, 95, 90, 86, 74-72, 71, 61	
כאצקא	153, 152, 147, 144, 141, 140, 139, 136	
כחל המערבי	177, 175, 170, 168, 167	
כזיב	136	ים הורו
182-174, 170, 169-167, 162, 147		ים המלח
כנרת	34, 30, 29, 23-19, 17, 14, 12, 9, 2, 1	
152, 151, 150, 149, 69, 68, 65, 55, 17	93, 90, 83, 81, 80, 78-62, 60, 57-37, 35	
142	151, 147, 144, 141-138, 104, 102, 100	
כפר באלטא	180, 161, 160, 153	
137, 135, 132, 129, 1	77, 72	ים הקדמוני
כפתור		ים כנרת
ל		

168	נסים שבים	128 , 13	נהר מצרים
180 , 154 , 121 , 93 , 86	נפתלי		נחל
82	נקב א-צפאי	30 , 28 , 26 , 24 , 23 , 20 , 17 , 13 , 12 , 2 , 1	
82	נקב א-צפה	73 , 71 , 64 , 61 , 55 , 54 , 52 , 50 , 32 , 31	
82	נקב אל-אמעז	105 , 104 , 103 , 100 , 99 , 97 , 96 , 81 , 76	
82	נקב אל-ימן	124 , 122 , 121 , 119 , 117 , 108 , 107 , 106	
80	נקב דחל	133 , 132 , 131 , 130 , 129 , 128 , 127 , 125	
82	נקב זויריה	144 , 143 , 141 , 140 , 138 , 137 , 135 , 134	
		153 , 152 , 150 , 149 , 148 , 147 , 146 , 145	
		172 , 169 , 168 , 167 , 166 , 165 , 164 , 161	
		180 , 179 , 177 , 176 , 175 , 174	
102	סאירי	55 , 54	נחל אמציה
126	סורן	147	נחל אריכה
72	סברים	161 , 150 , 143 , 61	נחל ארנן/נחל ארנן
	סרום	108 , 107	נחל בארותים
69 , 57 , 50 , 47 , 46 , 41 , 40 , 39 , 37 , 35 , 1		148 , 71 , 64 , 55	נחל הערבה
139 , 138 , 104 , 103 , 86 , 80 , 75 , 71 , 70		124	נחל חאניאין
	144	147	נחל חזה
146 , 136 , 70	סואס/סואץ	150	נחל יבוק
136	סואץ	100	נחל יעלון
132	סוכות	124 , 107	נחל לבן
183 , 171 , 165 , 59	סוריא	148	נחל לויץ
147 , 142 , 132 , 131 , 40	סוריה	81	נחל מעלה
50	סיל א-זוקה		נחל מצרים
64 , 50	סיל אל-פייפה	28 , 26 , 24 , 23 , 20 , 17 , 14 , 13 , 12 , 2 , 1	
50	סיל חנויר	121 , 119 , 97 , 96 , 95 , 93 , 73 , 61 , 32 , 31	
106 , 103 , 81	סיק	131 , 130 , 129 , 128 , 127 , 125 , 124 , 122	
134 , 133 , 130 , 1	סכות	141 , 140 , 138 , 137 , 135 , 134 , 133 , 132	
101 , 100	סמר	166 , 165 , 164 , 153 , 152 , 147 , 144 , 143	
123	סרבוט אל-קרם	176 , 175 , 174 , 172 , 171 , 169 , 168 , 167	
		180 , 179 , 177	
		147 , 108 , 107	נחל ניצנה/נחל נצנה
		148	נחל נקרות
100 , 80	ערן	133 , 130 , 1	נחל סכות
144	עווג'	108 , 107	נחל עוז
	עזה	148	נחל ערור
131 , 129 , 127 , 108 , 107 , 95 , 26 , 7 , 1		148	נחל פארן
174 , 173 , 172 , 168 , 167 , 166 , 133 , 132			נחל צין
	182 , 181	147 , 146 , 144 , 106 , 105-102 , 81 , 31 , 30	
108 , 107	עוז	149	
131	עזקה	107	נחל צפרים
26	עוקיה		נחלה מצרים
173	עטלוזא	128 , 127 , 125 , 124 , 74 , 24 , 23 , 20 , 12 , 1	
32 , 29 , 17 , 5	עיה"ק	135 , 129	
161 , 155 , 122 , 119 , 117	עין אל-אחרר		נילוס
75	עין אל-ארוס	130 , 128 , 127 , 126 , 125 , 124 , 32 , 13	
119 , 109 , 31	עין אל קוריראת	172 , 152 , 137 , 135	

148, 100	פארן	103, 76, 75, 30	עין ארום
88	פאת ים	77, 75, 74	עין גרי
159, 141, 74, 73, 72, 64, 12	פאת נגב	78	עין וואייבה
73, 72	פאת קרים	32	עין חצבה
121	פורט סעיר	103, 100, 83, 78, 32	עין יהב
144	פיגה	108, 106, 103, 79, 78, 31, 30	עין מרדה
122	פלוסיון	35	עין עזר
	פלשתים	47	עין-פשחה
98, 96, 92, 90, 89, 88, 87, 86, 70, 13			עין קרים/עין קורס
172, 171, 168, 167, 166, 135, 127, 126		119, 110, 109, 108, 31	
181, 178, 174		103, 30	עין רחל
146, 71, 41	פמיים	103, 100, 83, 75, 30	עין תמר
180	פרשת אשקלון	77, 74	עיר המלח
		104, 77, 75, 74, 73	עיר התמרים
		86	עיר פאמיא
	צ		עכו
39	צבויים	170, 169, 168, 167, 165, 147, 131, 130	
104, 75	צוארי	181, 180, 177-174, 171	
	צוער/צוער	178, 168, 158, 150	עמון
102, 75, 74, 54, 52, 50, 43, 41, 40, 29		151	עמק הערבה
104, 103		39	עמק השרים
100	צופר	173, 170	עסקלאן
	צין/צן/צנה		עציון גבר
30, 28, 27, 21, 20, 19, 17, 14, 13, 12, 1		160, 101, 100, 98, 96, 93, 91, 80	עצמון
103, 102, 97, 81, 78, 75, 73, 67, 66, 31		97, 73, 66, 31, 23, 20, 18, 14, 12, 2, 1	
144, 142, 131, 120, 111, 106, 105, 104		137, 129, 128, 127, 125-119, 117, 112	
172, 161, 160, 159, 149, 148, 147, 146		141, 140	
103, 81, 78	ציע		עצמונה/עצמנה
	ק	120, 95, 67, 27, 22, 18, 14, 12, 1	
139	קבותיא	96, 95, 94, 93, 81, 80, 70, 51, 25, 17, 7	עקבה/עקב"ה/עקבה'
126	קהיר	161, 148, 111, 106, 100, 99, 98, 97	
121	קיסיימי	99, 98	עקבה' עקרבין
121, 32	קיסם	99	עקבת אל-חריציה
122, 121, 32	קיסם	174, 172, 166	עקרין
144	קירומיון	150	ער
	קניזי	151, 150, 149	ערבה
157, 156, 128, 114, 12		43	ערביה
146, 144	קסימיה	80	ערבת סדום
123, 121	קסם	133, 132, 124	עריש-מסר
139	קפלריא	158, 150	ערער
141, 140, 71, 52	קצה הירדן		
13	קרית ארבע		
13	קרן מערבית-דרומית		
	קרקעה	75	פאלמירא
			פ

100	שזפון	122 ,120 ,112 ,67 ,23 ,22 ,18 ,17 ,14 ,12
100	שחרות	
100	שטים	ר
	שיחור	
	124 ,128 ,132 ,133 ,165	ראס א-נקב/ראס א-נקב אל-עקבה
143 ,142 ,13	שכם	117 ,111 ,100 ,99 ,97
86	שליית	137 ,128 ראשיר/רשיר/רוזטה
134 ,130	שמיר	185 ,150 ,135 ,86 ,49 ,46 ,41 ,40 רבה
154 ,76	שמעון	80 ,64 רג'ם חניזיר
	שעיר	12 רוח עבר דרומא
,159 ,158 ,151 ,150 ,135 ,134 ,76 ,67 ,9		143 ,142 רמות
	172 ,160	131 רפאח
134	שפך רמיאט	i4 רפיח
	ת	182 ,170 ,168 ,138 ,109 ,107 ,81 ,31 רקם
		182 ,168 ,107 ,31 רקם גיא/גיא/גיעה
		182 רקם רגיעה
172 ,139	תימן	ש
54	תל יריחו	
	תמר	151 שאובאק/שאובא"ק
,102 ,100 ,83 ,79 ,77-72 ,30 ,29 ,14 ,12		99 שאט אל-עקבה
	105 ,104 ,103	150 שובך
136 ,135	תעלת אסמעיליה	134 ,130 שוכה
136	תעלת סואץ	180 שורא דעכו